

Цыдып Цырендоржиев

Хайрата хүбүүнэйнгээ, милицийн майор, «Шэн зоригой түлөө» медалиин кавалер, Баяр Цыдытович Цырендоржиевай мүнхэ дурасхаалда энэ номоо зорюулнаб

ЭЖЭЛ МҮШЭД

Туужсанууд

«РЕСПУБЛИКЫН ХЭБЛЭЛТЭЙ ҮЙЛЭДБЭРИ» ГЭЖЭ БҮЛГЭМЭЙ ХЭБЛЭЛ
УЛААН-ҮДЭ • 2012

УДК 882
ББК 84 (2Рос=Буря)бу
Ц 975

Ц.Б. Цырендоржиев.

Ц 975 Эжэл мүшэд. Туужанууд / Цыдып Балданович Цырендоржиев. – Улаан-Үдэ: «Республикын хэблэлэй үйлэдбэри» гэжэ бүлгэмэй хэблэл, 2012. – 336 х.

ISBN 978-5-91407-074-5

Уран зохёолшо Цыдып Цырендоржиевай туужануудай согсолбори соо хоёр туужанууд бүридхэгдөө.

«Эжэл мүшэд» гэжэ согсолборин нэрэ үгэһэн туужа соо Бата Баярмаа хоёрой хүнгэн бэшэ хуби заяан тухай зураглагдана. Тиигэжэ тэдэ хоёр жара гаран жэл соо хахасаад ябаһанаа, Эжэл мүшэдые замайнгаа залуур болгон баримталжа, бэе бээе мартангүй байһанаа, һүүлэй һүүлдэ уулзана.

«Һалгай һудал» гэхэн туужа соо нэгэ түрэлхи угай зоной ябадалнууд тухай зураглахадаа, Алтан горхонийе тойруулан, тэдэнэй ажабайдалые зураглажа, анха түрүүшынхие Алтан горхонтой золголгонь нүгэлэй харгыда гаргажа, угайнь утаһан һүүлэй һүүлдэ таһалдана. Эндэ онсо юумэнийн юун бэ гэхэдэ, тэрэ түбин муу оршон соо ябаһан «зон» энэ дэлхэйн зоной ажабайдалда сэхэ нүлөөлнэ.

Две повести, составившие сборник «Две звезды», совершенно различны и по содержанию, и по сути. В повести «Две звезды» отражена многострадальная жизнь Баярмы и Бато, которые в разлуке провели целую жизнь, и всё же встретились в конце жизни, ведомые напутствием двух звёзд...

А повесть «Левая падь» повествует о судьбе людей одного рода, вставших на героический путь из-за наживы и Золотого ручья, что в конце концов приводит к гибели этого рода.

УДК 882
ББК 84 (2Рос=Буря)бу

ISBN 978-5-91407-074-5

© Ц.Б. Цырендоржиев, 2012

ЭЖЭЛ МҮШЭД

Туу жаа

ОРОЛТО ҮГЭ

Алтан шаргал намарай хайхан үдэр ерэшөөд байба. Тайгын дунда тунгалаг нюруугаараа илгаран байхан нуурай арай мэдэгдэмэ долгинуудай мэлмэрээн руу умбаһан мэтээр дун сагаан хун шубуун далинуудаараа сэрбэгэнэн тэг дундань буужа, матамал шэнги хайхан нарин хүзүүгээ эрид огторгой өөдэ годлитуулан, лунаажа, лунаажа, хэниешьеб үсэд, нэтэрүүгээр дуудahan мэтэ гунигтай хашхараагаа агаар руу ябуулба. Тээд харюудань хэншье дуугаа үгэнгүй, хүхэльбэ замбиин бодото эзэн болохо хайхан шубууе аймшагтайгаар сүхэрүүлнэ янзатай.

Удангүй тэрэ һүүлшынгээ уряа-оогые замби руу эдэлүүлээд, һонороор шагнаархан, ойро зуура соо һууһанаа, дахинаа далияа һэгсэрүүлээд, уһанай нюруу дээрэ ехэхэн миралзаа мэлмэрүүлэн бодхоожо, ута, сагаан хүзүүгээ лунаан, шалааень гаргаһан хэбэртэй болоод, толгойгоо дали дороо аажамаар нюужа, нуурай шэл мэтэ болоһон нюруу дээрэ хүдэлхэеэшье болибо.

Шубуунай һэргэг нойрынь, хараха янзада, даншье хаа, гансата обёорхоор хүлгөөтэй байба янзатай. Тэрэ гэнтэ һэрээд, һүниин һэрюулхэһэн агаар руу һонороор шагнаархан, хирэ болоод лэ һоноржон годлитохо юм. Тиигээд дахинаа толгойгоо дали дороо хэжэ, һажана. Үглөөдэрэйн ута замда тэрэнэй гаргашалха хүсэниинь энэ нойрой үедэ суглуулагдажа, тэрэ сугтаа дулаан орон руу нийдэн ошохо гэхэн замдаа хамтарһан хүрэгтөө нийлэхын тула хүсэжэ ошохо ёһотой байгаа бшуу.

Иигэжэ унтаһан, болиһон хоёрой хоорондо һонороор һажажа хоноод, үглөөнэй түрүүшын элшэнүүдэй туяархада, шубуун одоол һэрижэ, хараһаар байтарнь сэл хүхэ болон, шэл мэтэ замби руу үнөөхил гунигтай уряагаа шадал ехэтэйгээр ябуулаад, харюугай оогой одоо хэдыдэхиеэ оройдоо дуулдахагүйдэнь, далияа шангаар һэбин шадалыень туршажа, уһанай нюрууһаа хүнгэхэнөөр дэгдэн, ойн оёрой шэл мэтэ гадартай нуур дээгүүр хэдэн дахин сахариглан нийдээд, уряагаа хэдэн дахин эдэлүүлхэнэй удаа,

эгсэ годирон, эрье зубшан ниидэжэ, хүхэльбэ замбиин гүн соо бишыхан толбо болохоор агаартай ниилэн, үгы болон ошобо...

– Жэл бүхэндэ манай энэ нуурта ерээд, иигэжэ хэниешьеб дуудажэ байһандал ниидэдэг жэгүүртэн юм даа! Одоо би гайхажэ, гайхалаа бараа агшаб. Тиигэжэ хэдэн жэл соо эндэ ерэхэдэнь би заабол, ори ганса гэршэнь болодогби... – гэжэ нуурһаа тээ холо түүдэбшэ табяад, гүнгзэгыгөөр бодолгото болон һууһан хоёр ангуушанай нэгэниинь аалиханаар дуугарба. – Юундэ тиигэнэб гэжэ ходо бододог байһыемни, хэдэн жэлэй саана нэгэ үбгэн ангуушантай эндэ золгоод, шамтай шэнги сугтаа хонобобди. Тиихэдэл шалтагааниинь элиржэ тодороо. «Хэдэн дарга зоние дахуулжа, агнууриинь эмхидхэжэ ябаа һэм. Тиихэдэл тэрэ бузар юумэн болоо бэлэй. Дээдэ тугшаалтадаймни нэгэн, манай аймагай түрүүлэгшэ, зугаахинайхи гэжэ хун шубуудай нэгыень буудажэ унагаагаа. Ехэл нүгэл булта хэһэн болонобди. Хун шубууд бүхы наһан соогоо нэгэтэл наһанай нүхэртэй бодог жэгүүртэн ха юм... Тэрэ гэхээр энэ хун шубуун тус нуурта ерэжэ, эжэл хун шубуугаа ходо бэдэрдэг болошонхой. Би мүнөө айхабтараар үбдэжэ байгаашье һаа, шадалайнгаа үшөө бии байгаанда ерэжэ, хун шубуунһаа хүлсэл гуйжал байдагби. Эжэл гансаяа үгылһөөр лэ байна ха юм даа!» гэжэ тэрэ үбгэн угаа гунигтайгаар, уйлажа шахуу хэлээ һэн. Ши этигэжэ ядашоод һууна хаш даа! Харин ши, юрэл этигэ! Энэ наһандаа элдэб һонин юумэ харахаш даа-аа! Харин энэ хун шубуун, манай хори арадай эхэ һэн хойноо, хани нүхэсэл, инаг дуран гээшэдэ онсо мээхэй байха юм. Тиигээд хархис муухай зоной гарһаа ори ганса эжэл нүхэрөө алдаһан энэ хун шубуун энэ сагаан дэлхэй дээрэ амиды байһан сагтаа энэ нуурта ерэжэл, гунигтай дуудаагаа сортоотойгоор эдэлүүлжэл байха бшуу даа! – гэжэ аха нүхэрын аалиханаар хэлээд, һэжэглэмэ түргэнөөр уруугаа хаража, унтаржа шахуу байһан түүдэбшынгээ сусалнуудые онгилшобо.

Ангуушадай залуунь үшөөл этигэжэ ядаһан янзатай аха нүхэр руугаа хирэ болоод лэ шэртэн, наадалнагүй аабза гэхэншүүгээр, ямаршьеб дорьбоггүйгөөр мийһэд гэнэ. Тээд аха нүхэрын угаа томоотой байжа, тэрэнэй ханааниинь нэгэ бага амаржа, наадалнагүй хаяа гэжэ баталһан янзатай үнэһэн халуун бурма сооһоо хартаабхануудые мухарюулан гаргаад, гар соогоо шэдэлэн хүргөөд, түрүүшынхией аха нүхэртөө барюулаад, удаадахиинь өөртөө абажа, амтархаһандаа нюдээ анид гүүлэн, эдихэ зуураа, аалиханаар хэлэбэ.

– Тээд энэ дэлхэй дээрэ амитан гэжэ түрэхэн амитад туд тудтаа өөр өөрын мэдэрэлтэй, хүсэлтэй, зиндаатай байдаг бэшэ гү? Тиимэхээ ниидэхэ заяатай хун шубуудта дэмы сагта хүндэ хабаатай мэдэрэлтэй байна гэжэ хэлэнэ бэшаалта? – гэжэ залуу ангуушанай абяагүй байдал таһалхадань,

аха нүхэрынь юун тухайб даа бодолгото болон, «Залуул байнаш даа!» гэхэншүүгээр мнхэрээд, харюудань иигэжэ хэлэбэ.

– Тиимэншье тиимэл даа! Тээд энэ дэлхэй дээрэшни даданги ёһо, гуримда таарадаггүй юумэн заал хаа, байдаг лэ ха юм. Энэшье ушаршни тиимэ юумэн болоно. Энэбэээрээ ши харахаш! Тэрэ хун шубуун һөөргөө ниидэжэ ерээд, эсэслэн халуун оронууд руугаа ниидэхынгээ урда тээ тэндэ, энэ нуур дээгүүр дахинаа гороолхо... Бүри хайратайгаар оог табиха. Хүлээн татаад, һуужа бай!

Тэдэ хоёр абяагүй болоод, өөр өөрынгөө бодолнуудта эзэлэгдэһэн хэбэртэй доро дороо эдеэлжэл һууба.

Тиигэжэ байтарнь, аалин һэбшээн доро миралзан байһан нуурай нюруу дээгүүр гунигтай абяан дуулдаад, дэлхэй дээрэхи эгээл һайхан жэгүүртэнэй нэгэн далинуудаа аалиханаар һэбин, огторгойн гүн сооһоо эрид доошолжо, нуур дээгүүр тойрожо мэдэбэ. Тиихэдээ аймшагтай гуниг, гашуудалда абтаһан оогоороо оршон тойронхиие сууряатуулан, энэ абяаниинь дахинаа юушьеб хүлэһэн, найдаһан, тэрэл зуура оройдоо бусашагүй юунээшьеб дурасхаал тухай угаа гүнзэгыгээр һанаашалһан мэтээр дуулдажа, тэрэнтээ хахасаһан шэнжэтэй байба.

Огторгойн сэл хүхэ хазааргүй дайда руу бага сагаар тойро тойроһоор дүүлижэ, тэрэ үшөө харасын оложо харамаар зайда гэнтэ ойро зуура соо тогтоһон мэтэ болон, хаанаб тогтошо торошогүйгөөр дулаан орон руу ниидэжэ ябаһан хун шубуудай бүлэгтэ жагсахаяа хэды яарабашье, «Баяртай!» гэхэн абяагаа замбиин оёорһоо нуур худар эдэлүүлээд, одоол эсэслэн ниидэжэ, холодожо захалба. Тиигэжэ гунигтайгаар эхилһэн харгыгаа дэлисэ ехэтэйгээр үргэлжэлүүлбэ...

Гайхасыса гайхашоод һууһан залуу нүхэрөө һэгээ оруулха һанаатай мэтээр мүр дээрэнэ хүндэ, бүхэриг гарнуудаа табин, номгорууһан шэнги болоод, аха нүхэрынь аймшагтай гунигаа нюунгүй, аалиханаар хэлээ һэн.

– Ээх, нүхэрни! Энэ дэлхэйн эзэд гэжэ ябаһан зоной дунда иимэ үнэн нүхэсэл гээшэшни айхабтар хомор юм. Угаа хомор даа! Хүн гээшэшни һонин амитан юм. Саг – эмшэн гэхэн ямаршьеб гажа буруу ойлгосотой. Али энэ шэдинь дээдын зиндаатай хадань хүн түрэлтэндэ үгтөө ха гү? Гэбэшье энэ ойлгосынгоо ашаар ямаршье муу юумые хүн гээшэ мартантаха юрэндэгтэй... Бишье энэ наһан соогоо мартагдаха ёһогүй гэжэ һанаһан олон юумээс огто мартааб. Үгышье хаа, һанаанайнгаа холын, магад нээгдэхгүйшье гү, углуу хударнь ябууланхайб! Энэл гайхалтай юм! Шинииншье тиимэ ута бэшэ наһан соошье иимэрхүү марталганууд дайралдаһан лэ байха. Заабол... Гансал нэгэ юумэ һайнаар хадуужа абаарай! Хүн гээшэшни һанаха юумээс шэлэжэ олодог шэдитэй юм. Тиимэһээ

ямаршые ушарта юу хэхэ байһанаа хүн гээшэшни өөрөөл шиидхэжэ ша-
даха. Энээниие тон хайнаар ойлгожо аба! Намар бүхэндэ нэгэл сагтаа
ерэжэ, энэ шубууе адагладагби. Тиихэдэе намарай ерэхые хүлэжэ ядадаг
болонхойб. Энээнэй удаа ошоходоо, ажабайдалдаа, илангаяа хүндэ хан-
далгамни зөөлэрхэн мэтэ байдаг. Би мэдэнэб! Нэгэтэ шубуун ниидэжэ
ерэхэгүй... Тээд энэ ушар хун шубуун эжэлээ мартаа гэхэн удхатай хэзээ-
дэшые байхагүй! Тиихэдэнь бишые ямаршыеб ехэ юумээс гээһэн мэдэрэлдэ
абтахаб... Би дахин дабтанаб! Шубуун мартадаггүй! Юушые... Энэшые
дун сагаан хун шубуун ами наһанайнгаа һүүлшын агшан зуура соо эндэ
хүнһөө боложо алдаһан эжэл нүхэр тухайгаа нангинаар ханажа хаанашыеб
алдалха... Шубууд мартаха шэдигүй! Энэ хун шубуунай нүгшэхэдэ, тэрэ-
нэй агуухэ ханааншые түгэсэхэ... Түгэсэхэл даа, шоорт! Тиигээд бидэнэр-
тэ, хүн түрэлтэндэ, мүнхэ, угайдхадаа наһан соомнай үргэлжэлдэг ханаан
гэжэ бии юм гү? Бии гэжэ нангинаар этигэдэгби! Бии! Үгы хаань, манай
наһан хараа байса үгытэй, удхынгаа талаар газарлиг болохо байгаа бэшэ
гү? – гэжэ наһажаал ангуушанай аалиханаар, гунигтайгаар хэлэхэдэнь,
замбиин оёор сооһоо хахасалай абьян соностоһон мэтэ болоод, нэгэл томо,
тунгалаг нулимса нуурай хайхан нюруу дээрэ унахадал гэбэ...

НЭГЭДЭХИ БҮЛЭГ

1

Хэм соогоо бороотой, хэм соогоо наратай, айхабтар хэшэгтэй, хайхан
зун боложо байба. Айл, аймаг бултадаа, амьяарашые хаа, ехэ урматай, сог-
той, залитай байһан туладань, илангаяа түүдэбшын наадануудта ёохор
хатаралга хирэ болоод лэ хэн нэгэнэй буусада эмхидхэгдэдэг, тиимэхээ
түрэлхидэй ханаагаар хуби заяагаар шиидхэхэ ушарнууд анханайхинаа
үсөөншэг тоотой гэжэ адаглахаар болоод байба. Харин үри хүүгэдэйнгээ
хүсэлые хүндэтэйдэ тооложо, тэдэнэйнгээ хүсэлөөр хадаг табилган, юрэл
бүһөөрөө андалдалган олошороод байгаа бэлэй.

Тиигээд ямаршыеб хумхаатай, зүрхэ, сэдхэлэй ольһотой, тэншүүтэй
онсо хүнинүүд ерэдэг боложо, абьяаста талын огсом агаарай амисхаалда
соо нэрбүүлхэн мэтэ нюуса булангуудын оложо, һонин охитой онсо мэдэ-
рэлээр туугдан, ямаршыеб онсо хэжэгтэ нэрбүүлшэһэндэл байжа, бэе бэе-
дээ амаргүй татабариин хүсэндэ туугдаад, залуу зон уулзахые эрмэлзэдэг,
тэгүүлдэг болоо гээшэ ха гэжэ адаглахаар байба.

Үдэр үдэрэйнгөө ажалда зоной ехээр эсэдэггүйһөө энэ болоно гү
гээдшые ханахаар байгаа бэлэй. Юуб гэхэдэ, бэлшээрийн ногоон хайн ту-
ладань мал тогтууритай, тэдэнэйнгээ хойноһоо бүхы талаар эрьюусэлдээ

наадахагүй хайтай жэл болобо ха юм. Мүн хүөөр дэлбэржэ байһан үнээдээ, жэшээн, хаахадшые урматай байгаа бэшэ юм гү?

Эдэ бүгэдын хойноһоо илдам эжы, баабайнар ехэ ханаагаа зобон, адагладаг болоод байба. Тиигээдшые бүхыдөө энэ дэлхэй дээрэхи оршон байдал онсо түгшүүрилтэй, ямар бэ даа мүлшэ, үглөөдэр юунэй болохо байһаниие мэдэхын аргагүй хаһа тогтонижон ерэнэн шэнги байба бшуу.

Орос гүрэнэй угсаатан хоорондоо буудалдаата тэмсэл үүсхэжэ, ёстой Эрхэтэнэй дайн бурьялжа дүүрээд, улаантан – сагаантан – ногоонтон гэжэ гол түлэб илгаран, бэе бээ намнажа, эрьюулжэ байһанаа, улаантан гэдэгүүдын бэшэнээ булижа, өөһэдынгөө, гажа буруу ёһо, гурим тогтоохон мэтэ байбашые, дайнда хурашаһан зоной хоорондохи байдал тиимэ бэлээр гуримшаха хэбэргүйгөөр үзэгдэжэ, оршон тойронхи соо нюуса зүришэлдөөн, хөмороон, тэмсэл болоһон зандаа байһан хэбэртэй, байдалай мүлшые бүри онсо болгожо байба.

Эдэ бүгэдые оройдоо хараагүй мэтэ залуушуулай жэгэндээрхэнь хайшаа юрэндэгтэй юм ааб гэжэ шэбэнэлдэхэ эндэ, тэндэ боложол байдаг хэн. Тус шэбэнэлдээнэй муу удхань бэлхэнь бэшэ гү гээдшые багсаамжалга дэлгэрээд байһан мэтэ хэн.

Энэ хадаа 1929 оной хубилгаата зун хэн.

Дашын Одонтон гэжэ дунда шадалтанһаа тээ дээрэ зөөритэй, нютаг соогоо нилээн хүндэлэгдэдэг айлай газаа олон эмээлтэй морид хуһан сэргэдэнь тулагдажа уяатай байна. Тэдэнэр ээлжээгээрээ мэтэ үндэр сэргыень зантагар толгойнуудаараа хяа нэшэжэ, агаарые сүм дүүрэнэн мэтэ олон тоото һоно, батаганаанһаа боложо ушарһан зохолоогоо гаргана янзатай. Огсомоор турьяжа, һүүлээрээ шарбагануулжа, хүлөөрөө гэдэнэн руугаа гамгүйгөөр сабшажа, тэдэниие үргөөгөө болоно. Тиигэхэ зуураа хирэ болоод лэ тэрэ айлай гэрэй үүдэн тээшэ хазайлдан, эзэднай гаранагүй аабза гэжэ хараһан мэтэ тэшэ ядана хэбэртэй.

Гэрэй ара талын яһала томо хуһамаг соо хожомдожо гараһан янзатай хэдэн нарай тугал сэрбэгэрхэн, үшөөл мүлшэ хүлхэнүүд дээрээ ягдайса байжа ядан согсогонолдожо, бүри наадаха ханаатай хэбэртэй тангаршаагаад үзэнэ. Гэрэй саана утанууд, үндэр бэшэ набтарханууд, налагарнууд зэргэ жэрын оршоһон гүбөөнүүдэй наахануур томохонууд болоһон хорёод тугалнууд эдээлжэ садаһан янзатай обоорон һагад хэбтэнэ.

Энэ үедэ хэдэн моридой табараан соностожо, буу үргэлхэн хазаар моритой хэдэн хүн гэр тээшээ гүйлгэлдэн ерэжэ, сэргын хажуугаар гаран, хуһамагта моридоо уяад, ехэл яаралтай янзатайгаар гэр руу хубарилдан оробо.

Харин яһала уужам гэр соо арбаад эрэшүүл сугларанхай һууна. Гэр руу орожо ерэгшэдые гэрэй эзэн үбгэн, шордогорхон, буурал һахалтай, өөрөө баһал шүрдэгэрхэн, туранхай бэетэй хүн угтажа абаад, хоймор дээрээ гаргажа, ерэгшэдые һуулгаад, урдань дэлгээгээтэй шэрээ дээгүүр сай асаржа табихыень ушаагай саагуур һууһан эхэнэрнүүдтэ захираад, өөрөө ошожо, орожо ерэгшэдэй хажууда һууба. Эдэ бүгэдөөр бодоод үзэхэдэ, һүүлдэ ерэгшэдые сугларагшад тэсэжэ ядан хүлэжэ байһан хэбэртэй байба.

Гэбэшье эндэ болохо гэжэ хүлэжэ байһан хөөрэлдөөнийнь угаа бого-ни байшаба. Бухын хүзүүндэл бүхэриг хүзүүтэй, мантагар, томо, айхабтар маяа хүлтэй хүн орожо ерэгшэд сооһоо ахамадынь янзатай урдань табиһан сайһаань ёһын тэдысэ нэгэ балга хээд, аягаяа шэрээ дээрэ болгоомжотойгоор, бута бажуужархина аа гүб гэхэн мэтэ томо гарнуудаараа барин табижа, бальбагар нюурайнь уршалаанууд соо нюугданхай байһан мэтэ, онигорхон нюдэхэнүүдээрээ хүн бүхэниие ээлжээгээр харасагаагаад, шэнгэн һахалаа эмэрин һанаа алдажа, бүдүүн, гэр соохи углуу бүхэниие сүм эзэлһэн мэтэ бардаастай хоолойгоор дуу гаража захалба.

– Хүндэтэ хүндыгөөрхин! Эндэ танай шэхэнэй шииртэ дуулгагдаһан юумэн шэнэ засагай түлөөлэгшэдэй нэгэнэйсье һонорто дуулгагдахагүй аабза? – гэжэ хараха янзада бултанда хабаатай асуудал табибашье, онигорхон нюдэнүүдээрээ оножо, гэрэй эзэниие соо хараһандли болобо.

– Ойлгосотой! Ойлгосотой! – гэлдэн, уужам гэр соо һуугша бүхэн зэргэ дарья табилдаба.

– Зай, тиигэбэл, хөөрэлдөөгөө саашань үргэлжэлүүлэе! Батын баабай-танай олоной харгыһаа холо байһаниинь болоо! – гэжэ дуугархадань, томо буряадай үшөөл горитойгоор маргажа байһаниинь гансата ойлгохоор һэн. – Би танда хоёр тон шухала юумэн тухай мэдээсэхэ һанаатай, мүн даабаритайсье ерээ һэм. Иигэхээр шуһанай адхаралган бүри ехэ, бэлээр гаргагдадаг болохо, нохойн наадан мэтээр дайсан, дайсан бэшэ байһаниие муу һанаатанай хурганай заалгаар, тэдэнэй элдэб зээрэб үгөөр саарһан дээрэ юрэл хардажа бэшэлгээр тодоруулдаг болохонь гээшэ гэжэ манай дээдын хүтэлэгшэд мэдээсэнэ. Нэн түрүүн ламанарые, удаан горитой зөөритэй, ажалша, бүхэриг зоние, хажуугаарнь хүзэгтэйшүүлэе, шэнэ засагта һэжэгтэйгээр хандадаг зоние... – гээд, томо буряадай абяагүй болоходонь, гэр соо хараһаар байтар түлгүүтэй, абяагүй байдал тогтожо, эрэшүүл доро дороо бодолнуудтаа хаташоод, шиидсье гэнгүй һууба. – Иимэ ушарнуудта тэдэнэр иигэжэ дурадхана, – гээд, томо буряадай үргэлжэлүүлэхэдэнь, ехэ һэжэгтэ нэрбүүлһэн хэбэртэй сугларагшад шэлэнүүдээ хяа үнгэжэ, һабардан татажа һууба. – Нэгэн гээ һаа, Монгол орон руу нүүхэ, үгы һаа, зэбсэг барижа тэмсэхэ... Теэд эдэ бүгэдэ хэдэн жэлэй саана һонинсье,

зүбшэн хэлсэмээршые байгаа. Тээд Монгол орондомнайшые манай эндэхидэл адлирхуу юумэн боложо байна. Зэбсэг барижа тэмсэхэ гээшэ балагадуудта таарамжагүй хэрэг юм аабза. Сандан гэгээнэй байгуулхан гүрэншые дайн дажарһаа манай хүбүүдые абарха гэхэн удхатай байгаа бшуу. Тээд шэнэ засагаархин маанадые хюдаад гараха шадалтайшые, эрмэлзэлтэйшые. Тэдэндэ хүрэг хонид мэтэ зон хэрэгтэй ха юм. Энэ ушарта юун үлэнэб? Бултанай олонхиин эбсээд, хүлээгээд һуухаһаа мэргэн юумэн үгы. Тон тиимэ! Зүгөөр олоной үхэлөөр байгуулагдаһан гүрэн хэзээ нэгэтэ заабол унаха... Тиимэһээ энээн тухай һаналханиие зоной ухаан соо заабол үлөөхэ гээшэ манай тон шухала зорилго. Тэрэ уналгыень түргэдхэһын тулада ходо наад, тойбо татажа байха гээшэ нангин хэрэгнэй... Харин эритые барижа тэмсэхэ гээшэ хэзээ нэгэтэ үхэл тээшэ асарха ябадал мүн. Багшаяа дасанһаань гаргажа абаашаха гэхэдэмнай, үгэдэмнэй орожо үгэнэгүй. Эндээ байгаад, юунэй болохые хүлээхэб гэжэ хэлэнэ. Зүгөөр шэнэ засагтай эбсэшгүй үһөөтэй болоһон зон гэжэ бии. Тэдэнэрые хайшаашыеб зугадаха зам хүлэнэ. Жэшэнь, Хитад орон руу. Тэндэ манай угсаатан Хитадай засагаархидтай хэлсээ баталжа, горитой газар эрижэ абаа гэлсэнэ. Шэнэхээн гэжэ нютаг гэбэ һэн ха. Яһала түбхинэжэ байна гэжэ багша хэлэнэ. Иимэрхүү мэдээтэйгээр би таанадта һүүлшынхие ерэбэб. Бидэ, – гээд, томо буряад сугтаа ябаһан нүхэд руугаа зангаба. – бидэ үглөөдэртөө Хитад орон руу зорихомной. Тиишээ хүрэжэ ошохо гүбди, али үгы гү – Бурхан багшал мэдэхэ... Сандан нүхэдтээ хаана хаб? Һаянай Бататнай Хүнды руугаа харагдаагүй гү?

– Уржа хүни ерээд ябаа. Нэгэ хүбүүнийн хүндөөр шархатанхай юм һэн. Баһа эдихэ хоолоо абаад ошоо. Үглөөдэр ерэхэб гэжэ хэлэнэ һэн, – гэжэ Одон түбшэн даруугаар хэлэхые оролдон харюусаба.

– Тиихэдээ уулзажа бирахагүймнай ха юм! Жаалда... Тэдэ хүбүүд энэ бузар большевигүүдэй мэхэдэ бү оруужаг! Хүлисэхэбди гэжэ найдуулаашые хаань, гараа үргөөд, бээ бү тушаагуужаг. Мэнэ буудаашыегүй хаа, хэзээ нэгэтэ, һүүлдэ хүнэһэнийн болоод лэ байха. Иигэжэ Батадаа болон нүхэдтэнь дуулгаарайт! Харгыдамни дайралдаһан манай зондо энээн тухай дуулгажал ябахаб. Бидэнэрэй хойноһоо эрмэлзэхэһээ бэшэ мэргэн юумэн үгы бишибы даа. Манай хойноһоол зориг! Гэбэшье минии һанамжаар Монгол орон руу зорёо хаа, дээрэ гэжэ һананаб. Яагаашые хаа, түрэл түтим араднай гэшааб даа. Хитад орон руу ошохонь хэды аймшагтайшые хаань, маанад тиишээ зорихо гэжэ шиидээбди. Тиигээд лэ холын замда гарахамнай. Зорихон газартаа хүрэхэ гүбди, али үгы гүбди – одоол бурханай мэдэлэй... – гэжэ дуугараад, хэлэгшэ абяагаа хуряаба.

Гэрэй эзэн шүрдэгэрхэн, ямаанай хахалдал тон адли хахалаа нюдарга соогоо суглуулжа баряад, мэнэ, мэнэ таһара удара татахаяа байһандал булайгаар татажа байһанаа, гэнтэ тогтоод, хоолойгоо бүдүүгээгээр заһажа, хүлэгдээгүй үдхэн абяагаа олондо дуулгаба. Тиигэн сасуунь хабинаан, шэбэнээн гансата замхаба.

– Нүхаад! Иимэ шухала асуудал зүб руунь шиидхэхын тулада айхабтар хайнаар бодожо үзөөд, долоо дахин хэмжээд, нэгэ дахин тайража байгаад, абаха шиидхэбэриэ абаха болонобди. Мүнөө болошоһон хойно Монгол орон руу яагаад зөөхэ болонобибди? Харгыдамнай ЧОН мон болоод ядахын тэдыдэ хилын харуулшад хүрэтэрөө тогтоохо, нэгжэхэ, мүшхэхэ, гэрдэхэ, элдэб эсээр эльбэлхэ, гасаалха, доромжолхо шүдхэрнүүд одоол элбэг дайралдаха байна бшуу Хажуугаарнь бии болоһон ТОЗ, коммуна болоод колхоз молхоз мэтэнүүдэй гэшүүдшы хоболхо, мүргэхэ тооной ха юм! Мүн Загарайн шэбэрэй хаанань харгын дээрмэшэд угтахань бэ гэжэ ходо ханажа ябаха болонобди. Харин бүри холын Шэнэхээн хүрэтэр гэр бүлэтээ, адуу, малтаяа ошохо гээшэмнай бүри худал юумэн, заал хаа, милици халисиин гарта заабол орохо, хосорхо тоотой хэрэг гэжэ сэхээ хөөрэлдэе. Эндэ бүхы зөөриэ алтан, мүнгэн болгожо шаданан зон хазаар морёороо, хэдэн хэлгэсын хүлэгүүдые абаад, тайгын нюуса зүргэнүүдээр ошохондонь болохо юм бээ. Үгы даа! Үнэхөөрөө худал юумэн! Тиимэхээ энээн тухай хэлсэһэнэйшы үлүү. Тиихэдэ болоһон бүхы юумэнтэй маанадай бүри мүһэн эбсээд, эблэрээд хуухаһаа мэргэн юумэн үгы болоно бэшэ гү? Тээд бүхы зөөри зөөшые, үнгэрхэдөө хамгад хүрэтэрнэй ниилүүлхэнь, хамтадаа ажалаа хэдэг болгохо гээшэнь хайшаа юм ааб? Хүхэ Дободо түрүүшын коммуна бии болоо, мүн Дээдэ Хэжэнгэдэшы тиимэрхүү юумэн хүдэлжэ эхилээ гээшэнь хайшаа юм ааб? Тэрэ коммуна гээшэнүүдтэнь гол түлэб үбдэг соорхой хууһаншад лэ хамтараа ха гэлсэнэ һэн. Ерээдүйдэ бүхы юумымнай ниилүүлээд, хүрэг мал шэнгээр урдаа туужа, ажал хүүлэхэнь гэнэ биши! Энэ талаар багшамнай юун гэжэ айлдхана гээшэб? Хаа хаанагүй иимэ юумэнэй боложо байхадань, багшыншы гэгээн ухаан энээн тухай өөрын ханамжатай болоһон байха гэжэ ханаад, иигэжэ зүнтэг урьжа хуунаб даа! – гээд, мартагдаад байһан үнөөхил хахалдаа аһан, Батын баабай ехээр һонирхоһондоо, урагшаа дүгдын татажа, шэхэнүүдээ һонороор табяад хууба.

Тугаар дуугарагша мантагар бурыад, халта бодолгото болон хууд гээд, бухынхи мэтэ шэлээ һабардан, сугларагшадта хандаба.

– Одоол гайхажа, гэлыхээр юумэнүүдые багшамнай айлдхаба. Иигээд, оройдоо хоёр, гурбан жэлэй турша соо сүлөө, өөрыгөө мэдээд ажаһуудаг нэгэшы хүн үлэхэгүй юм ха. Юумэн барандаа хамтын болохо хараа-

тай. Тиихэдээ нюсэгэнийнь, залхуу, зальхайнь хойморто гараха, ажалша, зөөриншэнь богоһо багаар байратай болохо гэжэ айладхана. Ажалша, бүхэриг зонинь нютаг, нугаһаа үлдүүлхэ гү, али толгой тооложо, хюдагдаха, түрмэ түшын оёрто хаягдаха, үбдэг соорхойшуулай, зальхай, залхуу, зайран хууһаншадай болон зарасануудай хууһаншад, зарасанар болохо юм гэнэ. Энээндэ эсэргүүсэһэн зоние энэ дэлхэйн нюруу дээрһээ хюдан, үгы хэхэ түсэбтэй! Нэгэ үгөөр тобшолон хэлэхэдэ, тархяараа хүл хэхэн, хүлөөрөө тархи хэхэн юртэмсэ соо энэбээсээ эбсэжэ ажаһууха болохобди! Удахагүй хобууша, хардагша хүнэй үгэ үнэн, харин сэхэ, сэбэр зоний ханамжа буруу мэтэ болоод байха юм ха. Шортоол дэлхэй болохо хараатай даа! Ум маани бад май хум!.. Харин зөөлгөөрөө нэгэ бага хожомдоот. Энэ ойлгосотой. Хэдэн жэлэй урда долоо дахин хүнгэн байгаа ха юм. Мүнөө ябаад, эсэсэй амжалта туйлаха гээ һаа, хүнгэнөөр ябаха, малаа, зөөри, зөөшээс орхихо болонот. Мүн хэндэшые дуулгангүй, бодхуултажа шахуу ябахат. Иимэ зөөлгэн угаа хүшэр хүндэ байха байһанинь дамжаггүй. Эндэ амяараа хүнһөө, айл бүхэнэй хүсэлһөө дулдыха ёһотой юм аабза. Энэ аянда гараһан хүн бүхэн гээлтэ, хоролтотой заабол ушарха байха гэжэ багша айладхана. Эдэ бүгэдые тон наринаар хараада абажа, энэ талаар шиидхэбэриэе абаха байнат! Иимэл даа! – гэжэ мантагар буряад балта мэтэ нюдаргаараа аягын шэрээн налшытар шахуу шаагаад, урдань байжа хүрэнтэжэ захалһан хүтэй сайгаа ехэ ехээр балган бүгэдыень ууба.

Гэрэй эзэн, Батын баабай, бүхы һэжэгүүдһээ үшөөл халаагүй янзатай айлшанаа мүшхэжэ байһан мэтээр ээлжээтэ асуудалаа табиба.

– Хүлисэ! Би үшөө нэгэ асуудал табихамни. Тэрэ тайгын оёороор тэнэжэ ябаһан хүбүүдээ яаха болоно гээшэбибди?

Мантагар буряад айхабтар хүндөөр ханаа алдан, үнөөхил шэлээс ехэ оролдосотойгоор һабардаад, тэндэһээ олоһон юумээр обор янзатай дурата дурагүй, абяагаа бага болгон, сугларагшадта хандаба.

– Одон ахатан тон хүшэр асуудалнуудые табина. Харин би шадаха, зэргэ соогоо харюусана гээшэ аабзаб. Тэдэнэймни дутуу, дундатай байгаа һаань, хүлисэгты! Харин Одон ахатанай табиһан асуудалда нэгэл харюу бии! – гээд, томо буряад абяагаа хуряан, сугларагшадые ээлжэлүүлэн шэртээд, шэрүүнээр хэлэхые оролдон, хоолойгоо шанга, батажанги болгожо, эридээр хэлэбэ. – Хүбүүдэ үхэлһөө абарха гэбэл, тэдэнээ заабол Хитад орон руу табиха болохот! Заабол! Үгы һаа, большевигүүдэй хүнэһэн болохо... Тиихэдээ тус ябадалһаа мэргэн юумэн үгы бишибы даа!

Иимэ эрид харюу абахадаа, сугларагша эрэшүүл халта бүглэршэһэн янзатайнууд гааһануудаа ехэ оролдосотойгоор бааюулан, шэлэ багаараа ондоо харюунуудые бэдэрдэг болоно. Гэр соо хүндэ, тэрэл үедөө шахар-

дуу, шанга, абяагүй байдал бүшмэгтэн тогтожо, эрэшүүлэй хүшэрөөр бодолгото болохонь мэдэрэгдэхэл гэнэ...

Харин набтархан ушаагай саана юушьеб шанагаар худхаж байһан Одоной һамган нюдөөрнь дүрэнээр сугларһан үнинэй хүлээгдэһэн аадар мэтэ хүндэ, гашуун гашуудал шэрээһэн нёлбоһонуудаа нюухые оролдон, дэлбэлэн гараашье хаань, тэдэнэ аршаха заб олонгүй, хүбүүнтээ хэтэдээ хахасаха хаһамни ойртожо байна хадаа гэжэ, элээр мэдэрэн, һүүлэй үедэ үргэһэн соонь ходо үзэгдэдэг болоһон зүүдээ һанажа, үлэй холоор харагдаһан аласай хизаар-хүбөө руу зайлашагүйгөөр эрмэлзэн ошожо ябаһан хүниие харадаг болоһоноо толгойдоо оруулжа, хүбүүгээ дэмы газарта хосоргоонхаар табиһал болохо хүн бээбди гэжэ бодон, ямаршьеб зайлашагүй юумэнэй дүтэлһые ойлгоод, худхаж байһан юумээ тодоор ойлгохоёо болиһ, худхаһан зандаа һууба.

Хажуудань зогсоод, ондоо тогоон соохиие ехэ оролдосотойгоор худхаж байһан басаганиинь үшөөл бага байбашье, аягын шэрээн саана боложо байһан хөөрэлдөөнэй удхые хүсэд ойлгоогүйшье хаа, бүлынь хуби заяанда тон шухала хөөрэлдөөн болоно хаяа гэжэ бүүл-зүүл ойлгон, пэс хара нюдэхэнүүдээ ялалзуулжа, байраһаа хүдэлхэшье һэдэлгэ хэнгүй, нүгөөдэ тогоон соохиёо худхажал байба.

Томо буряад үбдэгөө одоол шиидэнгээр пас байса альгадаад, гааһа, хэсэ, аршуулаа суглуулжа, үбэр руугаа яаралгүйгөөр гударгаад, малгайгаа гартаа абажа, аягын шэрээ дээрэ табиһан юумэнүүдээ гуримдань оруулжа байһанаа, толгойгоо хүндөөр үргэжэ, аргааханаар булганда хандаба.

– Зай, хүндыгөөрхин! Муу мэдээнүүдые танда асарһандамни хүлисэгты! Хэшээгты! Иимэрхүү сагай ерэшөөд байхадань, яаха гээшэбибди? Хэээ нэгтэ баярай оршон байдалда уулзажа, хүхихэ, бэе бээ үмэгшэлхэ сагнай ерэхэнь болтогой гэжэ хэлэхэһээ ондоо юун байхаб? Тиимэ сагай ерэхэ байһанда батаар этигээд, найдаад, ажаһуухал болоно гээшэлди даа! Зай, ерэһэн айлшан мордодог, ороһон бороо болидог гэжэ манай буряад угсаатан тон зүб хэлсэдэг. Зай, баяртай! – гэжэ дуугараад, гэр соо һууһан хүн бүхэнтэй золгон хахасаад, малгайгаа уруугаа харан үмдэжэ, минаа ташуураа гартаа абан, түриигөө эршэтэйгээр шабхуурдажа, үүдэн тээшэ нүхэдөө дахуулаад, залан шуудаар алхалба. Үүдэнэй хажууда ошожо, тэндэ түшүүлһэн буунуудаа абан үргэлөөд, бултадаа гаража ошоходонь, гэр соо байгшад хойноһоонь һубарин эрмэлзэжэ, айлшадаа үдэшэхээ гараба.

Удаань һөөргөө орожо, айлшадайнгаа ан-бун гэжэ һуухыень тэсэбэритэйгээр хүлээжэ, һамгандаа «Сай аягала!» гэһэншүүгээр Одон зангаад, үнөөхил шүрдэгэрхэн хахалханаа суглуулан бажуугаад, хүндэ бодолнуудтаа абтана янзатай.

Айлшадыньшые доро дороо бодолгото болон, урдань табигдаһан сайнуудаа абяагүйгөөр оошолно. Нэгэ хэды болоод, гэрэй эзэнһээ холо бэшэ хууһан торгон тэрлигтэй, зэрлиг, хёрхо харасатай, хирбээ хара, сайд гэхэн хахалтай хүн бултанай хойноһоо шудалангяар адаглаад, сайгаа шиидэнгээр гудамхин уужа, аягаяа шэрээ дээрэ табяад, шэные аягалха гэхэдэнь, «Хэрэггүй!» гэхэн хэбэртэйгээр занган, гааһаяа аргаахан гаргажа, тамхияа носоогоод, хахиршаг хоолойгоор сугларагшадта хандаба.

– Хүндэтэ нютагаархид! Хүндыгөөрхин! Энэ сагта хододоо суг, хамта шиидхэжэ, хамта хэрэгээ ябуулжа байха баатай байһамнай эли. Тиимэһээ намда хэды муугаар хандаагшые хаатнай, намайе шагнаха ёһотойт гэхэ байнаб. Урдань минии һанамжа балай шагнахаяа һэдэдэгшыегүй хаатнай... Гэбэшые мүнөөдэр болоһон хөөрэлдөөндэ уриһанайтнай түлөө баярые хүргэнэб. Энэ ушарта Одон худа эдэбхи гаргаа ёһотой! – гээд, хахиршагшые хаа, нарихан хэлбэритэй, шэрүүн аялгатай абяагаа ойро зуура соо хуряажа, эндэ сугларагшад юун гэгшааб гэжэ шагнаархаһан мэтэ һууд гээд, дуугаралгаяа үргэлжэлүүлбэ. – Минии һанахада, эндэ хэлэгдэгшэ юумэнэй болоо хаань, большевигүүдтэ бэе бэе тухайгаа дуулгаха, хоболхогүйбди, харшалха, хардахагүйбди гэжэ бата үгээ үгэхэ ёһотойбди. Тиигээд ой соогуур тэнэжэ ябаһан хүбүүдээ тугаар дурадхагша нютаг руу ябуулаад, тэдэнэрэй бии байһаниие мүнөө дээрээ мартаха баатайбди гэхэ тон зүб! Мүн манай нютаг соо балагат гү, али хошуунайхидай тала баримталдаг хүн огто үгы гэжэ мэдэхэ, ойлгохо зэргэтэйбди! Тиимэ гүб даа, аа? Энэ хэрэгэймнэй баталамжатай байхынь тулада ой соо хоргодожо байһан үхибүүдһээ бидэ арсаһан мэтэ болохо байнабди. Хэды хүшэр байгаашые хаань, бидэнэр иимэ юумэнүүдые бэлүүлэл хаа, амиды, мэндэ үлэхэ аргатайбди. Манай иишэ харгылдаг болоһон Шодобой Хатюунда басагаяа хадамда үгэхэ ёһотойш, Дугдан! Юуб гэхэдэ, энэ «большевик» хошуунай ревкомой гэшүүн, саашадаа хуулиин зургаануудай нэгэндэ ехэхэн дарга болохо хараатай. Тэрэ Дугданай басагандал һанаатай иишэ харгылна гэжэ багсаамжалагшаб. Зай, булта абяагүй бү һуугыт! Зүб гүб, али буруу гүб? Дугдан! Хатюунда юун гэжэ харюусахамниб? – гэжэрхөөд, иимэ үсэд үгэһөөнь бүри горитойхоноор бүглэршэһэн нютагаархинаа нэгэ нэгээр ээлжэлүүлэн шэртэжэ һууба... Гохигор, үндэр, бүхэриг бэтэй Дугдан мэгдэшөөд, тойрон һуугшадые шарайшалжа, тэдээнһээ зүбшэл абаха гэхэндэл, харюу үгэхыень сэхэ идхаһан үгэнүүдһээ дальтиран, нүдэнүүдынь нэрэ һурагүй хултагашашоод хууһанаа, унтаршаһан гааһаяа амандаа абаашажа, тэрэнээ хүршэһөө носоогоод, үдхэн утаан соо саг зуураар өөрыгөө нюуба. Тэрэнэй һамганайнгаа үгы байхадань, ямаршые шиидхэбэри абажа, юушые хэжэ бирахагүй байһаниие һайнаар мэдэхэ

болоhon сугларагшад, мүн торгон дэгэлтэшье нахал руугаа мнхэд гэн, унтар-жа байхан гааһаяа дахин һэргээгээд, дахяад тойрожо хараашалан, сухалынь хүрэнэн шэгтэй байбашье, тэрэнээ шадамараар даража, даруу, номгоноор хэлэхые аһан шадалаараа оролдон, үлэ мэдээшэнги болон дуугарба. – Ээх! Эндэмни ута үһэтэн суглараа юм гү? Иигэжэ абяа аниргүйгөөр энэ газаам-най боложо байхан асари ехэ хубилалтануудые үнгэргэхэбди гэжэ һанана гээшэ гүт? Дэмышэн даа! Үглөөдэр юм гү, мүнөөдэр юм гү – үүдыетнай танһаа һураншьегүй сүмэ түлхээд, орожо ерэнхэй байха! Үшөө дахин хүлээд гээд байха һанаатай таанад, заабол мүнөө абаха шиидхэбэриһээ арсажа, өһөдтөөл горитой муу юумэ хэнэт! Бү хойшолуулыт гэнэ ха юм-биб! Минии таанадһаа халта олон һууһаншадые баридаг байһан ушар на-майе таанадһаа муу байдалда оруулжа магад гэжэ дэмы һананат! Зөөри – шүүдэр гэдэг ха юм. Мүнөөдэр гарташни байһан зөөри үглөөдэр сүм үгы болоод байха жэшээтэй. Шадаад байгаад, шадагдаа һаань... Зай, эдэ асуудалнуудые зүбшэн хэлсэхэ, бодото харюунуудые олохо шадалгүй, сэнэггүй байбалтнай гэхэ гү, али энэ шухала хэрэг шиидхэлгэдэ абахаар болотороо болбосороогүй байбалтнай – би ябахамни. Шэлээ һабардажа, абяагүй һууха туха намда үгы! Зүгөөр хэнэйшье эдээшээд, болбосороод ерээ һаань, минии гэрэй үүдэн сэлээтэй. Илангаяа, ши, Дугдан, ямар нэгэ шиидхэбэри абаха зэргэтэйш! Абаха шадалгүй байбалшни, мүнөө ажабай-далда эзэрхэг боложо байһан Хатюуншни хүсөөрөө басагыешни абажа бо-лохо. Тиихэдэнь бидэнэр булта шамда бодотоор туһалжа бирахагүйбди. Ёһо, заншалдамнай хаагдаад, оршон тойрон ябахаар бэшээр шинии зохид-хон басаганда нэшхэлтэй болоһон шүдхэр хэбэртэй. Дан сэбэр басагатай байхада, нэгэ талаараа муу, нүгөө талаараа һайншье байжа магад бшуу даа! Жэгтэй даа! Үсэгэлдэр хада Хатюуниие юумэн гэжэ тоохогүй байгаабди. Харин мүнөө... Жэгтэй даа! Зай, һайнаар бодожо үзыт даа! Баяртай! – гэжэрхёод, торгон дэгэлтын омогоор толгойгоо үргөөд гаража ошоһон хой-ношье, Одоной гэр соо һуугаашад соо амаяа нээхэ хүн олдонгүй, абяагүй байдал таһалдабагүй.

Удангүй эрэшүүл хойно хойноһоо гэр руугаа яараха хойшолуулашагүй хэрэгтэй боложо, һүүлэй һүүлдэ хүрэшэнэн эдихэ юумэнэйнгээ элбэ-гээр табигдаһан аягын шэрээн хажууда бодолдоо хаташаһан Одон лэ үлэбэ. Һамганиинь одоол пеэшэнээнгээ араһаа гаража, үбгэндөө аали-хан дүтэлөөд, ямар нэгэ ондоо харюу Одонһоо хүлээһэн мэтэ найдалаар дүүрэн хоолойгоор тэрээндэ хандаба.

– Одон, та юун гэжэ һананат? Хүбүүмнай гэртээ үлэхэнь гү, али тэрэ Шэнэхээн гээшэ руунь зорихонь гү? Ябашаха болоо һаань, яаха, хээхэ зон гээшэбиди? Ошобол, хээзэ нэгэтэ бусаха арга боломжотой байха гээшэ гү? – гэжэ уйлаганалгаяа нюун, аалиханаар аад, үсэдөөр асууба.

Намган руугаа ууртайгаар хёлогод гэжэ, урдаһаань айхабтар шэрүүнээр харюусаха гэжэ байтараа, дарьбаганажа захалһан уралнуудaa хазасагаан, аалиханаар, зөөлэхэнөөр харюусаба.

– Шимни дуулаа гүбши даа? Ябаагүйдэнь таарамжагүй оршон байдал юртэмсэдэмнай ушарба гэжэ... Эндэшни маргажа байха юумэн үгыл! Хүбүүнэймнэй амиды ябахын, болихын шийдхэгдэжэ байхадань, юунэй маргалта байба гэшэб! Тиимэ даа! Жаахашье маргажа болохогүйл даа! Ойлгыш! – гээд, үбгэнэйнгөө тархияа гунхуулан һуушахадань, Тагармаа хамараа татан, һугшарһан мэтэ болоод, ямаршыё найдалгүйгөөр, хүндөөр ёоложо, һөөргөө пезшэн тээшгээ бусан, шанагаяа гартаа абаба.

2

Тагарай Бадмында зунай түлэг дунда эмхидхэгдэһэн түүдэбшын нааданда бүхы хүнды болон бага, ехэ һудалнуудай залуушуул, бусадшыё бүри томо зоншыё сугларжа, юрэ бусын, һонин наадан болохо янзатай болоод байба. Угайдхадаа наһажаал зоной енгүүтэйгээр хэлсэһэнэй ёһоор Бадмын Дугармаа басаганиинь хадамда гараха үни болоһон аад, хаа-яа хүбүүд тэрэнэй унтарида орожо, махабадаа садхаагаад гарахаһаа саашаа гарадаггүй хадань, Тагарай Бадма хирэ болоод лэ иимэ наадануудыё эмхидхэнэ, һанаашань хэзээ нэгэтэ бээлжэ, Дугармаань хэн нэгыё ургалжа болохо гү гэжэ зариман бүри бага сагын тоосоо хоорондоо хэнэ.

Мүн түүдэбшын нааданда сугларагшадай дунда Шодобой Хатюун бии болоод, «Энэ бузар иишэ юугээ бэдэрээ юм?» гэжэ хүбүүд, басагад һабиршэбир гэлсэнэ, харин наһажаал зон һанаагаа ехэхэнээр зобожо захалаад байба.

Харин Хатюун арһан хүүртиг үмдэнхэй, гэрэлдэ шэнгээр бээе харахаар болотор ялайшатарнь аршанхай хром сабхитай юумэн айхабтар дээрэлхүү, бүдүүзгэй янзатай юумэн нааданда сугларагшадай дундуур гэшхэлсэгээнэ. Тиихэдэнь тэрэнтэй харилсаха зон сугларагшадай дунда огто олдохо хэбэргүй байжа, энэ наадан эхинһээ хойшо һанаһанһаа тад ондоогоор захалаад, Тагарай Бадма хүсэд хара бууна янзатай.

«Һонин саг болоо гэшэ ха. Хододоо набтагар, хахархай хубсаһатай ябадаг байһан Шодобой Хатюун мүнөө болоходо, балай ажалдаа унаха болотороо хүдэлхэнь харагдаагүй аад, горитой зөөритэйшыё болоогүй шэнги байгаад, иигэжэ бүхыдөө арһан хубсаһа үмдэжэрхёод, ялаганажа, талаганажа ябана. Нютаг нуга соомной залхуу болон зальхай, архинша болон хаарташа гэжэ суурхаһан, залуушыё һаа, угаа муу суутай болоһон энэ бузар шолмо – засагай түлөөлэгшэ болоһон хэбэртэй, манай хуби заяашыё шийдхэхэ аргатай юм шэнги боложо ябана гэжэ угаа үсэдөөр хэлсэнэ.

Һонин даа! Саашаа үшөө ямар иимэрхүү һонин юумэнүүд бологшол ааб?» гэжэ һаһажаал зоной гайхан шомшорхонь, доогуураа хэлсэхэнь одоол һабир-шэбир гэлгэнэй хэмжээн дээрэ үргэнөөр дуулдана.

Мүнөө дээрэ Хатюун хэндэшьеб аһасалдан, орёсолдонгүй, шууяа, шурхираа гаргангүй, томоотой байна. Тиимэһээ тэрэниие һонирхуулһан хүниинь үшөө ерээдүй ха гэжэ сугларагшадай багсаамжалһаниинь зүйтэйл юумэн байшаба.

Гэнтэ тэрэ һэр-мэр гээд, ялагар урдахитай сэрэгэйнгээ малгайе халта зүүн тээшэнь хажуулдуюлан, омог янзатайгаар үмдөөд, онигор, айхабтар хурса нюдэнүүдын гансата зөөхэй хараһан миисгэйн нюдэнүүдтэл адли боложо, ябадалдань юунэйшьеб хойноһоо маряжа ябаһан арьяатанай шэнжэ ороһон мэтэ байба. Удангүй энэ ушар юунһээ болооб гэжэ тодорон элирбэ.

Юуб гэхэдэ, бүшмэгтэн байһан, үшөөл дан ехээр һэрюулхээгүй харанхы сооһоо томо түүдэбшын ялагар гэрэлэй гүхэрээн руу Дугданай Баярмаа хэдэн нүхэд басагадтаяа, хэдэн хүбүүдээр үдэшэгдэн гаража ерээ бушуу.

Матаргайгаараа угаа нариихан аад, тэрэл зуура яһала эдешэг, сула бэетэй, зохидхон толгой соонь түрэжэ байһан бодол бүхэниинь тодо болгон харуулһан пэтэн хара, ялалзаһан нюдэнүүдтэй, сулсагархан улаан хасарнууд дээрэ хөөрхэнүүд хоёр нүхэхэнүүдтэй, ута, дээшээ халта хятайлдаһан зубхинуудтайнь хэлэшгүй һайханаар тааралдаһан, ниидэхээ байһан зэбэ мэтэ, хараасгайн далишнуу нидхэнүүдтэй, хараһаар абаад үндөөд үзэхэ мэдэрэл түрүүл хилэн хара, матаргайһаань тээ доро болотор намылзан унаһан нэгэ гээгэтэй. сэрбэгэр, сэхэ, тиигэбэшье нюдэ хужарлуулма годиролтонуудтай хүлнүүдтэй, ябасань ямар нэгэ дуунай аялга шэнги маягтай гэхээр одоол сэрбэрхэн басаган – тойроһон нютагуудай олохон хүбүүдэй һүниин зүүдэн, үдэрэй һанаан болодог, гэбэшье зүрхэниинь тэрэ үедэ огто эзлэгдээгүй байһан дангина бэээрэ бии болошоод, түүдэбшын нааданай ёохор хатаралгын түрүүшын хүдэлсэнүүдые хэжэ эхилээд байгшадай – бултанай онсо анхарал эжэлүүдгүй татаба.

Хүндынгөө хүршэ хоёр басагадтай, хэдэн хүбүүдтэй түүдэбшын нааданда ерэжэ ябаһан энэ басагаханай толгойхон соо ямар нэгэ баатар хүбүүн бата һуурияа эзэлжэ, зүрхэ, сэдхэлыень онсо, ондоохоноор хүлгүүлдэг үшөө болоодүй, мүн тэрэнэй толгойхон хэн нэгэн тухай һанаа үнөөн болон зобожо, гажаржа эхилээдүй байһан хадань, тэрэ угаа хүхюунээр юун тухайб даа нүхэр басагадаараа ханилаар ярилдан, хирэ болоод лэ, ехэ шалтагааншьегүйгөөр эльгэ хатан ябаба. Тиихэдэнь хүдэлсэ бүхэниинь угаа хүнгэн, солбон, ямар нэгэ гунигта гү, али гашуудал, гажарал гээшэдэ ёстойгоор абтажа үзөөгүй янзатай ябажа байгаа бэлэй.

Ажабайдалай хэжүүртэ балай нэшүүлээгүй энэ басаган энэ алтан дэлхийнээ муу юумэ огто хүлээнгүй, сэрбэгэр, сэхэ хүлхэнүүдээрээ газарта арай шамай хүрэнэн мэтэ, угаа хүнгэхэнөөр, нийдэн хагад ябаһан мэтэ байжа, зэргэлээд байһан басагадайнгаа дурые тон ехээр гутаан, мүнөө һая тэдэнэртээл бүхы анхаралаа хандуулжа байһан залуу хүбүүдэй мэнэ ерэгшэ улад тээшэ бүри мүнэн анхаран байгаа бэлэй..

Таниха зоноороо хүндэмүүшэ, хүхюунээр мэндэшэлэлдэн, эндэ суглараад байһан зоной дунда орожо, олоной нэгэн боложо, угаа дуратай ёохороо хатарха, байн, ошон, алта нюулсаха, дуу андалдаха, үшөө тиихэдэ түүдэбшын дэргэдэхи онсо эльбэтэй мэтэ байдаг хөөрэлдөөнүүдые шагнаха, өөрөөшье хабаадалсаха байһан тухайгаа зүрхэнэй жэгтэй һонин хүлгөөтэйгөөр уридшалан һанажа ябатарнь, харгыдань ялагар хүүртиг хром сабхи хоёр бии болоод, ябасынь онсо сүлөөе эзэрхэг үсэдөөр хизаарлаба.

Гайханги харасаяа удааханаар үргөөд, тад ондоо хүнэй байһан ялагар хубсаһанууд соо хүсөөрөө оруулагданхай шэнги ябаһан энэ убайгүй хүниие тэрэнэй һайхан нюдэнүүдээрээ анхаралтайгаар харан гэнээн Шодобой Хатюун ташаагаа туланхай юумэн үлэ мэдэг, эзэн янзаар энеэбхилэн, өөрыень хэншые һаа, заабол тоохо гэнэн мэтэ, өөртөө хүсэд найданги юумэн зогсоо бэлэй.

Иимэ хүнгэн хандасада бүһэтэйшүүлэй зүгһөө хүртэжэ үзөөгүй Баярмаа һайхан нидхэнүүдээ халта нугалан татажа үргөөд, баруун ташаагаа тулажа, үндэр сээжээе оболзуулан, Хатюун тээшэ дээрэлхүүшэгээр үлэ мэдэг хараһан мэтэ болоод, тэрэнэй иимэ хандасаар доромжолуулагданги бодолдо тэрэл зуура абтан, түүдэбшын дэргэдэ гэнгэ шэмээгүй байдалай тогтоһониие бэеынгээ бүхы хубихануудаар мэдэрэн байжа, тоб гэмэ, хонгёо хоолойгоор онсо тодоор Баярмаа хэлэбэ.

– Энэ хуу арһа үмдэхэдөө, та ямаршыб тад ондоо хүн болошооб гэжэ үнэхөөрөө һанана гээшаалта? Залхуу, зальхай Шодобой Хатюун зандаа хэтэдээ үлэхэ байгаагүй хүн гүт? Юундэ минии ябажа байһан харгые иимэ бүдүүлгээр хүндэлэн гараба гээшэбта? Эндэ байһан бүһэтэйшүүл сооһоо энэ эзэрхэг амитаниие холо болгохо эрэ олдохогүй гээшэ гү? – гэжэ хоолойгоо бүри шанга болгон, Баярмаагай сугларагшадта хандахадань, халтад гэхэдээл ташаан дээрэнэ ходоодоо һуйбадагдаад ябадаг болоһон хуушан ташуур буудаа аһашадаг заншалтай болоһон Хатюунтай орёосолдохо эрэ хүн түүдэбшын оршондо олдохогүй янзатай байба.

Угаа ехээр гайхаһан хэбэртэй Баярмаа тойрожо хараашалаад, суhal дундаа өөрөө хүлээгдээгүй дабалтые сүмэ гараха нэдэлгэ хэбэ. Теэд Хатюун басагые тэбэрин хагад тогтоогоод, Баярмаагай жэрхэнгээр тэрээнһэ

мултаран, гэдэргээ сухарихадань, шүлһээ сэсэрүүлэн, онигор нюдэнүүдээ бүри хаанан мэтэ боложо, Хатюуншые огсомоор дуугарба.

– Дэмы иигэжэ байгаад, минии сухалые хүргэнэш! Дэмыл эдэ зоной нам тухай атаархан хэлсэдэг элдэб зээрэб үгэнүүдые дэмыл дабтанаш! Мүнөө сагташни Хатюунһаа батаар хүлэгөө унаһан эрэ хүн энэ тойрогой бурядууд соо хомор. Хошуунай сагдаанарай даргын орлогшо гээшэб! Үшөөшые ехэ ноён болохо хараатайб. Харин шамайе, Дугданай Баярмаа, өөрынгөө гэр соо оруулхын тулада хүсэрхэл гаргахагүйе оролдохоб. Юуб гэхэдэ, сагайнгаа ерэхэдэ, минии унтариие минии хүсэхөөр дулаасуулдаг, минии эхэнэр болохош! Үгы хаа, мүнөө харюуса. Шинии эсэгэдэ өөрынгөө эсэгые эльгээхэмни гү, али яахамниб? Наһанаймни нүхэр болохо басагые хүсөөрөө гэр соогоо оруулха айхабтар дурагүй хүм. Зүгөөр ходо арсажа байгаа наашни, энэ һара, наран доро юуншые боложо магад! Ойлгоногши? Зай! – гээд, хоёр ташаагаа тулан, дээрэлхүү юумэн зогсоходонь, юугээшые хэхээ ойлгохоёо болиһон Баярмаагай һайхан нюдэд соо нулимсанууд ялаганалдаба. Энэ үедэнь харанхы сооһоо бээдэ найданги абьян соностожо, түүдэбшэ тойрогшод зэргэ ханаагаа алдан, иимэ зүрхэтэй хэн эндэ байба гээшэб гэжэ булайгаар гайхалсан хараашалжа захалба.

– Ши, Хатюун, манай нютагта ёһотой эрэшүүл дууһантаа гэжэ мэдүүлнэ гээшэ гүш? Бил шинии иигэжэ бээе барихадашни тон тиимээр ойлгонолби! Ши, наашаа, нам руу хара! Дахуулнуудгүйгөөр ябадаг болошоо гээшэ гүш? Яаһан зүрхэтэй болообши? Орхи! Буудаа аһаһанай хэрэггүй. Дары духадаа соорхойтой болошохош. Ши намайе мэдэнэ ха юмши! Буугүй зондо өөдэрхэхэшни нэгэн. Харин намтай харилсахашни ондоо. Оршон тойронхи нютагтаа таанадай ойро хүрэхэгүйт гэхэн хүндэтэ үбгэдэйнгөө эрилтэ манай урда табиһан хадань таанад бүри жэгэндээрэгтыл даа! Юрэдөө, шамайе иигэжэ баряад лэ, хэдыдэхиеэ табиха хүнбиб? Хэдыдэхиеэ амиды зандашни үлөөхэ гээшэбиб? Таби, таби тэрэ басагаяа! Иигэжэ сэбэрхэн басагадай дурые булядаг зомтаа, таанад, большевигүүд? Ойроо хүртүүлхэшые дурагүй байхадань, өөрынгөө гарнуудаар энэ сэбэрые бузарлахадаа, яанаш? – гэхэн номгон абья дуулахадаа, Хатюун тэнгэрийн буудалда үнсэгдүүлһэн шэнги набтар дээрээ бүри бишыхан шэнжэтэй болобо.

Тойроод зогсоһон зоной дундаһаа Одоной Бата тодорон бии болоод, Хатюун болон Баярмаа хоёрой уулзаһан газарта сэхэ гаража ерэбэ. Гартга барижа ябаһан ташуур буугаа Хатюунда дүтэлхэдөө, хуй руугаа гудараад, сухигар сагаан болошоһон хошуунай сагдаанарай даргын орлогшын ташуур бууень хуй сооһоонь нуга татан абажа, хүнгэн тэрлигэйнгээ оёоргүй мэтэ эбэр руугаа гудараад, ябууд тэрэниие нэгжэжэ, нүхэд янзаар мүрэйнһе налшиитар альгадаад, энеэбхилэн һагад тэрээндэ хандаба.

– Үмдэндөө табиха болотороо айһандаа, буу шуу табижа, сүйд татажа болохош гээд, ёһын тэдысэ бууешни абанаб даа. Тээд мүнөө бусаахагүйб. Юуб гэхэдэ, энэ буугаараа Шэнэ Бэрээнэй шэмээшэгүүдые буудааш! Хоёр удаа бусааһыемни һанана гүш даа? Зай, бү ехээр һалгана! Тиигэхэ бүхэндөө юун гээ һэнбиб? Буугүй зоние буу шуугаараа айлгажа, хүрдөөжэ, ноёрхожо, хашажа, хуйлажа, доромжолжо бү яба гэжэ хэлэнэ хамнайб. Ши, мүнөө номгохоноор ошоод, тэрээхэн модон дээрэ һуу! Дан үбгэд соо бү оро! Харин хажутээ, хүнэй гансата обёорхоор һуу! Тэндэхэ бодохошые һэдэлгэ хээ һаашни, зугадаһанда тоологдохо. Гансата буудахаб! Тиимэхэ бодожо орхигшоби. Мориёо хараха дуранайнгаа хүрөө һаа, намдаал шэбэнээрэй. Засагай түлөөлэгшые үмдэндэнь табюулжа байха гээшэ муу хэрэг бэшэ гү? Гансал бодожо бү орхи! Энэ тарган габыешни сооложо болохоб! Тиигэжэ зоной хүхихэдэ, һаад ушаруулангүй, зохидхоноор һууха юм ааб даа. Зай, энэ хоёр астагаараараа тэрэ модон тээшэ ошо даа. Гэдэргээ юугынь харанаш! Ошоо хадаа, һуу! Бэрхэш! Хойноһоошни алдангүй адагланабди гэжэ ойлгоорой! – гээд, хүбэнтэшэһэн хүлнүүд дээрээ арай шамай һалиран, зааһан модон дээрэнь Хатюунай ошоод, тэрээн дээрээ һуужа, түбшэн даруугаар ярилдажа һууһан үбгэдһөө тээ саана ори гансаараа табхайхынь хойноһоо анхаралтайгаар адаглаһанай удаа, Бата гэдэргээ эрьелдэн гэхэдээ, амаяа ангайгаад, байрадаа зоогдоһон мэтэ зогсошобо. Тэрэниие тэнгэрийн одоол шанга буудал үнсэгдэһэн мэтэ байгаа бшуу.

Урдань ягаа-улаахан болошоһон хасарнуудаа альган соогоо нюун һагад бажуугаад, мүшэнүүдэй үерөөр һубагташаһан мэтээр ялаганалдаһан пэтэн хара һайхан нюдэнүүд сэхэ тэрээн руу шэртэн, энэ зохид харасын гүн соо Батые энхэрэн байһан далай салгыдаһан мэтэ аад, тэрэл зуураа эшэмхэйгээр нюугдан, хүбүүнэй зоогдоһон бахана мэтэ болон байшахадань, бүри булай горитойгоор нүлөөлбэ.

Саашаа болохо бүрээ басаганай нюдэд соо онсо һонирхолой халуун ошохон онсоор бадараад, харюугайнгаа ошохониие хүбүүнэй хараса соо һубагтуулан носообо. Тиигэхээр тэдэ ошохонуудынь нэгэдэн уулзажа, сахилгаалан ниилэжэ, гал болон нэгэдээд, хүбүүн басаган хоёрой зүрхэ, сэдхэлые онсо хүсэтэйгөөр дайража, Бата Баярмаа хоёрой абяа дуугүй харилсаае шэнэ шатада гаргаһан шэнги болоо һэн.

Батын хажууда ябалсаһан Шагдарай Намдаг эдэ бүгэдые хөрхо хара-саараа болон һайниие һанажа ябадаг зүрхөөрөө гансата обёорон ойлгожо, эдэ хоёрой сэдхэлнүүдэй хоорондо һэшхэлэй эгээл һайханай бадаран носолгодо һаад ушаруулхагүйнь тулада сугларагшадта сэхэ хандан, шангаар, бүри хүхюунээр һүхирбэ.

– Совет засагыг саг зуура соошье хаань, тэрэ модон дээрэ номгоноор хуулгажа шадаа хадаа бултадаа халуун гарнуудаа барилсажа, хатараял, хүхилдээл, энэрхы бодол болон ханалнуудаараа хубаалдаал!

Иймэ үгэнүүдээр тэдэнийе уряалхыень эндэ суглархан зон тэсэжэ ядан хүлэжэ байһандал, түүдэбшын дэргэдэ гансата улам хүлгөөтэй боложо, түүдэбшын дэргэдэхи хүхюу зугааень дахинаа хэргээжэ, Бата Баярмаа хоёрһоо олоной анхаралые одоол холодуулжа шадаба...

Залуу зоной түүдэбшыг тойроод, гансата ехэхэн дүхэриг бии болгожо, хоолойнуудайнгаа онсо хонгёо хайханиие мэдүүлжэ захалаад байгаашье хаань, Бата Баярмаа хоёр харасануудаа бэе бэеһээ холодуулха шадалгүй болоод, урда урдаһаа харалсажал, харалсажал, харасануудын бэе бэедэнь нэбтэрэн ороһондол, абяа, дуугүйгөөр хоорондоо хөөрэлдэжэл, хөөрэлдэжэл байба.

Эдэнэрэй хоорондохи угаа хайхан хэшхэлэй сахилгаан Бата Баярмаа хоёрой зүрхэнүүдыг эзэмдэн сохижо, дэлхэй дээрэ али олон удаа мандаг агууехэ мэдэрэл хүнийн эльбэтэ оршон соо, олоной нааданай гэршэ болоһон түүдэбшын дэргэдэ халбаран носожо байгаа бэлэй.

Бата Баярмаа хоёрой зүрхэн болон сэдхэлнүүд, мүн эршэтэ мэдэрэл үзэжэ захалаад байһан махабадуудын замбуулиной хогоосондо гараһан мэтэ боложо, энэ нүгэлтэ дэлхэйн бүхы муу муухайһаа, тэдэнийе хүлэһэн асари ехэ бэрхэшээлнүүдһээ ойро зуура соошье хаа, эрид холодон ошожо, ирагуу сэдхэлэй хүгжэмэй оршондо хоюулан орошоод байжа байба.

Тиигээд гэгтэ тэдэ хоёрой ирагуу гарнууд дүмүүхэнээр ниилэн, бүхөөр адхалсажа, агууехэ бэе бэедээ хүрэлсэлгын анха түрүүшын охиндо тэдэ хоёр нэрбүүлэгдэжэ, инаглаһан хоёр дүхэриг соо хамтаран оролсоод, бэе бэеынгээ гарнуудыг оройдоо табингүй хатаржа, ямаршьеб онсо галаар нэрбэгдэһэн гарнуудайнгаа туһаламжаар хөөрэлдөөгөө үргэлжэлүүлжэл байгаа бэлэй...

Энэ түүдэбшын нааданда Баярмааһаа хонгёогоор, огсомоор, дэлисэ ехэтэйгээр дуулаха хүн оройдоо үгы байба. Харин Бата ёстой эрэ байһанайнгаа хүсэ угаа элээр зангидан мэдэржэ, инаг гансатыйн аюулай ушараа хаань, харсага, бүргэд шэнгээр годлитон, тэрэ аюул асарһан юумэн дээрэ буужа, дайсанаа тэрэ дары усадхахаар бэлэн болоод ябажа байба.

Харин Хатюун ямар жаахан, жэжэхэн байһанаа мэдэрэн, тэрэл зуураа нюуса сухалаар билтаран, агууехэ үзэн ядалгыг зосоогоо нөөсөлжэ, заагдаһан модон дээрэһээ огто бодохо шадалгүй, угаа ехэ айдаһанда дарагдашоод, хайхашаадаг басаганайнгаа өөрһөөнь холодожол байһаниие ойлгожо, юушье хэхэ шадалгүйдөө зэбүүрхэн, шүдээ хабирхаһаа бэшэ аргагүй болоод хууба.

Нүнийн тэнгээ холо орой, зунай хаһын эртын үүр хираанай бадар-ха багаар наадан дүүржэ, залуушуул үни тараһан наһатайшуулайнгаа хойноһоо гэр руугаа һубарин ябажа эхилбэ. Бата Баярмаа хоёр ямаршьеб онсо хүсөөр бэе бэе руугаа татагдажа, хүтэрэлдэһэн зандаа, хоюулан зэргэлээд, уяатай моридтоо ошоожо, хойноо хүтэлөөд, хахасаха шадалгүйгөө элээр ойлгон, бүрэнхырэн байһан талын гүн руу, ямаршьеб эльбэтэ оршон руу шэнги ошобо. Тэдэнэр юрэл зэргэлээд, ямар нэгэ үгэдэ огто хэрэггүй мэтэ абья гарангүй, нюуса шэбэнээтэй талын дуулим руу алхалан орожо байһандал өөһэдыгөө мэдэрэн байгаа хэн...

Моридын эдэ бүгэдэһөө юушье ойлгонгүй, зантагар толгойнуудаараа һэжэрэн, хазаараа хахинуулжа, шангаар турьян ябаха юм. Харин ээдын гар гараа барисалдаад, дуугүйгөөр ябажал ябана. Хүндынгөө уудамда гараад ябахандаа, Бата тойрожо хараашалаад, Баярмаагайнгаа гар дүмүүхэнээр үргэжэ, зүрхэндөө няагаад, гунигаар халиһан үгэнүүдые хэлэбэ.

– Энээнһээ урда юугээ хаража ябаһан нюдэнүүдни гээшэб даа? Нэрээһээ – юугээ? Иимэ зохидхон басаганай түрэл нютагтамни урган бодожо ябахадань, обёоржо хараха сэнэггүй ябаа гээшэ гүб? Мүнөө ойро зуура соошье хахасаха наань, хахасаха багаханшье хүсэлгүйшье байгаа наа, хахасаха баатай болохобди. Хатюу сохом лэ намһаа үнөөгөө абаха һэдэлгэ гаргахал байха... Харин энэ гоё һүниие буу шуугай муу абяагаар таһалдуулхаяа һананагүйб! Оройдоо! Энэ һүнимнай нангин һайхан, ойроо хүртэшгүй зандаа үлэг лэ! Тарахынгаа урда тээ саашанхи уулзалганууд тухайгаа минии дурадхаа хаамни, намайгаа буруугаар ойлгохогүй гүбши даа? – гэжэ Бата аалиханаар басаганһаа асууба.

– Үгы бэд даа! Ньюжа нөөжэ уулзаха байһамнай муу байна. Харин шимни дурадхаха дүүрэн эрхэтэйш! Шиниимни ами наһан аюулда орошохо хараатай байна ха юм. Угайдхадаа тэрэ ой сооһоо гарашаха аргагүй зон гээшэ гүт? – гэжэ басаганай ехээр ханаагаа зобонгёор аалыар дуугархадань, Бата толгойгоо гунхуулан, аалиханаар дуугарна.

– Тиигэбэл үдэшэ бүхэндэ Аюушын булагай тужа соо, тэрэнэй баруун хажуудань, шамаяа тэсэжэ ядан хүлээдэг байхаб. Харин ой сооһоо гараха тухай хэлээшгэдэшни сэхыень харюусаха болоо наа, хэрбээ бидэнэрэй гаража, бээ тушаагаа хаамнай, заабол түрмэ түшэдэ хааха гү, али амииемнай таһалха хараатай гээшэ. Тиигээд иимэ хуули буса хүн байһанайнгаа түлөө шамһаа ехэ хүлисэл гуйнаб! Баярмаахамни! Ямаршье тон ахир юумэн гээшэб даа? – гээд, хүбүүнэй толгойгоо гунхылгашахадань, басаган үнжэгэн зөөлэхэн гараараа Батын толгойдо түрүүшынхие дүмүүхэнээр хүрэжэ, үһыень энхэрэн эльбэбэ. Тиихэдэнь энэ угаа һайхан агшан зуурые үргөөхгүй гэхэндэл, Бата огто байраһаа хүдэлхээ болин зогсобо.

– Би заал хаа, шамтаяа уулзахаяа ошодог байхаб. Гансал шинии юрын хүн шэнгээр сүлөө ябаха аргагүй байһаншни намда горитой голхорол түрүүлнэ. Теэд яахыншые аргагүй дээрһэнь, бодото байдалтаяа эбсэхэ болонобди. Иимэл хуби заяатай байһан хоёр гэшэ аабзабди. Батахан, ши ехээр ханаагаа бү зобо! Би шамайе дахаад, энэ дэлхэйн хаанашье ошохо! Дуулана гүш, Батахан? – гэжэ басаганай сэдхэлээ айхабтараар хүдэлгэн хэлэхэднь, Бата үнжэгэн гарханиень дүмүүхэнээр дахинаа үргөөд, ямаршыеб хэлэшэгүй хангалтай тэрэниень энхэргэнээр үндэбэ.

– Шамаяа дууланаб, Баярмаахамни! – гэжэ сэдхэлээ булайгаар хүдэлгэн хэлээд, басаганай сулсагархан хасарнуудые бүхэриг гарнууд соогоо энхэргэнээр оруулхадань, басаган толгойгоо хинсайлган шахуу үргэжэ, инагайнгаа онсо гэрэлээр хубагтаһан нюдэд руу сэхэ шэртэбэ. – Ямаршые байдалһаа гараха арганууд заабол олдодог! Тиимэ замые олохол байхабди, Баярмаахамни! Заабол!

– Тиигэхэбди гэжэ батаар этигэнэб! – гэжэ басаган харюусаад, хүбүүнэй харасын дуута аялганууд соо аяшархаһан нюдэнүүдээ ойро зуура соо хааба. – Ши бидэ хоёр заабол жаргахабди. Би энэндэшые этигэнэб. Зай, Бата, яба даа! Үнөөхи маяа бузаршни арзагар муухай шүдээ үзүүрлэжэ, хошуунай бүхы сагдаанарые бодхообо ёһотой. Яба даа! – гэжэ басаганай шэбэнэн һагад гуйнгаар хэлэхэднь, хүбүүн хүндөөр ханаа алдаад, үрөөһэн гараараа жолоогоо бүүргэ дээрээ суглуулан барижа, дүрөөдөө хүлөө хүргэхынгээ урда тээ, халта тонгойжо, басаганай ялагар мүшэн мэтэ нюдэд руу анхаралтайгаар шэртэн, гэнтэ шиидэһэн янзатай ягаахан хасарайнь нүхэтэһэн газар багта шоб байса бүхөөр таалажархиба...

Тиигэн сасуугаа эшэһэн харсага шэнги шуранаар эмээл дээрээ гарашоод, «Уулзатараа, инагни!» гэжэ дорюунаар хэлэжэ, бухиндашаһан мориниинь гэгээржэ байһан тала руу байраһаа эгсэ абан, оодорбо.

Харин энэ наһан соонь түрүүшынгээ хүбүүнэй таалалгаһаа бүглэршэнхэй байһан басаган гэнтэ тэрээнһэнь лэ далижаһан мэдэрэлдэ абтан, Батын уралай хүрэхэн газарые энхэргэнээр эльбэн, Баярмаа угаа баяртайгаар, сортоотойгоор энэбэ...

3

Жүгдэрэй Дугдан яаралтайгаар гэрһээ гараад, Дашын Одонтоной бууса тээшэ абьяастайгаар хатаруулжа ябатараа, хула азаргаяа гэнтэ эрид жолоогоо татан байлгаад, дүгдын татажа, бүүргэ дээрээ жолоогоо адхаһан гарнуудаа табин, гүнзэгыгөөр бодолгото болобо.

«Урда сагай зандаа байгаа хаань, Дашын Одонтонтой худа болохомни гэжэ яһалашье баясаха байгаа. Харин мүнөө сохом голхорхо, Бата мэ-

тын дорюун хүбүүгээр хүрьгэниие хэхэмни гэжэ баярлаха сэнэггүй юумэн, шүдхэрөө бэдэржэ басаганаймни тархи эрьюулээб гэжэ дураяа гутаха хирэтэй нууха болоно гээшэ гүб? Юуншые гээшэб даа! Тюу, меэл! Теэд энэшые ушарта ори ганса басаганайнгаа тала хаража, Одонтой заабол уулзаха, үхибүүдэйнгээ хуби заяа яажа шийдхэхэ тухайгаа ярилдаха болоноб. Заабол... Теэд Бататай ехэ жаргалтай, амгалан байха гэжэ лаб мэдэхэгүй гээшэ бузар байна даа! Гансал хүгшэнэймни хэлэгшэ хайшаа юм ааб? Юун гэбэ нэм? «Ёһотой дуран гээшэшни ямаршые юумэндэ хаагдахагүй, тэрээндэ харша юунтээшые эбсэжэ, хаагдажа байхагүй юумэн гээшэ. Юушые дабаад, нэгэниинь нүгөөдээе дахажа, хаанашые ошожо магад... Ёһотой дуран гээшэшни угаа хомор зүйл. Тиимэһээ энэ дэлхэй дээрэ онсо юумэн болоно гээшэ! Дуулана, ойлгоно гүш?» гэжэ ямар бэ даа хэлэшэгүй гунигтайгаар хэлээд, хормой соогоо нюураа нюун, шангаар уйлашана нэн. Юундэ тиигээб? – гэжэ бодон, Дугдан шэлээе маажаба. Тиигээд тэрэ иигэжэ бодобо. – Жаалда ехэ, юугээ хэлэһэн хүгшэн бэ? Инаг дуран... Инаг дуран? Юундэ ошожо, ошожо, минии басаганай заяанда ушарһан юумэн гээшэб? Ай даа! – гэжэ бодоод, тойрожо хараашалба. Тиихэдэе моринойнгоо амыень татажа, харгын захын ногоо шэмхэлхыень боллоулха гэжэ байтараа, гэнтэ зог татаба. – Теэд тэрэ сула торгон соо умбажа ябадаг Жамбын Лупил нэгэ хэлэһэнэй шашаад, шалаяад халахагүйень юун гэхэбши? Шодобой Хатюун басагандамни баһа ханаатай гэбэ нэн гү? Зайгуул, зальхай, хаарташан, архишые байг гэхэгүй хүниие ноён болохонь гээд, басагаяа үгэ гэхэдэе, өөрынгөө байдалда ханаагаа зобоходоо, лаб лэ тиигэнэ ха. Теэд хэдэн жэлэй саана иимэ юумэ намда гү, али ондоо хэндэшые дурадхаад байгаа хаань, бүри огто оройдоо этигэхэгүй, угайдхадаа ажарайдаашые абахагүй нэм. Теэд тэрэ маяа шүдхэртэй минии басаган сохом жаргахагүй гэжэ тэрэ убайгүй Лупил мэдэнэ ха гү? Ямаршые өөдэгүй юм гээшэб даа?... – гэжэ бодоходоо, Дугдан яахаяашые, хэхэхээшые ойлгохоёо болишоно янзатай. Тэрэ дахинаа хула азарга дээрэе дүгдын хүдэлхээшые болино. Тиигээд бодолнуудын бэе бэеһээ үлхэлдэн урдажал мэдэнэ янзатай. – Зай! Наһан соогоо нэгэшые дахин хаа, иигэжэе маргажа байнгүй, Дашын Одондо ошоод, юунэй боложо байһаниие сэхыень хуу хөөрэхэ байна. Минии ошожо ябаһамни оройдоо найргүй юм бээ. Теэд байдалай ташаа ондоо, онсо байхадань, Шодобой Хатюунай муухай һабарнуудай басаганаймни хайхан хүзүүе бахалуурдан абажа, өөртээе абаашаха туйлдаа хүрэхэдэнь, сэхэ ошожо дуулгахадаа, Бата Баярмаа хоёройнгоо ерээдүй тухай ханаанһаа болоһон хадаа балай зондо хэлсүүлхэгүй хараатай байхаб. Үнэн дээрээ ори ганса хоёр үриимнай бэе бээе ойлголсоо юм хаань, Одон бидэ хоёр үни алтан худанар болоһон болоно бэшаалди! Шийдэгдээ!

Ошохол болоо!» гэжэ бодоходоо, Дугдан бэшэ балай удаан ханаа үнөөн боложо байнгүй, жолоогоо угза татан, хула азаргаяа угаа аятай хэрэгхээн дахинаа эрид таһалжа, өөрын ханааниинь захархан янзатай болоод, эмээл дээрэ лаб хуумсаараа, Дашын Одонтоной бууса тээшэ угаа абьяастайгаар хатаргаба...

Харин нэгэ бага хожомдожо, Дашын Одонтон тээшэ ошонон ондоо харгыгаар бүлэг буутай хазаар моритой зон тужын нүгөө захаар гүйлгэлдэжэ ябаа бэлэй. Тэдэнэр аймагай түбһөө ерэжэ ябаһан сагдаанар гэжэ гансата тодорүүлхаар байба. Тэдэнэй дунда буу шуугаар аймшагтай элбэгээр зэбсэгжэнхэй Шодобой Хатюун омогоор тойрожо харасагаан, хаарал-хара мори унанхай, абьяас ехэтэйгээр гүйлгэнэ. Нюдээ хюрылган, урдаа сэхэ шэртээд, ехэл ууртай янзатайгаар хирэ болоод лэ, ямаршые зэмгүй мориёо шабхуурдаха юм.

Удангүй тэдэнэй Одонтондо хүрэжэ ерэхэдэнь, сэргэдэнь уяатай байһан мори тайлажа хүтэлөөд, хуһамаг тээшэ яаралгүйгөөр алхалжа ябаһан үбгэн хууһаншанһаа бэшэ хэншые газань харагдабагүй. Ерэжэ, бултадаа моридһоо хүрэн буугаад, хуһамагайн хоройдо моридоо уямсаараа, харгыда шалаһан хүлнүүдэйнгээ шалаас гарган олонхинь ябасагаалдажа, гурбан лэ хүниинь гэр тээшэ алхалба, бэшэниинь Одоной бууса багые хёрхоор адаглан, иишэ, тиишэ харад гэсэгээжэ, буунуудаа гансата саб шүүрэхээр бэлэн болгон, хайнаар шэртэхэдэ, тодорхой гуримаар алхасагаалдана..

Гэртэ орогшодойнь гурбуулан хубарин ороходонь, хойморто татаатай аягын шэрэн саана Дугдан Одон хоёр хуунхай, ехэ шухала хөөрэлдөө хэжэ байһан хэбэртэйнүүд байба. Орожо ерэнэн шэнэ айлшадые обёорходоо, гэрэй эзэн хууриһаа бодожо, дээрэ гаража хуухыень гараа хүндэмүүшэ ёһоор дэлгээн, хүйтэншэгөөр уриба.

Ороһон сагдаанарын хубсаһаяшые тайлаха хэдэлгэ гаргангүй, бурхан багшаһаа ошожо адисшые абангүй, доро дороо дайралдаһан лэ юмэн дээрэ лабхайлдажа хуугаад, үшөөл абяагүйгөөр гэр соохиинь унхидан шахуу хаража хууба. Одоной сай уужа халуу орохыень үшөө дахин урихадань, онигорхон нүдэнүүдээ Одон дээрэ тогтоон, Шодобой Хатюун эзэн янзаар аашалан шангаар бадашаба.

– Шинии сай уужа хууха сүлөөтэй зон бэшэбди! Гүрэнэй хэрэгээр ябанабди. Хүбүүншни хаанаб?

– Би хаанаһаа мэдэхэ гэшэбиб? Мүнөө сагта үхибүүд эхэ, эсэгэдэ хаана ябаһанаа хэлэхээ болижо, үгэ хүүрыемнайшые дуулахая болинхой гүб даа! – гэжэ Одоной ямаршые хэлбэригүйгөөр харюусахадань, Хатюун бүри шэрүүнээр аашалха гэжэ байтараа, Дугданиинь одоол хараһан мэтэ нүдээ халта нээжэ, хууриһаа яаралгүйгөөр бодожо, халта ябуултанайнгаа

удаа, гэнтэ тогтожо, маяа тагалсагуудаа астайлган хагад табин байгаад, үгэнүүдээ юундэшьеб утаар таһалан хэлэбэ.

– Хүрөө болоо! Ой соохи бандидуудые тэсэжэ байха сагнай үнгэрэн үнгэрөө! Хүбүүнэйнгээ гэртээ харагдаа хаань, гансал намда гансата дуулга гэжэ захирнаб! Үгы хаашни, өөрыешни бандит гэжэ тоолохобди. Ойлгоо гүш?

– Ойлгосотойл даа! – гээд, Одоной халта хүлээд гэн һуухадань, Хатюун аймшагтайгаар харахые оролдон, гэрэй эзэниие шарайшалаад, тэрэ-нэйнгээ балай хүрдэжэ үгэхэгүйдэнь, бүһэ дээрэхи ташуур буугайнгаа хуй хэнэйшые ойлгохоор заһасагаагаад, Дугданда хүсэд хаймһарангыар хандан, нялуун гэгшын хоолойгоор сэхэ нюдэ руунь шэртэхые оролдон, абягааа халта аалин болгон хэлэбэ.

– Дугдан ахай, хэр байнат? Басаганайтнай бэе лагшан тайбан гээшэ гү? Наяар, халта сүлөө болоод, танайда тон шухала хэрэгээр айлшлха ханаатай һэм, – гэжэ байгаад арзаганахадань, Дугдан шүдэнэй үбшэнһөө мэтээр уршагад гэжэ, юуншые гэжэ харюудань хэлэбэгүй. – Зай, мүнөө дээрээ, баяртай! Бидэнэр нэгэ газар шалгахамнай. Аюушын булагай тужые... – гээд, гаража ошоһон хойнонь, Дугдан Одон руу ехэл хүрдэһэн шэгтэйгээр, тон ехээр ханаагаа зобонгёор хаража, шэбэнэйндээ ороод шахуу гэрэй эзэндэ сэхэ хандаба.

– Ханаагаа бү зобогты! – гэжэ Одоной хэлэхэдэнь, Дугдан юундэшьеб улайшаба. – Мүнөөдэр тэдэ хоёрной уулзаха аргагүй хэбэртэй һэн. Бата хайшаашьеб ошонхой ха юм. Улайха, сайха юумэн эндэтнай үгыл! Хүбүүн басаган хоёройнгоо энжэгэн хайхан мэдэрэлые гамнаа, хамгаалаагүй наа, эхэ, эсэгынгээ уялга эрхимээр дүүргээбди гэжэ хэлэхэ эрхэгүй байха бэшаалди? Тиимэхээ тамни намайгаа нэгэ бага үрдижэ, энэ хөөрэлдөө хэхээ ерэхэн болонот! Энээнээтнай түлөө тон ехэ баярые хүргэнэб! Хайнта даа! Тиимэхээ бэе бээе ойлголсохо байһамнай дамжаггүй! – гэхэдэнь, Дугдан һэгсэгэд гэжэ, шарайнь тад ондоо болон хубилаад, тэрэ Дашын Одониие угаа халуунаар дэмжэбэ.

– Зүб хэлэнэт! – гэжэ Одондо харюусаад, Дугдан сэдхэлээ ханангыар урдань байһан халуун сайһаа нэгэ бага оошолоод, шэрээһээ халта холо болоһон хэбэртэй боложо, аршуул гааһан хоёроо яаралгүйгөөр гаргаба. – Одон, юун гэжэ хананат? Саашаа юун гээшэнь болохонь хаб?

– Тэрэ намда болоһон уулзалга дээрэ багшын эльгээмэлэй хэлээшэнь заабол болохо бэшаал даа, – гээд, Одоной Дугданай хараһаар байтарнь гунхышахадань, минишье басаганда тон тиимэ хуби тудаха ха юм даа гэжэ зосоогой горитой тэбдэлгэтэйгээр тон элээр ойлгобо...

– Жаалда ехэ... – гэжэ Дугдан бодолгото болон хэлэбэ. – Яахыншые аргагүй юм гээшэ гү? Ямаршые орёо, худхалыатай саг гээшэб даа! Аха, дүү, эсэгэ, хүбүүн илгаагүй – хуу булта урда урдаһаа буу тодхожо, ами наһаяашые хороохоор бэлэн байха... Ори ганса басагамни иимэ хубида хүртэжэ байхадань, хоёр аханарынь жэгэндээрһэн мэтэ тэрэ Шодобой Хатюуниие дахаад, гэр, бүлэ, адууһа, мал тухайгаа огто мартаһан юм шэнги аймаг соогуураа түгэншэлнэ. Саашадаа юуншые болохо байгаа юм даа?!..

– Бү хэлэгты! Юунээшые тулада зоной хоорондо үжэнхэй яһа хаяһан большевигүүд юм ааб даа? Тэдэнэрэй үүсхэхэн үймөөн, хуймаанһаа олоһон юумэмнай алин бэ? Энэ залхуу Шодобой Хатюун лэ бултанһаа баршгаа-тай юумэ олоо юм бээ. Харин маанад? – гэжэ харюу хүлээгээшыегүй янзатай Одон дуугараад, баһал тамхияа носоохоёо бэлдэжэ байтараа, тэрэ гэгтэ толгойгоо эрид үргэжэ, Дугданда сэхэ хандаба. – Үгы, энэ Шодобой Хатюун хаанаһаа уулзадаг газарыень тиимэ тодоор мэдэхэ болоһон байба гээшэб?

– Хари... Бидэнэрэй мэдэхэ болоод байгаа хадамнай Шодобой Хатюунай шэхэнэй һонорто энэ «һони» дуулгаха бузарнууд олон олдоо юм бээ! – гэжэ Дугданай хэлэхэдэнэ, Одон уралаа шүдөөрөө үнгэн хэлэбэ.

– Харээ хари... Теэд бидэнэр лэ тэдэнэй уулзадаг газар тухайнэ энэ бузар Хатюунай мэдэхэ болоһон тухай үхибүүдтээ дуулгаха болоно бэ-шаалди? Заабол!

– Тиигэнэбди. Теэд хаана уулзадаг болоо хаань, тэдэнэртэмнай аюулгүй байха байгаа гээшэб! Энэ Хатюун гэжэ бузарайшни хобуушад оршон тойрондомнай жэшээгүй олон байгаа ёһотой! – гэжэ Дугдан түдэгэсэһэн янзатай Одондо хэлэбэ.

– Тиимэ бэд даа! Баһа мүрдэхэ, мүргэхэ, гэрдэхэ талаар ойгоргүй ша-дамар шолмо байшоо бшуу... – гэжэ Одоной халуунаар дэмжэн харюуса-хадань, Дугдан сэдхэлээ ханангыар дуугарба.

– Зай! Үгээ ойлголсоһондоо сэдхэлэй дүүрэнээр хананги байнаб. Ньюсаар нөөсөөршые хаань, эдэнэй хайшаншые гэжэ хаань, хүн шэнги зохид айл болгохо, удаань ябахал заяатай хадань хари нютаг руунышые ябуулха гэлсэбэбди. Хадаг табиха үдэрөөшые гаргаба гээшэбди. Уридша-лан болохо ламанарһаа һураад байһантнай угаа зохид, тухатай байба. Зай, битнай ябаһуу даа... – гээд, Дугданай малгайгаа гартаа абахадань, Одон тэрэл зуура дурадхаба.

– Энэ хөөрэлдэжэ хэлсээшэмнай танай болон танай һамганай шэхэнһээ бэшэ хэнэйшые шэхэндэ дуулдаха ёһогүй. Үгы һаамнай, үхибүүднай аюулда орожо болохо бэшэ гү? Зүб юумэ хэлэнэ бэшэ гүб? – гэжэ хоо-лойгоо аалин болгон, Дашын Одоной хэлэхэдэнэ, «Зүб!» гэгээншүүгээр

дохисогоогоод, Дугдан малгай халимдар дэгэл хоёроо үмдэжэ, Одоноор үдэшгэдэн, тэдэ хоёр газаашаа гараба.

Үйлсэдэ гарахадань, огторгойн зүүн хаяаһаа харлажа, агаар нэрюулхэн амилаад, бороо орохоёо ханаһан янзатай байба.

– Хура орохонь бэшэ гү? Дугдан худа, манайдаа халта айлшалаад, бороогой үнгэрхыень халта хүлэжэ, ябаха байгаа бэшэгта? – гэжэ Одоной тэнгэри өөдэ ханаагаа зобонгёор харасагаагахадань, Дугдан халта маргаһан янзатай огторгой руу анхаралтайгаар шэртэжэ байһанаа, шиидэжэ ядаһан хэбэртэй минаа ташуураараа гуталайнгаа түрии сохисогоон зогсоһоноо аалиханаар хэлэбэ.

– Хари, үни болошохо бэшэ гүб? Хүгшэмни ханаагаа зобошохо... Угайдхадаа субаяа ганзагадаа хэнгүй гарашооб. Зай, яахаб! Бараг бэшэ ха гү? Ээлэхэ гэб даа. Гэр руугаа битнай дугшуулһуу. Энэ һууһаншан үбгэнөө ябуулаа хаатнай, мүнөө үедэ сохом дээрэ баймаар. Мүнөө болотор юундэ байлгана гэшэбта? – гэжэ Дугданай ханаагаа зобон дуугархадань, Одон өөрынгөө дотоодын бодолнуудта янзатай мийхэд гээд, һууһаншанайнгаа гарһаа айлшанайнгаа мориной жолоо тодожо абан, юундэшьеб хүхюун болон дэлгэрэнгыгээр үбгэнэй түүхы хөөрэбэ.

– Өөрөө ябажа үгэнэгүйл даа. һамганиинь урзанданай һаһа баранхай, үхибүүдтэй болохо жаргалгүй байһан хүн лэ даа. Бүхы хүлһыень, олоһон олзыень бултыень үгөөд, ябуулха гэхэдэмнай, шортоо ябажа үгэнэгүй. Тиигээдшые манай бүлын гэшүүн мэтэ болошоһон жаалдамар лэ даа. Хажуугаарнь һаһатайшые болошоо. Үшөө минии эсэгэдэ хүдэлжэ эхилһэн жаалдамар ха юм. Иигээд найман зүг руу яба гээд арбагайдаха аргамнай үгыл даа. Хайратай! – гэжэ Одон хэлээд, үхэрэй хашаа тээшэ ошоһон үбгые нюрга руунь харан, хүндөөр ханаа алдаба.

– Ай, тиимэ байгаа юм гү? – гэжэ Дугдан аргааханаар дуугараад, аалиханаар шомшорон, һууһаншанай хойноһоо баһал бодолгото болон хараба. – Харин би хэнииешые орхёогүй аад, газаахи, зосоохиёо хэхэдээ, халта тухашардаг болошооб. Зай, Одон худа, битнайшые морилһуу даа... – гэжэ Дугданай харюусахадань, Одон мориень барижа, тэрэнэй мордоходо туһалба. – Һайн бэлэйт, худа! Битнай иигээд хяа хатаруулхадаа, энэбэээрээ гэртээ байна бээбэ. Зай, баяртай!

– Баяртай! – гэжэ Одон харюусаад, хүндэ бодолнуудтаа дахинаа дарагдаһан янзатай абяагүйгөөр худынгаа хойноһоо харан зогсоһоноо, тон ехээр ханаагаа алдаад, гэр руугаа орожо ябаа хэн...

Дугданай гэртээ хүрэжэ ерэхэдэн, гэр соонь хүр хөөрсэг боложо байба. ханаагаа зобошоһон һамганиинь үбгээ угтажа, гэр руугаа шургажа шахуу ороһон хойноо үүдээ хаб-яб хаагаад, үбгэндөө хэлэхэ ёһотой

һониёо хэлэхээ халажа ядан, хормой дээрээ юушыёб олоһон шэнги тэрэнээ эмэрин зогсобо.

Дугдан муу юумэ зүгнэһэн хэбэртэй хүмэдхээ буулгаад, һамгаяа хүтэлжэ, урдаа асаржа һуулгаад, өөрөө аягын шэрээн дэргэдэ түбхинэһэн хойноо эрид шэрүүнээр хандаба.

– Хандама, бээ бари! Юун минии үгэдэ болооб? Зохидоор, хүнэй ойлгохоор намдаа ойлгуулжа үгыш даа! – гэхэдэнь, һамганайнь һайхан нюдэд нулимсаар дүүрэжэ, мэнэ, мэнэ билтархаяа байһандал боложо байһанаа, тэрэ бага сагаар номгоржо, хуушан хэбтээ орожо шахуу, үбгэн руугаа хэлэшгүй һайханшыё, зохидхоншыё харасаар Дугданай зосоохиёе урбуулан байжа, аалиханаар дуугаржа захалба.

– Танай ябаһан хойно Шодобой Хатюун манайда орожо ерээд, Аюушын булагай дэргэдэ ошохонни хэншыё үгы, манай басаган Дашын Одонтоной Бата хоёр мүнөө хирэнь хаанаб гэжэ байжа, намайе мүшхөөд, доброосолоод халаагүй! Одоо ехээр гайхаашыёб, хүнэхээ гаратараа шахуу айгаашыёб. Тиигээд басагамнай хайшаашыё ошоогүй, гэр тойроноо байна гэхээ одоо ехээр айгааб. Сагдаанарай манайхи руу ерэжэ ябахыень хараад, тэрэнэе нарай хурьгадайнгаа хилээб соо нюугааб. Баһа яһалаханааршыё айгааб даа. Талаан боложо, Баярмаамнай гаража ерээгүй. Шашажа, шалижа байжа, эндэ, тэндэ харасагаагаад, ябаха дээрээ, һаын сагта хадаг табихаяа ерэхэб, тантай Дашын Одондойо уулзажа хэлээб гэжэ байжа занаад тонило һэн. Юун гэжэ дэмырнэ гээшэб гэжэ һанаалби. Энэ ушарта яаха болонобибди? Хэлыт даа! – гэжэ хэлэхэ багтань, һайхан нюдэнэйн оёорой нулимсанууд одоол билтарба.

Дугдан энээнһэнь тээлмэрдэшөөд, уруугаа хараад нэгэ хирэ абяагүй һууһанаа, байраһаа бодожо, һамгандаа сэхэ ошоод, анха түрүүшынхией шахуу һамгаяа энхэрэн эрхэлүүлжэ, толгойёнь эльбэн, аалиханаар аад, бата найдамтайгаар хэлэбэ.

– Хандамамни! Басагаяа энэбээрээ ерүүлээд, сэхэ, сэбэрээр асууя: эдэ бүгэдэ тухай юун гэжэ һанадаг юм ааб? Зай, шимни дан удаан уһа нюдэн боложо байнгүйгөөр, басагаяа абаад ерэлши! Яараха хэрэгтэй! – гээд, һамгаяа дүмүүхэнээр үүдэн тээшэ түлхибэ.

Һамган басаган хоёройнгоо газаһаа орожо ерэхэдэнь, яһаншыё адли хоёр гээшэб даа гэжэ эжэлүүдгүй һанаад, сээжэ соогоо уяралай дулаанай тарахыё мэдэрэн, Дугдан агшан зуура соо нюдээ анижа, өөрыгөө батаар барин абажа шадаба. Тиигээд тэдэ хоёройнгоо урдань ерэжэ, зэргэлээд һуухадань, аалиханаар асууба.

– Баярмаа! Сэхээ хэлэл даа! Хэн шиниимнай зүрхэ, сэдхэлыё илангаяа ехээр татанаб, хэнэй дуудаа һаань, тэрэнэй хойноһоо сохом ябашахаб-

ши? Ори ганса басаганайнгаа хэлэхээр заабол болохоб гэжэ батаар үгээс үгэнэб. Зай басагахамни, юун гэжэ ханажа байханаа, энэбэээрэ хэлыш даа! Эндэ эшэхэ юумэн оройдоо үгыл! – гэжэ Дугданай халуунаар хэлэхэдэнь, ойро зуура соо гэр соонь шэхэ дүлиирүүлмэ хон-жэн байдал тогтошобо.

Нюуртань зуруул носоогоод дүтэлүүлээ хаа, гал дүлэн болохо мэтээр Баярмаа шад улаан боложо, нюураа энжэгэн гарнууд соогоо нюун, ойро зуура соо шиидшыс гэнгүй, нууд гэбэ. Тиигэжэ байтараа, хайхан толгойгоо омогоор үргэжэ, эсэслэн үни шиидхэгдэһэн юумэн тухай хэлэхээс байһан янзатай эсэгынгээ энэрэлтэй нюдэд руу сэхэ шэртэн, аалиханаар аад, огсо-моор, батаар хэлэбэ.

– Би хэзээдэшыс Шодобой Хатюунай наһанайнь нүхэр, һамганиинь болохогүйб! Тиигэнхаар уһа руу орожо хосороо хаамни, долоо дахин дээрэ байха... Одоной Батын ябаһан нютаг – минии нютаг! Тэрэнэй амилжа ябаһан агаар – минии амилха агаар! Батын хэжэ байһан хэрэг – минии хэрэг! Иимэл даа... Энэ байраһаа хүдэлэнгүй, таанадта хэлэнэб: Бата бидэ хоёрой хуби заяан нэгэдэнхэй. Хэтэдээ... – гээд, Баярмаа эшэбэридээ үшөөл нэрбүүлһэн зандаа хэбэртэй, уруугаа хараад нуушаба.

– Зүб лэ даа! Эжы бидэ хоёршни эндүү гаргаагүй зон хабди... Би мүнөө һая Одонойхиһоо ерэбэб. Одон бидэ хоёр бэе бээ алтан худанар гээд нэрлэжэ, та хоёройнгоо хуби заяае нэгдүүлхэ гэжэ шиидээбди. Бурхан багшын үршөөһэн хуби заяагаараа ябахыетнай эхэ, эсэгын ёһоор үрээхэ гэжэ шиидээбди! Шодобой Хатюунай иитэрээ яараа хадань, бидэшыс яараха болоо хабди. Аханарайшни мүртэй зон хаань, худында эльгээжэ болохол хэн. Тээд тиигэжэ яашыс болохогүй... Тэдэ мүнөө, мүнөө хаагуур хаб? – гэжэ Дугдан ханаагаа зобон, һамганһаа асууба.

– Тэдэмнай үсэгэлдэрһөө хойшо бууса багаараа огто үгыл! Һамгадһаань һураһамни, аймагай түбэй хэдэн хоногой таталгаар ошонхой гэлдэнэ хэн. Айһанай хэрэггүй! – гэжэ харюусаад, Хандама нёлбоһонуудайнгаа үлэгдэл аршасагааба.

– Болоо, болоо! Өөрөө һөөргөө ошоод ерэхэ болоо гүбии. Бата нютагтаа үгы гэбэ хэн гү? Тэрэ хаана хаб? Одон худашыс мэдэхгүй байна хэн.

– Мүнөө, мүнөө ерэжэ ябана ёһотой. Уулзаха гэжэ болзолдонхойбди... – гэжэ Баярмаа дуугараад, дэглэйнгээ хормойе урихан гарнуудаараа нэрэ һурагүй эмэришэбэ.

– Басаган! Аюушын булагай дэргэдэ уулзажа болохогүйл! – гэжэ Дугданай ханаагаа ехээр зобонгёор дуугархадань, баабайнгаа үбдэг дээрэнь табяатай бүхэриг, сула холонхой гартань уриханаар хүрэжэ, ханаань заһаһан янзатай эльбээд, Баярмаа баабайдаа, эжыдээ хэлэбэ.

– Аюушын булагай дэргэдэ үнинэй уулзахаяа болинхойлди! – гэхэдэнь, Дугдан Хандама хоёр урда урдаһаа харалсаад, нэгэ доро һанаа алдаба.

– Тиигэбэл һанһан хэрэгээ мүнөөдэртэнь дүүргэхэ бэшэ гүбди? – гэжэ Хандама дуугараад, уридшалан гараһандаа хүлисэ гуйһан хэбэртэйгээр толгойгоо гунхылган, үбгэн руугаа харахадань, Дугдан уриханаар мийһэрэн, һамганайнгаа гартань хүрөөд, толгойень үшөө дахин эльбэсэгээгээд, иигэжэ байһандаа өөрөө өөрыгөө гайхан, һууриһаа һард бодожо, ябууд дундаа хубсаһаяа үмдэн, дарууханаар дуугарба.

– Зай... Би Одонойхёор дахинаа ябаад ерэхэмни. Харин таанад энэ ушарта хэрэгтэй бүхы юумээ бэлдэжэ байгты! Тиихэдэе ходоодоо һэр-мэр байгты. Байза... Басаган! Би шамһаа нэгэ юумэн тухай һураха гээд, бэшээрхэнэ гэшэ хаб. Зүгөөр асуужал халаха гэжэ шийдэбэб. Ши... басаган, жэшэнь, аяар холын хари орон руу Бататаяа ошожо, маанадтаяа, магад, хэтэдэе хahasаха болоо һаа, яахабши? Үнэн дээрээ, ябахал бэшаалта даа...

– Би хуу мэдэнэб, баабай, эжы! Би яахаб! Гансал таанадаа орхижо, тэрэ аяар холодо зорихо байһамни ехэ голхорол, гашуудал намда түрүүлнэ. Угаа ехэ голхоролтой... – гээд, Баярмаагай сулсагархан хасарнуудаа гарнууд соогоо нюун, үрөөһэн далияа һэтэ сохюулһан хун шубуун шэнгээр гунхышахадань, ямар бэ даа, урдань огто үзэгдөөгүй мэдэрэлдэ Дугдан абтан, басаган һамган хоёроо хоюулайень бүхэд гэн тэбэрижэ, зогсод гээд, нюдэн соонь ямаршьеб гашуун юумэнэй урьан бусалхадань, эдэ бүгэдэһөө хүсэд эшэнги юумэн һонин абяа гаргаад, үүдэн тээшээ ехэ ехээр алхалшаба...

Газаа гарахадань, дан удаан саг соо түхээрһэн зунай аятай бороо орожо эхилээд байба. Тэрэ эгсэ эрьелдэн һөөргөө гэртээ ороод, яаралтайгаар субаяа үмдэжэ, мориёо унан сасуугаа, хуу уһан уры болон байһан харгыгаар Одонтон тээшэ саг ерэхэ бүри шамдан табилуулба. Тиигэжэ бороогой хэзээ нэгэтэ болихо хэбэргүйгөөр орожай байгаашье һаань, зүүн зүг тээшээ харан гэхэнь, урдань үзэгдөөгүй гоё һолонго дугытан гарашоод, дуһалнуудаар һубагтаһан замбиин гүн соо олон үнгөөр толорон, огторгойн хоёр аласые нэгэдүүлһэн юрэ бусын хүүргэ шэнгээр үзэгдэжэ, Дугданиие айхабтараар гайхуулба.

Одонойдо хүрэжэ ябатараа, түглын байһан нарһан тужые орёон гараһан гондиролтын саанаһаа гараһан буу үргэлһэн гурбан моритой зониие хожом болоһон хойно хараба. Тэдэнь Дугданай ябаһые обёороод, моридоо байлгажа, дүтэлжэ ерэхыень хүлэбэ. Шодобой Хатюунтайл бү ушарһайб гэжэ бурхандаа зальбаржа ябаһан Дугдан тэдээндэ дүтэлхэдөө, сохом Хатюун бэшэ гэжэ лаблаад, нэгэ бага һанааниинь амарба.

– Баярмаагай баабай, хайшаа иитэрээ яараабта? – гэжэ дундань һууһан хүнэй дуугаа үгэхэдэл, Батые одоол танижа, бурхан багшамни хараба ха юм гэжэ бодон, яһалаханааршье баярлажа, нэгэ бага шангаар хэлэбэ.

– Бата! Хайн хүн ханаагаар гэжэ зүб хэлэдэг байна даа! Тиигээдшые таанадай хуби заяан иимэрхүү шэглэлтэй, хэлбэритэй байгаа юм бэшэ гү даа? Ши болгоомжолжол ябаха байгааш! Шодобой Хатюун энээгүүр бүхэли сэрэг дахууланхай, зоние ташуур буугаараа айлгаха ханаатай урагша, хойшоо ябуултана. Шамайел бэдэрнэ. Бүри дээрэхээ таанадые усадхаха заабари буулгагдаа хэбэртэй. Тиимэхээ ши намтай манайда ошо! Харин таанад Батын баабайнда ошожо, хадаг табилганда хэрэгтэй бүхы юумээ бэлдээд, манайхин руу, Одонтон худынхин ерэг! Тиимэ, тиимэ! Энэ хэрэг яаруулаагүйдэ бүтэхэгүй саг болоо. Бушуу түргэн ошохо зуураа таанадшые ехэ болгоомжотой ябагты! Зай, хэрэгнай намын ёһоор бүтэг гэжэ үрээгээд, хоёр тээшээ тарая!

4

Үүр хираанай хаһа улам дүтэлжэ, тэнгэрийн зүүн хизаар сэгээржэ эхилээд байба. Булай амтатайгаар шомшорон унтажа хэбтэһэн Баярмаагайнгаа толгой дороһоо гараа болгоомжотойгоор абажа, шэмээгүйгөөр бодоод, Бата хэмээхэн газраа гараба. Тэдэнэй унтажа хэбтэһэн галай сарай соохи бүрэнхыһөө сэбэр агаарта гарахадань, газраа бүри харуул шахуу болоһон байба. Наранай гараха ойртожо, хэрюугээр анхилһан агаарта онсо шэмээгүй нойрмог хэтэдээ тунан шэнгэшэндэл хүбүүндэ ханаагдажа, энэ хайхан оршолон иигээд нэгэ хэды болоходо, олоной шууяагаар хандаргагдаха гэжэ бодохошые дурагүй байһанаа, Бата онсоор ойлгобо.

Һүнийн хайхан үзэгдэлнүүдые ухаандаа оруулан, амтатайгаар һуняажа, тэрэ шуранаар тэргэ дээрэ гүйжэ гараха зуураа тэндэ хатаагаатай тохомуудһаа хажуу тээнэ, тэдээнһээ сүлөө газарта гэшхэхые угаа оролдон, тэрэл зуура тойрожо хёрхоор хараашалба. Тиихэдэнь тойроод нэмжыһэн оршолон онсо хоһон шэмээгүй соо уняартан байхадал гэбэ.

Энэ хайхан талаяа орхижо, заабол ябаха баатай болохо байһаниинь ухаандань эжэлүүдгүй нэбтэрэн ороод, дороһоо абажа, Бата гэнтэ ёолобо. Тиихэдээ Баярмаагайнгаа хүни хэлэһэн үгэнүүдые ухаандаа һэргээгээд, онсо гүнзэгы бодолдо абтаба.

Тиихэдээ голынь хадаа өөрынгөө ээм дээрэ хүндэ нэмэлтэ, айхабтар ехэ харюусалга абаха байһанаа, гэнтэ тодоор мэдэрһэниинь урдань үзэгдөөгүй үбшөөр зүрхыень бажуухадал гээ һэн.

Энэ дэлхэй дээрэхи юунһээшые үнэтэй, эгээл нангин баялигаа, дангина хайхан Баярмаагаа алдаха болоо хаа, бээдээ тиимэ ябадалаа хээээдэшые хүлисэхэгүй байһанаа, Бата онсо тодоор ойлгоо бшуу. Тиимэхээ тэрэ холын Хитадай Шэнэхээн руу шадаал хаа, бэлэдхэл хайнтайгаар гараха шухала байһаниие тэрэ угаа элээр мэдэрбэ.

Тэрэ холын нютагта амжалтатайгаар хүрэхын тулада бүхы холынгоо замые үргэлжэдэнь мэдэжэ, эзэн ёһоор хандаха аргатай болохын тулада, тус холын харгыда тэдэниие дэмжэхэ зоной хаягуудые найнаар мэдэжэ абаха, ямар замаар ябабал, эгээл бага аюултайб гэжэ түрүүлэн хэдэн хүбүүдээрэе ошоожо, тодоруулха гээшын онсо хэрэгтэй байһаниие тэрэ тодоор ойлгожо байба.

Тэрэнэй бусахые тэсэмгэйгээр хүлэжэ байхыень Баярмаагаа тайга соохи эгээл холынгоо нюуса эшээндэ абаашажа байлгаха, мүн хамта замда ябаха хүбүүдэйнгээ бүлэнүүдые тэндэ суглуулха шухала байгаа. Гурбахан лэ бүлэ байгаашье хаань...

Гадна Санданда хүсэд найдахаар бэшэ болоо гэжэ Бата тэргэ дээрэ байхадаа, эсэслэн шийдхэбэ. Архи, тамхи, хаарта намнаад, үбгэгүй үлэлхэн эхэнэрнүүдэй дулаахан эбэрнүүд соо таршалдаг болошоһон тэрэ дан бэлээр сагдаануудай һабарһаа мултарна бэшаал гэжэ мүнөөл тон элээр бодобо. Дүгэргаржаамамни абарна гэжэ сула шашадаг тула оршон тойронхи тосхон, хууринуудта һомондо огто дабагдашагүй хүн гэжэ алдаршадаг болоһоор үнинэй ха юм. Сагдаануудай бүхы һомонууд тэрэниие оройдоо ононгүй гарана гэхэн һураг гэжэ худал, Санданай өөрөө нютаг соогоо дэлгэрүүлхэн суу бэшэ гү даа? Сагдаа болоод ябаһан зоной дунда хэрмэнэй нюдэ жэншэдгүй онодог мэргэшүүлшье бии ха юм. Тэдэ бүхэли бүдүүн эрые тэрээн бүридэ алдана гэхэ гүбди? Худал даа, худал...

Энэ һэжэг тухайгаа Санданиие яһала хүндэлдэг нүхэдтөө хайшан гээд дуулгаха гээшэбиб, хайшан гэжэ тэдэнэйнгээ энэ талаар найнаар бодожо үзэлгые хангаха гээшэбиб гэжэ Бата хүндөөр бодоно. Хэлтэгын алаабхида хамтадаа добтолоё гэдэгыень ухаандаа оруулаад, эдэ жэлнүүд соо арьяатан амитанайхи мэтэ болошоһон мэдэрэлээрэе онсо аюултай байһаниие ойлгожо, гансата Санданда «Зай!» гээгүй байгаа гэжэ мүнөөл угаа хурсаар ойлгон бодобо.

«Тэрэ алаабхида добтолжо яашье болохогүй. Имагтал Санданһаа холо ябаха шухала. Холбоогоо эсэслэн таһалха... Тэрэнэй урбаһан, болиһые яагаад тодоруулха? Магад, Хэлтэгын алаабхида һүниин харанхые һамбаашалан, Санданайхид нэгэ хажууһаань, харин маанад нүгөө хажууһаань гэжэ зүбшөөгөөд, үнэн дээрэе добтолонгүй, хажуу талаһаань адаглаад байхада, эгээл таарамжатай байха бэшаал? Тиимэл гээшэ ха... Тиигэжэл өөрынгөө һэжэгүүдэй үндэһэтэй байһые тодоруулха болоноб. Балагадуудай талые баримталдаг байһанаа, ой соо ороод ябаһан зоной хүтэлбэри гар соогоо абаагүйдэ бүтэхэе болёо! Булай олон эрхим хүбүүд ганса, нэгээрэе ябаһаар олонийн лэ хосороо ха юм. Санданда найдал үнэхөөрөө халаа... Шэнэхээн руу түрүүн ошоһон хүбүүдые сагдаанар тус-

хайтаар угтажа байгаа гэжэ дуулдана хэн. Дан лэ хаа, бэлэдхэлгүй байшоо. Ай! Сандантай холбоотой байгаа бшуу. Үгы даа! Шадаа хаа, хилын саана гарахабди, үгы хаа, үгы гээд, таамагшалан ябаха аргагүй байхамнай тодо бшуу. Ээх! Яагаашье хайхан үглөө мандажа байна гээшэб даа!» гэжэ эбхэрэн ерэнхэн хүнгэн гунигтайгаар бодоод, урдань нэмжыхэн дайда руу нийдэшэхэ гэнэндэл, гарнуудаа дэлгээн, хулахан хэбшээн доро юундэшьеб халуу бусалжа захалхан нюураа хүсэд таашаан табиба...

Арадань мүнөө хая нюурыень хэрюусүүлжэ байхан хэбшээн мэтэ хүнгэхэн харшаганаан дуулдаад, бүхы махабадыень эзэлээд байхан, гунигтайшые хаа, онсо хайхан мэдэрэлхээ тэрэнэй арай шамай сүлөөрэн, гэдэргээ эгсэ эрьелдэхэднь, хүнийн дуранхаа, халуун хөөрэлдөөнхөө бүри онсо гоё болошоһон, үдэр ерэхэ бүри улам абьяастайгаар өөр тээшээ Батые татадаг боложол байхан энэ дэлхэйн сэсэг-шэмэг – садхаланаар аад, ямар бэ даа эшэмхэй мээхэйгээр хуняан, хүбүүнэй зүрхэ, сэдхэл соо тон амтатай мэдэрэл асархахаа гадна зосоонь онсо хурса үбшэн бии болгоод, дангина-хүүхэнэй наранай түрүүшын элшэнүүдэй хайхан наадаан соо улам халбаржа, баатар хүбүүнэй ухаан соо хэзээдэшье бидэнэр хахасаха ёһогүйбди гэнэн бодол-хүсэл аймшагтай хүсэтэйгөөр бодобо.

Инаг хоёр бэе бэе тээшээ жэншэдгүй татасалдаһан суранзанууд шэн-гээр даб гэлдэн, эгээл тэргын дэргэдэ уулзаад, бүхөөр тэбэрилдэшэбэ.

Тиихэдээ агаарай шубуунай үдэн шэнги хүнгэн онгосо дээрэ нийдэжэ ябаһандал, хайшаашьеб онсо мэдэрэлдэ тэдэнэр тэрэл зуура абтана. Урихан, энжэгэн хэбшээн тэдэнэрые абьяастайгаар энхэрэн, тус нийдэсыень бүри амтатай, дэлисэ ехэтэй болгоһон шэнги байба. Тэрэл зуура үнгэрһэн хүнийнгөө мангарта мэдэрэлээ үшөөл ханажа байхан бээнүүдын бэе бээдээ жэгтэй хүсөөр татагдан няалдажа, зүүдэтэ хүнийнь мангар үргэлжэлжэл байхан мэтэ байгаа ха юм...

Тэдэ хоёрой нэгээ ороод харан гэнээн, Хүртэйн үндэрнүүдэй хярануудай дээрэ харлаһан хүбшын хүбөөе гүйсэд гэрэлтүүлэн, үглөөнэй шэдитэ хайхан наран түрүүшынгээ элшэнүүдэй хойноһоо өөрөө мандан гаража ерэбэ. Тиихэдэнь басаган инаг нүхэртөө бүхөөр няалдан, ямаршыёб сортоотой оогтой абяагүйгөөр гайхаһан нюдээ үргэнөөр сэлин байханаа, одоол дуугаа үгэхэ шадалтай болобо янзатай.

– Наран, наран, хэтэдээ мандыш! – гэнэн оог хайхан мангар соогоо үшөөл оршоһон зандаа байхан хоолойгоороо басаган гаргажа, хярануудай хаяа дээгүүр тамарһан нэмжэ үүлэнүүдэй захаарнь наадан, наранай алтан сахариг бүри огсом элшэнүүдтэй боложо, элшэ-туяануудаа дэлхэйгээр дүүрэнээр тараагаад, сэлмэг үдэрэй шууян ойгоргүйгөөр зэдэлшэбэ. Тиихэдэнь тэрэ наадандань хүн бүхэн диилдэжэ, наһанай үшөө нэгэ агшан зуура үнгэрхэ тээшээ тогтошо, зайлашагүйгөөр эрмэлзэшэдэг гээшэ...

Энэ хайханай шэдийн хойнохоо абяагүйгөөр гайхан адаглажа, бэе бээдээ энхэргэнээр нэнгэн зогсохон, мэдэрэлтэ дуранһаа ногтохон хүнэй үринэр бэрхэшээлтэ гунигаар, баяр, баясхалангаар, муу, муухайгаар, голхорол, гашуудалаар дүүрэн дэлхэйн оршолонһоо ойро зуура соошые хаань, холодожо, тэдэ хоёрой инаг дуранай бодото дээрээ ниилэлхэн түрүүшынь үглөөе онсо болгохон шэдиие шадаал хаа, удаан саг соо хаража зогсохо хүсэлтэй залуу хоёр зогсобо.

Арадань хэнэйшьеб болгоомжотойгоор ханяхадань, инаг хоёр залд гэн, хоюулан эгсэ эрьелдэбэ. Нулимсаар халиһан нюдэнүүдээ аршахашье һэдэлгэ Дугдан хэнгүй, үхи хүүгэдээ ээлжэлүүлэн харажай байһанаа, дороһоо, сээжынь гүн сооһоо ерэлхэн хүсэ ехэтэй нугшаралые гансал эрэ хүндэ олдодог онсо хүсөөр эхин дээрэнь дараад, номгоноор, дарууханаар хэлэхые оролдон, угаа бодомжотойгоор янзатай аалиханаар дуугарба.

– Мухануудни! Иигэжэ түбһэн хүн бүхэнэй харахаар байхагүйе оролдыт даа! Тэрэ бузар, бузагай Шодобой Хатюун юунэй болохон тушаа дуулахадаа, одоол аладань гал хабшуулһандал хумхаарха байха. Мүнөө Базарханай хойнохоо эрьюулжэ, сүлөө, тухагүй байна хаш. Тиигэжэ нютагаймнай зон хэлсэнэ. Тээд хэзээ нэгэтэ сохом сүлөөрхэ юм аабза. Тиимэлхэ та хоёрнай саашадаа хайшаагаар ажаһууха тухайгаа заабол бодохо болохот. Одон худа бидэ хоёр та хоёроо амиды үлөөхын тулада, аша, зээнэрээ харахын тулада юушые хэхээр бэлэмди! Баярмаа, иигэлхээр аханаршни гэртээ бии болохо. Тиимэлхэ яаж байха тухайгаа түргэхэн шиидэгты! Хүлисэгты! Бодото байдалай иимэрхүү байхадань яахабши? – гэжэрхөөд, инаг хоёрые энэ дэлхэйн шэрүүн оршондо бусаһандаа голхорхон мэтэ болоод, һөөргөө гэр руугаа орошоходонь, Бата гансата хүмэдхөө буулгаад, дээдэ уралаа хазасагаан, Баярмаагаа уриханаар тэбэрин, сарай дороо һөөргэнь оруулба. Орон дээрээ абашажа, һамгаяа һуулгаад, хүндөөр бодолгото болон, иигэжэ хэлэбэ.

– Баярмаахамни, хадам баабай тон зүб хэлэнэ. Бишни түргэн мүртэйгөөр шиидхэхэ угаа олон хэрэгтэйб. Тэдэмни нэгэ багаханааршые хойшолуулхаар бэшэ хэрэгүүд... Зүгөөр би шамайгаа гэртэшни гү, али ямар нэгэ ондоо айлда орхихогүйб. Хатюун энэ ушарта заабол шамайемни олохо бшуу. Тиимэлхэ тайга соо маанадай түхээрһэн нюуса газарта бүлэтэй зоноймной гэртэхин хорохо. Зугадахынгаа урда сагдаанарай гарта орожо болохогүй ха юм. Тэндэл, тайга соо аюулгүй байхал! Ойлгоно гүш, намайгаа? – гэжэ дотоодын ямаршьеб онсо этигэмэ шанартайгаар инаг гансадаа хэлэбэ.

– Би тон хайнаар ойлгоноб! – гэжэ хайхан нюдэнүүдээ бэлтылгэн, Баярмаа аалиханаар харюусаба. – Шиниингээ ошо гэлхэн газарташни ошоод, хэ гэлхэн юумыешни хээд яахаб гэжэ үгээ батаар үгэнэб. Тиигээгүй хаа,

манай бултанай амиды үлэхэ, болихомнай горитой һэжэгтэ оромоор болохо... Шимнил бү марга! Хэхэ гэхэн юумээ хэжэл бай. Харин бишни хоргодо гэхэн газарташни ошожо хоргодоод, тэндээ байжа, шамайгаа тэсэмгүйгээр хүлээхэб. Бишни бүхы юумэ тон хайнаар ойлгоноб!

Тэбэрилдэһэн зандаа үшөө нэгэ бага мэнэ хэлсэһэнээ дахинаа ухаан соогоо болбосоруулһан мэтэ һууд гээд, бэе бээе ойлгонгёор урда урдаһаа уринаар харалсан, һууриһаа бодожо, байшан гэртэ орожо ерэхэдэнь, Дугдан Хандама хоёр тэдэниие энхэргэн миһэрэлээр угтажа, үни түхээрэгдэһэн аягын шэрээн саана хоюулайень һуулгаба.

Эдөөлжэ дүүргэһэн хойноо, Бата гунигтайгаар миһэрэн, хадамуудһаа тон ехээр бэшээрхэһэн янзатайгаар хэлэжэ захалба.

– Баабай! Эжы! Хүн шэнгээр ябаха яашье аргагүй байһанайнгаа түлөө танһаа доро дохин, хүлисэл гуйгаад, эндэ дан удаан боложо шадахагүй байнабди, тиимэхээ Баярмаагаа өөртээ абажа ябаха баатай болохоб гэжэ баһал хүлисэл гуйн мэдүүлнэб. Юундэ иимэ шиидхэбэри абаһыемнай та хоёрной тон хайнаар ойлгоно ёһотойт! Сугтаа байлгымнай түрүүшын нэгэшье үдэр хоёр баабайтандамнай үнгэрхэ аргагүй хадаа яаһаншье харатай гээшэб даа! Бүхы наһан соогоо ходо тэрьедэжэ, хоргодожо ябахагүй зон бэшаалди даа гэжэ би ханагшаб. Хэзээ нэгэтэ түрэл нютагтаа бэшэшье хаа, бидэнэрые амыарлангүй абаһан ямар нэгэ нютагта буусаяа түхээржэ, гуламтаяа носоожо, үхибүүдэй бархираагаар дүүргэхэ зон бэшаалди даа гэжэ үнэнхэ зүрхэнһөө этигэхэ хүсэлтэй байбашье, мүнөө дээрээ олон тоото һэжэгүүд лэ манай толгой соомной уурхайлна... – гэжэ Бата зүрхээ ойгоргүйгөөр хүдэлгэһэн янзатай дуугараад, хажуудань һууһан Баярмаа руугаа хэлэшгүй энхэргэнээр, илдамаар шэртэжэ, инагаа шангаар тэбэрин, бүри аалиханаар нэмэбэ. – Зүгөөр амиды ябаһан сагтаа Баярмаагаа эрдэни, зэндэмени мэтээр сахин, абажа ябахаб гэжэ үгээ үгэнэб. Һайнта даа! Иимэ хайхан баялигаа намда бүри мүһэн найдаһанайтнай түлөө!... гэжэ аргааханаар аад, тодорхойгоор, батаар хэлээ һэн.

– Бидэ энээниие хайн мэдэнэбди, Бата! Шамда юушье найдахаар хүнши! Зүгөөр абаха, һарбайха хүрьгэнтээ сугтаа нэгэтэшье үрэтэ ажал хэхгүйб, аягынгаа шэрээн саана лагшан тайбанаар хоюулан һуужа, элдэб һонин хөөрэлдөөнүүдые дэлгээхгүйб гэжэ ханахада, угаа гунигтай байна. Хэзээ нэгэтэ Хүндымнай нэлэнхы сабшалан дээрэ сугтаа мүр гаргажа, бэе бээынгээ хойноһоо эртэ үглөөнэй сарьяа шүүдэр махан ошохо гүбди гэжэ һэжэглэхэ гээшэ баһал гунигтай байна... Тиигээд таанадые гэртээ үни байлгажа болохогүй гэжэ эжы бидэ хоёртнай баһал ярилдажа байгаабди. Тон ехэ аюултай ха юм. Шодобой Хатюунтай ушаранхаар, та хоёроймной ябаа хаа, холо дээрэ бэшаал даа! Бидэ мэдэнэбди! Уулзаа, ушараашье хаа,

хүрьгэмнай миин байжа үгэхэгүй гэжэ... Зүгөөр манай гэртэ дүтэ, ойгуур буудалдаа үүсэхэнэй хэрэггүй гэжэ хананаб. Тиимэһээ мүнөө ошоод, яаралгүй бушуугаар замдаа бэлдэгты! Хандама, басагандаа туһалал даа. Баярмаа, эжытээ ошогты! Хүрьгэнтээ халта ярилдахамни. Зай, яаралгүй бушуухан... – гэжэ Дугдан даруугаар дуугараад, басаган хамган хоёр руугаа харахаяа болижо, Бата руу анхаралаа сүм хандуулба.

Баярмаа Хандама хоёрой гаража ошоходонь, Бата хадам эсэгэ руугаа гайхахан хэбэртэй асуунгыар шэртэбэ. Харин тэрэнь гааһаяа носоохоёо бэлдэн, бодолгото болоһон янзатай һууд гэбэ. Тиигээд толгойгоо үргэжэ, Бата руу сэхэ шэртээд, аалиханаар дуугарба.

– Бата! Хэзээ, яагаад зүүлжээ ябаха гэжэ багсаамжалнаш?

– Энэ ушарта ехээр яараһанай хэрэггүй гэжэ би тоолоноб. Шадаал хаа, чекистнуудтай, чоновцуудтай, милицитэй сэхэ тулалдаа хэнгүйгөөр, Хитадай хилэ хүрэхэ шухала гэжэ хананаб. Тиимэһээ хаагуур, хайшан гээд ябаа хаамнай, аюулгүйб, хаана, хэнэйдэ хонолгодо тогтохоёо, хэзээ, яагаад амарха байһанаа тодоруулхые оролдохо шухала. Гадна замдамнай ушарха гол, мүнэнүүдые хайшан гээд гаталхаяа хараалха, онгосо гү, али хала хаанаһаа олохобиди гэжэ лаб мэдэдэг хаамнай, болохотойл байгаа. Мүн эдээн, хоол, хубсаһа хунар, унаха моридһоо эхилээд, нэлгэхэ унаа хүрэтэр хайн бэлэдхэл хэрэгтэй. Харин мүнөө дээрээ Санданайшые мэдэхгүй газарта Баярмаагаа, намтай сугтаа ябаха хүбүүдэй гурбан бүлэнүүдые хоргодүүлха шухала гэжэ хананаб. Түрүүн хэдэн хүбүүдтээ хилэ худар гаталха бүхы замаараа ходоро гараха, дурдагша юумэнүүдээ хараалха хаяын зорилготойб. Тайга соо хорогшодтомни таанадни горитой туһаламжа хүргэхэ аабзат гэжэ батаар найданаб! – гэжэ хэлээд, хадам баабайнгаа юун гэхыень Бата тэсэмгэйгээр хүлээбэ.

– Зай! Шамайгаа анхаралтайгаар шагнаад байхадаа, ханаамни нэгэ бага заһарба. Тээд эсэслэн заһарха гэжэ юун байхаб даа... Шинии хэлээшые гүйсэд бэлүүлжэ, тон хайн бэлэдхэлтэй гараа хаатнай, юумэн хуу муу байхагүй! Ум маани бад май хум! Гончиг сум! Харин маанадта, баабай, эжынэртэтнай бурхан багшадаа зальбараад һуухаһаа ондоо юуншые үлэнэгүйл даа! Худа бидэ хоёр хори буряадуудайнгаа бүхы дасангуудаар ябажа, таанадайнгаа хойноһоо ехэ үргэл хэхэ гэжэ хэлсээбди. Гадна эсэслэн ябахынгтай урда нютагайнгаа дасанда, дайдынгаа эзэдтэнь, буурал баабай, эжынэртэнь, гол, мүнэнүүдэй эзэд болохо лусуудта барандань мүн лэ горитой мүргэлнүүдые хэхэ хэлсээтэйбди. Зай! Таанад түргэн түхээрээд, ябаха газар руугаа мордогты! Хатюун лэ бү мэдэхэй! Иигэд гээд, худа худагы хоёр буужа ерэхээ байна ёһотой. Яарагты! Бэлэн болоод байгты! Сагай ошохо бүри ханаамни тон ехээр зобожо эхилбэ. Оройдоо түрбэлгүй

даа... – гэжэ Дугдан дуугараад, баруун гар тээхи онигор шагаабаряараа Хэлтэгы тээһээ ерэнэн харгы тээшэ анхаралтайгаар хараба...

Удангүй Одон хамгантаяа ерэжэ, хуужа, түргэхэнөөр сай ууһан болоод, Бата Баярмаа хоёр аяндаа мордобо. Хойшоо сэхэ гараад, Бургааһанай аршаан багта дүрөөгөө нэгэдүүлэн хайбарлуулжа ябатараа, Бата Баярмаа хоёр хазаар моритой арадаа буунуудай ама шохойлгоһон зониие саг соогоо обёоржо, үдхэншэг бургааһан соо хорожо үрдибэ. Тэдэ зониинь ехээр эсэһэн янзатай байба. Тэдэнэй бүри дүтэ болон ерэхэдэнь, Шодобой Хатюунай хүтэлбэри доро юушьеб хэжэ ябаһан бүлэг сагдаанар болошобо. Бата Баярмаа хоёр хороһон газарта тээ хүрэжэ үрдингүй, сагдаанартаа «Амарая!» гэжэ Хатюун захираад, өөрөө морин дээрэнһээ халтиржа шахуу буугаад, дүтын сагдаада жолоогоо хаяжа үгэнһэнэй удаа мааяганан урагша, хойшоо ябасагаажа, бэеынгээ шалаа гаргана янзатай.

– Хии хооһоор тайгын оёороор дэмы тэнэбэбди! Иигээд үбһэнэй хаһа ерэхэнь. Иигэжэ үшөө нэгэ хэды хоног соо иигэжэ хии хооһоор ябабалнай, хэн малдамнай хүрэхэ үбһэ бэлэдхэхэб? Ши гү, Хатюун? Али Хэлтэгын мангад гү? Үгышье хаа, Базархан бандит гү? – гэжэ нилээн бараг мори унаһан набтаршаг, эдешэг бэетэй, хилайд гэнэн нюдэтэй буряад гэмэргутар гэбэ.

– Харээ хари... Наянай тэрэ бузар бандидай һэе мүршье бии юм гэжэ оройдоо дуулдахаяа болинхой агша. Сандан лэ түүдэбшын бүхы наадануудта ерэнэ, архи ууна, байг гэхэгүй бэрээдүүд болон басагадые хяа баясуулна гэжэл дуулагшаб. Гадна энэ Хүндыгөөр, Батын хүбүүд угаа сүлөөгөөр ябана гэлсэгшэ гү? – гээд, багахан боошхо мэтэ гэдэнһэтэй, маяа хүлтэй буряад юундэшьеб хүндөөр уухилан нүхэртөө харюусаба.

Тэдээнһээ тээ хажуу тээ тэрлигэйнгээ хормой сэбэрлэжэ байһан Хатюун шангаар бадаһан, тэдэ хоёрые абяагүй болгоод, тэрлигэйнгээ хормойе сэбэр болгоһон янзатай эмээлэйнгээ улам татажа заһаһанай удаа нүхэдтөө бултандань хандажа, шэрүүнээр дуугарба.

– Ехэ, ехэ ноёдой үгэжэ байһан даабариие зүбшэн хэлсэхээр ухаатай болоо гүт, тэнэг толгойнууд?! Тиигэжэ байһаар тэрэ толгойнуудаа гээхээ байнагүй аабзат? Зунды! Зандраа! Үглөөдэр дүү басагандатнай хадаг табихаяа заабол ерэхэб! Эжы, абадаа дуулгаарай! Харин таанад ехэ ноёдой зүгһөө захиралтын буугаа хаань, үбһэнэй халуун хаһа байна гү, али хамган дээрээ байна гүт – илгаагүй, сэбэрээр хадагалагдаһан, оройдоо аарахагүй буунуудаа абаад, бэлэн байһан эгээл эрхим моридтоо мордоод, аймагай милициин газраа заабол ерээд байха болонот! Эндэ зүбшэн хэлсэлгэ эмхидхэнэй үлүү бишибы даа. Харин мүнөө урагшагүйгөөр болоһон бэдэрэлгэмнай хуушарһан мэдээнүүдэй үндэһөөр үнгэргэгдөө гээшэ аабза.

Үгышыё хаа, бандидууд шэнэ эшээнүүдые бүри наринаар бэлдээ гээшэ ха. Гадна Сандан бэшэ, харин Дашын Бата бандидуудай үнэхөөрөө ударидагша болоһоор үнихэнэй боложо байна бшуу. Тиигэжэл ойлгохо ёһотойбди. Тиимэхээ Батын хойноһоо агнуури соносоһоноб. Тэрэниие алаһан гү, али амидыгаар бариһан хүндэ эхэхэн шагнал үгтэхэ! Энэ Хүндыһөө ганса Зунды Зандраа хоёрой маанадые сүм дэмжэдэг байһантнай муу байна. Саашань хэлэхэдэ, иимэ! Санданиие барихаар байгаашье хаань, ойронь бү хүрэгты! Хараашагүй болохо ёһотойт. Үгы хаа, ёһын тэдысэ айлгаад, зангад, табидаг байгты! Сандан бэшэ, харин Бата эгээл аюултай дайсамнай болоод байна бшибы даа! Ойлгосотой гүб даа? – гээд, Шодобой Хатюунай онигорхон нюдэнүүдэй бүри ониилгон, хюрылган хэлэхэдэнь, булта бүри мүһэн зүбшөөһэн хэбэр үзүүлбэ.

Гансал багжагар, хүдэр бэетэй, халта зэртыд гэхэн нюдэтэй хүн дураяа гутаһан хэбэртэй хууриһаа тэрэл зуура хүрэжэ бодобо.

– Байл даа, Хатюун! Санданһаа үһөөгөө абаха дүүрэн аргатай болохош гэжэ байжа, энэ өөрынгөө үгэ соо ябадаг хүрэгтөө ши намайе оруулаа бэшэ һэн гүш? – гэжэ тэрэнэй эридээр хэлээд, нюдэнүүдын зэртэгэнүүлэн байхадань, Хатюун гашуун юумэ ойлгомторгүй залгиһан мэтэ уршагад гээд, тэрэ хүндэ маряһан шэгтэйгээр дүтэлэн, үргэн мүр дээрэнь гараа табижа, нэн түрүүн номгоруулхые оролдоһон янзатай дарууханаар дуугарба.

– Балдан-Доржо! Хүлэгыш даа! Мүнөө үедэ, ойгоор зайгуултаһан бүхы бандидуудые бултыень гартаа оруултарнай, Сандан амидыгаар хэрэгтэй. Минии дурдаһан хэрэгээ дүүргэн сасуумнай, Сандан бүхы поодорхотоёо шинии гарта үгтэхэ. Ойлгоно гээшэ гүш? – гэжэ нялууншагаар Хатюунай хэлэхэдэнь, Балдан-Доржо Хатюунтай үсэрхэжэ байнгүй, буруу хараха зуураа дуугарба.

– Ойлгоо! – гээд, Балдан-Доржо айхабтар сухалтайгаар эгсэ ошоод, хурдан бородоо хуушаба. – Зай, ябаял! Гэр гэртээ ошожо амархаяа байгаад, юунэй амаралган гээшэб? Зунды! Баһа хайшаа ошобош?

– Холо ошохогүйб! – гэжэ дунда зэргын бэетэй Баярмаагай ехэ аха харюусаба. – Юрэл буруу хараадхихамни.

– Ээ, нүхэр! – гэжэ Хатюун сухалтайгаар хөөрэлдөөһөн эрид таһалба. – Шимни яанаш? Хаана амарха, эдэ зоной юу хэхэ тухай бил шийдхэхэ ёһотойб! Командир гэжэ дуулаа һэн гүш? Энээнһээ хойшо минии захиралтагүйгөөр мориндоо бү мордо! – гээд, абяандаа зананги аялга оруулан, Хатюунай хүсэд энгүүтэйгээр нялуу урьяхадань, Балдан-Доржо зүбшөөһөн янзатайгаар дохигод гэжэ, жолоогоо суглуулан, ябаха тээшээ түхээржэ байһан хэбэр үзүүлбэ.

Сагдаанар болон тэдэнэй туһамаршадай бэшэ абья гарангүй саашалхынь хойноһоо бодолгото болон адаглаад, Бата мүн лэ жолоогоо суглуулан бариха зуураа, Баярмаа руугаа уриханаар хаража, аалиханаар хэлэбэ.

– Эжы, баабайнарнай тон зүб юумэ хэлэжэ, маанадаа саг соомнай ябуулһан байба. Шинии аханарай Шодобой Хатюунда туһалдаг байһан ушар манда ехэ аюултай хэрэг болобо. Үглөөдэр хадаг табихамни гэбэ гү? Зай, зай! – гэжэ бодолгото болоһон зандаа Бата хэлээд, «Замаа үргэлжлүүлэе!» гэжэ Баярмаадаа зангаба.

5

Хэлтэгын баруун тээхи иираг ой соо моритой, буутай шуутай бүлэг зон хэниешьёб ехэл хүлээһэн янзатай, эмээр дээрэһээ оройдоо буунгүй обооролдон байна. Моридынь хоно, батаганаанһаа бэшээрхэһэн хэбэртэй хүлнүүдээрээ сабшана, зантагар толгойнуудаараа һэжэрнэ, һүүлнүүдээрээ яһала үбшэнтэйгөөр шарбана. Зониинь хоорондоо аалиханаар хөөрэлдэн, Хэжэнгэһээ ерэнэн харгы тээшэ алдангүйгөөр, анхаралтайгаар шэртэнэ. Тиигэжэ байтараа, тэдэнэр бултадаа һэр-мэр гэлдээд, тус тужа соо томо гэнэн модонуудайн саагуур хороһон янзатай болоодхибо.

Энэ үедэ харгы дээрэ харагдаһан буутай шуутай, хазаар моритой зониинь хараха янзада нилээн ама халамгай хэбэртэй. Дуушыё дуулаад туршаха гэнэн һэдэлгэ хэгдээд, тэдэнэй дунда дэлгэрһэн ямаршыё удхагүй ябууд ярилдаан соонь төөрин, эршээ алдаржа унтарна. Түрүүшын бүлэг зон хоёрдохиингоо шанха урдань ерэн сасуу модонуудайнгаа саанаһаа буунуудаа хүрөөтэйгөөр тодхон гаража ерээд, һогтуушуулыё элүүр болгон тэлэрүүлхээр ушар болобо ха.

– Зай, таанад хайшаа ошожо ябанабта? Ямар тиймэ шухала хэрэгтэй зомта? Яаралгүйгөөр, тэрэл зуура бушуугаар хутага, шүбгээ, буу шуугаа бултыень минии хүбүүдтэ тушаагты! Гэнтэ зарим юумээ үлөөгшэбтэ. Манай һомонуудтай тиигэбэл танилсахат! Хатюун! Байза хэдыдэхиеэ шинии буунуудыё буляжа абана гээшэбиб? Намда хэлэл даа! Дан олон болоод, би маргантаад байнаб. Тиигээд дахинаа шал нойтон үмдэтэй сагдаанарай даргын орлогшыё табиха болоно гүб? Эх-хез-хез! Зай, юу бэдэржэ ябанабта? – гэжэ Батын айхабтар шэрүүнээр асуухадань, Хатюун нэрэ һураггүйгөөр амаяа ангаг, ангаг гүүлэхэһээ бэшэ – ондоо юушыё хэлэжэ шадабагүй. – Ехээр айһандаа үлирбэ шэнги хобууша хэлэншини тангалайдаа няалдашоо алтай? Хэлыт, юрэдөө! Юу бэдэржэ, Хүнды руу шэглэжэ ябаа зомта? Ёстой эрын үнэртэй хүн таанадай дунда бии хаа, бидэнэртэ түргэн мүртэйгөөр харюусаадхигты! – гэжэ мэнэ һая добтологшодой уда-ридагшын шэрүүнээр үгэлхэдэнэ, Хэжэнгэһээ ерэгшэдэй дундаһаа дуугаа үгэхэ хүн тэрэ дары олдоодхибо.

– Бата! Ехэ хайн хүн боложо, буу шууемнай абахынь абаад, бидэнэрые табижа хайрлыш даа! Ябаһан хэрэгнайшые хайн хэрэг һэн. Дугданайда хадаг табижыхаа ошожо ябаа һэмди. Иимэ нангин хэрэг бүтөөжэ ябаһан зондо һаад ушаруулха гэшэ айхабтар нүгэлтэй бэшэ юм гү? Али мүнөө сагта энээндэ тад ондоогоор хандадаг болошоо юм гү? – гэжэ һаһажаал янзын гохигор, үндэр аад, бүдүүн гэгшын абятай бэлтгэр гэгшын хүн доодохи уралаа дарьбагануулан, томоотойгоор хэлэхые оролдобо.

– Бултадаа хэлээ залгяа гүт гэжэ нээрээһээ һанажа байгаалби! Харин тэрэ нангин хэрэг тухайтнай нэгэл юмэ хэлэжэ шадаха байнаб. Хадаг табижа тухайгаа огто мартаад, ерэхэн газар руугаа амиды дээрээ талиигты! Архитай юм һаа, байһанаа хуу бараниинь уугаад, энэ Хатюунайнгаа асари ехэ голхоролые нэгэ жаашье һаань, хүнгэрүүлээ болоод, гэр гэртээ ябажа амаратгы! Үглөөдөрһөө Хатюун даргатнай габадаа гал хабшуулһан амитандал болоод, баһал бидэниие агнаха ябадалдаа таанадаа хабаадуулха бшуу. Хадаг табижыхаа ошожо ябаһан басагыетнай Хатюун гэжэ жаалдамар хүсөөрөө өөрынгөө һамган болгохо бодолтой байгаа. Тээд тэрэ хайхан басагантнай үсэгэлдэр хадамда гарашоол даа! Намда хадамда гараа! Хариши, Хатюун, Баярмаае бэдэрхээ боли! Шинии муу, муухай гарай хээээдэшые хүрэхэгүй газарта би нюунхайб. Тиимэһээ моридоо годируулаад, гэр гэртээ... пудайлгатгы! – гэжэ хэлэхэдэнь, иимэ юмэ дуулахадаа, ерэгшэд нэгэ зэргэ моридойнгоо жолоонуудые эрид татажа, гэдэргээшые харангүй, хойно хойноһоо гүйлгэлдэжэ захалба. Батын хэлээшые дуулахадаа, бүри бахана мэтэ болошоод, морин дээрээ хүдэлэнгүй һууһан Хатюунай ори гансаараа үлэшэхэдэнь, Бата тэрээндэ дүтэлэн, мориинь хүсөөрөө годируулжа, Хэжэнгэ руу ошоһон харгы руу шэглүүлээд, эшхэрэн һагад арбагадажа, хойноһоонь хүхирбэ. – Баярмаагай гү, али минии баабайнда ошожо, буу шуугаар наадажа байгаад, баһа шууяа татажа орхигшоби! Тиигэжэ байһаар сүйд татахадаа болохо амитан ха юмши! Тиигээ һаашни, нэгэ тээшни нүхэ гаргаха баатай болохоб! Ойлгосотой гү? Ойлгосоор обор зондо хүсөөрөө ойлгуулха аргууд бии юм! – гэхэн үгэнүүдээр Хатюуниие үдэшөөд, Бата юундэшьеб гунигтайгаар энезбхилэн, сагдаанарай даргын орлогшын мориной тангаршаажа ябаад, бусадайнгаа хойноһоо табилуулхые адаглан зогсоо бэлэй...

Хатюунай яагаад хадаг табиһан тухай һураг, суу бүхы Худанай, Хэжэнгын голоор үглөөдэртэнь үргэнөөр таража, зон соо огто бү харагда гэмэ хаһа Хатюунай ажабайдалда ушараад байба. Хэды ехэ хоро шарада нэрбүүлбэшые, Батын хүлээгдээгүйгөөр бии болоһониие хараадаа абажа, Хатюун мүнөө дээрээ муу һанаагаа зосоогоо нюун, сагайнгаа ерэтэр юушые хэнгүй ябаха байна гэжэ мэхэтэй зосоогоо шиидэбэ.

Мүн аймагай сагдаанарай дарга болохо гэхэн сэнхир ханааень хумхин тооһон болгожо, шэнэ даргыень Дээдэ Үдэһөө эльгээгээд байна бшуу. Энэ ушараар баһал хоролхохо, хара бууха сагынь ерээ юм бээ. Юуб гэхэдэ, ойро зуура соошыё хаань, сагдаанарай даргын уялганууды дүүргэхэдэ, өөрөө эзэн байха гээшын ямар байһаниие айхабтар тодоор ойлгоо бшуу.

Шэнэ даргань айхабтар хаагданги, юумэниинь хуу нюуса, үсэд, шэрүүн хүн байжа, Бата тухай ойро зуура соошыё мартаха баатай болоод байхадаа, хэрэгтэй сагтаа зэмэгүй хурьган болоод ябажа шадаха байһанаа, Хатюун бултанда харуулба. Тэрэнэй урда нэгэл зорилго мүнөө дээрээ бодоо ха юм. Бүхы шадабарияа, мэхэ гохойо шэнэ даргатаа яэншэдгүй таараха гэхэн һэдэлгээ бодото хэрэг дээрээ хэрэглэжэ бөөлүүлхэ гэхэн зорилго урдань тобойсо гараад байгаа ха юм.

Удангүй шэнэ даргынгаа нюуса хажууе тодоруулжа, энэнь хадаа тэрэнэй тон нула талын байһаниие жэншэдгүй мэдэхэ болоод, Хатюун тон ехээр баярлажа, ямаршыё хүниие анхаралтайгаар, оролдосотойгоор шудалхада, адаглахада, харахада, бии байһан нула хажуунь заабол элирдэг байна ха юм гэжэ дахинаа өөрыгөөрөө омогорхон баталба.

Харин даргынь нула тала тархишыё юрын байшоо. Ород хүншыё хаа, тэрэнь буряад тогооной архида айхабтар дуратай болоһон хүн байгаа ха юм. Тиигэжэ даргынь нюурта олон ушарта ягаа-улаахан үнгэ орожо, үгэнсэр шэнжэтэй болошодогой шалтагаан тон тодоор элирээ бшуу. Гансал яагаад архиин үнэрые зайсуулдаг байһаниие ойлгожо ядаад, голхорон татаа һэн. Мүн иимэ удаан саг соо Хатюунһаа энээнэ яажа нюудог байһаниинь тэрэниие айхабтараар гайхуулба. Өөрөө тогоонойхиие халтал барихадаа, бултанда балшыса баригдашадаг хадаа Хатюунай гайхалые ойлгохоор юм ааб даа.

Даргынгаа нула талые олоходоо, Хатюун ханаагаа амаржа, оршон тойронхёор үргэн һонирхолын дахинаа һэргэбэ. Тиигэжэ уданшыегүй Хатюун хуушан хэбтээ ороо гэхэн нураг суу Хэжэнгэ, Худанай голоор таража, тэрэнтэй балай һайн харилсаатай бэшэбди гэжэ тоодоһон зоной ханааниинь улам зобожо захалаад байба. Хатюунай хуушан аашануудаа дахинаа эхилхэдэнь, тэрэнэй хуушан хэбтээ бусаһанда зон гансата эдэ бүгэдэндэ этигээ юм аабза. Зүгөөр Хүнды руу балай үзэгдэдэггүй байһаниие зон баһал тон ехээр гайхалсан онсолон тэмдэглэжэ, тэндэ урдань үзэгдөөгүй аймшагтай хэрэг үйлэжэ болохо гэжэ сэсэн үбгэд хоорондоо хэлсээд, буурал толгойнуудаараа эдэбхитэйгээр һэжэрсэгээн, гаһануудаа угаа горитойгоор бааюулдаг һэн.

Удангүй Хатюун шэнэ даргатаа сүм гартаа оруулжа, Батые болон тэрэнэй дайшалхы нүхэдые бултыень гартаа оруулха зорилго нэн түрүүн

урдаа табиба. Хараха янзада, юрын лэ залхуу, зальхай мэтээр харагдадаг тэрэ муухай хара мэхэтэй ухаатай, айхабтар горитой муу ханаатай, муу ханахан хүн бүхэнөө ямар нэгэ аргаяа олоод лэ, панхаруутуулжал, шорой-дуулжал халадаг, тиихэдээ юрын хүнэй ойлгохын аргагүйгөөр хара хэрэгээ бэлүүлдэг байгаа юм. Энэнь Худан, Хэжэнгын талада урдан үзэгдөөгүй юумэн байдаг бэлэй.

Мүн олонхи ушарнуудта муу мэхэтэй хэрэгээ ондоо зоной гараар бүтээдэг гуримтай бэлэй. Хажууханань ябахан зон иимэ юумэ хэһыень ойлгодоггүй, тон ухаатай хүн лэ хаа-яа Хатюуниие сэбэр уһанда гаргамаар ухамайлжа биража шададаг гуримтай һэн.

Мүнөөшье иимэл аргаяа яаж хэрэглэхэ гээшэбиб гэжэ Хатюун түрүүлэн бодомжолно. Совет засагай энэ дэлхэй дээрэ эртэ, урдаһаа хойшо байһан бүхы ёһо, гуримуудые хандарган, орондонь нэн түрүүн Хатюун мэтын соорхой үбдэгтэй зониие дээрэ үргэһэн янзатай болон тодорходонь, Шодобой хүбүүнэй хүнһөөл хаа ондоо һарюу бодолдонь – тэрэниие дүүрэн хүн гэжэ тоодоггүй, тэрэнтэй харилсахые оройдоо эрмэлзэдэггүй зонһоо нэн түрүүн үһөөгөө абаха гэхэн бодол зантагар толгой соогоо бөөмэйлжэ, түрүүн ЧОН-до, удаань сагдаанарай зэргэнүүдтэ жагсажа, тэрэ үһөө абалгань тон тодо болоһон, хуулита ёһоор буу хэрэглэхэ эрхэ үгэһэн, ямаршые хэлбэритэй хүндэ «бандит» гэхэн үгэ бүхөөр няажа, тэрэниие яагаадшыёб хэхэхэ арга олгоһон байгаа юм.

Мүнөө совет засагта гансата одоол хайнаар таараха хүн хадаа бил гээшэб гэжэ тоолоһоноо угаа ухаатай хэрэгни болоо гэжэ толгой соогоо өөрыгөө Хатюун булайгаар магтадаг. Тиихэдээ мэдэрэлэй үндэһэн дээрэ бэшэ, харин хайн бодомжын ёһоор иимэ тобшололдо ерэхэн байгаа. Тиихэдээ эдэ дээрэ дурдагдаһан бодомжонуудаа нэн түрүүн үзэл бодолойнгоо гол баримта болгоһон байгаа.

Нэгэдэхээр, одоол угытэй гэгшын айлай үри байгаа. Харин Хатюунай үбгэн баабайн тон баян байһаниень мүнөө болоһон хойно хэн ханаба гээшэб? Хатюунай эсэгын энэ зөөриень амжалтатайгаар үриһэниинь баһал анхарагдахагүй байгаа. Хүбүүниинь ондоо зоной хууһаншан болоод лэ, залхуу дээрэхэ үни болонгүй үлдүүлжэ ябаа. Харин энэньшые совет засагта хэрэгтэй хүн болоходонь, туһалха байгаа бшуу. Мүлжэгшэдэй зүгһөө одоол ёстой хашалта, дарлалтада ороһон жаалдамар ха юм! Тэрээн бүхэндэ үлдүүлжэ ябаһанаа, шүдээ хабиран, ухаан соогоо һэргэдэг байгаа бшуу даа!

Хоёрдохоор, эсэгынгээ томошые, үндэршые байшан гэрые хаартада алдаһан эсэгынь орхихон налшагар урса гэрһээ, хуушан тэргэ, шаргаһаа, унаха нэгэл моринһоо, хааха ори ганса тугалтай үнээнһээ, гурбан хонинһоо,

нютаг соонь хулгайша гэжэ суурхаһан мүргэдэг томо тэхэхээ ондоо сором гэхэ зөөригүй хэн бэ? Хатюун!

Гурбадахяар, ЧОН-ой дарга Нихуулын Пёодорой хэлэхээр, совет засагай түлөө ами наһаяа үгэхөөр бэлэн хэн бэ? Баһал Хатюун... Гэбэшье энэ талаар, шэхэтэй амитанда огто хэлэдэггүй, нюуса бодолтой юм. Ами наһаяа маргангүйгөөр үгэхэ тухай дөө. Энэ ушарта Хатюунай ами наһан тиимэ бэлээр үгэхөөр бэшэ – өөрын онсо баялигын юм. Ондоо зон тэрэнэ үгэг лэ! Харин Хатюун тиимэ ушарнуудай дайралдаа хаань, хойношог гү, али тэрэбэээрэ үгы болошодог юрэндэгтэй байгаа. Энээниень хэн мэдэхэб? Хэншье мэдэхэгүй...

Дүрбэдхээр, эгээл Хөөлэнтийн нуурай уһан мэтэ сэнхир бодомжонь, түрүүн уезднэ, аймагай милицин зэргэнүүдтэ ехэ ноён болохо хүсэлтэйгөөр тэрэнэй ороһониинь, оройдоо эдэбхигүй даргаяа хэлгэхэ хүн бил болоноб гэжэ харуулжа шадахаб гэжэ багсаамжалһаниинь байгаа юм. Түрүүн даргын орлогшо болоод, хүнийнгөө зүүдэндэ, үдэрэйнгөө ханаанда лаб зүб бодомжотой байгааб гэжэ бодоод шахуу байтарнь, тэрэ тогоонойхидо дуратай шүдхэрые дарга болгожо эльгээгээ бшуу. Энээниие Хатюун одоол ойлгожо ядаа. Бүхы бодомжонуудыень хараадаа абаа хаа, дарга болохо хүн – Хатюун Шодопов лэ байгаа бшуу. Харин мүнөөнэйн даргын эсэгэ Дээдэ Тайлсын церквиин хонхо наярдуулдаг хүн байгаа гэхэн бүдэхи мэдээ Хатюун шалгажа мүнөө дээрээ биранагүй. Саг үгы бшуу. Харин мүнөө сагта арадай хара тамхин болоһон шажанай ажал ябуулагша шэнэ даргын эсэгэ мүн болоно ха юм!

Заншалта ёһоороо Хатюун аймшагтай эдэбхитэйгээр, уураг тархиингаа гашалха болотор бодожо үзэбэ. Тиихэдээ Батын гэртэхиние мүнөө дээрээ носохо, ноолохогүй гэжэ шиидэбэ. Энэ ушарта Хатюунай эхэ, эсэгэдэнь шэрүүнээр хүрөө хаань, Бата Хатюуниие баряад лэ табижа байхагүй, харин тэрэниие ходо халгануулдаг, мүн горитой атаархалыень бодхоодог тэрэ маузер гэдэг буунь буудажашье болохо байгаа бшуу. Тэрээн руу, Хатюун руу!

Энэ ушар аймагай сагдаанарай даргын орлогшын илангаяа ехэ айдаһые шэрээгээ ха юм аабза. Хэрбээ Дашын Одонтоние гү, али Жүгдэрэй Дугдантаниие доромжолоо, элдэбэлээ хаа, тон иимэ хандасада Батын зүгһөө хүртэжэ болохоб гэжэ ойлгохо ухаан Шодобой Хатюунда байгаа юм лэ даа. Батын заншалта ёһоороо ерэдэг, ородог газарнуудые, гол юумэниинь хадаа хоргодожо байдаг эшээнүүдые бултыень лаб мэдэдэг болоходоо, нэгэ доро бултыень хэнэхэ бодолтой байгаа бшуу. Одоол тиихэдэ жаргаха хэн даа! Гансал Баярмаагай баабайтанай талаар хоёр гарын уяатай. Аханарын тэрэнэй гол дэмжэгшэд байгаа бшуу. Үгы хаашни, Зунды Зандраа

хоёр гээшэшни баһал гайтай зон шуу. Баһа болгоомжолхо, айха, хүрдэхэ баатай болохо байгаа бшуу.

Хатюунай иимэрхүү ханаашалгануудые бодотоор мэдэхэгүй зон тэрэнэй Хунды худар харагдахагүйдэ гайхалсад гээд, ехээр айгаа юм бээ гэлсээ хэн. Гэбэшье олонхинь шуурганай урда тогтоһон нам байдал хаш даа гэжэ тон зүб багсаамжалаа...

Тээд мүнөө хирэнэ эдэбхитэйгээр бэдэрүүлдэ ороһон Арсаланай хайшаа ороһониие Хатюун ойлгожо ядана. Тайгын элдэб углуунуудта бии байһан таба, зургаан эшээнэ оложо нэгжэхэдэнэ, тэндэнэ үнихэнэй хүн байгаагүй мэтэ байгаа агша. Гандашаһан тала мэтэ мэлигэр толгойтой ород даргын Арсаланиие бэдэрэлгын харюусалгата хэрэг Хатюун Шодоповой онсо хэрэг болоно гэжэ соносхоһониие Хатюун хайн ханажа ябана. Сагдаанарай даргын зузаан уралаа хуха нугаруулан, энгүүтэйгээр миһэрһые Хатюун уршагад гэн ханадаг. Тиихэдэ энэ мэдүүлгээ даргын ханажа соносхолгодо тэрэнэй үлүү гармаар Хатюунай гарта ороһониинэ ехэ нүлөө үзүүлээ гэжэ Хатюун гэнтэ ойлгоод, нэгэ бага үлүү гарааб гэжэ онсолбо. Даргань юрын архи намнаашан дан бэшэ ха гэжэ дотоодын горитой хүлгөөтэйгөөр Шодобой Хатюун бодобо.

Орлогшо болоод байхадаа, Хатюунай лаб ойлгоһон һонин юумэн иимэ байгаа. Дээшээ гараха бүришни атаархагшад улам олошорно, догоодохо, дэгээдэхэ, хүлөө табижа, уналгыешни түргэдхэхэ дуратай зон бүри элбэг болодог юм байна гэнэн хүлээгдээгүй бодомжонь бэлэй. Гадна аман байнал гэжэ олон табые шашахадаа, өөртөөл мууе хэнэш гэжэ мэдэхэ хэрэгтэй байна гэжэ тэрэ ойлгобо.

Тээд сүм мэдэхэб гэжэ багсаамжалһан буряад угсаатантаяа харилсахадань, эдэ бүхы нээлтэнүүдын дүүрэн хэмжээн соогоо туһалдаггүй, хүдэлдэггүй байһаниинь, Хатюуниие ехэл гайхуулаа. Юуб гэхэдэ, үнэн дээрээ тэдэнэ бултадаа тэрэниие ноён гэжэ балай тоодоггүй шахуу байжа, олон ушарта Хатюунай юрэ бусынгаа ябуулгануудые хэхэдэнэ, тэдэниие элсүүлэн туһалуулха гэжэ, горитой хүсэ гаргахадань, баадхагдаһан, шиидам дороһоо хайша хэрэгээр хэнэн мэтэ байдаг байгаа бшуу. Тиимэхээ тэдэнэртэ халташые сүм этигэхын огто аргагүй хэн...

Батын ээлжээтэ доромжолгодо хүртэһэн тужаһаа холо саашаа ошоод ябахандаа, тэрэниие хүлээжэ байһан сагдаанартаа дүтэлжэ, «Ябая!» гэнэншүүгээр юрэл дохёод, саашаа замаа үргэлжэлүүлхэдээ, буугүй болоһон сэрэгээ хулгай нюдөөрөө харасагаан, Арсаланай эшээнүүдэй нэгэн соо олдоһон обоо хүбөө буунууд тухай даргадаа мэдүүлэнгүй, мүнөө дээрээ өөртөө үлөөхэ гэжэ шиидэһэндээ, угаа ехээр баярлаба. Тэрэл зуура тархинуудаа гунхуулаад, бүншүүлжэ ябаһан сагдаанараа хүсэд баһаһан

харасаараа унхидан, нюдээс бүри ониилгон, тэрэл зуура хэжэгтэй болоhon харасаараа зоноо шэрбээд, юундэшьеб орьёлшохоор бэлэн байхан сухлаа оролдосотойгоор даража, шүдэнэйнгөө забһараар уйдхарта дарагдаһан сагдаанартаа гэнтэ хандаба.

– Энэ тужа соо болоhon юумэн тухай олон табые шашахагүйт гэжэ юундэшьеб һананаб! Адлил муу байдалда орожо, доромжололгодо оробо гээшэт. Харин һогтуу, элүүрээр шашаа, шалаа һаатнай... – гээд, заншалта ёһоороо хоohon хуйдаа һабардан хүрэхэдэнь, сагдаанарынь уралнуудаа хуха нугалан, яһыень ойлгохын аргагүйгөөр бултадаа нэгэ доро толгойнуулаараа дохисогоолдобо.

– Бү айлгыт даа! Тэрэнтэй тэрээнгүйгөөр одоол хүнэһээ гаратараа шахуу хүрдэб даа. Эндэ болоhon юумэн тухай би одоол шийдшые гэжэ амаяа нээхэгүйб. Буунуудаа яаха болонобибди? Дарга ноён одоол галзуурхань гээшэ. Хари, хари! Буунуудаа үгы хэһэнэймнай түлөө һайшаалда сохом хүртүүлхэгүй ёһотой гэжэ багсаамжалнаб! Яажа үглөөдэр ажалдаа харагдаха зон гээшэбибди? Маанадаа дэмы сагта айлгажа байнхаар энэ талаар яажашье һаань, туһалжа хайрлыш! – гэжэ үнөөхил һаһажаал сагдаагай дуугараад, Арсаланай эшээн сооһоо абаһан буу зэбсэг тухайгаа хэлэхэмни гү, али үгы гү гэжэ һанаһаар ябахадань, Хатюун булайгаар уурлаһан хэлбэритэйгээр бүһээ заһасагаагаад, португезгээ мур дээгүүрээ лаб һуулгажа, үгэ алдаһан сагдаа руу хараншыегүйгөөр, юрэл бүрд гэбэ.

– Буунуудтай болохот! Хойноһоомни, урагшаа! – гэжэ захираад, Хатюун шийдэнгээр мориёо шабхуурдажа, Хэжэнгэ тээшэ гүйлгэбэ...

Гэртээ ерэхэдэнь, зонһоо буляагдаһан тогоонойнь архиһаа шад улаан болотороо барижархиһан эсэгэнь маһалзан, хүндэтэ хүбүүгээ альгаяа дэлгээн угтажа, Хатюунай хуушаарга арһан хүүртиг энэ халуунда үмдэнхэй, ардайса тэрэнээ заһасагаан байхадаа, хүбүүнэйнгээ суһал нилээн хүдэлгэбэ янзатай. Саашадаашье тэрэнэй үгэлһэн юумые Хатюун хурса үбшэнһөө мэтээр нюураа уршылган угтаба.

– Хүбүүн, дарга! Бишни ори ганса хүбүүнэйнгээ шэлэлһэн эмэдэ хадаг табихаар сүм бэлэнби! Дарышые ябая гээ һаашни, мориндоо мордоод, гүйлгэшэхэ туйлдаа хүрэнхэйб. Бэлэг сэлэг, тогооной горитой архи, эдихэ юумэнэй зүйл – бүгэдэ бэлэн! Үглөөдэр хэды багта ошохобибди? – гэжэ нилээн һогтуу Шодобой даржаганахадань, Хатюун уршагад гээд, бүри уршыжа, эсэгэдээ хандан бадашаба.

– Юугээ иитэрээ архи уунат? Харин тэрэ бүхы бэлэдхэлтнэй хэрэггүй! Хадаг табилган мүнөө дээрээ хойшолуулагдаба. Мүнөө бии болоод байһан үбгыень тайгын нэгэ буланда тангайлгаһан хойноо... магадгүй... – гэхэдээ, Хатюун уйлаганахадал гэбэ. – Холо бологтыл даа! Меед, наанаһаатнай!..

– гээд, бүри уйлажа байхандал болоод, хүбүүнэйнгээ байшан гэр руугаа орошоходонь, гараа харбайхан эсэгэнь тийгэһэн зандаа модон гэрэйнгээ богоһо дээрэ халта зогсод гээд, гараа халд табижа, гайхашаһан харасаар хүбүүнэйнгээ хойноһоо шангаар хаагдаһан үүдэн руу гомдонги шэнжэ оруулан харажай байтараа, уралнуудын дарьбаганалдан, ямаршые үнгэгүй мэтэ болошоһон нюдэдһөөнь булай томо нэгэл нёлбоһон аалиханаар мухарин гараһан аад, баруун хасарайнь тон томо уршалаануудай нэгэндэ торон, байрадаа тогтобольше, тэндэхээ халин билтаржа, саашанхи замаа үсэдөөр үргэлжэлүүлбэ. Харин Шодоб оройдоо хүдэлсэгүй мэтэ боложо, толгойгоо гунигтайгаар гунхуулан, ара тала руугаа хабардаад, томохон түйсэ гартаа абажа, тэрээн сооһоо нилээн балгаад, байраһаа бодожо, хараһаар байтар дахинаа мяхан һогтуу болон, модон гэрэй һүүдэртэ байһан тэргэ дээрэ ошожо, шадалаа огто халаһан мэтэ унаад, нэгэ хэды болоходо, бүхөөр унтажа байгаа хэн.

Харин Хатюун гэр руугаа орожо, эдихэ юумэ бэлдэжэ бүмбэлзэһэн хүршэ эхэнэрээ харахадаа, угаа ехээр хүхижэ, бүхы бэһэнүүдээ тайлажа, ута хандали дээрэ хаяад, кителеэ тайлажа, үлгэсэдэ үлгөөд, тэрэ эхэнэрэй хажууда яаралгүйгөөр дүтэлжэ, эдээшгэ бэеыень шангаар тэбэрээд, үүгэнэһэн шэгтэй энээсэгээн, тэрэниие хүнгэхэнөөр таалажа эхилбэ.

– Нии-нии! Үүдээ, угайдхадаа, бүхөөр, зоной тайлахаар бэшээр шэбхэдэ хүн гүт? Харин баабайнтай һогтуурхажа, аһасалдажа, орёосолдожо халахагүйдэнь, үшөө нэгэ түйсэ архи гартань үгэхэ баатай болоолби! Меэл, эшэдэхэмни хүрэнэ. Эсэгэ хүбүүн хоёртой унтаха болоно гээшэ гүб? Нии-нии... Эшхэбтэр лэ! Үүдээ... – гэхэдэнь, Хатюунай, газар, хэрэлсы дээрээ гаража хараашалхадань, баабайнь задарюун хурхираан тэргэ дээрэхээ соностожо байгаад, «Болоо!» гэхэншүүгээр дохисогоогоод, һөөргөө гэртээ орожо, үүдээ шэбхэдэн, хүлэжэ байһан эхэнэрые хомхойгоор тэбэрээд, сэхэ нюсэгэн шала дээрэ унагааба...

6

Зунай һүүлэй нарын сэгээн һарата һүнинүүд зүүдэн мэтэ мэдэрэл өөртөө асаран мандажа, нэн түрүүн гуранууд болон буганууд байгаалиин агуу татасада диилдэн, огсом дуугаар урамдажа, тусхай шэнжэтэй нойр-могтой, һэрюуншгэ боложо, ерэхээ байгаа намарые зүгнэлгэн улам дэлгэржэ байһан мэтэ хэн. Хори болон Хэжэнгын дундахи Хуурай багай тайга соо хороһон Батын хүбүүд болон тэдэнэрэй гэртэхин үбэлжэлгэдөө эдбхитэйгээр бэлдэжэ, нүхэн гэрнүүдээ дулаалжа, гол дайсан болохо шииг нойтонһоо һэргылжэ, гэрхэнүүдээ түбһэн хүнэй хараха, обёорхогүйгөөр барихые, түхээрхые эрмэлзэн, тиймээр боломоор газарнуудые оложо ту-

хашарна. Эгээл найнаар эли болон харагдадаг, онсо болгоомжолхо юумэ-ниинь угаан байгаа. Ой соо хорогшод энэ талаар тусхай юумэ ханахыг оролд-доно. Намартаа тайгын ногоон далайн хагдархада, гол түлэб шэлбүүхэтэ ойн эгээл шэдхэ соонь байраяа түхээрхэ байһаниинь эли хэн. Тээд юушыг хэ, хана – илгаагүй, дүй дүршэл ехэтэй ангуушад ой соо баригдаһан нүхэн гэрнүүдынь нохойн наадан мэтэ бэлээр олохо хэн. Гадна моридоо яаха тухай угаа ехэ асуудал гаража байгаа бэлэй. Тэдэнь миин адагуусад бэшэ, харин эзэдтээ адли хоргодожо ябадаг болошоһон тусхай хургаалтай ёстой хүлэгүүд байгаа ха юм.

Тиимэһээ зоной болон багахан адуунайнь үбэлжэхэ хэдэн газар тодор-хойлогдожо, хэрэгтэй юумэниинь бүрин хэгдэһэн байгаа. Эгээл шухалань хадаа үндэр гэгшын нарһан болон шэнэһэнүүд дээрэ түхээрэгдэһэн тусхай нууганууд шухала удха шанартай бэлэй. Саһаар элбэг үбэл болоболнь, нэгэ талаһаа хорогшодто хүнгэн, нүгөө талаһаа хүндэшыг болохо байгаа. Харин огто саһагүй гү, али бага саһатай үбэл болоо хаань, гайтай хүшэр байха гэжэ Бата элээр ойлгожо байгаа. Энээнэй хажуугаар али талаһаа эгээл ехэ аюул хүлээхээр бэ гэжэ тодоруулха гэшэ тон шухала хэн. Энэ ушарта Хэ-жэнгын хажууһаа эгээл ехэ тодхор хүлээнэ гэжэ эли хэн. Ярууныхид урда тайга руугаа дан холо ошодоггүй гэжэ мэдээжэ бэлэй. Мүн Хорииншыг зон ямар нэгэ һонирхолтойгоор иишэ ерээд ябажа болохо хэн...

Эдэ мэтын хүндэ бодолнуудта хэды абтабашыг, тус үбэлжэлгэмнай һүүлшымнай гэжэ тоолодог тула заабол амиды үлэхэ ёһотойбди гэжэ ой соо хорогшод хүсэдэг тула бүхы хүсэ, шадалаа, эрмэлзэл, шадабарияа энээнэ туйлахын тулада зорюулдаг, Батын болон тэрэнэй дүтын хүбүүдэй захираашыггүй хаань, онсо хэр-мэр байдаг болоод байгаа юм. Энэ бидэнэ-рыемнай абарха ори ганса арга, боломжо гэжэ тэдэнэр бултадаа ойлгожо байгаа...

Гадна өөһэдыгөө эдээ, хоолоор хангалга тухай асуудал угаа хурсаар табигдажа байба. Урдань гол түлэб холын коммуна, ТОЗ-уудта довтолжо, тэндэ олоһон эдээ хоолой зүйлнүүдээр хангагдадаг байдаг болоод бай-тарнь, засагаархидыг ехээр уурлуулангүй байгты гэжэ нютагай аха захатан ой соо хорогшодой урда эрид эрилтэ табижа, дүүргээгүйдэ аргагүй байгаа юм бээ.

Хойто зундаа энэ оршонһоо заабол хобхорхо түсэбтэй хэн хойнонь, үхи хүүгэдэйнгөө ами наһанай түлөө ханаагаа зобоһон гэртэхинэй иимэ эрилтэ табиганиинь дороо үндэһэтэй байгаа ёһотой. Үнэнхэ сэдхэлхээн гараһан ханаагын бэлүүлээгүйдөө аргагүй тула эдихэ хоолоо түрэлхидһөө абаха ори ганса арга, боломжотой болоходоо, хэн нэгэнэйн баригдаха

аюул хараа байса дээшэлхэ гэжэ илангаяа Бата эрхимээр ойлгожо, хангамжа тухайгаа онсо, ондоогоор бодохо, энээнһээ уламжалан, түсэблэхэ, хараалха баатай болоо хэн.

Нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, дүрбэн эхэнэр, табан үхибүүн тайга соохи нюуса байрадань саг үргэлжын байдаг зон боложо, манай дурдагша хаһада тэдэнэр эндэхи байрадаа дадантажа, ажабайдалынь хэм соогоо орожо, энэ эгээл һүүлшымнай үбэлжэлгэ амжалтатайгаар, онсо урагшатайгаар дүүрэхэ аабза гэхэн найдалыень улам батажуулжа байгаа юм.

Эдэнэрэйнгээ дунда Баярмаа ехэ хүндэлэгдэдэг, бултанайнь дуратай хүн боложо, тэрэнэй илдам хайхан, энхэргэн зан, хүн бүхэндэ тон хайнаар нэлэнхи хандасань тэрээн тээшэ эндэ байгшадай талархал татаһан лэ байдаг бэлэй.

Бата Баярмаа хоёрой хани, халуун уулзалганууд ямаршьеб онсо оньһоор жэгнэгдэн гэрэлтүүлэгдэжэ, тусхай дотоодын хандасаар, дэлисээр хангагдан амяарлагдажа, тэдэ хоёрые хараха бүхэндөө тайга соо ажаһуугшадай бэе махабадай оршон гансата хайжаржа, тэдэнэрэй энэрэлтэй энеэбхилэл эжэлүүдгүй бадардаг хэн.

Тиигэжэ энээнэй ашаар тэдэнэй, бултанай ажабайдал хэлэшэгүй хайхан ошоор гэрэлтүүлэгдэдэг гээшэ аа гү гэжэ гансата адаглан ойлгохоор байдаг. Хахасаһан хугасаа соонь сугларһан, нөөсэлэгдэһэн үнжэгэн энхэрэлэйнь, агууехэ талархалта дуранайнь ошон билтаран бадаржа, тойрожо байһан зондошье тэрэнэйн хэлтэрхэйшье хаа, халдан хүртээд, тойроһон зонойнь хайханаар, энэрэл түгэсөөр байхыень идхажа, хэрэлдээн, хөмороонһоо холуур ябахыень шэрээнэ гээшэ ха гэжэ бодохооршье байгша.

Юу хэлэхэб? Бүхы агууехэ юумэн энэ түбидэ заал хаа, гансаардадаг, огто ойлгогдонгүй байхаяа ханадаг, тиимэһээ элдэб аюулай гал соо хохидон нэрбүүлхэдээ бэлэн байдаг, хүнэй атаа, мээндэ, атаархал, жүтөөрхэлдэ сохюулхадаа, бэлэн байхаяа ханадаг, тэрэ агууехэ юумэнэй үгы болоһон гү, али хосорһон гү, али доромжолуулагдан халаһан хойно сэгнэхэ, хайрлаха, үгылхэ ябадал энэ дэлхэйдэ али олон үзэгдэдэг.

Тиигээд зоной диилэнхи олонхинь агууехэ, тусхай юумые саг соогоо, магад, хэзээдэшье сэгнэхэ сэнэггүй, шадалгүй, хүсэлгүй байхаяа ханадаг...

Харин юрэ бусын байха бүринь шадаал хаа, газашалхаяа, доромжолхоёо, шоо үзэхээ үнэн зүрхэнһөө хүсэдэг...

Тиимэл хадань иимэл дуранда нэрбүүлэгдэһэн энэ дэлхэйдэ тусхай болоһон мэтэ зон заабол гансаардадаг, замбиин оёрой сог мүшэн мэтэ ори гансаараа гунигтай гэрэлээ үгэ үгэһөөр хэтэдээ унтардаг...

Энэ талаар найнаар адаглаад, һонирхоод байхада, һонин даа энэ дэлхэй! Бултанай, олонхиин ойлгодог, мэдэрдэг, тэдэнэй онсо зүб гэжэ тоолодог, үнэн дээрээ жэжэхүүн үзэгдэлнүүдын, үйлэ, хэрэгүүдын, мэдэрэлнүүдын энэ үйлын хажууда ямар хэмжээтэй, юун болоноб?

Заал һаа, угаа эли, энэ гэжэ баряад үзэмэ, абаһаар заабол ойлгосотой, энэ дэлхэйн юрын гэхэдэ, юрын ёһонуудта заабол тааралданхай, заабол бултанай гансата сүм ойлгохоор хэлэжэ, харуулжа үгэмөөр байдаг, эдэ үзэгдэлнүүд... Олонхиин зүб гэжэ жэншэдгүй тоолодог юумэнүүд...

Үгы һаа, онсо һаа, тиймэ юумэн бултанай дунда байха эрхгүй, буруу юумэн гэжэ гансата тоологдодог. Иимэ ёһол баримталдаг хүнүүд газарлиг, үргэнөөр дэлин нийдэхэ, элихэ далигүй, жэгүүртэ найхан, бүхы замбуулиниие бүрхөөмөөр бодолгүй, һаналгүй байдаг.

Наһандань ушарһан бүхы муу юумые манай дурдажа байһан олонхид болохо ёһотой юумэнэй болоһон мэтээр ойлгон, тодон абадаг, ойлгодог. Тэрэ муу юумэнэй улам дэлгэрхэдэ, тарайшатарая тэрээндэ дайруулшоод, энээнһээ уламжалан, доройтон үлбэртэхэдөө, шубуун дэнгэй ошохондо далиханаа шатааһан һарьһа эрбээхэй мэтэ болоходоо, балай онсо юумэн болобо гэжэ тоолодоггүй, юрэл гуниглаад, гажараад һуужа үгэдэг, тэрээндэ һүүлшынгээ шадал хэрэглэжэ, гол түлэб эсэргүүсэн бододоггүй!..

Харин хэлэшгүй найхан үзэгдэлые, онсо һонин юумые, ямар нэгэ онсо шэдитэй болбосоролые этигэжэ ядан угтаад, һая, тугаархана хада тэрэнэй найхан шэдидэнь дайруулаад, зүрхэ, сэдхэлээрээ далижан, эрхэ бэшэ нийдэхэ тооной болоһоноо мэдэрхэдээ, одоол юрын гэжэ үнэнхэ зүрхэнһөө тоолодог юумэнэйнгээ угаа гоё, гайхамшагта юумэн байһандань одоол этигэхэ тооной боложо ябатараа, энэ найханай дүлэтэ нүлөөндэ гансата орошохо сэнэггүй байжа, тэрэ онсо юумэн зоной атаархал, жүтөөрхэлэй, энеэдэ, ханяаданай хүнэһэн болоод, тэрэ мэдэрэлэйнгээ үшөө үнжэгэн, нарай байхадаа, унан хосорходонь, хайшаашьеб үгы болон ошоходонь, ямаршые голхоролгүйгөөр, юрын юумэнэй болоһон мэтэ шэг үзүүлээд, үнөөхил альган дээрэ мэтэ ойлгосотой, боро юрьээнэйнгээ ажамидаралда бусажа, һүүлдэнь, гэнтэ сахилгаанай яларһан мэтээр ердэг мэдэрэл соогоо аалиханаар гайхан, найхашаан, өөһэдынгөө бодолоор, ямаршые хүшэлэл гаргангүйгөөр, юрэл адаглагшын хандасаар хүнөөһэн тэрэ онсо, найхан юумэн тухайгаа дурсажа, өөрөө сэхэ хабаагүй юм шэнги тэрээн тухайгаа гоё онтохо, домог, үльгэр найруулаад, үнэн дээрээ огто болоогүй юумэн мэтээр түүрээхэ. Угаа гоёор. Удха түгэлдэрөөр. Ямаршые голхорол, гуниггүйгөөр. Гажаралгүйгөөр...

Иимэл сэнэгтэйлтэ даа, хүн түрэлтэнэй олонхи. Тон иимэ...

Байгша зунай хүүлшын наадан Хүндыдэ айхабтар сортоотойгоор наяржа байба. Тээд тус түүдэбшын наадан юрэнхы дээрээ үнэхөөрөө тон хүүлшын болохо, тиигэжэ хэзээдэшые бэшэ болохогүй гэжэ хэн мэдэхэб даа?.. Зүгөөр энээниие бодото дээрэнэ бүүл-зүүл уридшалан мэдэһэн зон мэтээр залуушые, дунда наһанайшые, наһажаалшые зон хүлээгдээгүй олоороо сугларжа, ехэ хайхан, зохид наадан боложо байгаа бэлэй.

Үнишые болонгүй, дадал болоһон ажабайдалыень сүм хандаргажа, бүхы зон хуу адли, нэгэн жэгдэ болоһон мэтээр ажабайдалайн юрэнхы байгууламжа байгуулагдажа, юрэ бусын хэлбэритэй үйлэ, хэрэгүүд болохоёо байна гэжэ эндэ сугларагшад хаанаһаа лаб мэдэхэ бэлэй даа? Бүхы хүн түрэлтэн уридшалан мэдэхэ шэдигүйшые хаа, зүгөөр бүүл-зүүл багсаамжалха шадабаритай гээшэ...

Залуушуул элдэб эсын наадануудые хүхюутэйгээр эмхидхэхэ гадна унаха болотороо шахуу ёхор хатаржа, баяр баясхалангаар дүүрэн оршоной тогтоод, хүнийн һэрюулхэһэн агаарта нэгэ хажууданэ хэлтэрхэй харын малайн тамаржа байтар, булай олон моритой зоной табараагаараа нойрмогто дайдые хүлгөөн гүйлгэлдэжэ, дүтэлэн ерэхэнэ, энэ нааданай ябасые эрид хандаргаба.

Хатаржа байһан залуушуул эжэлүүдгүй байра байрадаа гэнтэ залинда дайруулһан мэтээр тогтожо, дуу шуугаа, энеэдэ ханядаһаа булта гансата хуряагаад, шэмээгүй онсо байдалай тогтохо хирэдэнэ, харын бүрэнхы гэрэлдэ ямар нэгэ хүрөөтэй томо хархис амитадай хүүдэрнүүд шэнгээр үзэгдэн, буу шуутай сагдаанар нааданай боложо байһан газарта одоол олон һеэнүүдые зүгнэһэн хирээнүүд мэтээр хиидэн буужа ерэбэ.

Хэды олон байгаашые хаанэ, сугларһан бүхы зониие бүхы хажууһаанэ хүрээлжэ, совет засагай үзэл, бодолдо харша ажал ябуулдаг этэгээдүүдые тодорүүлха талаар ажалаа захаба. Шодобой Хатюун болон сагдаанарай ехэ дарга хоёр аймшагтай томоотой юумэнүүд гартахы минаа ташуурнуудаараа ялагар хром сабхинуудайнгаа түриинүүдые сохисогоон, урагша, хойшоо ябуултахадаа, ташуур буунуудайнгаа хуй дээрэхэ гарнуудаа огто абангүй, тойрогшод тээшэ хүрөөтэйгөөр хараад, хараад абана.

Шал һогтуу Санданһаа бэшэ һэжэг түрүүлмээр ондоо зониие элирүүлжэ олоогүй сагдаанар урмаяа хухаршанхай юумэнүүд дарганартаа хойно хойноһоо аймхайгаар дүтэлжэ, аалиханаар хэлэжэ элидхэнэ. Үгэшые хэлэхэ шадалгүй болоод, урданэ тарайн хэбтэжэ байһан Санданиие үзэн ядангяар бии, үгы шадалаараа үдхэлөөд, нэгэ гараа ара нюргандаа абаашажа, нүгөө гараа кителээнгээ дээрэхэ гурбадахи шагтын саана нюуһан мэтэ

болоод, хүеыһөө үльмы дээрээ гаран найгаргажа байтараа, угаа огсом хоолойгоор милицин дарга сугларагшадта хандаба.

– Хүдөө нютагай ажалшад! Шэнэ ажабайдалаа байгуулха нангин хэрэгтэнтэй наад, тойбо татажа байһан этэгээдүүдые элирүүлжэ, саг дары усадхаха хэрэгтэмнай та бүгэдэн тон ехэ эдэбхигүйгөөр дүнгыт, туһалыт! Бата Одоновой, Арсалан Зоригтуевой бандидууд таанадые һөөргэнь татажа, харанхы мунхаг байдалнуудтатнай оруулаадхиха ханаатай шолмонууд, манай совет тала, хүндынүүдээр өөһэдынгөө гэр соо байһандал сүлөөгөөр ябажа байһан зандаа. Энэ тон муу! Хэды болотор тэдэ бузарнуудые тэсэжэ, тэдэнһээ хүрдэжэ, айжа байха зон гээшэбта? Иигээд Сталин багшын зарлигаар хамтын ажалай үрэжэлтэ наран танайшые Хүндыдэ һалбарха! Тэрэ сагай жэншэдгүй орожо ерэхэдэнь, иимэ байдалтайгаар угтаха зон аалта? Энэмнэй Сталин багшын, коммунист намай зааһан харгыгаар дабшаһан жааханшые удхатай бэшэл! Тиимэһээ энээнһээ хойшо угаа эдэбхитэйгээр бидэнэртэ туһалагты гэжэ уряалнаб! Үгы хаатнай, таанадай толгойнуудые ходо эльбэжэ байха бэшэ, харин ондоошые, эрид хэмжээнүүдые абадаг болохо зэргэтэйт гэжэ Сталин багша болон коммунист нам маанадаа, тэдээндэ үнэн сэхэ сагдаанараа уряална! – гээд, даргынгаа ээлжээтэ зуураа ехэхэнээр найгад гэхэдэнь, тохоног багһаань Хатюун Шодопов хүгэдэнгээр дүнгэд гэнэ. – Үгы хаатнай, иигэхэбди! – гэжэ хоёр гараараа нойтон хубсаһаая бажуужа байһан мэтээр боложо аашалхадань, ойлгохын аргагүй харшаганаан зоной дунда дэлгэрнэ. Харин сагдаанарай даргын сагай ошохо тума улаан боложо байһан шарай бүри шиитайшаба. Юуб гэхэдэ, нааданай боложо байһан талмай дээрэ үнөөхил хон-жэн байдал мандаа бшуу.

– Энэ түүдэбшын нааданда Бата болон тэрэнэй бандидууд бултадаа ерэхэнь гэнэн мэдээсэл абаабди. Ерээгүй болоно гү, али таанадай туһаламжаар хорожо үрдэе гү? Али ехээр хүрдэнхдөө, айһандаа зугадаа гээшэ гү? Хайратай жаалдамарнууд! – гэжэ Шодобой Хатюунай нялуу урьяхадань, харанхы оршон сооһоо огсом, дорюун абяан соностон, тэрэндэ зүрхэтэйгөөр харюусаба.

– Таанадай ерэхые хүлэжэ байгаа һэмди, Хатюун! Нүхэд сагдаанар! Буунуудаа болон эритэй бусад юумэнүүдээ аалиханаар, намдуугаар тэрэ няасагар Хатюунайнгаа хажууда обоологты! Харин та хоёр дарганар адлил минии захиралта дүүргээд, эрид хүдэлсэ хэнгүй, байрадаа зогсогты! Таанад альган дээрэмни байһан мэтэ эли болоод байнабди гэжэ бү мартагты. Харин минии хүбүүдэй угаа мэргэнээр буудадаг байһыень тон элээр мэдэнэт. Минии хүбүүдэй үгэнэн ооһорнуудаар, үнэн дээрээ үнэздые хүлидэг хабидаануудаар бэе бээ тон бүхөөр хүлигты! Һүүлдэ шалгаад-

хихабди. Ойлгогты, юрэдөө! Бэрхэт! Уягдаһан сагдаанууды тээ тэрэ багта суглуулжа һуулгагты. Тиимэ. Сэхэ газар дээрэ нюрга нюргаарнь няалдуулаад... Зоной наадахада, хаад ушаруулмаар бэшээр ааб даа. Урданһаа хойшо иимэ наадануудта ерэнэн зониие буряад хүн хадаа ойронь хүрэдэггүй заншалтай байһан юм. Манай агуу арадай ёһо, заншалнууды тэхэ дэбһэжэ байһан нохосууд гээшэт! Эндэ хүсэ хэрэглэжэ, байтагай, шуһа гаргажа огто болохогүй! Тээд таанадай энэ ёһыемнай бүдүүлгээр эбдэжэ ерэнэн хадатнай, хүлибэ, нааданда хабаадалсаха эрхэнэйтнай хаһаба гээшэбди! Дарганарыень сагдаанартайнь һуулгагты. Тиигээд таанадай толгойнуудта элдэб эсын һарюу мурюу бодолнуудай гэнтэ ороо һаань, минии хүбүүд анхаралтайгаар адаглажа, тодоруулжа байха... Нааданай дүүрэтэр номгохоноор һууха аабзат гэжэ найданабди. Нютагаархин! Наадайл, хүхиел! Совет засагһай номгороод, амаржа һууна ха юм! Һүүлдэ, хэзээ нэгэтэ иигэжэ золгохо сагнай ерэхэ гү, али үгы гү – бү мэдэе! Баярмаа, наашаа! – гээд, ойронь зогсоһон зониие түхэрэндэ оруулан, Бата Баярмаа хоёр угаа гоёр хатаршаба.

Зоной тараһан хойно, түүдэбшын унтаржа захалаад байхадань, нютагай бүхы үбгэд сагдаанарта ерэжэ, тэдэнһээ хүлисэл гуйһаар сүлөөлөөд, бүхы хүндынхидэй зүгһөө һайниие хүргэн үрээхэдэнь, элүүр болоһон сагдаанарай дарга шүдэнэйнгөө забһараар убайгүйгөөр уйгарлажа, иигэжэ харюусаба.

– Үү, үнэгэнүүд! Байзагты даа! Таанадта энэ үдэрыетнай һануулхал байхаб! Шүдхэр абаг! – гэжэ байһаар угаа тодоор бэлиндэн хэлэхэдэнь, нютагай эгээл наһатай, аха заха үбгэн урда гаража, томоотойгоор хэлэбэ.

– Үхибүүдэй эхэ, эсэгынгээ, аха захатанайнгаа үгэ дуулахаяа болиһон саг мандаад байна гүб даа. Совет засагай үмэнэһөө энэ хэрэгтэ анхархаар байгаа. Зүгөөр маанадай уймар хүбүүдэй гаргаһан тэнэг ябадалай түлөө таанадһаа хүлисэл гуйжа байхадамнай, иигэжэ бэлин шэбшэгээр угтахатнай балайшыё һайн бэшэл даа! Тиигэбэ яабашыё хүлисэлыемнай тогтоожо хайрлыт, дарга ноён! – гэжэ дуугархадань, сагдаанарай даргын сухигар сагаан болоһон шарай дахинаа улайжа, хараһаар байтар үнгэээ һэргээжэ захалба. Тиигээд ехээр хүшэлһэндэнь юм гү – хүзүүнэйн бүхы шүрбэһэнүүд татаганалдаһан шэнги болоод, хүлээгдээгүй нарин болоһон хоолойгоор тэрэ булай шангаар һүхирбэ.

– Тонилогты! Энэбэээрээ эндэһээ тарагты! Эндэ болоһон ушарал тухай танай зүгһөө үлүү булуу зээрэб үгэ тарана гэжэ дуулаа һаа, энэ яндан нютагыетнай хуу урбуулжа хаяхаб! Үлүү юумэ шашалдахагүй юм! Шодопов! Юундэ иимэ байдалай тогтоһониие, нютагай зоной хэр энээндэ зэмтэй байһаниие шалгажа, тодоруулжа, хабаатай зонииень балшыса баряад,

миний урда асараад байха зорилготойт! Бандидуудай иимэрхүү ябадал-нуудта эсэс табиha caг ерээ! Манай аймаг соо онсо байдал соносхожо, бандидуудыe усадхаха талаар бодото хэмжээнүүдэй абтахынь тулада би дээдын ноёдто хандалга хэхэб! Сэрэгэйхидэй туhаламжагүйгөөр энэ зорилгоёо дүүргэжэ шадахаяа болёо зон гүбди? Нютагайтнай засагай түлөөлэгшэд юугээ хэжэ байдаг юм? – гэжэ сагдаанарай даргын шангархада, ерэхэн үбгэдэй дундаhaа дунда зэргын наhатай, шэнгэн шодогор хахалтай үндэр, шүрбэхэлиг буряад гаража ерээд, малгайгаа томо гарнуудаараа үнгэн, зогсожо үгэбэ. Тэрээн дээрэ хоролхошоhон харасаяа тодхожо, шүдэнэйнгөө забhараар сагдаанарай дарга үгэнүүдээ алдаба. – Та юугээ хэнэбта? Түүдэбшынтнай наадануудта бандидуудай ямаршыe айлтагүйгөөр ерэдэг болоо юм haа, иимэ юумэ хоригты! Бандидуудай бии хугасаа соо олон мянган зониие суглуулангүйгөөр байхада, болохо юм бэшэ гү? – гэжэ сэл хүхэ нюдэнүүдэй ониилгон, шүдэнэйнгөө забhараар хиигалхадань, гаража ерэхэн буряад хүн гуйн haгад сагдаанарай даргада хандаба.

– Хайрлыт! Хэшээгыт! Манай нютагай аха заха хүнэй тон зүб хэлэхэнэй ёhoор манай залуушуул үгэдэмнэй бэлээршыe орожо үгэхээ болинхой. Арай шамай гэжэ нютаг дээрээ адхашыe шуha адхаха ёhoгүйт гэхэн тодо хэлсээ баталаад, тэдэмнэй үгээ яhала батаар барижа ябаа. Гадна бидэнэр бултадаа гартаа буу зэбсэг огто барихагүй, засагайнгаа үүсхэхэн хэрэгтэ хүсэ оройдоо хэрэглэхгүй гэлсэнхэйбди. Тиихэдэ манай нютаг гүрэнэй татабариин болон нэгэ удаа хэгдэхэн нэмэри суглуулбаринуудайнгаа талаар нэгэ багаханшыe үриггүйбди. Бидэнэр таниие үнэн зүрхэнhөө гуйнабди. Манай нютаг дээрэ ерээд, эндэ хүсэ хэрэглэжэ, өөхэд хоорондоо, зүблэлтэ гүрэнтэй эбэй ёhoор ажаhуужа байhan зониие ямаршыe бодомжогүй үхибүүдээнэ тэнэгээр хэхэн хэрэгүүдэйнэ түлөө бү дайлыт, носыт, ноолыт! Бодото дээрэнэ хараба ха юмта: хүсэ, буу огто хэрэглэнгүй тонилоо... тэрэ бандидууд! – гэжэ нютагай даргын гуйhan хэлбэритэйгээр хэлэхэдэнь, сагдаанарай дарга уур мунса сухалаа нюун, одоо хороор ялалзаhan нюдэнүүдээ нюужа, доошоо хараад байhанаа, шэшэрэд гэхэн гарнуудаа ниилүүлэн, хургадайнгаа үенүүдэй сайшатар адхаад, гэнтэ бүдэхиршэхэн, хүлэмхи хоолойгоор аалиханаар аад, хүсэд занангыар харюусаба.

– Зүбшнүү юумэ хэлэнэт! Гэбэшыe бандидуудай ябадал тухай манай албанда ходо мэдээсэжэ, хаана, юу хэжэ байhыень дуулгажа байха уялгаhaа таниие хэншыe сүлөөлөөгүй! Бандидуудай хүл доро газарай дүрэжэ байхынь тулада бидэ хамтадаа нэгэн боложо, болохо, болохогүй бүхы юумэ хэжэ байха зэргэтэйбди! Тус бодото эрхэтэнэйнгээ уялга тушаа бү мартагты! Бил мартантана бэшaa гүт гэжэ юундэшьеб бодобоб! Нүхэд сагдаанар! Моридтоо мордогты! Бандидуудай өөхэдынгөө хорёо соо мэтээр

танай нютагаар ябажа байха болоо хаань, тэдээндэ, мүн таанадта ямаршые гам, хайра гэжэ байхагүй! Ойллогты, юрэдөө! – гэжэ бүри эдэбхитэйгээр занан, махоорхоһоо шара болошоһон долёобороо ёдогонуулжа, хоһон хуйдаа хүрэнэн аад, халуун пилтаада хүрэнэн хүн шэнгээр гараа һөөргэнь угза татан абажа, аман соогоо бэлиндэн, уйгарлан хараагаад, моринойнгоо толгойн хинсайшатар жолоогоо эрид татан, хахир болошоһон хоолойгоор захирба. – Урагшаа!

Абья аниргүйгөөр үбгэд тэдэнэй талиихын хойноһоо анхаралтайгаар адаглан үдэшөөд, унтаржа шахуу байһан түүдэбшын дэргэдэ жэрысэ табяатай хандалинууд дээрэ ошожо, бултадаа томоотойгоор һууба. Тээд абаһаар амаяа нээгээд орхихо хүн үгы хэбэртэй байба. Тиихэдэнь тугаар сагдаанарай даргатай ярилдаһан бэшэнһээ залуубтар хүн һууриһаа һурамхяар бодожо, ойро зуура соо бодолгото болон байһанаа, шиидэнэн янзатай дуугаржа захалба.

– Хүндэтэ нютагаймнай аха захатан! Дэгэл захатай, хүн ахатай гэдэгшые хаань, шэнэ засагай нютагтамнай табиһан дарга ухаантай хүн хадаа энэ тон шухала хөөрэлдөөгөө захалхыемни зүбшөөгьт! – гээд, хүлээнгээр абяагүй болоходонь, үбгэдэй толгойнуудаараа угаа томоотойгоор дохисооголдожо, бултадаа зүбшөөжэ байһанаа мэдүүлхэдэнь, хоолойгоо шахан заһаад, хэлэжэ байһанаа үргэлжэлүүлбэ. – Гол түлэб Одоной Батын талаар юу хэхэ байһан тухайгаа мүнөөдэр ярилдаха болонобди. Та, хүлисэгты, Одон ахай! Сагнай эрид ондоо боложо байна ха юм!

– Бай, бай! – гээд, тугаарай хүлисэл гуйгша үбгэжөөл дуугарагшые таһа дүүрбэ. – Яаха, юу хэхэ тушаа ярилдаан оройдоо болохо ёһогүй! Гэбэшые Одонһоо сэхэ асууя. Хүбүүнийнь саашадаа ямар түсэбтэй юм?

– Тиигэе! Тиигэе! – гэжэ бултанай халуунаар дэмжэхыень обёороод, Одон аалиханаар, томоотойгоор һууриһаа бодожо, амандаа зуугаад һууһан гаһаһаа дорохи хандалиингаа эрмэгтэ дүмүүхэнээр сохин сэбэрлээд, үбэр соогоо нюужа, хоолойгоо заһан һагад дуугаржа захалба.

– Минии хүбүүе яахамнайб гэжэ хэлэхээе яажа һанаабши даа, Зүгдэр? Хүндын зоной, шиниийшые дура гутаахаар ямар нэгэ хэрэг үйлэдөө һэн гү? Нютагаархиндаа туһа хүргэхэл гэжэ ябадаг жаалдамар лэ даа! Шамайешые, Зүгдэр, Арсаланай гарһаа хосорхоёо байһыешни хэн абараа һэм? Үшөө тиихэдэ агаман Семёновой этэгээдүүдэй танай малайтнай олонхиинь буляжа абаад, Шэтэ худар абаашажа ябахадань, хэн буляжа, бултыень бусаагаа гэшэ һэм? Хэлэгтыл даа! Энэ гэхэнэ эхилээд, танай анхарал хандуулмаар юумэн олохон байха... – гэхэдэнь, тойроод һуугшад уруугаа харан һуужа, нүдээшые үргэхэ хүн олдобогүй. – Харин түсэб тухайн хэлэхэ болоо хаа, би юушые хэлэхэ аргагүйб. Таанад юундэ гэжэ ойлгоно

ёhotoйт! Засагаархидые дайрахагүй гэнэн аад, тэсэхын аргагүйгөөр аашалхадань, эбсэбэгүй ха юм. Зүгөөр та бүгэдэндэ үгэнэн үгэдөө үнэн, сэхэ ябана. Нютагайнгаа хаанашье хаань, хэзээ нэгэтэ шуһа адхаа һэн гү? Али, Зүгдэр, ондоо һанамжатайгши? Хэлэл даа! Үтэр! – гээд, сухалдаа Одон диилдэн алдаба.

– Хүлисыт даа, гэнэ гүбии. Тезд нютагһаа гаража ошохо юм гү даа? – гэжэ засагай түлөөлэгшын үсэдөөр асуугаад халахагүйдэнь, Одон нүдээс ониилгон, ехэ һэжэглэнгээр тэрээн руу шэртээд, аалиханаар, болгоомжотой мэтээр иигэжэ хэлэбэ.

– Яатараа хүбүүнэймни түсэбөөр һонирхонош? Али архинша Шодобой хүбүүнтэй үгээс ойлголсоо гүш? Ерэхэдээ, шамдал бууна гэлсэгшэ гүбэ. Нүхэд! Ой соо хүбүүдтэй зон болгоомжотой байгты! Арсалан дан лэ һаа, найдажа, найдажа, үгы болошонхой шэнгигшэ! Зай, эндэ соорхой амһартанууд руу уһа миин эюулжэ байнхаар, гэр руугаа талиихамни! Худа, ябаха гүт? – гэмсээрнь, Жүгдэрэй Дугдан байраһаа яаралтайгаар бодожо, худынгаа хойноһоо харанхы руу шиидэнгээр гэшхэлхэдэнь, бусад үбгэдшье булай яаралтайгаар таража захалба. Удангүй Зүгдэр ори гансаараа үлэшөөд, голхоронгёор толгойгоо дохигонуулан, хандалинуудай нэгэн дээрэ һуужа байба.

Удангүй Жүгдэрэй Дугданай Дашын Одоние хүсэжэ ерээд, тэдэнэр дүрөөгөө нэгэдүүлэн, ойро зуура соо абяагүйгөөр хоюулан бүншүүлэн ябаба. Тиигэжэ ябатараа, малгайгаа магнай дээрэ гаратарнь түлхээд, һанаагаа ехэ зобохон хэбэртэй Одоной тохоногто дүмүүхэнээр хүрэн, Дугдан аалиханаар дуугарба.

– Иимэ үсэдөөр дэмы хөөрэлдэбэ бэшэ гүт?

– Бараг лэ даа. Бата иигэжэ хэлээрэй гээ һэн. Даргамнай нэгэ багааршые өөрыгөө үмөөрхэ һэдэлгэ хэбэгүй бшуу. Арсаланай үгы болоходо, ехэхэн зэмэтэй ха гэжэ Бата хэлэнэ бэлэй. Тэрэ һанамжаяа шалгаха һанаатай байгаа юм бээ. Бурхан зайлуул! Хойто зун болотор тэсэхэл болоод байнабди. Баһа тэрэ колхоз молхоз эмхидхэжэ захалхадаа, баһал элдэбээр аашалхал юм бэшэ гү даа? Илангаяа тэдэнииемнай заабол олохые оролдохол байха... Бидэниие бултыемнай нэгэ хүрэг хонин мэтэ болгохо түсэбтэй зон бэшаа гү, эдэ зүблэлэй засагай талые баримталагшад? Батын болон хүбүүдэйнэ ябатар тала руумнай улаан сэрэг лэ орожо бү ерэнэй гэжэ зальбарха гүбди даа. Бэшэ юун байхаб! Маанадтаашье һүүлшынгээ үбэлжэлгэ хаана үнгэргэхэ байһанаа дуулгаагүй хадаа урбалтаһаал айна гэжэ багсаамжалхаар ааб даа. Худа, харана гүбди даа! Ямаршыегүй һайн хүн гэжэ Зүгдэрые хунгаашье һаамнай, засагай амта багаханаар лэ үзэхлөөрөө, тад ондоогоор дуулажа һууна. Харин тэрэ Хатюунай дарга даншые юрын бэшэ ами-

тан янзатай. Болгоомжолхоор. Хатюуниие панхаруутуулха хүсэлгүй бэшэ баймаар. Тиигээдшые Хатюун гээшэтнай өөрөө миин амитан бэшэ даа! Мэхэтэй, хара ханаатай хүн... Гэбэшье үхибүүдтээ даргаһаань түбэгшөөгты гэжэ хэлэхэ ёһотойбди! – гэжэ Одоной дуугархадань, Дугдан абяагүйгөөр жолоогоороо мориё яаруулан нууха зуураа худа тээшээ нэнгэжэ, шиияса шэбэнэбэ.

– Зон соо хөөрэлдэхэ гэшэ аюултай болошоо юм хадаа... Тиимэһээ һүүлдэ уулзаад, тодорхойгоор ярилдуужабди. Наянай Бата ерэнэгүй гү?

– Угы! – гэжэ шэбэнэн һагад Одон харюусаад, эжэлүүдгүй тойрожо хараашалаад, абяагаа халта шанга болгон, нэмэбэ. – Хэзээ ерэхээ хэзээдшые хэлэдэггүй хүн ха юм. Танайхи руу һамгантаяа ябаад ерэхэ гэжэ хэлсэжэ байгаа һэмди. Тиихэдэмнай тон хайнаар ярилдуужабди саашань! Зай, хоёр тээшээ тарая! Уулзатараа!

– Уулзатараа! – гэжэ сууряень дууряһан мэтээр харюусаад, Одоной тохоног баһаань халта бажуужа, юумэ хуу бараниень ойлгоһоноо Жүгдэрэй Дугдан мэдүүлбэ...

8

Нэлэнхы үргэн Хуурайн тайга соо хоргодожо байһан хүнэй хорохо нюуса углуунууд угаа олон даа. Тэрэ һүүлшынгээ гэжэ тоолоһон үбэлдөө Батын хүбүүд нэгэ иимэ углуудань ехэ зохид байра түхээрһэн юм. Урдань Хори, Хэжэнгэ, Яруунаһаа ямар нэгэ ушараар засаһаа хорохо дуратайшуул угаа олон байдаг байһанаа, тэдэнэй диилэнхи олониинь баригдахань баригдажа, бээе хайн дураараа тушаахань тушаажа, хосорхонь хосоржо, эндэхи тайга хооһоршоһон мэтэ болоод байгаа юм.

Бүтүү гэжэ алдаршаһан нэрһээр болон бусад жэмэсээр онсо элбэг соорхойн баруун-хойто углууда Бата болон сугтаа ябаһан нүхэдынь эгээл гол эшээгээ түхээрээд, эндээ нэн түрүүн байрлаха гэжэ шиидэбэ. Зунай сагта ангуушад болон жэмэс түүгшэдэй, харин үбэлдөө, илангаяа хандагайнуудые олзоборилхо дуратай ангуушадай тон олоороо ябадаг газарта эшээгээ түхээрхэ гэжэ сагдаанар багсаамжалхашыегүй байгаа бшуу. Энээнине Батын хүбүүд хараада абажа, саһаар угаа элбэг үбэл болоод, хороходо, хүшэршые, хүнгэншые байжа, тэрэ газартань түбһэн хүн тон хэрэгтэй болоол һаа, ошохо хараатай байгаа юм.

Тэрэ үглөөгүүр Бата холын замда мордохоёо бэлдэжэ эхилбэ. Хитад худар ошохо ута замаа түрүүн өөрөө эхинһээн һүүл болотор ябажа гараха гэжэ Бата батаар шиидэһэн байгаа бшуу. Бата өөртээ хоёрхон лэ хүбүүдые абаха гэжэ шиидэбэ. Бэшэниинь тон этигэдэг зондоо ошожо, эдихэ хоолойнгоо зүйлнүүдые абахаһаа бэшэ, ондоо юушые эрхилэнгүй,

гол түлэб эшээндээ байха, тийгэжэ гансал нүхэдөө хүлээхэ даабаритай үлэһэн байгаа.

Бата ошохынгоо урдаа тээ зоноо бултыень суглуулжа, Шагдарай Намдагы ахалагша болгоһон тухайгаа мэдээсээд, бусажа ерэтэрнь, бүтэн бүлээн байжа үзэхэбди гэжэ Намдаг нүхэртөө найдуулжа, өөрынгөө ээлжээндэ Бата һөөргөө заал хаа, зандаа бусахабди гэжэ үгээ үгэбэ.

Ябахаһаа урид Бататан Хүнды худар зорин ошожо, хоёр түрэлхидөөрөө уулзахаяа, туһалдаг үнэн зоноороо золгожо, үлөөшэдтэнь эдихэ хоолыень хэээ, хаана абаашадаг байхаар болзолдохоёо, хайшан гэжэ «бандидуудта» эсэргүү ямар ябуулгын, хаана хэгдэхэ тухай саг соонь мэдээсэжэ байха зонтоёо энээн тухай яажа түргэн дуулгадаг байха тушаагаа хэлсэхээ хэдэн хүбүүдтээ, мүн Намдагы абаад ошобо.

Тэдэнэй харгыдаа мордохонь, янгинама хүйтэн соо тунгалаг байһан агаар манаржа, морин дээрээ миин, мэти ябаха гээшэ угаа хүшэрхэн хэрэг байшаба. Тийгэбэ яабашье хаань, тэдэнэй болгоомжоёо халташыё алдангүй, урагшаа дабшажа ябатарнь, урдань ябаһан Намдаг «Байгты! Энэбээрээ хорогты!» гэхэн дохёогоо үгөөд, өөрөө урагшаа модонуудай саагуур орожо, харагдахаяа болин ошобо.

Үдхэн, яһала үндэр боролжо дүтэхэнэ байжа, тэрэнэй саана үлэгшэ зонной орожо хороһонойнь һүүлдэ, гүнзэгы саһа үрхирүүлэн, Намдаг гүйлгэжэ ерэбэ. Морин дээрэнээ гансата хүрэжэ буугаад, буугаа бэлэн болгожо урагшань тодхоод, зогсожо байһан Батада сэхэ шэглэн ерэжэ, моринһоо мүн лэ хүрэжэ буугаад, тэрэнэй шэхэндэнь юун тухайшыёб аалиханаар шэбэнэбэ. Намдагай хэлэһые шагнаад, хараһаар байтар Бата барайжа захалба.

– Бүлэг хазаар моритой зон манай урдаһаамнай дабшажа ябана. Хараха янзада таниха зомной бэшэ янзатай. Мүн сагдаанаршыё бэшэ. Хэд байһыень ойлгожо ядаад, энэ таанадтаа ерэбэб. Яахамнайб? – гээд, Намдагай нюдэнүүдэ хюрылган зогсоходонь, Бата мүр дээрэнь гараа табижа, шэбэнэн һагад асууба.

– Хэды хүн янзатайб?

– Зургаан эрэшүүл, гурбан эхэнэрнүүд...

– Аһаа! Тийгэбэл битнай урдаһаань гансаараа гараһуу. Таанадни наймайгаа дэмжэхээр бэлэн байгты! Нэгэ газартаа обооронгүй, жэрыжэ таран татаад, найнаар хороод байгты! Шангаар дуугаралсажа болохогүй. Жабартай агаарта угаа холо дуулдаха бшибы даа! – гээд, Намдагай юуншыё гэжэ харюудань хэлэжэ үрдеэгүйдэнь, мориндоо хард мордоод, харгы дээрээ һөөргөө шиидэнгээр шэглэн гаража, болгоомжоёо алдангүйгөөр аалиханаар урагшаа бүншүүлбэ.

Тэрэнэй тухайлхада, арбаад алхамай зайда тэдэ зондо дүтэлэн ошоод ябахандаа, тон найнаар шагнаархахадань, олон моридой туруунуудай доро дун сагаан саһанай харшаганан хахинаха, хүнүүдэй гүбэр-шэбэр ородоор хөөрэлдэхэ бүри угаа элээр соностон байба. Бата байрадаа тогтоод, иираг нарһануудай саанаһаа тэдэ зоной гарахадань, нюур нюураараа золгошо-хоор бусад нүхэдэйнгөө харааень хаажархингүй, онсо тэсэмгэйгээр хүлээжэл мэдэбэ.

Удааншые болонгүй, айхабтараар эсэшэхэй бүлэг зон Батын багсаамжалһан газарта сэхэ тэрээн тээшэ гаража ерэбэ. Арбаад алхам болотороо Батые огто обёорхогүйдэнь, яажашые ябаһан зон гээшааб даа гэжэ бодоод, дүрөө дээрээ тулгалан, үндэгэд гээд, тэрэ улын, улын ооголбо.

– Эй! Хэд, юуд гээшэбта?

Ерэжэ ябагшад горитойгоор сошоһон янзатай обоорон тогтожо, буунуудаа Бата тээшэ тодхоод, хэзээни хойно болоһон хойно түхэрээлэн һагад тогтожо, тэдэнэй дундаһаа багжагар, томо ород илгаран гаража, хүйтэ абаһан янзатай хахир хоолойгоор харюудань эбэй ёһоор дуугарба.

– Бидэнэр нүүжэ ябаһан зомди. Тээд халта төөрөз гээшэ хабди. Бурыадаар Хэлтэгы гэжэ нютаг руу, харин ородоор хэлэхэ болоо хаа, Иннокентьевкэ гэжэ дэрээбэн руу зорижо ябаһан аад, хайшаа ошожо ябаһанаа ойлгохоёо болёод, гайхалсажа ябаһан зомди даа! Найн хүн боложо, харгыемнай халта харуулхагүй гүт даа? Би Фералонт Черных гэжэ нэрэтэй хүнби! – гэхэдэнь, Бата халта бодолгото болод гээд, ородто хандаба.

– Ай, барманууд! Ямар нютагһаа ябаһан зон аад, аяар эндэ гарашоо гээшэбта? Шал ондоо тээшэ зорижо ябаналта. Тээд ямар нютагһаа гараһан зомта? – гэжэ асуугаад, Бата бэшэндээ «Гарагты!» гэжэ зангаба.

– Маанад, Яруунаһаа, тодорхойгоор хэлэхэдэ, Погромноһоо ябаһан зон гээшэбди. Ониноборскодо маанадта харгы заажа үгөө һэн! – гэжэ Фералонт харюусаад, гэнтэ боролжын саанаһаа гаража ерэхэн бусадые хаража, нүхэдтөө юун гэжэб даа аалиханаар хэлэбэ янзатай.

– Погромноһоо? Тэрэмни али багта болоноб? Мужыхын наана гү? – гэжэ Батын асуухада, Фералонт пампагар шэлүүһэн малгай үмдэхэн толгойгоороо «Тиимэ!» гэжэ дохибо. – Таанадта талаан тудаба гээшэ. Маанадаар сугтаа һөөргөө ошохо болобо гээшэт! Бидэнэр таанадай Хэлтэгын хажуугаар гарахабди. Эндэхээ арбаад модоной зайда байһан оршолон лэ даа. Зай, иигээд маанадые харажай байхая һанаагүй хаа, хойноһоомной ябагты! – гэжэ ородуудай хэр-мэр гэлдэн байһыень оройдоошые тоонгүй, Бата мориёо баруулжаны шэглүүлбэ.

Тэдэниие дахуулаад ябажа ябахандаа, түрүүшынгээ нютагһаа нүүжэ гараһан зон аад, яаһан хүнгэнөөр аяншалһан шолмонууд гээшэб гэжэ Бата

гайхан эжлүүдгүй бодобо. Нүхэдыньшые мүн лэ горитойгоор гайхаһан янзатай ехэл һэжэлэнгээр тэдэ зон руу харасагаана.

Тайгаһаа гараад, саһа ехэтэй талаар аалиханаар бүншүүлэн ябахадаа, Бататай ярилдагша мантагар Ферापонтонь тэрэнэй хажууда мориёо яаруулан дүтэлөөд, зэргэлээд нэгэ бага абяагүй ябаһанай удаа, аалиханаар тэрэндэ хандан хэлэбэ.

– Бидэнэр ехэ яаралтайгаар нютагһаа гараха баатай болообди. Элдэб шалтагаанууд байгаа юм аабза. Гансал маанадта хабаатай... Маанадтай сугтаа ерэхэн аад, Загарайн Шэнэ Бэрээндэ үлэхэ баатай болоһон зоной Иннокентьевкэдэ байдаг болоһон хадань, тэдэнэй дунда түрэлэйшые хабагшатай зоной бии тулань, бидэ иишээ зорёобди даа. Манай адаглахада, таанадшые юрын ангуушадта адли бэшэ зон байнат. Тээд хэн байһанаартнай бидэнэр яахамнайб? Тиигээд танда һайниие хүргэнэб! Би нэгэл дахин эндэ ерэжэ үзэхэн хүм. Мүнөө иигээд олохоор болообди. Магад һүүлдэнь уулзажа болохобди. Үшөө дахин һайниие хүргэнэб! – гэжэ тэрэнэй дуугархадань, Бата мihэд гээд, Ферапонт руу анхаралтайгаар шэртээд, мүн лэ аалиханаар харюусаба.

– Зүб ойлгоош! Эгээл хажуу тээшээ ябаха сагнай боложо байгаа хэн. Баяртай! Сагдаанартай болгоомжотой ябагты! Илангаяа маяа хүлтэй буярадтай дайралдаа һаа, тэрээнһээ холуур гараарайт, тэрэнэй анхарал доро орохоһоо зайсажа ябаарайт! Зай, баяртай! – гээд, хүбүүдтээ ой руугаа гондирхо захиралта үгөөд, өөрөөшые ой руу шэглэхэдэнь, тэдэнь тэрэл зуура моридоо шабхуурдан, удангүй оройдоо харагдахаяа болин ошоо хэн.

Хүндыдэ зүүн тээһэнь дүтэлхэдэнь, иираг тужын саана бад хара утаанай огторгой руу һуунагтан гарахань гансата анхаралыень татаба. Эгээл Батын баабайн бууса баг хэбэртэй байжа, муу юумэ зүгнэн, тужа сооһоо гарахадань, үнэхөөрөөшые, Одонтоной бууса шатажа байба.

Шатажа унахаяа байһан байшан гэрыень тойроод, абяа, шэмээгүй зон гунигтайгаар абяагүй зогсоно. Бата Баярмаа хоёрой болон тэрэнтэй сугтаа ябаһан нүхэдэйн хүрэжэ ерэхэдэнь, гэрыше шууяатайгаар, гал дүлэ хаялан, унажа захалба. Батые обёорходоо, зон сэхэ харахаяа бэшээрхэн, зэмэтэй шэнги юумэнүүд уруугаа хараад зогсожол байба.

Гүйлгэжэ ерээд, моридһоо хүрэжэ буухадань, барагар хара болошоһон Жүгдэрэй Дугдан угтан ерэжэ, Бата Баярмаа хоёроо тэбэрин һагад тогтоогоод, ондоо тээшэнь хожуулайень хүтэлэн абаашахадань, Батын баабай ажы хоёрой саһан дээрэ борсойлдожо хэбтэнхэй байхань үзэгдэжэ, юугээшые ойлгоогүй Бата тэдэнэртээ аалиханаар дүтэлбэ. Тиихэдээ шэбэнэхэ тооной хэлэбэ: «Юундэ нүсэгэн газар дээрэ хэбтэнэ гээшэб? Бодхоохоёо яанат? Хүйтэ абажа болохо ха юм! – гэжэ эжэлүүдгүй хэлээд, юунэй болоһые бүүл-

зүүл ойлгож загалхан хэбэртэй найгад гээд, хадам баабайгаа эжэлүүдгүй түшэбэ. – Юундэ? Юунэй түлөө?!» гэжэ шэбэнэн хагад хэлээд, тойрожо зэрлиг харасаар хараашалба.

– Хэн? – гэжэ тэрэнэй хашхарха тооной асуухадань, Дугдан ехэ зэмтэй хүн шэнгээр толгойгоо гунхуулан, урдахаань ехэ гашуудалтайгаар шэртэн, аалиханаар харюусаба.

– Шодобой Хатюун... Бузархан шолмо боложо ябана даа!

– Хатюун? – гээд, ойлгожо ядаһан янзатай тойрожо хараашалаад, үбдэг дээрээ унан, баабай эжы хоёроо шангаар тэбэрибэ. – Хатюун?! Тэрэниие хэды дахин баряабиб? Хэды дахин амидыгаар табяабиб? – гэжэ зэрлигжэһэн хоолойгоор хэлээд, тойроһон зониие арьяатан янзаар шэртэбэ. – Таанадай бултанайтнай эрилтээр... Теэд юундэ алааб? Тэрээнһээшье бата найдамтай үгыень абахая яагаабта? Юундэ алааб? Таанадай эрилтээр амиды орхидог байһанаймни түлөө гү? Зүгөөр энэшье ушарта хэлэһэн үгээ эбдэхэгүйб! Зорёон энэ хүндыһөө гаргаад алахаб. Хэрэгтэй газартаа амидыгаар абаашаха арга, боломжыень олгохоб... Хатюун! Бидэ хоёр энэ дэлхэй дээрэ хоюулан амиды ябаха заяагүй болобобди. Эндэ алахагүйб гэнэб! Минии түрэлхидэй мүнхэ нойроор унтаха дайда руу тэрэнэй нэгэшье дуһал муухай шуһан адхархагүй! Хүдөөлэлгэнэй үедэ гү, али дүшэн юһэн хоног соо эндэ Хатюунай харагдаа хаань, би байрадань алахаб! Зүгдэр хаанаб? Тэрэнэй зүгһөө ямар нэгэ... нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, гэртэхинииемни алаха гэһэн хэрэгтэ хабаатай хаань... Хүндыдэнь... хороохоб! Үһөө гэжэ байдаг. Будаадын шажанай хургаалһаа гадуур иимэ юумэнэй боложо байгаа хадань би бүхы юумэнһээ сүлөөб! – гэжэ Батын эрхирхэ тооной хашхархадань, тойроод зогсоһон зон сооһоо үнөөхи түүдэбшын нааданай үедэшье гараһан үбгэжөөл урагшаа хэдэн алхам хэжэ, халганан татаһан хоолойгоор дуугарба.

– Бата! Хүлисыш даа! Ньютагайшни зоной аша, туһа хаража, шинии дурдагша эрилтэ табиһан байгаабди. Мүнөө тэрэнээ бидэнэр болигонобди. Хаанашье, яагаадшье Хатюунһаа үһөөгөө аба – бидэнэртэ хамаагүй! Гансал иимэ ехэ сэн түлүүлһэнэймнэй түлөө хүлисэжэ хайрлыш даа! Иимэ муухай алуур хэжэ байһан Хатюун манай газар гэшхэжэ ябаха багаханшье эрхэгүй. Харин иимэ этэгээдүүдтэ түшэглэдэг засаг гээшэмнай хайшаа юм даа? Үглөөдэртөө ньютагаймнай аха захатан сугларжа, аймагай түбтэ ошожо, эгээл ехэ даргатай ярилдаха гэжэ шиидээбди. Һүүлдэнь маанадта, тэрэ ошоһон зондо шэнэ засаг үһөөрхэжэ болохо... Айһан хүн ямар нэгэ шалтагаан олоод, гэртээ үлэнэ аабза. Харин бил айнагүйб. Наһалха наһаяа эдлээ хүн бэшаалдэ. Юундэ тиигэнэбши гэхэдэ, би эдэбхи гаргажа, тугаарай дурдагдагша эрилтэ шинии урда эрид табихыень дурадхаа хэм. Харин аба,

эжыешни заншалайнгаа ёһоор хүдөөлхэбди, буянгыень намын ёһоор хэхэбди. Харин ши бээ аршала! Ная хүл дээрээ гаража ябаһан бүлээ гамна! Иимэ юумэ хэхэдээ, нэн түрүүн шамайел халгааха, шиниил зоригые мохоохо хэдэлгэ хэһэн болоно. Бидэ Хэжэнгэ ошоходоо, сагыень гаргуулхабди, алтан набыень татуулхабди, хойнохиень хурахабди. Баярмаа та хоёр заал хаа, амиды үлэжэ, Дашын Одоной нэрые нэрлүүлэн мүнхэлүүлэгты! Хүбүүн! Бээ бари даа... Шинии эсэгэ иимэ хүбүүтэй байһандаа, угаа ехээр омогорходог байһан юм. Зай, зай... Таанад, эрэшүүл, хүүлшынь байха гэрыень баригты! Тиимэ, тиимэ! Дугдантай газаа... Ганзагаяа ниилүүлһэн, худа зон ха юм даа... Тиигээд буянгыень зорёон хайнаар хэхын тулада аймаг зоноороо юу хэхэ тухайгаа ярилдая. Үбгэд, бултыетнай өөртөө хүлээнэб. Бата, ябая даа. Баярмаа, баабайндаа хүлэжэ байгаарай. Бата хүүлдэнь Дугданайда ошоно аабза. Мүнөө намда ороод гарая даа! Ябая! – гэхэдэнь, эжы аба хоёроо энхэргэнээр үндөөд, үбдэг дээрэһээ бодожо, юушые хараагүй мэтэ харасаар тойрон шэртэбэ...

Тэрэнэй хадам баабайндаа ерэхэдэнь, газаань шэб шэнэ сарай баригдаад, түрэлхидэйн бээнүүд асарагдажа, тэрээн соо табигдаад, хажуудань зуланууд бадаржа, санзай уууулагдажа байба. Сарай соо орожо, нилээн удаан гажаржа хууһанай удаа, одоол гэртэ ороходонь, Хандама Баярмаа хоёр аймшагтайгаар ханаагаа зобожо, алтан шаргал хүтэй сай гансата уулгаба. Удаань амара гэжэ дурадхахадань, Бата хайниие хүргөөд, абяа, дуугүйгээр хойноһоонь ябаһан нүхэд хүбүүдээ ханаһан янзатай, тэдэнэрээрээ зонһоо холо ошоод, юуншыеб тухай удаан хөөрэлдэһэнэйн удаа нэгэ хүбүүниинь һөөргөө тайга руугаа зорин мордобо.

Харин Намдаг үшөө нэгэ хүбүүнтээ үлөөд, һэримжэтэйгээр, һэр-мэр байба. Тиигэжэ хаанаһаашые сагдаанарай орожо ерээ хаань, гансата Батада дуулгаха байгаа һэн.

9

Батын ой соогоо байхада, Намдаг болон хүбүүдын Хүнды гараһан аад, булайгаар яаража ерэбэ. Бататанай байрлаһан нүхэн гэр соо бушуугаар орожо, унда эрижэ ууһанайнгаа хүүлээр тэдэниие харахадаа, өөрөөшые тэшэ ядан байһан Батын урда Намдаг ерэжэ хуугаад, хүндөөр ханаа алдаһанай удаа, нүдээ ехээр эсэһэн хүн шэнгээр аршасагаагаад, нилээн шийдэнгээр хэлэбэ.

– Бата! Тэрэ Хатюун бүри жэгэндээршөөд байна. Үбгэдэй аймагай түб ошоһоор оройдоол нэгэ хоногой үнгэрхэдэ, хорёод буутай зониие дахуулжа, Хүндыдэмнэй ерээд, гэр бүхэниие нэгжээ, үшөөшые элдэб ааша гаргаа. Сагдаанарай дарга мүн лэ ерэлсээд, энээнһээ хойшо гомдол барижа

ошоо хаатнай, бултыетнай шорон түрмын оёрто үжөөхэб гэжэ зангаа юм ха. Шангал юумэн боложо байна. Шамае аймхай амитан байна, түрэнэн эжы, абаяа хүдөөлхээ ерэхэгүй байха гэжэ байжа одоол дуран соогоо самнаа даа! Яаха, юу хэхэ болонобиди? – гэжэ хэлээд, Батын хараһаар байтар барайһан нюурые шарайшалан, Намдаг өөрөө зэмэтэй юм шэнги абяагүй болоод, тархияа гунхуулан нууба.

Бата бодолгото болон, ойр зуура соо нууһанайнгаа удаа асари томо шулуун мэтэ хүндэ болоһон харасаяа үргэжэ, томо болоһон нүдэнүүд соогоо аймшагтай уурай мэдэрэл бариһан янзатай, зүүн мүрыень түшэн зогсоһон Баярмаагайнгаа зөөлөхөн, үнжэгэн гарнуудые «һанаагаа бү зобо!» гэхэншүүгээр уриханаар эльбэжэ, Намдаг руу анхаралтайгаар шэртээд, аалиханаар, шүдэнэйнгөө забһараар дуугарба.

– Намдаг! Таанадни эсэс болоторни, угайдхадаа, намтаяагта?

– Ямаршые һэжэг шамдамнай байха ёһогүй юм ааб даа! Хүбүүдээрээ энээн тухай ярилдаа һэм. Тэдмнэй бултадаа шиниингээ захиралта хүлэжэ байна. Хитад руу зорихынгоо урда тээ Шодобой Хатюунтай тоосоогоо дүүрэн хэмжээн соонь хэхэ ёһотойбди. Мүн тэрэ сагдаанарай дарга баһал тиимэ, тон адли, тоосоотой болохын тулада мэтэ баһал үлүү аашална. Үһөөгөө абаагүй хаамнай, бидэнэрэй ябаһанай һүүлдэ одоол ямаршые хизааргүй дай манай түрэлхидэй урдаһаа хэхэ юрэндэтэй зон хаш. Энэ һанамжа тон зүб! Бишые тон тиимэ һанамжатайб. Тиимэһээ һэжэглэжэ сагаа гээнгүй, энэ талаар ажал ябуулха ёһотойбди. Бидэнэршни бултадаа шиниингээ хэлээшээр лэ болохобди! – гээд, Намдаг нюрганайнгаа араһаа буугаа абажа, тэрэнээ түшөөд, Батынгаа юун гэхые тэсэмгэйгээр хүлэбэ.

– Иигэжэ хархис ябуулгануудаа эхилээ хадаа Хатюун эсэстээ хүрэтэрөө иигэжэл ябаха байһаниинь дамжаггүй! Минии хүүр дээрэ нёлбоогүйдөө һалахаяа, һандахаяа болибо гээшэ бээ... Үни бодожо байнгүй, бидэнэр саг дары хэмжээнүүдые абажа захиалха ёһотойбди. Тиихэдээ манай зорилго – сагдаанарай дарга болон Хатюуниие заабол усадхаха! Заабол! Намдатнай түсэб бии. Эжы баабай хоёрой хүдөөлэлгэндэ ошоогүй хаамни, тэдэнииемни газарта үгэлгые болигоод байхадаа, ядахагүй шолмонууд ааб даа. Шодобой гүлгэн мэтын амитадта засаг, засагай хүсэн болон зэбсэг баруулхада, иимэл байна ха юм. Зай, олон табые шашалдажа байнгүй, буу шуугаа жэншэдгүй болгожо, яаруугаар бэлдээд, үглөөдэр үглөөгүүр мордохобди гэжэ хүбүүдтээ бултандань дуулга! Дүшэн юһэн хоногойнь үнгэртэр хүлээхэ гэжэ бодоо һэм. Зүгөөр тиимэ аргамни алга байхань ха. Тиигэжэ Хатюунтай болон даргатайнь дүүрэн тоосоо хэхэ сагнай ерэшэбэ гээшааб даа! Үглөөдэр хүдөөлэлгэнэй эхилтэр Хатюун дарга хоёр манай гарта ороһон байха ёһотой! Хархис хэрэгэйнгээ дүн харахадаа, сугтаа ерэнэн

зониинь юушье хэжэ бирахагүй байха. Хаагуур зоноо байрлуулааб? – гэжэ Батын асуухада, Намдаг халта бодолгото болоод, тоб гэмэ харюу үгэбэ.

– Энэ манда хуу мэдээжэ... Хатюун өөрөө шинии хадам баабайнда байрланхай. Даргатаяа... Хоёр лэ сагдаанар тэдэ хоёрые саг үргэлжэ хахина. Үшөөшье олон хүниие табиха аад, зониинь дутана. Юуб гэхэдэ, олон зониие эндэ, тэндэ хоргодууланхай ха юм.

– Лаб хэды жадатайб?

– Арбан хоёрын сагдаанар, гушан зургааниинь буу бариһан юрын зон...

– Зай... Тиихэдээ дүн хамтадаа дүшэн найман хүн болоно гү? Хэды хүниинь үнэхөөрөө шэнэ засагай болон Хатюунай, даргын түлөө ами наһаяа үгэхөөр бэлэн бэ гэжэ бодоходо, бодото дээрээ хэды жада болохо байгаа хаб? Лаб мэдэдэг хайб... – гэжэ Батын шомшорходо, Намдаг энэ хөөрэлдөөнэй үедэ түрүүшынхие мihэд гэбэ.

– Хари! Хари! Эрхим байха хааб даа! Зүгөөр минии халта мүлтэшье хаа, багсаамжалаад үзэхыемни зүбшөөгыш! – гэжэ Намдаг зэртыд гэһэн нүдэнүүдэ бэлтылгэн, гуйһан янзатай байба.

– Зүбшөөнэб! – гээд, Батын ехэ һонирхонгёор урдаһаань шэртэшэхэдэнь, Намдаг шарай дээрһээ мihэрэлээ эрид нюужа, хургая даража байгаад, заабол ойлгуулжал халахаб гэһэн мэтэ халуунаар хэлэжэ эхилбэ.

– Минии тоолоходо, эдэ дүшэн найман зоной арбан нэгэниинь лэ ород зон. Бултадаа Хатюундал баһа арһа, шүрбэһэ үмдэнхэй. Минии ханахада, эдэнь лэ эгээл аюултай байха бэшэ гү? Тиихэдээ арбан хоёр хүн. Харин маанад арбан дүрбэбди... Юун гэжэ хананаһ?

– Тиимэрхүүл гээшэ ха. Үхибүүд болон эхэнэрнүүдээ харууһалжа байхыень хоёр хүбүүдээ орхиходомной болохо юм байна. Тиигээдшье тэдэ хоёрнай хүнгэнөөршье хаа, шархатанхай зон гүб даа. Тиихэдээ арбан хоёр хүн Хунды руу табилуулха болонобди. Намдаг! Бишни үглөөдэр хайшан гээ хаа, сагдаанарые аюулгүй болгохо арга бииб гэжэ бодоод үзэхүү! – гэжэ Батын аргааханаар хэлэхэдэнь, Намдаг толгойгоороо дохёод, буугаа мүр дээрээ хаямсаараа, сугтаа ерэлсэһэн хүбүүдээ хойноһоо дахуулан түргэхэн гаража ошобо...

Бата болон дайшалхы нүхэдэйн Хунды руу орожо ерэхэдэнь, иираг тужын наана Дугданай эльгээһэн хүнтэй угтажа, тэрэнь иигэжэ мэдээсэбэ.

– Хадам баабайндашни сангарил боложо байна. Цыренин габжа ерэнхэй байна һэн. Батын өөрөө ерэжэ, үбдэг дээрээ унажа, намда бээ тушаагаагүй сагта, эжы болон абыешни огто хүдөөлүүлхэгүйб, үбэл хадань үбэштэй хүбүүнэйнгээ ерэтэр хүйтэндэ хэбтэжэ байг, үжэхэ, гашалха бэшэ хадаа гэжэ байгаад самнаһанай удаа нютагай даргын сагдаанарайнгаа даргатай Шодобой Хатюун ошожо, тогоонойхие барижа байна. Тэрээн-

тэй ехэ олон хүн ерээ. Ганса манай эндэхи зон бэшэ. Дээдэ Шулуутын, Дээдэ Хэжэнгын болон Хүхэ Добын зон бии хэбэртэй. Би арай гэжэ гаража ерэбэб. Хаа хаанагүй зоноо хоёр, гурбаар табинхай. Хаана байһыень би сүм заажа шадахаб. Эгээл мүнөө добтолходо, тон таарамжатай гэжэ Дугдан ахатан захина һэн. Гансал нэгэ бага хүлээгээ хаа, таарамжатай. Дарганарайнгаа тогоонойхиёе баришахадань, бэшэнииньшыёе тиигэжэ болохол! – гэжэ хүбүүнэй хэлэхэдэ, Бата халта бодолгото болоод, гунигтай хоолойгоор абяа гараба.

– Бурхан үзэг! Би иимэрхүү юумэ хэзээ нэгэтэ хэхэб гэжэ нэгэтэшыёе ханаагүй хүм... Тээд нэгэ хасар руугаа альган тараг абаад, нүгөө хасараа табихагүй байхадаа, яахабши? Тиигэжэ нүгэл гэжэ тоологдодог юм хаань, тэрэ нүгэл гэшыень бодотоор хэхэмни гэшэ. Хэһэн бүхы нүгэлнэй ганса нам дээрэ тудуужа! – гээд, хоёр гараараа толгойгоо бажуун, морин дээрээ халта һуугаад, тархияа эрид үргэжэ, нүхэдтөө «Наашаагты!» гэжэ зангаад, шүдэнэйнгөө забһараар шахуу, ехэ голхоронгёор хэлэбэ. – Минии хэлээшээр болог! Минии хойноһоо, урагшаа!..

Нэгэ багын сагай үнгэрһэн хойно буу шуугүй болоһон сагдаануудыё, мүн тэдэнэй хайн дуранай түһалагшадые туужа асараад лэ, Дугдантанһаа тээ саана байдаг ори ганса ород айлай бани соо суургадаба. Мүнөө дээрээ хүлдэжэ үхэхэгүй гэжэ Бата шиидээ бшуу. Тэрэнэй эзэн, сэл хүхэ нүдэтэй Иван ехэл сүхэржэ, олон буутай зоной үгэдэ орожо, шэнэ засагай түлөөлэгшэдыё өөрынгөө бани соо хаалгабаб, эндэ байһан бүхы нютагаймнай зон гэршэнэрни болохот, хүсэ хэрэглэхэдэнь, үгэдэнь оробоб гэжэ байгаад шууяна. Тиигэжэ байхадань, сэл хүхэ нүдэнүүд соонь шүдхэрхэн мэтэ галханууд наадаха юм. Банинь хажууда шанга харуул табяад, хүдөөлэлгэндэ ханалаа табиха болоходоо, Бата ойро зуура соошыёе хаань, сагдаанар болон тэдэнэй түһалагшад тухай мартаха аргатай болобо.

Харин нютагай даргын амбаар соо Хатюун болон тэрэнэй дарга шангаар хүлээтээнүүд улаан-эрээгээрээ хаража шала дээрэнь хэбтэбэ. Намдагай ороод, Хатюунай шэлэхэнь бахим барижа бодхооходонь, газаргаргахань гэжэ бодоод, хүлнүүдынь бээ даахаяа болиһон мэтэ боложо, оройдоо ябаха шадалшыёгүй, хүсэлшыёгүй болоод байба. Тиыхэдэнь даргыень болоод Хатюуниёе абаашажа, үнөөхи бани руу баһал хааба. Олон юумэ хэлэхэ ханаатай байһан аад, Намдаг иимэ болошоһон Хатюуниёе хараад, одоол юуншыё гэжэ хэлэбэгүй. Харин ямаршыёб хоһон болошоһон харасаар сэхэ урдаа шэртээд, юушыё ойлгохоёо болиһон мэтэ һууһан дарга руунь хараншыёгүй, Намдаг гаража ошоо һэн.

Хойноһоонь баниин үүдэнэй хахинан хаагдахадань, Хатюун утаар татан, бархирнашыё гэхэдэ болохоор, улинашыё гээ хаа, улина гэхэдэ

болохоор – нарийханаар гэгэн, юрэ бусын абяа гаргажа, Намдаг хүсэд жэрхэдэһээ хүрэнэн янзатай татагад гэжэ, Дугдантанай газар суглархан нютагайнгаа бүхы зон тээшэ батаар алхалба...

Гэртэхинээ хүдөөлжэ, буянгыень номой ёһоор үнгэргөөд, зоной тарахан хойнол Бата зосоонь юрэ бусын зэнхэгэр, хоохон мэтэ болоһые мэдэрэн, удаан болгожо болохогүй гэжэ гүйсэд ойлгон, Хатюун болон даргын, сагдаанар болон нютагайнгаа даргын хуби заяае саг дары шийдхэхэ ёһотой болохо байхадаа, эрэлхэгээр бүхы шэн зоригоо зангидажа, нэн түрүүн сагдаанарай хэнийн гэртэхииниень алахадань, буусыень галдахадань, эдэбхитэйгээр хабаадалсааб гэжэ тон наринаар тодорүүлба, наринаар илгаба.

Тийһэн хойнонь үшөө гурбан лэ ород үлэбэ. Тэдэнь сагдаанарай даргын абажа ерэнэн зон байшаба. Уруугаа хараад зогсоһон бусад руунь удаан шэртэжэ байһанаа, хүндөөр ханаа алдаад, тэрэнэй хүбүүдтээ ябаһан хойно үдэшэ тээшэ бани сооһоо табихат гэжэ захяад, үлөөшэ табыень абаад, саг дары харгыдаа гараба. Хүндыһөө холодохо бүрээ ямар бэ даа эндэ байһан бэшэ мэтээр Батын бээ барихые хүбүүдын гансата обёоржо, юун болохонь гээшэб гэжэ хүсэд сүхэрэн ханажа ябаба. Гансал Намдаг Батын ямаршыёб дотоодынгоо хилые хамна сохин дабажа, эдэ зондо урданайхиһаа тад ондоогоор хандаха байһаниень тон хайнаар ойлгожо ябаа хэн.

Шийдшыё гэжэ абяа гарангүй, Бата болон тэрэнэй хүбүүд табан баяршануудаа абаад, Баян Харын баруун хажуугай ой соо асарба. Бата тон наринаар газар шэлэнэн янзатай халта модонуудай дундуур ябажа, ойн гүн руунь саана ороод, жолоогоо эрид татан, эгсэ тогтоод, «Байгы! Эндэ!» гэжэ богонихоноор бэшэндээ зангаба. Тийгээд нүдэнүүдээ хюрылган, тэдэ табан руу шэртэжэ байһанаа, ямаршыё хэлбэригүйгөөр хүбүүдтээ хандан, аалиханаар хэлэбэ.

– Хүбүүдни! Манай ябадалнууд тад ондоо зиндаадаа, хирэдээ оробо гэжэ мэдэнэ гүт? Ойлгоно гүт? Тад ондоо зиндаа биһы даа! Эдэ бузарнууд тиимэ хаймнай ерэхэдэ, аймшагтай ехэ нүлөө үзүүлээ! – гэжэ шэшэрэн татаһан хоолойгоор дуугараад, Шодобой Хатюун руу сэхэ зааба. – Хэзээдэшыё буу зэбсэг гартаа абаагүй, үндэр наһатай боложо ябаһан хүнүүдтэ гараа хүрэхэ, хэд эхилээб? Эдэ табан! Бидэнэрэй түлөө гэр, бүлэдэмнай гар хүрэхэ гэжэ юм даа! Тиимэһээ бүлэтэй болоһон хүбүүдэйнгээ хамгад болон үхибүүдые тайга соогоо абашая гэжэ урдань саг соонь дурадхандаа баярланаб. Тээд эсэгэнь хүбүүнэйнгээ, үхибүүдын түрэлхидэйнгөө хэһэн, үйлэдэнэн юумэнэй түлөө харюусалгатай бэшэ гэжэ хэлсэдэг гүб. Тээд... нэн түрүүн Хатюун болоод тэрэнэй туһамаршад маанэдыё усадхаха ондоо зам олоогүй. Тиимэһээ энэ шийдхэбэриёе үнинэй абанхайб. Тэрэ ха-

даа толгойн сааза! Тээд шуһа адхахагүйб гэжэ нютагайнгаа зоной, илан-гаяа буурал толгойтоной урда тангариглаа хэм. Тиимэхээ таанадые боожо алаха гээшэ гү? Үнэн дээрээ, ши, Хатюун, хайрата аба эжы хоёрыемни гэр соонь галдажа алаха гэхэн байгааш. Тээд нютагаархидни гал сооһоо тэдэнэймни амигүй бээнүүдые гаргажа үрдеэ! Лаб лэ тэдэниемни булай ехээр зобоохон, сохихон байгааш! Ши тэдэниие зобоолгын ашаар минии хаана, юу хэжэ ябаһаниие мэдэхэ гэжэ оролдоош... Хөөрхэйнүүдни, минии нюуса газарые отолоошые хаашни, мэдэхгүй байгаал даа. Зүгөөр шамайе, Хатюун, зобоохогүйб. Тэрээнтэй тэрээнгүй үнэртэйгөөр үмдэндөө табижархиһан, айһандаа хүн түхэлөө алдажархиһан амитаниие эгээл тиигээд яахаб?.. Шамайе, юрэл, тэрүү тэрээхэн нарһан дээрэ нэгэ бага, ойро зуура соошые хаань, юрэл үлгөөтэй байхыешни хоонойлгохоб. Хажуудашни – энэ даргыешни. Үгы хаа, гансаардаха бэшэ гүш? Харин та гурбые гүн тайгын оёрто бултыетнай бэе бээдэтнай хүлээд орхихоб. Хэр талаантай зон аабта? Зай, түрүүн хүхэ нүдэтэй даргаһаа эхилээ! – гээд, зангахадань, хүбүүдын нэгэ томо гэгшын нарһанай хоёр хажууда хоёр ооһор тоонтодон бэлдэбэ. Хашхарха ханаатай шиитагар болотороо улайһан аад, аманайнгаа бүглөөтэйдэ хаагдан, удангүй тэрэ нарһанай нэгэ хажууда хүлөөрөө татаганаба. Айһандаа юушые ойлгохоёо болишоһон Хатюунай даргынгаа хажууда мэшээтэй талхан мэтээр хиигалхадань, Бата нүгөө гурбан руу хараад, шүдэнэйнгөө забһараар хэлэбэ. – Тайга руу таанадые шэрэжэ байнхаар, эдээнэйтнай хажууда хүлихэм! Талаантай хаатнай, зон ябажа, таанад амиды үлэхэт. Төө тэрэ нарһануудта барижа эдэниие хүлигты! Хуби, заяанайнгаа зэргээр болоно аабзат! Ум маани бад май хум!

10

Эхэ, эсэгынгээ нүгшэһөөр дүшэн юһэн хоногые гунигтайгаар үнгэргөөд, хойшуулагдаһан аяншалгадаа дахинаа бэлдэжэ захалаад байхадаа, хүбүүдтээ тон шухала хэрэггүйгөөр станһаа бү гарагты гэжэ Бата хорёод байба. Нүүлэй үедэ сагдаанар айхабтар хархис болоод байгаа бшуу. Дээдэ-Үдэһөө эльгээгдэһэн шэнэ даргань ондоошог амитан байшоо. Халтад гэхэдээл, багаханшые һэжэгэй байбал, тушаадаг, түрмэ руугаа хаадаг одоол яндан шолмо байгаа бшуу.

Гадна үбэлэй эгээл хагсуу болоһон үедэ тохёолдохон онсо хэрэг аймагй дарганарые нилээн хүрдөөһөн байгаа. Тэрэнэй нүүлдэ Хүндыдэ суглаа зарлажа, нютагай зониие бултыень суглуулһан, үбгэдэй аймагай түб руу ошоһон тухай элиржэ, тэндэ тэдэниие угтажа хөөрэлдэһэн дарга гансата тушаагдажа, Дээдэ-Үдын Сагаан түрмэдэ хаагдаһан байгаа. Тиигэжэ шэнэ дарга аймаг соогуураа оройдоо ябадаггүй, өөрөө Хэжэнгэдээ

хуугаад, сагдаанараа иишэ, тиишэнь ябуулаад байдаг болоо хэн. Тиихэдээ эрид хүдэлсэ ехэ бодомжотойгоор хэдэг, хэхэдээшье угаа болгоомжотой байдаг байгаа. Тэрэнэй захиралтаар сагдаанарай ябуулхан хэрэгүүд угаа хархис байхынгаа хажуугаар, угаа хайн бодомжотой байдаг хэн. Тиимэһээ удангүй хайн дүнгүүдые асаржа захалаа бэлэй.

Хэжэнгын оршон тойронхи нютагуудаар, илангаяа Хүндыдэ найдамтай олон хобуушадтай болохо талаар горитой хүдэлмэри шэнэ дарга ябуулбашье, тэрээнһэнь үрэ гарадаггүй хэн. Баян Харын баруун тээхи ой соо хүлджэ хосорһон гурбан болон үлгэгдэһэн хоёр тухай ханаан зоной ухаанда бүхөөр үлэнхэй байгаа бшуу.

Мүнгэндэ, элдэб бэлэгүүдтэ дуратай зоние хэды тодоруулаашье хаань, хажуудань ходо харуул байха бэшэ хадань, ами наһаниинь юунһээшье үнэтэй байжа, тэдэнэрһээшье мүртэй баршгаа абадаггүй байба. Гэбэшье хүүлэй хүүлдэ нютаг бүхэндэ «нюдэтэй» боложо шадаа гэхэдэ, алдуу гарахагүй. Энэнь хойшодоо туйлай ехэ «туһа» асарха байһаниинь дамжаггүй хэн ааб даа. Тиигэжэ гол түлэб хүнндөө ябадаг болохо гэжэ Бата болон тэрэнэй хүбүүд шиидэбэ. Гадна гэртээ сэхэ ошохогүй, харин тад ондоо газарта уулзадаг болохо шухала гэжэ хүбүүдтээ ходо Бата хэлэдэг бэлэй. Энэ хадаа тэдэнэрэй бултанайнь ами наһанай бүтэн бүлээн байхын үндэһэн хэн.

Тон ябаха болоходоо, ерээдүйнгөө холын замай хонолгын газарнуудые, хаана, хэнтэй холбоо тогтоожо, моридоо хэлгэхэ тухайгаа, мүн хаана, нэгэ тээ хэдэн хоногой амаралта хэхэбибди гэжэ нэн түрүүн тодоруулха, хүүлдэнь ошоходоо, эхэнэрнүүд болон үхибүүдтэй, бага сагын ноохойтой ябаха байһанаа, хараада абаха шухала болоод байгаа. Иигэжэ үлэһэн хүбүүдтээ захяануудые хэлэ хэлэһээр холынгоо тагнуулай замда Бата болон тэрэнэй нүхэд мордоо бэлэй.

Батын ябаһан хойно юушье хэнгүй байжа бухиндашаһан хүбүүдынь, илангаяа хамгагүйшүүлэнь, Намдагайнгаа үгэ дуулахаяа болижо, үдэшэ болохолоор нюусаар дүтын айлнуудта ошодог, заримдаа тоомоо таһараадшье абадаг болоод байба. Энэнь хайн юумэ асархагүй гэжэ Намдагай эсэн, сусангүй хэлэһээр байтар, эгээл тиимэ юумэн болошобо.

Аюул маанадһаа холодонхой гэжэ гэнтэ бодоходоо, энэ мэдэрэлдээ дан лэ һаа, түргэн дадажа, аюул мэдэрэлгын, бээе гамнан абалгын шэдиһээ хүн сүм халажа, аюулһаа найдамтайгаар хамгаалагданхайб, тэрээнһээ сохом зайсахаб гэхэн мэдэрэлдэ абташадаг гээшэ.

Һэгэлзын нэгэ айлда ошоод, түлэг хаарта наадажа байтараа, хоёр залуу хүбүүдынь баригдажа, энээн тухай Намдаг дуулахадаа, станаа тэрэ дары хэлгэнгүй орхихон байжа, горитой алдуу гаргаһан байгаа. Хэды найдамтай

гэжэ тоолоһон зон уйтан түрмын оршондо ороходоо, булай түргэнөөр хубилдаг, тиимэһээ бусад нүхэдэйнгөө байдаг газарые олонхи ушарта заажа үгэхэ туйлдаа хүрэдэг гэжэ Намдаг иимэ юумэнтэй ушаржа үзөөгүй тула хараадаа абаагүй бшуу.

Тиигэжэ Батын ябаһан хойно хара үлүүтэй сагай арай шамай үнгэржэ үрдээ лэ байтар, стан дээрэнь хүлээгдээгүй айлшад орожо ерээ һэн. Харюугай сохилто хүсэд үгэнгүй шахуу тэндэ байһан ой соо хороошод сагдаанарай гарта орожо, бултадаа Дээдэ-Үдэ абаашагдаад, тэндэхи Сагаан түрмэ соо хаагдаа бэлэй. Гэбэшье баригдагшадай дунда Бата болон үшөө дүрбэн хүбүүдынь, мүн Баярмаа үгы байжа, сагдаанар горитойгоор голхороо.

Хоёр хүбүүдынь Бататай холын замда мордоһон, үшөө хоёр хүбүүдынь Баярмаае үдэшэжэ, яаралтайгаар Хүнды руу гараһан байгаа. Юуб гэхэдэ, эхэнь ехээр үбдэшөө гэжэ Дугдан дуулгаа бшуу. Талаан болоходоо, үдэшэгшэ хоёройнь нэгэн Намдаг байжа, тэдэнэр Бургааһанай аршаанһаа сааша түрүүлэн түхээрһэн эшээндээ ошохо баатай болоһон байгаа. Тиигэжэ оройдоо гурбуулан үлэшөөд, одоол гунигтайгаар Батаяа хүлээхэ баатай болоһон юм.

Тиигэһээр хабарай шэнжэ үзэгдэдэг боложо, хаа-яа наруули, угаа дулаан үдэрнүүдэй дайралдадаг болоод байтарнь, Бата нүхэдөө оложо ерэбэ. Барагар хара болошоод, үлэһэн нүхэдэйнгөө хөөрөөе шиидшые гэжэ абья гарангүй шагнаад, нилээн удаан өөрынгөө хүндэ бодолнуудта дарагдан хуутараа, одоол толгойгоо үргэжэ, нүхэд руугаа үдхэн пэс хара нидхэ дороһоо шэрүүн харасаар харбаад, абьян соонь арай шамай дарагдаһан сухалай тон элээр мэдэрэгдэхээр, гэбэшье аалиханаар, дарууханаар, бүдэхи болоһон хоолойгоор дуугарба.

– Гансата хото руу абаашаһаниинь угаа муу байна. Манай эндэхид өөһэдтөө найдаагүй гээшааб даа! Тээд минии иигэжэ ябаад ерээгүй хаамни, бидэнэрэй хүрэжэ ошохомной, болихомной асари ехэ асуудалтай болохо байгаа. Тиигээд минии халта үгы болохолоор хүлөөрөө тархи хэдэг, иимэ журамгүй зонтой хүрэхэ гээшэ ехэхэн хэлсээтэй хааб даа. Баярмаа бидэ хоёр нэгэ жаа болоод, замдаа мордохомнай. Таанад яаха зомта? – гээд, үлэһэн дүрбэн хүбүүдтэй арай танил мэтээр хандахадань, өөрынгөө горитой зэмые мэдэрһэн янзатай уруугаа хараад хууһан Намдаг арай дуулдахаар дуугарба.

– Хоёр нүхэднэй бүлэнүүдээ түрмын оёрто орхёод, ябаха аргагүй болобо гээшааб даа. Харин минии нарай хүбүүмни, һамгамни түрмэ соо һаһа бараа гэжэ дуулааб. Гайтайгаар байлгаа юм бэшаал даа! Тиимэһээ ягаашые һаа, би шамтаяаб! Минии ошохо зам шамтай нэгэ шэглэлтэй болоо ха юм даа. Хүдөөлхыемнайшые үгэнгүй, тэндээ өөһэдөө хүдөөлөө

хаш даа. Дасанда буянгайн хэрэгүүдье даалгаад, замдамнай дайралдаһан дасануудта юрөөлыень абажа ябаха бэшаалдэ... Харин минии толгойгоо али тээ гээхэми, намда одоол хамаагүй. Зүгөөр толгойгоо эсэслэн гэжэ, зүрхөөрөө шулуужан шэрүүлхэжэ болохогүй. Огто болохогүй. Болохо юумэн болоо, хуби заяанаймнай зэргээр тохёолдоо гэжэ тоолоод лэ, баригдангүй үлэхэ заяатай байгаа хадаа ажаһуу! – гэжэ Намдагай дуугархада, баруун гартань хууһан шүрдэгэр, шүрбэнэлиг бээтэй хүн Батаһаа хүлисэл гуйһан шэгтэйгээр үгэлбэ.

– Уймар маанадаа хүлисэжэ хайрлыш! Нээрээ шиниингээ ябахадаш-ни, миин байһандаа жэгэндээржэ, дээрээ ахагүй, дороо дүүгүй мэтэ болоод, дуран соогоо годооролдожо, Намдагайнгаа үгэ оройдоо дуулахаяа болёод, энэ болобо ха юмбиди. Харин бидэ хоёр бээ тушаахамнай. Гэр, бүлыемнай тэрээнгүйгөөр оройдоо табихагүй байна ха юм. Бидэнэршни шиниингээ ерэхые хүлээгээ һэмди. Хитад ошохо замтай амжалтатай, урагшатай байг! Харин бидэ хоёршни Хэжэнгэ гаража, бээ тушаахамнай. Баяртай!

– Баяртай!

– Баяртай! – гэжэ Бата бээ тушаахаяа ошохо нүхэдөө шангаар тэбэрибэ. – Саашанхи хуби заяантай урагшатай байг! – гээд, хүбүүдэйнгээ гаража ошоһон хойношыё хүндэ бодолнуудтаа дарагдан хууһан Бата хууриһаа хүндөөр бодожо, Баярмаагаа уриханаар тэбэрээд, иигэжэ дуугарба. – Хүлисэ, Баярмаахамни! Хирэ болоод лэ, байраяа һэлгэжэ байха болоо хабди! Намдаг, хаанаа ошохоёо тодоруула. Энэ эшээемнэй эжлүүдгүй тушааха болохо бшуу. Заагаагүй хаань, гэртэхиниень оройдоо табихагүй гү, али хэн нэгыень алахамнай гэжэ байхадань, яахаб даа, жаалдамарнууд! Түрмэ гээшэшни гайтайл юумэн хэбэртэй агша... Тандаа тон ехэ голхоролоо мэдүүлнэб. Хайран хоёр нүхэднэй! Ээх! – гэхэдэнь, нүхэдыньшыё уруугаа харан хууба.

Удаань дүрбүүлэн абаашаха юумээ суглуулаад, Хүндыһөө холо бэшэ түхээрһэн гансал Батын мэдэхэ байһан газартаа ошожо, хэдэн хоног соо түбхинэн хэбэртэй тухашарба.

Шэнэ газартаа түбхинэн хэбэртэй боложо, нэгэ бага сүлөө ороһон хэбэртэй болоод, одоол нам хуудаг болоходоо, Баярмаа уриханаар мийэрэн Батадаа хандаба.

– Батаа! Намайгаа буу барюулжа, буудажа хурга! Бандидай һамган хадаа буудажа шадаха ёһотой юм бэшэ гүб? хурга даа! һүүлдэ угаа хэрэгтэй боложо, магад! Үнэн дээрээ ан руу буудахаһаа бэшэ, бурхан зайлуул, хүн руул бү тодхуужаб! Теэд утын харгыда ябахадамнай, юуншыё боложо магад бшуу! Батаа!

Намдаг Бата хоёр гайхашахан харасаар урда урдааа харалсаад, шангаар энээлдэһэнэй удаа, бодолгото болобо. Тиигээд зүбшөөхэ баатай болобо. Зүбшөөхэл баатай болохол ёһоороо болоо ха юм. Нэгэ үлүү буудажа шадыха хүн тэдэнэртэ угаа шухала болоод байгаа бшуу...

Тэрэ гэхэнһээ хойшо байраяа нахихыень нэгэл хүнөө үлөөгөөд, иишэ, тишшээ ошоходоо, гурбуулан ябадаг боложо, Баярмаа эрэшүүлтэй тон адли эрхэтэй болоһон шэнги болоод байба. Гадна тэдээнтэй адли тойрон боложо байһан бүхы юумые обёоржо, хараһан, үзэхэн юумэнһээ уламжалан, хэмжээ абадаг байхыень Бата хургадаг болобо. Тиихэдэнь Баярмаа тон һонороор зааһан юумыень халан абажа, сагай ошохо тума шуранаар, угаа бэрхээр, хэрэгтэй болоходонь, хэмжээ абадаг боложо байба. Удангүй олон жэл соо ой соо тэнэжэ, ходо аюулай хажуугаар ябаад, онсо мэдэрэлтэй болоһон Бата Намдаг хоёрһоо дутуу бэшээр хаанаһаа аюулай занажа байхыень гансата ойлгодог болоо һэн.

Замда мордохо сагайнгаа дүтэлхэ бүри Бата булайгаар бодолгото бододог боложо байба. Нэгэтэ Баярмаа Намдаг хоёроо болон нүгөө хүбүүгээ урдаа асаржа хуулгаад, тэдэ хоёр руугаа анхаралтайгаар шэртэн, хэлэжэ боломоор зон гү, али бэшэ гү гэжэ маргаһандал хууһанаа, гэнтэ энэ бодолһоо аягүйрхэхэн мэтэ ханясагаагаад, аалиханаар хэлэбэ.

– Намдаг! Баярмаа! Дондог! Хитад ошохо замдамнай тон ехэ зөөри хэрэгтэй болохо гэжэ таанадтаа хэлэхэ ёһотойб. Угаа ехэ зөөри хэрэгтэй болохо. Тиимэһээ хэды шэнээн зөөри бидэнэртэ бииб гэжэ бодоод үзэе. Энэ тон шухала болоно. Эгээл шухала гэхэдэ, балай ехэ алдуу гарахагүй. Минии ябахата, бага бага бэшэ зөөри гараа һэн! – гэжэ Батын уршагад гэн, дуугархата, Намдаг, Баярмаа, Дондог гурбан урда урдааа гайхан хагад харалсаба.

Удаань Намдаг Бата руу анхаралтайгаар шэртээд, яаралтайгаар хэлэбэ.

– Бата, бишни бүхы зөөриез өөртээ абажа ябадаг хүн гүбии. Бүхы зөөримни алтанда оруулагданхай. Тиимэһээ тэрэмни хуу энэ хэрэгтэ зоруулагдаха юм бэшэ гү? Юундэ гэнтэ энэ асуудал гаража ерэбэб? – гэжэ Намдагай гайхашан хэбэртэй дуугархадань, Бата дахинаа уршагад гээд, Намдаг руу дахинаа гэтээд, баяртайгаар дуугарба.

– Бүтүүдэ бүхы зөөримнай сагдаанарай гарта ороо юм бэшэ гү һанаад, би асуужа шадангүй, абяагүй ябагшалби. Тиигээд ябаха сагайнгаа улам дүтэлхэдэ, хураба гээшэ гүб? Тиихэдээ зөөримнай бүтэн юм аал? – гэжэ Батын асуунгяар харахадань, Намдаг гараа дэлгээгээд, одоол гайхашан янзатай харюусаба.

– Хүнэй үгэ дуулахагүй, тархиингаа хазайһан тээшэ ябадаг зоноор бишни байгаад, бүхы хамтынгаа зөөриие Хуурайнгаа эшээндэ байлгаа

гэжэ һанана гээшэ гүш? Тээд бишни тиимэ ахир амитан бэшэлби. Зөөриез гансаараа абаашажа, найдамтай газарта нюугаа һэнби. Үшөө балагат, хошуунай үймөөнэй үедэ суглуулагдажа эхилһэн зөөри манай гарта ороһон байгаа бшуу. Арсалан манда тэрэ алта, мүнгээ дэмы сагта даалгаагүй ха юм. Өөрөө Арсалан хайшаа орошоо юм? Һүүлдэ гэнтэ бии болоод, эрижэ зобоохогүй байгаа юм бэшэ гү? – гэхэдэнь, Батын хараса шэрүүлхэжэ, тэрэ шүдэнэйнгөө забһараар дуугаа үгэбэ.

– Арсаланиие Зүгдэр сагдаанарта тушаагаа бэшаал даа. Һананагши, тэрэнтэй уулзаһанаа... Аһаа... Тагарай буусата уулзадамнай, Зүгдэртэй ярилдахамни гээ хамнай. Юун гэжэ ярилдаа юм гэхэдэ, гэртэхиниинь но-сохо, ноолохогүй тухай бэшэ гү даа! Гансата Дээдэ-Үдэ руу ябуулаа. Баһа Зүгдэрые һэжэгтэ оруулхагүй гээ юм бэшаал даа... Зай. Бүхы зөөримнэй бии һаа, бидэшни бараг зон ха юмбибди. Зүгөөр ябахынгаа урдахана тэрэ-нээ абахабди.

– Тиигүүжэбди... Эндэһээ балай холо бэшэ нюугаатай. Эгээл таарамжатай. Бата мэдэхэ байхаш. Хоюулан ой соогуур тэнэлгынгээ эхиндэ үлүү буу шуугаа нюугаа һэмнэйбди! Тиимэһээ бил өөрөө хаана нюуһанаа мэдэхэ байгааб. Тиимэһээ болгоомжотой ябаһыемни юун гээбтэ даа? – гээд, Намдаг богонихоноор эльгэ хатаба. – Шинии ябаһан хойно һара тухай сагай үнгэрхэдэ, хүбүүднай гудамбааржа эхилээ һэн. Хэлэжэ ядаад, тиимэ ябадал гаргаха баатай болооб. Түрүүшэгээр хүбүүдтээ ехээр найдашоолби даа! Харин... үнэн дээрээ хүнэй улаан хоолойе бахалуурдажа эхилхэдэнь, тэрэшни юушые хэдэг, ямаршые дүтынгөө хүниие заажа үгэдэг байна даа. Тиигээд маанадта туһалдаг зон эдэбхигүйтээ. Хэзээ маанадые барихаяа ерэхэ тухайнь саг соогоо мэдээсээгүй ха юм. Зүгөөр зөөриез нюухадаа, зүб лэ байгаа бэшэ гүб? – гээд, Намдагай гол түлэб Бата руу шэртэхэдэнь, тэрэнь мийэд гэбэ.

– Зүб байгааш... Зай гэжэ... Мүнөөдэрһөө ябажа, нютагайнгаа эзэдтэ, сабдагуудтаа, буурал баабай, эжынэртээ, обоо, тахилнуудтаа мүргэе даа! Мүн нютагтаяа хэтэдээ шахуу хахасаха зон болоно гээшэ бээбди. Дасангуудтаа хүрэхэбди. Намдаг! Моридоо асара даа. Болгоомжоёл бү алдаа! Баярмаа! Юумэмнэй бэлэн гү? – гэжэ Батын дуугархадань, Баярмаа хүнгэхэнөөр һард бодоод, хоёр томо сумаа асаржа, Батын урда табиба.

– Хуу бэлэн! Эдээнэй дээжэ, аршаан, санзай, зурамууд, архи, хүн, сай гэхэ мэтэ... Хуу бэлэн!

Бүхы ябаха газарнуудаараа ябаад, түрэл, гаралтаяа хахасажа, эшээн-дээ ерээд амархадаа, Бата Баярмаа хоёр тэрэ һүүлшынгээ хүниие унтангүй шахуу үнгэргэбэ. Хэбтэмсээрээ шахуу хурхиршаһан нүгөө хоёройнгоо гаргажа байһан «хүгжэм» дуулахадаа, тэдэнэр одоол гайхалдаба. Хоюулан

бүхөөр тэбэрилдээд хуужа байханаа, дээдэ хубсаһаяа үмдөөд, хоюулан га-
заашаа гараба.

Газаа гаран сасуугаа тэдэ хоёр үшөөшье ехэ гайхалдаа диилдэн, да-
хинаа тэбэрилдээд зогсошобо. Харан гэхээн, замбиин оройгоор Тэнгэ-
рийн Зүйдэл үй түмэн ошохонуудаа сасажархёод, ямаршьеб хүрөөтэй,
аймшагтай мэтэ номгон, намдуу, томоотой мэдэрэл эжэлүүдгүй түрүүлжэ,
аажмаар миралзан, хубагтан, бүхы огторгойн оройгоор татаһан дүүжэн-
дугы дээрэнэ гараад, инаг хоёрой хүтэрэлдэн тэнэхые уриһан мэтэ байба.
Гадна тэндэнэ мүшэнүүд, мушэхэнүүд онсоор ялаганалдан наадажа, дадал
болоһон тэнгэринь тад ондоо мэтээр хахасалгандань харагдаһан мэтэ бай-
гаа бшуу.

Зунай түрүүшын харада тогтодог, хүнэй сэдхэлдэ угаа хайхан зэн-
дэмнэ мэтэ мэдэрэл асардаг, хүхын дуунай ханхинаса дууладаг богони-
хоншье хаа, угаа абьяастай, огсом, түрбэлгүй гайхамшаг хаһа тогтодог...
Агаарта хэлэшгүй хайхан, тэрээн бүхэндэ шэнэ амисхаал зосоогоо асар-
даг агаарай долгин тунашоод, аалин, аажам охин толгой эрьюулэн, хүнэй
бэе, махабадые сүм эзэлжэ, хайшаньшьеб дуудан, заабол тэрэ оршолон
руу тэнэн ошохыень урыалдаг...

Гэнтэ Баярмаа ойгоргүйгөөр халуу бусалһан нюураа инаг гансынгаа
үбсүүндэ няан нюугаад, мүнүүдын жэжэхэнээр татаганан, халуун үдэрэй
ангашаһан огторгойдо тамардаг хэмжэ үүлэн мэтэ сэлмэг, тиигэбэшье угаа
гашуун нулимсануудые улаахан хасар дээгүүрээ һэрюу татуулан унагааж,
Батын үргэн сээжые нойтоор жэндэбэ. Тэрэ залд гэжэ, инагайнгаа тол-
гойе дүмүүхэнээр абажа, нёлбоһоор дүүрэхэн нюурыень хаража, тэрээндэ
эгээл амтатай юумэн мэтээр ханагдаһан нулимсануудыень амасан таала-
жа, шэбэнэн хагад хэлэбэ.

– Баярмаа! Баярмаахамни... Үгы шимни янаш даа? Нютагаа орхи-
жо ошохо баатай болоошье хаа, ямарханшье бэрхэшээлэй ушараа хаань,
би шамдаа үнэн сэхэ байхаб! Хахасахашье сагай болоо хаа... Ши гансал
иигэжэ ходо мэдэжэ ябаарай! Хэзээ нэгэтэ энэ хайхан дэлхэйн нэгэ уг-
лууханда заабол ушарха заяатай хоёр хэбэртэйбди. Гэбэшье мүнөө дээрээ
хахасахаяа ханаашьегүй ябанабди! Агууехэ этигэл, найдалай дали доро
шэнэ, дахинаа шэнэ хүсэ абажал, абажал ябахабди! Шиниингээ зуун жэл
болоодшье бусажа ерээ хаашни, бишни хүлэжэ байхаб! Энэ хайхан ню-
тагаймнай хүсэтэ дурасхаал маанадтаяа ха юм! – гэжэ этигэл, найдалаар
дүүрэн мэдэрэлтэйгээр Батын хэлэхэдэн, нойтон, хайхан нюураа Баярмаа
үргэжэ, урдаһаань хэлэбэ.

– Би мэдэнэб, Батахамни! Теэд би шамдаа нэгэ юумэ заабол хэлэхэ
ёһотойб. Баһал хэлэнэб: юунээшье болоо хаань, ямар муу, хайн юумэнтэй

ушараашье хаа, би шамдаал үнэн, сэхэ ябахаб. Гансал ши тон байнаар мэдээрэй! Ши бидэ хоёр хэзээ нэгтэ заабол уулзахабди. Заабол уулзахабди! Дуулана гүш, Батахамни! – гэжэ Баярмаагайнгаа хэлэхэдэнь, Бата нюдэ руунь үндэн, аалиханаар харюусаһан шэнги һэн.

– Дууланаб! Теэд бидэнэр яажашье байна гэшэбибди даа! Бидэ мүнөө сугтаабди. Саашадаашье хахасангүй ябахаб ёхотойбди. Ходо сугтаа, бэе бэеһээ холо болонгүй ябахабди. Ши хэзээдэшье минии мүшэхэнши! Шамайгаа хэзээдэшье, хаанашье орхихогүйб! Амиды ябаһан сагтаа... Тэрэ түбидэшье шамайгаал хүлээхэб! – гэжэ хатажа байһан нёлбоһонхойнгоо унахаяа болибошье, хаа-яа нугшаран байһан басаганда тэрэниие эрхэлүүлэн, Бата хэлэбэ.

– Теэд, инагни, энэ наһанда юушье боложо магад бшуу. Тиимэл хубилгаата, олон үнгэтэ юртэмсэ гүб даа! Ши, нэгэл юумэ тодоор ойлго! Энэ дэлхэйн хубилгаата жама ёһоор тушаан боложо ши бидэ хоёр хахасаашье хаа, хэзээдэшье би шамайгаа хүлээжэл ябахаб... Ойлгоногши, Батахамни, минии баатар! – гэжэ басаган хэлээд, инагайнгаа хүзүүе бүри шангаар ороон тэбэрибэ.

– Ойлгонолдэз! Хэрбээ тиимэ сагай тохёолдоо хаа, тэрүү тэрэ, Долоон Үбгэдһөө тээ дээхэнүүр замбида аяншалһан угаа ялагар хоёр зэргэшээ мүшэдые хаража, ходо нам тухайгаа ухаандаа оруулжа ябаарай. Харин бишни шамайгаа... Яаһан огсомоор аниб-ониб гэлдэжэ, ялагар элшээ замбуулин руу ямар эршэтэйгээр ябуулна гэшэб? Тэдэ мүшэнүүд эжэл болоно. Бидэ хоёр мэтэ... Ехээр гуниглаха, гажархадаа, тэдэ хоёрые хаража, би шамтаяа, шимни намтаяа уулзаһан мэтэ болодог байхабди. Тэдэ хоёр хуушанайхараа яланалдажа байхал даа. Эгээл тиигэжэ ши бидэ хоёр дэлхэйн нэгэ углууда үнөөхил тэнэжэ ябанабди гэжэ бэе бээ мэдэхэбди. Гэнтэ хахасаха сагай тохёолдоо хаань гэжэ, би иимэ юумэ ханааб... Хара даа! Тэрүү тэрээхэн! Долоон Үбгэдһөө халта дээхэнүүр... Харана гүш? Яаһан гоёор носоно гэшэб? Мүнөө, мүнөө бүхы замбуулин соо хоюулханаараал үлэшэһэн мэтэ мэдэрэлдэ абтадаг байхабди... Зүб гүбии даа, инагни! Баярмаахамни! – гээд, Бата замбиин орой руу огсомоор ялаганаһан харасаяа хандуулба.

Баярмаа халташье хүдэлхэээ болёод, өөр тээшээ огсомоор дуудаһан мэтээр ялаганалдан байһан эжэл мүшэнүүд тээшэ тэнгэрийн оёоргүй гүнзэги руу өөрөө мэнэ орошоһон шэнги мэдэрэлдэ абтан, амиаа даран зогсобо. Тиигээд нэдэнүүдын һөөргөө нулимсаар халихаар бэлэн байбашье, билтарангүй, эжэл мүшэнүүд тээшэл хаража, зүүн мүшэниинь биб, баруун мүшэниинь Батамни гэжэ зосоогоо ханаба. Тиин нүхэрэйнгөө мүртэ бүхөөр няалдан, уни ерэшэһэн мэтэ аймшагтай мэдэрэлдээ сүм аб-

ташоод, тангариг мэтээр зосоогоо «Тиимэ юумэн болохогүй! Болохогүй!» гэжэ огто абяагүйгөөр шэбэнэн, зальбаран, шэбшэн, бурхан багшааа хайра гуйжа оробо...

Харин тэдэ хоёр мүшэнийн нэгэ жэгдээр миралзан, хүрөөтэйгөөр ялаганалдажа, холын холоһоо тэдэниие хаража байһан инаг хоёрой дүтын хахасал тухай мэдэһэн юм шэнги гэнтэ угаа хурса гунигтайгаар аниб-ониб гэлдэн, оёоргүй огторгойн гүнһөө туяаржал, туяаржал байгаа бэлэй...

Баташье тон тиимэрхүү мэдэрэлдэ баһал абташоод, тэрэнэй бүхы махабадые эзэлэн, агуухэ гунигай абьяастайгаар ерэхые мэдэрэн, инаг гансаяа өөртөө тон бүхөөр няажа, нюдэд соонь нулимсануудай бүшмэгтэн сугларжа байһые мэдэрбэшье, нюдэээ бүри ехээр нээгээд, харажал, харажал байба.

Агуухэ нугшарал соогуур – Агуухэ хахасал зүгнэн, Бата Баярмаа хоёрой зүрхэнүүд зэргэ юушьеб зүгнэһэн мэтэ, мэдэһэн мэтэ сохилжо, тэдэ хоёр хүшөөнүүд мэтэ болоод, мүшэтэ замби доро зогсоо бэлэй. Тэрэнэй таһаршагүй нэгэ хуби болошоһон шэнги...

Харин огторгойн гүнзэги соо инаг хоёрой шэлэһэн эжэл мүшэд гунигаар дүүрэһэн туяагаа эльгээжэл, эльгээжэл байгаа бэлэй.

11

Тэдэнтэй хамта ябахаб гэхэн хүбүүн юундэшьеб үлэхэмни гэжэ хэзэни хойно болоһон хойно мэдүүлээд, Бата, Баярмаа, Намдаг гурбан – гурбуулан, зунай үглөөнэй үүр хираанай үеэр замда мордожо, Худанай, Хэжэнгын урда бэээр үдхэн гэгшын шугы соогуур зүргэхэнүүдые оложо, Бадын дабаанда шадаал наа, хэндэшье харагдангүйгөөр, тон нюусаар ошохо ханаатай, үдэрэй дүүрэн хэмжээн соогоо мандахадань, абьяастайгаар хатаруулжа ябаһанаа, иигэжэ шадахаяа болиходоо, газарта буужа, моридоо хүтэлэн ябагалжа байгаад, яһала амжалтатайгаар, үлүү булуу зондо харагдангүйгөөр дабаанай аманда хүрэжэ ерэбэ.

Тиигэжэ ябатараа, урдань ябаһан Бата зог татан тогтожо, баруун гараа үргөөд, «Зогсогты!» гэжэ нүгөө хоёртоо зангаба. Гайхаһан нүхэдын тэрэл дары тогтожо, гайхангыар шагнаархахадань, хаанашьеб, урдань хэдэн хүнэй ородоор ярилдахые дуулаба. Нэр-мэр гэлдэн, урда урдаһаа харалсаад, буунуудан тэрэл зуура бэлэн болгон барижа, угаа болгоомжотойгоор урагшаа дабшаба. Түрүүлжэ дабшаһан Бата удангүй зогсожо, томо наһанай саанаһаа шагаахадань, тон һонин юумэ хараба.

Тэрэ гайхаһан шэгтэй хаража байһанаа, нүхэдөө хажуудамни ерыт гэжэ зангаад, «Харагты!» гэхэн мэтээр зангаба. Баярмаа Намдаг хоёрой Батын хажуудань ерээд, зааһан зүг тээшэнь харахадань, тээ урдань багахан бүлэг зон шууятайгаар тогтожо, айхабтараар арсалдажа байхыень обёорбо.

хайнаар харан гэхэдээ, үнөөхи, Хуурайн тайга соо уулзаһан ородууд-най ха юм гэжэ Намдаг гансата ойлгобо. Харин Баярмаа угаа ехээр гайхан, нүхэдэйнгөө хойноһоо анхаралтайгаар адаглан, яаха хэхэхэешыё ойлгожо ядан зогсобо.

– Минии һанахада, энэхэн зүргэхэниие дахаад ябаха хэрэгтэй! – гэжэ хуушаарга зипун угланхай набтархан, уһанай дуһалхан мэтэ эршэгэнүүр янзатай эрэ хүн гарнуудаа арбагануулан, «Бил зүбби!» гэжэ харуулхыё ойгоргүйгөөр һэдэнэ.

– Байз, байз! Харин минии һанахада, энэхэн, тэргэтэй моридой ябаһан харгыё дахабал, заабол шүүхэбди гэжэ һананаб. Харин энэ зүргэхэниешни, юундэб даа, ангай ябадаг газар мэтэ байнал! Тиимэһээ тэрээнниие дахаха болоо һаа, тайгын гүн соо төөрилгымнай эхин гэхэ байналби! – гэжэ угаа бүдүүн, онсо хүхинүүр хоолойгоор мантагар томо баахалдай мэтэ эрэнэ нүгөөдээ шэлэ багһаань барижа, мэнэ ябашахаяа байһыень байрадань тогтооно.

Манай гурбанай ойн үдхэн сооһоо гаража ерэхэдэ, эрэшүүл амануудаа нээн, абяагүй боложо, эхэнэрнүүд болон үхибүүдын эрэшүүлэйнгээ нюрганай саагуур хоргодохо гэхэн мэтэ хүдэлсэ хээд, ойро зуура соо абяагүй байдал тогтобо. Эгээл түрүүн набтархан, эршэгэнүүр мэтэ эрэнэ һэгээ орожо, ой сооһоо гаража ерэгшэд руу ехэ баяртайгаар даб гэбэ. Тиихэдээ һүхирхэ тооной дуугарха юм.

– Сайн байноо! Маанадтнай дахинаа төөрид гэжэ ябанабди. Ферапонт мэтын ударидагшагүй болоходоо, одоол яндан байна даа. Яаһан һайн юм гээшэб? – гэжэ байжа согсогоноходонь, һуужа байһан нүүлэ дээрэһээ эгээл наһажаал эрэнэ бодожо, аягүйрхэнгээр ханяасагаан, ехэ томоотойгоор хэлэбэ. Тиихэдэнь абяан соонь халта гуйһан шэнжэ үзэгдэжэ байгаа һэн.

– Сайн байна! Иимэл ахир зон холын замда гараад дабшаналди даа! Хёлгын станци хүрэтэр гараха гэхэн аад, иигэжэ дахинаа уймарлажа ябанабди... Энэ ушарта юун гэхэбши? Маанадтнай таряалан дээрэ хүдэлхэһөө гадна ондоо хэжэ шадаха юумэмнай тэрэл ааб даа! Хажуугаарнь Ферапонт-томной ехээр үбшэлөөд, Иннокентьевкэдэ үлэхэ баатай болобо. Тиигээд Хэлтэгыдэшыё үлэхэ заяагүй байбабди. Өөһэдөөшыё газараар дутажа байна бшуу. Хүлисэгты! Харгыемнай дахинаа харуулжа үлэхэ гээшэ гүт? – гэжэ тэрэнэй аалиханаар, томоотойгоор хэлэхэдэнь, Бата миһэд гээд, мүн лэ томотойгоор, бодомжотойгоор дуугарба.

– Болоно бэд даа! Замда төөриһэн зониие зүб харгыдань оруулхадаа, ехэ буян хэхэлди. Харин манай замда ехэ буян хэрэгтэй. Зай... Бидэнэ-рыё дахаад, ябыт даа! Хёлгын станци хүрэтэр сугтаа ябаха болообди. Гансал маанадтнай засагай түлөөлэгшэдтэй огто уулзаха дурагүй зомди. Энэ

ушарта нюугаад яалайб! Маанадайнгаа гэнтэ хажуу тээшээ халба хүрөө хаамнай, таанад ехээр бү гайхаарайт! Үгы хаа, маанад шэнгээр ходо хор-годожо ябаха баатай болохот... – гэжэ Батын хэлэхэдэнь, томо эрэнэ мэхэтэйгээр мийд гээд, ямар нэгэ нюуса юумэ хэлэжэ байһандал шэбэнэн хагад дуугарба.

– Сэхыень хэлэхэдэ, маанадтайшые тиимэрхүү байдалтайбди!

– Зай! Юундэ тиимэбтэ гэжэ хурахагүйб Хубаалдаха хүсэлтэй хаа, өөһэдөөл хөөрэнэ бэээт. Зай, ябая! – гэжэ Батын дуугархада, тэрэнэй мэдэлдэ ороһоноо ойлгоһон ородуудшые бишыхан хамбынь дунда орожо, Бадын дабаанай эгсэ руу ябаба...

Дабаанай оройдо гаража, табиса дээрэнэ мүргэнэнэй удаа тэдэнэр халта доошоо буужа, хоёр томо нарһан доро сугтаа ябагшадаа байлгаад, Бата тогтожо, гансал ородуудта хандан, иигэжэ хэлэбэ.

– Зай, ород таланууд! Таанадаар Хёлгын станци хүрэтэр ошохобди гэхэн байгааб. Тээд энэ богонихон саг соо юумэн эрид хубилшаба. Бидэ-нэртнай эгсэ годирхоннай. Эндэһээ манай замууд халаатахань. Тиигээд-шые таанадта горитой аюул тохёолдуулжа болохобди. Бидэнэр ондоо харгыгаар дабаанай нүгөө хажуу руу буухамнай. Харин мүнөө ябааша харгыгаараа таанад ябахадаа, заабол түмэр харгы дээрэ буухат! Одоол төөрихэгүй зон бэшэ гүт? Хараха янзада түрүүшынгээ нютагай засаг баряшадтай али олон удаа ушардаг юрын лэ хёмороо үүсхээд ябаһан зон хэбэртэйт. Тиимэһээ багтажа ядаа хат гэжэ багсаамжалнаб. Зай, баяртай! Амжалта хүсэнбди! Баяртай! – гээд, ород талануудаа урагшаа ябахыень уриһан мэтэ байхадань, тэдэнэ урагшаа гараад, тугаарай наһажаал ород богонихоноор харюусаба.

– Зүб юумэ дурадхаба гээшэ хат! – гэжэ тэрэ хэлээд, мэнэ хая хада ударидагшань боложо тодорһон янзатай хитүүгээр мийэрбэ. – Юрэл нютагайнгаа зоноор ойгоргүй ехэ хэрэлдээ хээд, Хэлтэгы ерэһымнай баһал байлгах аргагүй байхадань, Хёлгын станциин хажууда түбхинэнэн нютагайнгаа зондо ошохоео гараа нэмди. Найн бэлэйт! Баяртай! – гээд, тэдэнэй яаралгүйгөөр доошолхыень хаража зогсод гээд, Бата эгсэ эрьелдэжэ, гайхашаһан Баярмаа Намдаг хоёрто аалиханаар хандаба.

– Намдаг! Аюулай гэнтэ ерэхые миниингээ ан арьяатан мэтээр мэдэ-дэгые найн мэдэнэш. Мүнөө дабаанһаа бууха багтамнай гү, али доошоо буулгымнай эгээл эгсэ болоһон газарта гээшэ гү – сагдаанарай халуун угтамжа бэлдэхээр газар тэндэл байна гээшэ ха. Харин минии шэлэнэн зүргэ гансал хуушанай, дүй, дүршэл ехэтэй ангуушад лэ мэдэдэг. Энээ-гээрээ бууя! Сэхыень хэлэхэдэ, Баярмаа Намдаг хоёр лэ буухат! Харин би гол харгын нүгөө хажуу тээ бушуухан гараад, тэндэ сагдаанарай байбал,

тэдэниие хойноһоо дахуулан таанадһаа абаашахаб. Таанад дабаанһаа буугаад, дүрбэн модоной зай соо харгынгаа хажуугаар зубшан ябаһанай удаа үдхэн холимом ой соо ороод, намайгаа хүлээжэ байгаарайт! Зай, бушуугаар ябагты! – гээд, Батын мориёо годирүүлжа захалхада, Баярмаа огсогод гэжэ, мүн лэ аалиханаар хэлэбэ.

– Бата!

– Баярмаа! Батынгаа захиралта дүүргэе даа! Ябая! Бата шийдээ хадаа дүүрээ. Хэлэһэн соонь болохо зэргэтэйбди. Тиигээдшье эдэ олон жэлнүүд соо нэгтэшье эндүүрээгүй юм! Бушуу! – гэжэ Намдагай хэлэхэдэнь, Батынгаа хойноһоо толгойгоо хинсайлган, хара хараһаар Баярмаа Намдагай хойноһоо ой соо оробо.

Бата гансаараа үлэхэдөө, моринһоо бушуугаар буужа, зэбсэгээ наринаар шалгаба. Ганзагынгаа хэр бүхэлөөтээе мүн лэ шалгаба. Унашахоор, гээгдэшэхөөр юумэн үгы аабза гэжэ дүүрэнээр хинан хараба. Винтовкоёо буудалгада бэлэн болгоод, хэдэн ташуур буунуудые гаргажа, баһал буудахаар бэлдээд, бүһынгөө саагуур гансата абахада бэлэн байхаар хуйбадаба. Тиигээд гүйгөөшэ бороёо хүзүүдэн зогсод гээд, тэрээнэйнгээ шэхэ руу аалиханаар дуугарба.

– Хүлэгни! Нүхэрни! Намайгаа дахинаа һомонуудай эшхэрээн сооһоо гаргыш даа! Үшөө дахинаа... Этигэнэб шамдаа, гүйгөөшэ боромни! – гээд, хармаан сооһоо хэдэн монсог айраг гаргажа, адха сооһоо мориндоо эдюулбэ. Тэрэнь нойтоор лэбшэһэн томо нюдэнүүдээ елэг гүүлэн, тэдэниинь едээд, үшөө үгыш гэхэн хэбэртэй байхадань, даб гэжэ хоншоорынень үндөөд, тэрэл дары мориндоо мордожо, харгын нүгөө хажуу тээшэ шийдэнгээр ошоод, дабаанһаа уруудажа захалба...

Намдаг Баярмаа хоёр нилээн бушуугаар өөрынгөө хажуугаар буужа, аюул миин лэ үзэгдөөд халахань бэшаал ханажа ябатарнь, сэхэ урдань бэшэ, харин халта зүүн гар тээнэ яһала олон зоной хашхараан, буунуудай нижаганаан тайгын аалин шиир таһалдуулба. Тиихэдээ винтовконууд лэ дуугаа үгэнэ гэжэ Намдаг ехээр ханаагаа зобон ойлгоно. Удангүй үнишье болонгүй, буунуудай абяанууд саашалжа захалаад, бүдэхи боло болоһоор нэгэ жаа болоходо, оройдоо тиимэ юумэн болоогүй мэтэ тайга соохил заншалта абяанууд дуулдадаг болоно. Тон һонор лэ хүн хаанашьеб, холо, буудана ха гэжэ багсаамжалхаар байба.

Намдаг Баярмаа хоёрой үнэн зүрхэнһөө абан, бурхан багшадаа зальбаараад, моридоо хүтэлэн, дабаанай угаа эгсэ ташалан руу модонуудай дундуур ябажа, эгээл Батын хэлээшээр үдхэн холимом ойдо дүтэлөөд, тэндэ хоробо. Үдхэн боролжын арада моридоо нюугаад, ханаагаа сагай ошохо бүри зобон, хүлээжэ байтараа, Намдаг һэр-мэр гэжэ, винтовкоёо үргэжэ,

анхаралтайгаар шагнаархаба. Тэрэл зуура гэнтэ зэдэлхэн шара шубуунай хашхарха гэгээн сагаан үдэр соностоод, эжэлүүдгүй махайшахан Намдаг баһал тон тиимэ абяагаар харюусаба. Удангүй Намдаг Баярмаа хоёрой огто хүлээгээгүй зүгһөө Бата мориёо хүтэлэнхэй гаража ерэбэ.

Ехээр баярлан угтаһан нүхэдэйнгөө хажууда ерээд, хазаараа дүтын модондо торсолдуулан, мориёо байлгаад, Баярмаагаа уринаар тэбэрин энхэрээд, ехэл эсэнгээр томо наһа түшэн нуужа, бүдэхи, аалин хоолойгоор Бата хэлэбэ.

– Бурхан зайлуул! Хэзээ нэгэтэ бурханай хайраар буу шуугүйгөөр ажамидарха амитад гээшэ гүбди? Энэ бузар зэбсэг хүнэй урдаһаа хэрэглэхэ бүридөө айхабтараар зэбүүрхэн, үзэн ядан шахуу өөртөө хандадаг болонхойб! Теэд ами наһыешни бүдүүлигээр таһалхаяа угтажа байхадань, хүсэ хэрэглэлгэдэ хүсөөр харюусахаһаа ондоо юуншые мүнөө дээрээ ханагдаагүй бшуу. Будаадын хургаалаар хүсэндэ хүсөөр харюусаа хаа, дууһаагүй шуһанай адхаралга туйлахаһаа бэшэ – юушые илталхагүйш гэжэ номногдоно. Теэд нэгэ хасарыешни альгадахадань, нүгөө хасараа нюдарга доро табижа, хэды болотор байха гээшэбиб! Аа? – гэхэн аад, гараараа ямаршые найдалгүйгөөр зангаад, абяагүй боложо, барагар, хара болоод нуушахадань, нүхэдын юун гэжэ эдэ үгэнүүдтэнь харюусахаа ойлгожо ядаһан хэбэртэйнүүд нууба. Тиихэдэнь Бата дахинаа нюурайнгаа үрөөһөн хажуугаар уршагад гэжэ, аалиханаар үргэлжэлүүлбэ. – Эдэ нохосуудшни манай аймагай сагдаанар! Маанадай үнэтэ ами наһа абахын хойноһоо эльгээгдэхэн шолмонууд... Теэд манай хаагуур, хэзээ ябаһан тухай хаанаһаа мэдэхэ байба гээшэб? Хаанаһаа? Хүнһөө ондоо бузар бузагай амитан үгы гээшэл даа... Ядуу байдалда ороод, ямар нэгэ нүлөө үзүүлхэ аргагүй болоходошни, заабол урбаха! Дүтынгөө хүн тухай гү, али нүхэд тушаагаа хоболхо! Хардаха! Доромжолхо! Атаархаха! Үшөө дахин урбаха... Тиигээд эдэ эгээл бузар хэрэгүүдэй нэгы хэжэрхөөд, өөрынгөө тала харааб гэжэ байжа худалаар шашаха! Шал худалаар... Намдаг, ши бидэ хоёр энэ буу барижа, ой руу гарахадаа, манай даданги, удаан болзор соо хүгжэжэ, хүсэн түгэлдэр болоһон ажабайдалайнгаа хэлбэрийн тэрэл зандаа үлэхынь түлөө дуугаа үргэжэ, бодообди гэжэ мүнөө болоходо, тон һайнаар ойлгоноб! Большевиүүдэй манда асарха гэжэ хүсэхэн байдал, тэдэнэй гажа буруу үзэл, суртал манда харша гэжэ бүүл-зүүлшые хаань, батаар ойлгожо гараа бэшэ хаалди! Маанадые энэ харгыгаар ябахань гэжэ дуулгаһан тэрэ бузар хүн гансал өөрынгөө аша, туһа хараа. Иигэжэ большевиүүдэй урда нялтаганажа, тэдэндэ өөрын хүн болохые оролдоод, гансал хубингаа нэгэ аша, туһые туйлахые, олзо, бариинша абахые эрмэлзээ! Юундэ иимэ аргануудаар хүн түхэлөө, һанал, бодолойнгоо эгээл нангин талые доромжолно,

бузарлана гээшэб? Тиигээд иимэ бузар юумэ хэжэрхёод, урбалта хээб гэжэ огто хананагүй гээшэ гү? Тиигэнэл ха! Үнэхөөрөө энэ засаг мэдэрхэн, энэ засагай түлөө шуһа мяхаараа болохо зон тон үсөөн лэ даа. Тиимэл хадань бидэ сагдаанарые олоной урда доромжолжо, олон дахин тиигэжэ шадаһан болоно бэшаалди! Юундэшые иимэ яяр, яндан сэнэгтэйбибди, хүнэй үринэр?! – гэжэ зүрхээ аймшагтайгаар хүдэлхэн янзатай Бата хэлээд, гартаа бариһан минаа ташуураа эбдэхэ гэхэндэл, нэрэ һурагүй үнгэжэ һууба.

Намдагыше нүхэрэйнгөө махабадай байдалда диилдэн, уруугаа хараад, һууд гэхэнээ, Батын мүр дээрэ бүхэриг хүндэ гараа табин, гунигтайгаар хэлэбэ.

– Бата! Шинии үгы һаа, бишые тэдэнэй тоодо оронхой, шэнэ засагай урда амилха эрхэтэй болохын түлөө Хатюун мэтын этэгээдүүдэй бүгсэ долёожо ябаха һэм! Боли, боли! Би мэдээ хадаа тиигэжэ хэлээ хүн бээбэ! Тиигээдшые ши бидэ хоёр нилээхэнээр халуун шулуу долёохон зон гээшэбди. Тиигэжэ шинии хойноһоо түрүүшгээр хүсэд ойлгонгүй ябаһанаа, мүнөөл юушыеб ухамайлдаг бишни одоол болооб. Олон гээлтэ, хоролтодо ороод... Юундэ шинии ашаар иимэ болообиб гэхэдэ, ши, анханһаа олоной нэгэн мэтэ бэшээр ябадаг хүн байгаа ха юмши. Ши ондоо-ош! Шиниингээ һэшхэлдэ, шиниингээ хүсэл, эрмэлзэлдэ баригдан, хори гаран юрын гэхэдэ, юрын буряад хүбүүд энэ болотороо буу гартаа барижа, хуушан байдалайнгаа түлөө тэмсэжэ ябаа. Тиигэжэ тэдэнэршые бэшэнэй түлхисэлдөөн сооһоо гаража, юрэ бусын зон болообди гэжэ хаяхан ханааб! Тэдэнэрэй баригдахада, ши халташые зэмэтэй бэшэлши! Ходо һэргылжэ, аюулгүй замаар хүтэлжэ ябаа ха юмши! Юуб гэхэдэ, би һайнаар мэдэнэб: һүүлэй хэдэн һара соо ши өөрыгөө булайгааар зэмэлжэ ябанаш! Ши тиигэхээ боли! Ши халташые зэмэтэй бэшэш... Харин шэнэ засагнай үһөө абалгын хумхаада абтаад, шамайе нютагаа орхижо ябаһаниинь болоо гээд, ханаагаа амархагүй сэнэгтэй байна бшуу. Тээд, ши, Бата, эдэ олон жэлнүүд соо эсэжэ, сусахагүйгөөр өөһэдынгөө засаг абажа, бидэ эгээл ухаатайбди, бидэ шэлэмэл тэмдэгтэй зомди гэжэ баталжа ябаһан зониие тон тиимэ бэшэ гэжэ олоной урда харуулжал, харуулжал ябаһан хүн ха юмши! Тиигээд юундэ намайе шамтай гараа гэжэ хананаш? Гэр, бүлынгөө үшөө хосороогүйдэ би ойлгоо һэм: минии саашанхи зам гансал шамтай гэжэ... Юундэ? Юуб гэхэдэ, шамдал адляар нэгэ үльгэр түүрээжэ захалаа һэн хойноо, тэрэнээ заабол түгэсхэхэ ёһотойбди гэжэ бодооб. Хажуугаарнь шэнэ засагнай халтад гэхэдээ, ондоогоор ханаа алдаһаншые зониие олоной урда гаргажа, шулуугаар сохюулха тооной засаг байшоо бшуу. Үнэн дээрээ... Ута наһагүй, обор ханалтай байхадаа, тиимэ байжа болоо гэжэ ой соогоо хэбтэхэдээ, һүүлэй үедэ ходо ханадаг болооб. Бата! Дан ехээр зүрхэ, сэдхэлээ

бү хүдэлгэ! Маанадай тон зүб гү, али гажа буруу тэмсэһэниие саг лэ харуулжа шадаха... Лаб лэ тиимэ! – гэжэ батаар хэлэхэдэнь, Бата нүхэрэйнгөө гарые эли бодо талархалтайгаар шангаар адхаба.

Тэдэнэр мэнэ болоһон хөөрэлдөөн тухайгаа бодолнуудта абташаһан янзатай доро дороо өөһэдынгөө гүнзэгы һаналнуудта абташоод, удаан хуугаа бэлэй...

12

Холын аянда гараһан гурбанай саашанхи замынь угаа урагшатай байба. Батын наринаар тагнажа, тодорхойлһон замаар дабшажа, Адуун Шулуунһаа саана гараад, Бооржо хүрэхэ хирэндээ Баярмаань айхабтар хүндөөр үбшэлшэбэ. Адуун Шулуунһаа холо бэшэ байдаг, ээлжэтэ хонолгоёо хэхэ гэжэ тодорхойлһон айлдаа орожо ерэхэдэнь, Баярмаань дэмыржэ, угаа ехэ халуунда нэрбэгдэшөөд байба. Хирэ болоод лэ Батаяа дуудан иираглахадань, Батын зосоо долоо дахин хүмэрижэ, яаха, хээхээшье ойлгохоёо болишоод байба.

Удангүй гэрэйнэ эзэн Бооржын станцяар ябаад бусахадаа, ханаагаа зобонгёор Бата руу гэтэн, эрид шууд үгэнүүдые ямаршые хайраггүйгөөр алдажа, Батын зүрхэ, сэдхэлые унтаршагүй гажаралаар нэрбэбэ.

– Нүхаар! Шамда ехэ таагүй мэдээсэл асарбаб. Манай эндэхи сагдаанарта таанад тухай тодорхой мэдээсэл ерээ. Хоёр эрэшүүл, нэгэ эхэнэртэйгээр хилэ гараха нэдэлгэ хэхэ хараатай гэжэ тэрээн соонь бэшээтэй. Хажуугаарнь хархис бандидууд, совет зониие алууршад таанадые болоно гэжэ онсо тэмдэгтэй юм ха. Тиигэжэ ямар зон байһыетнай нюур, шарайнтнай, бэе, махабадайтнайшые талаар угаа тодоор бэшээтэй тусхай гүрэнэй саарһан гэжэ минии бүлэ хүбүүн мэдээсэбэ. Гадна... – гээд, гэрэйнэ эзэн хэнэйшые тон элээр ойлгохоор халта абяагүй болон тогтожо, үгээ саашань үргэлжэлүүлбэ. – Энэ басагаяа манайда орхёод, та хоёрой хилээ гараа хаатнай, эгээл дээрэ гээшэ ха гэжэ һананаб... Нурагшалаад халаагүй хаань, һамганаймни үеэлэ басаган айлшалжа ерэн аад, ехээр үбдэшөө гэнэ бэзэб. Һамгамни Агын юм. Тэндэһээ ерээ гэхэб. Шалгаашье хаань, манайда ерэхэ гэжэ тэрэ үеэлэнь гараһан аад, мүнөө болотор үгы. Тиимэһээ анхарал балай татахагүй аабза. Нюдэндөө шэлтэй фельдшернэй энэ эхэнэрыетнэй амиды үлэхэ хараатай, зүгөөр мүнөө байраһаань хүдэлгэжэ яашье болохогүй гэнэ һэн гүб даа. Үгы хаа, харгыдатнай һаһа баража, таанадта горитой сүйд татаха хал даа. Минии хэлээшэһээ мэргэн юумэн байхагүй! Бултадаа хосоронхаар... Тиигээдшые манай талаһаа хилэ хамгаалгые шангадхахань гэнэн нураг, суу тараһаар үнихэнэй. Тиимэһээ удаан саг соо бодожо үзэжэ байха саггүй шахуут. Харин һамгыешни абарха талаар бүхы

аргатай, аргагүйшье юумыень хэнэ аабзаб! – гэжэ хэлээд, Бата Намдаг хоёрой хойнохоо анхаралтайгаар адаглан, гэрэй эзэн хууба.

Толгой руугаа туйлашагүй шангаар үнсэгдүүлхэн мэдэрэлдэ абташоод, Бата шэшэржэ эхилхэн гарнуудаа үбдэгүүдэйнгээ хоорондо нюун, уруугаа хаража хуугаад, удаань тархия гарнуудаараа шангаар бажуун, дорохоо абажа, гүнзгыгөөр ёлобо. Удаань Баярмаагайнгаа дэргэдэ ошожо хуугаад, тэрэнэ уриханаар тэбэрин байһанаа, найхан нюурыень эбдүүсэн таалажа, үнихэнэйшье иимээр уйлаагүй аад, сурхирса бархирба. Мүрнүүдэйн нэрэ хурагүй татаганалдашахадань, гэрэй эзэн Намдаг хоёр юу хэхээ ойлгожо ядан, юрэл ханаагаа алдасагаалдан хууба.

Нилээн болохон хойно Бата толгойгоо үргөөд, шийдхэбэри абahan янзатай хуурайгаар ялаганалдахан нюдэнүүдэ хюрылган, хараса соонь нюугдаатай аймшагтай үбшээ далдалжа, нүгөө хоёртоо батаар хэлэбэ.

– Намдаг! Унаагаа тон найнаар бэлдэ! Харин та... тиимэ, тиимэ! Танда ханданаб! – гээд, Бата гэрэй эзэнэй гарые шангаар бажууба. – Баярмааемни амидыгаар үлөөжэ үзыт даа! Би тэндэ тодорхой байратай болохон хойноо заабол ерэхэб! Ямаршье бэрхэшээл дабажа... Заабол! Дуулана гүт?..

Удаань тэдэнэр замда мордожо, нютаг таладаа үнгэргэһэн хүүлшынгээ хүни юунэй болохые уридшалан мэдэһэн юм шэнги тон элеэр юун гэжэ Баярмаагайнгаа хэлэһыень Бата ухаандаа оруулаад, үшөө дахинаа тиихэдэ болохон хөөрэлдөөгөө һэргээжэ, энэ хахасалгань дан удаан бү байһай гэжэ бурхан багшадаа зальбараад, нютагайнгаа дайдын бүхы мэдэхэ эзэдһээ гуй гуйһаар ондоо юушье ойлгохоёо болишоод байһан Бата Намдагай аалиханаар түлхихэдэнь лэ, һэгээ орожо, нүгэлтэ газар дээрээ бусажа ерэбэ.

Харалган халхитай намарай үеын боробтор үдэшэ тиихэдэ буушоод, шангадажал байһан халхинһаа нюураа нюун, Бата Намдаг хоёрой хоорондуур мориёо оруулан тэдэнэртэ нэнгээд, гэрэй эзэнэй заажа үгэһэн газаршан халхинай хашартай эшхэрээе дабахые оролдон, шангаар хүхирбэ.

– Асарха газартаа би асарбаб! Түлбэриемни үгэжэ хайрлыт! Хилэээ тэрүү тэрэ наруулиг хужааг багаар гарахат. Энэ гүбэйе тойроод, саада тээнэ гарахадаа, хужааг дээрээ сэхэ буухат. Найн даа! Амжалтатай ябагты! – гэжэ дуугараад, газаршанин түлбэриэ Батын гарһаа абажа, тоолонгүй үбэр руугаа гудараад, ябаха гэһэн аад, байрадаа тогтожо, нэмэн хэлэбэ. – Гүбээн баруун хажуугаар ябаа наатнай, дээрэ баймаар ха гэжэ хананаб. Нэмэлтэ харуул тэндэ табижархёогүй хаань, таанад наадгүйгөөр тэрээгүүр гарахат. Мүн хэрбээ ямаршье хубилалта оруулаагүй хаань, хахад час тухай болоод лэ, хилын харуулшад тэрэ багаар гараха. Зай, одоол баяртай! – гэжэ дуугараад, газаршанайнгаа бүри эршэдэһэн халхинай бодхоохон тоохон соо гэнтэ үгы болохыень юундэшьеб анхаралтайгаар хаража байһан Бата жэхэгэд гэһэнэй удаа аалиханаар Намдагтаа хандаба.

– Зай... Бурханай хайраар... хилээ гаталхамнай гү?

– Үнэн дээрээ хажуудань ерэшөөд байхадаа, маргашаха гэжэ байдаг лэ юм байнал! Гайха, гэлы ехэ! Юрын хүнэй гаргаһан тусхай энэ хилэ байна гэжэ хэды ойлгобошье, тодорхойлошогүй тус зурлааханиие дабангаа угаа бэлээр алхажа гараад лэ, тад ондоо орондо, тийхэнээ байтагай ондоо түбидэ орошохо болоно гүбди? Тэндэ, аяар холо гэрэлтэһэн галнууд юундэшьеб тад ондоо мэтээр ханагдана... Тэндэ аяар хангалтаһан нэлэнхы таланууд, гангын гашууншаг охёор нэрбүүлэгдэһэн үндэр бэшэ гүбээнүүд, сэгээрэн уняартаһан ууланууд болон хаданууд, ногоон зүлгөөр хубагтаһан талада атарлан бэлшэжэ ябаһан адууһа, мал, хүбшэтэ тайгые сууряатуулһан турагуудай болон гурануудай урамдалганууд, айлшалжа ерээд, хилэн ногоон дээрэнь хүльбэрхэ тоонто нютаг... эдэ, хуу барандаа, хаанаб даа, шинии бэшэ болошоһон юртэмсэдэ хүнэн үлэхэ болоно гү?! Буряад хүн Тоонто нютаг, гал гуламта гээшээрээл хүсэ орожо ябадаг бэшэ юм гү? Бата-аа! Үнэхөөрөө яаһан муу юумэн болоноб даа? Батаа! – гэжэ хая нээгдэһэн сэдхэлэй үбшэнэй галда нэрбүүлэгдэһэн янзатай Намдаг дуугараад, газар дээрэ үбдэгальдин унаад, ямаршьеб онсоор ёолоһон нүхэрөө уһатаһан нюдөөрөө шэртэжэ байһанаа, халхинай хуйлаан соо арай мэдэгдэмэ дайдые дахинаа, хэтэдээ ханаандаа хадуун хараха гэхэндэл шэртэжэ байһанаа, Бата морин дээрэнхэ нүхэрөө батаар шийдэнги хоолойгоор ооголбо. Энэ оогын Агуухэ хахасалай онсо тэмдэг өөр соогоо шэнгээн абаһан мэтэ байгаа һэн.

– Намдаг! Түргэлэ! Хилын харуулшад хахад час тухай болоод ябаха гэжэ хэлэнэ хамнай. Бодо даа! Хэзээ нэгтэ нютагаа бусахагүй зон гүбди?! – гэхэдэнь, Батын абяан соо этигэл, найдал, мүн бусахагүйгөөр юунээшьеб ошоһоной мэдэрэл байгаа бэлэй...

– Бата! Хүлисэ! Бүхыгөө орхёод, дуранайнгаа хүрөө хаань, мориндоо мордоод, тэрэ орхихондоо ошохо эрхэгүй боложо, холын хари нютагуудаар тэнэлгэндэ гарахада, иимэ, угаа хүндэ юм гэжэ хаанаһаа мэдэхэ байгаабиб? Гайтайл байна! Ээх! – гэжэ уйлаганахадань, хүүлшынгээ хилэ шадар ерээд, юу хэжэ ябаһанаа ойлгожо ядаһан нүхэр тээшээ хайрлан хагад, тэрэл зуура шоо үзэнгээр хараад, Бата бүдэхээр хэлэбэ.

– Хүрөө, Намдаг! Ябая!

Тэдэ хоёрой нужаагай эхин багта ябатар бүлэг буутай моритой зон хойнонь бии боложо, «Зогсогты! Зогсогты, бузарнууд!» гэжэ байгаад, тэдэнэртэ хандан хуугайлба. Моридоо шабхуурдан, нэрэ нураггүй гүйлгэлдэшэхэ гэхэдэнь, тэндэнхэ хэдэн буу зэргэ наяржа, гэнтэ Намдагын булай шангаар ёолоод, бүүргэ дээрээ тонгойн, дохихон шэгтэй байһандал боложо, аалиханаар холжорон газар дээрэ унашахадань, моринийн айшаһан эрээн

нюдөөрөө харантажа, шангаар хуухираад, халта халба хүрээ. Тиэхэдэнь Бата жолооснь тодон барижа үрдээ, морин дээрээ Намдаг тээшээ тонгойбо.

Тэрэнь ехэ үбшэнһөө балартажа байһан нюдээ арай шамай нээгээд, харасая Бата руугаа хандуулан, «Тэрэ минии зэргэшээ мориимни хүтэлэ! Энээнээ орхи! Бишни нютагһаа ябаха ойгоргүй дурагүй байгаа һэм! Бишни эндээ үлэбэб! Баяртай! Бишни иимэл заяатай байбалдээ!» гээд, энэбхилһэн мэтэ уршыжа, нюдэдын нээлгэтэй зандаа хүдэлхээ болибо. Туруунуудай табараанай дүтэлжэ ябаһые мэдэрэн, Намдагай зэргэшээ мориной жолоо абаад, хоёр хайн моридой хүсөөр хужаагайнгаа саана нюдэ сабшаха зуура гэхээр Бата гарашоод байба.

Тэндэһээ халхинай бүри гудамбаарһан хуйлаан соо үлэ мэдэг харагдаһан моритой зон руу хэдэн дахин буудаад, тэндэһээ олон хүнэй уйгарлаха дуулдажа, «Мэргээр бууданал, шүдхэршни!» гэхэ абьян соностобо гү гэжэ ябууд ханаад, Бата саашаа табиулхандаа, набтархан гүбэй өөдэ гүйлгэн гаража, тэрэл зуура саанань хорон ороходоо, юунээшьеб ондоо болоһониие бэе, махабадайнгаа хуби бүхэнөөр ойлгобо. Юуб гэхэдэ, хойноһоонь буудаагүй, эндэ, гүбэйн саана, халхиншье нам гэхэн мэтэ шэмээгүй байгаа бшуу. «Энэл гээшэ гү, хилын саанахи, Хитад!» гэжэ Бата гайхан, гэлын бодобо...

ХОЁРДОХИ БҮЛЭГ

Тайгын тэг дунда нэмжыһэн нуурай эрьедэ хоёр ангуушад зэргэлэн бууна. Бүхэли үдэр соо ябажа эсэшэһэн хүлнүүдээ наартай, дуратайгаар жиижэ, энэ үдэрэй хоёрдохи хахадта унагаһан гүрөөһэнэйнгөө мяханһаа түүдэбшэ дээрээ сонгоожо, шаража, зунай һүүлшын харын хайхан үдэшин ягааран халбаржа, аргааханаар унтаран байхые абяа, дуугүйгөөр хоюулан адаглан бууна. Энэ хаһада, илангаяа һүниндөө намарай шэнжэ элээр мэдэрэгдэжэ, хүйтэн байдаг туладань, залуу ангуушанинь бодожо, ерэн сасуугаа бэлдэһэн гурбан хуурай нүүлэнүүдые түдэбшэ руугаа хэрээһэрүүлэн хэжэ, ядамаггүй унтахынгаа үндэһэ мүнөөнһөө бэлдэнэ. Тиигэжэ байтараа, залуу нүхэрһөө нэгэ багал аха ангуушанинь залуу нүхэрэйнгөө хойноһоо анхаралтайгаар адаглажа, юундэшьеб үргэнөөр маһаран, тэрэндээ тэрэл зуура хүхюунээр хандана.

— Баһашье шадалтай шолмо байналши! Даахагүйш гэжэ нээрээ һанаалби. Тиимэһээ бодожо туһалхамни ха юм гэжэ һанажа байгаалби! — гэжэ тэрэ дуугараад, түүдэбшэ дээрэһээ мэнэ һая абahan соноһон мяханһаа амталжа үзөөд, сэдхэлээ ханангыар шомшоржо, түрүүшын монсогые ама

руугаа ехэ дуратайгаар ябуулаад, тэрэ модоёо нүхэртөө барюулжа, нүгөөдэ модоёо өөрынгөө гарта абаба. Түүдэбшын дэргэдэ ойро зуурын абяагүй байдал тогтожо, хоёр эрэшүүлэй оролдосотойгоор жажалхал соностоно. Аха ангуушаниинь хооһорһон модоёо голхорһон хэбэртэй шэг гаргажа, хажуудаа табяад, нуурай халта хашаргатаһан нюруу тээшэ бодолгото болонгёор шэртээд, аалиханаар хэлэбэ. – Хэдэн жэлэй саана энээгүүр баһал агнажа ябааб. Тиихэдэмни Рабдан ахатан һонин юумэнтэй танилсууһан юм. Эгээл нам шэнгээр хөөрөжэ байтарнь, тэрэ нуур дээрэ бии болоо... Дун сагаан хун шубуун нуурай уһан дээхэнүүр ниидэн, гунигтай гэгшээр хэниешёб дуудаһан мэтэ байгаа. Тэрэ уһан дээрэ һуужа амараад, үглөөгүүрын дахинаа хэдэн дахин бусажа байжа дуудаад, эсэстээ нийдэжэ ябашоо һэн. Хун шубуун гэшэ бүхы наһан соогоо нэгэл нүхэртэй хуби заяагаа холбодог юм ха гэлсэдэг. Ондоо нүхэртэй болодоггүй байна бишибы даа! Тэрэ хун шубуунай нүхэрые муу һанаатай ангуушад буудажа алаа юм гү, али үшөө юун болоһон юм – имагтал тэрэ шубуун урда зүг руу нийдэжэ ошохынгоо урда тээ эндэ ерэдэг, алдаһан нүхэрөө ходо гунигтайгаар, гүнзэгы гажаралтайгаар дуудадаг байшоо... Мүнөөшье тэрэнэй гунигтай дуудан дуудажа байһан мэтэ байна! Һонин байгаа бэлэй. Би этигэжэ ядааб. Теэд нюдэнэймни урда боложо байһан юумэ бодото дээрэ харажал байгаад, этигэнгүй байхын аргагүй һэн. Юрын гэхэдэ, юрын хун шубуун тиигэжэ үгылхэ, гайхалтай юумэниинь гэхэдэ, олон жэл соо тиигэжэ ябаха юм гэжэ этигэхээр аал? Теэд энэ юумэндэ этигэхэ батай болооб, үнэн зүрхэнһөө этигээшьеб. Тэрэ шубууе ойгоргүйгөөр хайрлааб! – гэжэ дуугарһан ангуушанай аманиинь удаань болоһон юумэнһээ эжэлүүдгүй нээгдэбэ. Гэнтэ нуур дээгүүр онсо дуудан эдэлжэ, хэлэжэ байгша обогд гэбэ. Тэрэ аалиханаар толгойгоо үргэжэ сиилэгэр, боробтор замби өөдэ шэртэбэ. Тиигэжэ эрэшүүлэй бодото дээрэнэ харан гэнээнэ, орой боложо байһан үдэшын һүүлшын ягаан элшэнүүд сооһоо дун сагаан хун шубуун гайхамшаг гоёор, ямар нэгэ дангина шэнгээр нийдэн ерэжэ, нуурай оршониинь гунигтай дуудаагаараа сууряатуулба. Тэрэ хэдэн дахин нуурай нюруу дээгүүр элин байтараа, нуурай тэг дунда бууба. Нуурай арай хашарһатан байһан нюрууе үрхиргэн, далаараа далбагануулжа, шалаань гаргаһан мэтэ болоод, тэрэнэ гайхалтай онсоор хумижа, нүхэрөө дуудаһан гунигтай дуудаагаа огторгойн гүн руу ябуулаад, абяагүй болоходонь, ангуушад зэргэ хүндөөр һанаа алдаад, ахань залуу нүхэртөө дахинаа хандан аалиханаар хэлэбэ. Тиихэдэнь абяан соонь аймшагтай гүнзэгы гажарал байгаа бэлэй. – Тэрэ түрүүн хараһан шубуумни гэхэ аргагүй байнаб... Лаб тэрэ һаа, хүн түрэлтэндэшые хүсэд хабаатай бэшэ хал даа гэхээр мэдэрэл эдэ шубуудта байна ха юм! Гайхалтай!

Энэ үед хун шубуунай гунигтай дуудаанда харюусахан харюугай дуудаан зэдэлээд, сагаан үнгэтэй наранай үүлэнэй саанаһаа гэнтэ бии болошоһондол харуул, энэ гэрэлээр дүүрэн байдаг түби дээрэ ямаршьеб онсо хайхан юумэнэй дээдын үндэр үршөөлэй буянта хүсэлөөр аажамаар бууһан шэнгээр ангуушадта ханагдажа, гайхалыень дэбэргээн дуулдажа, матаргай хүзүүгээ һунаан, һунаан, мэнэ харанхы соо умбахаяа байһан нуур дээрэ үшөө нэгэ, тад ондоо жэгүүртэн үзэгдэн буугаад, тэрэнэйн-гээ нуур дээгүүр нэгэ тойролго хэтэрнь, уһан дээрэ һууһан шубууниинь адаглан хараад, гунигтай шэнжээ дуулаһаар байтар алдажа эхилһэн абья эжэлүүдгүй гаргажа, ниидэжэ ерэгшэнь доошоо шуумайгаар буугаад, түрүүн ниидэжэ ерэхэн шубуунтай илламаар золгожо, ута, сагаан, уян хүзүүнүүдэ ниилүүлэн һольбуулжа, ажабайдалай шэдитэ хүсөөр дүүрэхэн хойуланайнгаа хашхараа гаргажа, нүдэ онсоор хужарлуулма хатар уһан дээрэ бүжэглэн, буужа байһан һүнийн харанхы абьяастайгаар тараан байхалал гэбэ...

Хун шубууд аймшагтайгаар таашаан байһандал, бэе бээдээ няалдан, огсом, дорюун абяануудаараа гиигэхэн агаары доһолгон зэдэлүүлжэ, «Бидэ уулзаабди! Бидэ хамтабди! Сугтаабди!» гэхэн мэтээр дуулалдаба. Үдхэржэ байһан иираг харанхы соо нюугдан, хун шубууд ангуушадта харагдахаяа болин далдалагдабашье, тэдэнэй инаг дуранай хатараар нуурай оршон бодото хайн хайханаар дүүрэхэн мэтэ байгаагша хэн...

– Харалши! Уулзаба бэшэ гү? Үнэхөөрөө... Аа? Ямаршье хайхан юм гээшэб! Нүхэрынь нэгэ юумэндэ ороод лэ, нүхэртээс ниилэжэ ерэхэ аргагүй байһанаа, одоол аргатай болоходоо, саг дары ерэбэ ха юм! Тиимэхээ ямаршье хахасалай удаа уулзалганууд заабол болодог, тиимэхээ, юрэл, этигэл, найдалаар дүүрэн, агуухэ Хүлээлгэнэй засагта абтаха шухала! Тиимэ даа! Рабдан ахатан тон зүб хэлээ! Ямаршье нюуса тодо болодог, ямаршье тодо юумэнэй далда удха гэжэ байдаг. Тиимэ даа! Үнэнэй бэлхые хүлээхэл хэрэгтэй юм байна. Тиигэхын тулада бүхы наһанайшье хэрэгтэй болохо байбалнь!..

1

Харанхын засаг соо орошоод, аяар холодо аниб-ониб гэлдэн байһан мүшэнүүдэй дундуур Эжэл хоёр мүшэд тээшээ ниидэжэ ябанаб гэжэ булайгаар зүүдэлжэ хэбтэтэрээ, Баярмаа хээтэй гэнтэ һэришэбэ. Тэрээндэ онсо хайхан мэдэрэл асарһан зүүдээс һэргээхэ ханаатай хэды оролдобошье, Баярмаа хээтэй яашье унтаж ядаба. Нүдээс анихадань, огторгойн зулай дээрэ ялалзаһан Эжэл хоёр мүшэд лэ дотоодын харасада угаа элээр харагдаха юм. Тэдэ хоёр мүшэнүүд абьяастай хайханаар ялаганалдан, нэгэ

жэгдээр, угаа найдамтайгаар гэрэлтэжэ, хүгшэнэй ханал, хүсэлые бүхыень эзэлжэ, тэдэ мүшэнүүд тээшэ заабол хэтэдээ ошохо гэхэн бодолыень бүри бата болгоно.

Баярмаа хээтэй эсэслэн хэришэбэ. Түдэгэсэн сохилхон хүри-улаан зүрхээ номгоруулха ханаатай гүнзэгыгээр абажа, ханаа алдана. Тиигээд унтари дээрэ хууд гээд, заншалта ёһоороо хойто сонходоо ошожо, үй түмэн мүшэнүүдэй хойноһоо адаглаба. Тиихэдэнь Долоон Үбгэдэй тээ дээрэхэнэ байһан хоёр мүшэд айхабтар гоёор, онсоор, ямаршыёб ольһотой хайханаар носоһон мэтээр үзэгдэжэ, Баярмаа хээтэйн гансаардаһан сэдхэлые онсо найдалаар дүүргэбэ.

Баярмаа хээтэй сонхынгоо хажууда ехэ дуратай качалкаая асараад, тэрээн соогоо айхабтар дуратайгаар хуушаба. Тиигээд мүшэдэйнгөө хойноһоо адаглаха бүрээ тэдэнэйнгээ хайшааб даа бүри ялагар мэтээр харагдахадань, зосоогоо баяраар халиһан аалин гуниг бөөмэйлэн, ханаануудтаа абтан, хүдэлхээ болёод хууба...

Тэрэ аяар холын 1929 ондо түрэл Хүндыдэнь болоһон юумые үсэгэлдэр үнгэрһэн шэнгээр хаража, тэрэнээ ухаан соогоо хэргээн хуутараа, 1930 оной Бооржын таладахи хагсуу хүйтэн намар мүн лэ ханагдана. Ехээр үбшэлхэдэнь, орёод ошохо баатай болоһон инаг гансынгаа үреэлээр арай шамай үхэлэй һабарһаа мултараад, анха түрүүн газашаа гараад, гэрэй үбэртэхи хандалы дээрэ хуухадаа, хүршэ хандалы дээрэ хууһан хэдэн һамгадай иигэжэ шашалдахые дуулаад, бодото юумэ хайнаар мэдэхэ бэшэ аад, хүн түрэлтэнэй түлөөлэгшэд юундэ иимэ гам хайрагүй тобшолол гаргадаг гээшэб даа гэжэ сээжынь гүн соо бодоһон үбшэ мэдэрэн бодоо хэн.

– Энэшни амидырба ха юм! – гэжэ бишыхан хулганаан мэтэ хоншоортой ород эхэнэр Баярмаа руу зэрэ зэртэгэр, түргэн нүдэнүүдээ нэрэ һурагүй эригэнүүлэн, хоолойгоо халташыё аалин болгонгүй хэлээд, ээлжээтэ һамаараа ама руугаа ябуулба.

– Хари... Теэд үнэн дээрээ Эрлиг хаандаа ябаа һаань, дээрэ байгаа бэшэ гү даа? Тэрэ сэбэрхэн, зохидхон эрэнх үгы болоһоор болоо хадань, Петька Захаровой муухай гарһаа мултархагүй барма бэшаал даа! Угайдхадаа, онсо сэбэрыень гайхахаар лэ! – гэжэ баахалдайдал бүдүүн буряад эхэнэрын эрэн пуладаар боолготой толгойгоо зантагануулан шомшорбо.

– Дан шанга шангаар бү дуугаралдагты! Магад Петькэхээ зугадаха шадалтай аалам? – гэжэ хойногор, ута буряад эхэнэрын Баярмаа руу хара саараа харбаад абаха юм.

– Зай... Ехээр үбшэлөөд, хая хада бодоһон амитанда юунэй тиимэ шадал байха хэм даа! Үбшэн зандань абаашажа хаажархиха байһыень бараг болоторнь гэртээ байлгануулби гэжэ үгэдөө оруулжа шаданан Цокто энээнэй бараг болон сасуунь тушаагаагүй хаа, өөрөө түрмэлхэ баатай болохо

тоосоотой хүн ааб даа. Зүгөөр сэхыень хэлэхэ болоо хаа, энээниие бодото үхэлхөө хамгаалжа абahan хүн ааб даа! Тиимэһээ энээнэйнгээ хойноһоо адаглад гэжэ байгаа гэбы! – гэжэ бүдүүнийнь ушар байдалые хайнаар мэ-дэнгээр тобшолбо.

Иигэжэ дуулахадань, гэрэй эзэдэй тэрэнэй нюдэ руу шууд сэхээр харахаяа болиһониинь ойлгосотой болобо. Баярмаа аалиханаар бодоод, энэ хугасаа соо тэрэниие байлгahan айлайнгаа гэртэ оробо. Гэрэй эзэд үлэ мэдээшэнги боложо, эдээнэйнгээ столой дэргэдэ обооролдон байба. Дүтын хандалы дээрэ хүсэнийнь гэнтэ дууһahan мэтэ Баярмаа халд хуугаад, тархидаа боожо ябahan сагаан пулаадаа ходоро татан абажа, үһээ гуримдань оруулан хагад эльбэсэгээгээд, гарнуудаа ниилүүлэн, үдэгүүдэй тэбэрээд, тэдэнэйнгээ шэшэрээе болигохо хүсэлдэ абтан, хүлэмхи, ямаршые хэлбэригүй хоолойгоор эзэдтээ хандаба.

– Хайн зон байбат! Тиимэһээ хайн даа! Тушааха ёһотой газартаа абаашажа тушаахадатнай болохол даа! Үшөө дахин үнэн зүрхэнэй хайниие хүргэнэб! – гээд, Баярмаагай уруугаа харан хуушахадань, гэрэй эзэн һонин абья гаргаад, эжэлүүдгүй шэлээ һабардаба.

– Мдаа-аа!.. – гээд, тэрэ аягүйрхэхэн янзатай согсогоножо хууһанаа, нударга руугаа Цогто ханясагаагаад, угаа бүдэхи хоолойгоор дуугаа үгэбэ. – Тиигээ хаа, бүхы хубсаһа хунараа, мүн абаад ябаха үшөө юутэй хүмта – тэрэнээ хам-хум гэжэ, ябаха тээшээ бэлдыт даа! Таниие иигэжэ тушаагаагүй хаа, өөрөө толгойгоо занга руу шэхэхэ ёһотой хүн болохолби даа! Яахыншые аргагүй! – гэжэ нэгэ амяараа хэлэжэрхёод, гансал оошолжо байһан сайгаараа һонирхоһон шэнжэтэй болоод хууба.

– Би сагтаа бэлдээдхихэб! Һанаагаа бү зобыт даа! Иимэ сагай тохёолдоо хада иимэл хуби заяатай амитан байшоо гэшэ бээб... Би сагтаа... – гээд, Баярмаа энэ хугасаа соо хэбтэжэ гараһан хүшэһынгөө саанахи орон тээшэ яаралгүйгөөр ошобо...

Юумээ суглуулһаар байтарнь, нилээн орой боложо, гэрэй эзэн Баярмаа хоёр Бооржо ошожо, хонохо баатай болобо. Цогтын хайн танил айлдаа хонуулаад, үглөөгүүр эртэ Баярмаае абаашажа ОГПУ-да тушаагаад, өөрынгөө хэрэгээр ябаха гэжэ гэрэй эзэн шиидэбэ. Харин мүнөө хүни болоһон хойно Бооржо руу ошожо ябахандаа, гэрэй эзэнэй арада өөдөө харан хэбтэн хагад хуухандаа, огторгойн мүшэнүүдэй хойноһоо адаглаба. Бооржо хүрэжэ ябахадань, үүлэнэй араһаа Долоон Үбгэд харагдажа, Бата Баярмаа хоёрой мүшэнүүд арай харагдамаар гэрэлтэй болошонхой, мэнэ унтархаяа байһандал, юрэл онигонолдожо байба. Баярмаагай зүрхэн руу шүбгөөр хадхahандал боложо, үнэхөөрөө хоюуланаймнай үхэлдөө угаа дүтэ болоһонииемнай харуулна бэшаал гэжэ тэрэ угаа хүйтэнөөр бодоо һэн.

Гэрэй эзэнэй танил айлдань яһала барагаар хоноод, нютагай ОГПУ-гай түрмэдэ хаагдахадань, тэдэ хоёр Эжэл мүшэд ямарнууд болоод байна хаб, тэдэнэй хуларһые Батамни хаража, тон ехээр сүхэрэгшэб гэжэ Баярмаа эжэлүүдгүй ханаагаа зобон бодобо. Гансал хүнэй гэжэ тоологдодог, угаа уйтан камера соо хуужа байхадань, элдэб эсын бодолнууд толгойдонь орожо, иихэдээ хүлдэмни, Хии моримни угаа доошоо буун, юумэмни хуу буруулжа байна бэшаал гэжэ бодон, гол түлэб сүхэрбэ.

Тиигэжэ байтарнь, гэнтэ камерынь үүдэн хар-яр нээгдэжэ, богоһо дээрнэ тугаарай Баярмаае угтажа хаһан сагдаа үзэгдөөд, өөрынгөө хойноһоо үүдээс лаб хаан, шэбхэдээд, Баярмаа тээшэ ножор муутайгаар хажуульдин дүтэлжэ, хам тэбэрхээс забдаба. Юун болохоёо байһыень Баярмаа гансата ойлгоод, энэ бузарһаа хайшан гээд, яажа өөрыгөө хамгаалха гээшэбиб гэхэн тодорхой бодол толгой руунь үнсэгдэбэ.

Тиигээд анхаралтайгаар харан гэхэнь сагдаагай баруун ташаан дээрэ ташуур буугай хуй обёоромсоорнь, гэнтэ зосоонь аймшагтай номгон болошобо. Тэрэ бузар сагдаагай эринги гарнуудһаа гэдэргээ аалин сухарин ябахатаа, удангүй наарадаа гуяараа тулажа, гараа урагшань табижа, сагдаагай сээжэдэ тулаад, аалиханаар захирба.

– Тогто!

– Тогто? – гэжэ булайгаар гайхаһан хэбэртэйгээр байрадаа халта зогсоод, уйтан мүрнүүдээ хабшасагаан, энеэб, энеэб гэн, «Яагаашье хаа, минии гарта орохош!» гэхэн шэгтэй юумэн урагшаа даб гээд, Баярмаае тэбэрин абажа, хүзүүн руунь эбдүүсэн, һонёор абья гаран таалаад, шэхэндэнь шиияса шэбэнэбэ. – Сэбэрхэн, угаа сэбэрхэн эхэнэрэй эндэ орошоод, үни болонгүй, мүрдэгшэдэй гарта орохоёо байхадань, би таанадые үнэн зүрхэнһөө хайрладаг, тиимэхэе һүүлшынь эрын мээхэйдэ хүртөөдэг хүм! – гэн, хормойень үргэжэ захалхадань, ташуур буугайнь хуйда Баярмаа хүрэжэ, түдэгэсэн, номгон байхые оролдон тэрэниень арай шамай тайлажа, бууень гар соогоо бажуун абахадаа, наара дээрээ унажа, дээрнэ сагдаагай унан сасуу зүүн хажуу руунь ташуур буугаа лаб байхаар шэглүүлээд, шабхыень даражархиба.

Уйтан, бишыхан камера соо буугай абья аймшагтай шангаар эдэлжэ, дууниинь ханаһаа ханада сууряатаһан мэтэ болоод, халта бүглэршэһэн Баярмаа дээрнэ тэрэл зуура һула болон, угаа хүндэ болошоһон сагдаае арай шамай түлхижэ, унагааха зуураа ташуур буугаа хажуу тээшэнь хаян сасуунь, гурба, дүрбэн сагдаанар камера руу гүйлдэжэ ороо бэлэй...

Бооржоһоо Шэтэ, Шэтэхэе Дээдэ-Үдэ асарагдажа, тэрээн бүхэндэ мүшхэгдэжэ, доромжолуулжа ябатарнь, Сагаан түрмэ соо богонихон сүүд мэтэ наада эмхидхэнэй удаа арбан табан жэлээр шорон түрмын эгээл

муухай хударнь хаягдахадаа, Бататаяа уулзаха үдэр хүрэтэрөө амиды ябаха гүб, али үгы гүб гэжэ гансата ехээр голхорон бодобошье, гансата бээе шангаар барижа, заабол инагтаяа уулзаха ёхотойб гэжэ ханаа бэлэй. Тиихэдэ өөртөө бата тангариг үгөө хэн. Заабол амиды үлэхэб гэжэ... Тиигээд лэ нэгэниинь нүгөөдэдөөл адли түрмын хоногууд хойно хойноһооhubарин ошожо, энэ дэлхэй дээрэ үйлэдэһэн юунээшьеб түлөө хэнээлтэ мэтээр харагдажа, ажабайдалайнь ябаса нэгэ байрадаа тогтошоһон мэтээр ханагдаагша хэн. Гансал юунэй түлөө иимэ шэрүүн хэнээлтэ тохогодооб гэжэ Баярмаа тэрэл зуура элеэр ойлгожо ядаа хэн. Сагдаае алаһаниинь онсо юумэн мэтээр ханагдаа бшуу. Тиимэхээ Бурхан багша болон ямаршье сүүд энэ хэрэгыень бусад алуурнуудһаа ондоохоноор хараха ёхотой байгаа ха юм. Тээд үнэн дээрээ ямар байхаб гэжэ Баярмаа горитойгоор нэжэглэн бододог бэлэй...

Энэ, хараха янзада, тон юрын асуудалда харюу оложо ядахадаа, иимэ бодолнуудаа Баярмаа өөрһөө туудаг болоо бэлэй. Юрэл, дээрэхээ заяагдаһан хуби заяамни иимэл байба ха юм гэхэн мүлшэхэн тобшолол хэжэ, түрмынгөөшье ажаһуудалда ямар нэгэ хайн юумые олохо гэжэ эрмэлзэгшэ хэн. Тиимэ ёһоороо сугтаа һуудаг һамгадтаа хандажа, тэдэнээнгээ байдалда шадаха зэргээрээ хайниие оруулхые оролдоходонь, һамгадынь булайгаар гайхадаг, эжэлүүдгүй Баярмаае хүндэлдэг, бүхы хэнэндэнь, хэлэһэн үгэдэнь удангүй гайхалтайгаар этигэдэг болоо бэлэй.

Харин сүлөөһөө ерэхэн охорхон мэдээнүүд түрмэ соо һууһан һамгадые угаа ехээр гайхуулба, хүрдөөбэ. Юрэ бусын асари томо, хайра гамгүй һагшуураар мэтэ гүрэн, түрэ тэндэ, сүлөөдэ, олониие хаман абажа, зоноо хэмһээ олон болоо гэжэ тоолоһон мэтээр буудажа, түрмэдэ хаажа, Россин ямаршье углуугай хүнэй байхада, эгээл таарамжагүй газарнуудта гүрэн соохи онсо гүрэн шэнги лагерьнуудай, шорон түрмэнүүдэй орониие байгуулжа, туйлай ехэ тээрмэ мэтээр зэмэтэй, зэмэгүйшүүлэе татажа гаргадаг болоһон шэнги байдаг бэлэй.

Бидэнэр үшөө барагаар халаабди гэжэ һамгад бодомжолдог хэн. Харин мүнөө үеынхээр һаа, маанадые гэмнэхэнэйнь хэмжээгээр бидэнэр заабол буудуулха зэргэтэй байгаабди гэхэн юрэ бусын тобшолол хэжэ, энээгээрээ ханаагаа заһаад, иимэрхүү юрэ бусынгаа бодомжонуудаа түрмынгөө угаа ута үдэрнүүдые бишихан талхяар татагдажа байһан талхандал гоожуулжал байдаг бэлэй...

Тиигэхээр фашис Германи манай орондо гэнтэ довтолжо, туйлай ехэ гээлтэнүүд ушарна гэхэн һураг, суу һамгадай анхаралда дуулдаад, түрмэдэ һуугшадай бодолнууд, һаналнууд ташха ондоо шэглэлтэй болобо. Тиихэдэ гол түлэбынь хадаа бүхэтэй бэшэ зон байһандаа голхорхо ханаан

диилэнхинь байгаа. Эрэ хүн байгаа хаа, фронт ошоожо, шадаал хаа, булай хүнгэхэн шарха абаад, ямаршые зэмэгүй, сүлөө болохо хэмди гэжэ хамгад ханаха... Тээд Баярмаатай хууһан бүхы шахуу хамгад ямар зэмээ дайсанай хомонуудай эшхэрээн доро амасажа, ямар зэмээ өөр дээрэһээ абхуулха байгаабибди гэжэ огто мэдээгүй аад, юундэ эдэмни тиимэрхүү бодолнуудта абтанаб гэжэ Баярмаа ходо бодомжолдог бэлэй.

Тиигэжэ совет сүүдэй үгэһэн арбан табан жэлынь түгэсэхэ дүтэлөөд, сүлөөдэ хаана, яагаад ажаһууха гээшэбиб гэжэ Баярмаа ойгоргүйгөөр тэбдэн бододог болобо. Гушан дүрбэ хүрэжэ ябаһан минии үнэн дээрээ сүлөөдэ гарахадамни, аяар үни мэтэ хаанашьеб үгы болошоһон энэ дэлхэй дээрэхи ори ганса инагынь – Батань Баярмаае угтахгүй, харин нютагаа ошоходонь, юумэн хуу тад ондоо болошонхой, тэндэхи зон тэрэниие ямараар, хайшаагаар утгажа абаха гээшэб гэжэ тэрэ зосоогоо түдэгэсэн бодожо, хүнндөө наара дээрээ бодожо хуугаад, үбдэгүүдээ хоёр гараараа тэбэрижэ, тэдэнэйнгээ хоорондо үзүүртээ угаа зохидхон нүхэтэй үргээ хэн, удаан хуужа бодомжолдог хэн.

Удангүй дайншые дүүрэхэ боложо, энэ аймшагтай аласалдаанда илажа гараһан оромной, гүрэн түрэмнай, олониитэ араднай зангаараа тад ондоо, хайн хайхан боложо, ямаршые зэмэгүйгөөр түрмын оёрто наһанайнгаа эгээл гоё хаһые үнгэргэхэ баатай болоһон маанадта ондоохоноор, дан тиимэ шэрүүнээр бэшэ хандадаг болохогүй юм гү гэжэ түрмынгээ оёрто үни дадал болошоһон хамгад бултадаа ханадаг бэлэй. Тиигээд өөһэд өөһэдынгөө бодолнуудтай тэдэнэр нюур нюураараа ори гансааран үлэхэдөө, хэжэгэй хэжэгтэ абтажа, үдэрэйнгөө бодолнуудые өөрһөө үлдэн, энээн тухайгаа огто бодохогүй гэжэ оролдодог хэн. Тээд заримдаа огто үргэхгүй хүнийн утада бодонгүй байхын аргагүй байгаа...

Баярмаагай үнэтэ наһанай арбан табан жэлнүүд ходорсо үлээһэн дошхон халхин мэтээр үнгэрһэн мэтэ боложо, сүлөөдэ гараха тухай ханалнуудыень үнэн бэшэ болгоһон шэнгээр үзэгдэдэг болоод байба. Тиигээдшые түрмын захиргаанһаа иимэ дохёо огто үгтэнгүй байжа, Баярмаа бүдүүн холоомонойнь үлтиртэр унтажа гараһан пудуушха руугаа бүхэли хүнндөө бархираадшые абадаг болоод байба. Тиигэхээр түрмынь арбан зургаадахи хабарай хонгёо, дорюун үдэрнүүд ерээд, түрмын харша соошые энээнэй мэдэрэгдэжэ, булта хамгадай толгойнууд манаршоод, гансал хайн юумэн урдмни хүлээнэ гэжэ ханадаг болошоһон хаһадань, түрмэхөө табигдабаш гэхэн мэдээсэл наһажаал, эрэ хүншүү маягтай, мантагар, томо эхэнэр надзиратель дуулгахадаа, баһал хабар нүлөөтэй байгаа ха, альярхаһан мэтэ тэрэ Баярмаагай гэдэхэ руу хадхаад абаа хэн. Тиигээд гартань ямаршыеб саарһа барюулхадань, ошоожо ябаһан надзиратель

хамганай саашалхын хойноhoо юундэшьеб онсо анхаралтайгаар адаглан хаража байтараа, зог татажа, тэрээнээ дэлгээн хараба. «Гэмтэн Дугданова Баярмаа Жүгдүровна болзороо дүүргэжэ табигдаба. Байгша оной майн 20-до бэлэн болоод байха ёхотой. Тэдыдэхи заһаруулгын лагериин начальник полковник С.А. Артюхов» гэжэ уншаад, удаадахи мүрнүүдэйнь балартан харагдахаяа болишоһондо гайхан нуугаа һэн...

Үнэн дээрээ бодото сүлөөгэй ерэшэхэдэнь, хүн ямаршы мэдэрэлгүй болоод, гансал нёлбоһоёо элбэгээр гоожуулан, орилжол нууха юм гэжэ Баярмаа хаанаһаа мэдэхэ һэм даа!

Һүүлдэнь мэгдэлгэн эбхэрэн ерэжэ, түрмын үндэр харшын саана гарашоод байхадаа, хаана ошохоёо ойлгожо ядан, һөөргөө түрмэ руугаа орохоор бэлэн болоод, зогсожо байхаш гэжэ тэрэ саарһаяа абahan үдэрһөөнь урда тээ хэн нэгэнэй хэлээ һаань, тэрэниие хумхаараа гээшэ гү гэжэ лаб һанаха байгаа.

Харин мүнөө өөрөө иимэ байдалда орошоод, тиигэбэшье эрхэ, сүлөөгэй ульгам амисхаал гэнтэ мэдэржэ, дахинаа нюдэн соонь нулимсануудай сугларан бусалхые ойлгон, түрүүн ямаршы тодорхой зорилго, шэглэлгүйгөөр, энэ муухай түрмэһөө шадаал һаа, түргэнөөр холо болохые эрмэлзэн, гүйжэ шахуу ошоо һэн...

Нэгэ бага һэгээ ороходоо, нютагаа бусахаһаа ондоо юмэ һанажа шадангүй, тиишээ зорёо һэн. Нэн түрүүн бүридхэлдэ орохо гэжэ Хэжэнгын сагдаанарта ерэхэдэнь, хирбээ хара бүтүү һахалтай, сула үһэн янзатай шүрдэгэрхэн ород ехэл һэжэглэһэн харасаар тэрэниие толгойһоонь хүл хүрэтэрнь унхидан һагад балай дурагүй харасаар шэрбээд, зохидхон бэеыень, сэбэрхэн шарайень харахадаа, халта зөөлэрэн, һахалаа эмэрин, ягдагад гэжэ, шэрүүнээ горитойгоор алдан татаһан хоолойгоор шэнгэн дуугаа тэрэл зуура үгэбэ.

– Юундэ заал һаа, Хэжэнгын аймагай дэбисхэр дээрэ байхаяа һанаа хүмши? – гэжэ хэлэһэнээ ехэхэнээр һэжэглэн янзатай хэлэбэ..

– Би эндэхи хүнби! Хүндын... – гэхэдэнь, бүри гайхаһан янзатайгаар һарюугаар мийһэд гэжэ Баярмаа аалиханаар хэлэбэ.

– Хүндын буряадууд бүри үни хада Үлзыгэдэ байдаг болонхой. Харин Хүндытнай Иннокентьевкын ородуудта үгтэнхэй. Үнинэй ааб даа... – гэжэ хэлээд, шүрдэгэрхэн ород дахинаа горитойгоор һэжэглэнгээр Баярмаа руу анхаралтайгаар шэртээд, саарһануудыень бүри наринаар шудалһанай удаа мүнөө болотороо Хэжэнгын зон соо алдаршан дурдагдадаг Бата Одоновой бандын гэшүүн, тэрэнэй һамган, Бооржо хотын түрмэ соо сагдаае хорооһон хүн гэжэ уншахадаа, сэл хүхэ нюдэнүүдээ томо болгон, шэлээе ехэ оролдосотойгоор үрэсэгөөн дан удааншаг абяагүй байһанаа, одоол

шийдэһэн шэнжэтэйгээр иигэжэ хэлэбэ. – Зоной дунда элдэб эсын ойлгууламжын ажал ябууллһанай, энэ, тэрэ ажал ябуулга хэһэнэй үлүү бшибы даа! Үгы хаа, дахяад түрмэлхэт. Байха газартайгта?

– Эжы, баабаймни амиды юм гү, али үгы юм гү – юушые мэдэнэгүйб. Үшөө хоёр ахатай хүн һэм. Нэгэнэйн гэр соо байха углуугай олдохогүй байгаа хаань, ондоо тээ байха газар олдохо юм бэшэ гү? – гэжэ Баярмаагай аалиханаар харюусахадань, сагдаанарай дарга шүдэнэй үбшэнһөө мэтэ уршагад гээд, саарһануудыень бараниенъ бусааба. Тиигэхэ зуураа шэрүүнээр хэлэхые оролдон хандаба.

– Нара соо нэгэ дахин иишэ ерэжэ, бүридхэлдэ заабол ородог байхаш. Ерээгүй хаашни, зугадаа гэжэ тоолоод, бариха, дахинаа зоно хударшни ябуулха баатай болохобди. Иишэ, тиишээ, илангаяа аймагһаа гадуур ябаад ерэхэ байгаа хаа, манда мүн лэ дуулгадаг байхаш. Бурхан үзэг! Энэ болон бусад гурим хазагайруулаа хаа, өөрөөл өөрыгөө гэмнээрэй. Гүрэнэй хилэдэ зуун модонһоо дүтэ ошохо ёһогүй тухайгаа мэдэнэ бээш? Зай, хайнаар байха бээт гэжэ найдаад, табиһуулби даа! Мүнөө шинии зүгһөө аюултай байхашни хэлсээтэй болонхой юм бээ. Зай, баяртай! – гээд, Баярмаае харасаараа үдэшэхэдөө, голхорһон янзатайгаар шомшороо һэн...

Хэлтэгы соогуур гараад, хойшоо ехэ гунигтайгаар шэртэн, тэндэ түрэл Хүндымни гэжэ бодоходоо, сээжэ соонь уйтарһые мэдэрэн, Бургаана гараад, Үлзытэ гэжэ тосхоной баригдаһан газарта дүтэлжэ ябахадань, Худанай хуудам талаһаа абьяастайгаар һэбшээлээд, Баярмаагай нюдэн эжэлүүдгүй нойторбо. Ямар бэ даа иираг манан соо байһан шэнгээр, доронь обоорһон гэрнүүдые обёорходоо, буряадуудшые Загһатын хударишуулдал, мүн мангадуудтал адли болоо ха юм гэжэ тэмдэглэбэ. Тосхоной баруун захада буугаад, үйлсөөрнө түрүүшынгээ алхам хэжэ ядан байтарнь, хойнонь эхэнэр хүнэй утаар татан ханяаха соностобо. Эрбелдэхэдэнь, нэгэ эхэнэр араданы ерэнхэй пулаадаа заһасагаан, Баярмаа руу ехэл һонирхонгёор хаража байтараа, аниргүйгөөр амаяа ангайгаад зогсошобо.

Тэрэнэй нюдэ руу шэртэмсээрнэ, Баярмаагай ухаанда Тагарай Бадмында болоһон түүдэбшын наадан, Батань, Шодобой Хатюун гэгшэд ухаандань зурагас гэн ороод, тиихэдэ Баярмаатай ябалсаһан хоёр нүхэд басагадайн нэгэн – Замбалын Санжадмаа бээрээ зогсожо байгаа бшуу.

Тэдэ хоёр абяагүйгөөр бэе бээдээ гайхалсан, урда урдаһаа харалсаад, нэгэ бага зогсоһоноо, хойулан удангүй бэе бэе тээшээ онсоор эрмэлзэжэ, бүхөөр тэбэрилдэшэбэ.

– Баярмаа! Шамайе энэ һаһандаа иигээд харахаш гэжэ һаяхан хэнэйшые хэлээ хаань, оройдоо этигэхэгүй, ухаа муутай амитан гү гэжэ тэрэ хүниие тоолохо һэм. Бурхан багшын хайраар шимни амиды ха юмши! – гэжэ Сан-

жадмаа эбдүүсэн хэлээд, Баярмаае өөрөө халта холо болгон, асууба. – Өөр тухайгаа дуулгахаяа яагаа хүмши?

– Дуулгаха аргагүй газарта байгаа гээшэ бээб. Тиигээд өөрөө дуулгаха дурашьегүй байгааб! Оройдоо дурагүй байгаа бшууб! Бишни эндэхинээ тад ондоо түбидэ ябаһанаа, амиды ерэнэмни болоод хүрөө юм бээ. Шимни энэниие ойлго! Эдэ жэлнүүд соо миниишни Бата тухай багаханшье хураг дуулдаагүй гээшэ гү? – гэжэ дотоодын ехэ найдалтайгаар Баярмаагай асуухада, Санжадмаа мүннүүдээ хабшагануулан, нюдээ томо болон, хураба.

– Үгы... Гэнтэ үгы болоһонһоотной һүүлдэ юуншье дуулдаагүйл! Теэд та хоёр юундэ, хаана хахасаһан болонот?

– Хилын хажууда ошожо, ошожо, бинь угаа хүндөөр үбшэлөөб. Тиимэһээ Батамни нэгэ айлда намайгаа орхёод, Намдагтай хожуулан ябаха баатай болоһон юм. Тиигээд бинь бараг болон сасуугаа түрмэдэ хаагдааб. Бата тухаймни хураг суу оройдоо үгыл даа! Минии баабай, эжы болоод аханарни хаагуур гээшэб? – гээд, Баярмаа ехэ найдалтайгаар асууба.

– Ехэ ахашни хотодо. Даргашнуу болонхой гэлсэгшэ. Бага ахашни эндээ. Колхозоймной түрүүлэгшэ. Баабайешни гушан долоон ондо тушаагаад, тэрэ гэнээр оройдоо хураггүй агша. Хосороо бэшэ юм гү даа. Тиихэдэшни хүниие алаха гээшэшни ... бэлүүн хэрэг байгаа. Эжышни амиды. Гансаараа, амяараа хуудаг. Аханартайшни оройдоо харилсадаггүй. Ши мүнөө ошоод, эжыгээ уулзажа бай! Би Хажадмаае абаад, нэгэ хэды болоходо, ерэхэб. Тиигэжэ хэлсэхэмнай гү? – гээд, тохоногһоонь дүмүүхэнээр бажуухадань, Баярмаа нүхэр эхэнэрэйнгээ мүрые халта бажуужа, аалиханаар асууба.

– Эжымни али багта байратайб?

– Ай! Уймар толгой! Харанагши, тосхойной хойто хажууда бишыхан гэрэй байхые... Зай, бишни гүйхэмни гү?

– Тиигэ... Харин бишни эжыдээ ошоһуу. Эжымни амиды! Харин таанад ерээрээгты! – гэжэ хэлээд, Баярмаагай угаа яаралтайгаар үйлсэ зубшан ошохыень анхаралтайгаар адаглан зогсоһон Санжадмаа халтад гэхэдээл энеэжэ гарадаг хүхюу нүхэр басаганиинь бэшэ, харин тэрэнэй шарайтай сэбэр, зохидхон зандаа аад, ямаршьеб тад ондоо хүн мэтээр үзэгдэжэ, тэрэ халта бодолгото болон зогсод гэнэнэ, «Ондоо юртэмсэдэ ябаһанаа ерээб!» гэһыень ухаандаа оруулаад, тархияа нэжэрэн шомшоржо, тосхойной урдуур тойрон, Гомбын Хажадмаада хүрэхээ зорибо...

Эжынгээ бишыхан урса гэрэй налшышаһан ябаган хаамжа аалиханаар нээжэ, набтархан хэрэлсынь доодо табсан дээрэ нүдэн соонь суглархан нулимсануудаа даран зогсод гээд, юундэб даа хубсаһаяа заһасагаагаад,

одоол зүрхэлжэ, сээниг руунь ороод, үүдыень татажа оробо. Гэрхэн соо ороходонь, эжынь буруу харанхай, бурханайнгаа урда зула бадарааж, санзай ууюулха ханаатай бүмбэлзэжэ байба.

Тиигэжэ байтараа, гэр соомни хэншьеб оробо гэжэ мэдэрхэн шэнги эгсэ эрьелдэбэ. Сула уршалаа болоһон шарай дээрэнэ урданай Хандамын урданайн хайхан шэнжэ арай шамай мэдэрэгдэжэ, гансал лус хара нюдэдын харасынгаа ольһые үшөө алдаагүй мэтээр мэнэ уйлахаар бэлэн байһан басагандань ханагдаба.

Хандамын хараса богоһын наана зогсоһон Баярмаа тээшэ шэглүүлэгдэжэ, хараһаар байтараа нюдэдын угаа томо болон, хоолойн гэнтэ дуугарха шэдиэ алдан хатаһан мэтэ байбашье, тэрэ баяраар халиһан аалин уйлаагаар бадаржа, хэлэшгүй огсом, дорюун хоолойгоор дуугарба.

– Басагахамни! Баярмаамни! Шамайгаа ерэхэш гэжэ үнинһөө хойшо мэдээд байгаа! Харагты! – гэжэ хэндэшьеб хандаһан мэтэ хэлэбэ. – Басагамни заабол бусаха гэжэ таанадта хэлэдэг хэмнэйб. Баярмаахамни! – гээд, гартаа барижа ябаһан мэшээгээ шала дээрэ һалд алдаад, гэнтэ шадалын халаһан юм шэнги байрадаа зоогдоһон мэтэ басагандаа аалиханаар, баяраар халин ялалзаһан нюдэнүүдээ тэрээнһээ холодуулангүй дүтэлжэ, басагаяа шангаар тэбэрээд, нюурыень таалажа, гэр руугаа хүтэлбэ.

Тиигээд хажууһаамни ябашана аа гү гэнэн юм шэнги, басагаяа ойроһоо ойро зуурашыё табингүй, аалиханаар уйлахадань, эжынгээ айхабтараар хүгшэрһэниие элээр обёорон хаража, тэрэнээ айхабтараар хайрлаһан мэдэрэлээ зосоогоо дараад, эжынгээ дун сагаан болоһон толгойе уриханаар эльбэн, хэлэшгүй баяртайгаар энезбхилбэ.

– Эжы! Ахайтанайндаа нэгэндэ байлсахаяа яагаабта даа? Яагаашье хаа, нэгэ бага хүнгэн байха байгаа бэшэ юм гү? – гэжэ Баярмаагайнгаа ханаагаа зобонгёор дуугархада, эжынь халта мүлтэ саашаа боложо, хажуу тээшэ холжоршоһон пулаадаа заһасагаагаад, уралаа жэрхэнгээр жэмылгэн, дураяа гутангыар татагад гэжэ, басаган руугаа сэдхэлэй аймшагтай үбшөөр халиһан харасаяа хандуулаад, хүлэмхи, ямаршыё хэлбэригүй хоолойгоор хэлэбэ.

– Басаган! Ши намайгаа хайнаар ойлгохыё оролдо! Үлзытэ соохи зондо үхибүүдээшыё тоохогүй муу, муухай үлэгшэн боложо байгаа хүн бэшэ гүб? Ехэдээл хаа, зүнтэглэжэ байһан яндан хүгшэн гэлсээ гүбэ... Харин түрэнэн хүбүүдын өөһэдынгөө эсэгэнээ арсаа гэжэ хори буряадуудай дунда хэзээ ушарһан, дуулдаһан юм? Шинии аханар, Зүгдэр Зандра хоёр, эгээл тиимэ ябадал гаргаа бшуу. Арсахыешье арсаба хэн гэлэй. Зүгөө эсэгиёмнай зүб тушаагаа, тон зүб буудажа алаа гэнэн зон муухай нохосууд болоно бэшэ гү? – гэхэдээ, Хандама хүгшэнэй сэдхэлые аймшагтайгаар зобоожо

байхан үбшэн бэеэрээ гараад, шанга дүлөөрөө урдань хууһан Баярмаае нэрбэхэдэл гэбэ. – Тээд Жүгдэрэй Дугдан хүндэ мууе хэхэхээ байтагай, хээээ нэгэтэ муугаар хэлээ гэжэ байгаа юм аал? Жаалдамаршни, зондо хараалай нэгэ үгэ хэлэдэггүй байхан гүб даа. Тиимэ гэгээн шахуу хүниие бандидуудта тухалаа гэжэ гэмнээд, түрмэ түшын оёрто хаяжа, буудаж алахадань, тон зүб юумэ энэ муу засаг хээ гэжэ хоёр ахашни мэдэрхэн болонол бэшаал? Намайе тиигээгүйнь болоо юм гү? Харин ши тэрэ хирэдэ эндээ байгаа хаа, тиигэхгүй һэнши. Өөрыешни буудаж алахаяа байгаашье хаань... Тэдэ аханууд гэжэ шолмонуудшни ута үһэтэнһөө доро ябадалтай, бодолтой зон болоо бэшаал? Тиимэ зоной үгэһэн эдихэ юумэ эдээд, нэгэ гэр соо байжа шадахагүй байгаалдэе. Шининггээл хаанаһаашьеб ерэтэр амиды хууха тухайгаал үдэр, хүнигүй зальбардаг, Дара Эхэдээл мүргэдэг бэлэйб... Туһалба ха юм! Туһалба... Би шамһаа, басаган, юу үзөөбши, Бататаяа хаана хыхасаабши гэжэ хуранагүйб, хурахашьегүйб. Баташни дайнай үедэ тусгаар намда хүрөө һэн. Ондоо хэншые харагдаагүй юм. Ёһотойл эрэ даа – шинии Бата! Намайе хээээдэшые сагдаанарта тушаахагүйб гэжэ одоол батаар найдаһан хадаа тиихэдэ ерэхэн байгаа бэшэ гү даа? Энэ совет засагай нүлөөн доро ямаршые хүн гээшэшни тад ондоо болодог байна бшуу. Юундэ намда орожо ерээбши, юундэ намһаа айгаагүйбши гэхэдэмни, урдаһаамни сэлмэг нюдөөрөө хараад, шангаар энеэгээ. «Баярмаахан-дамни тон адлит! Тиимэ һэн хойноо ямар нэгэ муу юумэ хэжэ, урбажа бирахагүйт!» гэжэ илдамаар энеэбхилэн хэлээ бэлэй. Шининггээ үгы байхада, нилээн гажараа һэн даа. Шинии хэдышые жэл болоод, гэгтэ бусажа ерээ һаашни, иигэжэ хэлэхэт гэжэ хэлээгшэ һэн. «Баярмаа тухай, манай ялагар Эжэл мүшэд тухай сула, алхам хэхэ бүридөө, зүрхэнэйнгөө сохисо бүхэндэ һанажа ябадагби, хээээ нэгэтэ Баярмаагаа оложо, агшан зуурада гү, али удаан гү – хүнэй үзэдэг жаргал үзэхэ байхабди!» гээ һэн... Би урдаһаань хэлэхэб гэхэхээ бэшэ, юушые хэлээгүйб. Үнэн дээрээ энэ һаһандаа ёстой дуран гээшын шэгшэгхэниел үзэхэн би юун гэхэ байгаабиб? Тиимэхээ саашадаа яагаад ажаһуухабиб гэжэ өөрөөл шиидхэ. Харин Баташни тиихэдэ нюусаар ябаһан байгаа бэшаал даа. Юун гэгшэб – үнөөхи шпийн гэгшэнь болоод ябаа гэжэ ойлгогшоб. Үлзыгэдэ, илангаяа, ехэ нюусаар, далдалжа ябаа. Баригдаа хаань, совет засаг заабол өөрыень хүнөөхэ байгаа. Харин хилын саанахи дарганарынь Үлзыгэ ерэхэниень дэмжэхэгүй байгаа гэжэ һанагшаб. Шам тухай юушые хэлэжэ шадахагүй байхадамни аймшагтайгаар гажараа һэн. Бүри муудаһан тухайнь хэлэхын аргагүй. Зүгөөр минии Баярмаа амиды гэжэ маани мэгзэм мэтээр дабтажал хуугаа... Харин нэгэ муу амитанай хосороо гэжэ хэлээ һаань, нэгэтэшые этигэхэгүйб гээ. Харин минии энэ алтан дэлхэй дээрэ амиды ябаһамни,

энэ олон зоной дунда гансаардахамни, үгэгүй мэтэ болоһомни – эдэ бүгэдэ бултадаа – шини ерэхые иитэрээ хүлээһэнэймни, угаа хүнгэхэн хажуунь ааб даа. Юушье мэдэнгүй, хаанаһаа, яажа ерэхэ байһанииешни огто соносонгүй хүлээжэ байхаһаа хүндэ юумэн байгаагүй! Харин мүнөө ханаамни амараа. Сагаа урид Дугдандаа ябашана аа гүб гэжэ ходо айдаг һэнби. Халта, юрэл, хэжэглэхэдэ, эм, дом хэмһээ үлүүгээр уушадаг байгаа. Мүнөө ханахадаа, энээдһэмни хүрэнэ. Би гансал нэгэ заабари шамда үгэхэмни. Хоюулан нэгэ дэлхэйн нэгэ хайхан углууе олоод, тонилон ябая! Нээрээ тиимэ газар олдохогүй юм гү? Тиигэжэ энэ нютагтай холбоогоо эрид таһалаа. Аханарыешни огто харахагүй болохо гээшэ минии үнинэй ханаан. Сэхыень хэлэхэдэ, бишни эсэшөөб. Намаар нилээн һонирхоһон мэтэ аад, намтай ярилдахадаа, үлүү булуу юумэ шашажархина аа гүбди гэжэ түбэгшөөнэ, намайе ташха ондоо, совет засагта эсэргүү, харша юумэ хэлэнэ аа гү гэжэ мүн лэ айна. Бузарташахабди гэжэ ханана гээшэ гү даа? Одоол эсээб... – гэжэ Хандамын абяагүй боложо, пезшэнэйнгээ хажууда ошожо, юушьеб носошохондонь, Баярмаа гунигтайгаар эжы руугаа шэртээд, аалиханаар хэлэбэ.

– Эжы! Яагаашье хаа, нютагнай юм бэшэ гү? Нютагһаамнай ондоо тээ бүри муу байхагүй юм гү? – гээд, Баярмаагай хэлэхэдэнь, Хандама уршагад гээд, хайн юумэ хүлээгээгүй хоолойгоор дуугарба.

– Зай, зай! Түрмэ түшөөр ябаашье хаа, үшөө бүхы юумэ гүйсэд ойлгожо үрдээгүй амитан гээшэ гүш? Тиигэбэл ойлготоршни би саашадаашье тээхээр бэлэнби. Ойлготоршни байял даа! – гэжэ Хандама эбсэнгээр дуугараад, пезшэн дээрэхидээ яаралгүйгөөр бусаба.

Бүхы юумэн эжынь хэлээшээр болобо. Клубай, номой сангай шорой хамагшаар ажаллажа байтарнь, шэнэ парторг бии боложо, Баярмаагай дэбисхэр руу орохоёо жүдхэжэ, орожо ядаад, бандидай һамганда, өөрөө бандит эхэнэртэ үзэл, сурталай онсо шухала эмхи, зургаануудай түлхюур найдажа байхадаа, яһан зомта гэжэ байжа шууяа, шурхираа гаргаад, энэ ажалһаань гаргажа халаа бэлэй.

Тиигэжэ бандидай һамганда найдамаар газар Үлзытэ соо үгы боложо, ажалай огто олдохоёо болиходонь, Баярмаа ахадаа ошохо баатай болобо. Хүнэй огто үгы байһаниие һамбаашалан, ажалайнь таһалга руу орожо ерэхэдэнь, тэрэнь одоол атанханаа алдаба. Эгээл тэрэ үедэнь Ленинградтай врачнарай болон бусад хэрэгүүд хүжэрөөгдэн дэбэргээгдэжэ, халта ноёнсор гэхэн зон хүрдэжэ, айжа, илангаяа харилсаануудтаа сэбэр байхые оролдодог саг ерээд байгаа юм. Тиимэһээ нэр-мэр гэшөөд байһан Зандраа хүнэһее гаратарая айжа, сухигар сагаан болошоод, уни, холын һүүдэр мэтээр үзэгдэһэн дүү басаганайнгаа богоһо дээрэ бии болон сасуу хоёр га-

раараа зангажа, аманиинь ангаг, ангаг гэн нууба. Тиихэдэнь Баярмаа юуншые гэжэ хэлэнгүй, шала дээрэнь пядь байса нёлбоод, гаража ошомсоороо, эжынгээ, өөрынгөө баян бэшэ юумые хуу суглуулаад, Үлзытэһээ эсэслэн гаража ошохондонь, Зандраагай зосоо нэгэ бага номгороо хэн.

Харгы дээрэ гарашоод, хайшаашые ошохоёо огтошые ойлгожо ядан, дан түргэдэһэндөө хара буун, нуужа байтарнь, эжынь басаган руугаа хёлом гэжэ шэртээд, хуушахан хабар, намарайнгаа пальтогой доодо шагтынень үлэ мэдэг тобшолжо, өөртөө найданги хоолойгоор аалиханаар хэлэбэ.

– Бишни ошожо боломоор найдамтай газартайб. Ерээдүйдөө бэлдэжэ байгаа хүн бээб. Манай Хүндын Жалсанай Зундыма гэжэ басаган Эрхиригэй хүндэ хадамда гаранхай. Нёдондо гэртээ айлшалхадаа, намда айлшалаа хэн. Өөрынгөө эжыһээ минии ямар байдалтай байһан тухай дуулааха. Тэрэбэээрээ ябая гэхэдэнь, шамайгаа хүлээжэб гэхэдэмни, бүри ядаруу сагай болоо хаань, манай тишээ зүрхэтэйгөөр ерээрэйт гээ хэн. Тишээл зориё! Хэжэнгэ хүрэжэ, сагдаанарһаа табилга абахадаа, минии түрэл хүбүүндэ хандахабди. Эрхириг гээшэшни хотын хажууда оршодог тосхон юм. Тиигэһээр, сагай ошоходо, шиниимни байдалые нэгэ багашые хаань, нуларуулхагүй юм гү? Зай, мүнөө дээрээ Хэжэнгэ хүрэтэр ябая даа...

2

Монголой болон Түгэдэй хэрэгүүдэй талаар комитедэй алба хаагша, үндэр наһатай болоһоншые наа, нилээн шандааһатай, шүрбэһэлиг бээтэй Одоной Бата бүһэсөө нүсэгэлөөд, элдэб бээын тамирай упражненинүүдые хэжэ, үглөөгөө эхилдэгээрээ захалба. Теэд мүнөөдэр юуншыеб хаалта хэнэ янзатай. Тэрэ үшөө хэдэн упражнени хээд, мүнөөдэрэйнгөө өөрынгөө бодолнуудта уршагад гэн тогтожо, далайн эрьехээ баллюстрадаар амьарлагдаһан талмайхан дээгүүрээ далайһаа үлээһэн хүнгэн хэбшээн доро нюураа табин, ябасагаажэ байһанаа, далайн долгинууд соо энэ эртэ үглөөгүүр бии болоһон ори ганса далбагын хойноһоо адаглаба.

Хараха янзада угаа нулахан хэбшээтэй далайн нюуруу дээрэ тэрэ далбага доро тамарагшын гайхалтайгаар халхинай хэб-һаб гэхэ бүриие шадамараар оложо баряад, долгихонуудай гэнтэ сайжа эхилһэн хүбөөдэ онгосынгоо хоншоорхоноор арай шамай хүрэхэн мэтэ ульгамханаар, хүнгэхэнөөр тэрэ ягаан хубсаһатай хүнэй жолоодоһон онгосо тамарха юм.

Юумэн бүхэндэ өөрын, онсо дүрэ, тэрэ дүрээ тэрээн бүри хэрэглэжэ шадаха хэрэгтэй гэжэ ябууд тэмдэглээд, талмайханайнь халта гүн соо табяатай шезлонг дээрээ нуужа, хажуудань татаатай аягын шэрээхэн дээрэ табяатай үндэр бокалтай хүйтэн унда абажа, бага багахан балгаар уун, үглөөнэй һонинуудай нэгыг гартаа абаба. Теэд ехэ удаан уншажа

шадабагүй. Иониноо хажуу тээшэнь табяад, бодолгото болон, огторгойн арай мэдэгдэмэ үндэртэ тамаржа ябаһан һэмжэ үүлэнүүдэй хойноһоо адаглаба.

Мүнөөдэр юундэ гэнтэ иимэ болошоод байһанаа, хэды бодобошье, Бата оройдоо ойлгоногүй. Үндэр духаяа уршылган, бодолдоо абтахадаа, хирэ болоод лэ, уршагад гэхэ юм. Тэрэл зуура хэды тэдэ бодолнуудаа өөрһөө туугаашье һаань, үнгэрһэн хүниингөө һанаашалгануудта һөөргөө бусажа, толгойень улам үсэдөөр бусалаад халаха юм бэшэ.

Гэгээн сагаан үдэрэй ерэхэдэ, толгойень эзэлхэ ёһотой тад ондоо бодолнууд мүнделжэ, тэдэ хүниингөө һанаанууд тухай мартаха ёһотойшье һаа, мүнөөдэр юундэ дахинаа бусаад халаагүйень одоол ойлгожо ядана. Үшөө дахин хүлгэһэн янзатайгаар сабиргайгаа нидхэрэн уршагад гээд, хүниингөө һанаашалгануудтай эбсэн диилдэбэ.

Үсэгэлдэр комитедэйнгээ даргын Росси худар, Буряад орон руу тусхай делегациин ябуулагдаха байһан тухай мэдэсэһэнһэнь хойшо иимэ болооб гэжэ тэрэ өөртөө мэдэрхэ баатай болобо.

Тэрэнэй хүнгэн бэшэ ажабайдалай аяар тэрэ холын, мартагдажа эхилһэн мэтэ сагын гэнтэ эрьен ерээд, Батын зүрхые залуугайхарнь сохилуулба, онсоор доһолгобо. 1930 оной харалган хүйтэн намарай нэгэ хагсуу үдэр Эсэгэ оронойнгоо хилэлхэ ходорон гаража, одоол сүлөө хүн болобоб гэжэ үнэн зүрхэнһөө һанаһыень, эгээл 1929 ондо КВЖД-эйдэ үймөөн, хуймаан болоһон байжа, Шэнэхээн ерээд, тон һайнаар түбхинэжэ үрдэгүйдэнь, хитад сэрэгшэд ерэжэ, Батые барижа абаад, ябашоо һэн. Ородуудай эльгээһэн тагнуулшан гээшэш гэжэ гэмнэгдээд, дэлхэй дээрэ эгээл муухай түрмын «һайн, һайхание» одоол садатараа үзэжэ байтарнь, Хайлаартахи сагаантанай түлөөлэгшэ ерэжэ, тэрэ тама сооһоонь гаргажа абаашаа бэлэй.

Тэрээндэ тиимэ һайн юумэ хэһэнэйн түлөө тэдээндэ алба хэхэ болоод, Харбинда байрлаһан гол байрын харуулшанаар хүдэлжэ байтарнь, Хойто Хитадта тогтоогдоһон, гансата Японой харгалзалга ороһон, үнэн дээрээ тэрэ гүрэнэй оролдолгоор байгуулагдаһан Маньчжоу-Го гэжэ гүрэнэй сэрэгэй албанда Батые татажархёо бэлэй.

Хайларһаа холо бэшэ оршоһон сэрэгэй казарманууд соо хитад сэрэгшэдэй гарадаг хургуули хэжэ, шэнээр бии болгогдожо байһан монгол дивизиин сэрэгэй алба хаагша болоод, нэгэтэ буудалгынгаа хэшээлдэ ошохоёо гараха гэжэ бэлдэжэ байтарнь, тэрэниие штабта ерэ гэһэн захиралта бууба. Тэрэ үедэ тон мэргэнээр буудадагаараа, сэрэгшын хэхэ ёһотой бусад юумэнүүдтэ онсо шалгардаагаараа бусад соогоо тусхай илгаран шалгаржа, өөр тээшээ дарганарайнгаа анхарал татажа шадан байгаа. Тиихэдэ

нимэ юумэн нэгэ талаараа тухатай, нүгөө талаараа муушые хажуутай гэжэ Бата хайнаар гансата ойлгоо нэн.

Штаб худараа соёржо шахуу ябажа ерээд, үндэр үүдэнэйн дэргэдэ байхан харуулшан сэрэгшын заажа үгэһэн таһалга руу орожо ерэхэдэнь, тэндэ татагдаатай ута столой саана урдаһаань хараад, гурбан нилээн томо зиндаатай офицернүүд хуужа байба.

Дээрэлхүү, гоёенсуу, ноёрхуу ха гэжэ гансата ойлгохоор, онсо хайнаар хубсаланхай япон полковник, тээ саанань ямар зэргэтэйень ойлгохын аргагүйшые хаа, томол хүн ха гэжэ багсаамжалхаар, онигор, хадхууртай нюдэнүүдһээ гадна гансата анхарал хандуулма годли мэтэ нарин хахал дээдэ урал дээрэнь ягдайтар харлуулһан набтархан хитад, сонхын наана ямаршые зэргэтэйень ойлгохын аргагүй сэрэгэй хубсаһатай, японцышые байһыень, магад, хитадшые яһанайхиень ойлгохын аргагүй хүн гэжэ тэрэл зуура соо бодоод, ерэһэн тухайгаа элидхэхэтэйнь сасуу, япон полковник абяагүйгөөр зангажа, столдо дүтэлхэдөө, сонхын хажуудахын Уржэн Гармаев ха юм гэжэ Бата гансата таниба.

Шэнэхэндэ ерэхэдэ, нэгэл дахин хараһан Уржэн Гармаевын Бата тээшэ шэглэн ерээд, мүр дээрэнь гарнуудаа табижа, хайнаар хаража абаха гэхэн мэтэ анхаралтайгаар тэрэниие шарайшалаад, миед гэхэн шэнги болоһоноо, томоотой боложо, тоб гэмээр элээр, аалиханаар хэлэбэ.

– Би Квантун сэрэгэй полковник Уржэн Гармаев гээшэб! Монголой нэгэдэхи дивизийн даргаар хая томилогдобоб. Шамтай Японой императорска сэрэгэй генеральна штабай полковник Миядзава ярилдаха хараатай байна. Асуудалнуудыень анхаралтайгаар шагнажа абаад, тоб гэмэ харюу үгэ! Господин полковник! Сэрэгшэн Бата Одонов таниие анхаралтайгаар шагнахаар бэлэн! – гэжэ хэлээд, полковник Миядзава тээшэ эгсэ эрьелдэн, һуеынүүдэй тоб байса ниилүүлбэ.

Нариихан хахалаа бүри гуримтай болгохо ханаатай мэтээр эмэрисэгээн хууһан хиларшаг нюдэтэй хитад сэдхэлээ ханангыар толгойгоороо дохигос гүүлээд, гэрэл соо мэтээр бээ харахаар болотор сэбэрлэгдэһэн сабхиингаа түриие гартаа барижа байһан стегээрээ шаб байса сохисогоон, япон полковник хитадта юуншыеб гэжэ япон хэлэн дээрэ хэлэбэ. Тэрэнь урдаһаань дахяад дохисогоогоод, нюур дээрэ няагдамал мэтэ энеэбхилэл бии болгон, юуншыеб гэжэ харюусаба.

Полковник Миядзава асуудалдань харюусахыень наринаар шагнажа абаад, Бата тээшэ эрид эрьелдэжэ, сэбэр буярад хэлэн дээрэ үгэнүүдээ тоб гэмээр хэлэн, Батада сэхэ хандаба.

– Бата-сан! Танай ямар эрэлхэг зоригтойгоор большевигүүдэй урдаһаа тэмсэжэ гараһан тушаа господин полковник Уржэн Гармаев намда дэлгэ-

рэнгыгээр хөөрөжэ үгөө. Та юрын сэрэгшэн бэшэ, харин хүтэлбэрилхы зиндаатай ябаһан хүн гээшэт. Эндэшые, Маньжоу-Го-дошые, бүхыдөө Хитад орон соошые коммунист үзэл, суртал халдабарита үбшэн мэтээр таража байна, улад зониие үргэнөөр хүлгүүлнэ, тиимэхэ минии һанамжаар, эндэшые тэрэ тэмсэлээ үргэлжэлүүлхэ бээт! Гадна шэнээр эмхидхэгдэжэ байһан монголой сэрэгэй частьнуудта ухаатай, шадамар бэрхэ, урдань табигдаһан хэрэгтээ үнэн сэхэ баймаар эрэлхэг зоригтой офицернууд угаа хэрэгтэй болохо. Тиимэхэ Хайлүцзян хотодо оршодог сэрэгэй тагнуулай офицерскэ хургуулида таниие эльгээхэ гэхэн шийдхэбэри абтаа. Энэ магад шэнэ хэрэгтээ амжалта туйлажа ябагты! Агуу Япон империдэ, манай гэгээн императорта алба хэхэ гээшэ харюусалгатайшые, ехэ найдамжашые үзүүлһэн ябадал мүн болоно. Үглөөдэр болотор эндэхи хэрэгүүдээ дүүргэд байгты! Баяртай! – гэжэ баһал няамал энеэбхилэлээ дахин һэргээн, гарыень һулаханаар адхахадань, ехэ мүлшэ, этигэжэ ядаһан мэдэрэлдэ абтаһанаа, Бата огто мартадаггүй.

Иигэжэ һайн дураараа мэтэ аад, дээрэнхэ бууһан захиралтын ашаар тагнуулай хургуулида ороод, хүниие яажа алаха, хүнэй хойноһоо адаглаха, хүниие мэхэлхэ, хүниие хулууха, хүнһөө хоргодохо, богони болзор соо тад ондоо хүн болохо шадабаринуудта һуража, тэндэнхэ лейтенантын нэрэ зэргэтэй боложо гаргагдаад, Зүүн-Урда Зүгэй Азиин шэглэлээр хүдэлхэ болоо бэлэй.

Гол түлэб француз сэрэгтэ эсэргүү ажал ябуулха тула Бата-сан француз хэлэ наринаар шудалба. Тиимэ тула Синцзян провинцида байрлажа, тэндэ хүдэлхэ бүлэгүүдэй нэгэнэй бүридэлдэ оруулагдажаад, гол түлэб Лаос, Таиланд, Вьетнам тээшэ элдэб даабаритайгаар ябуулагдажа, даабаринуудаа амжалтатайгаар дүүргээд, бусадаг тула үнишые болонгүй, капитан зэргэтэй боложо, энэ талаар дүй дүршэл ехэтэй болоһон тула өөртэйн табан хүнһөө бүридэнхэ бүлэгыг хүтэлбэрилэн, Лаос худар саг үргэлжын даабаритайгаар ябуулагдаба.

Ябахын урда генерал зэргэтэй болоһон Озимура Миядзава Бата-саниие өөртөө урижа асараад, хюмһанайнгаа ялайшатар үрэжэ һууха зуураа Бата руу хёлом, хёлом гэн, нилээн удаан һуужа гараба. Озимура Миядзавын тон харюусалгатай даабарида эльгээхынгээ урда иишэдэг хадань, юундэ иигэдэгыень Бата яашые ойлгожо ядадаг һэн.

Магад хэр бээ барижа ябадагыень иигэжэ шалгадаг байгаа гү? Дэмы тиигэнэ даа... Сүүдхэ соошые, генералай иигэжэ туршажа һуугаашые һаань, һуужал гараха байһанаа, Бата тон һайнаар мэдэнэ. Нэгэтэ дайсанай сэрэгшэдтэ намнуулжа ябахадаа, джунгли соохи шарабтар муухай уһатай бишихан мүрэнэй эрьедэхи үдхэн ожорһон соо табан хоног соо һуужа га-

раа hэн. Тиигэhэнэйнгээ ашаар лэ бүлэг соогоо гансаараа амиды үлэжэ, айхабтар шухала мэдээнүүдые асараа хамнай.

Зүгөөр Миядзава энэ удаа балай үни хюмhаяа сэбэрлэнгүй, тэдэнээ гоёожо дүүргээд, нариихан хахалханаа эмэрин huуд гэhэнээ, алдар сууда гарахан няамал энеэбхилэлээ шарай дээрээ бадараагаад, гэнтэ булай шан-га абяагаар амаяа нээбэ.

– Господин майор! Тон тиимэ! Тон тиимэ! Майор Одоной Бата-сан! Манай командовани, гэгээн микадын алба хаагшад, танай энээнhээ урдахи ябуулгануудые, манай батаар найдамаар ерээдүйнтнэйшье ажалые иимэ үндэрөөр сэгнэжэ, таниие бээе даахан хүдэлмэридэ гаргаха гэhэн шиид-хэбэри абтахан байна. Минии шаби хадатнай танаар би омогорхоноб! Энэ үдэрhөө хойшо дүрбэн хүнhөө бүридэhэн бүлэгыг командалагшаар томилогдоод, Лаос худар ябуулагдажа, Вьентьянда болон тэрэнэй оршон-дохи манай агентурыг дууhан мэдэлдээ абаха болонот. Тэндэ манай эрхим бүлэгүүдэй нэгэн ехэ ажал ябуулна. Бүлэг соо гурбан офицер. Нэгэ сэрэгэй бэшэ хүнийн тэдэнэй хүтэлбэрилэгшэ. Минии буруушаахада, генерал Оой тэрэниие табия гэжэ дурадхаа... Тэрэнэйнь хойноhоо тон хайнаар хаража байхаар. Энэ ажал ябуулгадаа урагшатай байгаа хаатнай, совет хилын дэргэдэ байдаг заставануудай нэгыг даалгахабди. Тиигэжэ нэгэ бага амархат! Номгон газарта байдаг застава оложо үзэхэб. Гэгээн микадада албандаа ехэ амжалта туйлагты! Мүнөө иигээд хара тухай соо тон хайнаар амараад, бэлдээд, бурханай хайраар... ябаха болохот! – гэжэ хэлэхэ зуураа генерал стол дээрэнь байхан хонхохониие жэнгиргэхэдэнь, нэгэ хараад, hүүлдэнь иимэ, тиимэ гэжэ юушье хэлэхын аргагүй хүн поднос дээрэ хоёр рюмк-тай коньяк оруулба. Генерал өөрынгөө рюмкыг абаад, нүгөөдыень Батада дурадхаад, тэрэнэй үргэжэ, баяр ёхололой оршон байдалай үеынхи мэтэ хоолойгоор хэлэбэ. – Гэгээн микадын мянган жэлдэ элүүр энхэ huухын түлөө!..

Хахад жэл соо шахуу яhала урагшатайгаар, амжалтатайгаар ажалаа ябуулжа, хахад харын нэгэ удаа түбтээ радио-холбоо тогтоожо байгаад, тэрээн бүридэ дүүрэн мэдээсэл эльгээдэг болоод байтарнь, генерал Ози-мура Миядзавын тэрэндэ хүргэhэн хэргылэмжэ бодото бэлэлээ оложо, ходо хэргэг ябаhанайнгаа ашаар бүхы бүлэгөө дайсанай анти-тагнуулай сохилто дороhоо амжалтатайгаар гаргажа шадаа hэн.

Үнөөхи генерал Оойн дурадхалаар тон шухала ажал хэрэгтэ оруулхан сэрэгэй бэшэ хүнийн эхэнэрнүүдтэ мээхэй, хара тамхи хорохоёо байг гэдэггүй, хаарта наададаг болон яhа хаяадшье абадаг байшоо. Удангүй бо-роотой хахын унжагай, ута хуратай нэгэ үдэшэлэн тэрэ хүнэй хойноhоо адаглахыень табихан агентнь амидашанхай юумэн гүйжэ ерээд, тэрэ

хүнийе француз жандармериин абаад ошоһон тухай, тэрэнэй инагай харилсаа үүдхэһэн эхэнэрынь француз Сюртеэн агент байһан тушаань мэдээсээд, Бата-санһаа захиралта хүлээн зогсобо.

Тэрэл үдэшэндөө бусад бүлэгэйнь нөөсэ агентурна байрануудтаа ошолгые ханга гэжэ тэрэ муу мэдээ асарһан агентэдээ даалгаад, тэрэнэй гаража ошон сасуу саг дары хододоо бэлэн байдаг байһан хэрэгтэй бүхы юумээ абаад, яһала түбхинэһэн байраһаа гаража, хура бороогоор халхабша хэнээр, дайсанай табижа захалһан занга сооһоо амжалтатайгаар гаража үрдэе бэлэй.

Саашанхи ябуулгаяа үнгэргэхэдэнь, Вьентьянһаа гаража ошохо гэшэнь Батада эгээл хүнгэн талань болохо байба. Хүйтэн хойто зүгтэ нэмжыһэн талада хүн болоһон Батада угаа аймшагтайгаар, юрэ бусын мэтээр үзэгдэдэг джунгли соогуур ябажа гарахань, тама руу хайн дураараа ороһондол тон адли байгаа...

Тиигэхэ баатай болоходонь, бүлэгэйнгөө мэдэлдэ үгтэһэн зөөриие гамтай, хямдаар гаргашалдаг байһаниинь горитой туһа асараа һэн. Үдхэн джунгли соогуур зурыһан замдань зэрлиг шахуу угсаатан дайралдажа, зүб харгыгаа олохын тулада тэдэ зондо горитой зөөрээр түлэхэ баатай болоо хаям. Хэдэн һара соо тэрэ тамын орон соогуур ябажа, танил, тиимэхээ түрэл мэтээр үзэгдэһэн Синцзянай ойгоор бүрхөөгдэһэн хадануудые харахадаа, Бата одоол шанга гэгшээр орилшон алдаа һэн. Гэбэшье энээнһээ болохо юумэн соогуур бүтэн, бүлээн гаража шададаг байһан табан офицер бэе бөөһээ аягүйрхэнгүй, нюдэн сооһоонь арай шамай гараһан эрын ёноной нулимсануудые эжэлүүдгүй аршажа байгаа бэлэй.

Генерал Миядзава хэлэһэн үгэдөө хүрөө һэн. Тиигэжэ Маньчжури гэжэ бишыхан хотоһоо холо бэшэ оршоһон заставын дарга болгогдоод, Батада полковнигой ээлжээтэ зэргэнь олгогдожо, һүр жабхаланта баярай оршондо Маньчжоу-Го-ой эгээл ехэ орденуудай нэгые, мүн Японой правительствын үмэнэһөө медаль болон горитой мүнгэн шагнал барюулжа табиһан юм.

Шэб шэнэ формоёо үмдөөд, зүүн ташаан дээрээ ялагар хуй соо байһан һэлмэ үлгэхэдөө, гартаа стек барижа, ялагар сабхи хахинуулан, хилынгээ харуулшадай жэгдэ жагсаалай урдуур ябасагаахадаа, нэгэл юумэн ажабайдалыень дүүрэн болгонгүй байгаа бэлэй. Одоной Бата-санай хажууда Баярмаань энеэбхилээгүй бшуу. Энэл ушар бүрхэг бэшэ огторгойень манаруулдаг һэн...

Далай дээгүүр урагша, хойшоо тамаржа ябаһан сагаан далбагын хойноһоо Бата адаглажал нуугаа бэлэй. Тиигэжэшье байхадаа, мүнөө һүни хараһан зүүдээ нанан, энэ үглөөнэй хэдыдэхие тэрээндээл бусажа, дахинаа бодожо үзэнэ. Баярмаадаа заажа үгэһэн Эжэл мүшэдын олохон жэл

соо арай шамай онигонолдон байдаг аад, яахан ялагараар гэнтэ носошобо гээшэб гэжэ ханаа гээшэ хэм?

Ная болотор тэдэнэйнгээ арай шамай харагдахадань, зосоонь айхабтар муу байдаг хэмнэй! Магад комитедэйн дарга тэрэниие, Одоной Батые делегацин бүридэлдэ оруулжа, Буряад орон руу ошохо дурадхал оруулхаяа байна гү? Тишээ ошоходоо, магад, Баярмаагаа оложо, сэдхэлээрээ хужарлаха аалам? Номгон, даруу зангаараа сугтаа хүдэлдэг нүхэдөө гайхуулдаг Батые тэдэнэрын мүнөө, мүнөө хараа хаа, одоол гайхаха хэн.

Талмайхан соогуураа огто багтаагүй мэтэ, урагша, хойшоо яаралтайгаар ябуултан, ямаршьеб юумэ тэшэ ядан, хүлеэжэ байһандал хүниие тэдэнэрын обёорхо байгаа бшуу. Столдоо дахинаа бусажа, унданһаа хэһэн бэээрээ нэгэ амяараа гудамхин уугаад, баруун гараараа үргээ хяа үнгэн, ябуулталгаяа үргэлжэлүүлбэ.

Тиигэжэ байтараа гэнтэ байрадаа тогтоод, часыгаа харан сасуугаа, ехэ яаралтайгаар гэр руугаа оробо. Тэндээ ороодшые байхадаа, ажалаймни саг үшөө үды ха юм гэжэ мэдэжэ байгаашые хаа, юундэшыеб ехэ наринаар хубсалба. Өөртөн тон шухала хэрэгээ үнгэргэхын урда тэрэ иигэдэг хэн.

Тээд мүнөө дээрээ тиимэ хэрэгэй дүтэлһэнэй тэмдэгшыегүй байһандань халта гайхаад, тиигэбэшые ошожо, гараж сооһоо хаяхана абahan машинаа гаргаад, нэгэ бага руляа үнгэн хууһанай удаа тэрэнээ одоол хүршэгэнүүлжэ, байраһаань аалар хүдэлгэбэ.

Ажалдаа ерэхэдээ, түбэдэй-монголоой комитедэй байрладаг байшанай урдахи үшөө хоонон шахуу талмайхан дээрээ машинаа ехээр гайхангүй табяад, комитедэйнгээ түрүүлэгшын хэнһээшые эртэ ерэдэг гуримаараа үни ерээд байһыень зосоогоо мийд гэн тэмдэглээд, тэрэнэй ажалай таһалга руу сэхэ зорибо. Приёмно соонь секретарьшын угы байһаниие ябууд тэмдэглээд, үүдэндэнь дүтэлжэ тоншоходонь, комитедэй түрүүлэгшэ Ли Чжэ-дугай тодо абян соностобо: «Орогты!»

Батын үүдыень болгоомжотойгоор нээгээд, таһалга руунь ороходонь, Ли Чжэду нюргаараа үүдэн тээшэ харан байгаад, һаглагар, ялагар, ягаан сэсэгтэй угаа гоё ургамалые ехэ оролдосотойгоор уһалжа байба. Тиигэжэ байхадаа, хулгай нюдөөрөө хэнэй ерэһэниие хараад, «Нэгэ бага хүлээгты! Ёуужа хайрлагты!» гэхэншүүгээр зангаба.

Одоол ургамалаа уһалжа дүүргээд, хоёр алха гэдэргээ болон, хэһэн ажалаа анхаралтайгаар шудалан хараад, таһалгынгаа углууда табяатай шэрээхэндэ ошожо, сагаан аршуул абаад, тэрээгээрээ гараа аршасагаан, ажалайнгаа шэрээгэй саана хуурияа томоотой амгаланаар эзэлжэ, тэндэнь жэншэдгүй гуримтайгаар табигдаһан саарһануудаа бүри гуримтай болгохо гэхэндэл, наринаар жэгдэлэн байба.

Тиигэжэ байтараа, Бата тээшэ аймшагтай мэхэтэйгээр шэртээд, хоёр гараараа пас байса столойнгоо нюрууе сохёод, гэнтэ угаа нарииханаар, жэжэхэнээр татан, Ли энеэжэрхибэ. Тиихэдэнь олон жэл соо сугтаа ажаллажа, тэрэниие хайнаар мэдэхэ болоһон Бата гансата һэр-мэр гэшэбэ. Энэ энеэдэн хадаа нэгэн гээ хаа, угаа һонин дурадхал оруулгатай гү, али ямар нэгэ тон аятай һони дуулгалгатай холбоотой байжа магад һэн.

Үшөө дахин столойнгоо нюрууе пас байса альгадаад, Ли эгсэ сэхэльдигэ, аймшагтай бүдүүгэй, томоотой, үнэхөөрөө дарга мэтэ болон хубилжа, шоглохо, нүхэд янзаар харилсаха гээшмнай баһал болзортой байха зэргэтэй гэжэ мэдүүлһэн мэтэ боложо, стол дээрэхи саарһануудаа дахинаа эмхилһэн юм шэнги һууба. Удаань жэншэдгүй гуримтай байһан галстугтаа, байрадаа байна гү гэхэндэл хүрөөд, хоолойгоо томоотойгоор заһажа, хүлээгдээгүй хонгёо, тодо хоолойгоор гэнтэ дуугарба.

– Бата Одоной! Господин референтнүүдэй таһагые даагша! Танай хубийн ажалайтнай шадабариин хэр зэргэ байһаниие хайнаар мэдэхэ тула Россин Буряад орон руу эльгээгдэхээ байһан анха түрүүшын миссиие хүтэлбэрлхэ даабари танда үгтэнэ. Россида ехэхэн хубилалтануудай эхин табигдаба гэжэ мүнөө хэлэхэ дүүрэн эрхэтэйбди. Тиимэһээ танай холын залуу наһанай үйлэ, хэрэгүүд тэндэ хэниешье онсо һонирхуулхагүй, һонирхуулаашье хаа, совет засагай үеынхи мэтэ һонирхол хэзээдэшье шэрээхээ болёо гэжэ батаар найдуулха байнаб. Айха юумэн үгы! Та, юун гэжэ һананат? – гэжэ асуугаад, Лигэй нюдэнүүд бүри солоохойнууд боложо, мэхэтэйгээр ялаганалдаба.

– Господин түрүүлэгшэ! Иимэ харюусалгатай мисси даалгаһанайтнай түлөө үнэн зүрхэнһөө һайниие хүргэнэб. Бэшэ юун гэхэбиб даа, господин түрүүлэгшэ! Теэд мүнөө, мүнөө нютагаа бусаад, залуу наһанайнгаа хэрэгүүдэй түлөө гэмнэгдээд, түрмын оёор руу хаюулагдаашье хаа, һайн юумэн гэхэ болонхойб. Яагаашье хаа, түрэнһэн, гараһан нютагтаа үбгэржэ, үтэлшэнһэн яһаяа хаяха байна бшууб! – гээд, хуурайгаар ялаганалдаһан нюдэнүүдээ үргэн, түрүүлэгшэ руугаа харахадань, тэрэнь буруушаһан янзатай уршагад гэжэ, дахинаа галстугаа заһасагаагаад, аалиханаар, тодоор хэлэбэ.

– Господин Бата Одоной! Та, Тайваниин эрхэтэн ха юмта? Эрхэтэнэе миин тиигээд орхихогүйбди! – гээд, һууридаа ягдагад гээд абаба.

– Би ойлгоноб! Онсо өөрымни мэдэрэл үлүү гарамаар билтарна ха юм, – гэжэ хэлээд, Батын одоол хүлисэл гуйһан мэтээр тархия зантагануулан дохисогооходонь, түрүүлэгшэ энеэб гэжэ, эсэгэ шэнгээр дуугарба.

– Бидэ ойлгонобди! Түрэнһэн нютагһаа гадуур жараад жэлдэ ябахата, гайтай хүшэр юм бээ. Би энээниие ойлгоноб. Теэд мүнөө ошохотной ха

юм. Мүнөөдэрхөө бэшэ хэрэгүүдэй орлогшодоо даалгаад, Буряад орон руу ошохоёо бэлдэжэ захалагты! Эгээл шухала асуудалын миссиингээ бүридэл тухай... Тиихэдээ тус асуудалаар та өөрөө дурадхалнуудые оруулха ёhotoйт! Таанадые угтан абаха эмхитнай Бүгэдэ буряадуудай үндэһэн соёлой эблэл гэжэ эмхи болонот. Ниитын эмхи. Гүрэнэй бэшэ. Энээнине хараадаа абаха болонот. Ямар зорилготой, ажалай хайшаа шэглэлтэй, һүүлэй һүүлдэ хайшаагаар амилдаг эмхи хаб гэжэ танай мисси тодоор мэдээд ерэхэ гол зорилготой... Гадна тэдэнэртэй саашадаа харилсаха аргатай гү гэжэ лаб ойлгоод ерэхэ болонот. Иимэл даа! Владивостоогоор ошохот. Зай, мүнөөдэрхөө бэлэдхэлээ эхилэгты. Манай Монголой болон Түбэдэй хэрэгүүдэй талаар комитедэй эхилжэ байһан угаа шухала хэрэгэй эхи табихатнай гээшэ. Танда найданаб! – гээд, шарай дээрэнхэ халта энгүү энээбхилэлээ хуряжа, Ли юундэшьеб бодолгото болон хэлээ һэн.

3

Баярмаа хээтэй качалка соогоо унташаһанаа һэрижэ, ойро зуура соо нүдээ нээнгүй, һуужа байһанаа, яаралгүйгөөр бодоод, энэ хирэдэ зосоонь тогтонижоһон байдалые хандаргахагүйе оролдон, эдээнэйнгээ таһалга руу оробо.

Үсэгэлдэр бэриингээ асарһан хүйтэн квас амтархан уугаад, һөөргөө качалкадаа бусажа, шала дээрэ таран хэбтэһэн һонин болон сэтгүүлнүүдые суглуулан, бишыхан шэрээхэн дээрэ обоолоод, унталгынгаа таһалга руу ошожо, ороноо заһаад, нюур, гараа угаажа дүүргээд байтараа, гэрэл соо урдаһаань анхаралтайгаар шэртэн байһан эхэнэрэй шарайе шудалшаба. Илангаяа һүүлэй үедэ Баярмаа хээтэй ходо иигэдэг болошонхой байгаа. Тиимэхэ гансата өөрынгөө энэ хүсэлые огто буруушаабагүй. Юрэл бодолгото болон, шудалалгаяа хэбэ.

«Үндэр һаһатай боложо, хадынгаа модон гэр руу ябаха сагни улам ойртожол байна. Бататаяа уулзатараяа, дан наршыжа хүгшэршөөгүй һаа, һайн байгаа. Теэд энэ хүгшэрһэн нюур харахадаа, Батамни залуугайһяараа баярай ошоор бадаржа, намайгаа хэлэшэгүй илдамаар таалаха гээшэ гү? Тиихэдэ ошотой һайхан залуу һаһандаа агшан зуура соошые һаань, бусаа һаа, яаһан зохид байха байгаа гээшэб? Теэд энэ багаханааршые хайрлахагүй сагай ябаса гээшые мэхэлжэ яашы болохогүйл! Батамни иимэ болошоһон намайгаа харахадаа, юун гэхэ байгаа хаб?» гэжэ Баярмаа хээтэй бодоод, дороһоо абажа, хүндөөр һанаа алдаба.

Гэрэл руу огто харахаяа болёод, аалиханаар, ямаршые найдалгүй шэнгээр уйлахадань, холын сагай һанаануудһаа булангирташаһан зүрхэ, сэдхэлынь сэлмэг, ямаршые булангиргүй нулимсануудтань угаагдан сэлмэжэ,

Баярмаа хээтэй улам үсөөн удаа нугшаран нуудаг боложо, үшөөл үдхэн, хара зандаа үнээ хамнажа, зохид соонь тааруулан, хэдэн шпилькээр бүхэлбэ.

«ВАРК-ынхид Тайваньһаа үндэр айлшад айлшалжа буухань гэжэ хэлэнэ хэн гү? Харин хоёр нарын саана угтаһан япон айлшадые саг үргэлжэ ухаандаа хэргээнэб. Минии наһан тухай асуухадань, сэхэ руунь табихадамни, одоол гайхалсана бэлэй... Намайе хорёод жэлээр дүү гэжэ ханаа бшуу. Иигэжэ наһан тухай асуудал иимэ аятайшые, омогорхооморшые байдаг юм гэжэ оройдоо мэдэхгүй амитан ябаалдее. Зай, мүнөөдэр ямар хэрэгтэй, юу хэхэ түсэбтэй бэлэйбиб? Балай тиимэ яаралтай, шухала юумэн үгы янзатай. Мүнөөдэрые сүм Бататаяа уулзалгада зорюулха байна даа! Бата... Батахан... Шимни хэзээ намдаа ерэхээ, юу хэхэ ябанаш даа?...» гэжэ бодомжолоод, гансал Батадаа гэжэ хөөрөжэ байһандал, үнгэрһэн үеынгөө мэдэлдэ сүм оробо...

Эрхиригтэ ерэжэ байрлаһаниинь, нэгэ талаараа онсо хайн байшаба. Юуб гэхэдэ, эндэ байдаг зоной олонхинь ондоо нютагуудһаа ерэнэн улад байгаа бшуу. Тиимэхээ хуу бултадаа адли эрхэтэй мэтэ хэн. Хажуугаарнь эндэ ерэнэн замынь элдэб годиролготой, олонхи ушарта һонин түүхэтэй, тэрэнэй олоной үзэмжэдэ табиха дурагүй байһаниинь тэрэл хэн бээ. Гадна хотодо ойгоргүй дүтэ байһаниинь, юутэшьегүй бэлэй.

Эрхиригтэ мянга юһэн зуун табин гурбан он болотор байгаад, Улаан-Үдэ руу зөөхэ аргатай болоходоо, Баярмаа тиимэ аргын олдоходо, зөөшөө бэлэй. Эндэ хэдэн жэл болоходо, эжнынь наһа баража, энэ онсо хүндэ уйдхартай ушартай холбоотой гэртэ байха аргагүй болоходоо, эзэдтэ мүнгыень дууһан түлөөд, ондоо тээшээ нүүгээ хэн.

Талаан боложо, Батарейкэ дээрэ нэгэ бишыхан гэр худалдажа абаха арга олдод, тэндээ яһала түбхинөөд байтарнь, ехэ ахатаниинь өөрынгөө машинаар ябатараа, аймшагтай ехэ усалда ороод, хоюулан хосороо гэжэ Баярмаада дуулдаа бэлэй. Иимэ гунигтай ушарай тохёолдоходонь, Баярмаа бүхы муу юумээс мартажа, ахындаа гүйжэ ошоо бэлэй. Тэндэ орожо ерээд, зүрхээс ехээр үбдэһэн ушарынь юун байгаа гэхэдэ, Зүгдэртэнэй үшөөл бишыханууд хүбүүн басаган хоёрынь хэн. Тиигээд ойлгон гэхээнэ, Зандраагай хилар һамган эдэниие абаха аргагүйбди, тиимэхээ хүүгэдэй байшанда тушаахаяа бодохо шухала гэжэ убайгүйгөөр шашажа, шалижа байба.

Арай арба гаратайханууд болоһон хүбүүн басаган хоёр заалайнгаа диван дээрэ хоюулан зэргэлэн нуугаад, ойгуур хүндэлһэн олон зоние гайхан хаража, орилхоёошые, хуушан ёһоороо наадашахаяашье ойлгожо ядан нуухадань, Баярмаагай зүрхэ, сэдхэл онсо һонёр хүмэрээ хэн...

Тиигэжэ ехэ ахынгаа үхибүүдые өөртөө абахамни гэжэ дүү басага-найнгаа мэдүүлхэдэнь, Зандраатан одоол гэдэһээ хаха баярлаа бэлэй. Иигэжэ ахынгаа хүбүүн басаган хоёрые бэе дээрээ даажа абахадаа, хэды шэнээн ехэ харюусалга, ашаа ээм дээрээ тохобиб гэжэ түрүүшэгээр юу-шые ойлгоогүй байгаа юм. Абаһан үхибүүдынь сагай ошохо бүри тэдэнэй наһанда юунэй болоһые гүйсэд ойлгожо, гажа буруу, зарим ушарта ухаанда орошогүй ябадалнуудые гаргажа, зоной иимэ ушарнуудта хэлсэдэг хоб-жэб болоод элдэб зээрэб үгэнүүдэй ашаае даажа шадангүй, Баярмаа хээтэйгээ элдэб аашаараа гайхуулха, тухашаруулха, гүнзэгыгөөр гашуудахыень хаража, үшөө хүхижэ ябаха...

Одоол оюун ухаан бодолойнгоо бүхы хүсэ хэрэглэжэ, амаргүй ехэ тэсэбэри гаргажа, тэдэ хоёртоёо һүүлэй һүүлдэ одоол нүхэсэжэ шадаа гэ-шэб? Тиигэжэ хүбүүн басаган хоёртоо Баярмаа хээтэй гүүлэдэг, тэдэнэй хүүгэдынь хүгшэн эжы гэдэг болоо бэлэй. Иимэ бүлэтэй болоод, сагай ошохые ойлгоншьегүй ябажа байтарнь, наһанайнгаа амаралтада гараха хаһань газаань буужа ерэшөөд, үдхэн, пэтэн хара үһэн дээрэнь сагаан хю-руу ойлгомторгүй унашанхай байгаа бэлэй. Наһанай ябаса сагай гүйдэл хоёр ходо сугтаа ябадаг, урдасань угаа түргэн байдаг гүб даа.

Хүбүүн басаган хоёроо хоюулайень дээдэ эрдэмтэй болгожо шадаа. Тэдэнтээ сугтаа дунда хургуули экстернээр дүүргэжэ, баһал хүбүүн ба-саган хоёртоёо багшанарай дээдэ хургуулийн хари хэлэнэй факультет дүүргээ һэн. Француз болон англин хэлэнүүдэй багша боложо гараад, хэлэнэй талаар онсо бэлигтэй байжа, өөрынгөө оролдосын ашаар хитад, япон, солонгос хэлэнүүдые шудалжа гарахадаа, тон шухаг онсо хэрэгтэй хүн болошоо бэлэй. Тиигэжэ интуристын оршуулгашан-экскурсоводоор удаань хүдэлдэг боложо, дала һайса гаратараа, наһанайнгаа амаралтада байбашье, амжалта түгэсөөр ажаллажа гараа һэн.

Тиигэжэ, илангаяа Зүүн Зүгһөө манай оронтой танилсахаяа ерэнэн зоной дунда угаа танил шарай хэзээ нэгэтэ үзэгдэхэ аабза гэжэ үнэн зүрхэнһөө этигэдэг, найдадаг бэлэй. Тээд энэ болотороо, Батадань адлишье хүн дайралдаа, ушараагүй. Баярмаа хээтэйе мүнөөшье ехэ шухала хэрэг-тэй болоходоо, элдэб албанууд уридаг зандаа. Һүүлэй үедэ Хитад, Япон, Солонгостой харилсаанууд улам үргэдэжэ байгаа юм.

Харин хүбүүн басаган хоёрын өөрынгөө сагта хоюулан хойно хойноһоо айлхайн боложо, нэгэ мэдэхэдэ, ахатанайнгаа хоёр таһалгатай хуушан хирпиисэ байра соо ори гансаараа үлэшөөд байгаа бэлэй. Түрүүшэгээр амаргүйгөөр гуниглаа, сүхэрөө, бээ хэхэ газараа оложо ядаа. Тээд нэгэтэ-шье өөрын аша, туһада иигэгты, тиигэгты гэжэ үхибүүдтээ юушые хэлэжэ үзөөгүй, баалаа, идхаагүй.

Мүнөө болоод байхадаа, хүбүүнэйн лэ нүхэр ходо орожо ерэдэг, үнэн зүрхэнхөө сула туһалхые оролдодог агша. Бэшэниинь хаа-яал гүйлдэжэ ороод, ахаһаа хасарыень үндэхэ, хайндэрнүүдээр, түрэнэн үдэрөөрнь амаршалха...

Тээд үнэн дүтын зоной хоорондох и онсо дулаан харилсаатай гүйсэд болоогүй байһанаа, сүлөө байдалтайл болоходоо, зүрхэн багаараа хүнгэн хадхаса мэдэрэн ойлгоо бэлэй. Зүгөөр Баярмаа хээтэй нэгэтэшые гажаржа, голхоржо хуугаагүй юм. Үхибүүдтээ энэ наһандаа хэхэ ёһотой юумээ хуу хээб, намда нүгэлэй зүйлшые халдахагүй, үхибүүдтэмнишые бү халдаг лэ гэжэ ори гансаараа ута үдэшэнүүдые үнгэргэжэ хуухадаа, ходоодоо зальбардаг болонхой агша.

Наһан соогоо хоёр лэ эрые бээдээ хүргөө юм. Тиигэнгүй аргагүй байгаа юм бээ. Баһа халуун мэдэрэлтэ хүн хадань бэе махабадай хүсэлэл, халууралга заатагүй болоһон байгаа ха юм. Нэгэниинь һамгатай байһан тула ехэшые удаан уулзажа байгаагүй. Тиигээдшые Жүгдэрэй Дугданай Баярмаагай урда хэмһээ ехэ эрилтэнүүдые табижа байжа аашалдаг хадань нэгэ хэды соо уулзаад лэ, оро һээгүйгөөр тэрэниие үлдөө һэн.

Нүгөөдэнь хаа-яал Баярмаагай ажабайдалда бии боложо, боложо, нэгтэ оройдоошые харагдахаяа болишоо. Сэхыень хэлэхэ болоо һаа, Баярмаагай хүсөөл һаа, тэрэ жаалдамар эхэнэрэй аластань бии болодог байгаал даа... Гансал тэрэнтэй хахасалынь хүнгэн байшоо. Миин лэ далай соо уулзаад, хоёр тээшээ һалан ошоһон онгосонууд мэтээр тараа һэн.

Юундэ удаан болзорой холбоо тогтоодоггүй байгаа гэхэдэ, тэрэнэй урда ямаршые зэмгүй хүнэй хуби заяае эрьешгүйгөөр хубилгажа болохоб гэжэ Баярмаа хээтэй зосоогоо голхорон бододог һэн. Тиигээд лэ тон ехэ хүсэлтэй байхадаа, энэ дэлхэй дээрэ эрэшүүл гэжэ бии юм гэжэ һанаагүйдэнь аргагүй болодог байһандань баһал горитойгоор гажардаг бэлэй...

Тиигэбэ яабашые тэрэнэй наһанайнь, ажабайдалайнь тон гол анхарал доронь байдаг юумэнүүд хадаа ажалынь болон үхибүүдын бэлэй. Илангаяа утаар һанагадаг пэс хара хүнинүүд соо хүйтэн унтари соогоо ори гансаараа хэбтэхэдэ, Бататай үнгэргэһэн богонихон болзороо ухаандаа бөөмээлэн һэргээжэ, агшан зуура бүхэниинь ямар нэгэ нангин, гэгээн юумэндэл мэтээр өөртээ абажа, Долоон Үбгэдэй дээрэхэнэхи Эжэл мүшэд дээрэ үнэн мэтээр гаража, һанаанайнгаа элдин долгинуудта үлгэдүүлэн, угаа һайхан орон соогуур бүхэли хүнндөө аяншалжа, инаг нүхэртээ уулзаһан мэтээр аяшархан нойрсодог һэн ха...

Үглөөгүүрын бодото оршолондоо бусахадаа, түрүүшгээр аймшагтайгаар сүхэрдэг, тэрэнэй зосоогоо бөөмээлһэн һаналын гансата һалд гэн унаһан мэтэ болодог, Баярмаа удаан даа гунигта абташанхай, абяа, дуугүй,

оройдоо зохидхон, урихан мihэрэлээ шарай дээрээ бадараангүй ябадаг болошодог бэлэй.

Тиигэжэ сагай ошохо тума тэрэнэй үүлэнэй саагуурха «аяншалганууд» гансал өөрын, Жүгдэрэй Дугданай Баярмаагай болон Дашын Одоной Батын онсо хэрэг боложо, нэгэ байдалһаа нүгөөдэ руу оролгонь нэгэ бага хүнгэн мэтэ болобошье, сэдхэлэйн гүн оёрто угаа һонин мэдэрэл тэрээн бүхэндэ үлөөдэг бэлэй. Тэрэ юун байгаа гэхэдэ, тэрэнэй һаналай оршолон болон бодото байдал хоёрой хоорондох алгасалдаан заримдаа угаа ехэ мэтээр, заримдаа нэгэдэжэ шахуу байһандал үзэгдэдэг байгаа ха юм...

Иигэжэ багахан баярай, горитой гунигай, голхоролой, сэдхэлэй угаа хүлгүү, мүн тэниглэн байлгын агшан зуурануудые ээлжлүүлэн дабаһаар, мэдэрһээр ябатараа, гэнтэ мэдэхэдэ, һаһанайнгаа амаралтада гарашанхай, гэрэйнгээ оёрто ори гансаараа үлэшэнхэй байһанаа, сэдхэлэй хүндэ мэдэрэлтэйгээр ойлгоһоноо, Баярмаа хээтэй огто мартадаггүй.

Зосоонь угаа һонин болоод, Эжэл мүшэд дээрээ орой эсэслэн ябашаха дуранайнгаа нэгэтэ хүрһэниие Баярмаа оройдоо мартадаггүй. Тэрэ һүниндөө дадал янзаараа тэдэ мүшэнүүд дээрээ ошожо яашье ядаад, энэ нүгэлтэ дэлхэй дээрэ ори гансаараа үлэшэнхэндөө юм гү, али мүшэнүүд дээрээ ошожо ядаһандаа юм гү – бүхэли һүниндөө уйлажа хоноо бэлэй.

Тиигээд нэгэл шухала юумэ зосоогоо тиихэдэ ойлгожо абаа. Нэгэн гээһаа, Бататаяа золгохоб гэхэн һайхан онтохон мэтэ һаналаа орхин, орхихо, үгы һаа, энэ һанаанайнгаа эльбэ, жадхада ямар нэгэ хумхаатай үбшэн хэжэгтэ мэтээр нэрбүүлжэ, үлэһэн һаһаа бүхыдэнь хоёр түбиин хоорондо үнгэргэхэ баатай болохо байгаа бшуу...

Гэгээн үдэрэй ерэнхэндэл, энэ эли, тодо, амиды ябаһан хүнэй ухаанда тон үсөөнөөр ерэдэг һанал тэрэнэй зүрхэн болон сэдхэл хоёрой бодото ажабайдалаа саашадань үргэлжлүүлхэ замдань, онсо тэнсүүри шэнги юумэ асаржа, ами һаһанайнь мүлшэтэһэн хэлбэриие бата хэлбэритэй болгохо байгаа гээшэ ха гэжэ гэнтэ Баярмаа хээтэй бодоо.

Һаһанай амаралтада гарахадаа, жэлэй дүрбэн сагта, заал һаа, Хүндынгөө элдин талада гаража, тэрэ холынгоо залуу һаһантай, Бататаяа золгожо, бүхы хүн бэээрээ хужарладаг бэлэй. Хүхэ ногоон, дун сагаан, шара-улаан үнгөөр сэсэглэжэ, харалган-боро аад, мэнэ һалбархаяа байһан, өөртэнь амтатай үбшэ асарһан түрэл дайдань – эдэ бүхы танилшье, дүтэшье оршолонийн бодото хүсээ мэдэрмээр хүсэл зүрхэ, сэдхэлдэнь асарһан хаһануудта, тэрээн бүхэндэ мэтэ шэнээр, онсоор, өөр өөрынгөө шэдитэйгээр үни үнгэрһэн сагын тэрээндэ һэргэн үзэгдэжэ, яһан һайхан байдаг гээшэ һэм! Тиигэжэ тархи эрьюулмэ хангал соо умбан ябажа, Баярмаа сэдхэлээрээ амардаг, гунигладаг, гажардаг бэлэй.

Тиигэжэ ябахандаа, зонтой уулзаха айхабтар дурагүй байдаг бэлэй. Юрэ бусын, бултанай ханалхаа, бодолхоо тад ондоо шэнгээр үзэгдэдэг алишые юумэн, илангаяа хүн түрэлтэнэй үридэ сэхэ хабаатай байгаа хаа, энээнэй жадхада ороһон хүн гээшэ сохом лэ гансаардалга айхабтараар бэдэрдэг гэжэ адаглахаар байдаг.

Тиимэ адаглалта хээд байхадаа, Баярмаа нэгтэ бүглэртэрөө гайхаа бэлэй. Тиимэһээ ямаршыеб юрэ бусын ханаар бусадхаа заабол амьарлагдаха хүсэлэй ерэхэдэ, энэ үзэгдэлэй оройдоо үнгэршэгүй сагай орожо ерэхэдэнь, өөрөө өөрыгөө гайхахаяа үнихэнэй болижо, юрэл гансаараа нуухаар, гансаараа гансал өөрынгөө ханаануудта абтахаар юрэ бусын углуухание бэдэрдэг болошоһоноо гэнтэ онсо хурсаар ойлгоо бшуу!

Энэ хадаа гансал минии амиды ябаһан сагтаа зүрхэ, сэдхэлээ элүүр энхэ байлгахые, хумхаагай тэншүүдэ абтахагүйминь онсо, шухала шэдимни гэжэ Баярмаа ходо бодогшо бэлэй. Үгы хаа, өөрөөшье хүсэд ойлгожо үрдингүй, «тиимэшэг» болошоһон байжа, зоной дундахи нэрэ хүндээ алдаад, уймар хүгшэн гэхэн алдар суутай болошонхой байха байгаа!

Иигэжэ бодоходоо, Баярмаа эжэлүүдгүй жэхыгээдшые абадаг болоод байба. Тээд нойргүй хүнинүүдэйн ханаануудгүйгөөр сагай аяар холын гүн соо үлэшэһэн инаг нүхэрөө, ордоһотой шанга шуурган мэтээр үнгэршэһэн залуу наһаяа, мүн сагай гүн соо балартажа захалһан Батаа ханаандаа амиды, мэндээр үлөөхэнь айхабтар хүшэр хэрэг болохо хэн. Тиимэ хаань, хүнинь хэрюун байлгын улам удаан үргэлжэлдэг, хүнинь нойрмогой сагай ошохо бүри үнэн бодото ажабайдал мэтээр үзэгдэдэг бололго өөрынгөө ээлжэндэ заабол ерэхэ юумэн байгаа ха юм гэжэ Баярмаа хээтэй нэгтэ бодоходоо, ехээршые гайхаагүй хэн...

Үглөөнэйнгөө хоол барижа нуухандаа, ВАРК-да заабол хонходожо, Тайваньһаа бууха айлшадай хэээ ерэхэ байһание сохом мэдэжэ абаха айхабтар ехэ хүсэлтэй байһанаа ойлгоод, Баярмаа хээтэй одоо ехээр гайхаба. Тэрэ ээлжээтэ эдихэ эдихэ юумээ хадхаха ханаатай байтараа, хэрээгээ хажуу тээшэнь табижа, юундэ тиигэхэ болонобиб гэжэ гайхан бодобо.

Тээд энэ эрмэлзэлэйнгээ бодото үндэнэ оложо ядаад, духаа ехэ оролдосотойгоор уршылган, хүмэдхээ буулгажа, байраһаа хүдэлхээ болёод, нууд гэбэ. Тиигэжэ байтараа, «Хяаран ошог! Нүүлэ элирнэ аабза!» гэхэншүүгээр зангаад, хэрээгээ һөөргөн абажа, үглөөнэйнгөө хоол одоол барижа дүүргээд, хаяхан шэнээр хэн аягатай сайгаа абажа, айхабтар абьяастайгаар оошолходоо, амтархандаа, нүдэнүүдэ анижа, хүдэлэнгүй нууба.

Тиихэдээл газрагуурхи дадамал үглөөнэйнгөө абяануудые одоол дууладаг боложо, иихэдээл ханаагаа амарангыар бээ халд табин, энэл агшан зуурада бодото дүүрэн амаралгын абьяаста абтадагаараа абтаба. Тэрэл

зуура хайшаашье яараха ямаршые үндэхгүй байханаа ойлгоод, сэдхэлээ ханангаар толгойгоороо дохисогоогоод, хуурихаа одоол бодож, дадал янзаараа үсөөн тоотой амһартаяа сэбэрээр, ялайшатарнь угаагаад, ута заал соогоо орожо, дахинаа качалка руугаа бээ буулган, амарха гэхэдэнь, үнгэрһэн үе тухайнь ханаанууд нэбшылдэн орожо ерэбэ...

Тиэхэдэ угаа хуурай зун мандаад байгаа. Ламын байрын хойгуур гаража, сагдаанарай угаа нэтэрүү бүлэгэй намналгаһаа таһаран халажа шадаад, одоол нэгэ бага амарха гэжэ тогтоходоо, Батань Баярмаагаа эмээл дээрэхээ өөр тээшээ татаһан боложо, эрхэлүүлээд, энхэргэнээр таалажа, туламаар эсэһэн хүбүүдэйнгээ хайнаар амархаяа түхээржэ байхынь хойноһоо адаглан, хүндөөр ханаа алдажа, Баярмаагаа тэбэрин һагад иигэжэ хэлээ бэлэй.

– Бишни шамһаа угаа ехээр хүлисэл гуйнаб. Шамайгаа иимэ ажабайдалай оршондо оруулхаб, бодото аюулһаа хүрдэхэ туйлдашни хүргэхэб, шиниингээ нангин наһые иимэ аюулда асархаб гэжэ ой ухаандаашье оруулаагүй хүм. Тээд шамтай танилсахадаа, эдэ бүгэдые бодотоор ойлгохогүй тэнэг байгааб! Үнэн дээрээ хамхуул үбһэн мэтэ зайгуул, гэрдүүлжэ, намнуулжа ябадаг амитан байханаа, ой ухаандаашье оруулангүй, шамдаа толгойгоо гээнгээ дурлашаха сэнэгтэй амитан байба бшууб. Тээд эгээл тэрэ хирэдээ бүхы юумэ дууһыень мартажархинхай ябааб! Тэдэ агшан зуурануудта гансал ши бидэ хоёр энэ нүгэлтэ газар дээрэ байгаабди, гансал ши бидэ хоёрто шубууд дууладаг, һэбшээн огсомоор хүндэлэн түүрээдэг, наран шэдимнай гэрэлтэдэг, бүхы дайдамнай нэбшырэн долгисодог байгаа ха юм. Шиниимни Сог мүшэн мэтэ ялагар нюдэнүүд, ягаан шүүһээр билтархаяа байһан пүлсэгэрхэн хасарнууд, тэдээн дээрэшни бүхы талын улаалзай сугларһан мэтээр сэсэглэн, минии толгойе манаруулан байдаг, нүхэхэнүүд... Шиниимни юунтээшье жэшэшгүй мийһэрэл, дуундал адли нугархай бэеыншни аялгата хүдэлсэ бүхэн, зэбэшнүү сэхэ нидхэнүүдэйшни енгүүрэл, хэрэгтэй сагтаа залхуурһан мэтээр мойһон хара нэдэнүүдыешни хоргодуулдаг ута зубхинуудшни, намайе уряалһан мэтээр улайһан, матарһан уралнуудшни – эдэ бүгэдэшни, минии зүрхэ, сэльхэлые жэгнэн, угаа хүсэн түгэс хүбшэргэй дээрэ табяатай байһан годлидол адляар хадхан абажа, эзэлжэ, гансал шамдаа бүхы махабадаймни ходо эрмэлзэдэг болоод байхадань, ондоо юумэн тухай бодохын, юрэдөө, яахыншые аргагүй бэлэй! Нэгэтэ ханааб! Хэды шэнээн соо сугтаа ябаха байнабди, тэрэл саг соогоо, ши бидэ хоёрой дуран халбаран шатаг, тэрэнэй дүлэн соо хоюулан шатаа... Тиэхэдэ, түрүүн, дуранаймни үнжэгэн нялха байхада, би гансал өөрынгөө тала хараһан байгааб. Шинии харюугай мэдэрэлэй ошоной бадархадаа, шамайгаа баһал намнуулжа, үлдүүлжэ, һүүлэй һүүлдэ зобоожо яахаб гэжэ нэгэ жаахашье бодохоёо яагаабиб?! Тээд зэмэнь урдаа, гэмшэлын

хойноо гэхэхээ удхалан, мүнөө яахыншые аргагүй болошоод байхадань, яахабши? Хүлисыш даа намайгаа, одоомни! Ори ганса Сог мүшэмни! – гэжэ Батын зосоодын горитой үбшэнтэйгөөр дуугархадань, Баярмаа аали-ханаар энеэбхилбэ.

Эдэ үгэнүүдэй үндэр удхые, ирагуу дуун мэтэ шэнжые ямар бэ даа угаа найхан хүгжэм шагнаһан шэнги, энэ үедэ Батын доронь дэбдихэн зузаан тохом дээрэ хуухадаа, нюдэнэйнх халуугаар бусалһан мэтэ байһые Баярмаа огто мартадаггүй. Намганайнгаа урда үбдэг дээрээ хэхэрэн хууһан Батые хүбүүдынх холоһоо хаража, одоо гайхалсан, юрэ бусаар атаархан байгаа юм аабза. Энэ юрэ бусынх халуун хандалга Баярмаагай уян сэдхэл соо харюугай долги бодхоожо, үбгэнэйнгөө урдаһаа баһал үбдэгэльдн хэхэржэ, нюураа нюуртань дагуулан, халуунаар шэбэнээ һэн.

– Хатюунай эзэрхэг аашануудые үзөөд, сухалдажа шахуу байтарни, минии талые бариһан абяа дуулан гэхэдээ, шамайе харан сасуугаа, бишые шамһаа харасаяа таһалжа одоол ядашоо һэм. Басаган ёһымни хитэлгэ, эшэмхэй, гансал зосоо тээшээ хандаһан мэтэ замни, толгой сооһоомни эбхэрэн, хүсэ ехэтэй үертэ абтаһан мэтэ хии тооһон болон ошоһондол, бээ барилгын талаар эжымни ходо хэлэдэг заабаринууд миин лэ үгэнүүд боложо, шиниингээ үргэн, дэлюун мүнүүдые, залан шууд, шиидэнги харасые, уран дарханай гараар бүтээгдэхэн шэнги урин шарайе, шоо үзэнгээр һарюутаһан уралнуудые, тэгшэ найхан бэеыеш гансата обёороод, байрадаа зоогдоһондол зогсооб. Минии басаган ёһын найхан зүүдэн соохи баатар хүбүүн үнэн бээ оложо, урдмни үзэгдэхэндэл, ханагдаа бэлэй. Тиигээд шимни гэнтэ зөөлэржэ, шоо үзэлгөөр хаха нугалагдаһан нидхэ, уралнуудшни жэгдэржэ, үзэн ядалгаар уйтарһан харасашни нээгдэжэ, хараһаар байтар ехэ һони үзэхэн мэтэ шарайшни нимгэржэ, хараса соошни гайхал түрэн, годлитон дэгдэжэ, шинии хүсэн түгэлдэр, багжагаршые һаа, сэхээр ургаһан томо нарһан шэнги бэеһээшни ерэхэн онсо дулаание би мэдэржэ, намайе огсомоор эзэлжэ байхыень ойлгожо байбашые, энэ жадхаһаашни мултаран гараха багаханшые һэдэлгэ хээгүйб! Бүхы бээмни дагжа хүржэ, мэнэ унашаһаа байһандал өөрыгөө һанаад, нүхэд басагадтаа халта түшэглэхэ баатай болоходоошые, намайе тон хүндэ, онсо байдалда оруулаагүйш гэжэ гансата һанаа һэм. Юрэл шиниингээ харсага мэтэ харасын гүн соо өөртөө хабаатай урин налгайе олоходоо, һүүлдэнь шиниингээ бата тэбэрисэ соо унтахадаа, юрэл шамтаяа зэргэлээд хуухадаа, шиниингээ юрын лэ хүнүүдэй хэдэг юумэ хэжэ байхые харахадаа, шиниингээ дотоодын байдалда болоһон багаханшые хубилалтануудые адаглан байхадаа, шамтай сугтаа һомонуудай эшхэрээн соогуур һалхи эшхэрүүлэн, манай хойноһоо юундэшыеб намнаһан зонһоо зугадахадаа, инаг дуранай

жэгүүртэ ольһон соо шиниингээ бэеые һэргээхэдээ, – шамтаяа хаанашье, хэзээшье хэһэн бүхы юумэмни, минии бодоһон бодомжолгонуудни, – хуу барандаа, минии Жаргал, эхэнэр хүнэй бодото хуби заяан лэ! Тиимэхээ ши бидэ хоёрой ябуулха баатай болоһон мүнөөнэймнай ажабайдал, саашадаашье наһанаймнай ябаса – бултадаа, ши бидэ хоёрой хуби заяамнай, манай хамтын, дуулана гүш?, хуби заяан ха юм! Тиимэхээ шинии баяр – минии баяр! Шинии гуниг – минии гуниг! Һүүлэй Һүүлдэ ерэхэ байгаа наань, шинишье үхэл – минии үхэл болоно ха юм! Намайгаа, инагни, зобооно бэшэ, харин жаргуулна ха юмши! Жаргуулнаш! Дуулана гүш? – гэжэ пэс хара нюдэнүүдээ ялагануулан, Баярмаагай хэлэхэдэ, Бата халта гайхан, һамгаяа һайхашаан харажай байгаа бэлэй.

Хоюулан томо нарһан доро тэбэрилдэн һагад һуухадань, үдэр дунда огторгойн гүн оройгоор хоёр мүшэн бии болон толотоод, гансал тэдэ хоёрой юрэ бусын, хүндэ, хүшэр ажабайдалые гэрэлтүүлэн байһандал, гансал тэдэ хоёрто яларан байхадал гээ һэн. Тиигээд лэ инаг хоёр нүгэлтэ оршолонһоо ондоо тээшээ ниидэжэ ябаһандал өөһэдыгөө һанаа бэлэй.

Энэ үдэрые, энэ агшан зуурын һайхан үзэгдэлые хэзээдэшые мартахагүй байһанаа сүм мэдэһэн мэтэ хоёр инагууд огторгойн эзэдэй эльгээмэлнүүдые – Эжэл мүшэдые ялалзаһан харасануудаараа адаглан хаража, нилээн удаан һуухадань, суг ябаһан хүбүүдын тэдэ хоёрые ойлгомторгүй дайрахая, «Ябая!» гэжэ дуудахаяа нилээн түбэгшөөгөө юм аабза...

4

Комитедэйнгээ түрүүлэгшын уужам ажалайнь таһалга сооһоо юундэшыеб хүбэнтэшэһэн мэтэ хүлнүүд дээрээ ябажа гарахадаа, эртэ үглөөгүүр үшөө хооһон байһан коридор соо хана түшэн, зогсохо баатай боложо, халта зогсод гээд, энээнэй ашаар нэгэ бага һэгээ орожо, өөрынгөө ажалайнгаа таһалга руу ошожо шургамсаараа, лабхайжа һуугаа одоол тэниин амарба.

Энэ юрын мэтэ нарата үглөөнэйн юрэ бусаар захалжа, комитедэй даргын юрэ бусын, һонин мэдээсэл дуулгаһаниинь, өөрын хүсэд мэдэрэгдээгүй мэтээр түрүүшэгээр үзэгдэһэн һаналайнь бодото дээрээ бээлхэ аргатай болоһониинь – эдэ бүгэдэ бултадаа, Батын зосоо бүхэли шуурганшнуу мэдэрэлнүүдые бодхообо. Баярмаатаа заабол уулзаха, золгохо байһанаа гэгтэ тон һайнаар мэдэжэ, тэрэнэйнгээ һайхан нюдэд руу халташые дальтирангүй хараха эрхэтэй гүб гэхэн угаа гасуу, хуһанай булай томо шэртэһэн шэнги бодол тэрэ мэдэрэлые зосоонь бордоһотуулан бодоожо байгаа бэлэй...

Үшөөл аалин намдуу байһан ажалайнгаа таһалга соо мүнөө иигээд һуужа байхадаа, энэл асуудалда бүхыгөөрөө абтаад, хододоо номгон, даруу

үгэнь мүнгатэ мэтэ Одоной Бата мүнөө хирэнь угаа хүлгүү, өөртээшье ярина гү гэхээр байба. Һанамжалха бүридөө Баярмаагайнгаа урдаһаа хараха эрхэгүй болоһон тиимэ юрэ бусын юумэ хэжэрхихэнөө Бата Һанаагүй байжа, бүхы наһан соонь тэрэниие зобоожо ябаһан нэгэ ушарые элээр Һанаба.

Харин энэ юрэ бусын үдэрэй ерэтэр огто мартаха гэжэ аһан шадалаараа балай ехэ амжалтагүйгөөр оролдоһониинь, мүнөөл иимэ тодоор ухаандань һэргэн ерэбэ бшуу. Иимэ Һанаанууд гэнтэ бусахадаа, мэнэ болоһон шэнги байдагаараа онсо байдаг ха юм...

Тиихэдэ Одоной Бата-сан заставын дарга болоод, ажабайдалын нэгэ бага номгон болонхой байгаа. Яһала горитой, бээ дааһан дарга болоходонь, энэ, тэрэ юумэ абахаданьше бэлэн боложо үгөө юм бээ. Тиигэжэ тэрэнэй орлогшо Осимура-сан шэнэ даргадаа һаймһаржа, үдэшэ бүхэндэ шахуу заставынгаа залуу даргын эдэе шанадаг эхэнэрнүүдые бэлэй шэнгээр һэлгэдэг, тэдэнь нэгэниинь нүгөөдөһөө сэбэрхэнүүд, эхэнэрэйнгээ уялга дүүргэхэдэ, заал хаа шадамарнууд байдаг, юрэдөө тэдэниие тон наринаар шэлэдэг байгаа.

Энээнһээ гадна тэдэнь булта хадамгүй, заставын даргатай харилсаха угаа дуратай байдагаараа Батые гайхуулдаг бэлэй. Тиихэдээ хитад болон япон эхэнэрнүүдэй хэдэн мянган жэл соо нарижуулан байдаг байһан эрын бэе, махабадай эрилтые хангалгын искусство гээшэ онсо юумэн гэжэ ойлгоо бэлэй.

Тиигэжэ эдэе шанагшынгаа тушаалда хэнһээше удаан байжа шадаһан япон эхэнэр Митико өөрөөше ойлгоогүй байтарнь, Батын хажууда биһ болоһон байгаа һэн...

Тэрэниие япон тагнуулай агент гэжэ Бата-сан хэды мэдэжэ байбашье, эдэе шанагшадайнь дунда ори ганса эрдэм һургуулитай эхэнэр байһан хадань юм гү, али тус угаа сэбэрхэн, тэрээнтэй хөөрэлдэхэдэ аятай япон эхэнэр байһан хадань юм гү – юрэдөө, онсо харилсаанай нягташаг холбоо тогтоожо, хитүүше хаа, өөр тээшээ булайгаар татажа шададагыень тон һайшаажа, Митикоһоо удаан болзор соо халажа ядаа һэн. Тиигэхэ зуураа энэл эхэнэр Батын зүрхые сүм эзэлэн алдаһан юм. Өөрынгөө гаргаһан энэ ахир ябадалаа Һанаад, ажалайнгаа таһалгын аалин соо ёоложо шахуу, толгойгоо хоёр гараараа Бата-сан бажуун һууба.

Митико хадаа энээнһээ урда Батын харилсаһан эхэнэрнүүд сооһоо онсо, ондоогоороо, ямаршьеб бусадһаа илгаатай шэнжэ, шанараараа тэрээндэ һайшаагдадаг һэн. Батын ондоо юумэн тухай бодомжолжо, илангаяа Баярмаа тухайгаа Һанажа, аймшагтай гажаралай оршон соо һуухадань, тэрээндэ халташые дүтэлхые оролдодоггүй, харин хэн нэгэнэй, диилэнхи

олон ушарта эхэнэрэй илдам, урин хандасые үнэн зүрхэнһөө хүсэжэ байхадань, огто алдангүй ойлгоһон байдаг, энэ хүсэлыень балай үлүү-булуу үгөөр эзэлжэ байнгүй, онсо шадабаритайгаар хангадаг, харин удаань Батада хэрэггүй болохолоороо хаанаһаашьеб жэншэдгүй ойлгоод, саг дары холодожо, гунигаар дүүрэн харасаараа Бата Одоновой зосоохие шатаажа байһандал байдаг һэн.

Митико гарагай табан бүхэндэ хайшаашьеб, юундэшьеб ходо ошодог, энэ хаһа соонь тэрэнэй уялгануудые угаа сэбэрхэн хитад яһанай эхэнэр – Хо дүүргэдэг бэлэй. Хо нилээн зохидхон, унтари соо ульһатай, шадамаршыё һаа, угаа хүйтэбэр шэнжэтэй эхэнэр байгаа. Уялгануудаа хуу дүүргэһэнэйнь һүүлдэ, тэдэ хоёрой хоорондо ойро зуура соо тогтодог халуун мэдэрэлэй шандаруу үнэһэн дээрэ иимэ шэнжэ шанарыень хүнгэн голхоролтойгоор мэдэрдэгээ, Бата одоол гайхан һанадаг байгаа.

Хошыё магадгүй баһал тагнуулай агент ааб даа гэжэ подполковник һайнаар мэдэдэг һэн. Тиигээд хоёройнгоо хоорондын харилсаануудые энэрхы, үнэн сэхэ харилсаанай үндэһэн дээрэ табиха гэхэдэнь, Хо нэрэ һураггүй дохижо, «Господина, юу хүсэнэбта, хуу бараниены дүүргэхээр бэлэнби!» гэшэдэг бэлэй.

Харин Митико энэ талаар нилээн нугархай, хөөрэлдөө дэмжэн үүсэхэдээ, ядамаггүй, энэ талаар нилээн уян байдаг, тиигээд өөртэнь хэрэггүй тээшээ хөөрэлдөөнэйнгөө годирхо баатай болоходонь, угаа шадамараар тэрэниие болуулдаг гү, али тад ондоо тээшэнь абаашадаг, эрэ болон эмын хоорондохы махабадай харилсаанай зиндаада олонхи ушарта гаргажа шададаг байгаа...

Харин үглөөгүүрынь сэбэр ухаандаа үсэгэлдэрэйнгөө хөөрэлдөө һэргээхыё һэдэн, Митикогой юун гэһыень бүрилдүүлжэ, шэнжэн бодоод үзэхэ гэхэдэнь, тиимэ онсо анхарал хандуулмаар юумэн огто үгы байжа байдаг бэлэй. Зүгөөр Митико Хохоо нилээн нугархай, энэрхы, махабадайнаа харилсаанда зүрхэ, сэдхэлэйнгээ бүхы халууниие үгэдэг нээрээһээ бодото эхэнэр мэтээр тэдэ харилсаануудайнгаа дан лэ һаа халуун ольһонһоо һогтонтон алдаһан Бата-санда һанагадаг һэн.

Нэгэтэ булайгаар гуниглаһан Бата горитойгоор гашуун ханшин уужархёод, Митикотой аймшагтай гоё һүниие үнгэргэһэнэй удаа, халуу бусалшаһан бэенүүдээ һэрюусүүлхэ һанаатай тэдэ хоёр газаа гаража, Митикое минии хажуудаа ходоодо байдаг боло гэһэн дурадхал оруулха һанаатай байтарнь, шанха дээрэнь айхабтар ялагараар наадаһан Эжэл мүшэд үзэгдөөд, тэдэнэй баруун тээхинь, Батын мүшэн хараһаар байтарнь һуларжа, гунигтайгаар анилзаһаар эсэслэн балартажа эхилхэһэн мэтэ байхадань, Батын сэдхэлыё энэ үзэгдэл арба урбуулаад, аяр үни хада үгэһэн бата шаһаа тангариг тухайнь һануулһан мэтэ байгаа бэлэй.

Тэрэл зуура аяар холын гүн сооһоо, мартагдажа шахуу байһан эхэнэрэй абьяан шэхэн соонь ханхинан дуулдаа бэлэй: «Инагни! Хаанашье ябаа, юу-сье хээ һаашни, би энэ дэлхэй дээрээ амиды ябахаб, шамайгаа хүлээһээр тогтошо торошогүй сагай гүйсэдэ диилдэн алдаашье һаа, шамайгаа хүлээһээрби! Хүлээһээрби! Ямарсье холо ошоод ябаа һаашни, шиниингээ зааһан мүшэнүүдые ходо хаража, үнөөхил ялагар, тологор зандаа огторгойн гүн соо анилзахынь тулада ажаһуухаб! Минишһи инаг дуран, миниишһи хүсэл, эрмэлзэл, миниишһи хүлээлгэн, һэжэгтэ орожо зобоо һаашни, туһалжа магад... Инагни! Батахамни!» гэ гэхээр харанхы түби руу замхан ошоһон шэнги болоходонь, гэнтэ тэншүүрһэн хүн шэнги болоод, Бата үбдэг дээрээ унажа, сурхирса уйлажа, «Баярмаахамни, хүлисэ намай-гаа! Хүлисэ!» гэжэ ямар нэгэ маани, мэгзэм мэтээр дабтан, Эжэл мүшэд тээшэ гарнуудаа дэлгээн, хэлэжэл һуухадань, Митико тэрэниие түрүүн гайхангыар, удаань гомдонгёор хаража байтараа, үшөөл халуу бусалһаар байһан хасараа гарнуудаараа хам бүглөөд, харанхы руу жэжэхэнээр алхалан ошохыень ойлгоогүй байһан Бата юунэй зэмтэй хаб даа? Митикогойсье зэмэ үгы. Юрэл Бата һүүлдэнь өөрыгөө шоо үзэжэ, мүнөөсье тэрэ ушаралые һанажа, сэдхэлэй хурса үбшэ мэдэрдэг.

Митико өөрынгөө байһан фанзада ерэжэ, хүниингөө үлэгдэл соо бурхандаа зальбаран мүргэжэ һууһанаа, ганса дотор хубсаһараа мүрэнэй эрьедэ ошоод, тэндэ ойро зуура тогтон, бурхандаа дахинаа зальбаржа, сээл хүхэ уһа руу ороод, хэды гүнзэгысье һаань, ошоһоор ошожо, һөөргөө бусан, тэндэхээ гараха ямарсье хүсэлгүй байгаа бэлэй...

Юундэ тиигэһыень гансал Бата тон һайнаар мэдэхэ байгаа. Теэд япон тагнуулай албан Батаһаа юунсье гэжэ һураагүй бэлэй. Юрэл өөһэд соогоо хэлсээд лэ дүүрээ. Агуу хүлээлгэнэй Агуу тама соо төөрижэ ябаһан Агуу дуранай Агууехэ дүлэндэ ондоо Агуу дуран нэрбүүлэн шаташаһан байгаа гэжэ ондоо хэн нэгэн ойлгоо ха гү даа?

Онсо уян сэдхэлтэй, тон һайн шанартай хүнүүд лэ иимэ Агууехэ мэдэрэл гээшые оложо таадаг, тэрээндэ гамтайгаар хандадаг. Тиимэхээ ямар нэгэ хоб жэбэй хүнэһэн болгохогүй гэжэ оролдодог. Харин ойлгодоггүй хүнүүд юрэл гайхалдаад, хоб-жэбэйнгээ хүнэһэн болгожо шашалдахаһаа ондоо, бэшэ ямарсье алхамуудые хэдэггүй...

Тиимэ агууехэ шанартай юумэн харьюугай хүдэлсэ мэдэрэнгүй байхадаа, заабол хосордог муутай. Сэбэрхэн Митико ёстой мэдэрэлдээ бодото харьюу олонгүйгөөр, юрэл ажаһууха шадалгүй, хүсэлгүй байшоо. Теэд дурлаһан хүнэйн зүрхэнэй эзэтэй байшахадань, яаха байгааб?

Энэ ушарта юрэл ажаһууха, түни ёһоор ажамидарха огто аргагүй байгаа гээшааб даа. Зүгөөр дан һогтуугай зэрлиг мэдэрэл соо, архиин мана-

руулдаг манан соогоо Митикодо найдал олгожо, Бата айхабтар горитой алдуу гаргаһан байгаа. Эжэлүүдгүй... хосороогооб гэжэл Бата хүүлдэнь ходо сүхэржэ ябадаг байгаа бшуу. Энэнь зүйтээшье байжа болоо бэшэ гү даа?

«Баярмаатаяа уулзахадаа, энээн тухайгаа үнэн, сэхээ заабол хөөрэхэб! Тиигээгүй байбал, инаг гансадаа урбаһан мэтэ болохо байхаб. Тиимэһээ заабол хөөрэхэб. Харин Баярмаамни ойлгохо гэжэ һананаб. Гэбэшье Митикодо айхабтар ехэ баяр хүргэхэ һэм. Амиды байгаа һаань... Митико хүлээлгээ үргэлжэлүүлхэдэмни, горитойгоор туһалаа бшуу. Нээрээшье! Минии голоо алдажа ябатарни, айхабтараар туһалаа. Тиигээ! Тиимэһээ һайнши даа, Митико! Одоол һайн бэлэйш! Шинии шэнэ түрэлдөө онсо жаргахыншни түлөө дасан бүхэндэ юрөөлыешни абажа, уншалгануудые захин бүтээжэ ябадагби, саашадаашье тиигэхэб! Митико!» гэжэ Бата зүрхээ айхабтараар хүдэлгэн бодоод, ажалайнгаа таһалга соогуур ябуултаба.

Тиихэдээ, нютагайнгаа, Хүндын талада сэнгэн ябажа байһан шэнгээр өөрыгөө һанажа, сэльхэл соогоо онсо баяр мэдэрэн, сэхэ урдаа хаража, һанаанай долгиндо дахинаа абтаба...

Тиихэдэ зунай зулгы хаһа байгаа. Хүндын талада онсоор тогтодог зунай хаһа ерээд байгаа... Эшээгээ орхижо, баабайтандаа ошохо һанаатай ябатарнь, алаг-сагаан хоб зөөгөөшэ шаазгай Батые үсэдөөр дахан шаһанажа, тэрээндэ үсэдөөр дохин согсогоноод, юуншьеб тухай тэрэ сагтаа дуулгаха гэхэндэл, орёосолдоод һалабагүй. Гайхашаһан Бата эжэлүүдгүй мориёо байлгажа, шаазгайн хойноһоо адаглан байхадаа, зосоонь угаа һонин мэдэрэлэй түрэһые тэрэл зуура ойлгобо. Мэнэ һаяхан онсо баяр асарһан зунай һайханиие гансал анхаран хаража, оршон соо ямар хубилалтануудай боложо байһаниие оройдоо мэдэрхээ болишоод ябажа байһанаа, һөөргөө нүгэлтэ газар бусаһандли болобо.

Баярмаа гэжэ угаа һайхан дангина басагые һамгамни гэжэ нэрлэхэ байһан тухайгаа гэртэхиндээ дуулгажа, баяраараа хубаалдаха һанаатай ябаһаниинь хараа байса баларан балартажа, талын тэг дунда гарашоод, хашхарха, дуулаха гэхэн мэдэрэлдэ абташоод ябаһанаа, һэгсэрэн һэгээ орожо, Бата эрид мориёо годируулжа, ойн оёор руу гүйлгэбэ.

Тиигэн сасуунь сагдаанарай түрүүшын һомонууд толгой дээхэнүүрнь жииялдажа, тэрээндэ угаа танил мэдэрэл зосоонь саг дары һэргээгээд, нюргаарнь ордохотойгоор хүйтэ дааба. Толгойнь ойгоргүй тодоор хүдэлжэ, ямаршьеб онсо мэдэрэлээр оршон тойронхиие ойлгожо захалба. Тэрэ моринойнгоо дэлһэн дээрэ хабтайн шахуу хэбтээд, мориёо шабхуурдаба.

Тиигэхэ зуураа ташуур буугаа эбэр сооһоо абажа, Батые ойһоонь таһалха һанаатай гүйлгэһэн хазаар моритой зон руу буудажа, тэдэнэй нэ-

гэнэйн морин дээрлээ халин шарбахыень нюдэнэйнгөө үзүүрээр обёо-роод лэ, абаралта ойнгоо гүн руу табиуулан орожо, нархануудай саана эгсэ тогтоод, ойн үмэнэ юунэй боложо байһанда һонороор шагнаархаба. Моридой табжаганаан ойн заха багта замхаж, гүйдэлдөө халаһан мори-дой байрадаа байжа ядан буухиралдаха, Хатюунай уйгарлан хэниешьёб харааха тон элээр соностобо.

«Тэнэг тархинууд! Хэнтнай саһаа холо урид шохойжо, буу табижа, энэ Бата гэжэ бузар нохосто харагдааб? Нойтон мунсата, тэнэг, уймар тархинууд! Хара долигууд даһаа!» гэжэ байгаад, Хатюунай самнахыень Бата угаа ханамжатайгаар зогсон шагнад гээд, годли мэтэ нидхээ хуха нугалан бодолгото боложо, тугаарай шаханагша шаазгайгаа тэрэл зуура айхабта-раар гайхан һанаба.

«Үнгэрхэдөө намда шубуу шонхор хайн дураараа туһалжа, байгаалиин онсо шэмэг болохо хадхууртай оймни намайе халхалан, абаржа байхадань, бишье тиймэ түргэн, һаяар шархияа хатаахагүй хүн хаб! Үнэхөөрөө... Ямар һонин шаазгай байба гээшэб? Эжымни шаазгайн гэр багаар бии болоод шаханахадань, айхабтар дурагүй хамнай. Теэд тэрэ шаазгайн өөрынгөө шаханаагаар намайе һэгээ оруулаагүй һаань, талынгаа үрэжэлтэ газар үмхэнхэй хэбтэхэ байгаа бэшаалби? Баярмаахамни! Миниингээ ямар ехэ аюулда орохоёо байһыемни мэдэнгүйш. Тийһэншни болоо... Арьяа баа-ла! Ум маани бад мээ хум! Дээдын Бурхан багша, дээдын тэнгэринэр, эзэд, сабдагууд, буурал баабайнар, эжынэр, намайе харалсажа ябаһанайтнай түлөө үнэн зүрхэнэй баяр хүргэнэб! Саашадаашье харалсажа, туһалжа, абаржа ябыт даа! Доро хүгэдэн гуйнаб!» гээд, үбдэг дээрээ унаһанаа, сай-жа байһан толгойтой мүнөөнэй Бата-сан элээр һанаба.

Тиихэдэ сула һанажа ябадаг Шалсаана Буурал баабайгаа, Үндэр Сагаанаа, Үлзыгэ Буурал Баабайгаа ухаандаа оруулан, нүдээ анид гэн һуужа, үнэнхэ зүрхэнһөө зальбарба. Тэрэл зуура баһа нэгэ онсо ушар һанаандаа оруулба...

Тиихэдэ угаа талаантай гэжэ тоологдодог байһан майор Накамурын бүлэгэй бүридэлдэ оруулагдажа, Таиланд Лаос хоёрой хилэ багта тэдэнэр парашюдаар хүрэжэ буугаад, бууһан газарһаа шадаал һаа, түргэнөөр холо болохо гэжэ, хүнийн хүрөөтэй джунгли соогуур һубарилдан гүйлдөөд, тэнгэрийн хаяада үүрэй толондой түрүүшын элшэнүүдэй мэнэ толорхые уридлаһан, асари үндэр модонуудай оройнуудай хоорондууд үзэгдэн гэгээн гэрэл обёоржо, халта амарха, зали абаха һанаатай, буунуудаа гарһаа табингүй, тулама болотороо эсэнхэй юумэнүүд һуумгашаа нойрмогтоо диилдэжэ шахуу бултадаа һуутарнь, юуншьёб гү, али хэншьёб юм гү – Батые үсэдөөр, унашатарнь шахуу түлхээд, һууриһаа бодохыень баадхаа

бэлэй. Бултанай ойр зуурын нойрые харууhalхаяа табигдаһан зоной баһал нойртоо диилдэшэһэниие тэрэл зуура Бата обёороод, джунглиин эхүүн, ууралтаһан оёрто гарай дэнгүүдэй сэrbэгэнэлдэн носохые, олон зоной хоорондоо аалар мэдээ үгэлсэхые дуулаад, нэн түрүүн майор Накамурые, удаань бэшэ нүхэдөө һэрюулээд, тэдэнэр замаа үргэлжэлүүлжэ, баригдахаяа болин саашаа дабшаа бэлэй...

Мүнөөшье заримдаа джунглиин бүгшэм оёор соогуур ялаганалдаһан олон галнуудай наадахань, тэрэниие хэншьеб түлхижэ, «Бодыш!» гэхэн шэнги юунээшьеб гү, али хэнэйшьеб дүрсэ нюдэнэйнь урда харагдаһандли боложо, илангаяа түрүүшгээр хирэ болоод лэ һэргэжэ байһаар – сагай үнгэрхэ бүри тодоор үзэгдэдэг, угаа элээр харагдадаг болонхой мэтэ агша. Тиихэдээ Батын ажабайдалда ямаршьеб муу юумэнэй, ехэшье, багашье байг, ушархаяа байхадань, иимэ юумэн болодог...

Комитедэйн байрлаһан хоёр дабхар хуушан байшан соо шэнэ үдэрэй ажабайдал үнэхөөрөө бусалжа захалба янзатай. Бата ханаа алдаад, сэбэр саарһанай обооо өөр тээшээ татажа, «Делегациин бүридэл» гэжэ иероглифаар дээдэ хажуудань тэмдэглээд, гүнзэгы бодолдо абтан, бэшэдэг модоёо хажуу тээшэнь табяад, духаяа уршылган һууд гэбэ.

Тиихэдээ делегациингаа бүридэл тухай бодоо бэшэ, харин түрүүлэгшэдээ энэбээрээ орожо, үнэн дээрээ ямар зорилгын урдань гараха байһыень сэхээ хэлээгүй хаа, яар амитан болохоб гэжэ нэн түрүүн ханаа һэн. Тэрэ столойнгоо саанаһаа бодожо, ажалайнь таһалгын урда ханада үлгөөтэй гэрэлдэ өөрыгөө шэнжэлэнгээр хаража байһанаа, түрүүлэгшынгээ ажалай таһалга тээшэ яаралгүй бушууханаар алхалба.

5

Оронойнгоо дэргэдэ табяатай бишыхан шэрэйнгээ хажууда ошон һуугаад, бэрингээ дууһажа ядаад орхихон оймһыень оёжо байтараа, Баярмаа хээтэй өөрынгөө эхые тон элээр гэнтэ ухаандаа оруулба. Иигэжэ, оймһоёо оёжо һуугаад, ходо гэмэр-гутар гэдэг һэн...

«Үни хада харида хосорһон хүниие хүлээгээб гэжэ һуухадаа, огторгойн ямаршьеб мүшэнүүдые яларһан зандаа гэжэ үбэштээржэ, дэмыржэ байха гэжэ юм даа? Иигэжэ байха бэшэ, харин хүнэй үриие жаргуулжа, үхи хүүгэдые бэлэглэжэ байха ёһотой бэшэгши! Яһаншье эмэбши даа! Иигээд лэ үнэтэй, сэнтэй, тархиш даа богони наһаяа, иигэжэ дэмы дүүргэхэ гэнэгши? Батаһаа боложо, түрмэ түшын оёрто хүнэй үсөөн үзэдэг зоболониие дүүрэнээр үзөөд, тэрэниие хүлээнэб гэжэ уймарлахааш! Дууланагши, уймар тархи! Бил һаянай иигэжэ ханадаг болооб. Эсэгэшни гэжээ, иигэжэ тон зүб юумэ толгой руунь оруулха ханаатай хэлэжэл байхадашни,

шиидшые гэнгүй хуугаа хаа, одоол байраһаань хүдэлгэшэгүй үсэд юм хэн. Шишые тиймэл гээшэ хаш! Уймарнууд!» гээд, нэгшые хугшараагүй аад, хайхан нюдэнүүдхээ нулимсануудые нэрэ хурагүй гоожуулан хуухадань, Баярмаагай зосоо угаа хүндэ болошогшо хэн.

Һүүлдэнь уушхарһан, тиймэ эрид үгэнүүдые хэлэһэн тушаагаа мартан-таһан хойноо эхэнь толгойень уринаар абажа, зөөлэн үбсүүндээ нягтаар няагаад, бодолгото болоһон янзатайгаар, гунигтай аалиханаар хэлэгшэ хэн.

«Шиниимни хэжэ байһан юумэн миниил толгойдо огто тааранагүй. Эхэнэр хүн гээшэ баригдашагүй холын юумэн тухай ханажа хууха бэшэ, харин эхэнэрэй хэтэ, мүнхын табисуураар хүнэй үриие, эрдэни зэндэмэни эрэ хүниие жаргуулжа, энэшые туха, талаан соогоо юм ааб даа, хууха, хүсөө хаань, олон хүүгэдые түрэжэ үгэхэ зэргэтэй, заяатай юм бээ... Харин шимни хубай үнээн мэтэ болоод ябанаш. Дуратай эрээе хүлээдэг лэ ёһотой юм ааб даа. Тээд иимэ удаан саг соогоо нэгэ бараг гэжэ ханаһан эрэхээ хүбүү гү, али басага түрэхэ байгаа гүбши! Баһа хүгшэрхэ, үтэлхэ гэжэ байдаг лэ бшибы даа! Миниингээ хадынгаа гэр руу ошохоёо хунхы-хадамни, ори гансаараа үлэхэлши даа! Дууланагши? Миниингээ үгэдэ нэгтэшые хаа, үгыемни дуулажа орыш даа!» гэжэ ямаршые найдалгүйгөөр хэлэхэдэнь, Баярмаа харюудань хүндөөр хугшараад, хэлэшэгүй зөөлэн үбсүүндэнь бүри бүхөөр няалдажа, шэбэнэхэ тооной харюусагша хэн.

«Эжы! Бултан мэтээр ябаха аргагүйлдэе! Аргагүйб! Оройдоо аргагүйб! Хаанаб даа, магад, угаа холо, Батамни намаяа ханажа, аюулда ороо хаа, гаралсажа, һэжэгэй охиндо нэрбүүлээ хаа, сэхэльдижэ, нам тээшээл эрмэлзэжэ, өөрынхээрээ хайн хайхан ябана ха юм. Тиймэ хада, хабсагай мэтэ түшэг, тулгууринь байгаад, олоной жэжэхэн эрмэлзэлдэ ахигдан, холо болохо байна гүб? Үгы-ы! Үгы даа! Эжы, хүлисэгты намайгаа! Иимэл хуби, заяатай байһанииемни, угайдхадаа, тамни ойлгыт даа!» гэхэдэнь, толгойень үбсүүнхээ таһалжа, нулимсаар дүүрэн харасануудаа тохёолгуулжа, гүн сэдхэлхээ хоюуланайнгаа зүбые тон адлихан мэдэрэгшэ хэн...

Тиигэжэ хэлэһэнэйнь һүүлдэ эхэнь абяагүй боложо, хүндөөр ханаа алдадаг бэлэй. Сагай ябахада, тон иимэ монологиудын улам үсөөржэ, һаһа барахынгаа урдахы хоёр жэл тухай саг соо юушые хэлээгүй ябаһанаа, нүдээе хэтэдээ хаахынгаа урда басагаяа хажуудаа асараад, тэрэнэйнгээ гарнуудые өөрынгөө угаа халуун, хэлэшэгүй зөөлэн гарнууд соо абажа, һуларһаншые хаа, бата хоолойгоор, тон ута монологио хэлээгшэ хэн.

«Басагахамни! Одохомни! Шимни энэ дэлхэй дээрэхи эгээл хайхан, дабтагдашагүй дэмбэрэлтэ хэшэгтэнь – Агууехэ Инаг дуранда хүртөөш гэжэ ойлгодогби! Үбэштэй намайгаа хүлисэ! Заримдаа шиниингээ гансаардалгые харахадаа, эльгэ, зүрхэмни хүмэрижэ, элдэб, эсыгээр шашадаг

байгаа... Бишни юрын буриад эхэнэр бшууб. Хоёрхон жэлэй саана шинингээ Долоон Үбгэд тээшэ гэтээд, хүдэлэнгүй нуухыешни гэнтэ обёо-роод, тэрэл зуура ойлгооб. Шамайгаа найнаар мэдэнэб. Ухаагаар дутуу-шаг болоһон хүн бэшэш. Юрэл бодооб: хүн түрэлтэнэй үринэртэ үгтэдэг, үсөөн тоото мэдэрэлдэ хүртөө байнаш даа гэжэ гэнтэ элээр ханааб... Тэрэл дураншни шинии сэдхэлые булангиртуулангүй, мүшэтэ замааршни инаг нүхэр тээшэш хуби заяанайшни хэмжээгээр хүтэлжэ ябана. Бидэнэрэй, зоной зариманайшые хаа, мүнхэ дуран гэдэг Агуухэ мэдэрэлын таанадта ерээ гэжэ ойлгоо хаамнай, бидэ, бултадаа эрэ эмэ хоёрой хоорондын мүнхэ шэдитэ дуранай халбархын гэршэнэр боложо, энэ хайханхаа хүртэлсэхэ заяатай байнабди. Тээд бидэнэрэй диилэнхи оломной тэрэ шэдибэ хүртэнэ бэшэ, харин атаархал гэжэ эгээл муухай мэдэрэлэй нүлөөн доро нангин, сэбэр мэдэрэлыетнай дэбхэхээ, өөһэдынгөө жэжэхэн, угаа газарлиг түби соо таанадые оруулхые хэдэхэ, хэдэнэшые... Тээд шимни бодото зоболон үзөөшые хаа, жабхаланта, үнэхөөрөө ялас гэмэ жаргалай шэгшгхэнэшые хаань, хэзээ нэгэтэ дүүрэн хэмжээн соонь хүртэхэш, үзэхэш! Хожомшые, эртэшые ерэг, илгаагүй! Үнэн дээрээ шимни мүнөөшые жаргалтайш. Юуб гэхэдэ, шимни үдэшин номгон хаһын ерэхэдэл, Долоон Үбгэнэй оршоной хоёр мүшэд дээрээ ябанаш... Тэрэ сая олон мүшэнүүд сооһоо онсо тодор-жо, гансал та хоёрто гэрэлтэжэ байдаг мүшэдэй би байһанда одоол гэрэл-тэйгээр атаарханаб. Уулзахаш, басагамни! Бататаяа золгохош! Баташни заабол ерэхэ! Тиэхэдэнь агшан зуура соошые хаань, бидэнэрэй бүхы наһан соогоошые үзэдэггүй жаргал ямар нэгэ шэдитэ унданһаа мэтээр басагамни амасахаш... Заримдаа хэлэдэг байһан жэжэхэн үгэнүүдэймни түлөө дахи-наа хүлисэ! Юрын хадаа юрын – шамдаа юрын газар дээрэ ажаһуудаг эх-нэрэй жаргал эдлэ гэжэ үбэштэйрөө хүн бээб. Энэ дэлхэй дээрэхи эхэнүүд гээшэшни барандаа тон адли ха юм! Басагахамни! Одомни... – гээд, абяаниинь нулада нуладаһаар замхалан аад, горитой хүшэлэлгэ гаргажа нэмээ һэн. – Шимни гансаараа үлэхэшни. Голынь хадаа хэзээдэшые урмайа хухарангүй, зоригоо мохоонгүй, Батаяа хүлээгыш даа. Намаяа юрын бу-риад, будаадынгаа шажанда үнэн, сэхэ эхэнэр шэнгээр хүдөөлөөрэй. Архи, тамхыар зониие хүндэлхэгүй юм. Зай...» гээд, юрэл татагад гэжэ, амисхаа-лай нэгэ хоросо хэһэн шэнги хүнгэхэнөөр ханаа алдаад, хэтын нойроор унташоо бэлэй...

Үүр сайжа байхада, энэ уйдхарта ушар боложо, Баярмаада энэ дэлхэй дээрэ эгээл дүтын нэгэл хүн үлөө бэлэй. Тэрэнышые энэ сагай, Баярмаа-гай ухаанда айхабтар ута замуудай хоорондо, төөрөд гү, али Баярмаадаа бусан ерэхэ аргагүйдөөд, сагай хайжархые хүлээжэ ябана гээшэ гү гэжэ бододог бэлэй...

Оёжо байхан оймхоёо үбдэг дээрээ халд алдаад, хуурайгаар ялалзахан нүдэнүүдээрээ урдахи хана руугаа соо гэтэжэл, харажал хууһанаа, тэрэ хүнгэхэнөөр ханаа алдаад, Баярмаа оймхоёо оёлгоёо үргэлжэлүүлбэ. Тиигээд гэнтэ мэдэн гэхэнь, таһалга руунь боро хараанай эли бодо тэмдэг марьяан орожо, углуу бүхэниень унхидан, аргааханаар таража эхилшөөд байба. Байраһаа бодоһоной удаа ошожо, эдээнэйнгээ таһалга руу орожо, дэнгээ носоогоод, сайгаа яаралгүйгөөр халаажа байхадаа, ямаршьеб тон шухала юумэн тэрэнэй ажабайдалда болохонь ха гэхэн мэдэрэл Баярмаагай бүхы махабадые эзэлбэ.

Дахяад хүрэжэ эхилхэн сайгаа хоросогоон, Баярмаа эдээнэйнгээ таһалга соо нилээн удаан хууба. Тиихэдээ аяар холын үе саг руу Баярмаа ямаршье эсэргүүцэлтгүйгөөр айлшалжал мэдэбэ.

Харин хаянай иимэ «аяншалгануудын» хараа байса улам үсөөн боложо, сэдхэлэйн үнгэршэгүй мэтэ үбшэн номгорһон шэнги байбашье, мүнөөдэр тэрэл ехэ үбшэ эжэлүүдгүй асардаг ханаануудтаа ехээр гуниглангүй абтан байжа, энээндээ яһала ехээр гайхан хагад өөрыгөө шэмхээдхихэ дуратай байгаашье хаа, столойнгоо сула сага захые эмэрин, ханаануудайнгаа эльбэ соо нилээн орой болотор хууба.

Тиихэдээ бүхы ханалнуудайнгаа ганса Бататай холбоотой байһаниие хүнгэхэнөөр тээлмэрдэн тэмдэглээд, амта хайтайшье, яншама үбшэнтэйшье онсо охи асарһан, хүсэтэй далайн эбхэрһэн долгиунуудтал адли ерээсэдэнь ямаршье эсэргүүцэлтгүйгөөр эзэлэгдэн, хуужал хууба...

Аюшын булагай хажууда уулзажа захалхан тэдэнэй хоорондохы нангин мэдэрэлэй халбархын эхин хаһадань хэн ха. Зунай түрүүшын харын эсэстэ энэ ушар тохёолдоо юм.

Хүхын дуунай жадхата үе дууһантаха хирэдээ дүтэлэнхэй, хаа-яа ямар нэгэ тэншүүрһэн, онсо хумхаатай бусадһаа гээгдэжэ дуулаһан шубуун хүнийн аалин үеые хамбаашалан гү, али үдэшын намжаа хаһада одоол олон жэлэй наһа тэрээнэй дуунда анхаралаа хандуулһан хүндэ зүгнэн дууладаг болоод байгаа бэлэй.

Энээнһээ гадна хэргэн сээсэглэһэн байгаалийн хангалнуудай үерөөр бүхы сээжээрээ дүүрэн амилжа, иимэ хайхан агшан зууранууд оройдоо дууһахагүй мэтээр инаг хоёрто ханагадаг байба.

Харин тунгалаг, хүйтэн, шэдитэй уһатай Аюшын булаг ута замаа захалхан шэнги далайсатай мэтэ дошхон байбашье, нэгэ жаа болоод, эхилхэн харгыгаа гэнтэ дүүргэжэ, түгэсхэхэндөө гажарһан мэтэ угаа аалиханаар, эндэ гэхын оногүйгөөр хайшаашьеб орошоһон байдаг бэлэй.

Тиигэхэ зуураа харын толондо ялабхин мэлмэс гэн ханхинаһан уһанайнгаа онсо, хайхан шолшогоноогоор, өөрынгөө хуби бүхэний урда-

сын ямар нэгэ хүгжэм мэтэ абяагаар, тийһээ тиитэрээ гэнтэ хаанаһаашьеб эбхэрэн ерэнэн бишыханшые хаа, яһала хүсэтэй абяхануудаараа Бата Баярмаа хоёрто өөрынгөө болон өөрынгөө гэршэ болоһон олон нюусанууд тушаа аалиханаар шэбэнэжэл, хабинажал, шолшогоножол байһан шэнги үзэгдэдэг бэлэй.

Иимэ мэдэрэлдэ абтахадаа, инаг хоёрой зүрхэнүүд нэгэ доро онсо хүсээ абан сохилжо, тэдэнэр нэгэ жаашье шиидшые гэнгүй, абяа, аниргүйгөөр тэбэрилдээд, үдэр ерэхэ бүри халбаран бэхижэжэ байһан инаг дуранайнгаа ольбон соо бүхыгөөрөө орошонхой хуужал байдаг бэлэй.

Тээд Аюшын булагай оршондо түрэнэн, үдэнэн хэн нэгэн тэрэниие угаа бишыхан, ехэ шадалгүй гэжэ огтолон хэзээдэшые хэлэхгүй байһаниинь тон элил! Үбэлэй хаһада билгара билтарһаар, тошонгоо хальяа хальяаһаар, Хүндын энэ хубиие бүри мүнэн ундалуулдаг, хүсэтэй, хайхан уһаараа үрэжэлтэ хүрһыень хэлэшгүй онсоор нэбтэрүүлэн халбаруулдаг лэ бэшэ гү? Тиимэл ха юм. Аюшын булагһаа уһа уужа ябаһан хэн нэгэндэ тэрэ ямар нэгэ Енисей гү, али ядахын сагта Ангар мүнэн мэтээр үзэгдэдэг байгаа ёһотой.

Эдэ агшан зуурануудай онтохондол хаһануудые үргөөхгүйн тулада Бата Баярмаа хоёр оройдоо абяа гарадаггүй байгаа. Юрэл энэ угаа онсо хайхан, нүгэлтэ газар дээрэ, мүнхэ номин, хүхэльбэ аад, мүнөө харанхын мэдэлдэ байбашье, үй түмэн мүшэнүүдээ сасаргаад, ямаршыеб нюусаяа хадагалан миралзан байһан замби доро, хүн түрэлтэнэй амидаржа байһан энэ түбидэ ами амяараа ори ганса болоод байһандал, инаглаһан хоёрто һанагадаг бэлэй.

Гэбэшые гайхамшагта дуранай охиндо нэрбэгдэнэн гүлмэр зүрхэнүүдэй мүнөө дээрээ нэгэн болон сохилходонь, газар-дэлхэй амиа дараһан мэтэ шэмээгүйгөөр инаг хоёрые энхэрэн байгша бэлэй. Тиигэжэ байхадань, энэ онсо аалиниие гүйсэдөөр сэгнэжэ, һэшхэлтэй хоёр булагай хоёр эрьедэ гаран ябажа, гарнуудаа нэгэдүүлэн тэбэрилдэнэн шэнги ута бэшэ замыень дабтан, тэдэ хоёрой хүдэлсэ бүхэн ниидэлгын шэдитэй боложо, энэ орой яаралгүй аяншалгадаа хэтэдээ гараһандал, ябажал, ябажал байдаг һэн...

Тиигэһээр мүшэнүүдэй, одохонуудай нюуса шэбэнээн, хабинаан эдэ хоёрой һонорто удангүй дуулладаг боложо, инаг хоёрой үгэгүй, абяагүй харилсаан бүри огсом, ойлгосотой болоһон шэнги боложо байдаг һэн...

Үүр хираанай мандахада, тараха айхабтар дурагүй дээрэнһээ бэе бэеһээ халажа ядан тарадагаа ой ухаандаа һэргээн, Баярмаа аалиханаар уйлаба. Тиихэдээ нүдэнэйн гүн сооһоо гаража байһан шэнги нулимсануудайнгаа хүнгэн, тэрэл зуура гашуун шэнжгүй байһандань тэрэ одоол гайхаба. Гадна энэ уйлааниинь тэрэнэй бүхы зосоохиие урбуулаагүй, зүрхэ, сэдхэх-

лыень гарашагүй гунигай оршон соо абаашаагүй байhaniинь Баярмаагай зосоо сэлмэг гайхалыень бүри ехэ болгобо.

Юрэл талын түргэн, дуугүй, хуурай аадарай ороод дүүрэхэндэл, зоохи бүхы бурииень, гуниг, гашуудалыень угааһан, сүлөөлхэн мэтэ байхадань, Баярмаа зосоогоо аалин баяр бөөмээлэн, гэнтэ ерээд, түргэн мүртэйгөөр үнгэршэһэн уйлалгаяа тэрэл зуура огто мартажа, эдээнйнгээ таһалга зоохи гэрэлээ унтараагаад, заалайнь сонхын хажууда түглын, «Ерыш! Нуугыш!» гэжэ уряалһан шэнги байһан качалка тээшээ ошожо, яаралгүйгөөр нууба...

6

Бата түрүүлэгшынгээ ажалай таһалга сооһоо гараад, өөрынгөө таһалга тээшээ ошожо ябахадаа, даргынгаа үнэн дээрээ һайн һанаатай хүн байһаниие онсолон тэмдэглэжэ ябаба. Нөөргөө орожо ерэхэдэнь, гайхан татаһан түрүүлэгшэдээ сэхээ хэлэхэдэнь, Батын байдалда оронгёор хэлэһыень шагнажа абаад, нэгэ бага бодолгото болоһоной һүүлээр гэнтэ, хүлээгдээгүй үргэнөөр энэбхилжэ, Бата руу угаа анхаралтайгаар шэртэн, шухала шиидхэбэри абахынгаа урда тиигэдэг ёһоороо шэгшэдэйнгээ хюмһа анхаралтайгаар шудалжа, зүбшөөһэн янзатайгаар аалиханаар, тон тодоор дуугараа һэн.

– Жараад жэлэй үнгэрһэн хойно уулзажа болохобди гэнэ гүш? – гэжэ хэлээд, хюмһаяа шудалалгаяа үргэлжлүүлһэн мэтэ байтараа, этигэжэ ядаһанаа нюужа шадангүй, халта томо болоһон нүдээ үргөөд, халажа ядангяар Батада хандаба. – Лаб амиды юм гү?

– Амиды! – гээд, нэгэ бага маргаһанш мэтээр уршагад гэбэшье, бүхы һэжэгүүдээ өөрһөө холо болгон туужа, тархияа һэжэрсэгээн, батаар, омогор сэхэльдин, хүсэд бээдээ найдангяар Бата лаблаба. – Амиды юм ааб даа! Лаб амиды! Энэ удаа лаб уулзахабди гэжэ һананаб. Ехэ бэдэрэлгын тон хэрэгтэй болоошье һаань... би һаадтай байжа магадби! Энээнне хараада абахада, делегацияа толгойлхоһоо байтагай, тэрэнэйнгээ хүдэлмэридэ бодото гүйсэдөөр хабаадалсажа шадахагүйб гэжэ һананаб. Би энээнние мүнөө лаблан баталнаб! Господин Ли, намайе ойлгожо үзыт даа! – гэжэ ямаршье оршон байдалда ходоодо бээ шангаар барижа шададаг Бата-сан хүсэд гуйһан шэнжэтэй болоод байба.

Ли түрүүлэгшэ мүнөө дээрээ харасаяа доошонь буулгажа, столонгоо дэбисхэр дээрэ угаа һонирхолтой юумэ олоһон мэтэ анхаралтайгаар шэртэн һууд гээд, халта хүхюу болоһон нүдээ аалиханаар үргэн, Бата руу үшөө дахин анхаралтайгаар шэртэжэ һууд гээд, юушьеб хажуу тээшэнь болгохо гэхэн шэнги стол дээрэхи саарһануудайнгаа заримыень иишэ, тиишэнь хүдэлгөөд, хүлээгдээгүй даруу, номгоноор дуугарба.

– Господин Бата-сан! Таниие үнэн зүрхэнхөө айхабтараар хүндэлдэг хэн хойноо танай эндэ хэлээшые бодото анхаралдаа сүм абабаб. Гэбэшье этигэхын аргагүй юумэ айладхажа байна бшуут. Гадна танай үнэн сэхээ хэлэһыетнай хүндэлэн абажа, нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, би зүбшөөнэб. Зүгөөр танай орондо хүтэлбэрилэгшөөр тишээ ошохо хүндэ хэрэгтэй болоо хаань, али болохын туһа хүргэжэ байха болонот! Тиигэхэ байһандатнай ямаршые һэжэг үгы. Зүгөөр би танда иигэжэ хэлэхэ ёһотойб, уялгатайб гэжэ тоолоноб, – гээд, господин Ли өөрынгөө үгэнүүдые баталһан янзатайгаар стол дээрээ пас байса гарнуудаа табиба.

– Господин түрүүлэгшэ! Минии өөрынгөөшые зөөрээр ошоходомни болохол даа! Хэрэггүй хөөрэлдөөнүүдэй гарахагүйнь тулада... – гэжэ Батын хэлэхэдэ, түрүүлэгшынь шарай гансата хатуужажа, тэрэ абяагаа шангашагаар табижа һөөргэдүүлбэ.

– Господин Бата-сан Одоной! Би танай иигэжэ мэдүүлхэ ямар нэгэ үндэһэ үгөө гүб? Бодожо үзэнгүй хэлэбэ аа гүт? – гэхэдэнь, господин Лиие үнинэй мэдэхэ хэн хойноо энэ хайн хүниие гомдохоон алдаба аа гүб зосоогоо голхорон бодоод, гансата тоб байса харюусаба.

– Хүлисэгты, господин түрүүлэгшэ! Тиимэ! Энэ мэдүүлгэ хэхэдэмни багаханшые шалтагаа үгөөгүйт! Хүлисэгты!

– Хүлисэлыетнай тодон абанаб. Харин энээн тухай хөөрэлдөөншые болохоһоо байтагай харшаганааншые огто гараха ёһогүй. Тиимэһээ та делегациин юрын гэшүүн болоод, сүлөө ёһоор ябалсаха болонот! Зүгөөр хаана, юундэ ошоһоноо, хүтэлбэрилэгшэдөө элидхэдэг байха зэргэтэйт гэжэ мэдүүлнэб. Гадна мүнөөдэрһөө ажалдаа ерэхээ болёод, гэртээ хуужа, Росси, үнэн дээрээ Буряад орон тухай элидхэл бэшэгты! Эгээл һүүлдэ нютагтаа хэды багта ошоһон болонот? – гэжэ Ли түрүүлэгшэ дуугараад, Батаруу анхаралтайгаар, асуунгыар шэртэбэ.

– 1942 оной эхин багаар... Би тиихэдэ япон тагнуулай даабаряар ябаа һэм. Хүндэшэг даабари дүүргээ һэм даа...

– Ойлгосотой. Элидхэл соогоо, илангаяа тэндэхи зоной хүн шанарта гол анхаралаа хандуулаарайт! Гадна этнологическа мэргэн ажаглалтануудтнай делегацияа хайнаар бэлдэжэ, зорихондоо хүрэхэдэмнай туһатай баймаар. Ойлгосотой бээ?

– Ойлгосотой бэд даа, господин түрүүлэгшэ! Танай үгэһэн болзор тухай мэдэхэ байгаа хаамни, хайн хэн.

– Хүлисэгты, Бата-сан! Гурбан хоног танда үгэнэбди. Үрдихэ гүт?

– Үрдихэб! хайнта даа! Баяртай, господин түрүүлэгшэ!

– Баяртай, Бата-сан! – гээд, түрүүлэгшынгээ нэгэ шэлэһэн саарһан руугаа хэрэг бүтээхыгээр гэтээд хуушахадань, аалиханаар баярлаһан Бата ажалайнь таһалга сооһоо үльмы дээрээ шахуу гаража ошобо.

Түрүүлэгшээр хүл хүнгэн мэтэ болоһон шэнги болошонхой юумэн гараад, өөрынгөө ажалайнгаа таһалгада бусахадаа, Бата ямаршьеб угаа хүндэ ашаа ээм дээрээр гэнтэ хаяжархиһан шэнги мэдэрэлдэ абтан, зо-соогоо өөрыгөө наадалһан мэтэ мийэд гээд, таһалга руугаа оромсоороо, энэ, тэрэ хэрэгтэй болохо юумээ хам-хум гэн суглуулжа, портфель соогоо эмхитэйгээр хээд байтараа, доронь дайралдаһан стул дээрэ һалд һуужа, гэнтэ юундэшьеб гүнзэгыгээр бодолгото болобо.

«Ли түрүүлэгшэтэй Баярмаа тухайгаа хөөрэлдэхэдөө, дан лэ һаа, бээ-дээ найдангыар хөөрөлдөөгөө үнгэргөө бэшэ гээшэ гүб? Баярмаа бидэ хоёрой хahasаһаар тэгшэ жараад жэл үнгэршэбэ... Энэ хугасаа соо өөр тухайгаа ямаршье мэдээгүйнүүд, огторгойн хоёр мүшэдтэ шүтэһэн мэтэ байхынгаа хажуугаар тэдэнэй гэжрэлэй хэр ялагараар бэе бэеынгээ амиды байһаниие тодолруулдаг байһан баарһад аабзабди. Тэдэ Эжэл мүшэнүүдэ адаглан харахадамын, тэдэмнай үнөөхил ялагараараа носонхойл даа. Харин Баярмаамни лаб амиды мэтээр зүүдэндэмни харагдадаг лэ! Заримдаа Баярмаатаяа бодото дээрээ золгоһон шэнгээр хөөрөлдэжэ байхадаа, балай тиитэрээ гайхаяашье болинхой бэшэ гүб даа. Тиихэдээ... Баярмаамни мэндэ зандаа, намайгаа хүлээжэ, тэсэжэ ядан, уулзаха байһандаа батаар этигэжэ хоюулан зүгнэһэн мэтэ байдаг бэшаалди? Теэд түрүүлэгшыешье ойлгохоор даа! Ная гарашаһан намайе дэмырнэшье гээшэ гү гэжэ һанахаар лэ даа. Намһаа хэдэхэн жэлээр дүү һамгантатаа уулзахаб гэжэ хүлээһээр зандааб гэхэдэмни, тэрэ жаалдамарни намайгаа мүнөө болотор хүлээһээр гэжэ мэдүүлхэдэмни, ухаагаа горитойгоор муудаһан шолмо бэшэ гү гэхээр байнал бэшаалби? Зүгөөр тиигэжэ һанаашье һаа, сэхээ хэлэхэ бэшэ даа, тэрэ мэхэшэ үнэгэн – Ли... Теэд, эдэ һаяын үдэрнүүдтэ илангаяа заабол уулзахаб гэжэ бодоод һалахагүйдөө, яахабши? Зай! Мүнөө дээрээ тэрэ намда захиһан элидхэлыень тон зохидоор бэшэхэ гэнэн тодо зорилготой байнаб. Ямараар бэшэһэнһээмни, Баярмаа бидэ хоёрой уулзаха, болихон-ной дулдыдаха гэжэ тоолоод лэ, хамсыгаа шуужа, даажа абаһан хэрэгээ дүүргэхэ болоноб. Тиимэ даа! Бэшэхэ...» гэжэ улам номгон болон бодоод, Одоной Бата шийдэнгээр бодожо, газашаа гараад, ажалайнь байшангай арадахы талмай дээрэ табяатай машина тээшээ яараба.

Машина руугаа орохо һанаатай байтараа, Бата гэнтэ зог татаад, тойро-жо хараашалба. Тон хэрэгтэй юумээ огтолон мартаһан шэнгээр өөрыгөө һанаа ха юм. Теэд мартаһан юумэмни энэ гэжэ тэрээн руугаа лаб заажа шадахагүй байһандаа, тон сүхэрэнгээр толгойгоороо һэжэрээд, ямар нэгэ һайн танилтаяа ушаржа, үнэтэ сагаа гээнэ аа гүб гэжэ һанаһан мэтэ ма-шина руугаа яаралтайгаар шургаад, тэндээ оромсоороо, һанаандань юу мартажа байһаниинь оробо янзатай. Делегациинь хүтэлбэрилэгшэ хэн

болохоб гэжэ Лийнээ юундэ хураагүй гээшэбиб гэхэн бодол гэнтэ толгой руунь зурас гэн ороо бшуу. Тээд хураагүй хадаа хураагүй гэжэ эбсэнгээр тоолоод, тэрэ һөөргөө ажалдаа оронгүй, машинаа хүршэгэнүүлбэ.

Хоёрдохи хоногтоо элидхэлээ бэшэжэ дүүргээд, тэрэнээ дахиад уншаха ханаатай байжа, булайгаар эсэлэн, шалахан мүнүүдээ тэнийлгэн, нюдэнүүдээ халта хаагаад, хуужа байтараа, элидхэлээ хажуу тээшнэ табяад, эдээнэйнгээ таһалга руу орожо, сай ууха байна гэжэ гэнтэ бодобо.

Тиихэдэ мэнэ бэшэлэн юумээ тэрэбэээрээ уншаа хаа, шүүмжэлхы ёһоор хандажа шадаха байгаа гүб, али тиигэжэ бирахагүй байгаа гүб гэжэ тэрэ бодоһон байгаа бшуу. Иигэжэ ханаагаа заһаад, зорихон газартаа ошожо, хангалтай сайгаа эдэшүүлжэ ууба.

Сайгаа амтархан уужа хуухадаа, Бата-сан ханаануудтаа эжэлүүдгүй абтана. Тэдээнһээ элидхэлээ ормоглохо мүнөө хирэдээ огтолон халаха гэжэ хэды туршабашье, балай тиимэ бэлээр холо боложо үгэхгүй хэбэртэй байхадань, хүндөөр, дороһоо абажа, ханаа алдаад, ухаан соонь эбхэрэн ороһон бодолнуудтаа дүүрэнээр абтаба.

Тиигэн сасуугаа Хүндынгөө хуудам талада гарашоод ябаһандал өөрыгөө ханаба...

Тиихэдэ угаа хүйтэн үдэр байгаа хэн ха. Үбэлэй эхин хара байбашье, янгинама хүйтэн унашоод, манатаһан агаарта сиидэгэнэн ууралтажа, нюдэндэ үзэгдэсгүй мүлһэхэнүүд хүйтэн оршолон соо хоорондоо хабирасалдаһан шэнги, агаарта угаа үнжэгэн хүгжэм мэтэ абья гаргана.

Бата Намдаг хоёр ойн гүн сооһоо талын хуудамда гарахын урда, халта тогтожо, урдань нэмжылэн дайдые анхаралтайгаар адаглан зогсод гэбэ. Тэдэнэр сула сэн болошоһон энгэрнүүдээ нэгэ доро һэбисэгээгээд, томо нарһанай һаглагар мүшэрнүүд доро байлгалан моридтоо нэгэ бага амаралта үгэлэн боложо байба.

– Хара даа! Мүнөөдэр нэн түрүүн Сандагые юундэ саг соогоо ерээгүйб гэжэ тодорүүлха ёһотой болоно бэшэ гүбди? Магад Хатюун гэжэ муу амитан тэрэниие барижа хаагаа гү? Зүгөөр сэхэ хурагшалхадамнай угаа аюултай. Энэ ушарта яагаад мэдэхэ болонобибди? – гэжэ Намдаг ханаата болонгёор асуугаад, хүдэлэн бээлэй сооһоо гараа сүлөөлжэ, хахал дээрэн тогтошоһон мүлһэхэнүүдые хуура татан, абажа байхадаа, ара нюргандань үргэлөөтэй винтовкоёо заһаба.

– Хари... Эндэшни хайнаар бодожо үзэхөөр байна. Харин Хатюун гэжэ шолмошни мэхэтэй-эй! Эгээл мүнөө манай заабол ябахаар гэжэ тоолоһон газарнуудтаа тон наринаар хороод, өөрөө гү, тэрэнэй хүбүүд гү даа – маанадые тэсэмгэйгээр, хэды хүлдэхэ болоошье хаа, хүлээжэ байһан байха. Эндэшни бодоод үзэхэ шухала... – гэжэ Бата харюусаад, эмээл дээрэ даарангяар бэгзэгэнэн хүдэлжэ, хуурияа урилба янзатай.

Тиигэхэ зуураа шэгэбшээ болгоомжотойгоор үргөөд, оршон тойро-
ниие шагнаархана хэбэртэй.

– Сай дабхан хоёройнгоо дуунаха болоогүй хаань, иишээ гарангүй,
хүлээд гэхэдэ, болохо байгаал даа! Теэд тон хэрэгтэй юумэнэймнэй
дуунашоод байхадань, угаа найргүй, ямаршы амтатай эдихэ юумэн ама
руушни бэлээр орохо хэбэргүй байдаг лэ! – гээд, Намдаг ехэл сүхэрхэн
янзатай парпагар шэлүүхэн малгайнгаа үнэнэй хилэн долги бодхоон, тол-
гойгоороо нэжэрнэ. Тиигэхэ зуураа бэлэйгээ үмдөөдхинэ. – Хажуугаарнь
яахан хүйтэн гээшэб? Иимэ хаада хайн эзэн нохойгоошые газаашань
табихагүй гэлсэдэг шуу. Тэтты! – гээд, Намдаг жэхэгэд гэнэ.

– Тиимэньшые тиимэл юм бээ. Ши тон зүб хэлэнш. Гэбэшые Сандаг-
тай заабол золгожо харилсаха гү, али найдамтай зоноор дамжуулжа харил-
саха ёхотойбди. Теэд яагаад? Тэрэнэй буусада марьян дүтэлхөөр бэшэнь
харамтай байна! Ойхоо дан холо! Теэд ямар нэгэ ондоо арга олдохогүй юм
гээшэ гү? – гээд, Батын шомшорходо, Намдаг тэрэн руу угаа анхаралтай-
гаар шэртэн, аалиханаар дуугарба.

– Тиимэ... Дүтэ ошохын аргагүй. Байзал даа! Сандагай бүлэ хүбүүн
ойдо угаа дүтэ нуудаг бэшаал! Максарай Галсанта... Тэрэндэнь ошоод
туршял! – гэжэ томо болошоһон нюдэнүүдээ Намдаг Бата руу хандуулба.

– Хари... Теэд тэндэньшые хүлээхгүй гү? Минии ханахада, лаб лэ
хүлээх шэнги байна. Ши бурууш гэжэ намайе ондоо ханамжатай болго-
жо шадаха гүш? – гэжэ Батын энгүүрхэнги маягтайгаар хэлэхэдэ, Намдаг
уршагад гэбэ.

– Одоол хэн мэдэбэ! Галсаниие Сандагай тон дүтэ түрэлынь гэжэ
Хатюун мэдээ хаа, сохом лэ тэндэнь өөрынгөө хүбүүдые табихан байжа
болохо... Зүгөөр Хатюуниие дан ухаатай гэжэ тоолоходоо, нэгэ талаараа
алдуу гаргана бэшаалди? Үнэн дээрээ шал тэнэг гэжэ суутай шолмо бшуу.
Бил тиигэжэ ханаха байна! – гэжэ Намдагай хэлэхэдэ, Бата одоол атанха-
наа алдаба.

– Юундэ би мүнөө болотороо баригдангүй ябанабиб? Нэн түрүүн
муе бодоһонойнгоо ашаар... Энэ талаар алдуу гаргаа хаа, долоо дахин
дээрэ юм ааб даа. Харин Хатюун гээшэшни уймар болоод ябаха айхабтар
дуратай. Үнэн дээрээ мэхэтэй гээшэнь! Тиимэхээ энэ талаар алдуу гар-
гана гүбди, али үгы гүбди гэхэ гээшэшни – үнэн дээрээ тон адли, манай
ами наһанаймнай шэгнүүри дээрэ табигдаһанай хэмжүүр болоно бшуу.
Тиимэхээ энээн тухай шашалдахаяа болиё! Болгоомжотой байхадаа, тол-
гоймной бүтэн байха жэшээтэй ха юм! – гээд, Бата мориёо байраһань
халта хүдэлгэжэ, талые бүри үргэнөөр харан бултайгаад, анхаралтайгаар
хаймадан шэртэбэ. Тиигээд мориёо эгсэ сухарюулжа, һөөргөө байһан бай-

радаа ороод, аалиханаар, эбсэнги янзатайгаар үргэлжлүүлбэ. – Бишни хэжэглээ хадаа тиигэнэб даа. Минии хэжэг олонхи ушарнуудта зүбшнүү байдаг шуу. Маанад мүнөө иигэе. Би талые хүндэлэн тэншүү амитандал гүйлгэхүү. Харин шимни ой соогуураа ошоод, Галсантанайда орожо ярилдаад, Аюшын булагай баруун тээхи шугы соо ороод, намайгаа хүлэжэ байгаарай. Тэрэ Хатюуншни олон зоной байхада, намайе заабол барихаб гэжэ үгээс үгөө юм ха. Тиигээд лэ иигэнэб даа. Уулзахадаа, Галсанда иигэжэ хэлээрэй! Шамтай хэлсэһэн юумээс дамжуулжа ядаа хаа, Аюшын булагай зүүн хажуугай тужа соо Саадагтай түрүүн хэлсэһэн томо шэнэһэн дороо орхюужа. Тиигээ хаань, маанад нэгэ аргаар абана аабзабди. Мүнөө, мүнөө иимэ хүйтэндэ Аюшын булагһаа ондоо малаа ундалуулха газарнууд алга болобо ёһотой. Хүндын горхон энэ хүйтэндэ одоол оёортоо хүрэтэр хүрөө юм бэшэ гү? – гэхэдэнь, Намдаг огсогод гээд абаба.

– Тиигээл ааб даа! Тээд шинии хэхээс байһан юумэншни дан лэ хаа, аюултай бэшэ гү? Ондоо ямар нэгэ арга үгы юм гэшэ гү? – гээд, Намдаг ойгоргүйгөөр ханаагаа зобошобо янзатай. – Би шинии хэхэ гэжэ байһан юумые оройдоо дэмжэнэгүйб. Бил тиигэжэ ханаха байнаб!

– Бараг ааб даа! Моринойнгоо хайгаар олохон лэ аюулһаа мултаржа гараһан хадаа энэшые удаа гаралсана аабзаб даа. ханаагаал ехээр бү зобо! Магад миин талын халхи һүүрэн гүйлгөөд гаража болохолби. Урагшатай байхабди гэжэ бодо! Зай, шимни болгоомжотойгоор ошо! Хоюуландаа амжалта хүсее! Урагшаа! – гэжэ Бата дуугарба.

– Амжалта хүсэнэб! – гээд, Намдаг саашалжа, һөөргөө харажархиха айхабтар дуратай байбашье, энэ эрмэлзэлэ оролдосотойгоор даража, болгоомжотойгоор ой соогуур хайбарлуулба.

Харин Бата айхабтараар һоноржоһон мэдэрэл бүхэнэйнгөө угаа онсоор хурсадаһые мэдэрэн, баабайтанайнгаа бууса тээшэ анхаралтайгаар шэртэжэ байд гээд, газаань хэнэйшые харагдахагүйдэ, аюулай бии байһан тухай харуулһан мэдээгэй үгышые байгаа хаань, Бата бүри ехээр хэжэглэн, сэхэ хуудам тала руу мориёо шэглүүлбэ. Тиигэхэ зуураа ганса ташуур буунуудаа гансата буудахаар болгон барижа, харюугай няд гэмэ буудалдаа үүсхэхээр сүм бэлдээд, һэр-мэр гэнги болоод, урагшаа дабшаба.

Талын тэг дунда хүрэтэр мориёо алхадалдань барижа ябан гэхээнэ, энэ оршондо бэе бэеһээ холо, холошог байһан бүхы буусануудһаа хазаар моритой, буу шуу үргэлһэн олон зон харагдаад, Бата тээшэ шуумайлдаба. Энээниие гансата обёоржо байһан Бата гансата гүйлгэшэнгүй, өөрынгөө болон тэдэнэй байдалые шэнжэн халта зогсод гээд, иимэ ушарта хайшаа гүйхээс мэдэдэг болошоһон зээрдээс һула табижа, хоёр ташуур буунуудаа гарган, тэрээн тээшэ шуумайлдажа ябаһан хүнүүд руу харюу болгон буу-

дажа, моринийн байрааа эгсэ абан, ой тээшэ хараад, одоол талын халхин мэтээр шумайба. Тиэхэдэ Намдагтай уулзаха гэлсэһэн Аюшын булагһаа тад ондоо тээшэ гүйгөөшэ зээрдэнь табилуулба. Тиигэжэ энэ ушарта Батада абарал асарха ойдо улам дүтэлжэ, гормонуудай жиияан бүри гааража байгаа бэлэй.

Бүтэн бүлээн зангаараа үдхэн нарһан ой руу шумайса гүйлгэн ороходонь, модонуудай мүшэрнүүдэй үбшэнтэйгөөр нюурыень үбшэнтэйгөөр шэрбэжэ, үсөөржэ захалһан буунуудай наяраан удангүй замхаба. Дүтэхэнэ һаглайһан томо нарһые һүүлшын гормонуудай нэгэн оножо, Бата гүйжэл ябахаар бэлэн мориёо эгсэ годируулан, мантагар нарһанай саана оробо.

Эрьюулэгшэдын Хатюунай захиралтаар янзатай урмаяа хухарангыар урда урдаһаа харалсаад, Батын хороһон ойһоо табяад метрэй зайд суглараад, шанга шангаар дуугаралсажа, обоорон байба. Бата тугаарай һомоной оноһон модонойнгоо саанаһаа шохогод гэжэ, эрьюулэгшэдэй юу хэжэ байһанаар һонирхон хараһан аад, һөөргөө орожо, ташуур буунуудад дахинаа һомолбо.

Обоорогшодой дундаһаа Хатюун одоол амяараа болон харагдажа, ой тээшэ хүйтэнһөө уб улаан болоһон нюураа хандуулан, аһан шадалаараа һүхирбэ.

– Һэй! Бата! Иигэжэ маниие баһажа ябаха сагшни дууһаха дүтэлөө! Шамайешье баряагүй һаа, Баярмаашеһи заал һаа, өөрынгөө гарта оруулхаб! Минии гар соо юу үзэхэ байһанииеһи һайнаар мэдэхэ тула өөрөө хоёр хүлхэнөөрөө ябаад, намда ерэжэ, бэсыһи тушаажа абыш гэжэ гуйхаш! Заабол! Дууланагши! Һэй! – гэжэ байгаад, арзаганаха зуураа тэрэнэй хажууда зогсогшодтоо юуншьеб гэжэ хэлэнэ янзатай.

«Хара нохой! Минии юуншьеб даа гэжэ харюу үгөө һаамни, бултадаа абянаһаа гараһан зүг руу буудажа, намайе алажа болохобди гэжэ түсэблэнэ ха. Зай, яахаб? Шиидшье гэнгүй, тонилхо болоо хаб... Оһоо! Саһанай бударжа эхилһэниинь эрхим байна. Яаһан горитойгоор энэ саһан орошобоб? Тиигээд бамбаахайнуудайн томо гээшэнь! Һылоо!» гэжэ мориндоо аалиханаар зандараад, ойн гүн руу һайбарлуулба.

– Һэй! Дууланагши, Бата?! Бата! Хара долги! Ямаршье зүрхэгүй, аймхай гэгшын шолмо! Эрэ юм һаа, наашаа гара! – гэжэ Хатюунай бүри самнажа байгаад, уйгарлан һүхирхэ удангүй дуулдахаяа болижо, саһанай эрьээн соо төөриһэн мэтэ замхаад, тэрэниие тойроод, сагаан түймэр боложо байһандал, гайхаһан Батада һанагдаба. Тэрэнэй гараа дэлгээхэдэнь, альган дээрэнь саһаханаһаа бамбаахайнууд хойно хойноһоо унажал байгаад, тэрэл зуура сэлмэгхэн уһанай дуһалхан болон, хайлана.

Хирэ болоод лэ, моринойнгоо үдхэн, хара дэлхэн, балсангуудаараа ябаса бүхэндөө наадаһан нюрган дээрэнь унаад сугларһан саһа һэбисэгээн, Бата ой соогуураа урагшаа дабшажа, нэгэ хэды болоходо, нэгэ жаа ябаад, Аюшын булагай баруун шугыда хүрэбэ. Болзолдоһон газартаа ошоходонь, Намдагай үшөө ерээгүй байһанаар ханаагаа зобожо һуутарнь, Намдаг хүлээгээгүй хажууһаань бии боложо, хажуудань туласа ерэмсээрээ, парпагар шэлүүһэн малгай дээрэһээ саһыень һэбисэгээн, хойноо хүтэлжэ ерэһэн мориёо угзаран дүтэлүүлээд, гэмэрэн һагад дуугарба.

– Сандаг эгээл муу морин дээрээ энэ, тэрэ юумээ ашажа үгөө янзатай. Хашан байхаһаа гадна хажуугаарнь гэнтэ байрадаа зог татан зогсодог жаалдамар байжа, түрүүн эмээл дээрэһээм хүнтэрүүлэн алдаад, намайе гайтайгаар тухашаруулбал. Сагдаанарта ехээр намнуулаа хаа, гансата ондоо тээшэнь арбагайдажархихоор адагуусан ха. Шимни яахын аргагүй зүб байбалши! Аладань гал хабшуулһандал адли булта тала руу гараад, шам тээшэ гүйлгэлдэхэдэнь, одоол хүрөөтэй байгаа. Харин би сэхэ Галсанайда бэшэ, харин Сандагайда ошооб. Тиигээд энэ бүхы юумыень абаад ерэбэб. Сандаг гэрэйнгээ доро нүхэ малтаад, тэндээ хорожо байдаг, сагдаанарай гү, али ондоо зоной ерэхэдэ, тэрэ нүхэн соогоо ородог, хохор мануул мэтэ болошонхой байна, – гэжэ Намдагай хэлэхэдэнь, Бата айхабтараар бодолгото болон, аалиханаар үгэлбэ.

– Тон зүб ябадал гаргаалди даа. Үшөө юу хэлэбэб, тэрэ хохор мануулшни? Маанадые һонирхуулхаар юумэ ааб даа...

– Баярмаагай эжые ехээр үбшэлэнхэй, тиигээд тэдэнэй гэр багта гурбан сагдаа ходо байна гэжэ Сандаг дуулгана һэн. Зүгөөр Сандагда оройдоо этигэнэгүйб! Тэрэ нүхыньшые хараагүйб. Һамганиинь намда юушьеб ойлгуулха гэхэндэл эмнээд халанагүй һэн. Юушьеб хэлэхэ гэхэдэнь, үбгэниинь холо боложо үгөөгүйб! – гэжэ хэлээд, Намдаг нүдэнүүдээ томо болгобо.

– Бай, бай! Тиигэбэл хадамайда сэхэ ошоё!

– Болииш! Тэндэшни заабол сагдаанар хүлээжэ байһан байха...

– Мэнэ һая һомонууд доронь ябаһан намайе тэндэ сэхэ ошохо гэжэ хэншые халташые багсаамжалхагүй байха. Ошоё! Лаб мэдээд ошоо һаамнай, болохо байгаа. Үгы хаа, ханаамни тэгшэ болохогүй байнал! – гээд, Бата уршагад гэбэ.

Ехээр һэжэглэнгээр толгойгоороо һэжэрсэгээн, шийдэнгээр шугы сооһоо гарахая эрмэлзэһэн Батынгаа хойноһоо ехэл шийдэжэ яданги хэбэртэйгээр Намдагыше ехэ хашанаар һайбарлуулба.

Тэдэнэй Дугданайда хүрэжэ ерэхэдэнь, тэндэнь ямаршые хүлгөөгүй, амгалан, аалин байдал угтаба. Үбһэ хоолоор яһала элбэгээр ондо орожо байһан мал гэжэ мэдэхээр хони, ямаануудын, адууһан, малынь тэдэндэ

үгтгэнэн хоолдоо садаһан янзатай харабша дороо оронхой хибэдэһээ хибэжэ хэбтэбэ.

Хадамайдаа ехэ удаан болохо аргагүй дээрэһэнь, хадам баабай, эжның саг дары эдихэ юумэ суглуулжа сумаалаад, моридойн ганзагануудта хэжэ үгэбэ. Удаань хүбүүдэй моридтоо мордохон хойно Дугдан шэбэнэн хагад Батада хандаба.

– Эжыень гү, али намайе угаа ехээр үбшэлөө гэнэн худал, хуурмаг хураг суу гаргажа, гансаарайень Баярмаае гү, али хоюулайетнай барижа абаха ханаатай ха. Хатюунһаал гараа ааб даа. Тиимэһээ тэдэнэй хуурмаг хүүртэ этигэнгүй, наашаа яараха, мэгдэхэ юумэн байха ёһогүй бшибы даа. Манай Хүндыгөөр тэрэнэй үгэдэ орожо гү, али заналгаһаань айжа, Хатюунай шэхэн, нюдэн болоһон зон бүри олошороо хаш. Гадна Сандагда балай ехээр этигэхэр бэшэ гү гэжэ бодоноб. Наянай гэртээ байгаад, ехээр хоргодоншьегүй үнжэнэ гү гэжэ адаглагшаб. Хатюунай набарта ороо хал даа гэжэ бодогшоб. Тиимэһээ тэрээнтэй холбоо барихаяа болигты! Орондонь, туһалмаар хүниие олохоб. Зай, бушуу ябагты! – гэжэ ехэ ханаагаа зобонгёор дуугараад, Дугдан гүйгөөшэ зээрдын уусые эльбэбэ. – Нилээн бараг тооной адагуусан гээшэл даа. Хэды дахин шамайе абарнаб! Дан өөрөө хайн дураараа сагдаанарай номон доро толгойгоо табихагүй байгаалши даа, Бата!

Хадамайнгаа буусаһаа нилээн холодоод ябахадаа, Бата барагар болошоод, бодолдоо ойгоргүйгөөр дарагданхай ябаба. Хирэ болоод лэ, эмээлэйнгээ бүүргэ шангаар альгадан, бүри нюдараад абаха юм. Тиигэхэ бүринь нүхэр руугаа гайхангяар харасагаан, Намдаг айхабтараар ханаагаа зобоһон янзатай толгойгоо голхоронгёор һэжэрсэгээн ябабашье, арбан шүдэ хам ябаба. Тиигэжэ ябатараа, моринойнгоо жолоо эгсэ угзаран татажа байлгаад, Батын ялаганалдаһан нюдэнүүдээ Намдаг руу хандуулхадань, тэрэнь бүри ханаагаа зобожо, баһал байрадаа мориёо тогтообо. Харин Батань лаб шиидэһэн янзатайгаар, хүхюун шахуу болоһон шэгтэйгээр Намдагтаа хандаба.

– Намдаг! Шимни харгыгаа гансаараа үргэлжэлүүлэлши! Бишни ябажа ябатараа, хойшолуушагүй хэрэгтэй байһанаа ханажархибаб. Шимни гансал айхабтараар болгоомжолжо ябаарай!

– Бата! Баһа юугээ толгойдоо оруулбаш? Яахашни гээшэб! Тэрэ Хатюун гэжэ үбэштээе баряад лэ табижа байхадашни, бүри нүүлээ дээрээ хэшөөд ябана. Тэрээниие тиигэжэ, тиигэжэ табихадашни, байдал балай хайжарнагүй, бүри муудана. Ябаял даа! Ошожо, зоноо, тииһээ тиитэрээ Баярмаае баясуулая! Баһа гансаараа ошоходомни, булайханаар ханаагаа зобохо гэжэ мэдэнэ гүш? – гэжэ Намдагай хэлэхэдэ, Бата «Бараг даа!» гэнэншүүгээр зангаад, хонгёо болоһон хоолойгоор баталба.

– Ши, Намдаг, ханаагаа бү зобо! Яаралгүйшгөөр ошоорой. Би хүсэжэ-
шье болохоб. Балай тиимэ аймшагтай юумэ үүсхэхээ ханана бэшэлби!
Зай! Угайдхадаа шимни намайгаа ойлгодог зангаараа байгыш даа. Энэ
ябадал гаргаагүй хаамни, манай түрэлхидхөө Хатюун халахаяа болёо хэ-
бэртэй. Носоргоноон мэтээр халдажал байха юм бэшэ гү? Ойлгоногши,
Намдаг? Зай, ши яба! – гээд, Батын шүрбэлхэлиг бэеын годлитон шангар-
хые мэдэрэн, Намдаг хүсэд эбсэнгээр толгойгоо дохигод гүүлээд, гуйнгаар
тэрэндэ хандаба.

– Тээд Баярмаадашни юун гэхэ гээшэбиб? Намайешни дайлана, догоо-
донол ха юм. Тиихэдээ шинии угаа аюултай ябуулгануудта зэмэтэй хүн мэтэ
байдаг бшууб. Минии түрүүн ошонгүй, шамтаяа ябаа хаамни, яаха юм?

– Нээрээшье, Баярмаамни ханаагаа зобошохо... Ши намайгаа Һэгэлзүдэ
хүлээжэ байгаарай, зүү? Шагдарайда ороод... Зай, тарая даа!

Сандагтанай дарагар буусын шанха хойнонь ерээд, буусын хойноһоо
анхаралтайгаар адаглан, ой сооһоо гарангүй байтарнь, тэдэнтэнэй үндэр
харшын саанаһаа бүлэг моритой, арадаа буунуудыг үргэлхэн зон яарал-
тайгаар гаража, Хэжэнгэ руу ошоһон харгыгаар абьяастайгаар хатаргаба.
Батын дурамбайгаа абан харахадань, тэдэнэй дунда Хатюундал адлишье
амитан үзэгдэбгүй. Бата сэдхэлээ ханангаар дохисогоогоод, гэрэй али-
шье сонхоор харагдахагүйе оролдон, бууса тээшэ ябагаар дабшаба. Мо-
рининь һурашаһан тула ой соо эзэнэйнгээ дохёо хүлээжэ тэсэмгэй байха
байгаа.

Хадамайнгаа харшадань дүтэлөөд, забһараарнь шагаахадань, Сандаг-
танай газар нэгэшье хүн үзэгдэбгүй. Аман соогоо Бата юуншьеб гэжэ
үгэлхэн мэтэ болоод, ташуур буунуудаа бэлэн болгон баримсаараа, харша
соогуур бишыхан нүхэ оложо, могой мэтээр гульдиран ороод, хорёо соо-
гуурнь гэр тээшэнь маряаба. Тиигэжэ ябатараа, зог татан, байшан гэрһээн
холо бэшэ түглыһэн багахан гэр тээшэ годирбо. Сонходонь дүтэлжэ, тэ-
рээн руунь шагаахадань, табан сагдаанарай эдеэлжэ, тогооной архи уужа
һуухань харагдаба. Бата набтархан хэрэлсы дээрэнь гаража, амиа даран
номгоруулаад, үүдыень үргэнөөр сэлин нээжэ, наранай туяа соо гэр руу
орохо зуураа, тэндэ хэнэй, юунэй хаана байһаниие гансата харахыг, анха-
ралдаа абахыг оролдобо.

Сагдаанарай бултанайнь буунууд үүдэнэй хажууда түшүүлээтэй байжа,
Бата хоёр гартаа ташуур буунуудаа шангаар барин зогсонхой, енгүүтэйгээр
нюдэнүүдээ ониилгонхой, үүдэнэй бүри наана гаран зогсоод, тон аалиха-
наар аад, огсомоор, хүрөөтэйгөөр дуугарба.

– Зай, намайе алаха ханаатай ябаһанаа, дааража, дааража ерээд, ха-
луу орохо ханаатай һуунагта? Хатюун хаанаб? – гэхэдэнь, сагдаанар урда
урдаһаа харалсаад, Бата руу айнгаар хараба.

– Сандагайда... – гээд, эгээл наһатай сагдаань үгээ алдаад, хүсэд гуйнгяар хэлэбэ. – Бата, ши маанадые Хатюунай идхалга доро ябаһан зон гэжэ мэдэнэш. Тиимэһээ бидэнэр шамда балай хэрэггүй зон бэшаалди даа! Бидэнэрые хүлээд, эндэмнай хаагаад, өөрөө хэхээс ханаһан юумээс хэ!

– Тон зүбөөр намайе ойлгоот! Тиимэһээ бэе бээс хүлигты! Түргэхэн! Танай мүнөө ороһон байдалда удааржа, энэ болотор амгаланаар удаан байха аргагүй бшибыт даа. Би зүб хэлэнэ гүб? – гэхэдэнь, эгээл залуу сагдаань хууриһаа һард бодоод, бүхы нүхэдөө барижа, шангаар хүлибэ. Тэрэ хүбүүгээ өөрөө барижа бүхөөр хүлээд, Бата хүлээтэй зоной дундуур ябажа, үшөө дахин наринаар шалгаад, наһажаалдань хандажа, аалиханаар хэлэбэ.

– Таанад минии юундэ иигэжэ байһаниие мүн лэ ойлгогты! Гэр соо хамта дээрээ хэды хүн бииб? – гэжэ Батын асуухада, наһажаалын мүн лэ аалиханаар дуугарба.

– Хатюунтай сугтаа һаянай тэрээнтэй ябадаг болоһон ород талань оронхойл даа. Сандаг, тэрэнэй һамганһаа бэшэ хүн үгыл!

– Зай, тиигэбэл, һайн бэлэйт! Таанад шууяа шурхираа гаргангүй, эндээ хуужа байгты! – гээд, газаашаа ехэ болгоомжотойгоор гаража, үүдыень тон наринаар тулгалжа хаагаад, гэр тээшэ маряажа, сээниг руунь шурган ороод, үүдэндэнь ошожо, гэр соо юунэй боложо байһанда наринаар шагнаархаба. Тиихэдэнь тогооной архиһаа нилээн халаһан зоной бэе бээс оройдоо шагнаһаяа болёод бабаралдахань элээр соностон байба. Сандаг-танай гэрэй хайшаа байгууламжатай байһаниие ухаан соогоо һэргээн зогсод гээд, байшан гэрэй үүдэ болгоомжотойгоор нээжэ, Бата угаа аалиханаар гэр руу оробо.

Тиихэдэнь үүдэн сэхэ руу хараад хууһан нилээн һогтуу янзатай Хатюун бадарганаар татан, бүдүүлэгээр асууба.

– Энэмни, юрэдөө, хэмши даа? Номгоноор хуугаад, нэгэтэшье һаань, һайнаар эдеэлхын аргагүй юм гээшэ гү? – гээд, үүдэндэ зогсогшо тээшэ бүри анхаралтайгаар шэртэхэдээ, Хатюунай доодо урал дарьбаганан шаль-байжа һанжаад, тэрэ нэрэ һураггүй зоходожо захалба.

Бата номгон шэнги мэтэ аад, арай шамай сүхалаа барижа байһаниень мэдэхээр шууд ябажа, үүдэнһээ хоймор хүрэтэр зайе хоёр, гурбан алхамаар гаталаад, Хатюунһаа шэрүүлхэһэн харасаяа огто таһалангүй, нюргаараа хараад хууһан ород хүндэ дүтэлжэ, тархи руунь ташуур буугайнгаа барюулай эрмэгээр шангаханаар үнсэгдөөд, тэрэл зуура эзэгүй болоһон бэеыень һандалин доогуур хэбтүүлжэ, Хатюунда удаадахи агшан зуурадань дүтөлөөд, шэлэ баһаань абан, угзара татажа бодхоогоод, тэрэл зуурадаа наринаар нэгжэбэ. Нюуһан буугүй, хутага, шүбгэгүйень лаблан баталхадаа, сүхигар сагаан шарайтай болошоод хууһан Сандагта угаа бадарганаар бадашаба.

– Энэ ородые бүхөөр баряад хүли! Тиимэ. Барагаар хүлибэ янзатайш. Тиигээд эрид хүдэлсэ хэнгүй, минии хажууда ерээд, гэдэргээ хараад зогсо! Шамайешье хүлиһүүб. Намганшни хаанаб? – гэжэ хурахадань, Сандаг татагад гэбэ.

– Баа-байтанда ошонхой!

– Бэшэ хүн үгы аабза?

– Үгы-ы...

– Тиигэбэл та хоёр үлүү булуу хүдэлсэ хэнгүйгөөр байра байрадаа хэб-тэгты! – гэжэ Сандаг ород хоёрто хэлэбэ. Тиигээд Хатюунда захирба. – Хатюун, ябая!

– Ши Хүндын дэбисхэр дээрээ намайе гү, али совет засагай ондоо ямар нэгэ түлөөгшые алахагүйб гэжэ үгээ үгэнэн хадаа намайе алахагүйш! – гэжэ гэнтэ бодоһон найдалаа бөөмэйлэн, Хатюунай үгэ алдахадань, Бата нюураа уршылгаад, энгүүтэйгээр хэлэбэ.

– Яажа мэдэбэш! Шамайе тад ондоо тээ абаашаад, духадашни нүхэ гаргажа, хороожорхиходомни, хэн боли гэбэ гээшэб?

– Үгы! Үгы! Ши тиигэхэ ямаршые эрхэгүйш! – гэжэ Хатюунай нари-наар татан хүхирхэдэн, Бата мihэд гэбэ.

– Ямар эрхэ тушаа хэлэнэш? Намда одоол хэн хаалта хэбэ гээшэб? Шимни намда хорихо болоно гүш?

– Тиигээ хаашни, холо ошохогүйб! Ошохогүйб гэнэ гүбии! Үгы! – гэжэ шашхан, элүүр болошоһон Хатюунай шала дээрэ унжыгаад хэбтэшэхэдэн, Бата хүйтэнөөр эльгэ хатаад, шэлэхээн бүхөөр абажа шэрээд, газаашань гаргажа, хэрэлсын хажуудахи баханада барижа, бүхөөр хүлибэ. Тиигээд үзэн ядангаар тэрэниие харан байһанаа, аалиханаар аад, угаа хүрөөтэйгөөр дуугарба. – Хатюун, шагна! Хадам баабайтание гү, али минии абатаниие энээнһээ хойшо дайраа хаашни, тэдэниие харшалаа, газаашалаа хаашни, шамтай би тад ондоогоор ярилдахаб. Үнэн дээрээ шамайе хаанашье ябаа хаашни, байрадашни алахаб! Тиимэ эрхэтэй болобоб гэжэ ойлгохо ёһотойб гэжэ батаар болзолдоё! Харин мүнөөдэр нютагайнгаа үбгэдтэ үгэнэн үгээ дүүргэхэмни. Ондоо зоной ерэжэ үрдээгүй хаань, ши эндээ үхэхэш! Хэн нэгэн хүлигыешни тайлажа, сиилыһэн шамайе абарха. Бурханай мэдэлэй юм ааб даа! Зай, уулзатараа баяртай! Минии хэлэхэн юумые бү марта!

Мориёо дуудажа, тэрэндээ мордоод, эхилжэ байһан бордоһон руу шунгажа, харагдахаяа болиторнь, Хатюунай уйгарлан бэлиндэхэнь, хараа-хань, бархирхань, хүхирхэнь, бишыхан гүлгэн мэтээр гангинахань, үшөө удаан шэхэндэн дуулдан байба. Тиигэхээр бордоһоной шангарха бүринь хүлэмхи боло болоһоор удангүй дуулдахаяа болёо хэн...

Энэ гэнтэ ерѳхэн ханаандаа энеэбхилэн, үни хүрэшэһэн сайтай аяга-
яа бөөмээлхэн мэтэ гар соогоо үлгэдэн, үшөө удаан хууһанаа, Бата-сан
байраһаа бодожо, хүрэшэһэн сайгаа хаяад, аягаяа угааба. Тиигэһэнэй удаа
уншахыень хүлэжэ байһан Росси, Буряад орон тушаа элидхэлдээ бусан,
тэрэнээ гартаа абажа, нюдэнэйнгээ шэл хамар дээрээ нарин нягтаар ямар
нэгэ зэбсэг мэтээр тогтообо. Тиигээд уншажа эхилхэ гэхэдээ, Хатюуниие
ээлжээтэ удаагаа хайшан гэжэ бариһан тушаагаа ханаанһаа тэрэ удаан
халажа ядаба.

7

Качалка соогоо унтаж байтараа Баярмаа хээтэй һэрээд, оршон той-
рондоо шагнаархан, нюдээ удаан нээнгүй, нилээн хууба. Мэнэ хая нээ-
рээ боложо байһан шэнгээр үзэгдэһэн зүүдэниинь нэн түрүүн өөртөнь лэ
угаа аятай байжа, тэрэнэйнгээ хэды ехэ нүлөөтэй, зүрхэ, сэдхэлдэнь ог-
сом ольһо асаран байһыень мэдэрэн, тэрэ хүнийнгөө үзэгдэлэй оршон соо
үшөө удаахан байха гэхэн эрмэлзэлтэй мүнөө хууна бшуу.

Иигээд огто хүдэлэнгүй хуухадань, энэ дэлхэйн голхороомо, бүри
сүхэрүүлмэ агшан зууранууд тэрээнһээ холодон ошоожо, нүгэлтэ газарай
үзэгдэлнүүд ханаан сооньшыё оройдоо үлэнгүй тонилһон мэтээр Баярмаа
хээтэйдэ ханагдах юм. Тэрэ өөрыень эзэлэн байһан хайн мэдэрэлнүүдые
сальгидуулхагүй гэхэн мэтэ болгоомжотойгоор хүдэлжэ, хуурияа ури-
лан, шалаагаа гаргаад, үнөөхил ханаануудтаа абтаба. Тиихэдээ хайхан
зүүдэниинь тэдээн соонь гол хуури эзэлхэ юм...

... Айхабтар хайхан, сэл хүхэ гэхэ гү, али сэнхир замби мэтээр, нара-
най элшэнүүд доро ялабхин наадаһан шэл мэтэ үнгэтэй амаргүй гоё нуур
Баярмаа хээтэй хаража зүүдэлбэ. Тэрээн дээгүүр дун сагаан хоёр шубуу-
нууд гороолон һагад нийдэжэ, нуурай уһанда далаараа халта хүрэхэн мэтэ
боложо, бэе бээдээ энхэргэн абья гарган, үргэн далинуудаа дэлгээн, аргаа-
хан элхэ юм. Тэдэнэрэй энэ нийдэсэн, дэлисэтэй инаг дураниинь, ямар
бэ даа байгаалиһаа эхитэй хүгжэм мэтэ байжа, шубуудай хүдэлсэ бүринь
нугархай, ямаршьёб хайхан аялгада мэдэлтэй, уянгата хайхан дуун мэтэ
хүнгэн байгаа бэлэй. Тэрэл зуура нуурай бүхы оршолон тон иимэ шэди-
дэ абташанхай шэнгээр үзэгдэжэ, хун шубуудай жэгүүртэ дэлисэ бүхэниинь
ямар нэгэ нюуса шэнгээр үзэгдэхэ юм.

Тэдэ огторгойн ямар нэгэ эльбэ, жадхата, онсо шэдитэ шубуудай
хүдэлсэ бүхэниинь Баярмаа хээтэйн бүхы хайн, хайханда сэлээтэй ябадаг
сэдхэл соо уян, гоё мэдэрэлнүүдые шэрээн бии болгожо, тэдэнтэй эжэл-
сэн, мүнөө хирэдэ ямар нэгэ нюуса шэдитэй болоод байһан нуур дээгүүр
баһал нийдэшэнэ янзатай. Тиихэдээ олон жэлэйнгээ агуухэ хүлээлгэндэ

улам нугархай боложол байһан сэдхэл соонь үзэгдэшгүй баяр түрүүлжэ, Батынь хүдэр гарнууд Баярмаа хээтэйе угтажа, дүнгэн абаад, тэдэнтэй адли болон, замбиин гүн соогуур ниидэжэл мэдэнэ хэбэртэй...

Тэрэл зуура бэе махабадайнгаа угаа үбшэнтэй эсэлгэндэ хашаршоод, энээнииe онсо яншалгатайгаар мэдэрэн, элилгээе нам болгожо, ойн нуурай набтар эрьедэ элин буугаад, хун шубуудай дун сагаан хатарай хойноһоо адаглан, элилгын хэлэшгүй шадалтайе мэдэрэн, инаг хоёр тэбэрилдээд хууна янзатай. Тиихэдэ Батынь тэбэрилгэ, тэрэнэй бээдэнь хүрэлгэ Баярмаагай зосоо хуушанайхяараа элиһэншүү мэдэрэл шэрээжэ, залуугай-хяараа онсо ольһотой дэлисэ ханагдан, тиимэ байха ёһогүй гэхэн үсэд ханаан Баярмаа хээтэйн зосоо уурхайлаад, хүгшэрхэн бэе махабад хэээдэшье һэргэшгүй унтаралгада абтадаг, тиигэжэ бүхы далита мэдэрэлнүүд бүхэ нойрто абтадаг гэхэн бодол тэрэнииe сүм эзэлжэ, мүнөө хая мэдэрэн байһан ниидэсын мэдэрэлэй абьяас, хүсые дарана янзатай. Зүгөөр инаг нүхэрэймни тэбэрисэ үнөөхил онсоор бүхы бээеын доһолгоһон зандаа байна гэжэ ойлгоод, хэлэшгүй баярта абташоод, дахинаа ниидэхэ бодолдо туугдан байтараа, Баярмаа хээтэй һэришөөд, хүдэлэнгүй хэбгэжэл байхадаа, хэлэшгүй гунигай мэдэрэлдэ сүм эзэлэгдэжэ, аалиханаар уйлаа һэн...

Тиигэбэшье хэды хүгшэн, үлбэр болобошье, энэ алтан, нүгэлтэ дэлхэйн мэдэл соо ябаһан хаһа соогоо инаг нүхэртээ заабол уулзажа, тиигээд лэ ами наһантаяа хахасажа болохол даа гэжэ хүнгэн, һэмжэ, иираг үүлэн мэтэ мэдэрэлдэ абташоод байһанаа, дороһоо абажа, ханаа алдан, нүдээ нээжэ, шалаһан бээ хүдэлгэхэдэнь, толгойдонь сахилгаан мэтэ бодол оробо. Тэрэ качалка сооһоо бодожо, сонхынгоо шэлдэ няалдажа шахуу харахадань, Долоон Үбгэдэй дээрэхэнэ аниб-ониб гэлдэдэг Эжэл хоёр мүшэд ялагар элшээрэ наадажа, этигэл, найдалайн түүдэбшэ руу нэмэри түлишэ оруулжал байдаг зүнгөөрөө байжа, Бататаяа уулзалгыень улам дүтэ болгожо байһан шэнгээр бүри наашалжал байһандал үзэгдөө бэлэй.

Үшөө дахин гүнзэгыгөөр ханаа алдаад, Баярмаа хээтэй хууриһаа бодожо, сонхынгоо можо түшэн, тэдэ хоёр Эжэл мүшэдһөө юун тухайб даа гуйжа, эрижэ байһан шэнги далита ханалда абтан, тэдэнэй гэрэлэй хайшааб даа бата, хэээдэшье унтаршагүй болоһон мэтэ шэнжыень булайгаар баярлан обёороо һэн.

Тэрэл зуура зүрхэ, сэдхэл соонь угаа амтатой үбшэ асаржа байһан мэтэ нэгэ юрын үдэшыe ойндоо оруулба...

Тиихэдэ үбэлэй янгинама хүйтэн жабар гааража, нүхэн гэрхэнүүд соо хороошод, үнэтэй, сэнтэй дулаагаа гамнажа, хэрэгтэ хэрэггүйгөөр газашаа гарангүй, өөр өөрынгөө хэрэгүүдые хэжэ гү, али дууһашагүй ута

хөөрэлдөөнүүдые үүсхэжэ, үгышые хаа, одоол олойртоороо хаарта наададаг, ондоо элдэб юумэ хэжэ, сагаа үнгэргэдэг болоод байба. Харин гансал Бата Баярмаа хоёр дулаанаар хубсалаад, сагаан онтохон мэтэ тайгын оршон руу дуратайгаар гаража, ой соогуур хүтэрэлдөөд ябадаг, инаг дуранай ольһото мэдэрэлдэ абтаһан зүрхэнүүдээ онсо хүсэтэй ольһоор гиигүүлжэ, энэ газар дээгүүр бэшэ, харин хаанаб даа, холуур аяншалдаг бэлэй.

Тэрэ үдэр мүн лэ сэбэр агаарта гаража, хүниие лаб даахаар болотоороо нягтаран хэбтэжэ үрдинэн хүрнүүд дээгүүр тэнэн, Батань дайралдаһан элдэб ангуудай мүнрүүдые харуулжа, нээлгэтэй ном шэнгээр «уншажа», Баярмаагаа гайхуулдаг, ой соо юунэй боложо байһые, болохоёо байһые тодорхойлон тэмдэглэжэ, тиигэхэ зуураа ойлгомторгүй шэнгээр бэе бээдээ хүрэжэ, хэлэшэгүй хайхан мэдэрэлтэ бэе бээхээ нюуһан мэтэ гэшхэлдэг, тэрэ мэдэрэлэйнгээ аймшагтай хүсэтэй ольһо ойлгон абажа, дахин, үшөө дахин бэе бээдээ хүрэлсэн ябажал ябадаг байба.

Тиигэжэ ябатараа, урда урдаһаа эжэлүүдгүй харалсажа, бэе бэе тээшээ унтаршагүй татасатай байһанаа угаа элээр хоюулан мэдэрээд, шиидшые гэжэ абья гарангүйгөөр Батань Баярмаагаа бүхөөр тэбэрин, хая хада эшэмхэй байһан уралнуудыень ямаршыеб онсо хүсэн нэгэдүүлэн ниилүүлжэ, угаа халуунаар озолдон, оройдоо залиршагүй мэтэ мэдэрэлдэ абтажал байһан шэнги хэн...

Һүүлдэнь, таалалдажа эсэхэдээ, уралнуудайнгаа хабдажа шахуу болоод, үбдэжэ захалхадань, бэе бээдээ бүхөөр няалдан, огсом шангаар тэбэрилдэн, арюун мэдэрэлдээ абтан зогсоходоо, Баярмаагай сэдхэл соо ямаршыеб онсо хайхан ханал нидхэрэн бодожо, наратай сагаан үдэрэй мандан байхада, сэл хүхэ замбиһаа гэнтэ хүлээгдээгүйгөөр орошоһон аадарханай һүүлэй шэжэн бороохоной үлэгдэл мэтэ дуһалнууд – хүйтэнһөө юм гү, али Бататаяа харилсаанһаань юм гү – шад улаахан хасарнуудыень онсо хайханаар жэндэн, хани халуунаар һубарилдажа, оршониие бүхыдэнь эзэлэн байһан үбэлэй янгинама хүйтэнэй нүлөөе дабан, инаг гансынгаа зүрхэ, сэдхэлые, ханал, бодолнуудые энэ дэлхэйн эгээл хайхан үгэнүүдэй абяагүйшые хаа, жадхата нүлөөтэй онсо хайхан охёор нэрбэжэ, ажабайдалай дабагдашагүй мэтэ харанхы боролгон соогуур инаг дураяа сэбэр зандань абажа гараха ёһотойбди гэхэн мэдэрэлдэ абташоод зогсоходоо, энэмини юун гэжэ ойлгомоор гээшэб гэжэ Баярмаа эжэлүүдгүй бодоо бэлэй...

Һүүлдэнь хүдэнэн бээлэйнүүдээр дамжан мэдэрэгдэнэн гарнуудайнгаа онсо халууе ойлгон мэдэрэлсэжэ, хоюулан хүтэрэлдөөд, ябажа байхадаа, ямаршыеб жэгтэй һонин мэдэрэл өөр өөрынгөө сэдхэл соо нөөсэлжэ, саһаар угаа элбэг тайга соогуур ябахадаа, иимэ агшан зууранууд инаг дуранаймнай тэдхэмжэ, сарагдашагүй хүсэнэйн нөөсэлэгдэнэн абдар боло-

но гэжэ бүүл-зүүлшые хаань, ойлгон, тэдэнээ шадал соогоо гамнадаг байха ёхотой бэшаалди гэжэ Баярмаа һүүлдэнь ойлгодог хэн.

Ой соо тогтоһон халта хабинаатай шэмээгүй байдал жадха соо, энэ оршоной аалиниие ойро зуура соо таһалһан шанга хүйтэнһөө модонуудай хахарһан шэнги абянууд, тоншуулай хирэ болоод лэ торшогонон, халта тоншолго, үй түмэн саһанай бамбаахайнуудые үрхиргэн, сагаан ашаандаа хүндөөр даруулан набтайлдаһан мүшэрнүүдэй, гэшүүһэнүүдэй дундуур шуран хэрмэнүүдэй гүйлдэн гаралга, гэнтэ саһан шаршаганан, ямаршыёб амитанай ябахыень дабталга, агаар соо юм гү, али үшөө хаанашыёб гү – үй түмэн мүлһэхэнүүдэй хоорондоо хабирасалдан, тян-тян гэн ханхиналга, һаглагар һөөг дороһоо саб сагаан дахатай шандаганай халба хүрэн ошолго – эдэ бүгэдын боложо байһые – иигэжэ ябахадаа, инаг хоёр гол анхаралһаа гадуур ойлгожо, ажарайдаа абажал ябадаг хэн.

Тиигэжэ ябатараа, гэнтэ Батань һонороор һэр-мэр гэжэ, Баярмаагайн-гаа ойлгомторгүй дуугаа үгэхэгүйнь тулада амыень гараараа бүглэн һагад байрадаа тогтоод, һонороор, онсо һэримжэтэйгээр шагнаархаба. Энэл зуура хүдэлсэ бүхэниинь маряһан шэнжэтэй боложо, тэрэ мантагар томо модоной саана Баярмаагаа байлгаад, баруун гарайнгаа долёоборые уралнуудтаа абаашан, урагшаа хэдэн алхам хэжэ дахинаа шагнаархаад, удангүй мии мэтэ шуранаар ойн гүн руу маряан, нэгэ жаа болоходо, оройдоо харагдахаяашыё, дуулдахаяашыё болин ошобо.

Дан лэ иимэ эгсэ хубилалтаһаань, нэн түрүүн, Баярмаагай сэдхэлынь һалд буужа, үнэн дээрээ айхабтараар бахардаһан тэрэ томо нарһанай эдирээтэй холтоһотой нюрууда халуу бусалһан зандаа байһан хасараа дагуулан, баһал һонороор шагнаархахыё оролдобо. Тиихэдэ «Муул юумэн бү болоһой даа!» гэжэ саг үргэлжын тангариг шэнгээр Баярмаа дабтажал байха зуураа аман соогоо бүхы мэдэхэ тарнинуудаа гүбэрэн байба. Удангүй Батын ошоһон зүг тээһээ хэнэйшыёб хашхараан соностоод, тэрэл зуура буу наяршаба.

Түдэгэсэн сохилжо захалһан зүрхээс номгоруулхыё оролдон, дороһоо абажа, жабартай хүйтэн агаар эбдүүсэн хороод, Баярмаа бүри һэр-мэр гэн, татагдаһан хүбшэргэй мэтээр янгинаһан үбэлэй жабарлиг агаарыё һонороор шагнаархаба. Тээд бэшэ абяан буугай абяанай гараһан зүгһөө дуулдангүй, юрэл ойн орой хүрөөтэйгөөр хүүедэг болоод байба.

Гэбэшыё буугай аймшагтай абяан Баярмаагай сэдхэл соо хүнхинэн эдэлһээр байжа, тэрэ ёро муута буудаанай һомон хэн тээшэ шэглүүлэгдэһэн байгаа хал даа гэжэ тэбдэн бодожо, нарһанай саанаһаа гаража шадахагүй байһандаа, булай ехээр голхорон ойлгожо, энэ байрадаа зоогдоһондол зогсобо.

Тиигэжэ хүрдэн айһаар байтарнь, хэнэйшьеб хүл доро хүбэн саһанай шаршаганаха бүри дүтэ болон эдэлжэ, набтархан боролжын дээгүүр Батынь толгой хүйтөөр манаржа байһан агаарта илангаяа тодоор харагдан бии боложо, Баярмаа тээшээ аалиханаар тамаржа байһандал үзэгдэбэ. Баярмаа модоёо таһа тэбэришөөд, Батынгаа дүтэлхын хойноһоо юунһээшьеб айһан мэтэ адаглажал байба.

Бата ханаа амар юумэн хажуудань ерээд, уралаа хүйтэнөөр халта нугалан мihэржэ, хүхюун байхые оролдон, хүйтэнһөө хахиртан хуушаһан мэтэ, бүдэхи болошоһон хоолойгоор аалиханаар хэлэбэ:

– Баярмаахамни! Томо гэгшын, олон халаатай эбэртэй бугатай дайралдаһан аад, харатайгаар алдажархибаб. Оноо һаамни, хабар болотор хүрэхэ мяхатай болохо юм аад... халаг! Одоол олон халаатай эбэртэй байһан гээшэнь! Мяханаймнай нөөсэдэ горитой нэмэри болохо байгаал даа! Тээд яахабши? Харатайгаар алдабалби! – гээд, Баярмаагаа гарһаань хүтэлэн, тэдэнэр һөөргөө нүхэн гэрнүүд тээшээ ошобо.

Энэ үедэ Баярмаагай зосоо улам уйтан боложо, мүнөө ехэ хүхюунээр болоһон юумэн тухайгаа Батынгаа хэлээшье һаань, үнэн дээрээ тад ондоо юумэн болоо гэжэ юундэшьеб лаблагдаһан юумэн шэнгээр бодобо. Юуб гэхэдэ, хэды хүхюугээр хэлээшье һаань, нюдэнүүдын хооһон, хүйтэбэр байгаа бшуу. Тиигээдшы хажуудань ябаһан инагын тад ондоо түбидэ ошоод ерэнхэндэл болошоод ябаа ха юм. Хулгай нюдөөрөө хёлос гэн, агшан зуура бүридэ тад ондоо боложо байһан Батынгаа шарайн хойноһоо адаглан, шудалан һагад ябахадаа, гэнтэ ерэнхэн мэдэрэлэйнгээ тон зүб байһаниие элээр мэдэрэн, Баярмаагай зосоонь улам зэнхэгэр, хооһон болошоһондол үзэгдөө һэн.

Байрадаа ерээд, уни халуун орожо, яһала дулаасаадшы байхадаа, ой соогуур инаглан ябаһан Батань бэшэ тус хөөрэлдөөндөө бусаагүй бэлэй. Харин онсо шухала хэрэгээр Батынгаа Хэлтэгы гараһан хойно өөрынгөө углууда ороод, тэндэхэ огто гарангүй, абяагүйгөөр, ямаршы найдалгүй мэтээр орилоһоо, Баярмаа одоол огто мартадаггүй. Тиихэдэ ой сооһоо бусалган багтаа Батынгаа гэнтэ өөрһөөнь булай холо шэнги болошоһыень элээр ойлгожо, магад, хэзээдэшы хүнгэн болгохогүйгөөр, хүндэ гашуудалтайгаар уйлаһан байгаа гү? Одоо хэн мэдэбэ даа?..

Энэ ушарай болоһоной һүүлдэ арбаад хоногой үнгэрөөд байхадань, бултанай эдихэ хоол Намдагай һамгантай бэлдэжэ байтарнь, ангууша Забаан ямаршыб бандидуудай байрые мүрдэжэ олоод, ой соо хосорон халаа юм ха гэжэ Намдагайн һамган хөөрэбэ. Энэ мэдээн ойрын бүхы нютагуудаар таража, элдэб хоб-жэб, хабинаан, шэбэнээн ойгоргүйгөөр дэлгэрээ гэжэ хаанаһаа дуудлаһыень хэнэйшье ойлгохоор бэшэ юумэ тэрэ шашаа һэн.

Гадна Забаанай юрэл хосорхон тухай ярилдаханиинь бүхы үнэн бэшэ хадаа гэжэ Намдагай хамган Сосормаа багсаамжалба. Тиихэдэнь Баярмаагай зосоо дахинаа зэнхэгэр, хоohon болоод, тэрэ буугай хүрөөн тад ондоогоор тэрэндэ дуулдахан мэтэ болохыень тон элээр бүхы нахан соогоо наадаг.

Тиихэдэ, бидэнэй, бултанай амиды мэндэ үлэхын түлөө Бата тиимэ ябадал гаргахан байгаа гэжэ тон хайнаар ойлгожо байбашье, энэ нахандань хомороор үзэгдэдэг онсо хайхан агшан зуурануудые хожуулаа үзэнэбди гэжэ үнэн зүрхэнхөө ханажа ябахыень, тэрэ буудаанай болоhon хойно нүхэрэйнгөө халуун энхэрэлдэ урданайхи мэтэ халуунаар харюусажа, үнихэн шадангүй ябаа юм. Тиигээдшые тэдэнэй ойн байра олоhoной түлөө илангаяа ехэ мүнгэн шан үгэхэ болоод, энээндэнь обтожо, тэрэ Забаанай ябадал дабтахы дуратайшуулай улам олон болоhon тухай удаадахияа эшээнхээ гаража ерэнэн хүбүүдынь ходо хэлэдэг болоо хэн.

Һүүлдэнь тон хайнаар мэдэхэдэнь, нээрээшые горитой мүнгэн шан бандидуудай эшээн бүхэнэй түлөө тогтоогдохон байба. Иигэжэ түрэл нюутаг нугадань мүнгэндэ айхабтар дуратай зон угаа олон юм байна гэжэ Баташые, бусад нүхэдыньшые ойлгоо бэлэй. Тиигэжэ ойхоо гараха бүридөө ами нахандань ехэ аюулай тохёолдохо хараатай байхание тон хайнаар мэдэрдэг болоо хэн.

Эдэ бүгэдэһөө уламжалан, үлүү булуу зүргэ ой соогуур гаргахгүй, моридойнгоо тонтогоол бүхэниие нюуха, нүхэн гэрээ тойруулаад, ойроо хүртөөгүй саһанай дэбисхэр шадаал хаа, үргэнөөр, бүтэнөөр байлгажа үзэхэ, үшөөшые олон юмэн хорюултай боложо, илангаяа ой соо хоргодогшодой дунда бии байхан хэдэн үхибүүдтэ эгээл таарамжагүй байдал тогтоод байгаа. Бухиндаагаа гаргажа, сэбэр агаарта дуран соогоо наадаха аргань мухардаа ха юм.

Баярмаа тиихэдэл тон хайнааршые, тодооршые нэгэл юумэ ойлгоо хэн. Ой соо байрлагшадые хамгаалха нэгэл зорилготой хэн хойноо, тэдэниие бэдэрхэн, тийһээ тиитэрээ олоhon уладта угаа шэрүүнээр хандаагүйдөө аргагүй зон – Батань болон тэрэнэй нүхэдынь байгаа бшуу...

Тиигэжэ нүхэн гэрнүүд соогоо бүхэли үдэртөө обооржо байха баатай болоhon хадаа ой соо дайсадһаа хорогшод ой руу гараханһаа хойшо эгээл горитой шалгалта гараха баатай болоо гэбэл, тон зүбшнүү байха хэн. Энэл хаһадань, илангаяа эхэнэрнүүдэй дунда, хүлээгдээгүй сагта, газарта, юрэл багахан шалтагаанһаа уламжалан хоорондоо хёморхо, няд гэмэ хэрэлдээнүүдые үүсхэхэ, юу хэжэ өөһэдыгөө хамааруулха тухайгаа оройдоо мэдэхгүй ушарнууд улам олошоржо, эндэ байхан зон бэе бэеһээ нилээн холодохон мэтэ болоод байгаа хэн. Энээниие хаража, ойлгожол

байхан Бата Баярмаа хоёр бүхы ойлгуулха, элсүүлхэ, эблэрүүлхэ шадабария гаргажа, сугтаа байхан нүхэдэйн дунда асари ехэ агы нүхэнүүдэй гарахагүйн тула ой соо байгшадаа элдэб харюу бодолнуудхаань сүлөөлхэ талаар болон бусадшые зохихо хэмжээнүүдые абадаг лэ байхан юм.

Энэ хэрэг гол түлэб Баярмаагай хубида тудатаг байба. Яагаашые хаа, эрэшүүл хирэ болоод лэ ээлжээгээр зонтой уулзахаяа гарадаг туладаа байлай бухиндашоогүй байгаа юм бээ. Эрэшүүлэйнгээ заримдаа булта гаража ошоһон хойно Баярмаа эгээл томо гэжэ тоологдодог Намдагтанай нүхэн гэр соо бүхы эхэнэрнүүдээ болон үхибүүдээ бүгэдыень суглуулжа, үргэн ехэ хөөрэлдөө үүсхэн, элдэб янзын онтохонуудые, үльгэрнүүдые, таабаринуудые, ябаган, жороо, онһон үгэнүүдые хэлсэхэнээ гадна гэрэйнгээ хамтын ажалые дуу дуулажа байгаад хэдэг, бэе бэеыень һонирхуулжа байхан асуудалнуудта харюу олохо талаар хэмжээнүүдые абадаг болоо бэлэй. Иимэ сугларалганууд бултанда һайшаагдаһан шэнгээр үзэгдэжэ, бүгэдэндөө ехэ дуратайгаар Намдагтанай нүхэн гэр тээшэ һубаридаг болоо.

Иимэл уулзалгануудта хоорондонь тогтожо тогтонижоод байхан шахуу бэе бөөдээ һэжэглэлгэ, муу һаналга саашаа болохо бүрээ буурантажа, эхэнэрнүүд бүхы юумэн тухайгаа нюусагүйгөөр ярилладаг болоо бэлэй. Тиигэжэ нилээн оло дахин сугларһанай һүүлдэ тэдэнэр эрхэ бэшэ үбгэдэйнгөө бодото байдал, хэжэл байдаг ябуулганууд тушаа хөөрэлдэдэг бэлэй.

Тиихэдэ Намдагай һамган Сосормаа эзэн ёһоор бүгэдэ олоной хөөрэлдөө үүсхэгшын, ямар юумэн тухай ярилдаха дуратай байһаниень яахын аргагүй зүбөөр тодорхойлдоогоороо онсо шалгардаг һэн. Нэгэтэ зонной одоол таранги, хэдэн хуби боложо хубаараад, аргааханаар дуугаралсажа байтарнь, ехэ гүнзэгыгөөр бодолгото боложо, иигэжэ хамтын хөөрэлдөө Сосормаа захалаа һэн.

– Нүхаад! Минии һанамжаар манай үбгэд мүнөөнэй хүшэр, угаа ехэ хөмороотой үе, сагта тон хүндэ зам шэлээ гээшэ ха гэжэ ходо һанадаг болооб. Хэдэн жэл соо ходо намнуулжа, үсэрхэлдэжэ ябахадаа, зүрхэ, сэдхэлын уян шэнжээе алдажа, нэгэ ой ухаанда таарашагүй үйлэ, хэрэг хэжэрхинэ аа гү гэжэ ходо бододог болошооб. Тиигэжэ нэгэ үдэр бултадаа хосоржо, түрүүшын ээлжээндэ маанадта сүйд татана аа гү гэжэшые багсаамжалдаг болошооб! Таанадни, нүхэд, юун гэжэ һананат? Һаянай минии һанаан айнабтараар зободог болошоол! Яаха, хээхэ зон гээшэбибди? – гэжэ Сосормаа бултанай дуулахаар хэлээд, хамар дороо ехэ сүхэрэнгээр гүбэрэн һууба.

Нүхэн гэр соохи дүүеэн энэ хэлээшыень соносожо, тэрэ дары замхаад, нилээн шахардуу, абяагүй байдал тогтобо. Һамгад тэрэ үедэ хэжэ байхан

ажалнуудаа орхижо, гүнзэгийгээр бодолгото болон, доро дороо табигдаһан тус асуудалыень больтируулан һууба.

Сосормаагай энэ хэлээшыень дуулахадаа, Баярмаа гэнтэ залд гэхэн мэтэ мэдэрэлдэ эзэлэгдэн, тэрэнэй ухаае, зүрхэ, сэдхэлые улам абьяастайгаар эзэлдэг болоһон хүлгүү, хүндэ бодолой бултанай анхаралда иимэ үсэдөөр табигдашахадань, тэбдэшэһэн мэтэ боложо, тойроод һууһан эхэнэрнүүдые хулгайгаар шарайшалан, тэдэнь юун гэгшэ ааб гэжэ тэсэм-гэйгээр хүлэбэ.

Тээд тэдэнь мүнөө дээрэ шиидшые гэнгүй, амаяа нээхэ дуратай зон угы шэнги байба. Тиихэдэнь гэнтэ шэмээгүй болоһон нүхэн гэрэй углуу бүхэниие дахинаа эзэлэн, Сосормаагай угаа тодо абьян дахинаа үсэдөөр соностобо.

– Үбгэдэйнгөө хэжэ ябадаг үйлэ, хэрэгүүд тушаа би нилээн удаан бодожо үзөөб. Сэхыень хэлэхэ болоо һаа, тэдэмнай хүнэй мүлшэ наһые заабол, эжэлүүдгүй таһалдуулха ёһотой болонол! Энэ жэншэдгүй! Эгээл түрүүн Намдагни хүнэй наһые таһалаад ерэбэ гээд ойлгохолоороо, би бүглэршөөд, Намдагайнгаа хажууда нэгэ унтари соо орожо унтаха дурамнигүй болоод байгаа юм. Тиимэ мэдэрэлдэ абташоод зогсоһон намайе нэгэл харасаараа тэрэмни ойлгоод, Намдагни угаа һониноор мийһэд гэжэ, тэрэл агшан зуурадаа найдалгүйгөөр уршагад гэхэн мэтэ болоо һэн. Тиигэжэ өөр дээрэнь ходо ябадаг бүхы буу болон эритэнүүдээ бултыень абажа, унтаридаа тон дүтэ табяад, үлэ мэдээшэнги болон, гуталаа һугалжа байхадаа, угаа номгохоноор хэлээ бэлэй. «Сосормаа! Иимэрхүү юрэндэгтэй, иимэ хуби, заяагаа яагаадшыеб хубилгаха гү, али ямар нэгэ ондоо аргаар шийдхэхэ аргагүй болошоһон намайе эндэмни орхёод, Хэжэнгэ ошожо бээе тушааха, мүн намһаа сүм арсажа, үбгэмни бэшэ гэжэ соносхохо, тус эшээемнай тон тодоор, гансата олохоор сагдаануудта заажэ үгэхэ баатай болохош! Ябахаяа һанаа һаа, яба! Би зүбшөөнэб. Шимнайл бишыхан хүүгэнтэй хүн ха юмши. Би энээн тухайшни Бататай ярилдаад үзэхэб... Намдаа дүтэлхээ жэрхэнэ гүш даа? Зүгөөр минии иигэжэ зониие хороожо ябаха баатай болоһондомни, хэн зэмэтэйб? Би өөрөө гүб, али шэнэ засаг баряашад гү? Али үшөө хэн нэгэн гү? Минии һанахада, бидэ бүгэдөөрэн зэмэтэйбди! Харин би, Бата, бусад хүбүүднай хуушан ажабайдалайнгаа хэлбэриие зандань үлөөхын түлөө шанга тэмсэл ябуулжа, хэзээб даа эхилээд, мүнөө болоходо, тэмсэ тэмсэхээр хэзээ нэгэтэ шархияа хатааха болоһон хойноо, совет засагта бээе тушаа, боли – адли, үхэлдэ асарха һэн хойнонь, ами наһанайнгаа эсэстээ ерэтэр тэмсэхэ заяатай болонхой һэн хойноо – бидэнэр юу хэхэ болонобиди? Һөөг бүхэн дороһоо хорото гараар табигдаһан бишыхан туулганай олзо болохо байхадаа? Тиигэжэ хайшаашые гарашагүй

бүтүү газар руу хашуулшообди гэжэ ханажа байтарнай, Батамнай агуухэ найдал үгэбэ ха юм. Тэрэ Хитад орон руу хорохо замдамнай урдахаамнай угтахан зониие яаха болонобиди? Аргадаха гү? Болиит гэжэ үбдэг дээрээ унаха гү? Ехы-ыхэн даа! Тиимэ зониие харгы дээрэхээ зайсуулха болонобди... Ши өөр соогоо нэгэл шийдхэбэри батаар аба! Намтай, иимэ бузар алууршантай эсэс болоторни ябалсаха гүш, али үгы гү? Үгы хаа, үтэр яаража яба гэнэ бшууб. Таанад, бидэнэрэй хамгад энэ асуудал заабол шийдхэхэ ёготой болонот! Нүүлдэ, эгээл харюусалгатай хаһадамнай, бидэнэрые орхижо, урбажа, зүрхэ, сэдхэлдэмнай, урма, зоригтомнай аймшагтай шанга сохилто хэхэгүйн тулада... Тиимэхээ, түргэн шийдэ, Сосормаа! Ажабайдалайнгаа дадабарита хэлбэриие хамгаалхан зон гээшэбди гэжэ Бата тон зүб ходо хэлэдэг. Тиимэ хадаа тэрэ, өөһэдынгөө ажабайдалые сахижа байхаяа тишшээ, Хитад орон руу ябаха болонобди. Үнэн дээрээ зугадаха... Энэ хэрэгтэмнай дан үлүүгээр хаад ушаруулхан зонтой юу хэхэ болонобиди? Бэрхэт даа гээд, толгойнуудыень эльбэхэ гү? Юушые хэхэдэмнэй хэндэшые ойлгосотой юм гэжэ үбэштэй ухаандаа би бододог байгаалби. Энэ одоол бузарай бузар Эрхэтэнэй дайнһаа гарахадаа, зон дээрэнь, орон дээрэнь ехэхэн нүгэл тохоотой байжа, хэзээ нэгэтэ гажа буруу юумэн болохо байха, тиигэһэнэйл нүүлдэ ажабайдалнай хуушан хэлбэридээ ороһон шахуу болохо аргатай болохо гэжэ Бата ходо хэлэгшэ. Гадна энэ муухай Эрхэтэнэй дайнһаа үзэн ядалгын, зүрхэ, сэдхэлдээ онсо хүйтэрэлгын шадаал хаа, бага мэдэрэлтэй гараа хаамнай, тон хайн юм һэн. Юуб гэхэдэ, бидэнэрэй саашанхи ажабайдалдаа модохиржо хүйтэршэһэн зосоохитой дан гарашахагүй ябадалдамнай таанад горитой туһаламжа хэнэ ха юмта. Таанадгүйгөөр бидэнэр хүн хэлбэриес үни хада алданхай байха байгаа бэшаалди! Сосормаа! Шиидыш даа!» гээл даа. Нээрээшые! Энэ нүгэлтэ дэлхэй дээрэ мүнөө боложо байһан эрид хубилалтануудта хабаагүй шэнгээр ябахаяа нүүлэй нүүлдэ болиёл! Зүб гү? – гэнэн угаа эрид асуудал табижархёод, Сосормаагай үлэ мэдээшэнги юумэн нуухадань, бултанай бодомжоллогон бүри хүжэрнэ янзатай...

Дан эгсээр, тон тодоор табигдаһан асуудал нүхэн гэр соо нууһан хамгадые нилээн бахардуулба хэбэртэй. Абья шэмээгүй байдалай саашадаашые үргэлжэлхэ байхадань Баярмаа хүндөөр ханаа алдаад, аалин оршониие аргаахан аад, тодо абяагаараа таһалдуулба.

– Бишые иимэрхүү бодолнуудта хаянай ходо дарагдадаг болонхойб. Зүгөөр би хэзээдэшые нүхэрэйнгөө муу хэрэгһээ ерэхэдэнь, буруу хаража байдаггүйб. Юуб гэхэдэ, хайшаа оршондо ябадаг бэ гэжэ мэдэжэл байгаад, Батагай хуби, заяагаа холбоо ха юмбид! – гэжэ Баярмаа аалиханаар, бодомжо ехэтэйгээр дуугарба. – Ой соогуур сэнгэжэ ябатараа, намайгаа

абья, шэмээгүйгөөр томо модоной саана хоргодоод бай гэжэ зангаад, ма-
рьян хагад ошоһон зүгһөөнь буу хүрөөд, намһаа угаа холо ошоһон шэнги
юумэн бусажа ерэхэдэнь, юу хэжэ, ямар хэрэг бүтөөжэ, урдань ябаһыень
мэдэхгүй юм мэтэ байдаг би бүглэршөөб! Һүниндөө намайгаа шангаар
тэбэрин энхэрхэдэнь, урданайхи мэтээрээ халуунаар харюудань энхэрхэ
аргагүй шэнги байгаад, өөрыгөө шоо үзөөб. Тиигээд гансата бодооб... Ма-
най ами наһанай зурлаае таһалдуулхагүйн тулада тэрэ бузар хэрэгүүдые
хэжэ ябана ха юм. Тиимэхээ бидэнэр тэдэнэрһээ холо боложо, амаргүй сэ-
бэр зон боложо байгаад, буруу хараха болоно гээшэ гүбди? Үгы! Арба,
мянган дахин үгы! Нэн түрүүн өөһэдынгөө зосоохиие тэгшэрүүлжэ, таа-
ралдуулжа, юрэл эдэ бүгэдэдэ хандасаяа эли болгон тодруулха ёһотой
болонобди. Тиигээд, ямаршые маргалтагүйгөөр үбгэдөө дахаа хаамнай,
тэрэ Намдагай хэлээшээр – нэн түрүүн зүрхэ, сэдхэлэймнэй тэхэришэгүй
гээлтэнүүд хомор болохо зэргэтэй бэшэ гү? Нэн түрүүн бултанайнгаа хүн
түхэлые алдахагүйн тулада иимэ хэмжээнүүдые абаха ёһотойбди! Нээрээ-
шые, манай зүгһөө энэ эдэбхи гараха зэргэтэй! – гэжэ Баярмаа халуунаар
хэлэбэ.

Тусхай ялагар галаар һубагтан ялалзаһан һайхан нюдэнүүдээ нүхэд
руугаа хандуулхадань, эхэнэрнүүд гансата хүдэлөөтэй боложо, онсоор
дэмжэһэн янзатай бултадаа зэргэ дарья табилдан, өөр өөрынгөө зосоо ха-
дагалжа ябаһан һаналнуудаа үрдилдэн, юундэшьеб оромгүйгөөр яаран,
бултадаа хэлэжэ байгаа нэн. Тиигэжэ һамгад одоол эсэтэрээ ярилдажа, ну-
лимсануудаашье адхажа уяраад, һүүлэй һүүлдэ наһанайнгаа нүхэдтэй саа-
шадашье ябалсаха гэлсээд, бэе бээ тэбэрижэ, удаан, үбгэдэйнгөө бусажа
ерэхэ болотор шахуу һуугаа бэлэй.

«Яагаа һонин гээшэб? Хараха янзада эхэ зондо оройдоо таарахагүй
шиидхэбэри абажа, ямаршыеб манай наһанда угаа шухала шиидхэбэри
абаһан мэтэ мэдэрэлдэ абташоод, ямаршыеб онсо эрмэлзэлээр хүсэ нэмэһэн
мэтэ һуунабди. Энэмни юун болоноб? Нэгэн гээ һаа, буриад эхэнэрнүүдэй
эхэнэр ёһоной хэлбэри энэ богони болзор соо эрид хубилаа, үгы һаа, тэ-
рэмнай сагайнгаа шэнжэдэ таараха баатай болоо, тиимэхээ саг сагаараа,
сахилза хүхөөрөө гэхэн ойлгосотой тааралдаа... Нээрээшые, тиимэл бэшэ
гү? – гэжэ Баярмаа өөрөөшые энэ ерэхэн бодолдоо гайхахын ехээр гайхажа
хандан, ухаан соогоо тогтониторүүлхые оролдожо, һууд гэбэ. – Тиигэжэ
энэ болоһон хубисхал саанаһаал һаа, өөрынгөө байгааляар юрэндэг муу-
тай хэрэг болоно бэшаал! Үнэхөөрөөл, тиимэл! Дүүнь ахаяа, ахань дүүгээ,
хүбүүдынь эсэгээ, эсэгэнь хүбүүдээ огто ойлгохоёо болижо, дэгэл заха-
тай, хүн ахатай гэхэн сэсэн, мэргэн үгые шоройтой худхан, бэе бэетээ
ёстой дай үүсхэжэ байхань – юун болоноб? Эдэ бүгэдые зүб юумэн гэжэ

номнодог засаг – мүртэй засаг бэшэ ха юм! Тиимэһээ минии Бата болон тэрэнэймни бүхы нүхэд буруу тэмсэл ябуулна гэхэ аалди? Үгыхэн даа! Тон зүб тэмсэл ябуулна! Тиимэ!» гэжэ зосоохи хэжэгүүдээ һеэгүй хаяhanaa, Баярмаа хээтэй элээр hанаба.

Баярмаа хээтэй дороһоо абажа hанаа алдаад, харанхы сонхоёо торгон занавескаараа хаажа, холодохынгоо урда Эжэл хоёр мүшэдөө олон, анхаралтайгаар харахадань, тэдэнь бүри ялагараар һубагтан наадажа, Тэнгэрийн Зүйдэлэй сэгээрэн татаһан зам руу шэглэн, ямаршьеб онсо наадаараа магнайень шэмэглэн, улам оншотой болоһон элшээ Бата Баярмаа хоёр руу сэхэ шэглүүлжэ, тэдэнэрэй уулзалгые бүри дүтэ болгожо байһандал болоно бэшэ гү гэнэн тон тодо бодолоор Баярмаа хээтэйе ойгоргүйгөөр баясуулба.

Нулимсаар дүүрэн харасаяа огторгойн зуузайһаа холодуулан, нүдээ аршажа, наманшалан татажа, бүхы мэдэхэ тарнинуудаа уншаад, бүхы сэдхэлэйнгээ хүсье суглуулжа, үнэн зүрхэнһөө зальбарба. Тиихэдэ юу хэхээ бодоод ябаһанаа огтолон мартаад, качалка тээшэ суранзанаар татагдаһан мэтээр тэгүүлжэ, тэрэн соогоо һуурия урилан һуужа, хизааргүй замбуулинай оёоргүй гүн руу ниидэжэ, зүрхэ, сэдхэлдэнь дүтэ мүшэд тээшэ тэгүүлэн, газар дээрэнэ ходорон ошоно хэбэртэй...

8

Батын бэшэн элидхэлые ехэ гамтайгаар пүлхэгэр гарнуудтаа абажа, булай анхаралтайгаар уншаһанайнгаа удаа Бата-сан руу богонихоноор шэртээд, Ли Чжэду элидхэлэйн байһан данса дээрэ гараа пас байса табига, хэмэл бэшэ, харин бодото энеэбхилэлээрэ Батые жэндэн, магтаалай үгэнүүдые хэлэхэ бүридөө гараараа пас гүүлэжэл һууба.

– Господин Бата-сан Одоной! Одоол хужарлажа уншама, һонин элидхэл бэшээт! Танда һайшаалаа мэдүүлнэб. Та делегациин бүридэлдэ байбашье, өөрыгөө сүм мэдэхэ эрхэтэй байхат. Гансал ударидагшадаа юу хэжэ, хаана ябаха байһанаа мэдүүлжэ ябаха ёһотой болонот. Тэрэ орхихон басагаая... эхэнэрэ бэдэрхэдэтнэй болохол даа. Хэрбээ олоод, наашань асарха hанаатай байбалтнай, делегацие хүтэлбэрилэгшын али болохын, дүүрэн дэмжэлгэ болоод, туһа хүргэхэ. Делегациин бүридэлдэ оруулагдаһан гадаадын харилсаануудай талаар яаманай хүдэлмэрилэгшэд баһал тиимэрхүү даабари үгтэхэ. Тон хэрэгтэй болоо haань... Зай, амжалта хүсэнэб! Гурба хоноод, мордохот. Ошожо амарагты! Баяртай! – гэжэ һөөргөө жэншэдгүй хэмэл болоһон энеэбхилэлэ Батада Ли бэлэглээд, уралнуудын зэргэ жэмыгдэжэ, албанай ёһоор шарайнь хүйтэбэр шэнжэ абаадхиба.

Түрүүлэгшын ажалай таһалга сооһоо гараад ябахадаа, Бата зосоогоо боложо захалһан онсо хубилалта мэдэрэн, «Юун бэлэй?» гэжэ өөрөө өөрөө

асууһан шэгтэй болоод, балай гайхаһан мэдэрэл өөр соогоо олобогүй. Энэ хубилалтын өөртөнх тиймэ эли, тодо болоод байгаагүйшье хаань, Бата шийдэнгээр, тогтон торонгүй алхалан газашаа гаража, үдын улам халуун боложо байһан элшэнүүд доро нюураа табин, таашаан хагад ойр зуура соо зогсоод, машина тээшээ шэглэхэдээ, тон ехээр эсэһэнээ одоол угаа элээр мэдэрбэ.

«Наһатай бологдоо гээшэл даа... Юрын шэнжэлхы, согсолхы шэнжэ-тэй элидхэл бэшээд, тулама эсэхэш гэжэ хэдэхэн жэлэй саана хэлээ хаань, оройдоо этигэхгүй байгаалдээ... Эх-хээ-хээ! Ошон ошоо даа, энэ наһан! Хадаһаа бушхаран урдаһан урдмал уһан мэтэ түргөөр ошохо байна даа, нүгэлтэ наһан!» гэжэ тэрэ бодожо, нэбшын ерэхээ байһан бодолнуудаа өөрһөө холуур туун, машина соогоо ошожо һууба.

Наяшаг, Тайбэйн шууяатай үйлсэнүүдэй нэгэндэ усалда шүүд-шүүд орошон алдаһанаа, кабина соогоо ороод, машинаа хүршэгэнүүлхээр бэлэн болоод һуумсаараа, Бата гэнтэ ойндoo оруулба. Тийхэдэ баһал олон тоото бодолнуудтаа эзэлэгдэн, светофор дээрэ ямар үнгын гэрэлэй носоод байһанда анхараагүй ха юм. Энэ үндэр наһатай болоһонойнь үшөө нэгэ шэнжэ мүн гэжэ бодоод, гайхангяр толгойгоо һэжэржэ, машинаа шийдэнгээр хүршэгэнүүлжэ, байраһаань болгоомжотойгоор хүдэлгэбэ.

Гэртээ яаралгүйгөөр орожо ерээд, гурбан хоног соо амарха болоһоноо һанажа, юу хэхэ байһанаа яашье гээ хаань, һанажа, ойлгожо ядаба. Бага сагаар эдээлһэн хэбэртэй болоод, далай руу гараһан терраса дээрээ гаража, тийшээ харахадань, тэндэнь угаа олон далбаганууд иишэ, тийшээ хүндэлэн, элдэб ондо ондоо үнгөөрөө анхарал гансата татажа, хараха янзада яхтануудай ямаршье гуримгүй хүдэлөөн, гансал һалхинһаа дулдыдаһан шэгтэй болоод байба.

Үни хада дадангяр тэдэнэй хойноһоо адаглан һуухадаа, энэ булан соо ходоодоо ябадаг яхтануудые, анха түрүүшынхиеэ гараһануудыень тодоор илгаруулжа шадаха байһанаа гэнтэ ойлгоод, өөрыгөөрөө омогорхорһон мэдэрэлдэ абтахадаа, өөрыгөө шоо үзэһэн шэнги хүнгэхэн голхоролдо абтаба.

Тэрэл зуура тэрээндэ ходо ерэдэг болоһон энэ алтан дэлхэй дээрэ гансаардаһан мэдэрэлынх урагша, хойшоо хүндэлһэн яхтануудай хойноһоо адаглахадань, улам хурсададаг байһандань одоол гайхахаар байдаг һэн. Юуб гэхэдэ, яхта бүхэн өөр өөрын замтай, шэглэлтэй, хээээдэшье хамтын харгытай болохогүй шэнгээр Батада үзэгдөө бшуу...

Шезлонг соогоо һуурияа урилжа, зохид соонь түбхинөөд, яхтануудта анхаралаа хандуулхaya болижо, далай дээгүүр айхабтар шангаар, хахираар хашхаралдан, сэрбэлзэһэн сагаан толбонууд мэтээр болоод нийдэһэн са-

халинуудай хойноһоо тон анхаралтайгаар адаглан, зариманайнь абари зан хүрэтэр тодоруулжа хууһан мэтэ байһанаа гэнтэ ойлгоод, өөрөө өөртөө гайхахадал гэжэ, шезлонг дээрээ тэршэлээд, аалиханаар энэбхилбэ.

Далай тээһээ һэб-һаб гэн хүдэлһэн урихан һэбшээн шиигэй хангал асаржа, Бата эжэлүүдгүй жэхэгэд гээд абаха юм. Тэрэл зуура Тайваниин халуун наранай хурса элшэнүүд доро аяшархан хуужа, бүри һажжа эхилжэ байһанаа, гэнтэ хаалгатай нюдэнүүдээ һөөргөнх нээбэ. Мүнөө һаяхан зүрхыень угаа үбшэнтэйгөөр дайраһан һанаагаа дахяад һэргээхые ехэ оролдобо. Тиихэдэнь энэ халта үлээһэн болоод, холодон ошоһон һэбшээн мэтэ бодолынх өөртөнх угаа шухала шэнгээр һанагдаба.

Сула ямар нэгэ юумэ һанажа ядахадаа, бодожо, талмайхан дээгүүрээ ябуулгадагаараа яаралгүйгөөр ябуултан, үндэр, бодолнуудай халта бии боллогоёо һануулан байһан үндэр, томо духаяа оролдосотойгоор уршылган, бүхэриг, хүсэтэй гараараа хяа үнгэжэ, сэдхэл соонь һэмээхэншые һаа, угаа үсэдөөр бодоһон хүнгэхэн үбшые дараха һанаатай байтараа, сахилгаан мэтээр зурас гэн толгой руунь энэ агшан зуурада ороһон бодолдо бүхыгөөрөө абтажа, иитэрээ һанаха гэхэн юумэээ одоол һанажархиба!..

Аяар холын иираг зэрэлгээндэл адляар үзэгдэһэн Хүнды нютагынь, тэрэл үнийн сагай гүн соо үлөөгдэһэн шэнгээр һанадаг болоһон Баярмаань эгээл мүнөө хажуудань ходо ерээд, оройдоо аниргүйгөөр Бата руу шэртэ-жэл, шэртэжэл байһандал һанагдаа бшуу. Иимэ тобшолол хэжэрхёод, Бата-сан айхабтараар гайхаһан янзатай зогсод гээд, бүхы зүрхэ, сэдхэлыень эзэлһэн һанаануудта одоол бүхөөр абташаба...

Хүйтэнһөө манаран байһан агаар соо үнэн бэшэ шэнгээр үзэгдэһэн мүнгэн мэтээр ялаганалдаһан саһанай наадандал алта, мүнгэндэ айхабтар дуратай Забаанай мүнрүүдые наринаар, онсо анхаралтайгаар шудалан, нүхэн гэрнүүд тээшэнь улам дүтэлжэл ябаһыень ойлгоходоо, Баярмаатаяа газар гараад ябаһандаа, түрүүшынхией эхэл халаглаба.

Тиигэхэ зуураа Забааниие ямар аргаар тэдэнэй хойноһоо адаглахаһаань болжуулха тухайгаа багаханааршые маргаагүй һэн. Забаан мэтын эрхим ангуушанда тэдэнэй нүхэн гэрнүүдые олохо гээшэ нохойн наадан байгаа. Урдань олоогүй байгаа гэхэ гүбди? Тиимэһээ мүнгэ үгэхбди гэжэ сагдаа-нарай найдуулһан хадань лэ үнэн дээрээ иигэжэ ябаа бээ. Нэгэ удаа таби-хадашни, удаа дараалан бэдэрхэл шолмо бшуу!

Тиимэһээ... Зосоонь түрэхэн хүнгэн һэжэг өөрһөө үлдөөд, томо наһанай арада хоргодожо, мүнөө дээрээ юушые обёороогүй, юуншые гэжэ ойлгоогүй Баярмаагаа юрэл байрадаа бай гэжэ зангаад, ойн гүн руу ошо-ходоо, Забааниие заабол хороогүй һаа, тэрэнэй болон хани нүхэдэйнх эды олон жэлнүүд хоргодолгон хии, хоһон хэрэг болохонь лаб гэжэ һайнаар ойлгожо ябаба.

Тиимэхээ ондоо ямаршые аргагүй байханаа тон тэрэл зуура элээр ойлгоод, Баярмаатаяа хахасамсаараа, гансата огто харагдахаяа болин ошоходоо, Бата буугаа бэлэн болгон баринхай болгоомжотойгоор үргөөд, шэмээгүйгөөр гансал тэрэнэй шииртэ дуулдаһан абяанууд тээшэ дабшаба. Буугайнгаа абяанай наяраад, Забаанай тохигод гэн, гүнзэгы саһан руу унахадань, юундэ буугай абяан иимэ шанга байдаг гэшэб гэжэ түрүүшынхиеэ аймшагтайгаар голхорон бодобо. Буугайнгаа абяанай үбэлэй ой соогуур шангаар сууряата сууряатаһаар холодон ошожо, хаанашьеб замхан унтархадань, алдалшоод хэбтэһэн Забаанда дүтэлжэ ерэмсээрээ анхаралтайгаар харахан сасуунь бүхы юумэн хуу эли болоод байба. Забаанай байрадаа тогтоод бэлтылдэшэһэн нюдышье хаангүй, хоёр хуга дороһоонь абажа, шэрэ шэрэхээр абаашажа, үдхэн шэрэнги соо һэеыень нюугаад, сэдхэл соогоо угаа хүндэ ашаа тээһэндэл мэдэрэлтэй юумэн Баярмаадаа бусажа ерээ һэн.

Бусажа ябахадаа, буга тухай ябууд ханажа хөөрэхэдэнь, Баярмаада сохон үнэн юумэн бэшэ шэнгээр ханагдаба гэжэ мэдэжэ байбашье, сэхээ хэлэхэ шадалшыегүй, хүсэлшыегүй байханаа, мүн өөрыгөө үзэн ядажа байханаа мэдэрэн, ехэ хүхюун хэбэр үзүүлжэ, Баярмаагаа гарһаань хүтэлөөд, гэртээ ерэхэнээ, тэрэнэйнгээ хайшааб даа ондоо, өөрһөөнь холо шэнги байһаниень обёороод, энэ эшээндээ удаан байнгүй, түргэн мүртэйгөөр хүбүүдээрээ шуухала хэрэгээр ябаха байһандаа онсо баярлаа һэн.

Гүнзэгы хүр соо нүхэншнүү юумэ малтажа, хоёр хоноһон хойно Забааниие хүдөөлһэн хэбэртэй болоод, хүүр дээрэнь мэдэхэ тарнинуудаа түргэн мүртэйгөөр уншажа, яаралтайгаар Баярмаадаа бусаа һэн. Удаань эшээндээ нэгэл хоноод, аяар табан хоног соо ябажа, хаана ошохоёо, юу хэхээ огто ойлгоогүй мэтэ, хүбүүдээ гайхуулан, түрэл дайдаараа тэнээ һэн.

Иигэжэ ябалгандань хайншые талань байгаа юм. Юуб гэхэдэ, Сандагтай хахасаһан хойноо, Шэнэхээн гараад бусаһан Зандраатай золгоо ха юм. Тиигэжэ тэрэ Батада иигэжэ хэлээ бэлэй.

– Таанад, залуушуул, тодо, эли ерээдүйтэй байха ёһотойт! Заабол! Таанадай ерээдүйгүй байгаа хаа, энэ газар хооһорхо тооной ха юм. Намшуу наһаяа эдлэһэн хүн тэрэ Шэнэхээн тээшэ ошоод юу хэхэби? Түрэл газар дээрээ яһаяа хаяа хаамни, долоо дахин дээрэ гүб даа! Харин таанад тишшээ зугадагты! Гэр, бүлээ абаад ошохо хаа, ши, Бата, түрүүн ошожо, харгыгаа тон һайнаар тодоруулаад, моридоо һэлгэхэ, амаржа хонохо газарнуудаа элирүүлжэ, һөөргөө ерэхэ ёһотойш. Мүн тон горитой зөөри хэрэгтэй. Зам холо. Энэ, нэгэдэхинь. Тэндэ таанадые түрэл гаралтнай хүлээжэ байна бэшэ. Энэ, хоёрдохинь. Тэрэ урбагша Сандагай хадагалһан зөөриие хэрэглэхэ эрхэтэйт. Тэрэтнай юун болохоёо ябаһан хүн бэ гэжэ хэлэхэ

аргамнигүй. Жэгэндээрээ шолмо бэшаал даа! Юрэдөө, энэ худхалаятай сагта, өөрынгөө наһые улам бусайдуулхан хүн болоно бэшэ гү? – гэжэ хэлээд, урдань хүрэжэ байһан сайгаа эбдүүсэн гудамхяа һэн. – Харин манай ороһон замнай – өөһэдымнай шэлэһэн зам гүб даа! Өөһэдымнай... – гэжэ голхорһониеньше, баталһаниеньше ойлгохоор бэшээр Зандраа нэмээ бэлэй...

Тиигээд Зандрааһаа олон юумэ һуража абahan, олон юумэн тухай мэдэхэ болоһон юм. Мүн газаань гараад, холо бэшэ түглыһэн түглэ сооһоо моридоо асархаяа ошоһон хойнонь, тэдэниие үдэшэхээ гарahan Зандраа Бата руу анхаралтайгаар шэртэн, аалиханаар иигэжэ хэлээ һэн.

– Хитадуудтай дан нягта холбоо тогтооһоной хэрэггүй. Өөрһөө нэгэ бага холо баряад байха шухала. Тэндэшни иигэһээр японецууд бии болохоёо байна янзатай. Тэдэшни яһала найдамаар зон ха. Амжалтатай яба! Шамтай суг эхинһээ хойшо ябаха хүн аад, дан залуу байһандашни маргажа, тэрэ яндуул Сандагтай заяагаа холбоо ха юмбиб. Энэмни минии ехэхэн алдуу даа! Үнэн дээрээ Сандаг гээшэмнай олохон зоной дурые гутааһан шолмо гүб даа! Бидэнэрэй нягта мэтэ зэргэнүүдтэ элдэб эсын зоной олон байһанһаа боложо, мүнөөнэйнгөө байдалда ороод байнабди гэжэ ходо һанагшаб. Зай, баяртай! Баригдатараяа гү, али алуултараа хоргодожо үзэхэб. Шадаал һаа, олон сагдаанарые хороожо туршахаб! Тэрэ хамтадхалгын урдаһаа эрид шуудаар тэмсэхэб. Тэрээнэй бодото дээрээ бэлхэдэ, энэ талада сүлөө хүнүүд үгы болохо... Тиигээдшы совет засагай зарасанарай гарта амидыгаар орохогүйб гэжэ бодоноб. Ташуур буугаймни нэгэ һомон үбэр соомни ходоодоо нюугаатай. Барабан соонь хэхэдэ, түргэн гүб даа. Зай, одоол баяртай!.. – гээд, Зандраа халта нороһон нүдээ түргэ түргөөр сабшан, Батые шангаар тэбэрижэ, өөрһөө һулахаанаар түлхиһыень мартаһын аргагүй байгаа бэлэй.

Мориндоо мордоод, үдэшын ягаан түби руу ошон ошоходоо, Зандраагай задарюун дүрсые эрьелдэжэ хара хараһаар Бата ябаа һэн. Тэрэл зуура зосоонь бодоһон багахан бордоһые элеэр мэдэрэн, тэрэнэй эхинэй уг, унгиие ойлгожо ядан, бүншүүлжэ ябатараа, урдахи дозорто ябаһан хүбүүнэйнгээ набтархан добын саанаһаа гүйлгэжэ ерээд, урдань буутай бүлэг зон үзэгдэбэ гэхэдэнь, бүхы хүбүүдэ хажуу тээшээ гаража, бүлэг хуһанууд соо хорогты гэжэ захираад, өөрөө ори гансаараа харгы дээрэ үлэшөөд байһанаа, «Яаж ябаһан амитанбиб?» гэжэ өөрыгөө шоо үзөөд, тэрэ дары нүхэдэйнгөө хойноһоо шэглэбэ.

Угаа анхаралтайгаар тойроһон оршоноо хараашалан, табан сагдаа ехэл хүрдэһэн шэгтэй юумэнүүд ябаба. Тэдэниие обёорходоо, Батын зосоо багахан шуурган бодожо, моринойнгоо жолоо эгсэ гэдэргэнь татан,

сагдаанарай урдаһаа эршэтэйгээр гүйлгэжэ гараба. Тиигэхэ зуураа хоёр гартаа бариган ташуур буунуудаараа тэдэнэртэ занажа, энэбэсээрээ гарраа үргэхыень сагдаанарта дурадхаба. Тэдэнь нэгэ хүн мэтээр гарнуудаа үргэжэ, халганан, шэшэрэн зогсобо.

– Зай, бузар нохосууд! Тан мэтын амитадһаа айжа, хүрдэжэ, юундэ, юрэдөө, түрэнэн нютагайнгаа дайдада хоргодожо, хорожо ябаһан хэбэртэй тэнэхэ баатай болоно гээшэбибди? Юундэ? Совет засагыёе хайхашаагаад, тэрээндэ дурлашоод, иигэжэ ябаһан шолмонууд бэшэлтэ даа! Теэд юу хэжэ, түрэл нютагайнгаа бузарлагдажа байхада, энээндэнь туһалжа ябаһан бузарнууд гээшэбтэ? Юундэ? Үнэн дээрээ булта нэгэ хүн мэтээр нэгэдэжэ, тэдэ коммунистуудыёе намнаял! Аа? Ээх! Аймхайл амитад гээшэлтэ даа... Яахыншыёе аргагүй. Намдаг! Буунуудыёе абагты! Тиигээд долоон уулын хүндыгөөр тонилог! Тонилогты! Эзэдтээ ошожо, сүлөө байдалай хэлбэрийн түлөө тэмсэгшэд энэ талада бии гэжэ дуулгагты! Ээх! – гэжэ аймшагтай голхоролтой байһанаа Бата нюужа шадабагүй. Уруугаа хараад зогсоһон сагдаанар руу жэрхэдэһеэ хүрэнэн янзатай хараад, тэдэниёе арбагайдаба.

Гараа халд табяад, үдхэнөөр манарһан хүйтэн жабар соо нүхэн гэрнүүд руугаа хайбарлуулан ябахадаа, юундэшьеб угаа гашуун нулимсын хоёр хасарыёе жэндэн унахада, энэ агууехэ голхоролоо өөрөө тодоор мэдэрһэнээ Бата ходо һанадаг. Магад, нютагайнгаа улад зонй гэнтэ эрид ондоо боложо, хүн янзын омог болон дорюунаа дууһатарнь гээгээд, ондоо тээһээ ерэнэн коммунистуудай үгэдэ орожо, хонидой хүрэг болоһон мэтэ шэнэ байдал руу туугдажа байхадань, энэ газар дээрэ элинсэг, хулинсагуудаймнай тогтооһон онсо ажабайдалай хэлбэриёе, зонйнь абари зангыёе, тэдэнэй ёһо заншалыёе, хүсэл, зоригыёе хандарган халгаахадань туһалжа ороходонь, хара буун ябаһанаа, Бата элээр ойлгоо гү, али бүүл-зүүл мэдэрээ гү?

Юрэл зосоонь түрэнэн мэдэрэлнүүдыёе яашье ойлгожо, ухамайлжа ядан, юугээ хэжэрхихээ ойлгонгүй, ёстой сэдхэлэй түгшүүрилтэ байдалда ороһониинь тэрэл ааб даа. Иимэрхүү һанал, бодолой үнгэршэгүй шэнги хэжэгтэ абташоод бусахадань, Баярмаань хайшаагаар угтаа гээшэ һэм?

Урданайнгаа ёһо заншалаар, хуушанайнгаа янзаар, инаг дуранай огсом охёор бүхы бэе махабадайнь сүм нэрбэгдэшөөд байхадань, Батын зосоонь уурхайлһан балай тэгшэ бэшэ һанаануудынь, һаналнуудынь гэнтэ хии тооһон боложо, бэеынь оршон угаа түбшэн, даамгай зөөлэн мэдэрэлдэ абтаад, хүнэй хажууда нэгэтэшье орилжо үзөөгүй Бата Баярмаагайнгаа мүр дээрэ толгойгоо табяад, сурхирса бархирһанаа, хэзээ нэгэтэ мартаха аал? Хоюулханаа нүхэн гэр соогоо байһан туладань эрэлхэг, зоригтой, тунхахыёе мэдэхэгүй удамарһань иигэжэ уйлаа гэжэ хэлэхэ ой соо хорогшод

сооһоо хэншые олдохогүй. Мэдээ һаа, одоо ехээр гайхаха байһаниинь мэдээжэ...

Тиигэжэ, тиигэжэ, Баярмаагайнгаа урихан баалалтаар унтарида орожо хэбтээд, бүхэли сүүдхэ соо унтаһанаа, нүгөө үглөөнийнь үндэрлэхэдөө, Бата тэрэ орилһоноо һанаад, өөр соогоо гайхахын ехээр гайхаа һэн. Тиигэжэ үглөөнэй жабарай нам гэжэ байхадань, инаг һамгантаяа гараад, сэбэр агаараар амилжа ябахатаа, Баярмаань үбгэнэйнгөө хүдэр мүртэ уриханаар нэнгэн, аалин аад, угаа огсом, зүб байһандаа гүйсэд этигэнги хоолойгоор Батадаа иигэжэ хэлээгшэ һэн.

– Бата! Инаг гансамни! Ой соо хэниие буудаһыешни гансата ойлгоо һэм. Тиихэдээ, би нюужа, нөөжэ байхагүйб, шамайгаа шоо үзэһэн бузар мэдэрэлдэ абтаа бэлэйб. Шишые тиигэһыемни ойлгоо гү, али мэдэрээ хүн бэшаалши даа. Тиигээд гэнтэ гаража ябашаһан хойношни нүхэн гэр соогоо бүхы һамгадаараа һуужа байтараа, энээн тухай ярилдаабди. Тиихэдээ нэгэл юумэ тодоруулан, элээр ойлгообди: таанаднай ёро муутай олоной шоо үзэн, зэбүүрхэмээр гү, али тусхай ондоо, бузар зоной шунахай ябадал гаргажа ябаһан зон гэжэ гансата хэлэхээр забдана бэшэт! Сагаймнай бузар эрилтэ иигэжэ ябахыетнай баадхаһан мэтэ байна бшуу. Хоёр асари ехэ хүсэн урда урдаһаа хүлзөөд, эбсэшгүй тэмсэл ябуулжа байхадань, бидэ, эхэнэрнүүд болон үхибүүд, хүл доогууртнай орёсолдожо, һаад ушаруулна гэшэ гүбди гэжэшые һанаабди. Яагаашые һаа, маанадтнай таанадаа сүм ойлгохые бии, үгы шадалаараа эрмэлзэхэ ёһотойбди. Тиимэ һэн хойнонь, миниингээ агшан зуура соо гаргаһан ябадалые, һула байлгые ойгожо, хүлисыт даа! Зон хоорондоо наншалдахаһаа байтагай, уһа нюдэн болотороо хэрэлдээнэшые үгы шахуу, хомор түбидэ ажаһуужа байтарнай, иимэ хёмороото сагай эхилшэхэдэнь, мэгдээ, гайхаа, тэбдээ зон аабзабди. Иимэ хархис, хэрзэгы оршондо ороод байхадаа, хуушанайхяараа ажаһууха аргагүй болоһомной эли, тодо бшуу. Тиимэ гүб даа? – гэжэ Баярмаань асуугаад, Батые одоол бузар ехээр гайхуулба.

Һүүлдэ бодоод үзэхэдэнь, тэрэ тохёолдоһон ушар хадаа тэдэнэрэй, бултанай саашадаашые тэмсэлээ үргэлжэлүүлһэнэйн, хүн шанараа оройдоо алдангүй шахуу, бага гээлтэтэйгээр гаралсаһанайнь, ухаан, бодолойнь һалаатан бутаржа, бодомжолхо аргынь мухардаагүйгээн, эгээл дүтын зон, дуратай эхэнэрнүүдэйн болон үхи хүүгэдэйн эдэ бүгэдые сүм ойлогожо, дүнгэжэ ябадагайн һайн талын нүлөөн юун байгаа гэхэдэ, Батада болон нүхэдтэнь зоригтой эрмэлзэлэйн, мүхэшгүй хүсэлэйн бадарһан зандаа байлгада горитой тэдхэмжэ болоо гэжэ бүхы зүрхэ, сэдхэлээ оёор хүрэтэрнь хүлгөөн ойлгоо бэлэй.

Тэрэ үглөөнэй хөөрэлдөөнэй хүүлээр Бата Баярмаа хоёрой хоорондын харилсаан, бэе бээдээ татасань бүри нягтаржа, энхэргы, урин шэнжэнь улам гүнзэгыrhэн, бүри бүхыень эзэлhэн шэнжэтэй боложо, хахасаадшые байхан хирэ соонь бүри гүн шанар абаад, хэтэдээ унтаршагүй түүдэбшэ шэнгээр соножо байхынь горитой түлхисэ боложо үгhэншые байжа магад...

Бата шезлонг сооһоо аалиханаар бодоод, талмайхан дээгүүрээ урагша, хойшоо ябуултажа мэдэбэ. Үдэшын хаһа элирэн тодоржо ерэшөөд, далай тээһээ һэб-һаб гэжэ, һэрюүгээр амилан, өөрынгөө һанаануудһаа халуу бусалһан нюурыень арюудхаад, тэрэниие тойрон һалбаржа байһан ургамалнууд, сэсэгүүд аятай амяараа Батын зүрхэ, сэдхэхэлые хүлгүүлэн байхадал гэжэ байгаа һэн.

Удангүй һүнийн харанхы маряан ерэжэ, энэ һайхан дайдые эзэмдэн, нютагайнь замбиһаа тад ондоо мэтэ замбуулин соо танигдаагүй шэнги мүшэхэнүүдээр, одохонуудаар уняар татан һубагтажа, миралзажа байдаг болобо.

Тиихэдэнь Бата һөөргөө шезлонг руугаа һалд һуужа, Эжэл хоёр мүшэдөө хизааргүй шэнги замбуулин соо нэтэрүүгээр бэдэржэл һуухадаа, тэрэнэй үни удаан хүлээлгые шэмэглэн, найдалтай болгодог тон шухала юумээ оложо ядаһан мэтэ байгаа бэлэй.

Тиихэдээ замбиин хойто хаяагай эгээл захида одоол Долоон Үбгэдөө оложо, тэрэнэй шанха дээрэнь ходо миралзан байдаг Эжэл хоёр мүшэдөө тэрэ дороо обёороод, иимэ түргэн олоһондоо, халта гайхahan мэтэ мэдэрэлдэ абтабашые, һуури соогоо лаб һуужа, тэдэнэйнгээ хойноһоо адаглажа захалба...

Оёоргүй замбуулинай пэс харанхы нэгэ углууда ялалзадаг тэдэ хоёр мүнөөдэрэй сэлмэг замбиин гүн соо илангаяа тодоор, ялагараар тодорон харагдажа, ямаршьёб онсо нүлөөтэй болоһон мэтэ шэнжэтэйгээр элирэн байба. Тиихэдэнь гэрэлһэнь маргаһан шэнги нюдэнүүдээ аняад, Бата нэгэ бага һууд гэдэ. Тиихэдэнь инаг ганса Баярмаань хажуудань байһан мэтээр һанагдаад, бүхы махабад соонь амтатай үбшэ бодхообо.

Удангүй Бата һулаар гэншээд, нюдэнүүдээ нээбэ. Харан гэхээнэ Эжэл хоёр мүшэдынь замбиин хаяаһаа сэхэ мултаран бүри дүтэ ерэшөөд, өөр тээшээ огсомоор дуудаһан мэтээр угаа тодоор анилзаба.

Тиигээд байхадань, ямаршьёб угаа дүтэ юумээ үргөөхэгүй гэхэндэл, Бата-сан хүдэлхээшые болин, баһал бодолнуудайнгаа хамбын шэдидэ сүм абтажа, энэ дэлхэй дээрэ гансал Баярмаа Бата хоёр Эжэл хоёр мүшэдтээ үлэхэн мэтэ болоод байгаа бэлэй...

«Һонин гээшэл даа... Хаанаһаа тиихэдэ ухаандамни эдэ хоёр мүшэдые манай газаршан, инаг дуранаймнай һүлдэ болгожо зааха гэхэн хүсэл түрөө

гээшэб? Мүн хаанаһаа энэ оёоргүй замбиин гүн соо эдэ хоёрые олоһон байгаа хүнбиб – одоо тэрэ иимэ агшан зуурануудтал Баярмаагаа ханажа, эдээн руу заагаа хамнайб! Тиигэжэ эды олон жэлнүүд соо, үнэн дээрээ бүхы наһан соомнай шахуу, иимэ манай газаршан болон тодоржо, манай нэххэлэй, зүрхэнэй, сэдхэлэй залууршад болохо мүшэдые тиихэдэ харуулааб гэжэ би огто мэдээгүй байгаалби даа... Тээд үнэхөөрөө тиймэ хүлдэмнай болохо нангин заяатай мүшэд байба ха юм даа!» гэжэ сэдхэлээ хүлгөөн бодожо, Бата шанаагаа тулан, Эжэл хоёр мүшэд тээшэ харажал, харажал нуугаа бэлэй...

9

Үглөөгүүр яһала эртэ бодоод, Бүгэдэ Буряадай үндэнэн соёлой эблэлдэ ошоод ерэхэ байна гэжэ Баярмаа хээтэй гансата шийдэбэ. Эдээлээд, хубсалаад, гэр доторхи энэ, тэрэ юумээ урин, тарин гүүлээд, мүн онсоор ямар нэгэ шатажа боломоор оньһоёо элшэ хүсэнэй розеткэ соо орхино аа гүб гэжэ айгаад, наринаар шалгажа, тиймэ аюулай огто үгы байһаниие лаблахадаа, үүдээ хаб-яб суургадаад, одоол газашаа гарахадань, зунай зулгы хайхан үдэр мандажа, Эхэ-байгаали угаа дулаан, тиигэнээр бүри халуун үдэр бэлэглэхэ хэбэртэй байба.

Энэ аятай оршониёе һонороор соносон, игаабари наранай элшэнүүд доро аяшархан таашаажэ зогсон гэнэнэй удаа ямаршыёе тэрэн бүхэндэ гэрһээ гараха багтань ерэдэг дадабари болоһон шахуу бодолоо өөрһөө тууһан мэтэ тархяараа һэжэрсэгээгээд, түрүүшынгээ алхам үйлсэ руу хэбэ.

Тиигэжэ байхадаа, ябадал хадаа ами наһанай үндэнэн гэжэ нэгэ танил эмшэнэй хэлэһые эжэлүүдгүй ханажа, тэрэнэй дуулгаһан энэ бодомжо тон зүб гээшэ ха гэжэ Баярмаа хээтэй бодобо. Энэ һүүлэй хэдэн хоног соо байрынгаа оёорто хэбтэжэ гарахадаа, Баярмаа ямар нэгэ баршгаатай юумэ олоо гү даа? Элдэб ондоо, гажэ буруушыёе, зосоохиёень булай хүдэ болгоһоншыёе, сэдхэлдэнь хүнгэлэлтэ асарһаншыёе ханаануудтаа абтажа, яатараа гажараа, гуниглаа, голхороо, уһа нүдэншыёе болоо гээшэб даа? Харин эгээл мүнөө газашаа гараад ябахадаа, энэ нүгэлтэ дэлхэйн жама ёһоор ажаһуугшадай зэргэдэ эрхэ бэшэ жагсажа, хайшаашыёе тэгүүлхэ, эрмэлзэхэ, тэдэнэртэй тон адли гуниглаха, баярлаха, юушыёе бэдэрхэ, тиигээд олохо, юушыёе заабол хэхэ гэнэн мэдэрэлдэ эрхэ бэшэ абташааш! Тиигээд өөрынгөө заншалта болоһоһон хүндэ бодолнуудһаа, ханаануудһаа халта холо болоһон шэнги ябадаг мэтэ өөрөөшыёе ойлгонгүй болошоод байна ха юумши!

Соведүүдэй талмайда хүрэжэ ябахадаа, нэгэ угаа танил эхэнэртээ уулзажа, нэгэ бага ярилдаад, энэ богонишыёе бэшэ, дан уташыёе бэшэ хөөрэлдөөнэйнгөө үедэ тэрэ эхэнэрын ямар ехэ хэмжээнэй юумэ мэдээ-

сэжэ шададаг агшаб гэжэ өөрөө онсо гайхан бодомжолоод, юундээшье хэрэггүйгөөр, тэрээндэ, өөртөөшье ямаршье нүлөөгүйгөөр ах-ох гэлдэн хахасаад, саашаа ошожо ябахадаа, иимэ уулзалгануудһаа тон тухатай юушье абаагүй байбашье, юрэл хурса хэлэтэй хүнтэй харилсалгаараа үнэтэй байдаг ха гү даа гэжэ Баярмаа хээтэй зосоогоо тэмдэглэбэ.

Бүгэдэ Бурядай эблэлдэ ерэхэдэнь, ноёдойнь нэгэншье байрадаа үгы байшаба. Тоо бүридхэгшэ эхэнэрһээ Тайваньдахи Монголнуудай болон Түбэдэй хэрэгүүдэй талаар комитедэй делегациин хэзээ ерэхэ байһан тухай асуухадань, нүгөөдэр морилжо ерэхэ хараатай байна гэжэ мэдээсэбэ.

– Би эгээл танда хонходожо дуулгаха даабари абаад байгаа нэм. Тоосоогоо тушааха хаһамнай болошоод, туха, сүлөөгүй байгаа. Өөрөө орожо ерэхэнтэй болоо. ВАРК-дамнай нэгэ залуухан басаган хитад хэлэнэй талаар практика гарахаяа ерэнхэй. БГУ-гай оюутан. Япон болон хитад хэлэ шудалдаг. Тэрэниие хурган хүмүүжүүлэгшэ болыт гэжэ президентэмнай гуйгаа нэн. Түлбэри үгтэхэ. Энээн тухай юун гэжэ һананат? – гэжэ асуугаад, урдаһаань заабол харюу хүлээнгээр шэртэхэдэнь, Баярмаа хээтэй мийһэд гэжэ харюусаба.

– Болохо! Болохо! Нүгөөдэр хэды багта ерэхэ болонобиб? Али сэхэ вокзал дээрэ ошохо болоно гүб? – гэжэ асуухадань, тоо бүридхэгшэ мийһэд гэжэ, тодорхойгоор харюусаба.

– Нүгөөдэр үглөөгүүр арбан сагта түмэр замай станциин вокзал дээрэ ерээд байгыт гэжэ президентэмнэй гуйна нэн.

– Тиигэбэл, арбан сагта һаа, арбан сагта юм аабза. Бишни үдэр бүриингөө хэхэ юумээз бэшэдэг дэбтэр соогоо тэмдэглэжэрхийһүү! – гээд, халта хажуу тээнэ сүлөө байһан столой саана һуужа, бишыхан дэбтэр соогоо тэмдэглээд, толгойгоо үргэхэдэнь, тоо бүридхэгшэ эхэнэр Баярмаа хээтэйдэ хандаба.

– Бидэнэр иимэ бэлэгүүдые айлшадтаа бэлэглэхэ гэжэ бэлдэнхэйбди. Хэр бэ? Танай һанамжаартнай президент мүн лэ һонирхоно.

– Эдээхэн бурхануудые гү? Ямар зохидоор зурагдһан танканууд гээшэб? Болохотойл бэлэгүүд байна. Танай «Буряад зурагай» хүбүүд, басагад зураа гү? – гэжэ Баярмаа хээтэйн асуухада, тоо бүридхэгшэ өөрыгөө магтуулһандал омогтойгоор харюусаба.

– Тиимэ даа! Манай «Буряад зурагай» хүбүүд, басагад...

– Аа... Ехэл бэрхэ залуушуул даа! Зай, битнай ябахамни, – гэжэ Баярмаа хээтэй даруу, номгоноор хэлээд, газашаа гаража ябахадаа, хүбүүнэйдээ заабол ороод гараха байна гэжэ бодобошье, тэдэнэйнгээ ажалдаа ошохо байһан тухай ойндоо оруулаад, хүнгэхэнөөр һанаа алдаба.

Газаашаа гарахадань, аалиханаар, намдууханаар нэбшээлжэ, үнэхөөрөө угаа зохид үдэр мандашоод байба. Хайшаа ошохомни гээшэб гэжэ халажа ядан ябаһаар ябажа, Үдын эрьедэ гарашахадаа, энээгүүр нэгэ бага сэнгэхэ, сэбэр агаараар амилха гэжэ шиидэбэ. Тиихэдээ гансата зорилготой боложо, хүдэлсэ бүхэндэнь бата, найдамтай шэнжэ орон, тэрэ яаралгүйгөөр Үдын эрьэ зубшаһан зүргэдэ тэрэ дары оробо. Удаань Кировэй гудамжадаар зүүлээд, гудамжын дууһаха багтахи хандалы дээрэ хуужа амараад, саашаа Ленинэй гудамжаар доошолжо, ород сүмын баруугаар Үдын эрьедэ гарадаг заншалтай байһан юм. Юундэ заал хаа, тиигэнэбтэ гэжэ асуугаа хаань, тодорхой харюугүй байһан байгаа. Өөрөө энэ заншалдаа харюу ходо бэдэрдэг байһан аад, мүнөө бэдэрхээс огто болёогшо...

Харин мүнөө юундэ сэхэ баруулһанаа, юундэ Смолиной гудамжа шэлжэ, дадабари болоһон замһаа тад ондоогоор дабшаһанаа, мүн лэ юушые хэлэжэ шадахагүй байгаа ёхотой...

Имагтал, үнэн дээрээ ехэ гансаардаһан хүн ондоо зоной ойлгохын аргагүй гансал өөртэнь таараһан ёһо, заншалнуудтаа бүхы наһан соогоо үнэн сэхэ байхаяа ханадаг гэжэ Баярмаа хээтэй сэдхэлэйнгээ оёрто тоолодог гэхэ гү, али мэдэрдэг агша. Үнэхөөрөөшые Баярмаа хээтэйн бүхы наһаниинь гансаардалгаар үдэшэгдэн ябаа гэбэл, алдуу гарахагүй байна.

Юуб гэхэдэ, бүхы нюуса ханал болон ханаануудаа хэн нэгэндэ найдажа, сүм нээгээ хаань, тэрэ хэн нэгэниинь бодото дээрээ үнэн зүрхэнһөө этигэжэ ойлгохо хэн гү, али үгы гү? Ойлгохогүй байгаа гэжэ Баярмаа хээтэй тоолодог. Тэды олон жэлэй саана хүнэн үгы болоһон инаг ганса нүхэр тухайгаа, хүлэжэ байһан тухайгаа онсолхдонь, энэ дэлхэй дээрэ, илангаяа мүнөө хирэдэ тогтоод байһан оршондо, хэншые этигэхэгүй байгаа. Тэрэ хөөрэлдэгшэ хүниинь ухаан соогоо харюутай боложо, ухаантаяа нүхэсэхээс болиһон хүгшэн ха гэжэ тоолоод, хүндэлэн хагад шагнаһан хэбэртэй болоод лэ, харилсааниинь дүүрэнтэхэ байгаа бэшэ гү даа...

Үдын элдин, сүлөө эрьедэ гарахадаа, һэрюүгээр угтаһан эрьедэнь тэрэниие эзэлдэг мэдэрэлнүүдтээ эжэлүүдгүй абтаба. Тиихэдээ энэ дэлхэйн оршондо гаража, хаанаб даа, ондоо тээшээ ябашаһан мэтэ болодог болоһоор аяар дүшөөд жэл хүргэжэ ябана. Тиимэһээ үсөөн дахин иимэрхүү аяншалгануудые хэжэ, зүрхэ, сэдхэлээ дан урбалдашатарнь хүлгөөхэгүй гэжэ хэды оролдодогшые хаа, өөрөөл тэсэнгүй, хирэ болоод лэ, хүлнүүдынь өөһэдөө шахуу тэрэниие Үдын эрьедэ асараад байдаг юм.

Мүнөөшые дуулим хүхэлбэ тэнгэрийн хүбөөгөөр сэнхийһэн һэмжэ үүлэнүүд тээһээ мэтэ нэб-һаб нэбшээхэнэй үлэжэ байһан Үдын эрьедэ гарашоод, тойроод боложо байһан бүхы юумые амьарлан огто ойлгохоёо болижо, эндэхи бэшэ мэтэ ханаануудтаа, бодолнуудтаа удаа дараалан

жэншэдгүй абтаад, тэдэнэй ашаар эбхэрэн бодоһон долгинуудтань шэнги үлгэдүүлэн ябаба.

Нэн түрүүн, набтархан хүсэтэй туфлинуудаа тайлаһанай удаа тэдэнээ, гартаа абажа, барижа ябаһан сүүмхэ соогоо тааруулжа зохидоор хээд, нүсэгэн хүлнүүдыень аятайгаар гэжэгэнүүлһэн, халта һэрюунээр хайраһан жэжэхэн элһэн, шулууханууд дээгүүр хайшаашьёб аймшагтайгаар тэгүүлдэг оршолон руугаа тэхэришэгүйгөөр тэгүүлэн ябашаһан мэтэ боложо, тиихэдээ онсо мэдэрэлээ бөөмээлдэг бэлэй...

Үдын эрьёеень зубшан ургаһан бургааһануудай үдхэн һөөгүүдэй наана табигдаһан олон тоото һандалинуудай нэгэн дээрэ ошожо һуугаад, ханаанайнгаа далайда одоол эсэргүүсэлтэггүйгөөр абтаба. Тиихэдээ уринаар дан халуун бэшээр аад, угаа аятайгаар шараһан наранай элшэнүүд доро хүн бэеынгээ аяшархан задарһаниие сүм мэдэрэн, Баярмаа хээтэй нойрмог шэнги юм гү, али нээлгэтэй нюдэтэйгөөр унташаһан мэтэ юм гү – онсо мэдэрэлдэ абтадагаараал абтаба.

Сэдхэл соонь аймшагтай аятай амгалан, тэнюун болоод, ямаршыё хаһанууд тохёолдог – хара будагта хээээдэшье абтахагүй мэтээр хэлэшэгүй тодоор мэдэрэгдэбэ. Энэ һайхан дэлхэйн оршондо үнгэрэн байһан һаһаниинь үдэшингөө бүрэнхы хаһада үшөө ерээдүй гэжэ һанагдахаһаа гадна, яагаашье һаа, үшөө удаан саг соо үргэлжэлхэ, тиихэдээ бүхы юумые далдалма жаргалтай мандахал гэжэ хэншыёб Баярмаа хээтэйн шэхэндэ мэнэ һаяхан шэбэнэһэн мэтэ байгаад, тэрэнэй залд гэн, иишэ, тиишээ хараашалхадань, Үдын харьяа гүйхэндэ хорёод метрэй саана шаг шууяатайгаар уһанда орожо байһан арбаад үхибүүдхэ бэшэ хэншыё дүтэ, нааша харагдабагүй.

Тиихэдээ нэгэ бага һэгээ орожо, ханааниинь амараад, Баярмаа хээтэй нүдээ анижа, мэнэ һаяхан аяшархан байһан туйлдаа дахинаа дабтан орохо бээб гэхэдэнь, һөөргөө ерэхэ аргагүй байһаниинь ойлгоод, тэрэ байраяа урилжа, нэгэ зүн соогоол һууһанһаа болоод, шалашаһан бээ тэниилгэжэ, аянай холын гүн руу, хээээдэшье тогтошо торошогүй сагай оёор руу шагаажа үзэхэ гэнһэндэл, дахинаа хүдэлхээ болёод, урдажал байһан уһанай нюрууһаа харасаяа огто таһалангүй һуужал һууба. Тиихэдэнь эбхэрэн бууһан уһанай дошхон долгин мэтээр ханаануудын дахинаа ерэбэ...

Зунай тэнюун хаһын нэбшырэн орожо ерэхэдэнь, ой соо хороошод нэгэ бага һэргылэмжээ алдантаа гээшэ ха. Имагтал, энэл хаһада аюулнууд бүхы зүгһөө орохо тооной болодог. Ямаршыё сагта хоргодоошод болон тэдэниие бэдэрээшэд тон адли гэжэ нэгэтэ Батынгаа онсолон хэлэһыё Баярмаа хээтэй элээр ханадаг.

Юуб гэхэдэ, үбэл болоходо, ямаршые тала алыган дээрэ шэнги тодо, эли болодог, жэншэдгүйгөөр харагдадаг шуу. Харин зунай хаһада хоёр тала эрхимээр хорожо, маряжа, бэе бээдээ харагдан үзэгдэнгүйгөөр дүтэлхэ аргатай болодог гээшэ. Энээнииё хараадаа абажа, Батань тиигэжэ хэлээ юм бэшаал даа.

Энээнииень нанан, нанан, аханарайнгаа угы байһаниёе һамбаашалжа, эжы, баабайдаа амар мэндээ мэдүүлээд, хамар дороо ямаршыёе дуу хүхюунээр гүнгэнэн, Баярмаа ехэ һэримжэгүйгөөр ябажа байһанаа, гэнтэ һэгээ ороһондол һэр-мэр гэжэ, Батынгаа ходо хэлэдэгээр гансата һэримжээ хурсадхажа, оршон тойронхиёо наринаар адаглан, дабшадаг болоод, ойн эгээл захада гараад байтараа, юундэшьеб ехэ яаралтайгаар ойн гүн руу халта гэдэргээ ороод, һаял болгоомжотойгоор ябадаг болоһонойнгоо ашаар Хатюунай һабарта оронгүй халажа шадаһан юм.

Тиигэжэ Баярмаа саг соогоо моридой турьяхыёе дуулаад, өөрынгөө мориёе тогтоожо, али багаар тэдэ моридыёе унаһан зон хоронхой хаб гэжэ тодорүүлхыёе оролдобо. Ёно, батагаанаанай хашартай анхаралһаа ямаршыёе адагуусан нэрэ һурагүй турьядаг, хүлнүүдээрээ ойгоргүйгөөр сабшадаг гээшэ. Тиимэһээ Баярмаагай һоноржоһон шэхэнэй шииртэ, дайсанайнь хаана хороод байһаниёе тэдэнэй унажа ябаһан моридой гаргаһан абяанууд тон зүбөөр заажа, жэншэдгүй харуулжа үгэбэ. Энээнэй ашаар Баярмаа юу хэхээе онсо тодорхойгоор түсэблэхэ аргатай болобо.

Баярмаагай мүнөө һая тойрон гараха гэжэ байһан үдхэн боролжын саана тэдэ моритой зон хоронхой гэжэ лаблан ойлгоходоо, тэдэнэрэй ехэ зохид газар шэлэһыёе ябууд тэмдэглээд, зосоогоо энгүүрхэнгээр мийэд гээбэ. Тиигэжэ ёстой бандидай һамган боложо ябаа байһаб гэжэ онсолоод, саашанхи ябадалнуудаа түсэблэхэ ёһотой болоһоноо тон элээр ойлгобо.

Тойроод анхаралтайгаар хараашалан обёорходоо, тэдэ зоной унажа ябаһан моридой юундэ иитэрээ батаганаархаһаниёе ойлгобо. Энэ адаглалтань зосоонь омогорхонги баяр түрүүлбэ. Урдань балай онсо анхаралаа хандуулхагүй юумэндээ анхаралаа хандуулаа ха юм. Һайнаар адаглажа харан гэнэнь тэдэ зоной хороод байһан боролжын хажууда ёно, хэдэгэнээнэй хэдэн горитой үүрнүүд байжа байгаа бшуу. Иигэжэ ойлгоходоо, энэ Хатюун гэжэ шолмо хэды мэхэтэй, ёро муутай ухаатай байбашье, нүгөө талаһаань абахада шал тэнэг, бээдээ дээрэлхүүгээр найданги амитан хаш гэнэн тобшолол Баярмаа тэрэ зуураа хэбэ. Иигэжэ бодоходоо, Баярмаа хээр мориёо һөөргэнь годируулаад, нэгэ бага гэдэргээ ябаһанай һүүлээр тогтожо, дахинаа тогтон, наринаар шагнаархаба. Тэдэ моритой зониинь байраһаа хүдэлэнгүй, үнөөхил газартаа байһаар байба.

Баярмаа тэдэ зониие холуур тойрон дабшажа, ой руу нилээн саашаа ороод, түрүүн ошожо ябаһан шэглэлээрээ угаа болгоомжотойгоор дабшаба. Тиигээд хүрэнэн газарни тэдэ зоной байһан газарта үшөөл дүтэ гээшэ ха гэжэ тоолоод, моринһоо буужа, тэрэнээ хүтэлэн абаашажа, томо нарһанай доодо гэшүүһэнһээ хазаарайнь жолооо торсолдуулаад, марьян һагад тэдэ зон тээшэ шэмээгүйгөөр ошобо. Удангүй үнөөхи боролжонь үзэгдөөд, тэрэнэй зүүн тээ обоорон байһан буу шуутай, моритой зон харагдаба. Тоолоходонь, тэдэнь табан сагдаа байба.

«Эдэшни иимэ үсөөнөөр ябадаггүй жаалдамарнууд хамнай, – гэжэ Баярмаа гайхан бодобо. – Үгы, эдэниие гэрдэжэ ябахадаа, яажа байһан амитан гээшэбиб даа! Батамни иигэһыемни мэдээ һаа, одоол намайгаа һайса зэмэлхэ байгаал даа... Байза. Бүри дүтэхэнэ ошоод, юун тухай ярилдана хаб гэжэ шагнаха болоо. Эхилээ һэн хойноо, иигээд ябашахагүй хүн бээб!» гэжэ тобшолоод, Баярмаа үнөөхи боролжо соогуураа орожо, сагдаанар тээшэ һэмээхэн маряаба. Улам дүтэ болон ошоходонь, тэдэнэрэй ярилдахань тон тодоор дуулдажа байба.

– Хатюун! Баярмаае энээгүүр бусаха гэжэ хаанаһаа мэдээ хүмши? Тэрэшни ерэхээ болёо хал даа! Тэрэ зальхай Лупилмаашни маанадые мэхэлжэрхёод, наадалжа байна бэшэ гү даа? Нэгэ дэбисхэр хубаалганшни үнэнөө заабол хэлэхэ гэхэн удхатай олон ушарта байдаггүй юумэл! – гэжэ ехэхэнээр залхуурһан хүнэй хахир абьян Баярмаада гансата дуулдаба.

– Нээрээшье! Тэрэ үгы гэдэггүй Лупилмаагай үгэдэ этигээд, маанадаа һоно, хэдэгэнээнэй хүнэһэн болгожо байна бэшаа гүш? Өөрөө юун гэжэ һананаһ? – гэжэ түрүүн хэлэһэн нүхэрөө халуунаар дэмжэн, хүнхинүүр боошхо сооһоо соностоһон шэнги хоолойтой нүгөөдэнь баһал горитойгоор залхуурангяр дуугарба.

– Бултадаа анираа хатагты! Юун гэхэн шангаар дуугарнабта!? Али Баярмаада дуулгахаяа ханаагта? Ерэхэ, заабол ерэхэ... Тэрэ Лупилмаатнай Баярмаагай дүтын нүхэр эхэнэр гээшэ гүб даа. Минии гарта ороһон эхэнэр бүхэн шал худалаар нэгэтэшье хэлээгүй юм! – гэхэн Хатюунай утаар татаһан бадарган аад, бээдээ гүйсэд найданги абяе дуулахадаа, Баярмаагай зосоо одоол үзэн ядалгын бурьялан бодохые тэрэ мэдэржэ, халта бодолгото боложо, өөрыгөө номгоруулхые оролдобо.

– Энэ хоргодохо гэжэ шэлэһэн газарһаамнай холо бэшэ һоно, хэдэгэнээнэй горитой үүр бии гээшэ ха. Шал дүлиишье зоной дуулахаар моридной турьяна, сабшана ха юм. Үнэхөөрөө ябаа һаамнай, долоо дахин дээрэ байгаа гэжэ хэлэхэ байнаб! – гэжэ шэнгэхэн, дорьбогүй абятай сагдаа хүзүүн дээрэнь һууһан һоные үргөөхэ зуураа хэлэбэ.

– Бултадаа анираа хатагты гэнэ бшууб! Хатюунай шэлэһэн газарта байһан үүршье хаа, долоон уулын хүндыгөөр үгы болохо зэргэтэй! Би совет засагыг хамгаалжа ябаһан хүн ха юмбиб. Мүнөөдэр тэрэ муухай эмыг гар соогоо оруулаад, өөрынгөө хандасын ямар байһаниие мэдүүлээгүй хаа, би Хатюун бэшэб! Булганда ойлгосотой гү? – гэжэ Хатюунай эрхирхэ тооной хэлэхэдэ, тэрэндэ арсаха зон олдобогүй хэбэртэй. Тэрэнэй ямаршыг хизаарлалтагүй болодог уур сухалай мэнэ ерэхээ байһаниие яһала үни сугтаа ябаһан нүхэдын ойлгожо байгаа бшуу. – Тэрэ бузар гэргэниие гартаа оруулаа хаа, горитой шагнал тогтоогдоо. Мүнөө дээрээ энэ шийдхэбэриг улад зондо соносхожо үрдээгүй байгаандань, тэрэ ехэ мүнгэ энэ гар соогоо оруулха шухала. Иигээд тэрэ муу эмын хойноһоо ёстой агнуури эхилхэнь гэшэ. Ойлгосотой гү, нойтон мунсанууд? – гэжэ байгаад, Хатюунай шүлһээ залгижа, хахашана, сасашана аа гү гэжэ ханаагаа зобохоор, ээрэсгээхэ тооной хэлэхэдэнь, нүхэдын абаһаар ямаршыг хүнэй ойлгохын аргагүй абяануудыг мүнөө дээрээ гарган, хүлэжэл гараха хэбэртэйбди гэжэ ойлгобо янзатай.

Ямаршыг юумэнэй боложо байгаа хаань, хүйтэн толгойтой үлэхэ гү, али хэмжээ абахынгаа урда тон наринаар бодоод үзэхэ, уридшалан багсаамжалха шухала гэжэ нэгтэ бэшэ Батынгаа хэлэдэгыг Баярмаа тодоор ханажа, орьёлжо захалһан уур, сухалаа оролдосотойгоор дарахыг нэн түрүүн оролдосотойгоор ородобо..

Хүсэн түгэлдэр хэдэн эрэшүүлэй урдаһаа юушыг хэжэ шадахагүй байһанаа хайнаар ойлгон, үнөөхил маряһан янзатай морид тээшээ болгоомжолон хагад түргэнөөр гүйбэ. Хэртээ ерээд, дахинаа бодолгото болон зогсон гэжэ, ямаршыг онсо бодол толгойдоо оруулһан хэбэртэй хайхан шарай дээрээ мүлшэ миһэрэл бадаргаан зогсон гээд, мориндоо мордожо, гэгтэ эсэслэн шийдэһэн хэбэртэй эмээлэйнгээ бүүргэ аргааханаар альгадаад, ошожо байһан зүг тээшээ яаралгүй шуудаар хайбарлуулба.

Хатюунай болон тэрэнэй хоргодоһон газарһаа холо бэшэ хоёр набтархан хадануудай хоорондо удангүй харгын орожо, уйтаран хагад гурбан лэ хазаар моритой зоной һэлгэсэлдэн гарахаар боложо, эгээл арбаад алхам болоод налюуртан нэмжышэдэг байгаа. Тэндэ ерээд, бүүргэдэнь уяатай ябадаг бүхэ, ута аргамжаяа абажа, тэрэ налюур болоһон газарай сүлөө газартахи хоёр томо модондо тааруулан уяба. Тиигэһэнэй удаа хурдан хээрэйрээ тэрэн дээгүүрээ хэдэн дахин харайлгажа үзөөд, оролдосотойгоор наманшалан, Бурхан Багшадаа аман соогоо хэдэн тарни уншажа мүргөөд, ерэһэн замаараа һөөргөө яаралгүйгөөр ошобо...

Тэндээ гэгтэ түргэдэһэн амин болон зүрхэнэйнгөө сохисо аалидуулан халта зогсоод, үшөө дахин зальбаран, тэрэл зуура мориёо гүйлгэхөөр бэ-

лэн болгоод, мориёо залан талада гарашоод ябахыень Хатюун болон сагдаанарынь гансата обёорбо. Гайхаһандаа гэлышэһэн сагдаанууд гансата гүйлгэлдэбэгүй. Юрэл Хатюун дүрөөнүүд дээрээ бодожо, нээрээ Баярмаа ябана гү гэжэ лаблаһан янзатай согсогоноод, «Бү буудатгы! Амидыгаар! Манай гарта орохол байха!» гэжэ нюусаар бэшэ шангаар хашхараад, мориёо шабхуурдахынь тэндэ Баярмаашье хурдан хээрээ гүйлгэбэ. Тиихэдээ сагдаанарые үнөөхи харгын уйтан, налюур газар тээшээ дахуулан ябаба.

Аргамжа дээгүүрээ харайлган гаража, тээ саанахи томо нарһанай саана эрид тогтоод, богонихон хабшалай налюуртаһан газарта юунэй болохые хүлээн һагад зогсобо. Удангүй сагдаанууд нэрэ һурагүй моридоо нэшэн бии болоод, түрүүлэн гүйлгэжэ ябаһан Хатюунай сабидар аргамжада торожо, моринойнгоо толгой дээгүүр һонин абья гарган, Хатюун газар үмхэн шарбаба. Бусадыншые баһал тиигэжэ, моридой болон хүнүүдэй бээнүүд худхаралдажа, адагуусанай бурхираан болон зоной хашхараан нэгэн болон энэ дайдын номгониие таһалдуулба.

– Хатюун! Намайе барихын тулада һахы һалаг гүйлгэжэ, гартаа оруулха гэһэн шагналшни энэ гээшэ! Ямаршые зэмэгүй хүниие ямар нэгэ ан, гүрөөл, шоно мэтээр намнажа, гэрдэжэ, агнажа болохо юм аал?! – гэжэ байрадаа тогтожо ядан байһан мориёо байра дээрэнэ тогтоожо ядан байжа, шангаар һүхирөөд, Баярмаагай саашаа харайлган үгы болон ошохондонь, Хатюун болон сагдаанууд дуулаа, хараа юм гү – одоол ойлгохын аргагүй байгаа бэлэй.

Энээнэй һүүлдэ, хаанаһаа, хэнһээ дуулаа юм ааб гэжэ хэлэхын аргагүйгөөр, энэ ушаралта ябадал тухай һураг, суу Үлзытэһээ гадна Хэжэнгын, Худанай бүхы түхэрээн соогуур үргэнөөр таража, удаахан болзор соо үльгэр мэтээр түүрээгдэһээр, һүүлэй һүүлдэ домог болон тодороо юм. Тиигэжэ Хатюун сагдаа энэ һурагай үндэһые тодорүүлха һанаатай яһала элдэб эсын ябуулга хээд, юушые мэдэнгүй шархияа хатаагаа юм гэлсэгшэ...

Харин Хатюунай сула толбо нюур дээрэ энээнэй һүүлдэ томо гэгшын һорьбо бии боложо, нюурын хайшааб даа, һарюу болошохон мэтээр үзэгдэдэг болоо юм гэжэ хэлсэдэг һэн. Бэшэнэйн яаж гаралсаһан тухай шийдшые гэхэ абяан дуулдаагүй агша...

Энэ ушарай дүнгөөр Лупилмаа түргэхэнөөр нюутаһаа гаража, аладань гал хабшуулһан мэтэ Яруунада байдаг холынгоо түрэлэйдэ ябаһанхай гэжэ удангүй Баярмаа дуулаад, зохидхон уралнуудаа һарюу болгон, мийһэрэ һэн. Үнэн дээрэ Эрхэтэнэй шуната дайнда хайрата ганса нүхэрөө алдаһан тэрэниие хайрлажа, Баярмаа нүхэсэһэн мэтэ байһан юм. Тиймэһээ тэрэндэ үнэхөөрөө урбаһан Лупилмаа тухай Баярмаа үни болонгүй мартажа, эжы, баабайтанайн хэды хүрдэжэ байбашье, үһөөгөө абаха багаханшые һэдэлгэ гаргангүй, нютаг соохи хүндэнэ бүри ургаа...

Баярмаа гэнтэ нэгээ ороһондол энээбхилээд, үнинэй танил болоһон хандали дээрэһээ яаралгүйгөөр бодобо. Тиихэдээ хүүлэй үедэ юундэ аяар холын 1929 ондол болоһон бүхы юумэн үсэгэлдэр болоһондол шэнги элээр ханагдана гэшэб гэжэ бодобо. Тэрэл зуура гайхан, гэлын байжа, энэ-нэйнгээ энэ гэмэ шалтагаан оложо ядаад, «Үгы, юрэдөө, энээгээр яахамни гэшэб?» гэхэншүүгээр, өөрһөө тууһан мэтээр толгойгоороо нэжэрээд, хандали дээрэ табиһан сүүмхээ гартаа абажа, ород хүмэ тээшэ годирбо.

Тиихэдээ зосоогоо илангаяа муу болоходонь, ойлгомторгүй мэтэ церковь худар эжэлүүдгүй орожо, шубуун дэнхэниие Батынгаа амжалтатай ябахын түлөө нэгэтэ табиһанаа ханаба. Бурхан багшын хажуугаар энэ Христошье Бататаяа одоол уулзахадамни туһалжа болохо гэжэ бодоо гү, али яагаашье хаа, хаалта болохогүй ха юм гэжэ гэнтэ тоолоо бшуу.

Тиихэдээ сэдхэлээрээ, ханал бодолоороо онсо тулиһан хүн шажан мүргэлэй ямаршые түхэлдэ шүтэхөөр болодог, харин үнэн дээрээ, элинсэг, хулинсагуудайнгаа шүтэжэ, мүргэжэ ябаһан шүтэлһөө нангин юумэн оройдоо байдаггүй гэжэ тон элээр тиихэдэл ойлгожо абаа бэлэй. Тиигэжэ нэгэтэ баталхадаа, ямаршые сагай тохёолдоходо, тэрэ хүмэ руу нэгэтэшые ороогүй. Орохошыегүй!

Тэрэ тиихэдэ ороходоо, бүхы юумэниинь ялагар тологор, онсо гоёшые хаа, ямаршыеб тэрээндэ харша, хариин шэнгээр ханагдаад, нэгэ жаашые өөртэнь дүтэ болохогүй мэтээр ханагдаһаншые хаань, ороо хадаа шубуун дэнхэниие худалдажа абаад, носоожо, ажалай үдэрэй түлэг дунда үсөөхэн тоото дэнхэнүүдэй байһан табюур дээрэнь бодотоор зальбаран табяа юм. Тиихэдээ тэрэнэй ойро зуурын агуухэ хүсэлые хариин танигдаагүй мэтэ бурхан зүб тээшэнь ойлгоо юм бэшаал даа гэжэ юундэшьеб угаа үсэдөөр ханаа агша...

10

Бата-сан үглөөгүүр нэридэгээрээ угаа эртэ бодожо, торгон халаадаа нүсэгэн бэе дээрээ нэмэрюулээд, шанар хайнтай бүдэй аятайгаар бэеыень нэрюун амяараа жэндэхыень таашаан ойлгожо, үглөөдэр Владивосток худар зорихомни хаяа гэжэ юундэшьеб аймшагтай аажамаар бодобо. Юундэ иимэ амгалан, номгон байнабиб гэжэ бодоод үзэхэдөө, тэрэниие угаа ехээр гайхуулһан тобшолол хэбэ.

Аягатай халуун сайгаа гарнууд соогоо бөөмэйлэн, шанха урдахи хана руугаа шэртэн нуухадаа, томонууд, угаа хурса харасатай нюдэнүүдэ хюрылган, тэрэ тобшололоо наринаар, бүхы хажууһаань бодожо үзэбэ.

Илангаяа, сабиргай багаараа сайд гэхэн турлаагай дали мэтэ үнгэтэй үһэтэй толгойгоо нарин мэтэ аад, хүсэтэй, бүхэриг гарнуудаараа шангаар адхан, юундэшьеб хүндөөр ханаа алдаба.

«Иихэдээ ямаршые юумэнэй боложо, ямаршые хубилалтын ушаржа байгаа хаань, ханаамни түбхэндэ хүлгэхээ болибо гээшаал? – гэхэн тон тодо асуудал табижа, табижа, үндэр, урагшаа халта түглынэн духаяа уршылган, гэнтэ үрхирэн тарашахан бодолнуудаа эмхидэнь оруулхые хэдэбэ. Тээд энэ хэдэлгэнь урагшагүй байхан янзатай урмаяа хухарангыар толгойгоо нэжэрээд, гарнуудаа хоёр үбдэг дээрэ халд табижа, бодолнуудайнгаа саашанхи субаанда абтаба. – Угаа һонин байна. Бүхы богони бэшэ наһан соогоо ханажа, хүсэжэ ябаһан юумэнэйнгээ бодото дээрээ бээлхэ болоходонь, юундэ гэнтэ иимэ номгон болошобо гээшэбиб? Нээрээшые, юундэ? Али удаан үргэлжэлхэн хүлээлгэхээ эсээ, сусаа хүн гүб? Али зүрхэ, сэдхэлни тэрэ хүлээлгэндээ эжэлүүдгүй дадажа, ямар нэгэ хубилалтын болохо болоходонь, тоохойошые болишоо гү? Ай даа, жаалда ехэ! Юун гэжэ үбэштээржэ һуунабиб? Зүгөөр саанаа, зүрхэ, сэдхэлэймни гүн оёорто, холо нюугаатай ямаршые сагта хүлгөө асарма ханаан бии... Тиихэдээ тэрэ ханаамни Баярмаа гэжэ нэрэтэй хайхан эхэнэртэй холбоотой гэжэ мэдэжэ байгаад, ямаршыеб тусхайтаар ерэхэн хүшэлэлгөөрөө тэрэ ханаагаа ханаа амар мэтээр угтахые оролдоно бэшаалдээ! Тээд яагаад энэ бодолтой эбсэлтэйб? Жаалда... Магад... – гээд, толгойдонь сахилгаан мэтэ бодолой зурагас гэн ороходонь, бүглэршэхэн мэтэ хүдэлхээ болёод, одоол оборгототороо сохюулһан мэтэ болошобо. Тиигэжэ һуутарнь, үсөөн тоото уршалаануудаар бүрхөөгдэхэн шарай дээрэнь угаа урихан, хайхан миһэрэл бадаран халбаржа, «Тиимэ даа! Тон тиимэ!» гэжэ хамар дороо гүбэрэн, хүрэхэнэн сайгаа өөрөөшые ойлгоогүй янзатай гудамхин уужархиба. – Эгээл тиимэ болоно бшуу. Баярмаа бидэ хоёрой заабол уулзаха хаһа мандан ерээ ха юм!» гэжэ угаа номгоноор бодоод, арай мэдэгдэмээр «хагдаржа» захалһан хасарнууд дээгүүрнь нэгэ нэгээр мэлмэрэн урдажа эхилхэн томо, сэлмэг нулимсануудай хойно хойноһоо унахыень ойлгоогүй мэтэ нэгэ тээшээ анхаралтайгаар шэртэн һуужал һууба.

Үбдэгүүд дээрэнь халд табяатай гарнууд дээрэнь наранай урихан элшын унажа, гэнтэ халуу урьюулан шарахадань, Бата-сан юундэшыеб ехэл гайхаһан мэтэ тэрэ элшын хойноһоо анхаран, адаглажай һууба. Тэрэ элшэнь өөрөө аяшархашоод, гарнууд дээрэнь хэтэдээ тогтоһондол ханагдажа, тэрэ нүдээ анид гэбэ. Энэ мэдэрэлээ одоо үнэн зүрхэнһөө гайхан, һууд гээд, аалиханаар, дүмүүхэнээр тэрэ элшэ дороһоо гараа абахадань, зосоонь тон хайхашаһан юумээ хайн дураараа алдаһандал боложо, элшэнь столыйнь ялагар нюруу дээгүүр наадан һубагтаад, тэшэ ядан, ондоо шараха юумээ оложо ядаһан шэнги, үшөө нэгэ жаа туяаран угалзатаад, нэгэ хэды болоходо, номгорон унтарба янзатай...

Бата-сан зосоогоо хүнгэхэнэр ханаа алдажа, гартаа мүнөө болотороо барихан зандаа байхан аягаяа ябууд угаагаад, далай тээшэ гарахан талмайхан дээрээ гараха гэжэ шийдэбэ. Тэрээнэй хубида гаража ерэнэн бүхы сүлөө сагаа тэндэ юундэ заабол үнгэргэнэ гээшэбиг гэнэн асуудал энэ удаа урдаа табиба. Тиигээд ябууд дундаа харюу бэдэржэ ябатараа, гэнтэ зог татан тогтобо. Духаяа уршылган, уринаар, зөөлхэнөөр мийэрээд, тархяараа «Тиимэ!» гэнэншүүгээр дохёод, талмайгаа бүхы хажуунуудыень жэжэхэн-шье хаа, бата алхамуудаар хэмжэжэ захалба. Юуб гэхэдэ, угаа зохидхон-шье хаа, тон юрын шалтагаан толгойдонь ороо бшуу.

Энэ бишыхан талмай дээрээ гараха бүхэндэнь, үни хада мартагдахан мэтэ ханалнуудынь өөрын зүгөө ямаршье хүшэлэл гаргалтагүйгөөр толгой руунь эбхэрэн ородог байгаа ха юм. Юрэ бусын, магад, мүнөө болотороо тэрэндэ харша юумэнүүдээр, оршолонгоор хүрээлэгдэн байгаа-шье хаань, энэхэн талмайхан тэрэнэй энэ түбиин багахан Хүнды боложо, абьяастай тэрэ ханалнуудхаа, хэтын мэтэ хүлээлгэнэ угаа ехээр эсэһэн Батые энэ бишыхан оршолониинь халта эмшэлэн эдэгээдэг, хэзээдэшье дабагдашагүй мэтэ гансаардалгыень ямаршьеб шэдеэрээ мухардуулан хүнгэдхэдэг байгаа гээшэ бэшэ гү? Тиимэшье байжа магад байһыень ябуултажа байхан Бата-сан оройдоо буруушаагаагүй хэн.

Заха, хизааргүй шэнги далайн нюрууе Бата-сан дадангыар адаглаха-даа, үндэрхэн болон, оройдоо сагаахан хөөһэ дэлхэтүүлхэн, хүрэг хонид мэтээр бушхардаг болоһон долгиунуудай эбхэрээнһээ эридээр долгион байхан тэрээнэй дэбисхэр дээрэнь нэгэшье далбага харагдангүй, энэ ушар-раар халта гайхад гэбэшье, энэ үзэгдэлэй шалтагааниие гансата тодоруулба.

Шуурган болохоёо гү, али юрэл халхин шангадажа, далай дээрэхи долгиинь сагай ошохо бүри үндэр боложол байха хараатай байгаа бшуу. Энэ багсаамжалгамни тон зүб ха гэжэ дадабари ёһоороо шезлонг тээшээ яаралгүйгөөр ошожо ябахадаа, Бата-сан тобшолбо. Гадна булангай эрье шадар угаа олон серфингистнүүд хэмһээ үлүү эдэбхи гаргажа, үндэр боло-жол байхан долгиунуудые «барихал» байгаа бэлэй.

Шезлонг дээрээ зохидоор түбхинэмсөөрөө, Бата-сан хүб хүхэ үнгэтэй далабыень татажа, толгой дээрээ тогтоогоод, гансал далай худар харахан хажууень сүлөөгөөр орхибо. Удангүй дошхон, зэрлиг халхин эшхэрэн буугаад, удаа дараалан уна ехэтэй аадар адхаршаба. Тиигэн сасуунь да-лай тээһээ һэрюулхэн нагад амисхаалайнь хүдэлсэ огсомоор мэдэрэгдэ-жэ, Бата-сан эжлүүдгүй жэхэгэд гэн, хажуудаа байхан набтархан столхон дээрһээ эрэн пледэ абажа, мүнүүд дээрээ нэмэрюулбэ.

Тиигэн сасуунь ханаануудай абьяастай долгин далай дээрэ энэ хирэдэ зонхилон байхан долгиунуудай дошхоролгоһоо дутуугүй хүсэ абажа, бүхы бэе, махабадыень эзэлбэ...

1941 оной зунай эхиндэ, баруун зүгтэ дайнай хүрөөтэй дүрсин улам элээр үзэгдэдэг болоод байхада, полковник Бата-санай даажа байһан хилын харуулай заставада генерал Миядзавын өөрөө хүрэжэ ерэхэдэнь, тэрэниие харан сасуугаа минии мүнөө дээрэ тогтонижоһон наһанда ямаршыб тусхай юумэн болохонь хаш гэһэн бодолдо Бата-сан эжэлүүдгүй абтаба.

Генерал Миядзава үнөөхил дадал болоһон хэмэл мihэрэлээ шарай дээрэ юугээршые, огто сарагдашагүй шэнгээр няагаад, Бата-санда үнинэй танил янзаар дүтэлжэ, сэрэгэй ёһоор мэндэшлээд, «Полковник Бата Одоной! Наашаа, дүтэ болоод, хуугты! Бидэ хоёрой тет-а-тет хөөрэлдэхэ онсо хэрэг гараад байна! Таанад гараад байгты!» гэжэ заставын хэдэн офицернүүдэй ороод байтарнь, генерал захирба.

Тэдэнэй гараһан хойнонь нариихан хахалаа эмэрисэгээн заһаадхиха зуураа Бата-санда хүсэд нүхэр янзаар иигэжэ хандаба. Тиихэдэнь лэ Бата-сан ажабайдалдамни онсо, эрид хубилалта болохоёо ханаа ха юм гэжэ гансата ойлгобо.

– Бата-сан, бэе махабадтнай хэр бэ? – гэжэ онигор нюдэнүүдээ хюрылган асуухадань, юундэ энээгээр һонирхоһониень мэдээ хаа, бодото дээрээ юун гэхээ байһыень гансата тааха һэм гэжэ юунтээшыб эбсэгдэхэ мэтэ байбашье, баршгаатай юумэ һанангүй, даруугаар дуугархые оролдон, халта удааржа, харюусаха баатай болобо.

– Танаймни болон гэгээн микадын маани, мэгзэмээр бараг лэ даа!

– Албантнай хэр ябанаб? Сэрэгшэдэй ханаан хэр бэ? Хилэ хуули бусаар гаталха ушарнууд олон гү? – гэжэ асуугаад, алталмал мундштук гаргажа, тэрээн соогоо сигаретэ генерал Миядзава гансал тэрэ хэрэгтээ шухалада тооложо байһан мэтээр тааруулаад, удангүй заставын штабай таһалга соо аймшагтай хоншуу хангал Бата-санай хамарай үзүүрые гэжэгэнүүлэн һагад тараба.

– Албамни бараг. Сэрэгшэдэй ханаан, бодол дайшалхы. Эрэлхэг зоригто вермахтын сэрэгшэдэй үүсхэлые бүри мүнэн дэмжэнэ. Хилэ дээрэмнай номгон. Нёдондо бүлэг зоной хуули бусаар хилэ гаталһанай һүүлдэ иимэ юумэн балай ушараагүй. Тэрэ талашье маанадтал адли һэр-мэр байгаа юм бээ, – гэжэ харюусаад, ямар тиимэ шухала хэрэг гараа юм гэжэ бодоһоор генералай асуудалнуудта сэрэгэйхи янзаар тобшохонооршые хаа, тоб гэмэ, тиигэхэ зуураа тэрэнэй һанамжаар тон дэлгэрэнгы харюунуудые үгэхые оролдобо. Тээд генерал Миядзава энэшые ушарта Бата-санда ажаглалта хэбэ...

– Яһан үгэ үсөөнтэйбши? Нэгэ бага дэлгэрэнгыгээр хэлэхын аргагүй юм гү? – гэжэ генералай бадарганаар үгэ алдахадань, Бата-сан хуури дээрэ аягүйрхэнгээр тэршэлээд, үнөөхил даруу зангаараа харюусаба.

– Олон табые шашаад яалайб? Намда ямар хэрэгтэй ерэһэнээ гансата хэлээ хаатнай, эгээл таарамжатай бэшэ гү? – гэжэ Бата-санай һөөргэдүүлхэдэ, генерал Миядзава хүхюу болон, тоб байса харюусаба.

– Һоо-һоо!.. Тон хэрэгтэй байһыемни хаанаһаа мэдэбэш?

– Генерал Миядзава ямар нэгэ шухала хэрэггүйгөөр, юрын гэхэдэ, юрын асуудалнуудаар хэдэн арбаад заставануудай нэгэндэ миин орожо ерэхэ хүн бэшэ! Тиимэһээ генерал Миядзавын үнэтэй, сэнтэй сагые миин халгаажа байгаагүй хаамни, дээрэ байгаа бэшэ гү? – гэхэдэнь, Миядзава үнэн зүрхэнһөө богонихоноор эльгэ хатаба.

– Һоо-һоо... Зай, тиихэдээ, иишэ ябаһан хэрэгээ дуулгагты гэнэбши даа? – гээд, Бата-сан тээшэ хатуужаһан харасаяа хандуулхадань, Бата-сан эжэлүүдгүй дохисогообо. – Бата-сан! Нүгөө хажуу руу гараад ерэхэ угаа шухала хэрэг гараад байна. Онсолходо, шинии түрэн нютаг – Буряад орон руу... Юун гэжэ һананаһ? – гэжэ нюдээ хюрылган, асуудалай тэмдэг болоод, Бата-сан дээрэ шэрүүлхэн харасаяа удаан болзороор тогтообо янзатай.

Энэ иимэ номгоноор хэлээшэдэнь хүсэд этигэжэ ядан, анхаралтайгаар шагнаад, бээ наринаар барихые бүхы хүсөөрөө оролдожо һууд гэнэһээ, генералай дурадхалыень наринаар бодоод үзэжэ байһанаа, угаа аалиханаар дуугарба:

– Минии зүгһөө оройдоо ой ухаандаа оруулаагүй дурадхал оруулбалта! Иимэ дурадхал табихат гэжэ хүлээгэгүйб. Минииитнай тагнуулшанаймни шэглэл Зүүн-Урда Ази бшуу. Зүгөөр би энэ дурадхалһаа огто арсанагүйб. Би тад ондоо, ондоо шэглэлээр ажаллаһан, Зүүн-Урда Азиин газар дээрэ гол түлэб тагнуул хэнэн хадаа халта гайхаадшые абабаб. Даабариин хайшаа байха байһаниие онсоор ойлгуулжа хайрлыт! – гэхэдэнь, генерал Миядзава һахалханаа дахинаа наринаар эмэрисэгээн, хурса харасаяа хүмэдхынгөө саана нюугаад байһанаа, Бата-санай нюдэ руу сэхэ шэртэн, тоб байса хэлэбэ.

– Юрын мэдээнүүдые суглуулгатай халташые холбоотой бэшэ гэжэ нэн түрүүн тэмдэглэһүү. Юрын холбоошоншые болохогүйт. Харин удаан болзор соо Улаан-Үдэ хотодо хуулита ёһоор байдаг боложо, манай нелегалай хүдэлхэ арга боломжые байгуухат. Тус даабарияа дүүргэмсээрээ – саг дары һөөргөө... Угаа шухалашые, онсо хэрэгтэйшые даабари. Манай шэнэ агент аюулһаа шадаал хаа, сүлөө оршондо хүдэлхэ арга боломжотой болохо ёһотой. Хоёр хүниие эльгээһыемнай, тэдэмнай чекистнүүдэй гарта ороо. Шадаха байгаа хаа, тэдэ хоёроймной хуби, заяае мэдээ хаатнай, амяараа шагнал байха. Зүбшөөгөө хаатнай, бүри дэлгэрэнгыгээр мэдээсэхэ байһамнай эли! – гэжэ нэгэ амяараа шахуу хэлээд, генерал Миядзава

Бата-санһаа харасаяа холодуулжа, баруун сонхо тээшэнь хаража һууд гээд, аалиханаар аад, угаа эрилтэ ехэтэйгээр асуудалаа сэхэ руунь табиба. – Тишээ ошохо хүсэлтэй гүт?

– Ошохоб... – гэжэ гэнтэ ямаршьеб сүлөө болоһон мэтээр өөрыгөө һанан, генералай эрилтэтэй харасаһаа өөрынхиеэ холодуулангүй, угаа ог-сомоор харюусахадань, генерал Миядзава алдартай мihэрлээ бадаргаан, гарнуудаа хабсаруулжа, «Иимэл байха ёһотой!» гэнэн мэтээр толгойгоороо дохисогообо.

Генерал бодото энэбхилэлээ гонзогор шарай дээрээ нюунгүйгөөр бадаргаагаад, өөртгээ абажа ороһон зохидхон саквояжаа өөр тээшээ татажа, тэрээн руугаа гараа хээд, гаргахадаа, ёсхогор шэлтэй коньяк гаргаба. Хажуудань хоёр лимон болон шоколад гаргажа табяад, генералай хараашалхадань, Бата-сан һард бодожо, углууда табяатай байһан бишыхан шкаф сооһоо хундагануудые гаргажа асараад, стол дээрээ табиба. Удангүй хоёр хундага соо коньяк хэгдээд, генерал өөрынгөө хундага үргэжэ, «Манай хэргэй амжалтатай байхынь түлөө! Шинии, полковник, амиды мэндэ бусахын түлөө!» гэжэ соносхоод, хундага соохи ундаяа багаханаар балгаад, нэгэ лимоноо абажа, саквояж сооһоо гаргаһан хутагаханаар нариихан зүһэмүүд болгон отолоод, нэгэ зүһэмыень абажа, ама руугаа ябуулаад, оролдосотойгоор хүхэбэ. Хоюулан хундагануудаа стол дээрэ табихадаа, генерал Миядзава тад ондоо хүн болошобо. Тэрэ хармаан сооһоо гаргаһан салфеткээрээ амаяа ехэ оролдосотойгоор аршаад, Бата-санда эзэн ёһоор хандаба.

– Господин полковник! Үглөөдэр танай үгы байгаанда заставыетнай саг зуура соо даажа абаха офицер ерэхэ. Тэрээнтэй хэлсэжэ, хойто зүг руу ябахадатнай юу хэхэ тухайнь дэлгэрэнгыгээр дуулгана бэээт. Танай бусахада, тэрэ ерэхэ майор орлогшотнай болохо. Бараг офицер. Үглөөдэр гэдэргээ татабаригүй болоод, намда хонходооройт! – гээд, генерал ямаршьеб саарһа харбайба. – Зай, баяртай! Уулзатараа!

Тиигэжэ хэдэн һара соо бэлэдхэл гаража байха үедэнь Германи СССР-тэ добтолжо, бэлэдхэлэй нэгэ бага ондоогоор ябуулха баатай болобо. Нэн түрүүн баруун фронтдо татуулхагүй талаар хэмжээ абаха болобо. Тиихэдээ сэргэй албанһаа үбшэнэй шалтагаанаар сүлөөлэгдөө гэнэн үнэмшэлгын бодото түхэлые нүгөө тээһээ асархыень хүлэхэ баатай болобо.

Тиимэ саарһатай болоходоо, намарай һүүл багай харалган, хүйтэн хирэдэ хилын саана ехэ болгоомжотойгоор гаргагдаһан байгаа. Сэрэгтэ татагдаад байтараа, хүндөөр үбшэлһэн хүн болохо ёһотой байгаа юм. Тиигэжэ Улаан-Үдэ худар ошоһон нэгэ поезддо арай шамай гэжэ шагтагалдаад, Шэтэһээ наана гарахалаараа, Баярмаатаяа заабол уулзахамни ха юм үнэнхэ зүрхэнһөө этигэшөөд ябаа бэлэй.

Юуб гэхэдэ, Бооржо багаар Баярмаа бии гү гэжэ тодоруулхын тулада хилэ дээгүүр шадамараар гарадаг хүнүүдые баряад, заставадаа асаржа, зохихо ёһоор элдээд, һөөргэнь ябуулжа, тодо мэдээсэлнүүдые абадаг байгаа. Тээд тэдэ зонойнь нэгэнииньшье Баярмаадал адлишье хүн бии гэжэ дуулгаагүй туладань, нютагаа бусаашоо гээшэ гү гэжэ бодоһон байгаа.

Тиимэһээ гол даабарияа дүүргэмсээрээ, бусаха замдаа, Хүндыгөө заабол ошохо гэжэ батаар шиидээ бэлэй. Зүгөөр генералда гү, али ондоо зондо иимэ зорилготой байһан тухайгаа огто хэлээгүй юм.

Тиигээд лэ поездын нэгэ жэгдэ түбэрөөн доро ухаандань үни үнгэрһэн үе сагынь элээр ханагдажа, зүрхэ, сэдхэлыень хүлгөөн, Батын нюдэнэй урда хая болоһон мэтээр үзэгдэхэдэнь, оройдоо гайхахаяа гү, али голхорхоёо болиһоор үнинэй болоод байһанаа тон хайнаар ойлгожо ябаа. Юрэл эдэ ханаануудын үнгэрһэн үеэе мартангүй ябахадань, горитойгоор нүлөөлһэн мэтэ байдаг агша...

Улаан-Үдэдэ ерэхэдээ, болзолдоһон явкадаа ошохоёо Бата яарабагүй. Нэгэ угаа урыалга ород айлайда, хүгшэн үбгэн хоёройдо байра оложо, хара тухай соо холбоошонынгоо гэрэй хойноһоо нарин адаглалта хэжэ байба. Тиихэдээ бэеынгээ багахан хубихан бүхэнөөр ехэ аюулай бии байһаниие хайнаар, элээр ойлгожо, илангаяа хурсаар мэдэржэ байһанаа өөр соогоо нэн түрүүн тодорхойлоод, Бата бүри һэримжэтэйгээр тус асуудалда хандаба.

Адаглалтынгаа дүнгөөр Бата иимэ тон шухала юумэ тодоруулба. Тэрэ холбоошонынь һамган базаар дээрэ мяха худалдадаг байба. Яаха бэлэй гэжэ тон хайнаар бодожо үзэһэнэй удаа Бата тэрэ һамгантайнь золгохо гэхэн бата шиидхэбэри абаба. Тиихэдээ тэрэ эхэнэртэй өөртөө ехэ аюулгүйгөөр харилсаха газарын гансал дэлгүүр дээрэ байна гэжэ Бата шиидэбэ.

Тиимэһээ чекистнүүдэй анхарал ехээр татангүй, ямар нэгэ аргаар тэрэндэ дүтэлжэ, хоёршье үгөөр һаа, андалдажа үзэхэ ёһотой болоод байгаа бшуу. Тиимэ шиидхэбэри абамсаараа, Бата бэлэдхэлэй горитой хүдэлмэри ябуулжа захалба.

Тиигэжэ тэрэ эхэнэрэй хажууда байратай нэгэ эрэ хүнэй архида дура тайе мэдээд, тэрэнэй наймаалжа байһан саалые худалдажа бирахагүймни һэн гү гэжэ тоолоод, тэрэ хүнтэй нүхэсэхэ талаар ехэ оролдолго гаргаба. Тиигэжэ тэрэнынгээ нэгэтэ архи үлүү гараса уугаад, базаар дээрээ ошожо бирахагүй болоходонь, орондонь ошожо, саалыень худалдаба.

Иимэ һэлгэсэ хэдэн дахин хэжэ, базаар соохи наймаашадай Батада дадал боломсоорнь, нэгэтэ таарамжатай сагаа хүлээжэ абаад, тэрэ эхэнэртэй уулзахадаа хэлэхэ ёһотой паролёо хэлэхэдэнь, тэрэнь үмэдшье гэнгүй, ха-

рюугайнгаа үгэнүүдые тордиhoгүйгөөр хэлэбэ. Тиихэдэнь Бата минэд гээд, бүри зүрхэтэйгөөр тэрэ эхэнэртэ хандаба.

– Би япон тагнуулай эльгээмэлби. Танай гэртэ чекистнүүдэй засада байна гү? – гэжэ тон аалиханаар дуугараад, эхэнэртэй алярхажа байһан хэбэр үзүүлбэ.

– Тон тиимэ! Үбгыемни гартаа орууланхай. Бидэнэрые эгээл һүүлдэ тэрэ хажууһаа эльгээһэн холбоошониинь заажа үгөө. Мүнөө танай зүгһөө нэгэ шухала ябуулга хэгдэжэ эхилхэ хараатай гээд, манай гэртэ байра абаж, ходо адагладаг болонхой. Би одоо яаха болоноби? Таниие ерээ гэжэ мэдээсэхэ болоно гүб, али үгы гү? – гэжэ алярхан һагад дуугараад, ээлжээтэ худалдан абагшатай хяа хэрэлдэбэ.

– Минии ерэхэн тухай хэлэхэдэтнай болохо. Гансал япон монгол хоёрой хоорондоһоо гараһан хүн ерээ гэхэт. Танай хойноһоо адаглагшадые һүүлдэ тодоруюлаад, усадхахаб. Үбгэндэтнай ямаршые туһаламжа үзүүлхэ аргагүй байһандаа, хүлисэл гуйнаб! Баяртай, эрэлхэг эхэнэр! Тантай харилсаанууднай иигээд таһалагдаба! Баяртай! – гэхэдэнь, тэрэнь гэнтэ гани гасаг болобо.

– Холо болол даа! Тэрэ гахайнгаа саала худалда! Һаалта хэнэш! – гэжэ абьяастай шангаар хэлээд, абяагаа горитойгоор даран, Батада хэлэбэ. – Үгы даа! Таниие ерээ гэжэ хэлэхэгүймни. Энэл ушарта гэртэмни засадаяа бариха бшуу. Нэгэ бага удаан саг соо амиды ябаха аргаяа бэдэрхэмни! – гээд, буруу харашахадань, энэ ябадалдань балай гомдоһон гү, али голхорһон багаханшые тэмдэг үзүүлэнгүй, «Бэшүүрэй саала!» гэжэ ооглон, өөрынгөө наймаанда бүхыгөөрөө бусаһан хэбэр үзүүлбэ.

Энэ үедэ одоол тэлэрһэн нүгөөдэнь ерэжэ, тэрээнтээ шууяатайгаар хахасаад, үйлсэдэ гарахадаа, хойноһоомни адагламжа үгы аабза гэжэ наринаар шалгаба. Тээд тиимэ юумэн байбагүй. Энээндэ хүнгэхэнөөр гайхаад, байдаг айлайдаа ерэжэ, «Ондоо, бүри хайн байра олооб!» гэжэ соносхоод, тэндэхээ дахинаа шалга шалгаһаар Шишковко тээшэ зорибо.

Тэндэ генерал Миядзавын заажа үгэхэн тон нюуса, мүнөө болотор огто хэрэглэгдээгүй агент эхэнэр байһан байгаа. Ябаха дээрэнь лэ Батада мэдээсэгдэхэнэй ёһоор тэрэ эхэнэр түмэр замай станци дээрэ поезднуудые ябуулагшаар ажалладаг, онсо үнэтэй, сэнтэй хүдэлмэрилэгшэ байгаа.

Тиимэхээ тэрэнэй туһаламжаар даабарияа заабол дүүргэхэб гэхэн бо-долготойгоор мүнөө ошожо ябана. Тиигэхэ зуураа тэрэ эхэнэрэй хойноһоо адаглаха байгаа гүб гэхэн бодол саг зуура соо толгойдонь ороод, тэрэнээ өөрһөө холо үлдэбэ. Юуб гэхэдэ, тус агент хадаа япон тагнуулай офицерэй ород яһанай һамган байгаа бшуу. Тэрэ сагаан эмигрантын басаган байхаһаа гадна үбгэнтээ табан жэлэй туршада Хабаровск шадар нелегал-

нууд байгаа. Нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, Япон тагнуулай имперскэ захиргаанай этигэл ехэтэй офицер хэн.

Тэрэнэй яхала дарагар хашаатай байшан гэр олоод, Бата нэгэ бага зогсод гэбэ. Нагорная, 7 гэжэ дугаарын лаб гү гэжэ харахан шэнгишые хаа, тэрэнэй хайн мэдэхэ Росси үни хада, 1917 оной октябрь соо хүнэн халажа, тэрэндэ огто танил бэшэ Росси энэ богони саг соо бии болошоо юм байна гэжэ гэнтэ онсоор ойлгохоноо, Бата хурсаар мэдэрбэ. Тиихэдээ хада, уула, уһа мүрэнийнх үнөөхил зандаа мэтэ аад, гол түлэб зониинх, магад, бусалтагүйгөөр хубилаа хал даа гэжэ сэдхэл соогоо янгинама үбшэ мэдэрэн, Бата ойлгобо.

Гэбэшые тэрэ үнөөхил зандаа, энэ гэр соо байһан эхэнэршые тэрэ зандаа гэжэ этигэжэ байһанаа, Бата мүн лэ угаа хурсаар мэдэрбэ. Тиимэһээ саг зуурынгаа хэжэгүүдые хаяжа, хуушан сэрэгэйнгээ телогрейкэ дээгүүр ягдайса бүхэлэгдэһэн бэһээ ябууд заһасагаагаад, ябаган хаамжны шэбхэ абажа орохо зуураа мантагар томо нохойнх уяатай юм байна гэжэ онсоллоод, хаамжыень һөөргөнх хаажа, хүлээгдээгүй айлшаниие угтуулан, хоёр, гурба һаб-һоб гэхэн нохойн хажуугаар сэбэрээр хамаатай хорёо соогуурнь гэрэй үндэр хэрэлсы тээшэ яаралгүйгөөр алхалба.

Тиихэдээ хулгай нюдөөрөө сонхынх бүглэһэн бүдэй халта хүдэлхые обёороод, минии ерэхэн ушар мэдэгдэнгүй үнгэрөөгүй ха юм гэжэ ябууд ойлгожо, үүдэндэнь туласа ошоод, тоншожо байхадаа, майор Окамура, энэ эхэнэрэй үбгэн, Маньчжури руугаа бусаһан хойноо, совет талада гарахадаа, багахан алдуу гаргажа, хосороо юм гэжэ генерал Миядзавын хэлэһые ойндoo оруулаад, оршон тойрон соохи бүхы юумэ, жэжэ божошые һаань, бүгэдыень ябууд обёоржо, анхаржа ябаха шухала гэжэ генералай хэлэһые Бата толгойдоо гансата оруулаа хэн. Мүнөө дээрээ тиигэжэл ябана хаб гэжэ бодохынх тэндэ, аятай эхэнэрэй абьян үүдэнэй саанаһаа дуугаа үгэбэ.

– Хэн бэ?

– Танайда сүлөө таһалга байна гү? – гэжэ пароллингоо эхин үгэнүүдые хэлээд, Бата юүндэшьеб тэшэ ядан, харюуень хүлээбэ.

– Манайда үгы! Зүгөөр бүлэ ахындамни бии! – гэжэ харюусаад, эхэнэр үүдэндээ забһартай болгобо.

– Тиигэбэл тэрээнтээ танилсуулхагүй гүт? – гэхэдэнь, забһарынх тээ үргэн боложо, наһажаал янзын эхэнэрэй зохидхон нюур харагдаба.

– Танилсуулхада болохо. Гансал сэнгынх танда таарамжатай гү? – гэжэ эхэнэрэй харюугай асуудал табихадань, Бата гансата һэр-мэр гэхэн мэтэ боложо, аалиханаар хэлэбэ.

– Хэды гэшэб?

– Сүүдхын солхооб.

– Намда таарамжатай.

– Зай, тиигэбэл, хашаа сооһоо үйлсэдэ гараад, хүлээжэ байгты! – гэжэ эхэнэрэйшье абьян соо шахардуу аялгынь үгы болоһые ойлгон, Бата толгойгоороо дохёод, һөөргөө хаамжын саана гаража, хамарайнгаа тамхи гаргажа, бүри номгон болон, татаба.

Удангүй ямаршье талаһаа хүнэй анхарал хандуулмаар бэшэ эхэнэр хаамжа сооһоо гаража ерээд, альгаяа хобиилгон, Батада гараа харбайжа, аалиханаар хэлэбэ.

– Мария Сергеевна Баскакова гээшэб!

– Харин би, Цырен Намдакович Номшиев болоноб...

– Тиигэбэл ябая. Эндэ холо бэшэ! – гээд, үйлсэ уруудан алхалхадаа, ябууд адаглалта үгы гү гэжэ шалгахыень Бата гансата обёорбо.

Нагорная үйлсөөрөө нэгэ бага ябаад, нэгэ бишыхан переулогоор дээшэлжэ, хуушарһандаа пэс хара болошоһоншье һаа, дарагар байшан гэртэ ерээжэ, бүдүүн гэгшын модонуудаар баригдаһан хашаагайн урдань гоёл байһан бартаагай хажуудахи ябаган хаамжада тулаба. Эхэнэр үшөө дахин арадахи байдалаа шалгаад, хаамжые эзэн ёһоор түлхижэ, Батын дахуулан оробо.

Эхэнэрэйхи мэтэ зантагар нохойн ехэ боһолгодо баһал хүртэнгүй, гэрэй үүдэндэ ерэхэдэнь, тэдэниие хүлээжэ байһан мэтэ тэрэнээ үргэнөөр сэлээд, баһал наһажаал янзын угаа сэлмэг хүхэльбэ харасатай эрэ хүн тэдэниие угтажа, Батагай тэрэнээ эхэнэр танилсуулба. Тэрэнь Иннокентий Петрович Баскаков гэжэ хүн байшаба. Үнэхөөрөө бүлэ зон бэшэ гү гэжэ зосоогоо тэмдэглээд, Бата тэдэниие дахан, гэр руунь ороо һэн.

Тэдэ зониинь Батын ерэхэдэ, баярлаһан мэтэ байба. Юушье хэнгүй байха ёһотой зон аад, баруун дайнай эхилһэнһээ хойшо яһала шухала мэдээнүүдые суглуулжа үрдихэн байба. Энээндэнь ямар нэгэ сэгнэлтэ үгэхэ эрхэгүй хадаа юуншье гэжэ хэлэнгүй, юрэл бусалгандаа абаад ябахаб гэжэ найдуулба. Тиигээд гол даабарияа дүүргэжэ, Маньчжуридахи түбһөө ерэхэ хүнэй ажабайдалай түүхэтэй тааралдуулан, тэрэнэй Улаан-Үдэ, Эрхүү, Шэтэ хотонуудай хоорондо жэншэдгүйгөөр ябаха аргыень зохёон байгуулха ёһотой хадаа нэн түрүүн энэ ажалаа дүүргэбэ. Тэрэл зуура япон тагнуулай зохёһон тэрэ агентын «түүхы» Россин бодото байдалда таараха гү гэжэ нарибшалан тодоруулба, тэрээндэнь олон тоото бага сагын хубилалтануудые, тодорхойлгонуудые оруулба.

Тиигэһэнэй удаа Бата бусалгынгаа арга боломжонуудые хараадаа абажа, тэдээн сооһоо шэлэхэдэ, тэрээнэй түсэбүүдтэ жэншэдгүй таараха аргые шэлэбэ. Тэрэнь хадаа Бада станцитай холбоотой байшоо. Тиигээдшье тэрэ станци шадарай авиационно частиин талаар тэндэхи агентын юу хэжэ

байхание, аргын байбал, шалгажа шаддаа хаатнай, болохо байгаа гэжэ генерал Миядзава юрэл хүсөө хэн. Тиимэхээ миин юрэл командованингаа зүбшөөлгүйгөөр годиролто хэхэгүй арга олоһондоо горитойгоор баясаа бэлэй.

Улаан-Үдэдэхи хэрэгүүдээ сүм дүүргэжэ, эндэ огто хэрэггүй болоходоо, мадам Баскакова болон господин Баскаковто резидентынгээ ерэтэр яаж ажалаа ябуулха талаарнь зохихо заабаринуудые үгөөд, багахан юумее хам-хум гэжэ, түрэл нютаг руугаа сэхэ зорёо хэн. Хоёр бухаанха хилээмээр мори тэргэтэй нэгэ наһажаал буряадта һуужа ябаха болоод байхадаа, зосоонь угаа һонин мэдэрэл түрөө бэлэй. Тэрэ энэ ушараар баярлахашье, голхорхошье байханаа огто мэдээгүй мэтэ байгаа хэн.

Нютагтаа ерэхэдэнь, юумэн тад ондоо болошоһон, хүнды хүндыгөөр байрлаха зон оройдоо угы, ородуудтал тосхонууд соо ажаһууха хэрэг заншанхай, харин түрэл Хүндынь Хэлтэгийн мангадуудта үгтэшэнхэй, холо, ойрын айлнуудые хонин хүрэг шэнгээр Үлзытын Адагта суглуулжа, большевик Кировэй нэрэмжэтэ колхоз байгуулагданхай, үшөөшье тоолохо болоо хаа, угаа олон хубилалтанууд болошоһон байба.

Найрай Толгой дээрэ тэсэжэ ядан, мори тэргэнхээ буугаад, аялар халиран гарахадаа, шэрэжэ ябаһан үбгэн нүхэртөө һайниие хүргөөд, тэргэ дээрэнхэнь энэ, тэрэ юумэээ түргэхэн абажа, гэнтэ бүхы махабадыень эзэмдэһэн гунигта абташоод, ара нюргандаа мэнэ һая үргэлөөд ябаһан рюкзайгайнгаа гэнтэ угаа хүндэ болошоһые онсоор мэдэрэн, халта зогсожо, удаань шийдэнгээр түргэ түргөөр алхалан, Бургааһанай Адагай шугы тээшэ алхалжа, тэндэ хорोजо, үдэшин боро хараанай хаһые хүлээбэ.

Үшөө Хэжэнгэдэ зонһоо һурагшалжа, Баярмаагай эхын байрлаһан гэрхэн тухай мэдэжэ абаһан тула боро хараан болон үдэшин харанхы хоёрой хилэ дээрэ тэрэ урсада марьян һагад дүтэлбэ. Нэн түрүүн урдахи ори ганса сонхынь ставниин забһараар анхаралтайгаар адаглан зогсод гэхэнээ, одоол шийдэжэ, үүдыень ошоод тоншоходонь, угаа танил абьян дуулдаба.

– Хэмши? Иимэ орой шамда намһаа юун хэрэгтэйб? – гэжэ Хандамын огсомоор асуухадань, хоолойдонь тогтошоһон монсогыё нилээн горитой хүшэлэлгэ гаргажа, түлхижэ гаргаад, аргааханаар дуугарба.

– Биб! Одоной Батаб! – гэхэдэнь, үүдэнэй саана абяагүй байдал тогтоод байханаа, харюугай баяртай гэгшын абьян соностобо.

– Батаб гэжэ гү?

– Тиимэб!

– Би... сагтаа! – гэжэ гэнтэ таһалдаһан мэтэ абьян соностоод, шэбхын тос гэсэ абтахыень Бата тон элээр дуулаба.

Гэртэнь түргэхэн орожо, һөөргэнь шэбхэдээд, һаһатай болобошье, үнөөхил һайхан зандаа Хандамын татаганашаһан мүнрүүдые уринаар эльбэн һагад зогсоходоо, халуунаар бусалһан нюдээ нэрэ һурагүй сабшалан, гол асуудалаа табяагүй байбашье, Баярмаамни эндэ үгы, нютагаа бусажа ерээгүй юм байна гэжэ сэдхэлэй гам хайрагүй үбшэ мэдэрэн, тон элээр ойлгобо. Теэд тэрэ гол асуудалаа табижал халаба...

– Баярмаа ерээгүй гү? – гэжэ зүрхэлжэ, зүрхэлжэ асуухадань, хадам эхын нулимсаар дүүрэн хараса соо түрүүн гайхаһанай тэмдэг үзэгдөөд, удаань туйлай ехэ тэбдэлгэ үзэгдэн, тэрэ мүн лэ аалиханаар асууба.

– Баярмаашни шамтаяа бэшэ юм гү?

– Бэшэ... – гэжэ һуушаһан хоолойгоор Бата харюусаад, зосоогоо аймшагтай оёоргүй хоһониие угаа тодоор мэдэрбэ.

– Теэд басагыемни хаана гээһэн... үгы! Орхихон болонош?

– Бооржын хажууда... Хилэ шадар... Баярмаамни ошожо, ошожо, булай ехээр үбдэшөө бшуу. Тэрэнэйнгээ бараг болохые хүлэжэ бирахаяа болиходоо, би гансаараа хилэ дабааб. Һүүлдэнь бусажа, абаашахаб гэхэн аад, Баярмаагаа оложо ядааб. Тиигээдшые саг эрьшэгүйгөөр хубилжа, хилэшье бүхөөр хаагдашоо. Мүнөө би тэрэ хажууһаа, нюусаар ябанаб. Баригдаа хаа... – гэжэ Батын ямаршые найдалгүйгөөр гараараа зангахадань, Хандама ехэл хайрлаһан янзатай шанаагаа тулан, аалиханаар хэлэбэ.

– Жаалда ехэ... Теэд Баярмаамнай хаана гээшэб?

– Минии һанахада, улаантанай, шэнэ засагай гарта орошоо бэшаал даа. Хөөрхэймни, хаана, ямар түрмын оёрто зобожо, тулижа ябана гээшэб?! Халагнишые халаг! Тиихэдэ абаад ябаа һаамни, забол хосорхо гээ ха юм. Үбшэниинь дан хүндэ байгаа ха юм. Урагшагүйл байгаа даа, эсэс багтаа тэрэ ябадалнай... Намдагни хилэ гаталжа ябахадаа, алуулшоо һэн... – гээд, Батын гунхын һуушахадань, Хандама бүри ехэ гажаралда абтана янзатай.

– Ай даа! Үхэлэй хойноһоо ошоһон хүн гээшэ гү? Тэдэнэй аймагһаа амиды үлэһэн нэгэшые хүн үгы. Дүү хүбүүниинь гушан долоон ондо тушаагдажа абаашагдаһаар балай бусаагүй юм даа! Теэд басагамни хаана ябана гээшэб? Басагахамни... – гэжэ үшөөл оройдоо дууһашагүй асуудалаа Хандама Батын урда табиһан зандаа байба. Тиихэдэнь Бата энэ гэмэ харюугүй тула тон номгохоноор хэлэхые оролдон, иигэжэ хандаба.

– Эжы! Би хоножо байха аргагүйб. Мүнөөдэртөө ябаха ёһотойб. Али багаар түмэр харгы тээшэ гараа һаамни, дээрэ гэжэ һананат? – гэжэ асуугаад, Батын харюу хүлээнгээр харашахадань, Хандама халта бодолгото болоод, ехэ бодомжотойгоор харюусаба.

– Иигээд бишни гансата хэлэжэрхихэ аргамнигүй... Өөрөө ябажа үзөө бэшэ аад, юун гэхэ гээшэбиб? Өөрөөл тон һайнаар мэдэхэ газараараа гараа

наашни, дээрэ байха гэжэ лаб хэлэхэ аргатайб. Тиимэхээ Бадын дабаагаар гарыш! Тишээ гарахадаа, сагдаанартай ушархашни, хэдэн дахин олошорхо бшибы даа. Тэндэшни Бадын стан багаар сэрэгэйхидэй олон хадань тиимэ баймаар гэжэ хананаб даа! Мүн фронтдо эльгээхэн эд бараагаа манай аймагайхид тэрэ дабаагаар абаашадаг. Нэр-мэр гэжэл ябамаар. Юуб гэхэдэ, абаашаха багтаа заабол шанга харуултайгаар абаашадаг, тэрээгүүр ябахан, дайралдахан зоние наринаар шалгадаг юм аабза. Моритой болоо наашни, эрхим байгаа... – гэжэ хэлээд, Хандама ехэ ханаагаа зобонгёор Бата руу шэртэбэ.

– Та тон зүб хэлэнэ хат! Тиимэхээ урдань ябажа үзэхэн газараараа ошохо болоо хаб даа! Үнэмшэлгэнүүдни яһала найдамтайшые наань, үлүү булуугаар сагдаанартай уулзаһанай дэмы бшуу! – гэжэ хэлээд, Бата нюураа дагуулан, юушыб аршаһан мэтэ хүдэлсэ хэбэ.

– Зай, бишни түргэн мүртэйгөөр эдихэ юумэ бэлдээдхиһүүб. Мүн харгыдаа үлэээ залгаха хоолыешни арга боломжоороо суглуулхаб. Тиигэхэ зуураа нютаг нуга руумнай болоһон, боложо байһан һонинууд тушаа хөөрүүжэб. Харин ши орон дээгүүрни хэбтэжэ, нэгэ бага амара! Урдашни хүшэр лэ зам хүлээнэ бшуу. Ямаршые болоһон түби гээшэб даа? – гэжэ гэмэрсэгээн, хадам эхынгээ бишыхан гэр соогуураа бүмбэлзэхыень адаглажа хэбтэтэрээ, Бата шүүд-шүүд унташан алдаба. Тиигэжэ һэримжээ алдажа байна гүб гэжэ, тэрэ Хандамын хөөрөөе анхаралтайгаар шагнажа захалба. – Таанадай ябаһанай һүүлээр нютагтамнай нэгэ талаһаа яһала һониншые, хүрөөтэйшые, мүн нүгөө хажуугаараа хүлээгдээгүйшые, ойлгогдошогүйшые, аймшагтайшые хэрэгүүд болоо даа! Колхозуудые эмхидхэлгэ манай эндэ барагшагаар үнгэрөө. Манай эндэ ондоо тээхидэ орходоо үсөөн тоото зоние нударган гэжэ соносхоо. Гэбэшые тиимэ гэжэ соносхоһон зоноо аяар холын нютагууд руу сүлөө юм гээбы. Гол түлэб Холын Хойто Зүг руу... Зоной бүхы шахуу зөөриень хамтын болгоо даа. Зүгөөр эгээл аймшагтай, эзбүүрхэмэ юумэн 1937-1938 онуудта захалаа. Нютаг нуга соогоо эгээл эрхим, түрүү, бэрхэ, ажалша зониемнай хамажа абаад ябашоо... Тэрэ тоодо минии Дугданиие... Баһал бусаагүй даа. Ох-хо саашаа! Нэгэ үгөөр хэлэхэ болоо наа, дэлхэй дээрэхи бүхы юумэн хубилаал даа. Минии наһахада, гажа буруу тээшээ... – гэжэ шэбэнэн һагад хэлээд, Хандамын эрхэ бэшэ хойшоо харахадань, мүнөөнэй зон угаа шахардуу оршон байдалда амидарна ха гэжэ Бата тон хурсаар мэдэрбэ...

Батын Маньжурिया бусалга яһала амжалтатой байжа, тэрэ Япон уласай тон томо орденоор шагнагдаад, генералай зэргэдэ хүртэжэ, Хайлаарта түбтэй хилын харуулай тон шухала шэглэлые гар дороо абажа, эндэхи ажалынь харюусалгатайшые, хүндэшые болоо бэлэй.

Баярмаа хээтэй одоол гэртээ бусажа ерэмсээрээ, эдихэ юумээ хэжэ угаа дуратайгаар хооллобо. Дадабари ёһоороо үсөөн тоото амһартаяа угаажа байхадаа, хэзээ нэгэтэ Батадаа булай амтатай хоол бэлдээд, тэрэнэй эрэ янзаар, абьяастайгаар эдеэлхыень адаглан нууха жаргал намда тудаха гү гэжэ эжэлүүдгүй бодобо.

Кран дороһоо нэгэ жэгдээр гоожожол байһан ульгам уһанай тогтошо торошогүйгөөр мэлмэрхые адаглан, тэрэл үедөө һэрюугээр амисхаалһан тунгалаг голой эрьедэ байһандал, хэлэшэгүй тодоор өөрыгөө ханажа, мэдэржэ байтараа, тархияа һэжэрэн, энээнһээ халаад, заал руугаа орожо, ямар нэгэ түүхэтэ ном уншаха ханаатай байнаб гэжэ ханаба.

Заал соогоо орожо, француз корольнуудай ажабайдал зураглаһан Дрю-оной романуудай нэгые гартаа абажа, үнөөхил качалка соогоо сомсойн нууба. Тээд Франциин хуби заяае сүм шийдхэжэ байһан корольнуудайн хэдэн үеын ажабайдал, тэдэнэй орёошье, һониншье ажаябадалын, тэдэнэй королиин трон тээшэ шуһата замынь, эхэнэрнүүдтэй харилсаануудын Баярмаа хээтэйн онсо һонирхол балай татабагүй. Тиихэдэнь ехээр гайхаһан янзатай номоо үбдэг дээрээ һалд алдаад, нэгэ бага нууһанай удаа тэрэнээ хажуудахи бишыхан столхон дээрээ табижа, бодолгото болобо.

«Батамни, хаанаһаа, хайшан гээд, хэзээ бусажа ерэхэ хаб гэжэ хаянай ходо таамагшалдаг болошооб. Тиигэбэшье хая арба гаража ябаһан басагахан бэшэ аад, хараха янзада бүтэшгүй хэрэгые ухаан соогоо онсолон согсолоод, тэрээгээрээ зүрхэ сэдхэлээ аргагүйгөөр хүдэлгэжэ нуухагүй байгааб гэжэ бодоходоошье, намдаа диилдэхээ болиһон шэнги боложо, тэрэ бодол ерэжэл байха юм. Хүндөөршье, удаанааршье үнгэрһэн эды олон жэлнүүд соо үгы байһан хүн хадаа ямар нэгэ онсо аргаар бусаха байха даа гэжэ ханаха хүнби. Миниил ухаанай тэрэ аргыень оройдоо таажа бираагүй, ханажа шадаагүй байхадань, хүлээгдээгүй юумэн болохо янзатай гэжэ юундэшьеб бодоноб. Хаа-хаа! Юун тухай бодожо нуухыемни хэн нэгэн мэдээ хаа, нүхэд һамгадни түрүүшын ээлжээндэ юун гэхэ байгаа хаб? Бидэнэрэй дунда анха түрүүшын зүнтэг бии болобо гэжэ сохом лэ бодохо байгаа ёһотой. Нёдондо хада хайрата Шагдармаагаа хүдөөлөө хамнайб. Харин минии болзор али годиролтын саана хүлээжэ байна хаб? Батаа утгаад, богонихон болзор соошье хаань, золгоод, үелөөд, ошохол ёһоороо ошоходо, болохол даа!» гэжэ бодоходонь, зосоонь хүнгэн гунигай үүлэн аалиханаар хүбхын бодоод, Баярмаа хээтэй шанаагаа тулажа, нэгэ хэды болоод лэ ханаагаа алдан нуутарнь, нэгэ ушар угаа тодоор ханаандань һэргэбэ...

Тиихэдэ 1944 оной намарай алтан хаһа байгаа. Түрмын оёорто олон жэл соо һуужа байгшадта юрын лэ ээлжээтэ намар, болзорнуудайнь ошо-жол байһанай бодото тэмдэг хэн. Гэбэшье хүн бүхэн зосоогоо намарай энэ хаһын ерэлгыг ямар нэгэ өөһэдынгөө онсо ханалтай холбодог байгаа. Энэ лаб. Тиймэһээ энэ хирэдэ камера соонь гэнтэ бододог хёмороон гү, али хэн нэгэнэй хөөрэхэ дуранайнь бодожо, өөр тухайгаа дурсахань дуудда-хаяа болижо, ехэ шэмээгүй болоод байдаг бэлэй. Бултадаа ямаршыёб онсо гунигта абтаһан мэтэ байдаг байгаа...

Өөрынгөө наара дээрэ сомсойн һагад түбхинөөд, хахаржа, ударжа захалһан дотор хубсаһаяа Баярмаагай хадхажа һуутарнь, надзиратель хар-яр гэгтэрнь үүдыень сэлижэ, «Дугданова! Гарагты! Бушуу!» гэжэ да-дал ёһоороо эрхирээд, дүтэлһэн Баярмаае бүдүүлгээр түлхин, газаашань гаргаад, хана руу харуулхадань, зосоонь юундэшьеб булайгаар харлан уйтарба. Ехээр айдаһанайнгаа хүрэхье, энэ дуудалгаһаа хайн юумэ огто хүлээгээгүйгөө харуулхагүйе аһан шадалаараа оролдон, «Энэ хашартай болоһон камерадаа һөөргөө түргөөр бусахамни болтогой!» гэжэ булайгаар зальбараад, түрмын коридорой бүрэнхы руу ошобо.

Тэрэниие сэхэ колониин начальнигай ажалай таһалга руу туужа асарба. Халсаржа байһан шохойд гэхэн монсогор толгойтой, нялуун гэг-шын ёро муутай энеэбхилэлтэй, залуубтар байһыеньшые, дунда зэргын наһатайеньшые – лаб тиймэ гэжэ хэлэхын аргагүй колониин начальник һууриһаа һард бодожо, Баярмаае «Һуугты!» гэжэ нялуун абяагаар захирба.

Удаань урдань дэлгээгээтэй саарһанууд руу анхаралтайгаар шэр-тээд, гэнтэ энеэбхилэлэнь хяа хуулагдаһан мэтэ үгы болоод, ямаршые хэлбэригүй, нариихан аад, тоһодогдоогүй пайлсын хахинаан мэтэ хоолой-гоор юрэл уншажа захалба.

– «Дугданова Баярмаа Жугдуровна, 1911 ондо Буряадай автономии-то совет социалист республикын Хэжэнгын аймагай Хүнды гэжэ улуста түрэн, дунда шадалтай хүнэй басаган, 15 жэлэй болзороор түрмэ соо хаагдаха гэжэ тодорхойлогдоһон байна» гэжэ уншалгаяа голхорһон шэг-тэйгээр дүүргээд, тэрэл хэбэрээрээ үргэлжэлүүлбэ. – Зай! Энэ фото-зураг хараад, танай таниха зонгнай бии гү гэжэ тодорхойгоор хэлэгты! Үнэн сэхээр, байһан соонь харьюусаха ёһотой байһаниетнай һануулһанай үлүү гэжэ һананаб. Зай! Анхаралтайгаар харагты! – гэжэ дуугараад, урдань хэбтэн саарһанууд сооһоо фото-зураг абаад, Баярмаа тээшэ түлхибэ.

Баярмаагай урда дан хуушаншые, дан шэнэшье бэшэ фото-зураг табиг-даба. Харахадань, бүлэг сэрэгэй зон тэндэнь харуулагданхай байба. Зүгөөр үмдэжэ байһан формонь хайшааб даа тад ондоо. Эгээл наада захадань нэгэ наһажаал, хараха янзада ноёншуу хүн залуушагайнгаа гар адхаад,

объектив руу сэхэ шэртэн, ямаршыб хэмэл энэбхилэлээр харагшадые адаглахан мэтэ зогсоно. Тэдэнэй хажууда үшөө нэгэниинь байгаад, объектив руу мihэрнэ. Тээ саанань дан лэ ород шэгтэй хүн ялагар перчатка-тай гараа хэлмынгээ иилэмэл эфес дээрэ табинхай, ягдагар, сэхэ юумэн фотообъектив руу юушыб хүлээнгээр шэртэн байна. Харин саанань булай буряадшнуу шарайтай, зүхэтэй хүн халташыб энэб гэнгүй хараад, ягдагар юумэн зогсоно. Энэ ялагар тологор офицерэй гадаада түхэлын Баярмаа-да угаа танил мэтээр үзэгдөөд, тэрэ эжэлүүдгүй фото-зурагһаа ойро зуура соошыб хаань, харасаяа холодуулан, тэрэнээ нэгэ бага амаруулһан мэтэ хэбэр үзүүлээд, дахин бүри анхаралтайгаар шэртэхэдээ, танил бэшэ гэжэ ханабашыб, зосоонь агуухэ баяр бадаржа, шалтагааниинь тэрээн руу сэхэ шэртэжэ байһан начальнигта харуулхагуйе оролдон, фото-зурагыень һөөргэнь барюулаад, үлэ мэдээшэнги болон, шиидшыб гэнгүй, толгойгоороо һэжэрхэдэнь, ара нюргандань угаа һонёр ород үгэнүүдээ хэлэһэн хонгёо абьян соностобо.

– Дугданова! Танай анхаралыб хэн нэгэниинь онсоор татаагүй аал? Мүн танай һэжэг түрүүлһэн хүн эдэнэрэй дунда харагдаагүй гү? Танай хуулита үбгэндэл адлишыб хүн үгы аал? Жэшээлхэдэ, энээхэн байгаашань... – гээд, хитадшыб, монголшыб, буряадшыб, японшыб байһыень мэдэхын аргагүй хүн начальнигай гарһаа фото-зураг абажа, Баярмаагай урда дахинаа табяад, ялагар хюмһатай хургаяа эгээл саагашагуур байгша дээрэ тогтоогоод, халта энгүүрхэнгээр Баярмаа руу шэртэн зогсобо.

Фото-зурагыень дахинаа хараха болоһон Баярмаа бүри анхаралтайгаар шэртэһэн хэбэр үзүүлээд, сэхээ шахуу хэлэбэ.

– Нэгэ харахадамни, адли мэтэ. Дахинаа хараад байхадамни, бэшэшыб шэнги. Юун гэхээ ойлгожо ядашоод байнаб. Буряад хубсаһатай байбалнь, гансата таниха байгаа. Тиигээд энэ нарийхан һахалханиинь һэжэг түрүүлнэ. Нээрээ... Лаб хэлэжэ шадахагүй байналби! – гэжэ Баярмаагай ерэхэн мэдэрэлнүүд тухайгаа үнэнөө шахуу хэлэхэдэнь, наһальник болон ойлгогдошогүй яһанай хүн хоёр урда урдаһаа ойро зуура харалсаба.

– Аһаа! Халаг! Шанарынь муушаг хадань тиигээ гээбтэ даа. Энэ фото-зураг элдэбын тээ ябажа байһанаа, манай гарта ороо бшуу. Зураг дээрэ хэд бэ гэжэ тоолоо һаамнай, магад, ханаха ааламта? Мэдэхэ дуратай гүт? – гэжэ ара талынхиингаа асуухадань, Баярмаа хэлэгшэ руу харасаяа аргаа-ханаар үргэжэ, аалиханаар дохис гэн, хэлэбэ.

– Үгы! Намда хэрэггүй. Оройдоо танигдаагүй ондоо сэрэгэй хубсаһатай зоноор яахамнибээ!

– Зай, зай! Тиигэбэшыб би танилсуулһууб. Энэ наһажаал даргань – генерал Миядзава. Урдаһаань хараад, шагнал абажа байгшань – мэдээжэ

милитарист – генерал Цзао Линь. Энэ дээрэхээн хаднаг шааһандал байгшань – есаул Сотников. Мэдээжэ сагаан армеец. Хасаг. Атаман Семёновой охранкада алба хэжэ, хүдэлмэришэд, таряшадай шуһа нилээн адхаһан шолмо. Гурбадахи азиадайн талаар бидэнэр горитой хэжэгтэй тула танда хандаба гээшэбди. Зүгөөр бидэнэртэ багсаамжалга бии. Энэ хадаа Хайлаарай шэглэлэй хилын харуулай дарга генерал Бата Одоной гэжэ тоолонобди. Гансал бага сагын хэжэг бии. Өөрынгөө үбгыг танинагүй гээшэ гүт? – гээд, ара таладань байһанаа, начальнигтай зэргэлхэн хүнийн дуугарба.

– Үгы! – гэжэ богонихоноор харюусахадаа, Баярмаа сүнхээгэй сээл хара уһа руу нюдээ аняад хүрэжэ байһандал, угаа аягүй мэдэрэл үзэбэ.

– Заа... Ябахадатнай болохо. Эндэ дуулаһан, хараһан юумэн тухайгаа олон табые шашажа ябагшабта. Хүндэшэг статьянууд доро ябажа байһан тухайгаа мартаагүй аабзат? – гээд, энэ үедэ бии болоһон надзирательда хандаба. – Һөөргэнь, камерадаһан абаашагты!

– Хэн, юундэ дуудааб? Юун гэжэ байжа шашанаб? Сүлөөһөө энэ, тэрэ юумэн тухай дуулаа гүш? – гэжэ байжа, суг һуудаг намгадайнгаа дарья табилдан асуухадань, тобшохоноор юунэй болоһон тухай хөөрөөд, өөрынгөө наара дээрэ саг дары ошожо, оройдоо абяагүй болон хэбтэшэхэдэнь, ондоо асуудалнуудыг табингүй, өөр өөрынгөө хэжэ байһан хэрэгүүдтээ даданги янзаар сугтаа һууһан эхэнэрнүүдын бусаба...

«Тэрэ ялагар, тологор, гоё хубсаһатай хүнийн минии Бата хаа, мүнөө юу хэжэ, хаана ябана гээшэб? Тэрэ хүн Батамни хаа, одоол болоо хааб даа гэжэ бодоходо, хажуугаарнь ханаан зобохо юумэл. Лаб хүсэдөөр тэндэ ойлгоһон юумэмни гэхэдэ, Батамни амиды мэндэ ябана гээшэ бээ гэжэ лаб ойлгохо үндэхтэй болоно гээшэ хаб. Саашадаашье бурхан хаража, амиды мэндэ ябаг лэ! – гэжэ зальбаран бодоод, тэрэ фото-зурагай хаана хадагалагдажа байһые үнэн зүрхэнһөө халаглан ханажа, эжэлүүдгүйгөөр хасар дээгүүрнь урдаһан нулимсаяа баруун альгаараа аршаад, дахин халташье хүдэлхээ болин, саашанхи ханалнуудтаа абтаба. – Батамни сэрэгэй нилээн томо ноён болоо гээшааб даа. Тиймэ байха ёготой байгаа бэшэ гү даа? Батымни нэгэл ондоохониин хүн бүхэн тэмдэглэдэг хамнай. Ай, бурхан! Юундэ намһаа тэрэ хүнэй хэн байһаниин һураа гээшэб? Алахаяа бэлдэжэ байгаагүй юм аабза. Эдэнэй бузарнуудай гарта ороо хаань... Ай, бурхан! Ум брум суухаа! Ум брум суухаа! Ум брум суухаа! Наһаншил ута байһай, Батамни!» гэжэ үнэн зүрхэнһөө зальбаран наманшалжа, мэлмэс гэн, зубхиһаань унаһан нулимсаяа оролдосотойгоор аршаад, камера соохи-доо анхаран хараба.

Тэндэнь юумэн хуу хуушаараа байба. Нэгэ углууда хэмэл хаартаараа гам хайрагүй сохилдосоон болоно. Нүгөө углуудань гурбан хамгад ху-

шуугаа холбоод, юун тухайшьеб ехэ сүлөөгүйгөөр ярилдана. Тээ наанань чефир шанахан янзатай хэдэн эхэнэр хүндэлэн тухашаралдана. Үүдэнэй наана хэдэн шестёрконууд багал юушьеб хэнэ...

Иигэжэ найдалыень нилээн тэдхээхэн үшөө нэгэ баримтатай болоходонь, түрмэ соохи ута үдэрнүүдээ үнгэргэхэдэмни хүнгэн мэтэ болоо хэн ха гэжэ Баярмаа хээтэй бододог. Тэрэ фото-зураг СССР-эй хархис зургаануудай гарта хайшан гэжэ ороо хэн хаб гэжэ мэдэхэ болодог хайб гэжэ одоол хүнийн зүүдэн, үдэрэй ханаан болоо хэн хаб гэжэ Баярмаа тодоор ханадаг.

Тиэхэдэ эжэлүүдгүй ерэхэн гажа буруу бодолнуудаа өөрөө холуур, долоон уулын хүндыгөөр хаяха гэжэ шадал зэргээрээ оролдодог хамнай. Юуб гэхэдэ, тэрэ фото-зураг үхэхэн бэехэнь абahan байжа болохол гэжэ нэгтэ бодоод, энэ бодолхоо халажа ядадаг болоо хэн. Тиэхэдэ Баярмаада нээрээ тухатайгаар харуулагдахан болоно гү, али харшалагдан харуулагдахан болоно гү?

Тэрэ хүрэхын аргагүй мэтэ үндэртэ, дээрэ байхан энэ хашартай болохон түрмын хэрээхэлүүлэгдэмэл түмэр хаалтатай сонхоор Эжэл мүшэдөө нилээн удаан харангүй байжа, тэдэмни хаана бэлэй, мүнөө үень хайшаа байдалтай байһыень огто мэдэхэгүй байхандаа горитойгоор голхоржо, гансал найдалаараа далижан, ажаһууха хүсэ, шадал олодог бэлэй...

Түрмэһөө одоол табигдаад, түмэр замай поезддо хуугаад ябахадаа, купеэн дээдэ полко дээрэ хэбтэхэн Баярмаагай Эжэл мүшэдөө одоол бэдэрхэ аргатай болохондоо баярлахан тэрэнэй харасада Долоон Үбгэдэй дээрэхэнэ Эжэл хоёр мүшэдын угаа ялагараар наадажа, хубагтажа байгаад, түрмын оёорто тон хашанаар гэхэ гү, оройдоо гарахаяа болишохон гашуун нулимсануудын гэнтэ мэлмэрэн тодоржо, мүшэд тээшэ ялаганалдахан харасаяа хандуулан, шэртэжэл хэбтээ бэлэй.

Удаань хүни хэрээд, мүшэнүүдээ яашье оложо ядаханаа, энээнһээ боложо, айхабтараар сурхирса уйлаханаа мартаха аалши? Тиэхэдэ огторгойн оройн үүлэнүүдтэ дарагданхай байһыень хайн мэдэжэ байбашье, бишыхан хүүгэн шэнгээр бээ бариха шадалгүй байгаа хэн. Өөрыгөө шоо үзөөшье хаа, юундэшьеб тэрэ бархиралгань өөртөн хайшаагдаа бэлэй гү?

Байгал шадараар поездын гаража ябахада, үнөөхил дээдэ полко дээрэ хэбтээд, огторгой руу тэншүүрхэн хүндэл хаража хэбтэхэдэнь, гэнтэ Эжэл хоёр мүшэдын угаа танилаар ялаганан наадажа, эдэ бидэбди гэхэндэл гарашоод байхадань, Баярмаагай удаан найдалай болон яншама хабдар мэтэ болошохон этигэлэй ашаар мэтэ угаа амтатай үбшэн сэдхэлыень жэгнэн, ямаршьеб ундаар ундалуулхан мэтэ байгаа хэн.

Тийхэдээ наадажал, ямаршьеб нюуса дохёогоо эльгээжэл байһан мэтэ мүшэд руугаа харажал, харажал хэбтэһэнээ мартаха аалши?

Ямар һонин һүни гээшэ һэм, сүлөөдэ гараһанайнь түрүүшын һүни? Тойроод эсэһэн, сусаһан зоной аяшархан унтаха угаа элээр соностоно. Харин манарһан харасынь урда гансал ялагар Эжэл мүшэд наадажа, һарын нюуса мэтэ толондо миралзаһан Байгал далайн тон урыалга нюруу онсо анхаралыень татан байгаа...

Ондоо хэншье, юуншье үгы мэтээр тийхэдэ Баярмаада ханагдаа һэн. Хажуугаарнь Бататаяа үни удаан харалсангүй байһанайнгаа удаа харалсаһан мэтээр өөрыгөө һанан, сэдхэлэйнь гүн сооһоо гараһан аалин, амтатай гунигта жэгнүүлэн, Баярмаа һүниин огторгойтой одоол золгоһон мэтэ гансаараа хэбтэжэ байгаа һэн...

Байгал шадарай һайхан онтохон мэтэ байгаалиин һүниин үзэгдэлнүүд инаг хоёрой хүлээлгэндэ аймшагтай ехээр туһалха гэжэ хүсөө гээшэ һэн гү гэжэ тийхэдэ Баярмаа үнэн зүрхэнһөө бодоо бэлэй.

Баярмаа хэтэй качалка соогоо һууһан хэбээрээ аалиханаар һажаба. Һаналнуудһаа эсэшэһэн мэтэ боложо, юрэл нюдээ аняа бшуу.

Тэрэ ойро зуура соо унтан гэхэдээ, угаа эли, онтохон мэтэ һайхан, түргэн зүүдэ үзэбэ...

... Сэсэг соо умбажа байһан түрэл Хүндынь тала хэбэртэй. Сагай хаһа тухай хэлэхэ болоо һаа, зунай тэнгэй хаһа ха гэжэ ойлгохоор. Тээд юундэшьеб гансал ургынууд, зунай сэсэгүүдһээ гадна тэрэнги, мойһон һалбаршоод, айхабтар һайханаар анхилжа, хангалтахадань хэлэшэгүй гоё гээшэнь! Бататаяа хүтэрэлдөөд, сэсэгүүдэй дундуур сэнгэжэ ябахадаа, юундэшьеб үнөөхил гүлмэр, залуунууд зандаа хэбэртэй...

Харин үдэр дунда оёоргүй огторгойн оройдо Эжэл хоёр мүшэд гарашоод, эндэ, хэлэшэгүй дүтэ, гараараа хүрэмөөр газарта яларжа, толотожол байхадал гэхэ юм. Харин тэрэ үй түмэн сэсэгүүдэй дунда инаг Батань уриханаар энеэбхилэн, Баярмаае хүтэлөөд ябажал ябана. Тиигэжэ ябатараа, инаг гансаяа тэбэрин, нийдэжэ захална янзатай. Баярмаа гэнтэ айһандаа юм гү, али таашаһандаа юм гү – нюдээ анижархёод, нийдэлгын жэгүүртэ абьяаста бүхыгөөрөө абтана хэбэртэй.

Тиигэжэ ябахадаа, Батынгаа бүхэриг, бүхэ гарнуудай бардаастай шадал, мүн урихан налгайе мэдэржэ, инаг нүхэртөө бүри мүһэн найдажа ябана хэбэртэй...

Гэнтэ нийдэлгэнь эрид таһалдажа, газар дээрэ бууһандал болоод, нюдээ нээн гэхэдэнь, ямаршьеб оройдоо танигдаагүй түбидэ Бататаяа хүтэрэлдэһэн зандаа ябажал байба. Эндэ элбэгээр ургаһан сэсэгүүдын илангаяа томо, ногоониинь айхабтар үдхэн, үндэр, зэндэмэни шэнги арюун

үнгэтэй, угаа ялагар хадаа нээрээ бэшэ мэтээр ханагдана. Харин доошоо харан гэхээн, мэнэ хая ябажа ябаһан Хүндын тала, тэрэ, доро үлэхэндэл шэнги үзэгдэнэ.

Тэрэл зуура Батань инагаар Баярмаагаа дахинаа уринаар тэбэрижэ, тэдэ хоёр дахинаа ниидэшэнэ янзатай. Нюдээ дахинаа анибаб гээд нээхэднэ, бүри ондоо түбидэ ерэшөөд байһандал Баярмаада үзэгдэбэ. Ниидэхэ бүрээ зүрхэ орожо, тойроод анхаралтайгаар харан гэхээн, тэндэ, доронь газар үзэгдэжэ, Эжэл хоёр мүшэдын бүри дээрэ гарашоод, пэс хара огторгой соо толотон тамаржа ябаба. Тиихэдээ эдэ хоёр мүшэд огторгойнгоо гүн соошье сугтаа, Эжэл зангаараа тамархан болоно бэшаал?

Харин хүнэй хадынгаа гэртэ эрхэ бэшэ ошоходонь, тэнгэрийн гүн сооһоо нэгэ холир ялалзан унадаг, хүнэй энэ алтан дэлхэйдэ түрэхэднэ, огторгойдо шэнэ нэгэ мүшэн нэмэжэ носодог гүбэ... Тиихэдээ наһанһаа нүгшэһэн зон мүшэд дээрэ байраяа олодог байжа болоо. Харин шэнээр мүндэлэгшэд алтан дэлхэйн газар дээрэхээ шэнээр түрэхэн мүшые гоёшоох хубида хүртэдэг аалам?

Тээд би алдаланхай бэшэлби – юундэ энэ мүшэн дээрэ гараха болообиб, Батамни бэшэ, харин муухай ороолон ерэжэ, намайе абашаба гэжэ бодохын тэндэ хажууһаань Бата мэтэ хүнийн үгы болошонхой, Хүндынгөө талада гансаараа болоод, ябажа ябахатаа, «Батамни хэзээ нэгэтэ ерэхэ! Магад, үглөөдэр! Батымни шэг абаһан ороолонгууд наһаа холо бологты! Батамни сохом ерэжэ ябана!» гэжэ оог табин, хуу шал-пял хүлэршэнхэй юумэн һэрхэднэ, зүрхэнийн тэшэгэнэн сохилонхой байба.

Түрүүшгээр юун тухай зүүдэн гээшэб гэжэ ойлгожо ядан, бээ шэмхээд үзэхэ хүсэлдэ абтажа хэбтэхэдэ, Баярмаа хээтэй зосоогоо горитой хүлгөөнэй бодохые мэдэрбэ. Тиигэхээр сээжэ сооһоонь сүмэ гарахаар сохилжо байһан зүрхэнийн бага сагаар номгоржо, элбэгээр адхархан хүлхэнийншье хатан, наһаанин нэгэ жаа тэгшэржэ, Баярмаа хээтэй качалка сооһоо бодоод, эдээнэйнгээ таһалга руу орожо, хүйтэн сайһаа аяга соогоо хээд, одоол амтархан, аяшархан гудамхижа ууба.

Эдээнэйнгээ столой саана лаб хуугаад, гарһаа үшөө табяагүй аягаяа иишэ, тишэнь урбуулжа байтараа, алган соогоо абажа бөөмэйлэн хуухатаа, одоол хайнаар, тодоор бодолгото болохо туйлдаа хүрэхэ янзатай.

«Мүшэн дээгүүр ябажа ябаһаар зүүдэлжэ эхилхэдэ, ёһотой зүнтэгэй хуури табяа бэшаалби! Ямар тиимэ нюуса удхатай, онсо зүүдэн гээшэб? Түбэдэй ламбагайн үшөө амиды байхада, ошоод лэ хурахата, угаа зохид бэлэй. Юуншье гэжэ асуугаа хаашни, зохид соонь ойлгуулаад, заабаршалаад табиха. Тээд энэ мүнөө хараһан зүүдэмни юрын зүнтэгэй дэмырэл бэшэ ха юм. Бэшэ даа! Илангаяа наһатай зоной зүүдэн бүхэн өөрын удха

шанартай байдаг юм гэжэ ламбагайшые заабаришалдаг, урданай зоншые хэлсэдэг хэн. Зай, өөрөө ойлгохо аргагүй хадаа энээнэй бодото таабари болгоод, орхиё даа! Харьша! Газаамни хүни болошоод байхадал ха юм. Ошожо, унтарида ороод, хүн шэнгээр унтаха болоо... Тэдэ айлшадыень угталсахадаа, үргэнхэндөө диилдэшэнхэй юумэн байхаяа ханаагүй хаа... Зай, унтаха, унтаха!» гэжэ өөртөө захираад, Баярмаа хээтэй унталгынгаа тагалга руу яаралгүйгөөр халиран ошобо.

12

Владивостогто үдэшэ хүни хоёрой тохёолдохо багта «Владивосток – Москва» гэжэ поезддо хуугаад, яаралгүйгөөр хуурияа оложо, агуухэ орониие зүүн тээхэнь баруун хажуудань шахуу хүрэтэр нэтэ гарадаг поездын түрүүшын вагонуудай нэгэн соо өөрынгөө зосоогоо угаа һонин мэдэрэлтэйгээр, одоол нэгэ бага амияа дараха ханаатай хуухадаа, нээлгэтэй сонхоор холо бэшэ мэдэрэгдэн агуухэ далай тээхэе һэрюун амыар хасарыень жэндэхиень ойлгожо, тэрэ мэдэрэлтэйнгээ хажуугаар гүйсэд эли боложо тодороогүй бодомжоёо хүсэд ойлгохо хэдэлгэ гаргабашье, амжалта туйлабагүй.

Тэрэ купе сооһоо гаража, коридор соохи сонхо нээхэдээ, мэнэ хаяхан тэрэниие эзэлэн байһан бодолдоо эжэлүүдгүй бусан, мүнөө болотор тэрэнийнгээ уг унгиие хүсэд ойлгоогүй байбашье, гэнтэ бүхы махабадайнгаа хуби бүхэнөөр тон тодоор ойлгобо: түрэл Буряад орондоо сүлөө янзаар хүрэн бусаха замынь хадаа бодото дээрээ эгээл һүүлшынь аяншалгын эхин мэтэ байгаа ха юм гэхэн һанамжа тэрэниие багаханааршые гайхуулаагүйнь зосоонь бишыхан хүлгөө үүсхээд лэ, Батын сэдхэлдэ балай ехэ үбшэ асараагүй мэтэ байба...

Иигэжэ бодоходонь, хабарай хүнинүүд мэтэ хара-хүрин нюдэд сооһоонь эжэлүүдгүй, юрэл мэлмэрэн урдажа захалһан угаа сэлмэг нулимсануудаа огто аршангүй, мүнөө хирэдэ хүниин харанхы соо нюугдажа байһан газарай онсо ондоо анхаран хараха гэхэндэл, нёлбоһонуудайнгаа забһараар шэртэжэл, шэртэжэл байба. Тиигэхээр зосоонь нэгэ бага уушхаржа, ойгоргүй гүйсэд номгоной бэээрнь тарахые мэдэрэн, нюһабшаяа хармаан сооһоо хуулин гаргажа, нюдэнүүдээ, хасараа аршаба.

Тиигэхэнийнгээ һүүлээр дахинаа харанхы руу анхаралтайгаар шэртэхэдээ, тэндэ, газар дээрэ элдэб юумэнүүдые обёордог боложо, багахан разьезднүүд, станциханууд, ой модон болон ори ганса, олоншые галханууд – хуу бүгэдэ, өһөдынгөө ээлжээгээр эрбэгэнэн үнгэржэ, саашаа болохо бүрээ Батын зүрхэндэ угаа дүтэ, илдам боложол байһандал үзэгдэбэ.

Энэ үедэ Батын хараагүйдэ купе хударнь ороһон залуубар проводница эхэнэр гаража, купеэ руугаа орожо, сайһаа хүртэхыень уриба. Аманайнгаа

үзлэйгөөр хаташаһаниие гэнтэ ойлгожо, һайниие хүргөөд, ехэ эдэбхитэй-гээр Бата дохисогоогоод, эхэнэрые урдуураа гаргамсаараа, купе руугаа сэхэ ороходонь, тэндэнь жэншэдгүй гурим тогтоогдожо, унтари дээрээ хаяһан чемоданиение дээдэ полко дээрэ тааруулжа табиһан байба. Тэрээнтэй энэ замдань ябаха, Монголой Арадай Республикын хэрэгүүдэй талаар таһагай референт хүнтэй унтаха тээшээ түхээрхэ гэлсээд, дохёонь даража, проводнищие дуудаад, хоюулан коридор худар гараба. Удангүй эхэнэр гаража, эрэшүүл тэрээндэ һайниие хүргөөд, һөөргөө оробо.

Нэгэ хэды болоходо, унтаридаа ороод хэбтэхэдээ, унтаж бирахагүй байһанаа Бата тодоор ойлгожо, пудуушхадаа толгойгоо хүргэмсөөрөө на-рииханаар хурхиржа захалһан нүхэртөө атаархан, һанаануудайнгаа хам-бые ажабайдалай ута харгынудаар туухаяа бэлдэбэ. Бата һанаа алдаад, нойргүй байха байһантаяа эблэрһэн янзатай пудуушхаяа үндэр болгон, толгой дороо үбезд, һанаануудтаа бүри мүһэн абтаба...

Лаосой гол хото болохо Вьентьянда тагнуулай горитой бүлэгы тол-гойлжо байхадаа, зөөрингөө, ниитэдэ эзэлдэг болоһон бодото һууриингаа талые хараада абажа, заабол мадам Сигэй светскэ салондо ошохо заяатай һэн хойноо тиишэ ябадаг болоһон юм. Тэндэнь колониальна француз за-хиргаанай алба хаагшад, нютагай сэхээтэн, баян, шадалтай зон, мүн элдэб сэрэгэй командованиин дээдэ зиндаагай офицернүүд – нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, нютагай нийгэмэй бүхы сүсэгы суглардаг байгаа.

Тэндэ үнгэргэһэн үдэшэнүүдэй дүнгөөр өөрыень болон Япон сэрэгэй-хидые онсоор һонирхуулмаар угаа хэрэгтэй тон олон мэдээнүүдые Бата оложо, олон ушарта тэдээнэй нилээн горитой «урасхал» сооһоо хэрэгтэй-гээ шүүбэришэлэн тодорүүлха баатай болодог һэн.

Эгээл иимэ газарнуудта ходо ябадаг бултанай одоол «манай зон» гэжэ тоологдодог тулань гүрэнэй ямаршые ехэ, бага нюусануудай хөөрэлдөөнэй юрын зүйл болошодогын гайхалтай юм. Ямаршыеб онсо шадбаритай эльбэшэнэй зоной амые улам задагай болгожо байһандал, ондоо тээ ала-хамнишые гээ һаа, амаяа одоол нээхэгүй зон гайхалтай хүнгэхэнөөр элдэб, эсын нюусануудые нээжэл байдаг юм.

Энэение тон һайнаар ойлгоһон Бата тэндэ ошодог эгээл журам һайтай хүнийн байгаа. Тиигэжэ нюусануудые хэлэжэшые, шагнажашые байһан зонийн эгээл тиймэ юумэ хэлэжэ, шагнажа байһанаа, огто ойлгодоггүйн угаа гайхалтайн гэжэ Бата мүн лэ ойлгодог бэлэй.

Тус салоний одоо һайхан эзэн эхэнэр мадам Си хадаа аймшагтай баян лаотянинай басаган байгаа юм. Эсэгэнь французуудтай тэмсэжэ алуулһан, мадам Си үшөө гүлмэрхэн ябахадаа, эсэгынгээ хажууда ябаһанайнгаа түлөө колониальна түрмын «гоё, һайханиие» нилээн үзэһэн, зобохо, тули-ха гэшые бодото дээрэнь хараһан байна.

Эсэгын зөөриие бүлын үнэн, сэхэ хууһаншан гол түлэб зандань үлөөжэ шадаһан байжа, мадам Си тэрэнээ гол түлэб гэр, байрануудта, алта, мүнгэндэ оруулжа шадаһан тула ниигэмдэ боложол байһан хубилалтануудые яһала амжалтаттайгаар дабажа, онсоор тэрээн бүхэндэ тааража шададаг байһан юм.

Харин мадам Син түрмэхөө яажа гараһан тухай балай олон, ондоо һанамжа Вьентьян соогуур хэлсэгдэдэггүй байһан юм. Лаосой француз губернаторай унтариин эхэнэр гэжэ гол түлэб суурхажэ, удангүй гансата мэдээжэ болоһон салоноо эмхидхэжэ, Вьентьянай ниигэмэй ажабайдалай гол зүйл болгожо шадаһан байгаа.

Харин тэндэ болодог хөөрэлдөөнүүд тухай ажаглалта хэхэдэ, губернаторай айхабтар шэрүүн, шанга хүн байһан тулань салоной үшөө эмхидхэгдээгүй байхада, дээгүүршые, доогууршые зиндаатай зоной гэр гэртээ хоб-жэбээ дэлгээлгээр харилсааниинь хизаарлагдаһан байжа, салоной бии болоһоор тэды сагай үнгэрхэдэ, илангаяа Вьентьянай эхэнэр хубиинь, мадам Си тухай хэн нэгэнэй дурдахада, нюдэд соонь ехэ хоб дуулаха хүсэлэй гал балай носохоёо болёо.

Анха түрүүшынхией айхабтар гоё саарһан дээрэ айхабтар тодо алталмал үзэгүүдээр бэшгэдһэн тусхай урилга Вьентьянай ниигэмэй эгээл дээдэ хажуугай түлөөлэгшэд абахадаа, мадам Сигэй айхабтар сэбэрхэн байхаһаа гадна, тэрэл зуура ойгоргүй ухаатай байһаниинь үсөөн тоото зон. Тэдэнэй тоодо Бата гансата ойлгоо һэн.

Тиигэжэ ойлгон сасуугаа мадам Сигэй сэбэр, хайханай ямаршыб угаа сэбдэг, хүйтэн, илагаяа ниигэмэй эрэ талые өөртөө бэлээр халдахаасагүй байһаниинь гансата обёороо һэн. Тиигэжэ тэрэнэй гоё, хайхан эрэ хүниие дулаасуулжа бирахагүй хал даа гэжэ Бата бодоходоо, Баярмаагайнгаа гоё, хайханай айхабтар дулаан, үнжэгэн, урин байһые улаан зүрхэнэйнгөө хүндэ шэмшэрэлгэтэйгээр һанаа һэн...

Тэрэл зуура мадам Сигэй ори ганса арбан найматай басаган Мигэй эхэнээ үлүү сэбэрхэн, тиигэжэ тэрэнэй гоё, хайханиинь ямаршыб онсо зөөлөхэн, уян, нугалбаритай, гансата өөр тээшээ эрэшүүлэй анхарал татаагүйшые һаа, даамгайгаар аад, тон бүхөөр өөр тээшээ анхарал татаха шэдитэй гээшэ ха гэжэ Бата гансата тобшолоо һэн.

Япон тагнуулай элирүүлһэн тодорхой мэдээгээр эдэ хоёр эхэнэр үнэн дээрээ французуудые үзэн ядадаг, Эхэ ороноо тэдээнһээ сүлөөлэн аршалхын тулада юушые хэхээр, ороолонтойшые хэлсээ баталхаар бэлэн гһэн тобшолол Бата-санда дуулгагдажа, ямар аргаар энээнине хэрэглэхэ байһанаа, нютагай байдалые хараада абажа тодоруулхаш гһэн заабари Бата-санда үгтэһэн байгаа юм.

Харин салоной эзэд айхабтар болгоомжотой зон нэн. Тиихэдээ энэ талаар басаганиинь одоол нилээн эхэхээ үлүү гарама онсо шадабаритай хаш гэхэн тобшолол Бата өөрөө гаргаа нэн. Тиигэжэ Япон тагнуулай саг үргэлжын тусхай агентнүүдые шэлэн олохо болоходоо, эдэ хоёр эхэнэрхээ таарамжатай зон үгы гэжэ түб руугаа Бата-сан мэдээсэбэ. Тиимэхээ тус салоной тон эдэбхитэй гэшүүн болоһониинь мэдээнүүдые суглуулхын хажуугаар эдэ эхэнэрнүүдэй нэгэнтэй холбоо тогтоохо гэхэн тодорхой зорилготой бэлэй.

Мадам Си мадемауэль Ми хоёрто дүтэ боложо, яашье нягтаар халдажа ядаад байхадаа, Бата-сан тон бүхөөр бодолгото болобо. Тиихэдээ нэгэ гажа буруу мэтэ тобшололдо ерэжэ, өөрөөшье гайхашоод, гэлэшөөд байба. Тэрэнь юун гэхэн бодомжо байгааб гэхэдэ, мадам Си мадемауэль Ми хоёрые эжэлүүдгүй Баярмаатаяа жэшэжэ үзөөд, нэн түрүүн абахада. алишье талаараа Баярмаань илажа, сэдхэл соонь омогорхонги мэдэрэл үлөөд, гансата хайшан гэжэ Баярмаагайнгаа анхарал татажа шадаа хэнбиб гэжэ тэрэ агшан зуураяа нэргээн бодожо үзэбэ. Тиихэдээ тэрэниие нэн түрүүн гайхуулжа шадаа хаб гэжэ тобшолбо. Тиимэхээ эдэ лаотянкануудые гайхуулаад туршаха шухала гэжэ хүлээгдээгүй батаар гэнтэ ойлгобо. Энэ бодолойнь хэды аюултай байбашье...

Тиигээд бодожо, бодожо, нэгэтэ үглөөгүүр үндэрлэхэдөө, бүхэли хүниндөө орожо хоноһон бороо, аадар бэшэ, харин боошхо боошхоор хэнэйшьеб тэндэ, огторгойдо байгаад, хойно хойноһоонь адхажа байһандал, уһан үерэй нааданай үнгэрһэн хаһада, иимэ юумэн боложо хоноо гэхээршье бэшэ оршолон соо гэрхээ гаража, зосоогоо одоол дахинаа, дахинаа гайхан, үглөөнэй үшөө гамгүйгөөр шаража эхилээдүй, гэбэшье шангаһаанаар гэрэлтэдэг наран доро таашаан халуу бусалһан нюураа табижа, халта зогсод гэбэ.

Тэрэнэй адаглан харахадань, христиан Библи соо зураглагдһан туйлай ехэ үерэй һүүлдэ оройдоошье арюун, сэбэр болоогүй шэнги, гэбэшье, үнэн дээрээ бурханай орон мэтэ оршолониие илган һайхашааха гэхэдэнь, дулаагаар амисхаалһан газарһаа ямаршьеб эхүүн уурал гараһан шэнги, гараад ябаха гэхэдэнь, угаа таарамжагүй мэтэ байна гэжэ юундэшьеб бодоод, иимэ аюултай хэрэгтэ ошохоёо ябаад, энэ яанабиб гэжэ һанаба.

Бата бээрэһэн мэтэ жэхэгэд гэбэ. Мүнөө хэхэ гэжэ түсэблөөд, заабол бээлүүлхэ зорилготой энэ зогсожо хэрэгын, һанаад үзэхэдэнь, ямаршьеб ойгоргүй тэншүү хүнэй гаргаха ябадалдал һанагдаад, тэрэ дахинаа жэхэгэд гээд абана. Һанаһанаа дүүргэжэ шадаа һаань, нэгэн гээ һаа, эрьешгүйгөөр хосорхо, үгы һаа, түбэйнгөө үгэһэн тусхай хүндэ даабариие амжалтатайгаар бээлүүлжэ, Япон тагнуулай хүтэлбэрилэгшэдые ехээр гайхуулха байгаа.

Бата-сан дахинаа жэхэгэд гээд, гэнтэ уйтан болоһон мэтэ жэншэдгүй сагаан костюмаа багтаамжатай болгохо гэхэн мэтэ мүнүүдээ хүдэлгөөд, өөрынгөө энэ ханалда зосоогоо энеэб гэжэ, өөрынгөө табиһан түсэбһөө ерэхэн шахардуу мэдэрэлэйнгээ гэнтэ хии, тоохон болоһон мэтээр үгы болошоходонь, Бата-сан одоо гайхаба. Иимэ мэдэрэлтэйгээр үшөөл нойтон, зөөлэн газар дээгүүр түрүүшынгээ алхам хэжэ, Вьентьянай колониальна жама ёһоор баригдаһан гэрнүүдтэй ори ганса ёстой гудамжада шиидэнгээр гараад, мадам Сигэй алтан болон мүнгэн зүйлнүүдэй алаабхи болоод хоёрдохи дабхартань өөрынь байдаг байшан тээшэ алхалба.

Тон адли байшангууд сооһоо балай илгардаггүй мадам Сигэй бусадһаа шэнээргээр харагдаһан байшанда дүтэлжэ ябахандаа, хараалһан хэрэгэйн заабол бүтэхэ байһан тухай бодол толгойень үнсэгдэн орожо, Бата-санай зосоо бүри уужам болоходол гэбэ. Юуб гэхэдэ, Батын толгойдо мүн лэ юрын нэгэ иимэ бодол ороо бшуу: хэрбээ инаг гансынь одоо хайхан түхэл, шэнжын үзэгдэжэ, мүнөө дүүргэхэ гэжэ эрмэлзэжэ ябаһан юумэ-еэ дүүргэлтынгөө түсэб табихадань туһалаа хадань хэрэгын урагшатай байнгүй яахаб?!

Мадам Сигэй особнягай үндэр үүдэ хүшэлэл гарган татажа ороходонь, үүдэнэй саана набтархан зарасань Батые угтажа, хэн байһанаарнь болон ямар хэрэгтэйгээр ерэхэн тухайнь асууба. Өөрынгөө хэн байһаниие дуулгаад, мадам Си мадемаузель Ми хоёрто угаа шухала дурадхалтайб гэжэ мэдүүлхэдэнь, зарасань толгойгоороо дохигод гүүлээд, эзэдтээ дуулгахамни, нэгэ бага хүлээгты гээд гуйжа, байшангайнгаа гүн руу үгы болон ошоходонь, тэрэнэй зааһан зөөлэн, ногоон үбилтэтэй хандали дээрэ хуужа, гартаа баряад ябаһан мүнгөөр гоёгоотой тулгуурханаа гар соогоо эрыюулэн Бата-сан хууба.

Удангүй үнөөхи зарасань бии боложо, үргэн гэгшын энеэбхилэлээр Батые шагнаһан мэтэ болоод, сагаан шляпыень, сагаан перчаткыень дохин абажа, айлшадай таһалга руу ороод, хууха газарыень бишыхан столхоной дэргэдэ заажа үгэбэ, уужа хэрюсэхэ унда дурадхаба, эзэдни удаан болонгүй гараха гэжэ ехэ нюуса юумэ хэлэжэ байһандал дуулгаба.

Тиигээд таһалгын үүдэндэ ошожо, шарай дээрэнь үнөөхи энеэбхилэлэйн сараашье үлэнгүй, Батада оройдоо хабаагүй шэнгээр хүдэлхээшье болиң, сэб сэхэ зогсобо...

Мадам Сигэй гостина соо хэзээдэшье орожо үзөөгүй тула Бата ехээр һонирхон тойрожо адаглаба. Тиихэдэ эндэ байһан бүхы юумэн – эд бараанайнь болоод бусад хэрэгсэлнүүдэйн юрын мэтэ аад, аймшагтай зохидоор, онсо хайханаар хэгдэһыень гайхан хаража, энэ томохон таһалга соо үлүү булуу юумэн огто үгы гэжэ онсолбо.

Аятайгаар хангалтаһан һэрюун унда үндэр бокал соо хээд, багахан балгануудаар уужа, гостинын ханада үлгөөтэй хэдэн томо зурагууды анхаралтайгаар хаража эхилээд байтарнь, таһалга соо юуншьеб хубилба гэжэ гансата мэдэрхээр аятайгаар хангалтаһан духиин үнэр аалиханаар таража захалба.

Бата бокалаа столхон дээрэ табяад, баруун хажуугай үүдээр орожо ерэн мадам Си мадемаузель Ми хоёрые угтан ошожо, саб сагаан мрамораар хиилэн мэтэ зохидхон гарнуудыень хүндэлэн байһанаа мэдүүлэн, үлэ мэдэг үндөөд, онсо талархалаа харуулан, толгойгоороо доро дохин гунхылгаба.

Удаань гурбуулан томохон столой саана матамал стулнууд дээрэ хуужа, ямаршье удхагүй юрын хөөрэлдөө хэжэ, тугаарай унда ууба. Мүн бэе бээ шэнжэлэн һагад байһанаа, мадам Си зараса басаганай оруулһан мүнгэн кофейник өөрынгөө гар дээрэ абажа, уриханаар энеэбхилһэн янзатайгаар бишыхан аяганууд соо, хараха янзада Бразилиһаа асарагдаһан хэбэртэй, хангалтай кофе аягалба.

Абья дуугүйгөөр кофеэгээ уужа, тэрэнэйнгээ аятай хангалаар аяшархан хэбэртэй хууһанаа, эхэнэрнүүд утанууд хүнгэн сигаретэнүүдые, Бата үнэтэй папиросоёо абажа, хангалтама утаа агаар руу гарган хуухадаа, энэ таһалга соо элээр тараһан шахардууе Бата угаа элээр мэдэржэл хууба.

Тиигээд юунэй тулада, ямар хэрэгтэйгээр эндэ ерээд хууһанаа дуулгаха хаһынгаа зайлашагүйгөөр дүтэлжэ байһаниие тон элээр мэдэрбэ. Тэрэнэй шэлэн сагыньше сүм тааруу бэшэ һэн. Юуб гэхэдэ, хахад час тухай болоод, газаахи халуун эгээл шангадаа дүтэлжэ, өөртөө хүндэтэйгөөр хандадаг лаотянин бүхэн гэрһээшье гарахагүй, сиестэ захалха байгаа бшуу.

Эндэ ерэн шалтагаанаа сэхэ руунь хэлэхэ сагни ойртобо гэжэ Бата махабадайнгаа хуби бүхэнөөр ойлгобо. Тэрэ кофе ууһан аягаханаа стол дээрэ болгоомжотойгоор табяад, ягдагад гэжэ, аргааханшье бэшэ, дан шангашье бэшэ хоолойгоор дуугаржа захалха гэжэ байтарнь, мадам Си үлэ мэдээшэнги болоод, эгээл урин абятай хонхын абьян мэтэ хоолойгоор дуугаа үгэбэ.

– Господин Мэн! Ямар хэрэгтэй гү, али дурадхалтай һэмта? Бурханай мартаһан манай хизарта танай худалдадаг эд нэгэ жаашье һаань, шэнэ амисхаал оруулһан байна. Минии дан эгсээр асууһандамни, хүлисөөрэйгты! Басаган бидэ хоёр амархаяа бэлдэхэ гэжэ байгаа һэмди. Гэбэшье манай салондо тон эдэбхитэйгээр, нарин журамтайгаар ябадаг хүн хадатнай таниие энэ гостина соогоо уриха гэжэ шийдээбди. Танай мүнгэн туһаламжыешье хүндэтэйгөөр угтан абадаг, танда һайниие хүргэдэг тула танай ямар нэгэ дурадхалые угайдахадаа шагнаагүйдэмнай аргагүй... Зай... – гээд, мадам

Сигэй хэбюурээрээ нюураа хэбисэгээхэдэнь, гостина соо тогтоһон сахар-дуу байдал нэгэ бага тараһан мэтэ болобо.

– Госпожа мадам Си! Гоё, хайхан мадемаузель Ми! Би танай бүлын түүхэтэй яһала дүтөөр танилсаһан хүн болоноб гэжэ нэн түрүүн мэдэрхэ болоноб. Тиимэһээ таанадые тон наринаар шудалһан хадаа иимэ юрэ бусын дурадхалтай ерээд, толгойемни таһалха гүт, али байрадань орхихо гүт гэжэ эбсэнгээр толгойгоо табяад, хэлэжэ байнаб. Дан үлүү гарама хэрээгы амитан гэжэ бү наньт! Би Япон тагнуулай агент майор Бата Одоной гээшэб! Манда нэгэ онсо хажуутай угаа шухала мэдээнүүд айхабтар хэрэгтэй болоод, танһаа бэшэ хандамаар зониие олонгүй, хандаха гэжэ шиидэһэн байнаб. Тиимэһээ... – гээд, Батын үгээ таһалхадань, мадам Сигэй нюур халташые хубилбагүй. Харин мадемаузель Мигэй шарай дээрэ арай мэдэргэдэмэ хүнгэхэн үүлэхэн бууһандал үзэгдэбэ. Мадам Сигэй харасань юрэл угаа хурса боложо, хадхууртайшые, тэрэл зуура һонирхоһоншые тэмдэгтэй мэтэ болоодхибо. Тэрэ нюураа хэбихээ болёод, угаа аалиханаар Батада хандаба.

– Господин Мэн! Ехэ һонин, угаа зүрхэтэй эрэ байнат. Угаа сэбэрхэн эхэнэрнүүдые урдаа бодото дээрээ хаража байгаад, унтари соогоо оруулха багаханшые хэдэлгэ хэнгүй, ой ухаанда орошогүй дурадхал оруулжархёод байнат. Танай эрэлхэг зоригто үндэр сэгнэлтэ үгөөд, үшөө хайшаа бодомжонуудтай аад, иимэ дурадхал оруулжа байһан хүмта гэжэ һонирхохыемнай зүбшөөгыт! – гэжэ хэлээд, мадам Си Бата руу асуунгяар шэртэбэ.

Тиихэдэнь гансата харуулаа, зарасануудаа дуудаагүй хадань намда бүтэн гараха арга, боломжо бии хаяа гэжэ бодоод, мадемаузель Ми руу хулгай нюдөөрөө хараадхиба. Тэрэнь кофеэгээ һоросоогоон, столый саана боложо байһан хөөрэлдөөндэ оройдоо хабаагүй мэтээр алталмал мундштугайнгаа гоёолтоор һонирхоһон шэнги хууба.

«Оһоош! Бэээ бариха талаар жэншэдгүй шадабаритай зон байна. Зүгөөр түрүүшынгээ гол зорилгодо хүрөөб. Һайн юумэниинь гэхэдэ, хоюулайень һонирхуулааб. Гансата бүхы гол баримтануудаа кон дээрэ табиха гээшэ гү, али хойно хойноһоонь, удаа дараалан табиха болоно гүб? Зүүн-урда Азиин таһагай начальник полковник Огимурын мэдээгээр болоо хаа, тэнэй үшөө залуу ябахата, Таиландда болон Лаосто Японой элшэн сайдай албанай сэрэгэй хэрэгүүдэй талаар атташе, угаа сэбэрхэн капитан Огимурида мадам Си дурлаһаншые байжа болохо гэжэ багсаамжалагдана. Зай, одоол абыагүй байлгамни дан удааржа байна бэшаа гү? Амаяа дахинаа нээгээд туршая!» гэжэ сахилгаан түргэнөөр бодомжолоод, зосоогоо аягүй хүйтые болон хэлэшэгүй номгониие гайхан мэдэржэ, Бата дуугаржа захалба.

– Госпожа мадам Си! Полковник Дзинтаро Огимураһаа тон ехэ, халуун мэндые хүргэхөөр, тэрэ эрэлхэг сэрэгшын зүрхэнэй угаа халуун та-

лархал мэдүүлхээр зууршалагдахан байгаа. Тон тиимэ байһыень батажуулан, энээхэн бэһэлиг Дзинтаро Огимурын мэндэ болгон, танда дамжуулха даабаритайб. Хүндэтэ дээрэ барижа хайрлыт! – гэхэдэнь, госпожа мадам Сигэй энэ болотор оройдоо хубилаагүй шарай дээрэ олон ондоо мэдэрэл элирэн харагдаба.

– Юун? – гэжэ дүримэй ёһоор бэшээр гэдэһэ руугаа шангахан сохилто абаһандал, зохидхон аманиинь ангаг, ангаг гээд, Батын харбайһан бэһэлигыё болгоомжотойгоор абажа, ехэ ханамжатайгаар хараба. Тиихэдэ шарай дээрэнь элээр харагдаһан гайхалынь үнгэрһэн үеынгөө һайхан үзэгдэл хаража байһандал, гэнтэ сэхэ бэень һуларһан мэтэ тэрэ һуужа байһан креслынгээ барюулда аһаба. Нюдэээ зубхийнгаа саагуур нюун, һууд гээд, пэс хара нюдэнүүд соогоо тэрэ сагай үбшэ тодорзуулан эжэлүүдгүй харуулжа, тэрэнэ нюуха гэхэн хэбэртэй дахинаа бэһэлиг руу харасаяа хандуулба. Удаань нюдэээ үргэжэ, аалиханаар дуугарба. – Полковник гэнэ гүт? Танай сэхэ хандасада сэхэ хөөрөөгөөр харюусахамни ха... Минии Дзинтароһаа халта ондоомни юун бэ гэхэдэ, би үнөөхил залуу мадам Си зандааб. Халташыё ондоо болоогүйб. Би тэрэ зун абгындаа Таиландда айлшалжа байгаа. Абгайхамни тиихэдэ миниихи мэтэ салон байлгадаг хэн. Тэндэнь Бангкогой бүхы дээдэ зиндаагай зон суглардаг байгаа. Тэдэнэй дунда хари оронуудай дипломадуудшыё бии хэн. Тиигэжэ Японой сэрэгэй талаар атташэтай танилсаа һэм, – гэжэ ехэнхидэ эдэ үгэнүүдэ басагандаа хандуулан шэгтэйгээр хэлээд, басаган руугаа хүлисэн эрингээр шэртэжэ байһанаа, Бата руу харасаяа хандуулхадань, тэрэнь тад ондоо, шэрүүбтэр болошоһон байгаа бэлэй. – Танда хэрэгтэй мэдээнүүд намда сүм бии. Хэзээ хэрэгтэйб, ямар аргаар тишэнь дамжуулдаг байхабиди?

– Госпожа мадам Си! Минии салондотнай ерээд байхада, тус мэдээнүүдые тон найдамтай зарасануудайтнай нэгэн намда дамжуулдаг байг лэ. Тиихэдэ тэрэтнай ямар юумэ абаашажа ябаһанаа, огто мэдэхгүй байха байһаниинь жэншэдгүй манай ёһо болохо ёһотой. Жэшээлхэдэ, танай үндэр хайрын хубиимни эдээ дамжуулан үгэжэ байхадаа... Би харюугайнгаа бэшэгыё дууһан эдихэн хойноо заабол үгтэдэг мүнгэнэйнгөө дунда хабшуулаад үгэдэг байһуулби. Танһаа багаханшыё һэжэг холодуулхын тулада бидэнэрэй хоорондо багаханшыё харилсаан байха ёһогүй. Минии танда мэдээсэжэ үрдингүй үгы болошоо хаа, танда манай хүн ерээд, «Танай салондо дүршэл ехэтэй хатаршан хэрэгтэй гэнэ» гэжэ хэлэхэ. «Хатаршан хэрэгтэй. Теэд та дан набтар гү, али үндэр байнат!» гээд харюусаха ёһотойт. Тиигээд саашанхи холбоон тухайгаа хэлсэхэ болонот. Дан удаан болохомни. Би ябаһууб. Амжалта хүсэнэб! – гэжэ хэлээд, һууриһаа бодоходонь, мадам Си ойлгохоор бэшээр мийэд гэжэ, мүн лэ һууриһаа бодоод,

Бата тээшэ хүсэд дээрэлхүүгээр шэртэжэ, аманһаа халгаангүй хойно хойноһоонь татажал байһан тамхияа унтарааха зуураа, бүдэхээр хэлэбэ.

– Одоол Японай тагнуулай нюуса агент болохо хүм гэжэ огто ханахагүй байгаалби. Зай, яахаб? Минии иимэ ябадал гаргаһан ушар үндэр, дээдын зорилготой. Үглөөдөр салондомнай ерэхэдтнэй, танай хэлээшээр боложо, түрүүшынгээ мэдээнүүдые дамжуулхабди. Танһаа бэшэ болон дээдынтай хүтэлбэриһөө бэшэ ондоо нэгэшые хүн бидэнэрэй хэлсээн тухай огто мэдэхэ ёһогүй. Манда нэгэл иимэ эрилтэ хэрэгтэй. Түлбэри хэрэггүй! – гээд, мадам Сигэй буруу харашахадань, мадемуазель Мигээр үдэшэгдэн гостинын үүдээр гарахадаа, зарасынь мэдэлдэ орожо, саашаа ябаба. Хоёрдохи дабхарһаа буужа, үдын шанга наран доро уняартажа захалһан үйлсэ руу буухадаа, хүлнүүдэйнгээ хүбхэнтэшэһые Бата элээр ойлгобо.

Газаашаа юундэшьеб яараһан мэтэ гараад, һүүдэр талаар ябахые оролдон, гэр тээшэе ошожо ябахадаа, нюрганайнгаа, илангаяа нугарһанайнгаа, хуу хүлһэн болон нойторһые мүн лэ мэдэрбэ. Мүнөөл хүлынь үбдэг багаараа нуларжа, онсо хурса хүнэй тэрэниие адаглаа хаань, нилээн барижархинхай амитан гэжэ ханахаар ябажа байһанаа, онсоор мэдэрэн, сээжээрээ дүүрэн амилхые эрмэлзэжэ, тэрэл зуура шал үбэштэй хүн мэтээр энеэбхилэн ябаһанаа гэнтэ ойлгоод, Бата эжэлүүдгүй тойрожо хараба.

«Булай шанга, зоритой эхэнэрнүүд байна даа. Угаа шанга... Тиимэл хадань мэдээнүүдые саг үргэлжэ олохо ямаршые аргагүй болоходоол, мадам Сидэ хандагты гэжэ полковник Огимура иитэрээ заабаришалһан байба ха юм. Тагнуулшанай ажалда онсо, эгээл аюултай хэрэг – шэнэ агентые идхан абаха хэрэг мүнөө һая амжалтатайгаар бэелүүлбэ гээшэ хаб гэжэ бодоходоо, үбэштэй амитандал энеэбхилбэб. Радистадаа мүнөө үдэшэ ошожо, болзолдоһон сагтаа холбоондо гарахадаа, энэ һониёо мэдээсэхэ шухала. Энэ ушарта полковник Огимурада һайниие хүргэхэ хэрэгтэй. Фүү!» гэжэ бодоходоо, ээм дээрэһээ аймшагтай хүндэ ашаа буулгаһан мэдэрэлдэ абтаба.

Гэртээ ерэжэ, ороноо заһангүй, тэрээн дээрээ гараад, ехээр шалаһан бээе һула табижа амаруулан хэбтэхэдээ, нэн түрүүн Баярмаадаа һайниие хүргэжэ байһанаа, тон элээр ойлгобо. Тиихэдээ эгээл хүндэ, хүшэр сагтамни Баярмаагаймни дүрсэ бии боложо, хажуудамни ходо байдаг ха юм, тиигэжэ намдаа туһаламжа үгэдэг һахюуһамни болодог байна гэжэ онсо баяр зосоогоо бөөмэйлэн хэбтэбэ...

Бата яаралгүйгөөр бодоод, купе сооһоо гаража, ехэ дуратайгаар тамхилба.

Харин урагшаал эрмэлзэһэн поезд һүнийн харанхые хаха зүһэн, баруун зүг руу дабшажал, дабшажал, Батын аяар холын 1929 ондо орхихон, түрэл, һайхан нютаг руунь абаашажал, абаашажал, тогтохо, һаатахые мэдэнгүй, тэгүүлжэл, тэгүүлжэл ябаа бэлэй.

Улаан-Үдын вокзал дээрэ Бүгэдэ Бурядай үндэһэн соёлой эблэлэй ноёд, залуухан басаган-оршуулагшан, Баярмаа хээтэй гэгшэд перрон дээрэ обоорон гарашанхай, зүүн зүг руу анхаралтайгаар шэртэн, халта жэхыд гэнгинүүд зогсоно. Ангажа захалаад байһан газарые гам хайрагүйгөөр сохиһон аадар үглөөнэй ороһон аад, мүнөө жэжэхэн шэжэн бороо болон уушхаржа, шүхэрнүүд доро байһан хүлээгшэдтэ балай хайн бэшэ хэбэртэй. Тиигэжэ байтарнь, мүнөө таһаржа, ударжа байһан үүлэнүүдэй араһаа наран гаража ерээд, энээнһээ хойшо хэзээдэшье хоргодохогүйб гэхэн мэтэ тойроод одоол налайма гоё болошобо.

Эгээл мүнөөдэр Бата тухайгаа огто бодонгүй, юрэл айлшадые хүлээжэ байһан мэтэ байһанаа, Баярмаа хээтэй ойлгоод, одоол гайхаба. Поезд гү, али машина гү – имагтал, холоһоо ерэхэн ямар нэгэ юумые угтажа байгаа хаа, ерэгшэдэй дунда нэн түрүүн Батаяа эжэлүүдгүй хараашалдаг аад, мүнөөдэр оройдоо тиигэхэ һэдэлгэ гаргахаяа бодоогүй ха юм.

Удангүй «Владивосток – Москва» гэжэ яаралтай, түргэн поездын ногоон толгой үзэгдөөд, перрон дээрэ хараһаар байтар хүл хөөрсэг бодоно. Зариман баруун зүг руу ябаха ханаатай, хууха вагонынгоо али багта тогтохо байһаниие тааха гэжэ яараһан зон оролдоно, нүгөөдүүлын угтажа байһан янзатай улын, улын, хажуугаарнь сэрбэгэнэлдэн үнгэржэ захалһан түрүүшын вагонууд соо юушье обёоронгүй, хүзүүнүүдэ һунаажал байха юм.

Тиигэхээр поезд ябадалаа аалидхан, угза-тагза гэжэ тогтобо. Ехэ, хариин айлшадые угтаха байһандаа хүрдэшэһэн басагаханай хажуудань ерээд, тогтоһон вагон тээшэ дүмүүхэнээр түлхижэ, «Гансата зүрхэтэйгөөр эхилэ! – гэжэ Баярмаа хээтэй шиияса шэбэнэбэ. – Нэгэтэ иигэжэ, хэн, нэгэндэ найдаад байха болоо хаа, хэзээдэшье энэ айдаһаа диилэхэгүйш!» гэжэ аалиханаар нэмээд, өөрөө угтагшадай эгээл хойно гаража, угтагшад болон ерэгшэдэй ноёдой хоорондо харилсалгын талаар ямар нэгэ удааралгын болоо хаа, гансата оролсохоор бэлэн болоод Баярмаа хээтэй ябаба.

Долоодохи вагоной тамбур дээрэ үргэн шарай дээрээ үргэн гэгшын энээбхилэл бадараан няаһан хитадууд хойно хойноһоо үзэгдөөд, перрон дээрэ буужа эхилбэ. Эгээл түрүүн буугшань делегациинь хүтэлбэрилэгшэ хэбэртэй ВАРК-ын президентын мантан томо бээдэ сэхэ дүтэлжэ ябатарраа, хаанаһаашьеб бии болоһон хоёр гоё басагадай гар дээрэ байһан сагаан эдээнэй дээжэһээ, хилээмэнһээ болон даһанһаа энээбхилэлээ бүри үргэн болгон, амтархан байжа хүртэбэ.

Эгээл һүүлдэ, газар дээрэ гансата гэшхэхээс түбэгшээһэн мэтэ залуубараар үзэгдэхэн нилээн наһатай хүн тамбур дээрэ бии болоод, тэбшэжэ ядан байхадань, бусад хитадуудын дарья табилдан, гарһаань хүтэлэн шахуу перрон дээрэ буулгаад, тэдээн мэтэ эдээнһээ хүртэхыень баадхаба.

Хүртэмсөөрөө, энэ хэрэгтэ хабаагүй юм шэнгээр хажуу тээшээ боложо, ягдагар юумэн зогсобо.

Энэ үедэ платингаа хормой дээрэ хэдэн хилгаана обёороод, тэдэнээ оролдосотойгоор абаха гэжэ байтараа, зайн галай сохисодо дайрагдахан мэтэ Баярмаа хээтэй толгойгоо үргэжэ, тэрэл зуурада тэдэ хилгаанууд тухайгаа мартаад, нэн түрүүн бултанһаа халта хажуу тээ зогсоһон хүндэ анхаралаа хандуулба.

Тэндэнь – Баярмаа хээтэйн саг үргэлжын зүүдэн мэтэ болон мүнхэрһэн Батань зогсожо байба. Баярмаа хээтэйн хүлнүүд эзэгүй болон тохигод гэжэ, тэрэ «Батамни!» гэжэ шал дүлиишье хүнэй дуулахаар нэгэшье үгэгүйгөөр хүхирөөд, перроной муухай нюруу дээрэ хэхэрэн һагад хуушаба...

Харин эндэ боложо байһан угтамжын хойноһоо адаглан зогсожо байһан Бата-сан ямаршьеб эхэнэрэй «Батамни!» оог табин, хэхэрэн хуушахыень баруун нюдэнэйнгөө нэгэ хажуугаар обёоржо үрдээд, тэрэнэй зосо гэнтэ бодоһон багсаамжалгын ольбондо абтан, тэрэ зүг руу харахадаа, зүрхэнийнь түдэгэсэн түргэнөөр сохилжо, тэрэ «Баярмаамни!» гэжэ аалиханаар, абяагүйгөөр хашхараад, даб гэн, тэрээндээ дүтэлжэ, жара гаран жэл соо хүлэжэ эсэһэн энэ һайхан дангинынгаа урда үбдэг дээрээ һалд унаад, инаг ганса эрдэни, зэндэмэниэе шангаар тэбэрин, нулимсаар дүүрэн һайхан нюдэнүүд руунь таалажал мэдэбэ...

Г а р ш а л

Дуран гэжэ абьяаста шэдийн толон доро хэзээ нэгэтэ ябажа үзэһэн хүн бүхэн, тэрэ үеын үглөөнэй огторгойдо гэгээн сагаан үдэр яларшаһан **Эжэл хоёр мүшэдые** гайхан, һайхашаан, хараа, үзөө юм.

Мүн **Дуран** гэжэ онсо юумэһнээ хэзээ нэгэтэ зобоһон, тулиһан, мүшэтэ хүни сэгээрһэн талын шэдитэ дайда руу гансаараа гуниглан ошожо үзэһэн зон баһал тэдэниие хараха шэдитэ хүртэһэн байна.

Тэдэ мүшэдэй гэрэл аймшагтай абьяастай, нүлөө ехэтэй байгаа юм.

Тэдэ мүшэдэй эльгээжэ байһан туяа-гэрэл аймшагтай энэрэлтэй, урихан шэнжэтэй һэн.

Тэдэ мүшэд хэзээдэшье унтаршагүй гэрэлээрээ агуу дурантаяа хэзээ нэгэтэ хахасаһан, гээһэн хүн бүхэниие энхэрэлтэ дулаагаараа эмшлэн, аргадан байгаа юм.

Тэдэ мүшэд хэтэдээ замбиин орой багаар үлэһэн мэтэ мүнхэ гэрэлээ Газар тээшэ ябуулжал, ябуулжал байгаа бэлэй.

Манай ханахада, эрэ эмэ хоёрой хоорондо бадардаг инаг дуран үнэхөөрөө бии болоно бэшэ гү?

Магадгүй!!!

Улаан-Үдэ хото.

2002 оной декабриин 8–2003 оной январин 20.

2010 оной майн 29-һээ – июниин 13 болотор шэнэлэн захибарилалдаа.

Ум дари дудаари дүрийн суухаа...

НАЛГАЙ НУДАЛ

Туу жаа

ЭХИН

Булай сэлмэг, одото хүни болобо. Тиигэжэ хаянай ходо орожо байһан ута, унжагай бороонууд одоол замхаад, аажам хүнийн оршондо байгаали үһээрэн бааяжа, иирагхан манабтар юумэ түхөөгөөд, айхабтар зохид боложо, ниидэшэхэ мэдэрэл асаран хэрюулхэбэ. Агаарай оршон ямаршьеб арюун, хэрюусүүлхы шэнжэтэй боложо, газар замби хоёрой хэргэгжэһэн түбиие ямаршьеб огсом шэдитэй юртэмсэ тээшэ татаһан шэнги байжа, газар замби хоёр бэе бээтээ ниилэхэн мэтээр үзэгдэжэ, ямаршьеб онтохон соохи байдал мэтэ оршолон тогтоод байба.

Удангүй арбан табанай хара хэмээхэн маряаһаар гаража, гаралгань хододоо гэнтэ байдагаараа зандаа үлөөд, урдахи үндэр хярануудай орой багта тогтожо, «Саашалхамни гү, али эндээ үлэхэм гү?» гэхэн шэнги миралзан байхадань, «Наашаа, дээшээ дүүлин гара!» гэхэн мэтэ огторгойн мүшэнүүд эмнин, толотон, элэтэн туяараад, Тэнгэрийн Зүйдэл унжын, унжыһаар балартажа байтараа, дахинаа огсомоор толотон, энэ үедэ бии болоһон харада байра бии болгоһон шэнги, шанха орой багтань гүн оёортой хара нүхэн бии болоһон шэнгээр Дагбада ханагдаба.

Хүнийн ямаршьеб тад ондоо мэтэ абяануудта шагнаархан, түүдэбшынгээ гэрэл шадаал ехээр халхалха ханаатай хуубашье, шиигтэй, хэрюун оршон соо түүдэбшэгүйгөөр хоножо бирахгүйб гэжэ ойлгон, ханаа алдаад, гэдэргээ эрьелдэжэ, хамганайнгаа хушалга болоһон томо субаяа оролдосотойгоор заһаад, уриханаар харасаараа эльбэн байтараа, зог татаба.

Гэнтэ бүри дүтэ нохой хусаһан мэтэ боложо, Дагбын түүдэбшээ унтаранга ханаатай үндэгэд гэхэдэнь, «Боли!» гэжэ тэрээндэ зандарһан мэтэ юуншьеб энэ хүнийн түби соо бии байжа, тэрэ эжэлүүдгүй тогтобо. Энэл үедэ талада буужа байһан манан үдхэржэ, хужааг, хуужаагаар хуунагтан, үе үе болоод иираглаһан, халта тараһан мэтэ болоходонь, одоол эсэслэн сүлөөрэн гараад, дээшээл дүүлиһэн харые үүлэн юм гү, али

харьмаг гү – тэрэ дахинаа халхалжа, хүйтэбэр элшэнүүдын манай газарта арайл хүрэхээ болиһон мэтэ болоод, оршон тойронхи дайдынгаа жэхымэ болоһониие Дагба угаа хурсаар мэдэрбэ.

«Һамасуумни унтаж байгаа хадаа хайн байна. Энэ баһа юумни намда хэлэһэн мэтэ болобо гээшэб? Юун гэтэрээ зосоомни муу боложо, һанаамни яатараа зобожо эхилбэб! Али улаантан дээрэмнай орожо ерэхэнь гээшэ гү? Үнөөхи ЧОН мон гэдэгын? Зүгөөр тэдэ наашаа гараха үды. Энэ лаб... Али дэмы газарта Шитинэй отрядһаа таһараа гүб? Яагаашье һаа, тэдэ улаантан гэдэгын минии зөөрии, мал, адууһыемни хүсөөрөө буляжа абахань хэбэртэйл! Теэд һаһаяа эдижэ, нарбаяа сайжа гаргаа болоһон хүбүүтэ абарха ёһотой бэшаалби? Лаб, тиимэ!» гэжэ тэрэл зуура бодоод, Дагба буугаа, һэлмээ өөр тээшэ болгоод, винтовкынгоо шабха татаадхива.

Гэнтэ нохойн хусаха бүри дүтэ соностоод, улам ойртожо, хэниешьеб борожо байһан мэтэ болобо. Тиихэдээ, эхэнэр хүнэй абяншуу юумэн тэрэнээ зандараадшые абаба аа гү гэжэ Дагба бодоод, нюргаарнь хүйтэ даашаһаниие тэрэл зуура ойлгобо. Саашаа болохо бүрээ нюрга руунь шэшэрүүлэн шахуу хүйтэ даагаад, унтаж хэбтэһэн һамган хүбүүн хоёр тээшэ дүтэ болон, тэдэнээ үшөөл мэдээжэ бэшэ аюулһаа халхалһан мэтэ болоод, винтовкоёо хэнэйшыеб урдаһаа тодхохоёо бэлэн болоод байба.

Хүлээгдээгүйгөөр түүдэбшынь гал гэнтэ ойгоргүйгөөр хүжэрэн носожо, тэрэнэй огторгой өөдэ тэгүүлһэн дүлэн соо хэншыеб гү, али хэдшыеб бии болоһондол Дагбада һанагдаба. «Арьяа баала, ум маани бад май хум! Ум аа ум!» гэн наманшалан һуухадаа, хэнэйшыеб тэрэниие анхаралтайгаар шэртэхые махабадайнгаа хубихан бүхэнөөр мэдэрэн, зосоонь бодожо байһан айдаһые даража, буугаа гансата хүргэхөөр болгон, ама руунь һомо шаажа баряад, хүбүүн һамган хоёроо харанхы сооһоо элээр дүтэлһэн аюулһаа аршалхаар бүри бэлэн боложо, тэдэ хоёройнгоо болон элдэб аюул нюуһан харанхы хоёрой хоорондо гараһандал өөрыгөө һанан, юундэшыеб бэлэн болоод һуужал үгэбэ.

Һэрюун, мэнэ хүйтэжэхэ болоһон зунай һүүлэй һарын агаарта, нохойн хусаан тодоор зэдэлэн наашалжа, түүдэбшэдэ бүри дүтэ ерэхэн мэтэ аад, гэнтэ замхажа, хүн гү, али үшөө юун бэ – тэрэниие ехэ анхаралтайгаар шэртэжэ байһан мэтээр тон элээр мэдэрэгдэжэ, Дагба дагжа хүрэмэ хүйтэнэй нюргаарнь гүйхые, тэрэл зуура хүйтэн хүлһэнэй жэрхэдэһэ хүрэмөөр нугарһыень зубшан урдахые ойлгожо, булайгаар жэхэгэд гэбэ.

«Дагба, хара даа наашаа! Анхаралтайгаар хара! Һананагши, тэрэ үбэлые? Агнаха дуранайнгаа хорхойе садхаажа ябаа хамнайш. Эгээл тиихэдэ угаагаа болоһон алтаяа одоол гартаа оруулаад, бусажа ябатараа аюулда орожо, энээхэн һудалай эхиндэ, иирагхан ой соо нэгэ һамганай хүбүүнтээ

зууража үхэхээ байхадань, иймэ байдалда орошоһон жаалдамарнуудые хайрлаха сэдхэлгүй, алгыень булай ехээр хомхойржо абаад, тонилхынгоо урда үнэн сэхэ нохойемни алажа, саашадаа гэдэргээшье харангуй тонилоо хамнайш! Хананагши?» гэжэ зосоонь юм гү, али хаанань юм – тэрэнэй шэхэнүүд иимэ үгэнүүдые угаа һонороор сонособо.

Буугаа бүри шангаар адхаад, байра дээрээ согсогод, согсогод гэн, айдаһаа өөрһөө туухые оролдожо, аймшагтай абьяастай долгин шэнгээр ерэжэ байһан ханаагаа өөрһөө тууха гэхэдэнь, тэрэнь Дагбын ямаршые хүсэлэлдэ орохо хэбэргүй, диилдэнгүй, эбхэрэн ерэхээр ерэжэ, бүхы ухаань эзэлбэ...

... Энэ ушар Дагбын залуу, үшөө айл боложо үрдэггүй ябахадань, эгээл эндэ, Һалгай Һудалда болоһон юм. Дундашаг шадалтай, үнэн байдал тухайгаа хэлэхэ болоо хаа, үгытэйшг айлai хүбүүн байһан Дагба агнаха айхабтар һэдэбтэй, тэрээгээрэ гэртээ яһала горитой олзо оруулдаг байһан юм. Энэшые удаа агнуурида гараад, нэгэл шэлүүһэн олзотой, үшөө бүри ууртай юумэн бусажа ябатараа, тайга соо һүүлшынгээ хонолго хээд, үглөөдэрын бодожо, Һалгай Һудал соо, тэрэнэй эхиндэнь, бугануудые хараад, тэдэниие унагааха гэжэ маряажа, урагшагүйдэнхэй Хөөрхын талада мори, шаргаяа орхиһон айлдаа ошохо ханаатай гараад ябаба.

Тиигээд Һалгай Һудал сооһоо эгээл талада гараха багтаа тушаан боложо тэрэндэ дайралдаһан дохолон бугые буудажа унагаагаад, тэрэнээ үбшэжэ, бутаргажа дүүргээд, мэшээглэжэ, томо нарһанай хүдэр мүшэрнүүдтэ барижа уяад, найдамтайгаар үлгэжэ, энэ Һудалай адагта байрлаһан айлда орхиһон мори, шаргаяа асаржа, мяхаяа абаад, одоол гэр тээшээ харихаяа ябажа ябатараа, тэдэ жаалдамарнууд дээрэ сэхэ буужа ерээ һэн.

Хараха янзада дүшөөдтэй ород һамган ямаршыеб анда бажуулгаа юм гү, али тушаан боложо, ямар нэгэ аюул ушараад, ехээр унаа, дуһаа юм гү – дэмыржэ хэбтэһэн хүбүүгээ шэлбүүһэн болоод гэшүүһээр хэһэн нагшуурга дээрэ шэрэжэ ябаһанаа, шадалынь эндэл халаһан хэбэртэй, тэрэнтээ эргэлээд, зуураха туйлдаа хүрэнхэй хэбтэжэ байба. Нохойнь баһал шархатанхай, хара һүүлээ халта хүдэлгэхэдэл шадалтай янзатай хүбүүнэй тархиин хажууда хэбтэбэ.

Эхэнэр толгойгоо арай шамай үргөөд, тулижа ядаршаһан шарай дээрээ баярай нулахан ошо бадаргаагаад, тэрэнь тэрэл зуураа гансата унтаржа, арай шамай уралнуудаа бэе бэһээнэнь һалгаан, иигэжэ шэбэнэбэ:

– Маанадые абарыш! Вознесеневкын зомди. Мүнгэ түлэхэб! Бага бэшые...

– Юу бэдэржэ, тайга соогуур тэнэжэ ябаһан зомта? – гэжэ Дагбын гайхаһан шэгтэй асуухадань, эхэнэр зубхийнгаа саана нюдээ нюужа,

хүндөөр ханаа алдаад, юуншье гэжэ харюусабагүй. – Зай, зай... Харюусаха дурагүй хадаа хэбтэжэ байгты! Би мориндоо ошоод ерэхэмни! – гэхэдэнь, эхэнэр аалиханаар, абяагүйгөөр шахуу уйлаба.

– Бү орхиш даа, тала! Бү орхиш! Христос бурханаар гуйнаб!

– Юу хэжэ ябаһанаа хэлэхэгүй аад, юундэ иитэрээ гуйнаш? Би мориндоо ошоод ерэхэмни гэхьемни дуулана гүбши! – гэжэ Дагбын хэлээд, эрьелдэхээс хэдэхэдэнь, эхэнэр шадалаа суглуулан, тэрэл аалиханаар хэлбэ.

– Эсэгэшни Сэрээтэр гүб даа? Тэрэшни минии эсэгын тала байһан юм. Абарыш даа...

– Өөрыншни эсэгэ хэн бэ?

– Силантий.

– Аа, дохолон Силантий гү? Алта бэдэрхэ ханаатай ошоһон аад, минии баабай хосороод, гансаараа амиды бусаһан хүн гү? Мэдэхэл юумэн үгы бишибы даа. Баабайемни хороһон хүн шинии эсэгэ байһан боложо магад! Зай! Хүлээжэ... хэбтэжэ байгты!

– Угайхдаа гал носоогыш!

– Шиирэмни дууһашоо! Агнуурияа дүүргээд, мэнэ гэртээ хүрэхээс ханаһан хүн бшууб.

– Ах! Бузар лэ хүбүүн байнаш даа!

– Ши – и, ехээр бү хараа! Дохолон Силантий баабай хоёр энэ, тэрэ юумэ олоһон байгаалтай?

– Юугээ хэлэнэш даа?

– Ёжэгтэй! Тээд та хоёр жаалдамарнууд юугээ бэдэрһэн болонот? Үбэлэй янгинама хүйтэндэ...

– Түлээндэ ошоһон аад... – гэжэ эхэнэрэй үгэлжэ захалхадань, Дагба тэрэниие таһа дүүрбэ.

– Ёһоор хүхэшьегүй... зон аад... Мори, шаргашьегүй... Ай, энэ бишыхан хүхынь хэды хурсашье хаань, түлээ бэлдэхэдэ, балайшье ехэ туһа асарха аргагүйл! Тиимэ хэн хойноо, яахаяа – хэлэхэ, болихоёо бодожо хэбтээрэйш. Хүлээгты! – гээд, багахан ёжэгүүдээ хажуу тээшэнь хаяад, гэдэргээшье харангүй Дагба ошобо.

Мори, шаргааа орхиһон айлдаа ерээд, бууза, хуушуур тогооной архитайгаар барагаар баряад, халтар хараяа шаргадаа оруулжа, аалихан бүншүүлһээр томо наһандаа ошожо, мяхаяа ашаад, хэбтэжэ байһан ородуудтаа ерэхэдэнь, тэдэнь хүдэлхээшье болинхой байба.

Дагба нүдээс хюрылган наманшалаад, тэргэ дээрһэнэ буужа, тэдээндэ дүтэлбэ. Тиихэдэнь эхэнэрэй зубхинууд хүдэлһэн шэнги үзэгдөөд, Дагба зог татаба. Тиигэжэ байтараа, хамар дороо өөрыгөө уйгарлан хараагаад, хүбүүн эхэнэр хоёрой хоорондоһоо хэдэн сүүмхэнүүдые ходо татан абаад,

саашаа боложо, шарга дээрээ абаашаад, нээжэ харахадань, тэдээн соонь уга хүндэ туулмагхануудтай юумэнүүд борсойлдон байжа, улаан зүрхэнэйн сохисые хараһаар байтар түргэдүүлбэ.

Үбэлэй наранай балай хурса бэшэ мэтээр үзэгдэһэн гэрэлдэ ялас гэн, элһэн гэхэдэ, дан элһэн бэшэ, угаа жэжэхэн шулууханууд мэтэ аад, түмэршүү шэнжэтэй юумэн тэдээн соонь дүүрэн байжа, Дагба шүүд-шүүд баяртай хашхараа манарһан агаар руу табижархин алдаад, тэрэ гэнтэ тад ондоо боложо, юумэ хулуужа байһан хүндэл гэдэргээ харан зог татаад, хулгай нюдөөрөө тойрожо хаймадан хараашалсагаагаад, тэдэнээ һөөргэнь хэн уяжа, бугынгаа мяхан доогуур наринаар нюугаад, хэбтэгшэдтэ дахинаа юундэшьеб марьяан һагад дүтэлбэ.

Тиэхэдэнь эхэнэр нюдээ нээнхэй, тэрээн руу сагаан-эрэзгээрээ хаража, уралнуудаа арай шамай задалан, аалиханаар аад, батаар үгэ алдаба.

– Зай! Ши маанадые хүлдэхөөжэ үхүүлхээ ханаа хүмши даа? Тиигэбэл хүбүүнэймни үбэр соогуур нууляад, саарһа гарга. Тэрэнииемни абаад, шатаал хаа, олохо гэжэ оролдохо хүн аабзаш. Тэрэ саарһан дээрэ Алтан горхоной байһан газар тэмдэглээтэй ха юм! Эсэгэнэрнэй алтаар угаа баян хүүюуртэй бишыхан горхо олоһон юм. Бусаха замдаа тэрэнэйнгээ хубаари тухай үгээ ойлголсонгүй арсалдаад, минии баабай шиниихие хутагаар хадхажа алаа. Теэд миниишье баабай арай шамай хүнэй байдаг газарта гараа. Шинии баабай Силантииешье буудаад, бузар муухай шархатай болгожо үрдэе бшуу. Шархияа хатаахынгаа урда... Тэрэһнэнь боложо, миниишье баабай үни болонгүй наһа бараа һэн. Аба, аба! Тиигээд өөрынгөө үхэлдэ ошохо замдаа хэрэглэ! Тэрэ саарһаншни – хаарта! Зүгөөр Силантий Силычай үгэ дээрээ намда хэлэһэн бишы – ыхуун заабари бии юм. Теэд тэрээн тухай би шамда юушье хэлэхгүйб. Яагаашье һаашни... Бишье даа халаа бэшаальдэе! Хүл, гарайнгаа бии, үгыешье оройдоо ойлгоногүйб. Харин маанадай бажуулгаһан хойно тэрэ эшээндээ ороогүй ябаһан баахалдаие алаашье хаа, өөрөөшье, Шааригтаяа нилээн баһал бажуулгаабди... Хүбүүмнишье... Жаалда! Нилээн шангаар... – гээд, нулаханаар нугшарһан мэтэ абья гаргаад, хүндөөр амилба. – Ябашоогүйдөө, би шамда үшөө нэгэ иимэ юумэн тухай хэлэхэб. Шинии уг саашанхи хэдэн үе болоод, сүм таһалдаха... Ойлгоно гүш? Харин манай уг маанад дээрэ таһалдаа. Буусамнай үрмэдүүлдэ дарагдахань. Шинии баабайн хараал хүсэлдэбэ гэшэ. Минии хүгшэн эхэмни эльбын юумэтэй байһан юм. Волхвануудай... Танайхяар харын ааб даа. Харин манайхяар ведьма байгаа. Бил тэрэ шэдиенъ абаһан хүм даа. Шамайе, һамгыешни, хүбүүешни, ашыешни – би хүбүүнтгээ, Шааригтаяа сагайнгаа ерэхэдэ, манай түгэншэлһэн түби руу абахаб. Харин бэшэн... Хэниинь яагаад хосорно, намда хамаагүй. Таанад

заал хаа, энэ Халгай Худалдаа бусадаг байхат. Өөр өөрынгөө сагта... Зай, бишни энэ Халгай Худалай, тэрэ Алтан горхоной үмэнэхи дайдын эзэн болохомни гэшааб даа! Зүгөөр шинии угай дүүрэтэр тиймэ ябахаб. Һүүлдэнь шинии үри хадаханууд намайе хэлгэхэ... Баяртай! Хаа – хаа – хаа... – гэжэ бүри арай дуулахаар хахираар тэрэ хамганай эльгэ хатахаданьшые, Дагба анхаралаа балай хандуулбагүй. Юрэл эхэнэрэйшые шархияа хатаахыень хүлээхэ гэжэ шийдэбэ.

Дүтэ ургажа байһан гурбан нарһан доро газарыень саһанһаа сэбэрлэжэ, тэндэнь гал түлээд, моринойнгоо хэды үргөө, буухираашые һаань, һээнүүдые шэрэжэ абаашаад, нохойнь үшөө амиды байхада, хүхөөрөө үнсэгдэжэ, амияа табихадань туһалаад, галайнгаа хажууда дулаасажа, тэрэнээ хайнаар түлээд, гүйхэншые хаа, үргэн нүхэ малтажа, гурбуулайень жэрылгэн, нүхэн соогоо хэбтүүлээд, наринаар булажа, гэшхэжэ байгаад нягта болгон, тойронхи газартаяа нэгэ жэгдэ болгоод, шаргадаа һуужа, хирэ болоод лэ тугаарайнгаа сүүмхэнүүдые лаб эндээ гү гэнэндэл һабардан, гэр тээшээ яаралтайгаар хатаргаа бэлэй...

– Һананагши, Сэрээтэрэй Дагба? Һананагши? Намтай ябахаар бэлэн гүш? Али бэшэ гү? – гэнэн мүнөө хирэдэ угаа танил абяанай дуулдахадань, Дагба хүл, гараа хүдэлгэжэ шадахаяа болёод, байрадаа хэтэдээ няалдашаһан шэнги, толгойнь хоохон лонхо мэтэ боложо, «Би ошохогүйб! Иимэ байха ёһагүй! Ёһогүй! Ёһогүй! Юундэ иимэ байха ёһотой юм? Үхөө хадаа үхөө! Юундэ амиды ябаһан зондо һаад ушаруулха ёһотой юм? Аа – аа!» гэнэн бодолнуудай таһархайнууд лэ балтадал тэрэниие үнсэгдэн, Дагба ямаршые хүсэлгүй, шадалгүй болоод, түүдэбшынгээ хажууһаа хуга харайн бодоод, сухигар сагаан болонхой юумэн зогсобо. – Харин хамган хүбүүн хоёршни хэды зобоо, туляашые хаа, амиды үлэхэ. Танай угай таһаралай саг үшөө ерээдүй... ерээдүй... ерээдүй... – гэ гэнээр эхэнэр Дагбаһаа холодохон мэтэ болобо.

Гэнтэ дуулахадань, нохойн хусаха абяан бүри саашаа болоһондол үзэгдэбэ. Бээ хүдэлгэжэ үзөөд, аалиханаар һалирһаар ошожо, эмээлэй арын бүүргэдэ нэмэрюулээтэй аргамжа абаад, «Дан нарин бэшэ гү даа?» гэжэ һанаа амараар бодожо, хамган хүбүүн хоёроо тон хайнаар хушаад, түүдэбшэ дээрэнь шэнэ түлээ асаржа, үшөөл удаан носохоор болгоод, худал өөдэ үгсэн ошожо, үнөөхи гурбан нарһандаа өөрөө ойлгоогүйдөө тэрэл дары хүрэжэ ерээд, тэдэниие анхаралтайгаар харан байһанаа, «Хаарта тухайгаа хамгандаа хэлэлһэмни болоо!» гэжэ өөртэнь хабаагүй юумэн мэтээр һанаад, түхэрэлэн, түдүүли болгон, аргамжынгаа нэгэ хажууе бүхэлжэ, хоолойдоо ягдайса углаад, тэндэнь байһан унуули модон дээрээ гаража, тэнсүүриез олон найгаргажа байһанаа, шийдэнгезр доошоо алха-

лаа хэн... Тиихэдээ «Юугээшье хэжэ байнабиб даа?» гэхэн бодол толгой соонь бүрилдэжэ үрдээд, ухааниинь хэтэдээ балартаа хэн...

1

Угаа аажамаар мihэрэн унтажa хэбтэhэн хамганайнгаа толгой дорооо Солбон Гунтыпов гараа абаад, хэмээхэн бодожо, үлгы соо хэбтэhэн бишыхан хүбүүгээ эрхэлүүлэн хагад хаража байhанаа, аалиханаар ошоод, мүр дээрээ дайралдахан хубсаха хаяад, тамхияа абамсаараа, газашаа гаража, хэрэлсынгээ дээдэ табсан дээрэ хууба.

Газаа аажам хүни зонхилжо, юуншьеб таршаганажа, хаа-яа нохойнуудай залхуурангыар һаб-һоб хусаха соностон, тэрэ таршаганаан хусаан хоёр лэ шэмээгүй, нам оршолониие сүм эзэлхэн мэтээр дуулдаад, Солбоной зо-соо миин лэ эдэ бүгэдые тэмдэглэлгэ шэрээбэ. Тиигээд мэнэ һая харахан зүүдэндээ бусажа, ехээр гайхалан шэгтэй шэлээ һабардажа, ямаршьеб ойлгогдошогүй абья гаргаад, тэрэл зуура һанаа алдаба.

Юуб гэхэдэ, тэрэнэй нарайда үгы болошоһон эсэгэнэ зүүдэндэнь үзэгдөө бшуу. Улаантанһаа, ЧОНовецуудһаа зугадажа, тайга руу гаралан аад, тэнэжэ, тэнэжэ, нөөсөнүүдэйнгээ дууһаха тээшээ болоходонь, һөөргөө зондо бусажа, бээ тушааха гэжэ хамгантаяа хэлсээд, Һалгай Һудалай бүри наана, талада шахуу гараад ябатараа, хонохо гэжэ хэлсээд, унтажa хэбтэhэн хүбүүн хамган хоёроо гэнтэ тэрэ хүниндөө орхёод, хайшаашьеб ябашалан гү, али орошоһон юм.

Мүнөөл Солбон гайхана. Тээд хайшан гээд, тэрэ зүүдэндэнь ерэхэн эсэгээ таниһан болоноб? Юрэл зүүдэндэнь ерэхэн эрэ хүниие баабаймни гэжэ тоолоол бэшэ гү? Али үнөөхи шуһанай татаса гээшэнь эндэ зэмэтэй гү?

«Ши үглөөдэр ошоод, Һалгай Һудалда байдаг залуу мал харадаг гүүртэ тушаажа абахамни гэжэ мэдүүлхэ ёһотойш! Заабол! Ошоод лэ мэдүүлхэш!» гэжэ тэрэ хүнэй хэлэхэн үгэнүүдынь Солбоной ехэ гайхал хүрүүлээ. Юундэ заал һаа Һалгай Һудал? Захада, зонһоо холо хажуу тээ байрланан гүүртээр юу хэхэ хүнбиб гэжэ бодоходоо, жэл саана институтдаа гэнтэ хаяад ерэхэниинь, жэгэндээрхэн юумэндэл хамга абаха гэхэн бодолдо абтаһаниинь, тиигээд заал һаа, хүбүүтэй болохо гэжэ эрмэлзэхэниинь – эдэ бүгэдэ мүнөө болоходоо, өөртэньшье гайхал түрүүлхээрээл түрүүлнэ бэшэ гү?

Солбон һанаа алдаад, тамхияа дахинаа носообо. Түрүүшын, эгээл амтатай һоролго хэжэ, аман сооһоо сахаригтуулан гаргаад, огторгой өөдэ харахадаа, «Һалгай Һудалда огторгойньшье онсо гоё!» гэхэн бодол толгой соонь бүрилдэн бии болоод, Солбон толгойгоо һэжэрэн, харанхы руу, хэндэшьеб хандаһан шэнги аалиханаар дуугарба.

– Яахан хашартайгаар ороһон бодол бэ? Солбон Дагбаевич Гунтыпов гэжэ хүн багша болохоёо болёод, үхэршэн Солбон Дагбаевич Гунтыпов мүндэлхэнь гэшэ гү? Тээд энэ Хөөрхэ соошыё юу хэхэбши даа? Кочегарка соо хүдэлхэ гэшэшни тиимэшыё хайхашаахаар ажал бэшэ даа! Тиимэ... – гэжэ лаблаһан мэтэ болоод, агаар зүһэн шийдэнгээр гараараа сохёод, бодолгоёо үргэлжлүүлбэ. – Гансал Гыпылмамни юун гэхэб? Эгээл голын – эжымни? Намасу Хэлхээнэвнэ? Битнай үхэршэн, буруушан болошохомни гэжэ сонсохо болоно гүб? Ай даа! Эжымни голхорхонь гэшэ ааб даа! Гансаараа намайе хүл дээрэмни бодхоогоод, институт дүргүүлхэ гэжэ, хөөрхэймни, яһалашыё оролдоо даа! Зай, тээд яахабши?! Шийдхэбэри абтаал хадаа абтабал гэшэ ааб даа! – гэжэ хамар дороо гүбэрөөд, хургыень шатаажа захалһан тамхия газарта галайн улагад гэтэрнь түргэнөөр хаяад, гэр руугаа яаралгүйгөөр орожо ерэхэдэнь, гайхашаһан юумэн нюдэнүүдэ нэр хурагүй сабшан, хамганиинь орон дээрэе хууба. Дэрынгээ дэргэдэхи дэн носоогоод, даараһан шэнги жэһын һагад хуужа байба бшуу.

– Гыпылмаа, юун болооб? – гэжэ асуухадань, тэрэнь тон анхаралтайгаар үбгэн руугаа шэртээд, аалиханаар харюусаба.

– Ехэ һонин зүүдэ харааб... Танигдаагүй эрэ хүн һалгай һудалда үхэршэн болохо ёһотойт гээл. Солбон! Минии айдаһамни хүрэнэ! – гээд, Гыпылмаагайнгаа жэхэгэд гэнги хуухадань, Солбон одоо гайхаба.

– Юун? – гээд, унтаридаа дүтэлжэ, хажуудань һалд хуугаад, һамгаяа шангаар тэбэрин, толгойень уриханаар үндэбэ. – Тээд ошохол болоо гүбдее!

– Тиигээл саашань! Ой! Зүгөөр минии зосоомни айхабтар ехэ айдаһан бодошобол! Энэ юун бэ?

– Бү ай! Тэрэ эрэ хүншни минии баабай...

– Оройдоо хараагүйб гэгшэ гүбши! Тиимэһээ хаанаһаа танинабши?

– Юрэл, баабаймни гэжэ ойлгоноб! Шуһамни татаа юм бэшэ гү?

– Шамайе тиийшээ ошоод байхадаа, юушыё олохо гэнэ. Тээд тэрэшни юун гэшэб?

– Одоол бү мэдэе!

– Ай! Эжышни мэдэхэ гэнэ хамнай!

– Хэн тиигэжэ хэлээб?

– Тэрэ зүүдэн соомни ерэхэн хүн! Үглөөдэртөө эжыдэшни ошоё!

– Тиигээл, тээд... Харин мүнөө унтажэ үзэе.

– Унтагдаха гү даа-аа?

– Хари, туршайл даа...

Абьяагүй ойро зуура хэбтэд гээд, буруу хараад хэбтэһэнээ, эрид эрьелдэжэ, үбгэнэйнгөө хүзүүе сэрбэгэр сагаан гарнуудаараа уриханаар орёо-гоод, арай дуулдахаар Гыпылмаань шэбэнэбэ:

– Һалгай Һудалые шүдхэртэй гэлсэдэгынь юун агшаб?
– Үнэхөөрөөшье, зон тиигэжэ хэлсэдэг! Теэд тугаараймни хүн тэдээнһээ
бү айгты гэнэ һэн гү? Энэнь юун гээшэб?

– Ой!

– Яагаабши?

– Шүдхэр, үхэдэлтэй хэлсээ баталһан юм мэтэ...

– Бараг гээб даа! Этигэдэггүй хүн ха юмбиб!

– Зүүдэн тухайгаа эжыдээ хэлэхэ гүбди?

– Үгы! Хэндэшье, шэхэтэй, хэлэтэй амитандашье хэлэжэ болохогүй
гэжэ һананаб!

– Яагаа бузар юм гээшэб!

– Юундэ?

– Нүхэд басагад, эхэнэрнүүдни юундэ гэнтэ тиимэ эрид шиидхэбэри
абаабта гэжэ байжа һонирхохол! Би юун гэхэ болонобиб? Үнэн дээрээ тус
шиидхэбэриимнай угаа һониноор абтаа бшуу. Тэдэнэртээ хөөрөө һаамни,
одоол гайхаха байгаа бэшэ гү?

– Намайгаа байжа байтараа гэнтэ тэншүүрээ гэхэндэл болохо бэшэ
гүш! Тэрэ эмэгтээшүүлшни лаб тиигэхэ...

– Заа! Унтахаяа халташье болибо янзатайбди. Тиигээдшье зонй
бодохоһоо байтагай заримашуулай ажалдаа гарахаар болоо ха юм. Бодожо
сай ууя!

– Тиигүүжэбди! Үнэхөөрөө тиимэ болошоод байнал! Теэд түрүүн ша-
майгаа таалажай байхаяа һананалби!

– Юугээ хэлээ гээшэбшээ! Бай! Бодоһуу! – гэжэ Солбоной гарнуудһаа
зайлан, Гыпылмаа энеһээр бодожо, нэгэ хэды болоходо, эдээнэйнгээ
тахалга соо ошоод, амһарта жэмһэртээрээ ханхинуулан байба.

Солбон Гыпылмаа хоёрой бодоод, сайгаа уужа һуутарнь, хэрэлсы
дээрэһээ хүнэй томоотойгоор ханяхань соностоод, удангүй үүдэниинь
үргэнөөр сэлигдэжэ, отделение эрхилэгшэ Базар Бадмаевич Дариев орожо
ерэбэ. Баһал томоотойгоор мэндэшэлжэ, шляпаяа абаад, ябууд оёдолонь
машина дээрэ тэрэнээ хаян, Гыпылмаагай урилгаар столдо ошожо һууба.

Холын хараатай хэбэртэй нюдээз ониилгон, ониилгон, абяа гарангүй-
гөөр Гыпылмаагай хэжэ үгэһэн сайе оошолжо һуутараа, аягаяа стол дээрэ
болгоомжотойгоор табяад, юун гэхыень хүлэжэ ядашоод байһан Гыпылмаа
Солбон хоёр руу халта харасагаан, хоолойгоо заһажа, аалиханаар хэлэбэ.

– Зай, Солбон шамда кочегаркыншни ажал балайшье һайшаагдадаг
бэшэ гээшэ аабза? Бил тиигэжэ ойллогшоб!

– Тиимэшье гэхэдэ, болохо! – гэжэрхёод, Солбон залд гэбэ. Һүниинь
зүүдэ мэдэһэн юм шэнги, Базар Бадмаевич ерэбэ гээшэ гү? Халта абяагүй
һуугаад, аалиханаар асууба: – Ямар нэгэ дурадхалтай ерээ һэн гүт?

– Тиимэ, дурадхалтай орожо ерээб! – гэжэ Базар халта гайхан хагад хэлээд, сэхэ болон гордойжо, шангаханаар нэмэбэ. – Тиимэһээ шинии иигэжэ һураа хадашни гансата дурадхалаа хэлэхэмни. Һалгай Һудалай залуу малай гүүртые даагшаар ошохогүй гүш даа гэжэ дурадхалхаяа ерээ һэм. Тэндэхи хоёр зуун далан табан буруумнай эзэгүй болошобо. Харууһалжа байһан айлынь наһанайнгаа амаралтада гараад, наашаа, Хөөрхэ руу гү, али хүбүүнэйдээ, Эдэрмэг руу нүүхэнь. Нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, Һалгай Һудалда табиха гэхэн Донгидойнгоо Замбалые хонишодой бригадираар табиха гэжэ шиидээбди. Зай, юун гэжэ һанаха байнат? – гэжэ хэлээд, эртээнһээ уралаа жэмылгэн, урдаа нэгэ зүг руу зэртыжэ, анхаралтайгаар шэртэн һуушахадал гэбэ.

Гэр соо абья шэмээгүй байдал тэрэл агшан зуурада тогтобо. Солбон Гыпылмаа хоёр одоол ехээр гайхалдан, урда урдаһаа эжэлүүдгүй харалсаад, гансата хэн нэгэниинь абья гараха шадалгүй янзатайнууд һууба. Тиихэдэнь Базарай хүдэлсэгүй болоһон шарай дээрэ халта мэгдэһэн шэнжэ үзэгдөөд, тэрэ һуурияа урилан тэршэлжэ, томоотойгоор, шэгнүүр ехэтэйгээр дуугархые оролдон, хоолойгоо заһан сэбэрлээд, аргааханаар үгээ алдаба. Гэбэшье абьяан соонь хүсэд идхалан шэнжэ тодорон гараба.

– Солбон! Гыпылмаа! Тэндэтнай угаа һайн газар лэ даа. Дүтэ наашаа ямар нэгэ гүүртэшье, отарашье, фермэшье оройдоо үгы! Малаа ниилүүлхэмни, алдажархихамни гэжэ ехээр һанаагаа зобохо юумэн үгы. Малай тобиржожо, таргалжа ябаха, бэлшэхэ дайда, дэлхэй элбэг бии даа!

– Шүдхэртэй гэдэгынь юун бэ? – гэжэ Гыпылмаадаал адли тэрээн тухай заабол халташье һаань, мэдэхэ дуратай байһанаа уридшалан мэдэржэ, Солбон эжэлүүдгүй асуугаад, аягүйрхэнгээр ханяасагаба. Харин Гыпылмаа урагшаа дүгдын татаад, «Юун гэгшэ ааб?» гэжэ асууһан тэмдэг мэтэ болоодхибо.

– Юугээ хэлэжэ һуунабши? – гээд, энэ мүлшэ асуудалай хэнэй үмэнһөө табигдаһыень ойлгон, Гыпылмаа руу хёлом гэн Базар Бадмаевич дуугарба. – Комсомолшууд зон аад, иигэжэ хэлэжэ байха гэшэ таагүйл даа... Таанадые тэндэ хүдэлгэдэг болоходоо, комсомол-залуушуулай гүүртэ бии болгохо һанаатай һэмди! Намтай совхозомной комсорг заабол ерэлсэхэ аад, райком руу дуудуулаад, ошохо баатай болоо. Ай-я-яй! Юунэтнай үшөө шүдхэр гээшэб? Энээн тухай би дуулаагүйб, тиигээд таанад энээн тухайгаа юушье хэлээгүйт! Зай гүб даа? – гээд, дахинаа улагад гэн, Базар Бадмаевич Гыпылмаа руу хёлом гэжэ хараад, хараад абана.

– Базар Бадмаевич! Бидэ хамаагүй ошохобди. Зүгөөр мүнөө иигээд, гансата зүбшөөлөө үгэхэ аргагүй байнабди. Эжыгтээ хэлсээгүй аад, зүбшөөгөө

һаа, ахир байдалда орохо бэшаалди? Түрүүн эжытээ хөөрэлдээл! – гэжэ Солбоной халуунаар хэлэхэдэнь, Базар Бадмаевич томо нюдарга руугаа томоотойгоор ханяасагаагаад, томотойгоор хэлэбэ.

– Тэлэе тэли! Тиигэбэл эжытээ хөөрэлдэгты! Хэлсэгты! Тиийн хойноо намда ерэжэ дуулгаарайт!

– Тиигүүжэбди! – гэжэ харюусаад, Солбон үүдэн болотор Базар Бадмаевиче үдэшэжэ, һөөргөө бусаад, һалд гэхэн мэтэ болон, столонгоо саана дахинаа һуужа, одоол айхабтар ехээр гайхаһан харасаяа һамганһаа һалгаангүй хандуулан шэртээд, аалиханаар дуугарба. – Гайхалтай байна. Манай һаналда тон адли һаналтай ерэбэ бшуу. Энээнине юун гээд ойлголтойб, аа? Манай хуби заяан, саашадаа ябаха замнай иимэл байгаа гээшэ гү? Шимни юун гэжэ һананаһ, Гыпылмаа?

– Тиимэ, нэгэтэй гээшэ аабза гэжэ би баһал һананаб. Шишье тиигэжэ гансата һанаа гүбши даа? Тиимэһээ эжыһээшни зүбшөөл абаад, тиийшээ зорихо болоно бэшаалди? Гурбуулан... – гээд, үлгы соо хэбтэхэн бишыхан хүбүүгээ энхэрэн, тэрэнэйнгээ дуугаа үгэхэдэнь, доронь хуурайлаад, бодолгото болон, үлгын хажууда зогсоһоноо, эрьелдэнгүй гэнтэ иигэжэ хэлэбэ. – Баабайншни үгы болоһон нютаг руу харгыгаа татаа хадаа нэгэтээл байгаа юм бэшэ гү? Аа, Солбон?

– Тиимэл даа! Бишье нэгэтэй гэжэ гансата һанаа һэм. Теэд гол удхань юун бэ? Мүнөө дээрээ ойлгохын аргагүй. Эжы юун тухайб даа мэдэхэ гү, али багсаамжатай аад, абяагүй ябадаг мэтэ байгша һэн. Һалгай Һудал тушаа дуулахадаа, ондоошог болошодогыень обёорогшо бэлэйб. Минии багада, ургажа ехэшэг болоһон хойномни, эсэгынгээ захяа дүүргэхэ заяатай хүн бэшэ гүш гэжэ, угаа гунигтайгаар хэлэдэг һэн... Энэнь баһа ямар удхатайб гэжэ мэдэхэ бэшэб даа! Сагайнгаа ерээ һаань, өөрөө мэдэнэ аабзаш, минии хэлэхэ аргамнишьегүй, хүсэлнишьегүй гэжэ эжы нэгэтэ хэлээгшэ! – гээд, үбгэнэйнгөө абяагүй боложо, тэрэнэй бэлтышэхэн харасатайнь уулзахадаа, Гыпылмаагай хараса гансата хурсадажа, оболзоһон үбсүүгээ номгоруулха гэхэндэл үнжэгэн гараараа халта даран һагад, аалиханаар хэлэбэ.

– Солбон! Юушьеб олохо ёһотойш гэжэ тэрэ зүүдэнэймни эрэ хүн хэлээ гээ һэн гүби... Тэндэ бидэ хоёрые, гурбые – нэгэ юумэн хүлээжэ байна гэхэн мэдэрэл минии бүхы махабадыемни эзэлшэбэ. Тиигээд юундэшьеб жэхыдэхэмни хүрэшэбэ. Теэд юумэн һайн байха юм бэшэ гү даа гэжэ хажуугаарнь бодохо хүнби. Юун гэжэ иихэдэмни һананаһ?

– Һайн байха ёһотой... Һайн... Зай, хүбүүнэйнгээ һэрихэдэ, эжыдээ ошохомной гү?

Дамбын Һэлхээнэй Һамасуу Гомбын Цэрээтэрэй ори ганса эрхэ хүбүүнэй Һамган болоходоо, нилээн бараг, бардам хүндэ хадамда гараа гэжэшые даа, яһала һаһаяа эдижэ, нарбаяа сайһан амитанда баабай, эжынгээ идхалгаар хадамда гараад, тэдэ большевигүүд, улаантан, сагаантан, колхоз, коммуна, ТОЗ гэхэ мэтын ойлгогдошогүй юумэнүүдэй эхилтэр, нилээн бараг һуудаг байгаа юм. Тиихэдээ, үбгэниинь, Дагба, залуу Һамгандаа угаа һайнаар хандадаг, ондоо тээгүүр энэ, тэрэ ябадал гаргана гэжэ огто дуулдадаггүй һэн.

1914 ондо германтай дайнай эхилхэдэ, буряадуудые арын хүдэлмэридэ таталган захалаад, тэрэ татабариһаа эсэслэн сүлөөрэн һалахын тулада нилээн ехэ зөөриез сэргэйшые, нютагайшые, бүри ехэшые алба хаагшадта, элдэб зиндаагай ноёдто һаймһаржа, тэдэнэй хармаан руу үгөөд, тэрэ холын нютаг руу, Архангельск руу ошолгонһоо сүлөөлэгдэжэ, олохон хүбүүдэй, бээз хүсэһэн эрэшүүлэй тиишээ, баруулжаа абаашагдаад, нилээн олонойнь бусаагүй, арай шамай бусаа болоһоншые заримашуулайнь үбшэ, хабшанда нэрбүүлшэнхэй тэхэрээд, гэр, бүлэдөө ашаан боложо байхыень харахадаа, өөрөөшые, Һамасуунышые бурхандаа ойгоргүйгөөр зальбаржа, мүргэжэ, Дагбын холын хараатайшые, шадамаршые байһыень гайхан, гэлын һанадаг болоо һэн.

Тиихэдээ нилээн горитой зөөринь хаанаһаа ерээ юм гэжэ һонирходоггүй байһыень, 1930 оной зунай һүүлшын һарада Дагбань Вознесенка, Леонновкын ород баяшуултай нэгэн боложо, хүршэ Эдэрмэг гэжэ нютагта һая бии болгогдоод байһан коммунада довтолжо, тэндэ зургаан коммунарые хороогоод, совет засаг үгы хэһэн шэнги боложо, зөөри хамтадхалгын хэрэгтэ эсэргүүсэн бодоод, ЧОН-ой түрүүшын отрядтай Дээдэ Үдэһөө бии болон сасуунь, Һамган хүбүүн хоёроо абажа, Хөөрхые тойроһон ой руу зугадаа бэлэй.

Тэндэ тэрэ гол буһалгаашадай есаул Шитинэй отрядһаа таһаран зугадаад ябахадаа, юу хэхэ, һүүлэй һүүлдэ хайшаа эсэслэн зугадаха байһанаа ойлгожо ядан һууһанаа, тэндэһээ тала руу гаража, Хөөрхэхөө зүүн-хойшо оршодог Һалгай Һудал гэжэ алдаршаһан ехэхэн хүндын эхин багта тогтоод, саашаа юу хэхээ ойлгожо ядан, бодожо, нэгэтэ тэрэ хүндын зүүн ташаланда борооһоо хорожо, удаань тэндээл хоножо байтараа, Һамасуудаа зосоохиинь арба урбуулһан һони дуулгаа бэлэй. Магад хөөрөөшьегүй һаань, дээрэ байгаа юм гү даа?..

Һалгай Һудалай дайдаар тэнэжэ ябадаг болошоһон Һамган, хүбүүн, нохой гурбан тухай хөөрэхэдэнь, нилээн удаан саг соо Дагбадаа юуншые гэжэ хэлэхэ шадалгүй һууһанаа, Һамасуу үсгэлдэрхэнэ болоһон мэтээр

hanaдaг. Тиихэдэ ехээр соробхилон носоһон түүдэбшын гэрэлдэ оршолон дэлхэй даншые хаа, хүрөөтэй, дайсанай шэнжэтэй шэнгээр ханагдажа, нюргаарнь удаахан саг соо хүйтэ даажа байгаа һэн. Дагбын харбайһан хаарта харахадаа, тэрээн дээрэнь угаа олон зоной шуһан зарсажа хаташанхай мэтээр үзэгдөө. Гэбэшые тэрэ алтатай горхониие оложо шадаа хаа, саашадаа ямаршые ядаралгүйгөөр ажаһууха аргатай болохо байһанаа элээр ойлгожо, зосоонь тэрэл зуура эбхэрэн бодожо байһан жэрхэдэһые байра дээрэнь шашхаса дараад, хаартыень гар дээрээ абахадаа, ехэ болгоомжотой, гамтайгаар хадагалжа байгаа һэн.

Тээд тиихэдэ ойн захада хосоржо хэбтэһэн тэрэ эхэнэрэй, хүбүүнэйн, нохойнь үбгэндэнь табиһан хараал тухай ханахадаа, зосоонь жэрхэдэһэнэй хажуудаа аймшагтай айдаһан хүрэбэшые, бурханда, орон дэлхэйнгээ эзэдтэ мүргэжэ, ямаршые юумэ өөртөө туһатай боломоор хубилгаха, ондоо тээшэнь эрьелдүүлэн болгохо хүсэ, шадабари өөр соогоо олохо мэтээр зосоогоо этигэжэ, хэлтэгы боложо байһан ханалаа тэгшэрүүлжэ шадаад шахуу хууһанаа, һамасуу ходо элээр ханадаг.

Тээд эхэнэрэй өөртөө абаад ябаһан сүүмхэнүүд соохи алтанай бүхы бии байһан малыень, дарагар, томо буусыень, Петровск-Забайкальскадахи алаабхиень – хуу бараниень диилэжэ үгэһэн байхадань, горхо олоод байхадаа, юу абаха байһанаа бодоод үзэхэдэнь, тархинь эрьеэгшэ һэн.

Харин мүнөө тэрэ баялигынь хүнэн ошоһон мэтэ аад, тэрэ горхо оложо, баялигаа бусааха арга олдохо байгаа гэжэ һамасуу үнэн зүрхэнһөө тиихэдэ этигээ бэлэй.

Зүгөөр түрэл баабайндаа хая айлшалжа ошоходоо, һалгай һудал багаар хүнндөө орой болоходо, ябахаар бэшэ гэжэ зоной шэбэнэлдэн хэлсэхые нюргаараа хүйтэнэй, эгээл тэрэ хүнийн хойто үглөөндэнь мэтээр, дэлгэрэн тарахые мэдэрэн дуулаа бэлэй. Тиигээдшые тэндэ үбэлжэдэг байһан хоёр, гурбан аилайхи тэндэ байхаһаа огтолон арсажа, ноёд хайдта эдилгэ үгэжэ, Бүтүү тээшэ зөөгөө гэжэ баһал доогуураа зон хэлсэжэ байгаа һэн.

Һалгай һудалда юундэ тиитэрээ зон огто байхаяа болёо юм гэжэ нүхэд һамгадһаа асуухадань, тэдэнь дахинаа шэбэнээндээ орожо, тэндэ шүдхэр гү, али ороолон бии болоо гэжэ дуулгаба. Һамган, хүбүүн, нохой гурбан зарим зондо харагдадаг болоо гэжэ юундэшыеб гэдэргээ харан байжа, тэдэнь мэдэсээ, ехэл хүрдэһэн шэгтэйнүүд, ама задагай байһандаа голхорһон янзатай түргэхэн холо болон ошодог байба.

Энэ баримта тухай бодонгүй, гэбэшые энээнии харааһаа огтолон алдаад байха аргагүй байһанаа ойлгожо байбашые, үбгэндөө юуншые гэжэ хэлээгүй бэлэй. Юрэл хаартыень байһан соонь нугалжа, сумаа соогоо тааруулан хээ һэн.

Нүүлдэнь Һалгай Һудалай адагта, талада шахуу гараад хоножо байхдаа, Һамасуу ехээр эсэһэн байжа, тэрэ хөөрэлдөөнэй удаа элдэб юумэн тухай бодожо хэбтэтэрээ, үглөөгүүр болотор огто һэрингүй унташоо һэн. Харин хүбүүнийн шээһэн дээрээ унтаж, энжэгэн арһаниинь нуража захалха тооной болоод байхадань, Һамасуу һэрижэ, тойрожо хараашалхадань, хэншье үгы байгаа бэлэй.

Тиихэдэнь яаралтайгаар ошожо, моридоо арай шамай барижа асараад, тэдэнэ оролдосотойгоор эмээллээд, абаа болоод ябаһан юумээ хоюулан дээрэнь тааруулжа сумаанууд болгожо, ганзагадаа зохёожо хээд, баабайндаа орожо ерэхэдэнь, тэдэнь басагаяа айхабтараар хайрлан угтажа, балай баясамаар, ханаагаа амармаар юумэ дуулгабагүй.

Тэдэнэй бууса дээрэнь буһалгаа дараһан улаантанай отрядайхин ержэ, абаашажа боломоор юумыень задалжа, ганзагалжа абашаһан, һандаргааха, шатааха юумыень һандаргажа, галдажа, эзэдэйн хаана байһые һурагшалһаар тонилһон байба. Харин тэрэнэй Дагбань буһалгаа эмхидхэгшэдэй нэгэн гэжэ тоологдоод, тэрэниие гү, али бүлын хэн, нэгэниие хараһан хүн бүхэн, Эдэрмэг руу, коммунада саг дары мэдээсэхэ ёһотой гэжэ мүн лэ соносхоһон байба.

Баабайндаа ерээд хоёр, гурба хоноод байтарнь, тэндэнь гэнтэ ЧОН-овецууд орожо ерээд, Һамасууе хүбүүнтэйн абажа, аймагай түбтэ, Хоридо абашажа хаахадань, иигээд бидэ хоёр баһа халаба хабди гэжэ Һамасуу үнэн зүрхэнһөө бодоо һэн. Хэдэн хоног соо юун болохонь хаб гэжэ ехээр ханаагаа зобожо байтарнь, тэрэниие хүбүүнтэйн гаргажа, нэгэ таһалга руу асархадань, халзан тархитай, хирбээ хара һахалтай, шэрүүн, хүйтэн харасатай хүн угтажа, ойро зуура соо тэдэ хоёрые унхидаһан шэнгээр барагараар шэртэжэ байтараа, хойно хойноһоонь асуудалнуудые табижа захалаа бэлэй.

– Эрхэтэн Һэлхэнова! Үбгэнтнай хаана хоронхойб? Али нютагһаа ябаа гү? Теэд хайшаа? – гэжэ халзанай асуухадань, гайхалаа бараагүй харасаяа тэрээн тээшэ хандуулжа, Һамасуу аалиханаар ханаа алдаба.

Тэрэ хүн руу үнөөхил гайханги, гэнэн харасаар шэртэжэ байһанаа, юрэл мүрөө нэрэ һурагүй хабшагануулхадань, тэрэ хүнэйн хараса шэрүүн дээрэ бүри шэрүүлхээд, халта гайхад гэһэн тэмдэгэй бии болоһониие нюунгүй, стол дээрэнь хэбтэһэн элдэб саарһануудые өөр тээшээ татан абажа, ондоо тээ обоолон табяад, халта бодолгото болод гэжэ, Һамасуу руу тад ондоогоор шэртэжэ, тэрэндэ хэрзэглхэһэнэ оройдоо далдалангүй, үгэнүүдээ таһалан, шэгнүүрыень ехэ болгохо хүсэлтэй хэбэртэйгээр түрүүн табиһан асуудалаа дахинаа дабтаба.

– Эрхэтэн Һэлхэнова! Үбгэнтнай хаана хоронхойб?

– Би одоол мэдэнгүйлби... – гэжэ аалиханаар утаар татан хэлээд, харасаяа дахинаа үргэхэдэнь, тэрэ хүнийнь үгсыжэ, Һамасуу дээрэ шахуу нэнгэн һагад тонгойгоод, шүдэнэйнгөө забһараар уршагад гэн дуугарба.

– Үшөө дабтанаб! Үбгэнтнай хаана хоронхойб?

– Һалгай Һудалда хоноод, минии һэрихэдэ, Дагбамни хаанашье үгы байгаал даа! – гээд, тодо харюу үгэхэ аргагүй байһандаа мүрнүүдээ хабшагад гүүлээд, халзанай шэрүүн харасаһаа дальтиран үргэлжэлүүлбэ. – Хайшаа, юундэ хүбүүн бидэ хоёроо хаяад ябаа юм – одоол юушье мэдэнгүйлби! Бурхан үзэг! Байһанаа хэлэнэлби даа! Нээрээ... – гэжэ Һамасуугай хэлээшэдээ нэмээд, өөрөө үшөө гайхаһан янзатайгаар мүрнүүдээ хабшагад гүүлэхэдэнь, тэрээн руу үшөөл этигэжэ ядаһан хэбэртэйгээр халзан харан, харан байжа, бальбагар хургануудаараа тас-няс гүүлээд, гэнтэ гэдэргээ боложо, хоолойгоо заһаба. Тиигээд дахинаа хургануудаараа тас-няс гүүлээд, асуудалнуудаа табилгаяа үргэлжэлүүлбэ.

– Унтажа байхадатнай ябашаһан болоно гү?

– Тиигээл даа! – гэжэ Һамасуу гарнуудаа дэлгээбэ.

– Хэды багта Шитинэй отрядһаа амяараа боложо ошоо һэмта?

– Хэдэн хоногоор урид...

– Хэдэн хоног гэжэ юм даа? Тодорхойгоор харюусагты!

– Дүрбэн хоног соо тайга соогуур өөһдөөрөө тэнэжэ, хоргодоо хэбэртэй ябаһанаа, иишээ, Хөөрхынгөө хажуу руу гараа һэмди. Һалгай Һудалда хүрөөд ябахадамнай, хүни ойртоо... Тэрэ хонолгоһоо бодожо ерээд, бэээ тушааха гэлсэжэ ябаа һэмди...

– Урда үдэшэндөө һонин энэ, тэрэ юумэ болоогүй гү? Тиимэ онсо юумэ обёороогүйгта? Үбгэнтээ юун гэжэ хөөрэлдөөбтэ! Үтэр-татар гэлдээгүйгтэ?

– Үгы-ы! Тэрэ үдэшэлэн маанадтаа айхабтар мээхэй, энхэргэн байгаа һэн лэ, жаалда ехэ! Тиигээдшье наһан соогоошье балай үтэр-татар гэлдэжэ байдаг зон бэшэ һэмди. Тиимэһээ ехээр анхарал хандуулжархихоор һонин юумэ балай обёороогүйлби! – гээд, дуугаа үгэһэн хүбүүгээ Һамасуугай үлгүдэн һагад һуужа, оройдоо худалаар хэлэнгүйб гэһэншүүгээр өөр руунь хандуулһан харасыень тодон байһанаа, халзан ноён хүндэ үргээ нударга соогоо бажуун үнгэжэ, бодолгото болобо. Тиигээд маряанги шэгтэй боложо, Һамасууда аалиханаар хандаба.

– Һамасуу Һэлхэнова! Хөөрхын түхэрэһнээ хайшаашье ошохо эрхэгүйт! Дагба Сэрээтэровэй тэндэ гэнтэ бии болоо һаань, бидэндэ гансата дуулгаха ёһотойт! Үбгэнтэй нударгашуулай эблэлэй совет засагта эсэргүү хархис буһалгаанай ударидагшадай нэгэн гэжэ мартаха огто ёһогүйт! Энээн тухай ходо һанажа ябаха болонот. Ойлгосотой гү? На-

рай үхибүүтэй байхандаа баясаад, мүнөө дээрээ эсэгүндээ ошогты. Танай сүлөөдэ байхадатнай магад Дагбатнай бии болохо аалам? Петровск-Забайкальскынгаа алаабхи яагаа хэм даа? – гэжэ мэхэтэйгээр асуугаад, халзан үлэ мэдээшэнги болоод нууба.

– Үбгэмни үшөө таба, зургаан жэлэй саана худалдаа хэн. Буржаахай хүндэ гэгшэ хэн гү? Тэрэнэ саашань юу хээ юм – одоо мэдэнэгүйб!

– Үбгэнтнэй Эдэрмэгэй коммунада добтолхон нохосуудай ударидагшадай нэгэн байгаа гэжэ үшөө дахин хануулнууб. Тиимэхээ таанадай зөөри, зөөшэ коммунын зөөри болгогдоо. Коммунын мэдэлэй мал, адууһыень буһалгаашад туужа абаашаа, байра, байдалыень сүм галдаа ха юм. Үнгэрхэдөө хүрэнгэдэ гэжэ нөөсэлэгдэхэн орооһыень мүн лэ хуу галдаа бшуу. Тиимэхээ... – гээд, альгаараа пас байса стол наншажа, ямаршьёб саархан дээрээ тэрэнэ абаашан дүмүүхэнээр табяад, һамасууе абаад ерэхэн буутай залуу хүбүүндэ тэрэ саарһаяа барюулаад, богонихоноор хэлбэ. – Дүүргэгты! Зүгөөр уншажа шадаха хүн аабаш?

Нүгөөдэнь шадахаб гэхэншүүгээр саарһыень абажа харамсаараа, толгойгоо дохигод гүүлээд, һамасуу хүбүүн хоёр тээшэнь эрьелдэжэ, жадатай буугайнгаа амаар «Ябагты!» гэхэншүүгээр зангаба.

Тиигэжэ һамасуугай онсо ажабайдал захалаа хэн. Гол түлэб хэзээл архан хүүртигтэй зон орожо ерээд, хүнийн харанхыгаар далдалхан юм мэтэ абаад ябашана ааб гэжэ ходо хүлээлгэниинь ажабайдалыень аалар зоболгон болгожо байгаа. Хэрбээ хүбүүгүй хаа, одоол бага сагаар хумхаарха хэн хаб гэжэ һамасуу бодогшо бэлэй.

Тиигэжэ, 1937 оной үбэл, хүйтэн боролгон харанхы үглөөгүүр тэдэнэр одоол орожо ерээд, һамасууе гансаарайень абаад ябашахадань, хүбүүемни абаагүйнь болоо, удаан хүлээлгээр зобоолгомни дүүрэхэниинь болоо гэжэ бодоһоор хашбаа шарга дээрэ хойшоо хараад нуухадаа, сэдхэл соомни хүнгэн болоһон мэтэ байбашье, энэ түрэл дайдаа хэтэдээ орхёод ошоһон мэдэрэлэй юундэ зосоонь огто үгы байһаниие гайхан ябаа бэлэй. Тиигээд үглөөнэй бүдэг-бадаг соо бүрылдэн зогсоһон гэртэхинээ, эжнын гарта аһашоод, бүрэнхые дабажа тэрэниие хараха гэжэ оролдоһон орбогорхон хүбүүн руугаа шэртэн, «Үшөө уулзахабди!» гэжэ зосоогоо маани мэтээр дабтаһаар тэдэнэй харагдахаяа болиторнь угаа анхаралтайгаар, нүдэдхөөнь нулимсануудай гаратар хараһаар ошоо хэн.

Тиигэжэ ямаршьёб нойрмог соо мэтэ үнгэрэн ошоһон түрмэ соохи гурбан һараяа һамасуу ханахашье, дурдахашье дурагүй юм. Улаан-Үдын Сагаан түрмэдэ асарагдаад, олон зоноор дүүрэн камерануудай нэгэн соо хаагдаад байхадаа, тэрэ хашбаа шарга дээрэ нуухадань ерэхэн мэдэрэлые хии, хооһон ханал, хэнэйшьёб муу мэхэ, ханааень заһаһан иираг манан

мэтэ гохо байгаа гэжэ ходо ханадаг боложо, нэгэтэ бээдээ гар хүрэхэ тухай бодоо хэн.

Тээд тиигэжэ бодохын тэндэ хүбүүнэйн шарай түрмын оршон соо үзэгдэн мэтэ боложо, магад ямаршыэ зэмэгүй байһыемни тодоруулжа, гэртэмни табиха аалам гэнэн юундэшьеб бата бодол толгой хударнь үнсэгдэн орожо, тиигээ хаань, хайрата бишыхан хүбүүнтээ ажабайдалаа саашань залгамжалуулха хүсэ олохо бээб гэнэн найдал, замбиин холодо носодог Сог мүшэн шэнги ялагараар бүхы махабадыень эзэлхэн энэ этигэлээ өөр соогоо бөөмэйлэн, Бурхан багшадаа, Дара Эхэдээ, Арьяа Бааладаа, Зонхобо гэгээндээ үнэнхэ зүрхэнһөө хандажа, онсо шангаар тиихэдэ хүзэглөө бэлэй. Илангаяа түрмын унжагай үдэшэ бүри зуун найма дахин «Мэгзэм» уншахадань, зосоонь сугларһан буринь тараһан шэнги болодог бэлэй.

Дүрбэдэхи харын эхилжэ байхада, һамасууе одоол дуудажа, түрмын нэгэ таһалга соо оруулхадань, һамасуугай сэдхэл соо агуухэ найдал асаран, урдахи ушарта гэртэнэ табихан халзан ородын угтажа, тэрэ шийдшыэ гэжэ абья гарангүй, ямаршыэб саарһануудые иран анхаралтайгаар уншажа һууһанаа, гэнтэ эридээр сэхэ боложо, хоолойгоо шангаар шахан арилгаад, урагшаа дүгдыжэ, юунһээшыэб ханаа зобоһон харасаяа һамасуу дээрэ тогтоогоод, аалиханаар дуугарба.

– Һамасуу Һэлхэнова, дахинаа уулзаба гээшэбди. Энэ удаашыэ совет засагта эсэргүү тэмсэгшэтэй сугтаа байжа, унтари хубаагаа гэхэнээ бэшэ, ямар нэгэ земышни тодоруулжа шадабагүйб. Тиимэхэ ши мүнөө ошоод, иишэ, тиишээ шохойнгүй, номгоноор ажаһуу! Хүбүүншни хаанаб? – гэжэ асуугаад, столойнгоо саанаһаа бодоод, гараа хармаандаа хэнгээ жэхэгэд гээб.

– Баабайнда... – гэжэ этигэжэ ядан харюусахадань, халзан уралаа эрид нугалан энеэбхилхэн янзатай болоод, угаа эсэнгээр хэлэбэ.

– Бурхандаа мүргэхэдөө, намайе заримдаашыэ хаань, дурдадаг байгаа-рай! Зай, ши табигдабаш!

– Табигдаба? – гээд, Һамасуугай гайхалаа нъюужа шадахагүйдэнэ, халзан уралаа дахинаа һарюу болгон нугалаад, ямаршыэ найдалгүй янзатайгаар дуугарба.

– Табигдабаш... Зай, яба! Минишыэ наһанда угаа ехэ аюул болошоо юм! – гэжэ шэбэнэн һагад хэлээд, үүдэн тээшэ эрид ошожо, харуулшадые оруулаад, һамасууе камера руунь абаашуулба.

Үни болонгүй Һамасуу нютагаа бусажа, удангүй тосхондонь нээгдэнэн клубай шорой хамагшаар абтаад, тэндээ абья дуугүйхэнөөр хүдэлдэг болоод байгаа хэн. Тиихэдээшыэ Һамасуугай сэдхэл соо ханаа зоори бүхөөр

уурхайлжа, ямаршыёб мүлшэ, мэнэ, мэнэ таһалдашахоор бэлэн байһан мэтэ ажабайдалаа дан муушыё, дан хайншыё гэжэ сэгнэнгүй, юрэл амиды ябаһанаа бодотоор хайн гэжэ тоолон, балга балгааршыё хаань, ууһан шэнги ябадаг байба. Удангүй һамасуугайшыё зосоохи иимэ байдалдаа дадаһан шэнги нэгэ зүндөө ороод байгаа һэн...

Тэрэ үглөөгүүр унтариһаа хара эртэ бодоод, сайнгаа дээжэ орон, дэлхэйдээ, бурхандаа үргэжэ, дадабар болошоһон ёһоороо сонхынгоо дэргэдэ һуужа, маани, мэгзэмээ оролдосотойгоор уншаад, Сагаан түрмэ соо байһандаал онсо абьяастайгаар, даасатайгаар мүргэдэг, зальбардаг байха ёһотойб гэжэ бодон, тон тиимээр хүзэглэхэ, этигэхые оролдон һуухадаа, ходо юушыёб хүлээһэнээ бүүл-зүүлшыё хаань, мэдэрэн, хирэ болоод лэ урдань нэмжыһэн хоохон үйлсые хаймадан адаглажа, тэрэ хирэдэ тэрэнэй зосоо үрхирэн бодоһон ходоодоо мүлшэ мэтэ мэдэрэлнүүдээ ойлгохые хэды һэдэбэшыё, ямаршыё дүндэ ерээгүйдөө халта голхорһон шэгтэй һуудаг байба...

Тэрэ үглөөгүүр заншалта ёһоороо хара эртэ бодоходонь, онсо һонин хүлгөө өөрын зосоо үүсхэһэн һонин мэдэрэл зосоонь уурхайлжа, һанал, бодолыень тэнсүүригүй болгожо байгаа һэн. Энээниие мэдэрэн, маани, мэгзэмээ уншажа дүүргээд, тэрэ гансата һууриһаа бодобогүй. Хүрэшэһэн сайгаа гудамхин уугаад, сонхоороо харан, харан һуухадаа, газаахи байгаа-лиин оршондо юунээшыёб эрид хубилһыень элээр, тон тодоор ойлгобо.

Юун хубилаа гээшэб гэжэ хүсэд ойлгожо ядан һуутарнь, бад хара үүлэнүүд Улаан хадын үндэр дээгүүр бөөгнэрэн сугларһаар ерэжэ, бүхы нүдэндэ торсолдомо замбиие хуу бүрхөөбэ янзатай. Тиигээд үглөөһөө хойшо огто болингүй пишаганалдаһан борбилоонууд түрүүн урагша, хойшоо һанаагаа зобоһон хэбэртэйгээр хүндэлжэ эхилбэ, годли шэнги сэхэ далитай хараасгайнууд газар дээхэнүүр эгсээр элин ниидэдэг болобо, нээлгэтэй байһан сонхоһоонь һэрюун амин мэдэрэгдэжэ захиалба.

Гэнтэ харан гэхээнэ энэ юртэмсэдэ эгээл нангин, инаг гурбаниинь тэнгэри өөдэ харан, харан, ябаган үүдэн багтань ерэнхэй, түргэхэнөөр орожо, сээнигэйн үүдэ руу шурган, түргэхэнөөр, яаралтайгаар орохо һанаатай ябажа байба.

«Хайшан гэжэ эдэнэйнгээ ерэжэ ябаһые алдаба гээшэбиб?» гэжэ өөрыгөө энгүүтэйгээр зэмэлээд, һууриһаа һард бодожо, ябууд дундаа плиткэ дээрээ сайгаа халахыень табяад, тэдэнээ угтахаяа яараба.

Хүбүүнтэнээ үүдэн багтаа угтажа абахатайн сасуу зэрлиг һалхин энэ хайхан газар дээрэ сэхэ буужа, хуй һалхи бодхоон, хаанаһаашыёб мухарин ерэһэн хамхуулнуудые тууһаар зэрлигжэжэ, харша, хоройдо няан, гам, хайрагүйгөөр нэшээд, тэдэнэрын огторгой өөдэ ниидэшэхэ һанаатай аад, хүсэниинь багадажа, олоһон түшэлгэһөө холо болохоёо болино.

Ойр зуурын тэншүүрэлгэн агшан зуура зэрлигжээд, гэнтэ замхажа, нэгэ богонихон хирэ соо оршон байгаали амияа татаһандал болон, абяагүйгөөр хабинажа захалаад, саашаа болохо бүрээ эршэдэн, аадаршые адхаршаба. Тэрэнэй дуһалнууд хүсээе абаха бүрээ шууяатай боложо, удангүй нэгэ жэгдэ хана мэтээр сонхын саана тогтонижо, ангажа үрдинэн газарые үржэлтэ уһаар сүршэжэ захалба.

Аша хүбүүгээ өөрынгөө хүбүүнэй гар дээрэһээ тодон абяагүйгөөр абаад, сонхынгоо наана ошожо, гар дээрэхи аша хүбүүгээ эрхэлүүлэн хууһанаа, тэрэнээ бэридээ дамжуулан үгөөд, халаһан сайгаа хэжэ, эдихэ юумэнэй зүйлнүүдые яаралгүйгөөр суглуулан табяад, балай ехэ бэшэ гэр соогуураа һамасуу бүмбэлзэбэ.

Бэри, хүбүүнэйнгээ «Садхаламди!» гэхэдэньшые, анхаралаа хандуулангүй, эдээлүүлжэл халаха гэжэ үнинэй мэдэхэ болоһон Солбон Гыпылмаа хоёр эжыгээ бэшэ байлгаха һэдэлгэ хэнгүй, аадарай орохые анхаралтайгаар шагнан, юүндэшьеб абяагүй хэбээрээ хуужал байба. Тиигэжэ байтараа Гыпылмаа бодожо, унташаһан хүбүүгээ болгоомжотойгоор абаашажа, набтархан орон дээрэ табяад, тиихэдэнь дураяа гутан, уухилжа, тэршэлжэ, бархирхаяа бэлдэжэ эхилхэдэнь, шэрээгээ хахинатар хүдэлгэжэ, ойр зуура соо үлгэдэһэн шэнги болоходонь, Дармань номгоршобо.

– Унташаба гү? – гэжэ һамасуугай асуухадань, Гыпылмаа аалиханаар энеэбхилэн харюусаба.

– Унтаа...

– Мэнэ хаяхан нүдэхэнүүдээ ёлогонуулжа хэбтэһэн аад, зөөлэн бүхэндэ иимэ түргэн диилдэшэхэдөө, яаһан хүбүүн бэ? Хүгшэн эжыдээ айлшалжа байгаад... – гэжэ баһал энеэбхилэн дуугараад, һамасуу стол дээрэхи түхээрэлгээ одоол дүүргэбэ. – Солбон, Гыпылмаа, наашаа хуугты! Һаянай намдаа юүндэ ерэнэгүйбтэ?

– Эжы, уржадэр ерээд ошоно хамнайбди! – гэжэ Солбоной гайхангяр дуугархадань, Һэлхээнэй һамасуу аалиханаар миһэрээд, гараараа занган, хүсэд сүхэрэнгээр үгэ алдаба.

– Зүнтэглэжэ байһан эжышни үдэр бүхэндэшые ерэжэ байгаа хаатнай, сэдхэлээ огто ханахагүй бэшаа гүб? – гэжэ һамасуу энеэбхилээд, хүбүүн бэри хоёройнгоо урдахи эдихэ юүмээ дурадхан бүмбэлзэбэ.

– Һонин үгы гү? – гээд, Солбоной асуухадань, һамасуу миһэд гэжэ, аалиханаар хүбүүндээ харюусаба.

– Намда, гэртээ ходо хуудаг хүндэ, юүнэй һонин байха бээ... Таанад-тамни һонин одоол байгаа юм бэшэ гү? – гэжэ һамасуугай харюудань асуудалаар һөөргэдүүлхэдэнь, Солбон Гыпылмаа хоёр урда урдаһаа харалсаба. Тиигээд Гыпылмаа үлэ мэдээшэнги болон, аргааханаар дуугарба.

– Ђонин бии! – гэмсээрнь, Солбон «Хүлээ!» гћнэншүүгээр зангажа, аалиханаар, асуухы шэнжэтэйгээр эжыдээ хандан хэлэбэ.

– Эжаа! Мүнөө үглөөгүүр отделение эрхилэгшэ манайда орожо ерээд, нэгэ ѳонин дурадхал бидэнэртэ оруулаа. Ђалгай Ђудалай гүүртын залуу мал тушаажа абагты гээл! Яахамнай гээшэб гэжэ зүбшэхээ тандаа ерэбэлди даа.

Эдэ үгэнүүдые дуулахадаа, Ђамасу улагад гэжэ, шэшэрэн татажа захалхан гарнуудаараа платинга хормой эмэрисэгээн хууһанаа, хүндөөр ханаа алдаба. Тиигээд дуулаһантаяа сохом эбсэһэн мэтэ болоод, уралнуудаа жэмылгэн, нюдэнүүдээ хюрылган, хүбүүн бэри хоёртоо хандан аалиханаар хэлэбэ.

– Ошогты гээ хадань ошохол болохо зон аабзат. Энэ тосхон соогоо дайралдаһан ажал хээд хуухаһаа муу юун байхаб! Би тиишээ ошоходотнай дурагүйшэг лэ хүн аабзат. Эсэгыншни үгы болон хүнэһэн дайда гүб... Тиихэдээ шиниийше саг ерэбэ ха юм. Мүнөө та хоёрто хэлэһэн юумыемни шэхэтэйше амитанда дуулгажа болохогүй гэжэ бүхөөр хадууха ёһотойт! Ойлгосотой аабза? – гээд, Ђамасуугай нүгөө хоёройнгоо хойноһоо анхаралтайгаад адаглахадань, гайхаһан хэбэртэй Солбон Ђыпылмаа хоёр урда урдаһаа харалсаад, юрэл толгойнуудаараа дохижо, зүбшөөбэ янзатай. – Баабайшни эсэслэн үгы болохоһоо урда үдэшэндөө энээниие намда үгћнэн юм! – гэжэ хэлээд, Ђамасу яаралгүйгөөр ошожо, үшөөл тэбшэжэ ядан байһандал халта зогсод гћнэнэ, бурханайнгаа урда ошожо наманшалаад, гунгарбаагайнгаа саагуур һабардажа, ямаршьеб саарһа, бурханһаа адис абан гаргаад, һөөргөө бусажа, асарһан юумээс хүбүүндээ һарбайхадань, тэрэнь ехээр гайхаһан шэгтэй абажа, тэрэнэ үбдэг дээрээ табин, болгоомжотойгоор дэлгээбэ.

Хажуудань тэрэнэй хойноһоо анхаралтайгаар адаглажа хууһан Ђыпылмаа нюдэнүүдээ бэлтылгэн гайхажа, баряад байһан амияа одоол табихан шэнги боложо, аалиханаар дуугарба.

– Хаарта!

– Үнэхөөрөө ехэ хуушанай гараар зурамал хаарта!.. – гэжэ Солбон хэлээд, эжы руугаа гайхангаар хаража, энэ хаарта дээрэ юунэй харуулагдаһаниие лаблангүйгөөр эжынгээ ойлгуулхые хүлээн һагад хууба. Тиигэхэ зуураа элдэб ушаралта ябадалнууд тухай номууд соо зураглагдадаг хаанашьеб нюугаатай баялиг тушаа бодол толгойдоо гансата оруулаад, энэ бодолоо зосоогоо бөөмэйлэн, тэсэжэ ядан хүлээбэ...

– Энэ саарһан дээрэшни үнэхөөрөө урданай хаарта... Тэрээн дээрэ манай эндэ үгы гэжэ тоологдодог байһан Алтан горхоной байдаг газар тэмдэглээтэй гэжэ баабайшни хэлээ һэн. Зүгөөр энэ хаартын түрүүшын

эзэн тэрэ горхоной нюуса газарые олоходо туһалха нюуса үгэтэй гү, али нюуса ямаршыёб тэмдэгтэй байһан аад, хэлэжэ үрдингүй наһа барашоо юм ха. Тиимэһээ ши алта угаажа хураад, тэрэ горхониёе заабол олохо ёһотой хүн болоно гээшэ! Алта угаажа шадахагүй хүндэ горхон олдохогүй байна бишы. Хэзээ нэгэтэ дэлхэйн дэбисхэр дээрэ хуушан ёһо, гурим бусаха, алта, мүнгэн шийдхэхи хуурияа олохо, үгытэй, баянай илгаа дахинаа хэргэхэ гээ һэн. Харин хубисхалай урда тээ шинии баабай Хөөрхэ нюутаһаа байха газарта угаа ехэ өөрын зөөритэй гэжэ алдаршадаг байһан юм. Петровско Заводто өөрын магазинуудтай байгаа бишы даа... Тэрэ ажабайдалай заха, үзүүрыень бэе дээрээ яһала үзэһэн хүм! Гоёл һэн даа... Гурбан паара хүлэг моридые бүхээгтэй гоё тэргэдээ оруулаад, Хөөрхын тала, дайдын хүнхинэтэр гүйлгэхэдэ, ямар байгаа гэжэ һананат? Эгээл тиигэжэ ябахадаа, Хөөрхынгээ дайдаһаа газар тээшээ, аяр холын заха, хизааргүй алас тээшэ нийдэшэхээ ябаһандал мэдэрэлдэ абтагша бэлэйбди! Харин талын нюруугай хүнхинэхэдэ, ямаршыёб гэгээн юртэмсэ руу ошожо ябаһан жаргалта хүн мэтээр өөрыгөө һанахаш... Шинишыёе ами, һаһанда бэшэ һаа, хүбүүнээшни һаһанда хуушан ёһо, гурим бусаха байгаа юм бэшэ гү? Тиихэдэнь минии үри, һадаһан тэрэ байдалые хүсэн түгэлдэр угтаг лэ гэжэ бишни тиитэрээ бурханда мүргэдэг байгаа хүн бэшэ гүб? Тиимэ байхынь тулада баабайшни элдэб зоноор нүхэсэжэ, большеви́гүүдэй урдаһаа тон үсэдөөр тэмсэһэн байха! – гээд, хараһаар байтар омогоор сэхэльдихэн бэеень унжын һуларжа, хоёр гарынь һалд гэлдэн унаад, ойр зуура соо бодолгото болон һууһанаа, ямаршыё илгаруулмаар хэлбэригүй болоһон хүлэмхи хоолойгоор нэмбэ. – Харин минии һаһан ямаршыё найдалгүй асари ехэ хүлээлгэн болон, һалаа юм даа... Таанадгүй һаа, үни хада... түрмын оёрто шархияа хатааха байгаа бэшэ гүб? Тиигээд лэ һаһанайнгаа нүхэрэй тиихэдэ хэлэһэн үгэнүүдые бүхы һаһанайнгаа этигэл болгоод, хуушан ажабайдалай бусахыё баһал хүлээлгэн болоо бэшэ гү – энэ һаһамни... Энэ үе соо юун болоогүйб даа! Зоригоо мохоод, үхэл хүсэлгын санха соо һаһаһанаа яагаад бэлүүлхэбиб гэжэ бэдэрхэ, баһал хүлээхэ саг гараа. Гэнтэ асари ехэ агууехэ найдалтай болоод, тэрээгээрээ далижан нийдэшэхэ хүсэл ердэг байгаа. Тиигээд лэ дахинаа ямаршыё найдалгүй хүлээлгэн... – гэжэ һамасуу дуугараад, стол дээгүүрхи амһартаяа элдэб тээшэнь табижа һуухыень хүбүүн бэри хоёрынь гайхалаа барангүйгөөр хаража, гурбуулан абья аниргүй ойр зуура һууһанай удаа Солбон эжы руугаа анхаралтайгаар шэртэжэ, аалихан, тэрэнэйнгээ гомдохогүйн тулада иигэжэ хэлэхэдэ, тэрэл зуура тиихэдэ угаа үсэд байгаа бэлэй.

– Эжы! Тээд хайшан гээд тэрэ Алтан горхониёень олохо болонобиб? Ой, тайгааршыё зайдаг, зурадаг хүн бэшэб. Хаартыень тон һайнаар шудал-

ха хүн бээзб. Тиигэжэ энэ ехэ бэдэрэлгынгээ эхин болохо ямар нэгэ баримтатай болохо хүн аабзаб. Зүгөөр тайга соогуур урагша, хойшоо тэнэхэб гэжэ ханахадаа, зосоомни угаа хүлгөөтэй болонол! – гэжэ үргэн мүннүүдээ хабшасагаан хэлэхэдэнь, эжныь аалиханааршые хаа, угаа батаар, яма нэгэ асуудалай үлэхэгүйгөөр дуугарба.

– Эрэ хүнэй туйлалта гээшэшни тэрэнэй зорихоноор юумэ! Зорёол хаа, тэрэ юушые хэжэ, туйлажа шадаха... Тиимэһээ тэрэ бэдэрэлгэшни юрэл тайга соогуур тэнэлгэн бэшэ, харин өөрынгөө, өөрынгөө үри, хадаһанай ядамаггүй, элбэг ерээдүйе хангаха гол зорилгошни болоно ха юм. Нэгэ бүүлхэ хара хилээмэ абаха хан гэхэ хадааһагүй байха гээшые юун бэ гэжэ мэдэнэ гүш? Харин гэдэһэншни үлдэжэл байха... Харин шинии эжыдэ ямар баймаар бэ? Тонон соо умбажа, торгон соо хүльбэржэ байһан баян хүнэй һамганда? Одоо хүндэ байгша һэн. Урдань шинии гэрэй боһогын саана гарнуудаа һарбайжа, эдээ, хоол эридэг, гуйраншалдаг байһан зоной үри, хадаһанай амаргүй болоод гүйлдэхые хаража, бүхы зон адли болоһон мэтэ аад, үнэн дээрээ дан тиимэ бэшэ байхадань, одоол хара буухаш! Ой ухаанда таарашагүй үе тогтошоод байхал даа... Урдань зараса ябаһан зоной үхибүүд дээшээ гараа гээбы гэхэдэшни, олонхины хонишод, үхэршэд, һаалишад, адуушад зандаа, ондоо юумэниинь гэхэдэ, тэдээндэ элдэб саарһа болон тугуудые барюулжа, тэнгэридэ хүрэтэрнь магтаад, хүйтэн, нойтоноор хүдэлгэжэл байха. Үнэн дээрээ юумэн хуушаараа мэтэ байхал даа... Харин би түрмэ түшын халуун шулуу долёожо, долёожо ерээд, һаалишан боложо, түрүү гүүлээд, Москва хото эльгээгдэжэ, ВДНХ гэдэгэйнэ элдэб медальнуудта, үнэн дээрээ юрэл шэрдээтэй түмэрэй түгдэрхэйнүүдтэ хүртэжэ, бусаашые хаа, зосоомни аймшагтай дутуу ябадагынь үнэн юумэн ха юм. Буряад угсаатанай хэлэдэгээр манай угсаатан хадаа угаа уһанда хэзээдэшые хаядаггүй юм. ВДНХ-гаар ябаһан хадаа эдэ үгэнүүдэй тон зүб байһаниие бодотоор гэршэлһэн болоно ха юмбиб. Тиимэһээ шишые тиигэжэ, Алтан горхониие заабол олохо зэргэтэйш! Иимэ байха ёһотой! – гээд, Һэлхээнэй ори ганса үри һамасу зүрхээе ехээр хүдэлгэһэн янзатай уруугаа харан һууд гэбэ. Тиигээд толгойгоо омогоор үргэжэ, баһал хүндөөр бодолгото болошоод һууһан хүбүүн бэри хоёр руугаа анхаралтайгаар шэртээд, шийдэжэ ядаһан хэбэртэй байһанаа, тэдэ һэжэгүүдээ өөрһөө тууһан янзатай толгойгоо һэжэрээд, тодо хоолойгоор үргэлжэлүүлбэ. – Үхибүүдни! Мүнөө дээрээ таанадтаа хэлэхэшыегүй гээшэ гүб гэжэ ханажа һуугаа һэм. Тээд нэгэ эхилээ хадаа бүхыгөө хэлэхэ ёһотойб гэжэ бодобоб. Дайнай үедэ Солбоноо баабайндаа орхёод, Һалгай Һудалда үхэршэнөөр хүдэлһэн хүнби. Баһа залуу мал харадаг байһан тула би ори гансаараа байдаг байгааб. Нэгэтэ зунай дунда һарын эхинэй нэгэ үдэшэлэн минии үүдые хэн-

шьеб тоншобо. Орой болошоһон хойно ямар амитан ябана гээшэб гэжэ гайхан бодоһоор үүдэндээ ошожо, «Хэн бэ?» гэжэ асуубаб. «Би сэхээ хэлэхүүб. Би сэрэгһээ бодхуултаһан хүнби. Үнихэнэй эдээлээгүйб. Замдаа төөришэбб. Туража, унаха туйлдаа хүрэнхэйб! Оруулжа хайрлыт даа!» гэжэ нулашаг абятай эрэ хүн харюусаба. Би түрүүшгээр яхаяашье ойлгожо ядан, үүдэнэйнгээ наана хуушан бердаанхаяа баряад зогсобо. – Гэжэ сэдхэлэй хүдэлгэнгээр хэлээд, тэрэ агшан зуурые дахинаа мэдэржэ байһан мэтээр уруугаа харан, үбдэг дээрээ табятай гарайнгаа шэшэргэнээ дараха гэхэндэл тэрэнээ шангаар бажуугаад, намасуу һууд гэбэ. Газаа аадар гэнтэ замхажа, нээлгэтэй сонхоор элдэб жэжэ шубуухайнуудай пишаганалдаан дахинаа элирэн соностожо, аалихан хэбшээнэй хүндэлэн, набша, намаагаар харшагануулан наадахань, элээр дуулдажа байба. Хирэ болоод лэ машинын хүршэгэхэ гү, али нохойнуудай гэнтэ дарья табилдан хусаха соностоод, хаа-яа дуһаагай шолд, шолд гэн унахань дуулдана. Намасуу ханаа алдаад, үйлсэхөө дуулдаһан абяануудта шагнаархаһан хэбэртэй һууһанаа, толгой дээрэхи пулаадаа заһасагаагаад, аалиханаар хөөрөөгөө саашань татаба. – Би зүрхэлжэ, зүрхэлжэ, шэбхээс үргэжэрхөөд, гэдэргээ хэдэн алхам хэжэ, «Бурхан багша, намайе харалсыт!» гэжэ зальбаран зогсобо. Тиихэдээ хэһэнээ буруу юумэн гэжэ тоолохо тооной болоод байбаб. Гэр руумни ороһон хүн ехэ үзэмжэгүй, зүдэрүү, һулахан дэнгэймнишье гэрэлдэ сула һахал, һамбай ургашанхай, булайгаар турашанхай гэжэ гансата харахаар байгаа бэлэй. Тэрэ боһого алхамсаараа доошоо һолжорон, шала дээрэ һалд һуугаад, гартаа барижа ябаһан зара затагар веш-мэшээгэй мүн лэ алдажа, хажир болошоһон хүлэмхи дуугаа үгэбэ. «Һайнши даа! Багаханааршье һаань, эдихэл юумэ үгыш даа...» гээд, толгой дээрэхээ пилоткоёо абаад, скаткаяа мүр дээрэхээ ехэл эсэнгээр мулталжа, боһогын хажууда хаяад, хана түшэн һуужа, абяагүй болошобо. Тиихэдэнь би тон шухала ушарнуудта носоодог томо лаампаяа гэрэлтүүлээд, намда байһан эдихэ юумэе шада, боли стол дээрээ суглуулжа, тэрэ хүнэй мұрыень хүдэлгэн, «Столдомни һуужа, хоол бариит!» гэжэ урихадамни, тэрэмни ойлгогдошогүйгөөр хамар дороо юуншьеб гэжэ гүбэрөөд, һайнаар харан гэхээмни гүнзэгы нойрто абташоод байба. Дэнгэйнгээ гал би бага болгоод, өөрынгөө унтарида ороод хэбтэжэ байтараа, баһал бүхэ гэгшээр унташабаб. Үглөөгүүр эртэхэнэ бодоод, малаа бэлшээридэнь гаргажа тогтонижоруулаад, Сэбээн хээрээ гамгүй нэшэхээр ерэхэдэмни, тэрэ хүмни столонни саана һуугаад, минии орхиһон эдихэ юумэ ехэ хомхойгоор зоогложо һууба. Харан гэхээмни, тэрэ һахал, һамбайгаа абажа, яһала зохид буряад хүн болошоһон байгаа һэн. Минии үүдэндээ бии болоходомни, угаа ехээр аягүйрхэхэн шэгтэй, һууриһаа һуга харайжа бодоод, намда хүлисэл гуйнгяр хандаба. «Хүлисэгты! Стол дээ-

рэ сомоотой байхадань, намда гэжэ орхигдоһон эдихэ юумэн гэжэ тоолоод, гэдэһээ садхаажа байгаа нэм. Тиигээд танилсая! Би – Барас Шопхорович Сыденов гээшэб. Сэрэгһээ зугадаад, түмэр харгыһаа нааша гараһан аад, булайгаар төөрижэ, зобожо, тулижа ябаһан хүм даа...» гэжэ аалиханаар хэлээд, байрадаа няалдаһан мэтэ зогсобо. Тиихэдээ нам руу ехэ сэгнэн-гээр хараха юм. Миниишье нэрээ хэлээд, пеэшэн тээшээ даб гэхэдэмни, тэрэ хүн намда хорингёор зангаад, «Та, гаража һуугты! Битнай айлшан бэшэ, харин танай хайн ханаагаар тархи дээрээ хушалтатай болоһон хүн ха юмбиб. Би сагтаа танда, зүбшөөгөө хаатнай, өөртөөшье сай хээдхихэб! Сагтаа!» гээд, тэрэмни намайе хүтэлжэ столоймни саана һуулгаад, гэнтэ тон уриханаар мihэд гэжэ, «Эхэнэр хүндэ эгээл иигээд сай уулгажа огто үзөөгүй хүм!» гээгшэ һэн. Жаалдамаршни, нюдарган гүүлээд, гэртэхи-ниинь нютагһаа гаргагдажа сүлүүлһэн, харин Барасаа хүндэ үгэлһэн боло-жо, нэгэ дунда шадалтай айлтай нютагтаа үлэлһэн байгаа. Иигээд лэ хоюу-лан хэды хоноод байтарнай, нэгтэ үглөөгүүр бүлэг моритой зоной манай гүүртэ тээшэ дугшуулжа ябахань урдаһаа харагдаба. Би буруунуудтаа бага сагын тэжээл эдюулһэн болоод, дахинаа бэлшээридэнь гаргажа байһан аад, тэдэниие харамсаараа, гэртэ түргэхэн орожо, тэрэ хүндөө дуулгабаб. Тэрэ хүмни яаралтай гэгшээр хубсалаад, сээниг соо түшүүлээтэй байһан винтовкоёо саб шүүржэ, дүтэхэнэ байһан тайга руу гүйжэ хороо бэлэй... – гэжэ хэлээд, нүдээ хюрылган бодолгото болоод, сонхын саана эхэнэр хүнэй абяанай соностоходо, шагнаархана янзатай. Хараха янзада һогтуу үбгээ хараалаар адислажа байһан хэбэртэй эхэнэр хажуугаарнь хайшаа-шьеб орохоёо ханаһан бага үхибүүндээ зандаран, өөр тээшэ дуудана янза-тай. Энэ үедэнь нилээд бариһан эрэ хүн дуушье дуулаад туршана.

Заёолой, минёолой, заёолой даа...

«Үшөө юунээшни заёолой гээшэб! Мезл, наанаһаашни хаа гү! Нээрээ! Энээгээр заеду!» гээд, эхэнэрэй абяан замхажа, сонхоор орожо байһан сэ-бэр агаарай улыгмад дэлхэй үһээрэн амисхаалтана янзатай... Эдэ бүхы юумые анхаралтайгаар соносон байһанаа, гараараа шанаагаа тулажа, һамасу үргэлжэлүүлбэ. – Тэрэ бодхуулни аяар Чисаанын хүн байшоо. Мүнөө нютаг руугаа ошохо аргагүй тула Улаан-Үдэдэ байдга абгындаа ошохо ханаатай ябаһан байба. Хүнэй хүбүүн гүүлэжэ үлэлһэншье хаа, ню-дарганай таһардаһан гүүлэжэ, нютаг соогоо угаа шоодобори байһан тула ПВЗ барилгада хабаадалсажа байһанаа, сэрэгтэ татагдаһан байгаа юм ха. Хёлгын станци гараад, Бада багаар эшелонойнгоо өөдөө гаража, удаарха багтань зугадажа шадаһан байгаа юм. Бадын дабаа дабаха багтаа бүлэг саг-даанартай ушаржа, гол харгыһаа гараха баатай болоод, зүүн тээгэшэгүүр гараха байһан аад, баруулжа, аяар Хөөрхын талада гарашаһан байгаа юм.

Тэрэ ехэ хайн хүн хэн. Моритой зоной ерэжэ ябахадань, зугадаһан тэрэниие һөөргөө бусахагүй гэжэ ханаа бэлэйб. Нээрээшье ябаһаниинь болоо хэн. Дүтэлхэдөө, буу шуутай милиционернүүд болон юрын зон байшаба. Дундань сагаан бурка үмдэнхэй ноёнсор хүн бии гэжэ ханаһаар байтарни, моринһоо буужа ерэхэдээ, Бадма Дариев болошобо. Тиимэ! Тиимэ! Мүнөөнэй отделение эрхилэгшын түрэнһэн баабай. Тиихэдэ аймагай гүйсэдхэхэ комитетдэ ямаршьеб горитой тушаал эзэлдэг байһан юм. Дайнай һүүлдэ нютагаа бусаа хэн даа. Тэдэнэй дунда онсо илгарһан сэрэгэй хубсаһатай хүнтэй намда тэрэ дүтэлжэ, гансата хандаба. «Сайн, һамасуу! Энээгүүршни һаянай сэрэгһээ бодхуулһан зон ябаагүй гү? Бүхэли бүлэгшье болоод ябажа болохо бишибы даа. Эдэ зон тэдэнэрые бэдэржэ ябана. Зай, хараагүй гүш?» гэжэ асуухадань, би абья гарангүй, толгойгоороо һэжэрбэб. Удаань нэгэ бага абьягүй байхань аягүй боложо, «Гэртэ орожо, угайдхадаа ундаяашье харяагыт!» гэжэ урихадамни, «Сүлөөгүйбди!» гэжэ Бадма Дариевынь мэдүүлээд, тэдэнэр саашаа ябаа хэн. Тэдэнэй ябаһанай һүүлдэ нэгэ хэды болоод байхадань, Барас һөөргөө бусажа ерээд, одоол горитойгоор баярлаа бэлэйб... – гэжэ һамасу хэлээд, сэдхэлээ ехээр хүдэлгэһэн янзатай ханаа алдажа, скатерть дээгүүр юушьеб зураһан мэтэ хургаараа ябуулжа байһан аад, уралаа жэмылгэн, мийэрһэн мэтэ боложо, хоёр гараараа шанаагаа тулан, хөөрөөгөө үргэлжэлүүлбэ. – Тиигээд дахинаа хоюулан байдаг болоод байһанаа, би тэрээндэ ехэ нюусаяа найдаха гэжэ шиидээ бэлэйб. Тиигэжэ Барасни Алтан горхониие бэдэржэ захилаа. Манай иишэ алтан бии гэжэ урдань дуулаагүй байһан намда горитой һэжэг байгаа. Тэрэнэйнгээ зүб гү, али буруу байһаниие тодоруулаадхихашье ханаатай байгаа хүн бээб. Олоо һаань, хүбүүндэмни бэлэн баялиг хүртэхэ байгаа бшуу. Барас хахад жэл тухай соо манай оршондохи тайгые хуу шахуу ябажа гараа. Тээд олоһон юумэниинь үгы хэн. Зүгөөр нэгэтэ тайга сооһоо бусажа ерэхэдээ, баахалдайда нилээн бажуулганхай, хажуугаарнь ангуушадай томо анда гэжэ малтадаг нүхэн зангада ороод, арай шамай тэрээн сооһоо гаража шаданхай, зүгөөр амиды дээрээ орожо ерээ хэн. Тиихэдээ энэ хаартыемни бусаагаад, тайга соогуур тэнэхэ аргамни халаба ха гэжэ хэлээ бэлэй. Үнэхөөрөөшье, бусамсаараа хэбтэри болоод лэ, бэшэ бодохо заяагүй байшоо. Би һалгай һудалай эхин багтахы үдхэн шугы соо балгааһа барижа, тэрэниие тэндэнь хэбтүүлэб. Гэртэмни байрлаа һаа, ябаха шадалгүй хүн үни болохогүй, сагдаанарай гарта орохо байгаа бшуу. Тэндэ хэбтэжэ байхадаа, тэрэ намда иигэжэ хөөрөөгшэ хэн. «Тэрэ горхо олоо шахууб. Зүгөөр нэгэ юумэн намда һаалта хэһэн шэнги хэн. Би хэдэн дахин тэрэ горхоной шолшогонөө ээлжээтэ боролжын арада дуулаһан мэтэ болоод, ород эхэнэр бишыхан хүбүүнтээ, хара нохойтоёо үзэгдөөд

лэ, замыемни хазагайруулдаг хэн. Бишни бөө угтай хүн байхаб. Зүгөөр шанарыемни абхуулха ехэ бөө нютагтамнай үгы болоһон байжа, би тэрэ харагдамалнуудые зайсуулха аргагүй байбашье, улам саашаа нэтэрээб. Тиихэдэмни тэрэ баахалдай, тэрэ ёро муута нүхэн замдамни ушараа юм бэшэ гү гэжэ хананаб. Тэрэ эхэнэрни гансаараа зүүдэндэмни үзэгдөөд, намда иигэжэ хэлээ: «Хүбүүн, дэмы нэтэрээш! Намтай туршалдахал ёһотой хүн аад, үнэн дээрээ бирахагүй хүн байбаш. Харин бишни баһал мэдэлшэнэй угай хүн байхаб. Ши, тэрэ угай хараалай бэлхэдэ, хаалта хэжээ бү бай! Тэрэ угайшни мүнөөнэй үеын зон тэрэ горхониие бэдэрһээр өөһэдынгөө хубяар болохо. Харин олохо хүниинь үшөө түрөөдүй. Харин удаадахи үеынь түлөөлэгшэ олохо. Заабол! Тиигэжэ угайнь хараал бэлэлээ олохоороол олохо!» гээд, минии зүүдэн сооһоо зайсахадань, би һэрээд, өөрынгөө оролсохогүй хэрэгтэ оролсоо хүн байнаб гэжэ ханааб. Намасуу! Намайе хүндэмүүшэ ёһоор угтаһанайшни түлөө баярые хүргэнэб! Иигээд бишни хосороо хаб. Тиимэһээ намайе ямар нэгэ арга оложо, олоной үхэхэд дээрэ хүдөөлхэ арга олоо хаашни, ехэл хайн байгаа. Тиигэхын тулада энэ балгаһаһая минии амияа табиһан хойно хандаргаад, бэеымни тээ дээгэшгүүр абаашаад, орхёорой. Удаань намайе үхэнхэйгөөр олооб гэнэ аабзаш. Ши мүнөө яба! Гурба хоноод ерээрэй! Яба!» гэжэ тэрэмни хэлээд, буруу хараад хэбтэшөө бэлэй. Тиихэдэнь, яхашье аргагүй байһан тула, бишье ябаа хэм даа... – гэжэ хэлээд, гунигтай нюдэд соогоо онсо галханийе ялалзуулан эжынгээ хуухадань, Солбон Гыпылмаа хоёр урда урдаһаа харалсаад, гайхалаа үшөөл бараагүй хэбэртэй хөөрөөнэйнэ үргэлжэлэл хүлээн, абяагүй хуужал хууба. Харин Намасуу халуун сайгаа аягалаад, «Уугты!» гэжэ үхибүүдтээ зангаад, өөрөө сайгаа оошолон, нэгэ бага шийдшье гэнгүй хууһанаа, бүдэхи болоһоһон хоолойгоор дуугаржа эхилбэ. – Барасай хэлээшээр лэ болоогшо бэлэй. Тиигээд үбэлэй нэгэ хүни гэрыемни тойроод, нэгэл нохой хэбэртэй хусажа, шуужа хоноод, би бүхэли хүниндөө унтангүй, баһашье булай ехээр айжа хоноогшо хэм. Тиигээд бригадираараа дамжуулжа, колхозой түрүүлэгшые зууршалаад, Хөөрхэээ бусажа, хаалишан болооб. Минии һүүлдэ яһала олон зон Һалгай Һудалда байгаа юм. Тээд, ехэдээл хоёр, гурбан жэлдэ тэндээ байгаад, гэнтэ зөөжэ ябашадаг заншалтай агша. Харин манай угай эрэшүүлые өөр тээшээ татаһан мэтэ байдаг. Тиимэһээ шамайешье татаһаниинь хуби, заяанай дуудаагаар лэ болоно гэжэ ханагшаб. Гансал, ши, Гыпылмаа, тэндээ ошоод, энэ, тэрэ түбһэн юумэнһээ бү ай! Зай, ошыт даа, тээд!.. Би дадатартнай ошолдоод, нэгэ бага байлсахаб. Хүбүүетнайшье абалсахаб. Удаань Дарма бидэ хоёртнай Хөөрхэээ бусахабди. Ойлгосотой гү? – гэжэ эжынгээ ямар нэгэ арсалта хэһын аргагүйгөөр дуугархадань, Солбон Гыпылмаа хоёр ехэ гайхалсан

урда урдааа харалсаад, абяа аниргүйгөөр юрэл дохисогоолдобо. Хэрбээ ямар нэгэ бата шийдхэбэри абаа хаа, эжымнай хабсагай мэтэ болошодог гэжэ Солбон Гыпылмаа хоёр тон найнаар мэдэхэ байгаа бшуу. – Тиигэбэл иигэжэл хэлсэе! Ши, Солбон, тэрэ бузар горхоной дүтэрхыгөөшье хаана байһые тодоруулжа үзэ! Тэрэ зүүдэн соохи хамганай хэлэнээр болоо хаа, энэ унтаж хэбтэгшэ Дармамнай эдлэжэ болохо хараатай... Хүбүүнэйнгээ һүүлэй һүүлдэ хэжэл халаха хэрэгыг хүнгэн болгожо, ехэхэн туһа тэрээн-дээ хэхэш... – гээд, һамасуу сайһаа хэжэ, бодолдоо хатангыар гудамхин уужа, эсэшэн хэбэртэйгээр хоёр сабиргайгаа нидхэрэн, дахинаа сайһаа хэжэ, оошолжо эхилээд байхадань, одоол Гыпылмаа амаяа нээбэ.

– Эжаа, тэрэ эхэнэр хаа, эхэнэр юм бээ! Харин минии ханахада, үнэн дээрээ ямаршьеб хии аман хэлэбэ гээд, Солбомнай тайгаар зайшаха, ямаршьеб горхо бэдэршэхэ болоно гү? Тиигээдшье манай иишэ алтан бии юм гэжэ хэлсэхыень огто дуулаагүйлби. Тиимэхэ энэмнэй худал юумэн бшуу. Мүн Солбон бидэ хоёртнай комсомолшууд ха юмбиди. Нээрээ, онсо гайхалтай, этигэхээр бэшэ байнал даа! – гэжэ хэлээд, Гыпылмаагай нюдээ томо болгоходонь, һамасуу уралнуудаа жэмылгэн бэри руугаа хёлом гэжэ, дороһоо абажа, ханаа алдаад, аалиханаар, батаар заабол ойлгуулха гэнэн шэнжэтэйгээр хэлэбэ.

– Гыпылмаа! Танай, комсомолшуудай үзэл сурталай гүн соо төөришэн ухаанда огто таарахагүй юумэн байха. Энэшни – үйлын үри ха юм. Иимэл хүндэ хуби, заяатай зонтой өөрынгөө хуби, заяае холбоһон басагад бшуубди. Һалгай Һудалда ошоод, нэгэ бага байхадаал, эдэ бүгэдыг тон найнаар ойлгохош даа! Түрүүшээр одоол жэхыдэнэ хүрэмөөр байха гэжэ үшөө багаар, зөөлэн болгожо хэлэнэб. Тэрэ үеэ найнаар гаратартнай би таанадаар байлсахаб гэнэ бшууб. Һүүлдэнэ таанад балай айхаяа болихот даа! – гээд, һамасуугай нюдэдын онсоор ялагад гэлдэбэ.

– Тээд тон тиимэ юм хаань, та юундэ гэнтэ тэндэнэ гаража ерэнэн болонот? Тэндэ дададаг юм хадань байха байгаа гүбтаа! – гэжэ ехээр гайхангыар Гыпылмаа асуугаад, һамасуу руу сэхэ шэртэжэ, гайхалаа нюужа бирангүй һууба.

– Энэшни угаа һонин юм. Гэрэйшни хажууда томо хара нохой бии болодог болоод, өөрыншни нохойнуудыг гааруулан, баруун зүг баримталан ошодог болоо хаа, шамайе тэндэнэ тонило гэнэн болоно.

– Хаанаһаа энэнии ойлгообта? – гээд, Гыпылмаагай саашань асууха гэжэ бэлдэжэ байхадань, һамасуу таһа дүүрээд, аалиханаар дуугарба.

– Юрэл тиигэжэ ойлгоһон шэнги һэм. Үгы хаашни, ондоошье, бүри жэхыдэмэ юумэн болохо гэжэ багсаамижалаа бэлэйб. Магад тэрэ юуншьеб ойлгуулаа гү? Юуб гэхэдэ, тэрэ юуншьеб тэндэ биил һэн. Зарим нэгэ хэрэ-

гээ дүүргэхэдээ, тэрэнэйнгээ хэр урагшатай байха байһаниень уридшалан мэдэжэ байһанаа, жэншэдгүй багсаамжалжа байһан тухайгаа мэдэрээгүй хэн гүт? – гээд, нюдэнүүдээ томо болгон, Һамасуугай асуухада, Солбон Гыпылмаа хоёр урда урдаһаа гайхангыар харалсаба. Тиигээд Гыпылмаа нюдэнүүдээ мүн лэ томо болгон, шэбэнэхэ тооной дуугаа үгэбэ.

– Би тиимэ юумэнтэй дайралдаа хэн хаб даа... – гээд, Гыпылмаагай үг-маг гэхэдэнь, Һамасуу тиимэл байха гэхэншүүгээр дохисогоогоод, аалиханаар баталба.

– Энэшье ушарта манай хажууда тэрэ юуншьеб адли байгаад, бидэнэ-рые һэргылнэ гү, али бүри хорино ха юм. Магад манай заяашаншье байһан байжа болохо... Али һахюуһамнай гү? Магад тэрэ үхибүүтэй эхэнэр мэтэ юумэншье байжа болохо... – гэжэ эжынгээ дуугархада, Солбон тэрэниие таһа дүүрэбэ.

– Зай, хүрөө! Һалгай Һудал хадаал Һалгай Һудал юм бээ! Эжын, минии, Гыпылмаагай, ошожо, ошожо, эрхилэгшын толгойдо тон адли бодолнууд нэгэ доро ороо хадаа эндэтнай нэгэтэйл гээшэ ааб даа. Теэд заабол ошохол болоно бэшэ гүбди? Тиигээд юун гэжэ хэлсэнэбибди, хүндэтэ эхэнэрнүүд? – гэжэ һамгадай юрэ бусын яряанда эсэс табиha гэхэндэл Солбон сэхэ асуудал табиha.

Солбоной энэ ушарта хэлэгшые бүри мүһэн дэмжэжэ байнгыар Гыпылмаа дохисогоогоод, Һамасуу үни хада шийдэһэн янзатайгаар дуугарба.

– Үглөөдэртөө Базарта ошожо, Һалгай Һудал ошохомнай гэжэ дуулгагты!

– Юугынь үглөөдэр болгохобибди? Мүнөөдэртөө сэб сэхэ ошожо дуулгаад, зөөлгэндөө саг дары бэлдэжэ эхилхэ байгаа бэшэ гүбди? – гэжэ Солбоной дуугархада, эхэнэрнүүдын дэмжэнгээр дохисогоолдоод, гонгиножо эхилһэн Дармын дээрэ хөөрсэгэнэжэ эхилхэдэнь, Солбон газгаа гарраад, аадарай һүүлдэ угаа арюун болоһон агаараар гүнзэгыгөөр амилан байһанаа, юундэшьеб һанаа алдаад, тамхияа гаргаба.

3

Гурба хоноһон хойно Солбонтон Һалгай Һудалда зөөжэ ерээд, хуушаарга болоһон хүрхигэр хара байшаниень заһабарилха гэжэ түсэблэхэдөө, доодо модонуудыень һэлгэжэ, мүнөө дээрээ дулаан байгаанда һөөргэнь табяадхиха гэжэ отделение эрхилэгшэ Базартай хэлсэбэ. Тииһээр тиитэрээ эрхилэгшэ улам саашаа боложо, байшан гэрэй тээ доошонь, хахад модоной газарта абашажа, урилан табиha тухай дурадхал оруулжа, Солбонтон халуунаар дэмжээд, тэрэ газартань галай сарай барюулжа, тэрээн соогоо мүнөө дээрээ байрлаба.

Хэлсэһэнэйн үглөөдэр барилгашад ерэжэ, бригадиртайн энэ, тэрэ юумээ хэлсээд, буруунуудай хашаань үни хада үмхиржэ эхилһэн байжа, тэрэниен асархагүй гэлсээд, Солбонтон гол ажалдаа шунахайран оробо.

Түрүүшынгээ хүни Солбон ехэ хэргэгээр унтаба. Һүнийн тэнһээ үнгэржэ байхада, Һалгай Һудалай талатай уулзадха дээрэ түглыһэн холи-мол модотой шэбэр соохи булай амтатай уһатай булаг багаар өөртээ абаад ерэһэн гурбан нохойнуудын ойгоргүйгөөр шуужа, юушыб гү, али хэниешыб булайгаар хусан борожо байһандал болоходонь, Солбон унтариһаа һэмээхэн бодожо, гарайнгаа фонарик болон яһала бээтэй шидам баряад, газаашаа марьян гараба ха. Магад хулгайшад гү, али бусад муу һанаатан ерээд ябана гү гэжэ тоолоһон байгаа бшуу.

Зай... Газашаа гарахадань, хаяагаараа халта бүтэн бэшэ, далюу мала-гар нара замбиин гүн соо тамаржа, Һалгай Һудалай оршон ямар бэ даа онсо байдалтай байһан мэтээр Солбондо һанагдаба. Огторгойн бүхы майханаар сасагдаһан мэтэ ялагар мүшэнүүд һанаһанда орходоо доошоо болоод, гараа һарбайгаадхихада хүрэмөөр шэнгээр һанагдажа, агаар хайшааб даа бүшмэг, амилхада хүшэр шэнги болоһондол үзэгдөөд, гансал хүлнүүдэйн ябаса ямаршыб онсо абьяас оложо, Солбоние шэбэр тээшэ огсомоор абаашаба...

Шэбэртэ дүтэлхэдөө, ангууша нохойнуудайнгаа юушыб гү, али хэниешыб аймшагтайгаар борожо, хахажа, сасажа байжа хусалдахань улам эли боложо байба. Бүри дүтэлэн ошоод, нохойнуудаа хармаанайнгаа фонари-гаар гэрэлтүүлхэдэнь, нэгэ ямаршыб түхэрээнэй хилэ дабажа шадахагүй юумэдтэл тэдэнь нэгэл газараа тойрожо ябаад, урагша, хойшоо гүйлдэбэ.

Тиигэжэ байтараа, юунһээшыб хүрдэһэн мэтэ һүүлнүүдэй хабшаад, гангиналдадаг боложо, огто гүйхээ болёод, Солбонингоо хажууда ерээд, нэгэ газартаа обоорон, нэгэ зүг тээшээ хараад һуушоо һэн. Тиигэжэ бай-тараа, юушыб гү, али хэниешыб борожо захална, баһал түхэрээлэн гүйлдэнэ.

Эндэл хүнгэн айдаһанай мэдэрэл зосоогоо Солбон олобо. Зүгөөр ямар-шыб хүсэн тэрэниен огсомоор дуудажа, тэрэ үнөөхил эршэмтэйгээр алха-лан, нохойнуудайнгаа тойроһон ямаршыб түхэрээндэ дүтэлбэ. Бүри ойро ерээд, нохойнуудаа номгоруулха һанаатай бүхы зориггоо суглуулжа, аалин дуугаа үгэхэдэнь, тэдэнь эзээ харахадаа, баярлаһан мэтэ Солбоной хүлдэ улам нягтаар няалдадаг боложо, дахинаа тон ехэ айдаһанда абтаһан шэг-тэй, юрэл зүрхэгүйгөөр һаб-һоб гэлдэдэг болоно.

Эгээл энэ хирэдэ Солбон бүри ехэ айдаһанай зосоонь эбхэрэн бодо-хые мэдэрбэ. Гэдэргээшые харангүй харайжа, сарай руугаа табилуулша-хоор бэлэн болоод, бүхы балсангуудын эршэдэн зангидагдажа, хүдэржэн

хатуу болохыень ойлгоод, огсом ябадалаа аалидуулан, гэбэшье ябадалаа үргэлжэлүүдэн байтарнь, гэнтэ, хүлээгдээгүйгөөр харанхы сооһоо айм-шагтай номгон абьян соностожо, Солбон байрадаа няалдашанан мэтэ зог татан зогсобо.

– Солбон! Бү ай! Шинии саг үшөө ерэхэ үды. Гэрээ наашань, доошонь табингүй, хорёод метрэй зайда, халта баруун-хойшонь абашажа таби! Үгы хаашни, сагһаа урид ехэ аюул боложо магад. Тиигээд үнэтэй сагаа гээжэ байнгүй, тэрэ Алтан горхоёо бэдэрэ! Манай иишэ алтан үзэгдөөгүй гэжэ дэмырэнгүй... Бэдэрэ! Бэдэрэ! Бэдэрэ!.. – гэ гэхээр абьян улам саашалжа, нохойнуудын одоол хүлһөөнь холодоод, юушьеб гү, али хэнииешьеб бороһоор баруун-хойшоо ошобо.

Дороһоо абажа ханаа алдаад, Солбон һөөргөө ябаха гэхэдээ, хүлнүүдынь һуларжа, хүбэнтэшэһэн мэтэ байгаад, тэрэ һалд гэн, һэрюүгээр амилһан газар дээрэ һэхэрэн һуушаба. Тиихэдээ ямаршьеб онсо хүсэтэй юумэнэй мэдэлдэ сүм ороһоноо ханаа амараар, хүсэд эбсэнгээр ойлгобо. Тэрэ ямаршьеб нойрмог мэтэ юумэндэ абтан, газар дээрэ унжыгаад хэбтэшэбэ.

Тэрэнэй нэгэ мэдэн гэхэдэнь, холын зүүн зүгһөө замбиин хаяа сэгээржэ, наранай түрүүшынгээ туяануудые сортоотойгоор харбахаяа бэлдэжэ байһан мэтэ байдалай тогтоһые Солбон элээр ойлгобо. Гадна үглөөнэй аятай һэрюүнэй түрүүшын үзэгдэл газар дээрэ буушоод, хаа-яа һэб-һаб гэжэ байба.

Солбоной хүдэлөөд үзэхэдэнь, хүлнүүдынь урданайхи мэтэ шандаа-һатай болоһон байжа, тэрэ ханаа алдаад, аалиханаар, үшөөл этигэжэ ядан, байраһаа бодоод, бодото дээрээ иигэһэнээ баталха гэхэндэл, газар дэбһээд абаба.

Тэрэнэй сарай дороо хүрэжэ ерэхэдэнь, һамган эжы хоёрынь һэришэнхэй тэрэнээ тэшэ ядан хүлээжэ байба. Үни хада гаража, Солбоноо бэдэрхэ байбашье, хаана байһыень мэдэхгүй тула хүлээлгын тамада орошоод, бишыхан столонгоо хоёр тээ һууба.

Оромсоороо, тэдэ хоёртоо сэхэ ошожо, шиидшье гэнгүй, хожулай-ень бүхөөр тэбэрээд, удаань тэдэнээ табижа, эдихэ юумэ эришэхэдэнь, эхэнэрнүүдынь хөөрсэгэнэлдэн гүйлдэжэ, стол дээрэ эдихэ хоол суглуулаад, бултадаа юунэй болоһон тухай хөөрэлдэнгүй, һуужа эдеэлээд, һалгай һудалдахи тэрэ түрүүшынь үдэр эршэтэ гүйдэлөө эхилбэ. Эхэнэрнүүдынь бүхэли һүниндөө хаана, юу хэжэ ябаһыень оройдоо һурабагүй. Энэ ушаралаар ехээр гайхананшье хүн тэдэнэй дунда олдоогүй һэн. Юрын юумэнэй болоһон мэтээр...

Тэрэ түрүүшынгөө һүниһөө хойшо Солбон тад ондоо болошоо бэлэй. Гол түлэбынь хадаа түбһэн юумэнһээ огто айдаггүй болоод, һалгай

худалай оршондо бүхы наһан соогоо байһан мэтэ болошоод ябадаг байба. Тэрэ юундэшьеб тагуулһан шэнги тайга руу эрмэлзэдэг боложо, эсэгын тэрэндэ үлөөһэн хаарта ходо абаад ябадаг сумаануудай нэгэн соо найдам-тайгаар хадагалаатай хэбтэдэг болобо.

Алтан горхо бэдэрхэ эгээл түрүүшынгээ хэдэлгэ тэрэ аймшагтай хүниин удаа таба хоноод байхадань, Солбон хээ һэн. Тиихэдэ Халтар Хараяа эмээллээд, хэдэн хоногоор агнаад ерэхэмни гэхэн шалтаг баряад, мihэдшье гэхээ болишоһон шарай дээрээ тэрэ хирэдэ ямаршье мэдэрэлтэй байһанаа харуулангүй ябашахадань, эхэнэрнүүдыньше оройдоо гайхабагүй. Юундэ гайхадаггүй байһыень хэн нэгэнэй ойлгохо хэдэлгэ хээ һаань, һамасуунышье, Гыпылмаанышье одоол гайхажа, тэншүү хүн мэтээр тиимэ ябадал гаргагынье хараха һэн.

Үглөөнэй үүр хираанаар гараад, юундэшьеб сэхэ баруун-хойшоо шэглэн, үни шийдэнгээр Солбон эрмэлзэн ошоо һэн. Һайнаар хооллоһон Халтар Харань ульгамаар харгыдаа гаража, баһал хайшаа ошохоёо мэдэһэн юм шэнги баруун-хойшоо абьяастайгаар хатарба. Солбоной бодолгото болоһон хэбэртэй жолоогоо һула табяад, бэгзын һуушахадань, моринийн бага сагаар һайбарлалганда ороһоор һүүлэй һүүлдэ түргэн ябадаг болоо һэн.

«Һонин байна. Юундэшьеб хара эртэ бодоод, юумээс ягдайса түхээрээд, ямаршьеб онтохоной мэтэ горхо бэдэрхэ һанаатай һайбарлуулжа ябанаб. Тэндэнь үнэхөөрөө алтанай бии юм һаань, энэ засагай байһан хирэдэ байлай ехэ юумэ хэжэ бирахагүй байһанаа лаб мэдэжэ байгаад... Юунэй тулада тийгэнэбиб? Хүбүүнэйнгээ ерээдүйдэ туһала гэжэ эжы хэлэнэ һэн гү? Теэд тэрэ алта абашье һаа, хайшан гэжэ өөртөө туһатайгаар хэрэглэхэ болонобиб? Совет засаг гэшэмнай иимэ юумэндэ шэрүүншэгээр хандадаг шуу. Тийгээд тэрэ баабайн хэлэхээр энэ засаг һаяын сагта унаха хэбэргүйл. Теэд эжы тэрэнэй заабол унаха байһанда бата найдалтай байна ха юм. Харин намайе хии, хоһон юумэндэ этигэжэ ябаха хүн бэшэ гэжэ хэлэхээр бэшэ гү? Хубисхалай урда тээ баабайнда байһан тэрэ ехэ баялиг соо умбажа байдаг һаа, болохол байгаа. Яһан таарамжатай байха һэм? – гэжэ бодоходоо, Солбон эжэлүүдгүй тойрожо хараашалба. Тайга соо ори гансаараа ябаһанаа һанаад, енгүүтэйгээр мihэд гэжэ, бодолнуудaa саашань тууба. – Эжы тэрэ байдалые бэе дээрээ үзэһэн байна ха юм. Гоёл байдал зурагладаг бэшаал? Тиимэ байдалай шэгшэгхэниешье үзэхэйб гэхэдэ, минии талаанда тудашаха хараагүй мэтэ... Харин тэрэ мансы соо уухилжа хэбтэһэн Дарма тэрэ байдал үзэхэ болоно гү? Үгышье һаа, тэрэнэй үри – минии аша үзэхэ гү? Теэд энэ түргэн сагай саашаа ошохо бүри тэрэ алта олохо арга, боломжомни иираг манан мэтээр таража, миил һанаан болохо заяатай бэшаал? Али огторгойн эгээл һүүлшын мүшэн мэтээр энээниие

туйлаха гэхэн ханаамни соножол, дүрэжэл, уряалжал байха хараатай ха гү? Тэрэнэй мүхэшэгүй мүнхэ гэрэлтэй хадань лэ энэ би гараад, юундэ тиигэхэндээ гайхан, гэлын ябана гүб? Тэрэ хүнийн харын толон сооһоо зэдэлхэн эхэнэрэй абяанай ямаршьеб шанга шэбэнээгээр, хии, агаар соохи хабинаагаар намда дуулдаашье хаань, жөншэдгүй этигээд, энэ гарашоод ябана бэшаалби? Тиимэл гээшэ ха... Үнэн дээрээ гараад ябанаб. Энэ бэдэрхэхээ гадна ан харалсажа ябаха байна. Нүүлэй нүүлдэ мяхахыеньшые олоод бусаа хаамни, баршгаатай нэн ха!» гэжэ бодохынь тэндэ моринийн гэгтэ ойгоргүйгөөр буухиржа, хажуу тээшээ халба хүрөөд, нохойнуудын гансата дарья табилдан дуугаа үгэжэ, шүүд, шүүд морин дээрэхээ орондоголон халишан алдаад, Солбон анхаралаа одоол һоноржуулхадаа, өөрөөшье мэдээгүйдөө зог татажа, мориёо номгоруулха ханаатай уралаа жомбойлгон, үүгэнээд, жолоогоо бахим бариха зуураа сэхэ урдаа хараба.

Харан гэхэнь мүнөө ябажа ябаһан зүргэ дээрэнь модо түшэһэн дүшэ гаран наһанай эхэнэр, хорёод наһанай хүбүүн, тээ саана согсойжо хууһан хаб хара нохой гурбан гансал Солбонийе анхаралтайгаар хаража байһан шэгтэй зогсожо байба. Түрүүшгээр халташые айнгүй, «Хаанаһаа тайга соо ябаһан жаалдамарнууд бэ?» гэжэ бодохо зуураа байрадаа зоогдоһондол юундэ тогтоһон мориёо гайхан, тэрэл зуура «Юун бэлэй?» гэжэ ханаха зуураа нүдэнүүдээ нэрэ хурагүй сабшан, тэдэнэй урда миин байжа үгэбэ.

Тиигэжэ байтарнь, нохойнуудын шаг шууя татаһаар ойртожо, эзэнэйгээ хажуудань ерэмсээрээ, Халтар Харын тагалсагуудта нялдан обооржо, үзлэй зүрхэгүйгөөр һаб-һоб гэлдэн, нүүлэй нүүлдэ абяагүйнүүд болоод, сомсойлдон байра байрадаа хуушаба.

– Зай, Дагбын Солбон, Алтан горхо бэдэрхээ гараба гүш? – гэжэ эхэнэрэй дуугаржа захалхадань, тэрэ хүнийн абяан байһыень Солбон гансата лаблаба. – Би шинии эсэгын ашаар энэ хүйтэн дайда соогуур зайгуултаха заяатай болоһон хүн гээшэб! Минии хүнэнэн энэ дэлхэй дээрэ хэхэ юумээ хээд, ошохо газартаа ошохол юм аабза. Энэ олоод байһан бээнүүднай шамда миил үзэгдэнэ. Үнэн дээрээ маанадай бии байһан хии бшуу! Юрэл шамда харагдаһан мэтэ болоно. Зүгөөр хэрэгтэй болоходоо, шамда заабол харагдадаг байхабди. Ямар нэгэ ондоо хүн мүнөө маанадые хараа хаа, шамайе аагаартай ярилдажа байна гэжэ ханаха нэн. Хаа-хаа!.. Харин ши, бэдэрэ, бэдэрэ! Найнаар бэдэрэ! Баабайншни нэгэ иимэхэн оньһыень мэдэхэ гэжэ оролдонгүй, хаарта зүбөөр уншахын тулада нилээн зобоо, туляа юм. Шиниийше тиигэхэ байһаншни сохом! Харин энэ бэдэрлгыешни хүнгэн болгохо тэрэ онһониинь мүнөөшье намтаяа! Хэр оложо шадагшаабши? Намда булай һонин байна. Ши намдал адляар мэтэшые хаа, бодото, үнэн зайгуулда гараба гээшэш! Хаа-хаа... Иигэжэл мэдэжэ байгаа-

рай. Би хододоо, эндэ, дүтэхэнэ, хажуудашни байхаб. Хэрэгтэй сагтаа өөр тушаагаа хануулхаб. Энэ ойлгосотой байха ёхотой! Харин ши, бэдэрэ, бэдэрэ! хаа-хаа! – гэхээр эхэнэрэй абьян нуларжа, Солбоной нэгэ хирэ анхаралаа нуладхаад ямаршьеб абьян тээшэ хараад, хөөргэн анхаралаа эхэнэр руу табихадань, нарийхан зүргэнэ хоохон байгаа бэлэй...

Тэдэнэй иигээд үгы болошоһондонь зосоогоо урматайшые хэбэртэй болоод зогсожо, духа дээрэнэ буржаганан гараһан хүлһэнэй хүйтэн дуһалнуудые аршасагаан, «Гэртэмни ойро үзэгдэжэ, эхэнэрнүүдыемни айлгаагүйнэ болоо!» гэжэ бодохынэ тэндэ хаанаһаашьеб, шэхэндэнэ танил абьян соностожо, Солбониие бард гүүлэбэ.

«Бидэшни тон хэрэгтэй хэдэн газартаа нэгэ доро байха шэдитэй зомди. Тиимэһээ шамайе одоо саг үргэлжынгөө онсо харгалзалга доро байлгаха зорилготойбди. Зүгөөр шинии байдаг гэр соохи эхэнэрнүүдыешни дэмэ айлгахагүйбди. Айлгахагүйбди! Айлгахагүйбди!» гэсэгээн тэрээнһээ холо болоһон мэтэ болоходонь, Солбоной нюргаар дагжа хүрэжэ, аягүй хүйтэн бүхы бэе дээрэнэ болон зосоонь мэдэрэгдэбэ.

Солбон одоол тон ехээр айбашье, хоёрдохийё золгожо байгаад, ойронь хүрэхэгүйдэнэ, нэгэ бага ханаагаа амаржа, нэгээ ороһон мэтэ болоод, Халтар Хараяа нэрэ нураггүй нэшэн, замаа үргэлжэлүүлбэ. Тэрэ нэгэ хэды болоод лэ тогтожо, хайшаа ошожо ябаһанаа лаблан, хаартаяа морин дээрээ дэлгэжэ, харан татаад, нилээн удаан ябаба. Тиигэхээр тайгын холын гүн соо ороһонинь сохом элээр мэдэрэгдэдэг боложо, Солбоной ханаан нэгэ бага нам гэжэ захалба.

Тэрэ эсэслэн нэгээ ороһондол болоод, тойрожо одоол угаа анхаралтайгаар хараашалхадаа, айхабтараар гайхаба. Харан гэхээнэ, тайга үдхэн хана шэнгээр тэрэниие тойроһон шэнги байбашье, морининь зүргэшнүү юумэ өөрөө олоод лэ, ябууд дундаа үндэр ногоон ургамалнуудые шэмхэлэн татасагаагаад, үни хада алхадалдаа орошоод ябажа байба. Һайнаар харахадань, тэрэ зүргэшнүү газараараа һая хада өөрөө ябаһан мэтээр гайхан мэдэрбэ.

Солбон һэр-мэр гээд, буугаа абажа, үбсүүн дээрээ гаргаад, бүхы бэээрээ оршон тойронхи дэлхэе анхаралтайгаар соносон, мэдэрэн, ойлгон ябаба. Тиихэдээ юундэ зонһоо энэ бүхы ябадалаа сүм нюужа ябахата байһанаа яашье ойлгожо ядаба.

«Үнэхөөрөөшье, юундэ ябажа байтараа гэнтэ иитэрээ айдаһамни хүрэжэ, һэр-мэр гэшэбэбиб? Яажашье ябанабиб даа, юрэдөө? Номгоноор байяа даа, саашаа юрэдөө! Номгоноор! Мүнөө сагта тугаараймни зонһоо үлүүсэ айшама ямар амитан энээгүүрни ябаба гэшэб? Баахалдай гэшэ гэнтэ өөр дээрээ ортошоогүй хаа гү, али шархатанхай бэшэ хаа, хүндэ яашье довтолхогүй гэжэ дэмэ хэлсэдэггүй юм бэшэ гү? Тиимэһээ дэмэ

айнаш, Солбон!» гэжэ бодохын тэндэ халта баруун хажуу тээн буу нэрьшэбэ. Солбон тэрэл зуура моринһоо халин буугаад, жолоогоо дүтэхэнэ байһан модоной нэгэ гэшүүһэндэ торсолдуулан торгоһон боложо, тоорбо соогоо обёос хэн, Халтар Харынгаа хоншоортонь барижа уяад, буугаа бэлэн болгон барижа, буугай хүрэнэн зүг руу нэмээхэнээр маряан ошобо.

Тэрэ харгыдань дайралдаһан сула шулуугаар бүрхөөтэй шахуу бо-ролжо соогуур абиран шахуу саада захадань хүрэжэ, нэмээхэн үндын харахадань, эрэ зоной хоёр үргэн нюрганууд үзэгдэбэ. Тэдэнэр юун дээрэб даа тонгойжо, хоорондоо аалиханаар ярилдажа байба. Солбон маряаһаар маряажа, нүгөө таладань гараад, хайнаар харан гэнээн, хахал, һамбайдаа дарагдажа зүдэршэнэн, хоёр ород хүн сомсойгоод һуужа байба.

Тэдэнэр урдань хэбтэнэн торо торшогорхон инзага анхаралтайгаар харан, хутагануудаа гаргажа, тэрэ хөөрхэйгөө хараһаар байтарнь үбшөөд, багахан түүдэбшэ улайлгажа, мяхыень шараад, гэдэнэеэ үлдэнэнөө нюунгүй, тэрэнээ эдихэ гэжэ яаралтайгаар түхээржэ байба. Тиигэжэ байхадаа, тэдэнэр юун тухайб даа хоорондоо аргааханаар хөөрэлдэнэ. Солбоной шагнаархахадань, тэрэ хоёр иигэжэ ярилдажа байба.

– Шимни даншье хаа, багахан, нарай шахуу амитаниие буудажархёо хүн байнаш! Юундэ, юрэдөө, эхыень бэшэ, харин инзагыень буудаж хүмши? Өөрөөл «Би буудахамни!» гэжэ намдаа зангана хамнайш! – гээд, хиларшаг нюдэнүүдээрээ хоёр тээшээ хаража байһан мэтэнэ нүхэрөө зэмэлэн һагад хэлэбэ.

Гүжэгэр томо, тайгын дунда һууһан арьягар унуули мэтэнэ нүхэрөө гараараа занган «Һалал даа!» гэнэндэл болон, шүлһээ хайруулжа байһан шэнгээр абяагаа бүдэхэ болгон, хайша хэрэгээр харюусаба.

– Инзагыеньшье оноһомни болоо гэхгүй, юугээ ётогонунош! Мэргэлжэ, мэргэлжэ, эхыень буудаһамни, энэ жаалдамарые оноол! Тиигээдшье эхэгүйгөөр энэ хөөрхэйшни сохом хосорхо байгаа бшуу. Ори ганса һомотой үлэнэн бидэ хоёрто иигэжэшье шэнэ мяха эдихэ болоһомнай эрхим юм бэшэ гү? Юун гэжэ һананаш? – гээд, гүжэгэрын нүхэрөө номгоруулха һанаатай янзатай халта энгүүрхэн һагад харюусаба.

– Тиимэшье юм гү даа? – гэжэ дуугараад, хиларын баһал шүлһээ барижа ядана хэбэртэй. Тэрэ хутагаараа гал дээрэ шарагдажа байһан мяхаа үзөөд, утаанһаа нүдээс хюрылган үгэ алдана. – Үшөө нэгэ бага байхаар. Тэрэ Аграфенын хэлэнэн соо ябаһан ши бидэ хоёр иигэд гээд, хосорхо туйлдаа хүрэхэмнай. Тэрэ горхониие олохо болоходомнай, хараһаар байса юуншьеб гү, али бүри аймшагтай, хэншьеб һаад ушаруулһан шэнги болохо юм. Ши тиигэжэ ойлгоногүйгша? – гэжэ хиларын хилар нюдэнүүдэ үргэнээр сэлин, тойрожо хараашалха зуураа дуугарба.

– Адаглааб! – гээд, мантагарын үргэн мүнүүдээ хайша хэрэгээр хаб-шагад гүүлэбэ. Тиэхэдэнь нилээн хуушан болоһон дэгэлын мэнэ оёдо-лоороо хахархаяа байһандал болоно. – Теэд тэрэ ши бидэ хоёрой юрэл тол-гойдомнай орожо ерэнэн бодолые урдаа баряад., бидэнэр айха, хүрдэхэ, тииһээ тиитэрээ сухариха болоно гүбди? – гэжэ эрхирэн шахуу хэлэхэдэнь, хиларын улагад гэн, дахинаа хараашалаад, жэхэгэд гэбэ.

– Ши намайгаа түбһэн юумэндэ этигэшэдэг амитан гэжэ бү хана! Теэд тэрэ хаб хара нохой минии нюдэндэ миин лэ торсолдоо бэшэ гэжэ лаб хэ-лэхэб. Бишни хараһандаа этигэдэг хүн ха юмбиб!

– Сэхыень хэлэхэдэ... – гээд, мантагар абяагаа шэбэнээндэ хүрэтэр шахуу даран, шиияса хэлэнэ, – намдашни Аграфенэдэ булай адли эхэнэр болон хорёод наһатай хүбүүн хоёр харагдаа! Угышыё хаа, харагдаһан мэтэ болоо... Теэд яагаа? Тайга соогуур ямаршыё амжалтагүйгөөр хоюулан төөриһэн, тэнһэнэймнай хойшолон энэ гэжэ тоолохо байнаб. Гэртээ мэнэ харяагүй хаа, түрүүлэгшэдэ үүсэлүүлхэмнай гэнэл ха юмбиб! Тиигээдшыё тэрэ Алтан горхонойнь оройдоо олдохогүйдэ, яаха болонобибди? Ти-гээдшыё манай эндэхи тайга соо хэн нэгэн алта олоод, ехээр угаагаа юм гэжэ нэгэтэшыё дуулаагүйб! – гэжэ хэлээд, томонууд нударгаараа хэндэ-шыёб занһан мэтэ нэмэн хэлэнэ. – Тиимэ хадан юунэй тулада тэнэжэ ябанабибди? Хэнэй аша туһада... Аграфенын гү?

– Тиимэншыё тиимэл даа! – гэжэ хилар баталаад, тохигор долёобороо ёдогонуулан, шэбэнэхэ тооной болон, нүхэртөө һөөргэдүүлбэ. – Теэд ши бидэ хоёрто юундэ нэгэ доро тэрэ хаб хара нохой болон хүбүүтэй эхэнэр хоёр үзэгдөөб? Энэшни дэмы бэшэ! Хажуугаарнь тэрэ эхэнэрын Аграфе-нэдэл адлирхуу байха юм байна.

– Тэрэ нохойшни амитадта мээхэй хадашни харагдаа бэшэ гү? Харин намда эхэнэр талын онсо хайшаагадаг хадамни бэээрээ гаража ерээ юм бэшэ гү? Одоол эхэнэрнүүдэй анхаралгүйгөөр хэдэн хоног соо ябанабиб-ди? Хаа-хаа! – гэжэ гүжэгэрэй хоһон шэрэм тогоо сохихондол абяа хоо-лой сооһоо гаргахадань, хилар шоглохо дурагүй хэбэртэй байна.

– Боли! Эдэ бүгэдэдэшни болгоомжотойгоор, бодомжотойгоор хандаха зэргэтэйбди. Энэжэ байтарнай, ханяадан болошоод байгуужан... – гээд, хилар ара хажуу руугаа хёлом гэбэ. – Һалан һандангүйгөөр юуншыёб гү, али хэншыёб хойноһоомнай адаглажа байһан мэтэ шамда болоногүй гү?

– Аймхайл амитанши даа! Хэн адаглаха һэм. Һомогүйшыё хаа, нүсэ-гэн гараараа низа дарахаб! Тиигээдшыё ханаад үзыш! Бидэнэртэ ямар нэгэ аргаар муу юумэ хэхэ һэдэлгэтэй хаа, адаглажа байнгүйгөөр, үни хада ум прахом болгоһон байха байгаа бэшэ гү? Тиимэ юумэнһээ господи помилуй ааб даа!

– Магад тиимэшье байжа, ши зүб байжа болохош. Харин намайе аймхай амитан гэжэ дэмы хэлэнэш. Харин минии шэхэндэ тон тодоор дуулдаһан абяан хүсэд зананги байгаа гэжэ шинии этигэлгүй һонорто дахинаа табиһуу!

– Юун гэб, тэрэ абяаншни?

– Хосоржо, шархияа хатаахаяа ханаагүй хаа, энэ гүн тайга руу харгылхаяа болигты гэһэншүүгээр занал! Хэды дахин тиигэжэ дабтаа бшибы даа! Одоол жэхымэ байгаа...

– Тиигэжэ, тиигэжэ бидэнэрые айлгахаяа һэдэнэ гээшэ гү?

– Айлгана даа! Сохом лэ тиимэ...

– Аграфена түрүүлэгшэ хоёрто болоһон соонь сэхыень хэлээд туршял. Яадаг юм ааб? Юун гэхэ гэжэ хананаш? – гээд, мантагарай онигор нюдэнүүдэ томонууд болгон дурадхахадань, хилар ойро зуура соо бодолгото болоод, тон шийдэнги бэшээр иигэжэ харюусаба.

– Тиигээд туршахада, болохо юм ааб даа!

– Зай, эдеэлэе! Нэгэ бага амараадшье абая... Эдихэ юумэгүй болоод ябаха гээшэш гайтай хэрэг байна даа. Зай, гэдэһээ баясуулая! Би одоол энэ инзагыешни бүхэлээр орохо газартань оруулха шадалтай шэнгиб! Хаа-хаа...

– Тиигэл даа. Саашадаа яаха болонобибди? Туража үхэхэ болоошье хаа, тэрэ үнэн бэшэ горхыень бэдэрһэн зандаа байха гүбди? – гэжэ хилар түрүүн ханаһанаа дабтажал һууба.

– Юундэ баһа шийдхэбэри абалгые нам дээрэ хаянаш? Эдеэлээд, хоюулан шийдхэл! Түрүүлэгшэ Аграфена хоёрой урда одоол ши бидэ хоюулаа харюусахабди. Тиимэхэ... – гэжэ гараараа голхоронгёор зангаад, мантагар мяханһаа горитой хүсөөг абажа, хүдэр шүдэнүүдээрэ нүдээ анин таһа удар татаад, тэрээнэ эрхирэн шахуу хазаба.

Эрэшүүл абяагүй болоод, садхалан боложол байһан гэдэһэнэйнгээ дүүрэхэ бүринь амгаланар хэхэрхэнь соностожо, тэдэнэй толгойнууд гансал эдихэ юумэ элбэгээр залгилгаар эзлэгдэбэ хэбэртэй. Солбон халта гэдэргээ боложо, хүндөөр бодолгото болон, сээжынгээ зэнхэгэр хоһон болохые мэдэрэн һууба.

Тэрэл зуура тэрэнэй мэнэрһэн мэтэ толгой руу нэгэл сахилгаан шэнги бодол годлитон оробо. Тиихэдэ «Яаха болонобиб?» гэжэ өөрһөө асуухадань, юрэ бусынь дотоодынь харасада тугаарай харагдаһан эхэнэрэй сухигар сагаан шарай үзэгдөөд, табиһан асуудалаа тэрэ эхэнэрэй урда табиһандал Солбон өөрыгөө гайхан мэдэрхэдэл гэбэ...

«Шинии Алтан горхониие бэдэрһэн ондоо зон бии юм байна. Яаруугаар буудыш! Түргэн буудыш!» гэһэн түргэн бодол тархи руунь үнсэгдэн орожо байһандал болоод, Солбон үнэнхэ зүрхэнһөө һүрдэбэ.

«Эдэниие алаха гэжэ гү? Теэд юунэй тулада? Яахадаа? Тэрэ Алтан горхон минии болошоо юм аал? Баабайн олоһон туладань миниишье болошоо хаяа? Теэд юундэ эдэнэрые буудаха болонобиб? Юундэ? Алтан горхониие огто оложо шадаагүй зониие? – гэжэ ганса асуудалнуудые өөрынгөө урда табин, толгойгоо хоёр хажууһаань барижа, бажуугаад, хүдэлэнгүй һуужа байтараа, гэнтэ ханаа амарханаар иигэжэ бодобо. – Теэд эдэнэршни олохо болонхойбди гэлсэнэ бэшэ хаал? Мүнөө, энэбэеэрээ тодорһон дайсадаа хюдаагүй хаамни, һүүлдэнь хожом болошоһон байхаар бэшэ гү? Теэд юун гэжэ бодоод, иитэрээ марганабиб? Иимэ аймхай байгаа хаа, тэрэ горхо олохогүй бэшаалби даа! Ала! Ала! Ала! – гэхэн хажуу тээһээ мэтэ бодолынь толгой руунь үнсэгдэн ородог боложо, Солбон өөрөөшье хэлэһэнээ, ондоошье амитанай тэрэндэ идхаланиие ойлгожо ядан, хүбүүн толгойгоо шангаар бажууһан зангаараа хүдэлхээ болёод һууһанаа, гэнтэ угаа үсэдөөр, хэрзэгыгээр иигэжэ ханаба. – Теэд юу хэжэ, юу хэхээ ябаһанаа, мартажа байна гэшэ гүб? Алтан горхо бэдэржэ ябана бшууб. Тэрэниие олоо хаамни, минии үридэ хайн болохо ха юм... Тиимэһээ буудаагүйдэмни аргагүй болохо бэшэ гү? Үнэн дээрэ хүниие алаха гэжэ буу тодхоходо, иимэ угаа хүндэ байдаг юм гэжэ хаанаһаа мэдэхэ байгаабиб? Зай... Шиидэхэл болоо хүн бээб, шиидэхэ...» гэжэ Солбон эбсэнгээр бодоод, буугаа абажа, тэдэ хоёр руугаа шэглүүлбэ.

Солбон халта урагшаа марьян болоод, хоёр ородые хараа соогоо тон хайнаар абахадань, хоюулан хүл дээрээ бодонхой, бишыхан фляжкая бэе бээдээ дамжуулан, юушьеб угаа хомхойгоор уужа байба. Тон зохидоор хэбтэхые, угаа зохидоор тохоногоороо тулгалхые оролдон, наашаа хараад, тэрэ хирэдэ уужа байһан хүнэйн угаа томо, гүлдэгэр түбэнгийн гүлд-гүлд гэн хүдэлхые булай анхаралтайгаар адаглан зогсоһон хүниинь хараа соогоо нарибшалан орууламсаараа, нюдээ анижа шахуу шабхаяа даражархиба. Тиихэдэнь тэрэ хүнэйн нюур дээрэ ехээр гайхалһанай шэнжэ хэтэдээ ороһон мэтэ боложо, аалихан унажа байхадань, саг зуура соо нүгөө хүниинь хараа соогоо орууламсаараа, шабхаяа табижархиба.

Буугай хоёр абьян удаа дараалан нээржэ, нэгэ бүхэли болоһон мэтээр суурятан, тайгын гүн соо абяагүй болоходонь, хон-жэн байдал тогтошобо. Тэрэ тогтоһон шэмээгүй шэхэ дүлиирүүлмэ мэтээр Солбондо үзэгдэжэ, тэрэл зуура энэ дэлхэй дээрэ юуншьеб бусашагүйгөөр хандаргагдаһан мэтэ боложо, тэрэ унашоод хэбтэһэн хоёрые шэртэн, «Эдэниие би... алаа гэшэ гүб?!» гэжэ бодон, Солбон ойр зуура соо һууба.

Тиигэжэ мэгдэшөөд хэбтэжэ байһанаа, байраһаа шэмээгүйгөөр бодожо, буугаа бэлэн баряад, шадаал хаа, аалиханаар алхалхые эрмэлзэн, бишыхан түүдэбшэдэ дүтэлэн ерэхэдэнь, түрүүн буудаһан мантагарынь амиа

табиһан янзатай газар үмхэшөөд хэбтэбэ. Харин хиларынь хүндөөр ёолон, нариихан яһалиг гарнуудаараа газар нэрэ һурагүй һабардажа, үбшэнһөө манаршаһан харасаяа Солбон тээшэ хандуулаад хэбтэжэ байба.

Хажуудань ерэбэшье, тэрэнэй харасаһаа дальтиран тээ холо зогсоһон Солбон бүдэхи хоолойгоор аалиханаар асууба.

- Тайга руу юугээ бэдэрээбтэ?
- Би хуу хэлэхэб! Гансал бү алыш даа!
- Тайга руу юу бэдэржэ гараабта?
- Алтан горхо бэдэрхээ...
- Хэн таанадые эльгээгээб?
- Аграфена манай сельпогой түрүүлэгшэ хоёр эльгээгээ.
- Хаанахи зомта?
- Вознесенскэдэ һаянай байдаг болоһон зомди.
- Шинии нюдэндэ эхэнэр хүбүүн хоёр, мүн хара нохой үзэгдөө гү?
- Бидэ хоёрто тэдэшни амьар амьараа үзэгдөө. Одоол зүрхэмни шүүд-шүүд хүлэйнгөө ула худар нүүшэн алдаал!
- Алтан горхон тухай юу мэдэхэбтэ?
- Аграфенын үгһэн хаартаһаа бэшэ юумэ мэдэхгүйлди!
- Хаарта хаанаһаа олоһон болоноб?
- Аграфенын абга, Силантий Силычэй болон тэрэнэй эхын эгэшэ болохо Настасьин орхихон хаарта юм хаш. Зүгөөр Аграфенэдэ абгань балай дурагүй байгаа хаш, – гээд, хилар агшан зуура соо амияа даража, ехэ үбшэнһөө халта абяагүй болобо. Тиигээд үбшэнһөө халта сүлөөрһэн харсаяа үргэжэ, аалиханаар үргэлжэлүүлбэ. – Аграфенэ абгынгээ үгэ огто дуулангүй, коммунист Кайдаловта хадамда гараа ха юм. Тэрэнь манай колхозай түрүүлэгшэ байһанаа, гушаад онуудта буһалгаанай болоходо, алуулшаһан юм. Аграфена Сергеевна нэгэтэ һамбаашалжа, бүлэ эгэшингээ энэ хаартыень наринаар зуража, өөртөө абahan байгаа. Эгэшэнь эсэгынгээ хараалые урагша абангүй, бүлэ дүү басагантаяа харилсадаг байгаа ха юм. Тиигэжэл энэ хаартыень буулгаха арга, боломжо олоһон байгаа юм гээбы. Ондоо бэшэ юушые мэдэнэгүйб! – гээд, хилар нюдээ хаажа, амарха ханаатай хэбэртэй хэбтэбэ. Тээд Солбон амар заяа үзүүлбэгүй.
- Тэрэ хаартынь буулгабари танда гү?
- Тиимэ. Намда... Тэрүү тэрэ сүүмхэ соо.
- Үшөө, ондоо буулгабари бии гү?
- Үгы бэшэ гү? Бишье һаань, би мэдэхэ бэшэб!
- Юундэ тиигэжэ бодонобши?
- Аграфена Сергеевна хаартаяа гамнажа ябагты гээ һэн.
- Хараха янзада шамайе барагшагаар шархатуулаалтайб?

– Бэшэ... Тиимэ бэшэ! Хүл, гарни хүрэжэ эхилбэ. Намайе угаа түргэнөөр докторто абашыг даа! – гэжэ ямаршые найдалгүйгөөр хилар шэбэнээд, Солбоной сүүмхыень уудалжа байхыень хаража, нэгэ тээшээ хажуульдин, багахан нүүлэдэ түшүүлээтэй буу тээшээ яаралтайгаар мүлхибэ.

Хойноо харшаганаа дуулахан Солбоной эгсэ эрьелдэхэдэ, буудаа хүрэнэн шахуу хилар баяртайгаар гараа буу тээшээ харбайжа байба. Ти-хэдэнь Солбон өөрынгөө буу үргөөд, хилар ородой толгой худар буудажар-хиба. Тэрэнэй дан аалиханаар мэтээр гараа зог татан алдажа, газар үмхөөд, нэгэ хэды татагад гэжэ байһанаа, хүдэлхээ болихыень харан зогсод гэжэ, һүүлдэнь аалиханаар нюдэнүүдээ анин, хүндөөр ханаа алдаба.

«Иихэдээ хоёр хүнэй алууршан болобо гэшэлдээ. Тиихэдээ хэн, юун болошобо гэшэбиб? Шолмос гү, али ороолон гү? Али бүри харшан гү? Иигээд байхадаа, Алтан горхо олоогүйдэмни аргагүй болобо бэшаал? Ти-гээл хаамни, эдэ хоёрые алаһамни ямар нэгэ өөрын бодото сэнтэй болохо бэшэ гү? Тиигэхэ даа! Эдэниие иигээд хаяха бэшэ, харин хүдөөлхэ болоо хүн бээб. Гансал иимэ сэндэ хүрэхэ горхо олохо гүб, али хүрэхэгүй жаал-дамар байха гү? Хэн мэдэбэ даа... Би мүнөө дээрээ бодотоор сэгнэхэ арга-тай бэшэб. Тээд бэшэ хэн сэгнэхэб? Хүнэй наһан ямар нэгэ өөртэнь хүрэмэ сэнтэй байдаг юм гү? Энэ ушараар хайнаар бодоод үзэхэдэ, хүнэйшые наһан гэшэшни даа – энэ юртэмсэтэй нариихуу-уун утаһаар холбоотой байдаг юм байна даа... Хэдэн грамм туулгаар таһалхаар... Тиихэдээ миниишые наһан баһал тиимэ болоно гү? Тиимэл гэшэ ха... Тиимэхээ хэн нэгэниие алааб гэжэ сэдхэлээ зобоожо, туляажа ябаһанай баршгаа бии аал? Одоол хэн мэдэбэ? Зай, хүрөө болоё даа! Эдэ хоёр бармые хүдөөлэе!» гэжэ бодохынь тэндэ хайшаашыёб үгы болоһон нохойнуудынь саагашагуур ан бороһон хэбэртэйгээр ойн сууряататар, абьяастайгаар хусалдаба.

Буугаа ябууд түргэн һомолоод, нохойнуудайнгаа хусалдаан тээшэ яаран ошоходонь, нохойнуудынь томо гэгшын бодон гахайе борожо байба. Тэдэнь гахайн аймшагтай һоёонуудһаа шадамараар зайлан, тэрэнэй хай-шаашыёб гүйхэ арга, боломжые саран һалгаана янзатай.

«Эрхим нохойнууд! Һайн һургаалтай. Агнаха аргагүй болоходоо, но-хойнуудаа шамда үгэбэб. Ангууша нохойе агнууригүйгээр орхихо гэшэ ехэ муу хэрэг. Харин Һалгай Һудалда агнангүй байхын аргагүй ааб даа! – гэжэ нохойнуудайнь эзэн байһан үбгэнэй хэлэһые мүнөө ойндоо оруул-ба. – Гансал хаа-яа агнууриингаа олзоһоо хубаалдадаг байха юм ааб даа!» гэхыень ухаандаа оруулжа, халта енгүүтэйгээр энеэһыень ханаба.

Тэрэл зуура Солбон буугаа үргэжэ, нохойнуудһаа халажа ядан байһан бодон гахайе тон наринаар хараа дороо абаба...

Гахайгаа үбшэжэ дүүргээд, мяхыень сумаанууд соогоо тааруулан хэжэ, мориндоо асаржа, ганзагадаа угаа зохидоор тааруулан хүлиһэнэй удаа һүүлэй богонихон хугасаа соо тэрээнтэй болоһон эдэ бүхы юумэнһээ эсэһэн янзатай номгоноор һуужа амараад, иирагхан боролжо соо гүйхэн нүхэ малтажа, хоёр һееэ хүдөөлөө болобо. Тиигээд мориндоо мордохын-гоо урда тээ халта бодолгото болобо.

«Иимэ сэнтэй болоод байхадань, Алтан горхо бэдэрэлгээ үргэлжэлүүлхэ аргагүй болобо бэшаалби? Мүнөө дээрээ халта хүлээхэ болоноб. Тиимэхээ тэрэниие бэдэрэлгээ һүүлдэ үргэлжэлүүлхэ баатай болобоб. Тиихэдээ угаа эдэбхитэйгээр... һүүлдэ... һүүлдэ... олоо хаа, олоно бээзб!» гэжэ бодоһоор гэр тээшээ мориёо годируулжа, аалиханаар, яаралгүйгөөр бүншүүлбэ.

4

Гэртээ бусаад, нэгэ хэдэн хоногто хайшаашье гарангүй, Солбон һууба. Зүгөөр табадахи хоногойнгоо үнгэржэ байхада, тайга соо болоһон ушаралын нэгэ бага холо болоһон мэтэ боложо, Солбоной сэдхэлые аалиншые хаа, угаа хурса үбшэн зобоожо эхилбэ.

Тиигэжэ байтараа, нэгтэ буруунуудаа адуулжа ябахадаа, булайгаар дайда дээрнэ гэнтэ булайгаар адхаран ороһон аадарта сохюулаад, гэртээ бусажа, хубсаһаяа һэлгээд, жэжэхэн бороо болоһон аадарай хабинажа байһан оршон руу шэртэн, сарайнгаа үүдэндэ һуухадаа, «Юун болоо юм? Би һүүлшын гү, али би түрүүшын бэшэб... Шүдхэр абаг! Алтан горхон минии болохо!» гэжэ үсэрхэн бодоод, хэдэн хоног соо тэрэниие туляһан үбшэниинь холодоһон мэтэ болоо һэн.

Иигэжэ үдэрнүүд хойно хойноһоо үнгэрэн үлхэгдэжэ, горхо бэдэржэ нэгэ хэды болоод лэ гарадаг байбашье, ходоодоо урагшагүй бусадаг байба.

Тиигэхээр алтан намар үнгэрэн ошожо, үбэлэй шэмэрүүн хаһа тогтожо байба. Энэ болотор Хөөрхэ гү, али Хэжэнгэ руу оройдоо гарангүй байһанаа, үбэлэй һүүдэгэр, боробтор, булай хүйтэн үглөөгүүр Солбон Хөөрхэ гараад ерэхэ гэжэ гэнтэ шиидэбэ.

Хорёо сооһоо гаргагдаһан буруунуудайнгаа бэгзын татажа, ехэл ашаархаһан янзатай сабшаланай саһаар бага оршондо хагдан зулгааһаяа ябажа байхыень харан, тэрэ энэ шиидхэбэрийнгээ эхи оложо ядаба.

Тиигээд юундэшыеб тон нюуса гэжэ тоолодог хаартаяа үбэршэлөөд ошохо ханаатай байһаниинь Солбоной онсо гайхал шэрээбэ. Тээд гайхад гээд, энэ хүсэлэнгэнгөөшые эхи оложо ядаад, өөртөө дураяа гутан уршагад гэн байба.

Харин Хөөрхэ ошохо болоһониинь юрын һэн. Мүнөө дээрээ хоһон байһан Хөөрхэдэхи гэр руунь нургуулида багшалһаяа ерэхэн залуу баг-

шанарай айлайхиие оруулхамни гэжэ отделение эрхилэгшын дуулгаашье хаань, үшөө ямаршьеб шалтагаан бии гэжэ бодоо һэн. Гыпылма болон эжытээ гурбуулан зүбшэжэ үзөөд, тэндэнь айлай байгаа хаа, дээрэ ха гэжэ хэлсээд, эгээл шухалань хадаа ашынгаа хургуулида оротор һамасуу гүүртэдээ байха гэнэн шийдхэбэри бэлэй. Энэ хэлсээгээ Базар Бадмаевич-та дуулгахамни гэжэ шалтаад, Солбон Халтар Хараяа эмээллэжэ, Хөөрхэ руу абьяастайгаар хатаргаба.

Һамасуугай гэнтэ өөрыгөө шийдхэбэриие хубилгaһаниинь өөрын тодорхой шалтагаантай һэн. Юуб гэхэдэ, бишыхан Дармань Хөөрхэ ошоходонь лэ ходо хэжэгтэдэг, бүри удаараа болоболнь, халуураадшье абадаг, тэрэл зуура һалгай һудалдаа тиигэжэ огто байдаггүй байгаа ха юм. Тиигээд лэ Һамасуугай һалгай һудалдаа мүнөө дээрээ байха гэжэ шийдэхэниинь тэрэл ааб даа. Харин Солбон Гыпылмаа хоёр хүбүүгээ һанажа зобохогүй байгаа бшуу.

Хөөрхээ хүрэжэ ерэхэдээ, болзолдоһон саһаа холо урид бууһан байжа, тэрэнэй Халтар Хара алаабхи багаар харагдаба. Солбон эхэнэрнүүдэйнгээ захилнуудые сүм дүүргээд, эдихэ хоолоо, илангаяа хүбүүнэйнгэ дуратай юумые, илангаяа нааданхайнуудые абаад, тэдэнээ ганзагадаа тааруулжа байхадань, хуушаарга УАЗигаараа алаабхиин хажуугаар гаража ябаһан Базар Бадмаевич машинаа байлгажа, Солбонтой мэндэшэлэлдэбэ.

– Сайн, Солбон Дагбаевич! Байгша ондо залуу малай гүүртэнүүдэй дунда илажа гараха, шагналнуудта хүртэхэ дүүрэн арга, боломжотойш! Тиимэхээ хайнаар хүдэлһөөрөө хүдэлхэ юм! – гэжэ хүхюунээр дуугараад, тэрэл зуура халта бодолгото болод гээд нэмэбэ. – Гэртэшни тэрэ ерүүл багшатаниие оруулаа һаамнай, яаха юм гэжэ дахинаа асууһуу. Залуу айлайхи. Эд бараашьегүй зон хэбэртэй. Харин шинии гэртэхи барааншни тоһондо дарагдажа байна бшуу. Үхибүүтэй үшөө болоодүй. Яһала хайн зон янзатай. Зай, ши хэлсэхээрээ ерээрэй. Тэрэ айлайхиниие өөртээ абаад, хүршындэшни хүлэжэ байхабди. Ойлгосотой аабза? – гээд, машина соогоо харагдахаяа болин ороошье хаань, Солбон бодолгото болон, хамар дороо хэлэбэ.

– Ойлгосотой! Ойлгосотой!

Солбонтой хүршындөө ерэхэдэнь, Базар Бадмаевич залуу багша айлтаяа газань зогсожо байгаад, эрхилэгшэ тэдэнэртэ юуншьеб гэжэ ойлгуулхые ехээр оролдоһон янзатай угаа эдэбхитэйгээр арбананан байгаа һэн. Солбонниие харамсаараа, тэдэ гурбан ябаган хаамжаар үйлсэдэ һубарилдан гаража, сэхэ гэр тээшэнь зориходонь, Солбон мориёо өөрынгөө хашаада тулган байлгаад, жолооень торсолдуулһан хэбэртэй боложо, хүнэй үнихэнэй ябаагүй ябаган хаамжаяа нээгээд, зосоонь орохоёо тэбшэһэн мэтэ зогсобо.

Оройдоо дайрагдаагүй дун сагаан саһан нюруутай хорёо соохинь урдань нэмжын байгаа бшуу.

Дүтэлжэ ерэнэн зоной амисхаал мэдэрхэдээ, эжэлүүдгүй түрүүшынгээ алхам хэжэ, халажа ядангыар саб сагаан нюрууень эбдэн, саашаа болохо бүрээ лаб шийдэнгээр гэр руугаа ошоожо, суургатайа нэгэ бага носолдоһоной удаа одоол үүдээ нээбэ. Ерэгшэ гурбаниие дахуулан, гэр руугаа ороходоо, хүнэй үнинэй байхаяа болиһон байра тад ондоо болошодог гээшэ ха гэжэ бодобо. Мүн ондоошье зоной байхада, тон тиимэ байдаг гэжэ ябууд тэмдэглэбэ.

Гэр руугаа ороходонь, хоһон гэрэй онсо хүйтэн шийгтэй агаар соо үбэлэй хүйтэнтэй нэгэдэнэн ямаршьеб гансал иимэ байрада дайралдадаг шэнги байдал угтажа, гэр соогоо үлэнэн барааниинь хуу тоһондо даруулшанхай, хэнэйшьеб сонхо дээрээ мартажа орхижорхиһон аягатай уһан хүрэшэнхэй, хара багаһаань хойшо халуугаар амилан дулаасуулдаг байһан пөшэһэнийн «Намайе түлэт даа!» гэжэ гуйжа байһандал үзэгдэжэ, Солбон эжэлүүдгүй бэгзын татаба.

Түрэнэн, өөрынгөө ехэ болоһон түрэл гэр руугаа бүри хари хүн шэнгээр ороод, энэ мэдэрэлээ гайхан болбосоруулжа байһанаа, Солбон гэдэргээ эрьелдээд, юундэшьеб бүдэхи болошһон хоолойгоор хэлэбэ.

– Базар Бадмаевич мэдээл хадаа манай гэртэ байхыетнай дурадхаһан байха! – гэхэдэнь, тэдэ залуу багшанарын юушьеб зүбшөөһэн янзатайгаар толгойгоороо дохисогоолдобо. – Дулааншье, ульһатайшье гэр байха. Эндэ байһан бараасмнай хэрэглэхэдэтнай болохо. Өөһэдынгөө гэртэ байһандал адляар байгыт даа... – гэжэ хэлээд, минии үүргэ энээгээр дүүрээ гэнэн шэнги, халта хажуу тээшээ болоһондол болобо.

– Солбон Дагбаевичай хэлэһые би бүри мүнэн дэмжэнэб. Эрхим гэр! Гурбан таһалгатай. Амяараа эдээнэй газартай... – гэжэ Базар Бадмаевичай хэлэхэдэнь, залуу гэрэй эзэн эхэнэр болохоёо байһан басаган гүйхэ тооной гэр соогуур хараад, хилэн хара нюдэхэнүүдээрээ нэрэ һурагүй наадан, булай шангаар, шэнэ һони мэдээсэжэ байһан шэнгээр соносхобо.

– Зохидхон гэр байна. Манай хамтын байранууд соо байһанаймнай һүүлдэхи ажабайдалаймнай анха түрүүшын ёстой гэр... Байра... Бадарматан гүүлэхэмнэй гээшэ ааб даа!

– Тиимэһээ маанад танилсаал! – гэжэ үбгэнэйн томоотойгоор үгэ алдахадань, Базар Бадмаевич урмаяа хухарангыар гараараа энээдэтэйгээр зангажа, шангаар хэлэбэ.

– Ай! Нээрээшье! Танилсаха гэжэ байдаг хамнай. Зүнтэг тархи! Энэмнай гэрэй эзэн – Солбон Дагбаевич Гунтыпов! Харин энэ манай һургуулида багшалхаяа ерэнэн залуу багшанар. Географи болон биологи зааха багша –

Бадарма Батоевич Батоев. Нүхэрынь ород хэлэ, уран зохёолой багша – Саржаана Мункуевна Хубитуева. Танилсагты, танилсагты! – гээд, хараалхан хэрэгын бүтэмжэтэй тээшээ болобо гү гэжэ мэдэхэдээ, гансата хүлгүүтэй болон, хайшаашьеб яарахан мэтэ дүгдэгэшөөд, Базар Бадмаевич ябууд хэлбэ. – Зай, битнай ошожо, бүхы юумьетнай сагтаа абаад ерэхүүб!

– Хайн гээшэ ааб даа. Минии хүбүүнэй томо болоод, географи, ород хэлэ үзэдэг болотор манай гэртэ байгаад, хүдэлхэтнай болтогой! Байрын түлөө мүнгэ түлэхэ гэжэ тухашархагүй юм. Буусыемнай, гэр болон бараемнай харад гэжэ байһантнай хүрөөд үлөө. Таанад ерэхэ зун болотор малтай болохые оролдогты! Хоюулан хүдөөгэй зон гүт? – гэжэ Солбоной асуухада, үбгэниинь ехэ баярлаһан шэгтэй дохибо.

– Би томошог болотороо хотодо ургаһаншье хаа, балай ядахагүйб гэжэ һананаб. Үнээ хаахадаа, али хажууһаань, хайшан гээд дүтэлхэб гэжэ хайн мэдэхэб. Зун бүхэндэ нагаса баабайндаа ходо айлшалдаг байһан хүм, – гэжэ һамганиинь хэлээд, гэр соохиие бүри анхаралтайгаар хаража һууһанаа, Солбондо хандаба. – Солбон ахай! Угаахадаа, сэбэрлэхэдээ, ойлгомторгүй һандаргахаар гү, али муудхаажархихаар юумэн үгы аабза?

– Үгы-ы! – гэжэ Солбоной толгойгоороо дохиходонь, Саржаана саашань һураба.

– Тиигэбэл барааетнай нэгэ бага ондоошогоор табижа болохо гү?

– Болоно бэд даа!

– Тиигэбэл хайн бэлэйт. Зай, битнай гал түлэжэрхихүүб! Бага сагашье хаа, түлээн бии гээшэ гү? – гэжэ Саржаанын һанаагаа зобонгёор асуухадань, Солбон энеэбэ.

– Бии, бии! Бүхэли хоёр сажанай байхые хараагүй гүт?

– Саһан сайхаһаа бэшэ, ондоо юуншье харагданагүй бшуу... – гээд, Саржаана газашаа гараха гэжэ ябатараа, зог татаба. – Нүхэ бии гээшэ гү?

– Бии, бии! Тэрэ сеэниг соо ханада түшүүлээтэй байха...

– Заа! – гэжэ толгойгоороо дохёод, Саржаана газашаа гараха зуураа үбгэн руугаа дуудангыар хаража, Бадарма хүлисэл гуйнгыар Солбондо дохёод, һамганайнгаа хойноһоо яаралтайгаар газашаа гараба.

«Географиин багша гэмбэ гү? Хаартаяа харуулаад үзөө һаамни, ямар нэгэ баршгаатай юумэ хэлэжэ үгэхэгүй гээшэ гү? Али ямар хүн байһаниинь хайнаар мэдэхэгүй аад, харуулжа ябаад хобинохогүймни гү? – гэжэ энэ үедэ Солбон бодожо байба. – Хараха янзада яһала зохидхон амитан хэбэртэй. Мэдэһэн юм шэнги хаартаяа абаад гарана һэм. Харуулаад үзэхэ байна, саашань! Магад энэ яндан хаарта дээрэхи зурагданхайень буруугаар ойлгоно гүб? Харуулаад лэ туршahal даа... Юунииньсье болоно!» гэжэ шиидэхэдээ, ямар бэ даа онсо юумэнэй болохо мэтээр Хөөрхэ руу зориһоноо

ухаандаа оруулжа, шийдхэбэриэ баталхан мэтэ байбашье, үшөөл маргаһан зандаа янзатай толгойгоороо һэжэрэн хуутарнь, газааһаа түлээ тэбэрээд орожо ябаһан Бадармые харахадаа, өөрөөшье хүсэд ойлгоогүйдөө харуулхал байна гэжэ өөрөө эрмэлзэшэһэн байгаа бэлэй.

Бадармын үргэжэ ябаһан түлээгээ пээшэнэй амһарта шууяатайгаар хаяад, хажуудань ерэжэ хуумсаараа, сэхэ урдаһаань юушьеб булай зүбшөөнги мэтэ харасаар шэртэн байхадань, Солбон эжэлүүдгүй шэлээ һабардажа, түдэгэсэн тэрээндэ хандаба.

– Ммм... Танһаа нэгэ юумэ һуража болохо гү?

– Болохо бэд даа!

– Минии баабай наһа барахадаа, нэгэ иимэ саарһа орхинон юм. Тэрэнь ямар юумэн бэ, хайшаагаар хандахаб гэжэ хэлэжэ үрдингүй, амияа табижархиһан байгаа. Харин саарһан дээрэнь ямаршьеб газарай зураг гэжэ лаблахаар. Хаарта гэшэ гү гэжэ һанадагби. Мүн ямар бэ даа горхоной оршон харуулагданхай мэтэ. Зүгөөр иимэ, тиимэ газар зурагданхай гэжэ ойлгохын аргагүй. Тушаан боложо, мүнөө абаад гараһан байгаад, географ хүн хадатнай харуулаад үзэхэ гэжэ шийдээб! – гэжэ нэгэ амьяар хэлээд, үбэр сооһоо һабардажа, үнөөхи хаартаяа гаргаад, Бадармын гарта барюулба.

Хаартыень угаа болгоомжотойгоор гар дээрээ тодожо абаад, булайгаар һонирхон хаража байһанаа, халта бодолгото болоод, аалиханаар хэлэбэ.

– Угаа һонин байна. Алта бэдэрэгшэдэй хаартанууд иимэрхүү шэнжэлтэй байдаг. Элдэб нюусатай, тусхай түлхюүрхэнтэйшье байхаяа һанадаг. Энэшье хаартатнай тиимэрхүүл ха. Ямар газар зураатайб гэжэ гансата хэлэхын аргагүй. Танай иишэ алтан олдoo юм гэжэ дуулдаагүй хадань ондоо нютаг зурагдаа бэшаал? Тиигээд дан орёо гэжэ хэлэхээр бэшэ. Би Баунтын аймагта практика гарахадаа, алташадай хуушан хаартануудые шэнжэлһэн хүм гэхэ гү, али тэдээгээр яһала һонирхоһон байхаб. Хаартаяа бодото янзаарнь хараха гээ һаа, тэрэнээ урбалдуулаад харагты! – гэжэ Бадариын хэлэхэдэнь, Солбон одоол гайхаба. Тиигээд ямар нэгэ тусхай юумэ гартаа бариһандал, хаартаяа угаа болгоомжотойгоор урбалдуулба.

– Үй! Географи гээшые мэдэхгүй хүн хадаа иимэ юрын юумэ ойлгохогүйл байнаб даа... Хаанахи газар эндэ харуулагдааб гэжэ хэлэжэрхихэ арга бии гэшэ гү? – гэжэ ехэ амжалта хүлэһэн мэдэрэлтэйгээр Солбоной дуугархадань, Бадарма дахья хаартыень гартаа абаад, анхаралтайгаар, хүсэд шудалангыар хараба.

– Энэ онсо шухаг хаарта дээрэтнэй ямар зүгтэхи, нютагтахи газарта байдаг горхон зураглагданхайб гэжэ лаб хэлэхын аргагүй. Энэ ушарта тусхай тэмдэг гү, али заабари боломоор үгэ угаа хэрэгтэй, – гээд, Бадарма шэлээ һабардажа, гэнтэ мэхэтэй болошоһон нюдэнүүдээ Солбон тээшэ үргэбэ. Тиигэн сасуунь Солбоной толгой руу нэгэ бодол үнсэгдэн оробо.

«Шишье юрын амитан бэшэ хаш? Шамтай болгоомжотой байхаар байна. Шоорт! Хаартаяа дэмы харуулба бэшаа гүб?» гэжэ хүлгэн бодоод, зорёон томоотойгоор гархаань хаартаяа абажа, бүхэд гүүлээд, үбэр соогоо хадагалба.

– Ай даа! Тиигээ наа, шуһааршые бархираа наамни, олодохёо болиһон дайда бы даа? – гэхэ зуураа «Горхон» гэжэ үгэ энэ географта хэлэбэ һэн гүб гэжэ бодоходоо, бүришые голхорбо. – Халаг! Энэ газарые олодог наа, гэжэ бододог байгаалби. Зай, яахаб! Баабай тухаймни тусхай дурасхаал болгожо, хадагалхаана бэшэ юуншые үлэбэгүй гээшааб даа. Зай, энэбээ-рээ Базар Бадмаевич ерэхэ байха. Тиихэдэнь таанад түбхинэгты! Харин би гүүртэ руугаа бүншүүлхэмни. Баяртай! – гэжэ томоотойгоор хэлээд, малгайгаа абажа, үмдэжэ байхадань, Саржаана абаад ябаһан томо сүүмхэ сооһоо туулмагтай хампээдхэ болон нэгэ уялгатай сүүшхэ Солбондо һарбайба. Тиихэдэнь Солбон томоотойгоор дохёод, түбшэнөөр хэлэбэ. – Һайн даа! Одоол баяртай!

– Баяртай!

– Баяртай!

Гэрһээ гараад, Солбон эжэлүүдгүй гэрэйнгээ сонхонууд руу хараба. Тиихэдээ Саржаана Бадарма хоёрой нэгэ сонходо ерээл, ябаган хаамжа тээшэ ошожо ябахыень адаглан байхань үзэгдэбэ. Үрөөһөн гараараа далаад, Солбон бэшэ гэдэргээшые харангүй, гэр тээшээ яараба.

Тэрэнэй Хөөрхэхөө гараад, гол харгыһаа эгсэ годиржо, Һалгай Һудал руу зориһон үнэн дээрээ зүргэхэндөө ороод ябатарнь, бага сагаар эхилһэн аад, саашаа болохо бүрээ эршэдэһэн саһан булайгаар орошобо. Харин Солбон энээнһээ балай халташые хүлгэнгүй, хамар дороо ямаршыеб дуу ута, унжагайгаар гүнгэнэн, саһанай томонууд бамбаахайнуудай улам үдхэнөөр орохые адаглажа, үни болонгүй, өөрөө, морииниень, шаргань, тэрээн дээрнь байһан бүхы юумэниинь саһаар бүрхөөгдэжэ, саб сагаан дэлхэйн дундуур баһал саб сагаан монсог гүйжэ ябаһандал үзэгдэнэ ха гү гэжэ Солбон зосоогоо юундэшыеб баясан бодобо. Тиихэлээрээ угаа номгоноор энэбхилэн, харгыгаа үргэлжэлүүлэ һэн.

Энэл үедэ аймшагтай һайхан, сэбэр номгон, намжаа мэдэрэл тэрэниие бүхыень эзэлжэ, хамар дороо бэшэ, харин хоолойн хүсэн байнал гэжэ дуугаа хангюурдан, алхадалдаа ороод, энээндэнь шагнаархаһан мэтэ ябаһан мориёо түргэдүүлхэ гэжэ халташые эрмэлзэнгүй, аажам һайханаар сээжээрээ дүүрэн амилжа, ямаршыеб, энэ дэлхэйдэ хабаагүй мэтэ мэдэрэлдэ абтан, угаа һайхан түби руу хиисэн зориһон һаналда диилдэжэ, иигээд хайшаашыеб ябажал ябаха гэхэн мэдэрэлдэ сүм абтаба. Тиихэдээ энэ нүгэлтэ дэлхэй дээрэ өөрөөшые нүгэл хэжэ ябаха заяатай хүн гээшэ гүб

гэжэ ханабашье, тэрэниие эзэлхэн хайханһаа халаха огто дурагуй ха юм-биб гэжэ бодобо...

Гэнтэ сагаан эрьеэн сооһоо нохойнуудын бии болоод, тэдэнэр нэгэ жаа болоод лэ, бүхы бэээрээ хэгсэржэ байгаад, саһаяа хэбин, һүүлнүүдэй нэрэ һурагуй шодогонуулан, баяртайгаар гангиналдан, шаргыень тойро-жо, гүйлдэнэ.

«Намайгаа угтаад, баярлаха гээшэнь, хэлэшэгүй! Тайга руу агнуурида ошожо болохобди гэжэ мэдэнэ даа! Үглөөдэртөө тэрэ горхоёо бэдэрэлгээ үргэлжэлүүлхэ юм байна. Хаана байһыень мэдэхэ болоо хаа, зунай ерэхэдэ, алта угаагаад туршахада, яаха һэм?

Дайнай һүүлдэ Хөөрхэдэ нэгэ танигдаагүй хүн ерээд, байрлаһан байгаа. Тэрэ урдань алташан ябаһан хүм гэжэ өөр тухайгаа хэлэдэг байһан юм гэлсэдэг. Тэрэ мүнөө нилээн үбгэрэнхэй, нэгэ баһал ерүүл буряад хүгшэнтэй һуудаг өөрөө ород амитан юм.. Тэрээндэ ошожо, алта угаажа һургыт гэхэдэ, болохол! Зай... Наяар олохо гүб, али үгы гү – тэрэ алтан горхоёо?» гэжэ бодоһоор ябатарнь, саһанай аажам эрьеэн соо гэрын болон бусад барилгануудын балараар харагдажа, дулаагаар амилһан гэр соогоо орожо, өөр дээрэхэ саһаяа хэбин сүлөөрөөд, халуун сай оошолон уужа, Гыпылмаагайнгаа шанаһан амтагай эдэе эдижэ, бишыхан Дармаяа эрхэлүүлэн байха тухай бодолнуудын эбхэрэн толгойдонь орожо ерээд, Солбон бүри яараба.

Зүгөөр Алтан горхон тухай бодолын сагаа хүлээн, уураг тархиинь холын углуунуудай нэгэндэ хороод, хэрэгтэй сагай ерэхэдэ, бүхыень эзлэн бусаха байха гэхэн бодол Солбоной толгойдо ерээд, тэрэ энээнтээ эбсэжэ шахуу яаба.

5

Энэ удаа Солбон санаяа унаад, тайга руу ошохо байна гэжэ шиидэбэ. Тиимэхэ нэн түрүүн хүршэ Вознесенскэ гаража, ангуушан Филаредэй хүбүүнэйдэ хүрөөд, тусхай сана хэжэ үгыш гэжэ гуйба. Тиихэдэнь ехээр гайхаһан янзатай Солбон руу харажай байһан аад, туранхай гуяа альгадан маһараад, Миша болгоомжотойгоор хэлэбэ.

– Ай даа! Шимнай тайгын гүн соо шахуу байдаг болонхой хамнайш. Агнадаг болохо гэжэ бодоо хаашни, тон тиимэ, илангаяа минии хэхэн сана шамда ойгоргүй хэрэгтэй болохо юм байна. Яба, хойноһоомни... – гэжэ урингяар зангаад, урданайшые хаа, сагай ошохо бүри бүхэ боложо байһан мэтэ амбаар руугаа ехэ, ехээр гэшхэлбэ.

Амбаар соонь тэдэ хоёрой ороходонь, тэндэнь одоол юун үгы байбаб даа! Тиигээд олонхинь хуушанай, урданай, тиимэхэ бүхэриг, бүхэ

юумэнүүд угаа элбэг байха юм. Миша энэ ноохой соогоо халта бэдэрэд гээд, урда ханын хажуунаа хоёр сана гаргаба. Тэдэнэйн улань бүхэ архаар үбинхэй, үргэн аад, хараха янзада тон богонихонууд байба. Хажуудань тулаад ябаха хоёр модо мүн лэ гаргаба.

– Бари! Баабайн бүхы наһан соогоо унаһан сана. Би наһан соогоошье агнаа бэшэб. Агнахашьегүйб... Агнуурида хэдэбгүйемни ойлгоходоо, ехэл хара бууһаар баабай мордоо һэн даа. Агнуурида дуратай ямар нэгэ һайн хүнэй дайралдаа һаань, минии хэрэглэдэг байһан юумые тэрээндэ үгөөрэй гэжэ баабай хэлээ һэн. Шинии һомо олохо һаашни, баабайн бердаанхашье энэ байна. Хэрэггүй гү? – гэжэ Мишын асуухада, Солбон үнэнхэ зүрхэнһөө һайниие хүргөөд, аалиханаар хэлэбэ.

– Хэрэггүйл даа! Таба хүрэдэг карабимни намдаа хүрөөд үлөө юм бэээ!

– Тиигээ һаа, мүнөө дээрээ эндээ хэбтэжэ байг лэ даа!

– Ши бууень тон һайнаар тоһодыш!

– Аа, нээрээшье... Тоһодохо байна.

– Тиигэхэ юм ааб даа. Иигээд байлгахашни, жэбэржэ болохо бшуу!

– Ай! Заабол тоһодохоб! Ши шадаа һаа, нэгэ гүрөөһэ гү, али юушьеб асаржа үгөөрэй. Тиигээд байхадаа, энэ саные бүхэлээрээ минии болоо гэжэ тоолоорой. Минии хүбүүн дан бага. Тиигээдшье тэрэнэймни томо болоходо, зон агнадаг байха гү, али үгы гү? Теэд үбгэн эсэгээ һажаажа болохо юм аабза. Тиигэбэшье миин хэбтэжэ байнхаар шамда байг лэ! Миин хэбтэжэ байхадаа, үмхирхэдөө бэлэн байха гэлсэдэг ха юм.

– Тиигээ һаа, гүрөөһэ һаяар асаржа үгэнэ аабзаб.

– Солбон тала! Дуулаа һэн гүш? – гээд, Миша сэл хүхэ нюдэнүүдээ онсоор ялалзуулан, Солбондо хандаба.

– Юун тухай? – гэжэ баһал һонирхоһон янзатай Солбон асуухадаа, сээжэ соонь гэнтэ зэнхэгэр, хооһон болошоһыень Солбон мэдэржэ, зүрхэнэйнгөө түдэгэсэн сохилхые ойлгоод, өөрөө өөртөө гайхан зогсобо.

– Аграфена гэжэ манай сельпогой түрүүлэгшэтэй ниилэһэн һамганай дүтын түрэлэй зон юм гү, али танил зонинь юм гү – агнуурида гараһан аад, һегүйгөөр үгы болошоо. Аграфена Сергеевнагай хэлэлээр болоо һаа, шинии мүнөө малшан болоод байгша һалгай һудал гэжэ нютаг багаар гү, али бүри саанань үгы болон болоо юм ха... Аграфенын хара буухань одоол түрбэлгүй. Тэдэнэй нэгэнтэй Аграфенын һэшхэлтэй байһан тухай Вознесенскийн һамгад одоол хаанашье дуулдахаар шэбэнэлдэгшэ. Энэ хоб-жэбээ иишэньшье, тишэньшье болгожо үзөөд, зүбшэн хэлсэжэ одоол садаха боложо байна бэшэ гү? Теэд тэдэнь баахалдайда таһа удар татуулаа юм гү, али үшөөшье ямар аюулда ороо юм – одоол хаананаа мэдэхэбиш? Тэдэнэрые манай эндэхи зон бэдэрхэ бэшэ ха юм. Тиигээдшье хайшаа га-

раад бэдэрхэбши? Сомоо сооһоо зүү бэдэрһэнтэй адли болоно бшуу. Тиигээд кофиин бүшмэг дээрэ таажа хараха бэшэш. Ши дуулаагүй аалши? – гэжэ сэл хүхэ нюдэнүүдэ томо болгон, Миша хэлэбэ.

– Угы-ы! Манайшни Һалгай Һудал багаар һонин гээшэшни хээээни хойно гү, али оройдоошые хүрэнгүй байдаг, заримдаа булай бүдэжээр, оромын оложо ойлгохоор бэшэ болошоһон хойноол хүрэжэ ерэдэг гүб даа... Һонин тад ондоо удхатай болоһон хойноол дуулдадаг. Элдэб һони араа-дуюгаар тоб байса заримдаа сэхэ хэлээ һаань, шагнажа, ойлгожо абадаг хараатайбди. Жаалдамарнуудшни, үгы юрэдөө, хайшаа орошохо юм? – гэжэ Мишэдэ хандан Солбон хэлэхэдээ, тэрэнэй һайнаар адаглажа, һайнаар ойлгоо һаань, гансата һэжэглэжэ боломоор бээ баринагүй аабзаб гэжэ бодод, бээ шэмхээд үзэхэ дуранинь хүрэбэ.

– Тон зүб хэлэнэш! Тиимэл байдаг гэб даа. Заха, үзүүртэ байхада тиимэл байхая һанадаг гүб. Гэбэшые иишээ, тишээ ошолгондоо хараашалалгатай ябаарайл даа! Гэнтэ һээнүүд дээрэньшые буужа ерэхэдээ, болохо ха юмши, – гэжэ дуугараад, гаргаад байһан хуушан бердаанхая Миша хүрхигэр томо ханза соогоо зохидоор тааруулжа хээд, тэрэнэ хаамсаараа үүдэн тээшэ түрүүлэн ошоходонь, тэдэ хороһон хоёр ородууд тухай һанаанинь энэ тосхон соогоо хэлсэгдэнээр дүүрэнтэ һаань, эрхим байха һэн гэжэ зосоогоо Солбон зальбаржа, гэрэй эзэнэй хойноһоо санануудаа модонуудтайнь баряад, эжэлүүдгүй иимэ бодолдоо хатанги юумэн ошобо.

Амбаар сооһоо гарахадань, газаань яһала ульгам, арюуншые, хүйтэншые уларил бүри батажан тогтошонхой, харин ашата наран замбиин нэгэ хаяае баримталан, баруулжаа хэлтын татанхай, газар дээрэ боложо байһан юумые хайша хэрэгээр хаража байһандал Солбондо үзэгдэбэ. Одоол сэбэр агаарта гарахадаа, дүүрэн сээжээрэе амилан, шаргатай морин тээшээ ошожо, санануудаа, модонуудыень тааруулан хээд, һөөргөө эрьехэдэнь, архида сохом һанаатай янзатай зогсоһон Мишэдэ дүтэлжэ, «Нэгэ юумэтэй һэм. Санануудай һайнаар һолжорхын тулада нэжээдые балгахамнай гү?» гэжэ хандахадань, Мишэ дохигод гээд, хэрэлсы тээшээ бүншэбэ.

Гэрэйнгээ үндэр гэшхүүрэй хажууда ерэхэдээ, хүйтэнһөө улаан болошоһон нюур дээрэе Миша үргэн мийэрэл бадаргаагаад, дарагар байшан руугаа занган урижа, ямар нэгэ арсалта хүлээгээгүй янзатай хоёр гараа хабсаруулан, мүйрүүдээ хабшагад гүүлэн эльгэ хатаад, үндэр хэрэлсы өөдөө яаралгүйгөөр абирба...

Солбоной одоол гэртээ хүрэжэ ерэхэдэнь, үбэлэй хүлэмхи болошоһон наран баруун набтархан хярануудай оройнуудайнь дээрэ дүтэхэнэ ерэшөөд, энэ газартаяа ойро зуура соошые һаа, хахасахынгаа урда халта тогтожо, амияа дараха гэнэндэл, сийдэмхэн агаар соо һулашагаар миралзан байха-

дань, «Яахан түргэн гэгээн сагаан үдэр дууһашана гээшэб? Мүнөөдэр юу хэбэбиб даа? Вознесеновкэ ошожо, эдэ санануудыел асаржа үрдибэб... Хүнэй наһаншые иимэрхүү байхаяа ханадаг бэшэ гү? Энэ орохоёо забдаһан үбэлэй наран шэнги...» гэхэн урдань ухаандань ородоггүй байһан бодолнууд толгойень хүлгүүлэн ерээд, тэрэ эжэлүүдгүй гунигта абтан, тэрэнэй бүлын байра болоһон Һалгай Һудалые шэнээр хаража байһандал мулта-лаатай мориёо хүтэлэн, тээлниг тээшээ зорихо гэжэ байтараа, зог татан, зогсобо.

Мориёо абаашажа, нэгэ бага уяандань байлганаһай удаа, тэрэнээ сүлөөлэн, тээлниг соогоо табиһынгаа урда тээ элихэ үбһыень хаяжа, тэрэ зелёнкыень тоиоотойгоор эдижэ захаһан Халтар Харынгаа хойноһоонь адаглан, халта байд гээд, тэндэхэнь холо бэшэ түглын оршодог буруунуудай хашаа сооһоо шабааһаяа орхижо дүүргээд гаранхай, эжы Гыпылмаа хоёройнгоо хубсаһаяа һэбижэ, баһал оршониие адаглан хараһан янзатай зогсожо байхыень харабаба.

Халтар Хараяа эдээлдэг газартань гансаарайень орхёод, гэр тээшээ ошожо, нэгэ хүнэгтэй уһа асараад, ойро зуура соо хоройнь газаа зогсоһоной удаа, тэрэнээ мориндоо табижа үгэбэ, үбһыень нэмэжэ хаяба, тиигээд тэрэнэйнгээ хомхойгоор уһаяа уухыень хаража зогсон байхадань, Халтар Хара садахадаа, хамсыһаань болгоомжотойгоор татажа эхилбэ. Солбон зосоого мийэд гэжэ, хармаан соонь нөөсэлөөтэй сагаан саахар гаргажа, альган дээрээ табин һарбайхадань, Халтарынь зөөлэхэн уралнуудаараа болгоомжотойгоор абаад, харшаганаса жажалба. Тиигээд үшөө үгы юм аа гү гээд үлэхэдэнь, Солбон аалиханаар эльгэ хатаад, «Үгы!» гэн, хоһон альгануудаа харуулан гараа дэлгээхэдэнь, мориниинь хүндөөр ханаа алдаһан мэтэ болоод, хангалтама үнэрөөр гутажа байһан үбһээ яаралгүйгөөр эдижэ оробо.

Хашаа тээһээ гараад, гэр тээшээ ошожо ябаһан эхэнэрнүүдэйнгээ хойноһоо хүнэгөө баринхай юумэн Солбон яаралгүйгөөр хүрэжэ ерэбэ. Тиихэдээ үрхэхөөнь бааяжа эхилһэн бад хара утаанай гарахые адаглан халта зогсоод, һамганайнгаа галаа иимэ түргэнөөр түлидэг шадабариие гайхан тэмдэглэжэ ябаа бэлэй.

Солбон дулаан гэрэй ольһо мэдэрһэн мэтэ боложо, бүри яараһан шэгтэй гэртээ орохо гэжэ ябатараа, гэнтэ зог татан байрадаа тогтожо, утаанай сийдэм мэтэ үнгэтэй болоод, замби руу бушхаран ошохынб хойноһоо халта адаглан, юундэшьеб байрадаа няалдаһандал мэтэ зогсобо.

Тиихэдээ юундэшьеб аалиханаар мийэрэн татажа, тэрэ бааяһан харахүхэ утаан руу анхаралтайгаар шэртэн байхадаа, гэнтэ бэень дагжа хүрэжэ, ой ухаанда орошогүй бодол толгойень сүм эзэлһэндэл болобо. Тиихэдээ

«Тэдэ хоёр ородто дан гүйхэн нүхэ малтааб. Тэдэнэртэ айхабтар хүйтэн байна ёһотой даа!» гэжэ бодобо ха юм.

Тиихэлээрээ өөрөө өөртөө урмаяа гутаһандаа, шүүд-шүүд шанга гэгшээр ёолоод, малгайгаа толгойһоо абажа, газар дээрэ голхоролоо мэдүүлэн, шэдэжэрхин алдаба. Зүгөөр арай шамай гэжэ бээе баряад, юундэшьеб ехэ оролдосотойгоор хоолойгоо хорд гэтэр заһажа, хүбэнтэшэһэн хүлнүүдээ арай яда гэжэ татан ошоод, набтархан хэрэлсы дээрээ гараба.

Тиихэдээ эгсэ эрьелдэжэ, урдань нэмжырһэн дайда руу анхаралтайгаар харан гэхээн, газар дээгүүр хүнгэхэнөөр тамаран, эхэнэр, хүбүүн, нохой гурбан тэрээндэ даллан, тээ саагуур гаража ябаба. Байрадаа зоогдоһон мэтэ дахинаа зогсоод, хоһоршоһон мэтэ толгой соонь нэгэ угаа хурса бодол зуралзан оробо.

«Жаалда! Энэ муухай эмэ хүбүүн нохой хоёртоёо өөр тухайгаа хануулжал, хануулжал байха юмбы даа?.. Һалан, хандангүй... Һалан, хандангүй... Һалахагүйбди! Һалахагүйбди!» гэжэ шэхэндэнь бодолтойнь суг нэбтэрэн ороһон хэнэйшьеб шэбэнээн дуулдажа, хаанаһаашьеб эхэнэр хүнэй енгүүтэй энеэдэн дуулдаһандал болоод, уруугаа харан, ханаа алдаад, нүдээс һөөргэнь үргэн гэхээн, улам харанхы боложо байһан үргэн нэлэнхы дайда соо хэншье үгы болошонхой байба...

«Ямар нэгэ ламые асаржа, ехэ уншалга эмхихэхэ хүн аад, энэ миин ябана гүб? Али иимэ ушарта дээдэ гарай заарин бөө хэрэгтэй болодог юм гү? Али нэгыень асарха болоо. Заабол тиигэхэ байна... Тээд түбһэн лама бүхэн иимэ юумэ хэдэггүй байхал даа. Хаанаһаа тиимэ ламые олохобиб? Харин бөө гэшые манай Хэжэнгэ соо сохихомнишье гээ һаа, олдохогүй юм бэшэ гү? Ивалга гараха болоо хүн гүб? Һаяын сагта... Түбэй дасанда тэрэ түбиин юумэнтэй шүүрэлсэжэ шадаха лама байгаа юм бэшэ гү? Байһан лэ байха... Үглөөдэртөө түхээрээд, шударгыгаар ябаха болоо...» гэжэ зосоохинь номгорон тэниглэн болохыень мэдэрэн, Солбон бодобо.

Гэр руугаа орожо ябахадаа, онсо хүйтэнэй сэдбэгэй үлээхые ойлгоһон мэтэ болоод, тэрэ жэхэгэд гэн, һөөргөө хараха хүсэлөө үсэдөөр дараад, гэртээ зорёон яаралгүйгөөр оробо.

Унтаридаа ороод, Гыпылмаагайнгаа уни халуун тэбэрисэ соо бууян, унтаха гэжэ байтараа, Солбон һамганайнгаа онсо халуун гарые үбсүүн дээрэхээ холодуулжа, яаралгүйгөөр, һэмээхэн бодожо, урда сонхо тээшээ һэмээхэн дүтэлэн, занавескэ дээгүүр тэндэнь нэмжыһэн тала руу харан гэхээн, тэндэнь саһан орожо байба.

Уйтан болошоһон мэтэ оршолон сагаан үерөөр сэгээрэн, дайдын хаяа булай дүтэ болоһондол тэрээндэ ханагдаба. Саһанай бамбаахайнууд урда зүг руу хэлтын һагад ханжылдан, оройдоо дууһаха хэбэргүйгөөр уна-

жал, унажал байба. Энэ эхишьегүй, эсэсшьегүй онсо юумэнэй хубарян соо һэрюун байһан хүн бүхэнэй өө мөөгүй ханалнууд марьян һагад ошожо байһандал үзэгдөөд, тэрэнэй, өөрыншье бээлээгүй ханалнууд, ханалханууд энэ оёоргүй руу мүн лэ ошожол, ошожол байһандал угаа тодоор мэдэрэгдэһэн мэтэ байба. Иигэжэ ханахадаа, Солбон уйлаха хүсэлдэ абтаба.

Гэнтэ хүнгэхэнөөр нойторһон хараса соонь энэ болотор орой солоохойгүй шэнги хубарьян соо угаа эли забһар бии боложо, тэндэнь тугаарайнь гурбан хийсэн үзэгдэжэ, хоёр тала урда урдаһаа гэтэлсэһэн мэтэ ойро зуура соо хүдэлэнгүй зогсобо.

«Дан бү гудамбаара! Лама, бөө тухай бодоһоншни үлүү. Ламые гү, али бөөе асараа хаашни, нэн түрүүн һамганшни хосорхо. Харин бидэнэртэ юушье хэжэ шадахагүйт! Бидэнэр өөһэдөө туйлай ехэ нүгэлтэй, шинишье, миниишье элинсэг, хулинсагууд хамтын, нэгэ нүгэлтэй зон гээшэбди. Тиимэхээ бидэнэрэй хоорондох заргашье ондоохоноор шийдхэгдэхэ болоно. Ондоохон зон гээшэбди! Бултантай тон адли боложо шадахаая болиһон шишье тэдэ хоёр ородые алажа, элинсэг, хулинсануудайнгаа хойноһоо амжалтатайгаар ябабаш. Тиимэхээ ямаршье лама, бөө энэ хэрэгтэмнай оролсохо ёһогүй. Тэдэнэр заһажашье бирахагүй, харин нэн түрүүн өөһэдөө хохидохо, шинии һамганай хуби дээрээ нүгэл амасалгын далайн эхин тудаха гэжэ шамда ойлгуулһуу. Мүнөө ши мандаал адли болонхойш гэжэ дахинаа һануулһуу. Алаагүй байхадаа, энээн тухайгаа бодохо байгааш! Тиимэхээ юумэн хуу хожом, хожом, хожом!.. Алууршан зиндаатай болоходоо, хүн гээшэ ондоо түбиин амитан болодог. Манай хаанашьеб ошолгон ороолоной, шүдхэрэй, харшанай, шолмосуудай мэдэлдэ... һаа-һаа!» гэжэ Солбоной шэхэндэ тон элээр дуулдажа, дахинаа байгаалин тэншүүрэлгэн сагаан дэлхэйгээр зонхилон, Солбоной зосоо бүхэли шуурган бодоходол гэбэ. Тиигээд уйдхартай бодолойнь хамбы саһанай оролгонтой нэгэдэн, уйлан, хайлан байһандал үзэгдэбэ.

«Нээрээ хожом болошоо гээшэ гү? Хожом болоо гэхынь тулада тэрэ тайга соо зониие алаа ха юмбиб. Хари, яара, ала гэжэ байгаад, намда юуншьеб шэбэнэн идхажа байһандал үзэгдэнэ бэлэй. Эх-хе-хеэ! Иигэжэ идхалган доро алахада, энээнһээ нүгэлэйн хэмжээн дулдыдахагүй юм гү? Алаа хадаа бүхы ёстой адууршадтай сугтаа тамые оёоргүй руу ябаха заяатай болоно аалби? Тээд ямар нэгэ тусхай хэмжүүр дээрэ табяад, шэгнэжэ үзэдэггүй юм гээшэ гү? Тиимэ байха ёһотойшье байгаагүй юм гү даа? Харин ламые асараад туршахаб. Минии эжы, Гыпылмаамни, бишыхан хүбүүмни эдэ бүгэдэдэ хабаатай бэшэ! Тиимэхээ һамгандамни яагаашье һаа, хүрэжэ шадахагүй ёһотой, тэрэ Настасья... Шадахагүй!» гэжэ Солбон

бодоод, хөөргөө орон дээрээ ошожо хэбтэхэдээ, Гыпылмаагаа дүмүүхэнээр тэбэрин, юунһээшьеб, хэнһээшьеб хамгаалха байһан шэнги мэдэрэлдэ абтаба.

Үглөөгүүр бодоод, шийдхэбэри тухайгаа мэдээсэхэдэнь, гэртэхинийнь хэды гайхабашье, юуншье гэжэ хэлэбэгүй, арсажа гү, али бүри мүһэн дэмжэжэ байһанаашье мэдүүлбэгүй. Тиигэжэ юумээ түхээрээд, Солбоной Хөөрхэ ерэхэдэнь, Улаан-Үдэ ошохо автобус зоноор дүүрэн байгаад, сагнаа урид ябашаһан байба. Яахамни гээшэб гэжэ бодолгото боложо байтарнь, совхозой директорэй машина хото гарахаяа байжа, эгээл нэгэ сүлөө хууритай байба. Директорэй «Волго» соо хуугаад, Вознесеновкэ тээшэ табилуулжа ябахадаа, иигэжэ талаан тудaa хадаа бүхыдөө хэрэгнишье урагшатай байхань бэшэ гү гэжэ ханажа ябаба...

Ивалгын дасанда Монголдo хургуули дүүргэжэ ерэнһээ хойшо табан жэл тухай боложо байһан Зандраа лама нилээн гүжэгэр, томо, онсо илгарһан юумэнийнь хадаа нилээн ехэ юумэ багтаажа болохо гэдэһэнийнь байгаа юм. Энээнһээ гадна бурыадаар тал-мүл дуугардаг, ородооршье хэлэхэнь ахир уряанхай угтай, тувинец байгаа. Лама ябаһан үбгэн эсэгынгээ хажууда хара багаһаа байжа, бурхан багшын ном шудалһан тула энэ талаараа яһала мэдэсэтэй хүн байшаба. Тиимэһээ бэшэ ламанууд сооһоо онсо шалгаржа, жоодшо лама гэжэ алдаршаһан байба.

Ламые залахадаашье, Солбон баһа талаантай байба. Зандраа ламые баһа шэлэхээ ерэнһэн Могсохойной хүн Солбонтой адлирхуу шахуу ерэлсэжэ, түрүүн Солбоной хэрэг бүтээгээд, удаань Могсохон гарана аабза гэжэ хэлсэжэ, Могсохойнойнгоо хүнэй машинаар ламаяа залаха болоод, Хөөрхэ руу абаашажа ябангүй, сэхэ һалгай һудалдаа асарха аргатай болоо бэлэй.

Гэр соогоо ламаяа оруулжа, сайгаар, бууза, мяхаар хүндэлһэнэйнь удаа Зандраа лама гансата хэрэгээ бүтээхэ һаналтай байһанаа мэдүүлээд, нэн түрүүн шоогоо хаяжа, дахинаа һайнаар хаража, шэнжэлжэ үзэбэ. Удаань зузаан, шальпигар уралнуудаа жомбойлгон хууһанаа, сүхэрэнги янзатай шомшорон ойр зуура соо бодолгото болоод, Солбонойдо хоноогүйдэмни аргагүй гэжэ мэдүүлхэдэнь, Могсохойнойнь хүн Хөөрхэ гаража, тэндэ байдаг нүхэрэйдөө ошожо хонохонни гэжэ мэдүүлээд, «Нива» түхэлэйнгөө шэб шэнэ машинадаа хуужа, ябаһанайнь һүүлдэ ламбай эхэнэрнүүдые болон бишыхан Дармые гэр сооһоо ябуулаад, юун гэжэ хэлэхэ гэхэн аад, тиитэрээ хэлэжэ ядашоо юм гэжэ ханаагаа зобошоод хууһан Солбондо иигэжэ айладхаа һэн.

– Эндэшни бии болоод юумые би огто диилэжэ бирахагүйб. Шадалнишье, хургуулимнишье дутана. Сэхээ хэлэбэл дээрэ ха... Зүгөөр шинии һамганда хабаатайгаар хэгдэхээ байһан муу юумые зайсуулжа, тэрэнии-

ешни халхабшатай болгожо шадахаб. Харин эндэтнай бии болоһон хии юумэн үйлын үритэй холбоотой хаш. Минии ханахада, ород попто гү, али ород, татаар эльбэшэдтэ хандаад туршаа хаа, болохотой гээшэ ха. Та, хашваа шаргада оруулһан эгээл дошхон мориёо хэрэлсэдээ тон дүтүүр асараад байгты! Тиигэжэ һамгаяа гансаарайень асараад, та, өөрөө, эжытнай болон хүбүүнтнай тэрэ бишыхан гэр соогоо ошожо, сонхыень бүглөөд, газраа юунэй боложо байһаниие огто харангүй, минии дуудахые хүлэжэ байг! Бушуу түргэн! – гэжэ Зандраа ламын айладхал гайхан гэлын шагнаад, үүдээрээ гаража ябахадань, тэрэнь одоол багаганаса уншажа эхилээд байба.

Солбон газрашаа хард гаража, Гыпылмаагаа яаралтайгаар гэртээ оруулаад, наманшалһаар гаража ошоходоо, гол түлэб олон тоото гахайнуудайнгаа эдихэ юумэ болон буруунуудайнгаа бурдаа буйлуулдаг бишыхан гэр соогоо ерээд байһан эжы Дарма хоёртоёо ниилэжэ, шийдшыё гэнгүй, тэдэнэр гарнуудаа барисалдаад хуужа байба.

Нэгэ хэды болоходо, Зандраа лама хэрэлсы дээрэ гараһан янзатай дуугаа үгэбэ. Солбоной гарахадань, тэрэ иишээ, тишээ хараашалан, өөрынгөө сүүмхэ нэгэ гартаа бэлэн баринхай, нүгөө гартаа бариһан номоороо өөрыгөө тойруулан юунһээшьёб өөрыгөө хамгаалһан мэтэ зогсожо, абяагүйгөөр Солбонийе өөр тээшээ занган дуудаж, шэбэнэн һагад тэрэндэ уухилжа хандаба.

– Түргэн мориндоо хуугаад, жолоогоо баригты! Түргэн! – гээд, аалиханаар маани уншаһаар шаргынь хэлтышэтэр хуужа, энэ удаа булай шангаар хүхирбэ. – Ябая! Гансата моринтнай оодорог! – гэхэтэнь сасуу Хөөрхэ тээшэ ошоһон харгы тээшэ залажа, Солбон мориёо гам хайрагүйгөөр шабхуурдан табилуулба...

6

Ламын залараад ошоһоной хүүлээр Солбонтоной байдал хайжарһан мэтэ боложо, даруу, номгоноор мэтээр ябадаг болоһон аад, Солбон лэ ходо барайдаг, үгэ, дуугүй боложо, юун тухайб даа бодолгото болошодог болоо һэн. Харин Гыпылмаа ханаагаа зобожо, үбгээ идхан мүшхөөд үзэхэдөө, үбгэнэйнгөө һарюугаар мийһэрхые хараад, ямар нэгэ удхагүй харюу абаад лэ, үсэд эсэргүүсэлтын урдаһаань бодохыень элээр мэдэрэн, юуншыё боложо байгаагүй мэтээр ябаха баатай болодог бэлэй.

Нэгтэ үглөөгүүр Солбон баһал барагар юумэн бодоод, гүүртэдэхи ажалаа абяагүйгөөр хэлсэжэ, гэртээ орожо, яһала дуратайгаар эдэлээд, сумаа руугаа эдихэ юумэ болон һомо, дарияа нөөсэлэн хээд, «Гаража, ой соогуур бага сага ябаад ерэхэмни!» гэжэ хамар дороо шахуу бүрд гэжэ, мо-

риё асархаяа гарахаяа хэдэхэдэнь, Гыпылмаа угаа ехээр ханаагаа зобожо, «Бү ошыш даа!» гээдшые үзэбэ. Тээд Солбониинь үнөөхил барагар зандаа «Яшаха хэнбиб!» гэжэ бүрд гээд, мориндоо ошохыень хамасуу шанаагаа тулан, хүбүүн руугаа хайрлангыар хаража байханаа, бодожо, бэрийнгээ хажууда ошоод, бэриэе юунтээшыеб эбсэһэн хэбэртэйгээр тэбэрин, тэрээн-дээ аалиханаар хэлэбэ.

– Орхи даа! Солбоншни Алтан горхо бэдэрхээе ошохонь. Амидыл бусаһай даа гэжэ зальбараад лэ, хүлээхэл хуби ши бидэ хоёрто үлэнэ... Иимэ хүлээлгэн гээшэшни муухайл юумэн даа! Нэгэ талаһаа юуншыеб этигэл, найдалыешни хүнөөнгүй бадаргаһан мэтэ байдаг. Нүгөө талаһаа үни хада үнгэршэһэн, ямар нэгэ хайн юумэн болохоёо болишоһон сагые хүлээнэ гээшэ гүб гэхэн ханал тэрэл зуура зайлашагүйгөөр асардаг... Тээд энэ ушарта маанадта, эхэнэрнүүдтэ юун үлэнэб? Гансал хүлээхэл үлэнэ... Тиимэхэе ши тэсэмгэй бай! Мүнөө үбгээе хүлээнэш. Удаань энэ, Дармаяа хүлээхэш. Намдал адляар... Горитой тэсэбэри хэрэгтэй даа! Орхи даа, Гыпылмаа! Сэдьхэлээ ехээр бү зобо. Ши эдэ хоёртоо угаа хэрэгтэйш. Бидэ хоёр бээтэ зоной басагадууд иимэл хуби, заяатай байба бшуубди. Манай шэлэһэн угай эрэшүүл гээшэшни нэгэ юумэ хэхэмнай гэжэ ухаан соогоо хадуун оруулаал хаа, тунхариха гэжэ үгы юм! Нэтэрүү гээшэнь одоол хэлэшэгүй. Тиимэхэе гансал хаалта хэнгүйгөөр хүлээхэл болоно ха юм-бибди. Орхи даа, Гыпылмаа! Сумаань шалга! Шухала юумээ мартаад ошогшоб! – гэжэ үгэлөөд, буруу харашахадань, сула уршалаа болоһон зуб-хиинь оршондо нёлбоһон ялас гэбэ гү гэжэ Гыпылмаа онсолоод, тэрэ нулимсын хагдаржа захалһан хасар дээгүүрнь харгыгаа олон унахыень элээр хаража үрдибэ.

Нёлбоһоной уналга гээшын балай ушардаггүй хадань хадам эхынгээ гэнтэ нулимса унагааһандань гайхан татажа байтарнь, газар мориёо бэлэн болгожо асарһан янзатай Солбон орожо ерээд, хүбүүнэйнгээ унтаж хэбтэһэн орон тээшэ сэхэ ошон, тэрээнэе хэрюүлэнгүй болгоомжотойгоор үндэбэ. Тиигээд «Би ябааб!» гэжэ даруугаар хэлээд, юундэшыеб нэгэ бага зогсоһоноо, эхынгээ сайбар болоһон толгойе уриханаар эльбэжэ таалаад, гэдэргээшые харангүй, үүдэн тээшэе гэшхэлшэхэдэнь, Гыпылмаа яаралтайгаар дэгэлээ халимдараар углаад, толгой дээрээ сагаан үнгэтэй пулаа-даа боһон зандаа, гутал руугаа хүлөө холхиндоогоор шэхээд, үбгэнэйнгөө хойноһоо яаралтайгаар гаража ошобо.

Газар гарахадань, шаргада хүллөөтэй моринойнгоо хажууда Солбониинь зогсоод, Гыпылмаагаа хүлээжэ байба. Хажуудань ерэхэн хамгаяа шангаар тэбэрин, сэхэ урал руунь халуунаар таалаад, нүдэнүүд дээрэнь бии болоһон хүндэ нулимсануудые гараараа хурьяжа, дахин таалаһанай

удаа шийдэнгээр эрьелдэжэ, шарга руугаа унан сасуу, жолоонуудаа суглуулан бүхөөр адхаад, Халтар Хараяа уралаа жомбойлгон, ябахыень баадхаад, жолоогойнгоо заха толгой дээрээ тойруулан эрьелдүүлээд, зоримгойгоор хүдэлгэжэ, «Һылөө!» гэхэдэнь, моринийнь байраһаа эгсэ абан, жороолбо.

Харин Гыпылмаа Солбонойнгоо халуун уралайнь онсо дулааниие мэдэрэн, үбгэнэйнгөө таалалгаараа хэлэхэ гэнэн юумые сэдхэлэйнгээ гүн соо хэтэдэнь хадагалха мэдэрэлдэ абтан, тэрэл зуура сээжэ соонь бодоһон ханаагаа зоболгоор тэрэниинь сальгидуулжархихагүй гэнэн мэдэрэлээ бөөмэйлэн, саһата дайдын сагаан алас руу харагдахаяа болин ошоһон Солбонойнгоо шаргын үлөөһэн мүрнүүдые гэнтэ дахинаа нойторһон хараса соогоо шадаал хаа, удаан саг соо хадагалха гэнэн бодолдоо гайхан, Гыпылмаа халимдар дэгэл доронь үбэлэй жабарай булимтаран ороторнь зогсобо...

Харин Солбон уралнууд дээрээ Гыпылмаагай уралнуудай найхан амта мэдэрэн, тэрэ амтые гээнгүй абажа абаад байха хүсэлтэй, тиигэжэ ямаршье хүндэ сагай тохёолдоо хаань, тэрэ амтые дахинаа мэдэрхые үнэн зүрхэнһөө хүсэжэ ябаба.

Гыпылмаагайнгаа хитэнги энеэбхилэл ухаандаа оруулжа, өөрөөшье аалиханаар миһэрэн, үбэлэй жабарай хасарыень шэмхэхые мэдэрээд, шэгэбшээ буулгахадаа, бодото байдалдаа бусаһан мэтэ болобо. Тиигэжэ һөөлжэн татаад ябаһанаа, сэхэ боложо, үбэрһөө хаартаяа гаргаад, хэдыдэхиеэ тэрэнээ наринаар шудалжа эхилбэ.

Тайга руу орожо, нилээн ябахыса ябаад, шаргатай моринойнгоо оройдоо ябаха аргагүй болоходонь, тэрэнээ мулталжа, эмээллээд, моринойнгоо эдихэ обёос болон өөрынгөө эдихэ хоол ганзагадаа тааруулан уяжа, санануудаа абаад, эмээлэйнгээ хоёр хажуугаар гонзойлгон бүхэлжэ, мориндоо мордомсоороо, заншалта ёһоороо баруун-хойшоо бэшэ, харин зүүн-хойшоо шэглэбэ. Тиихэдээ дахинаа хаартаяа гаргажа шудалһан зандаа ябаа һэн.

Удангүй саһан ойгоргүй гүнзэги боложо, үндэрнүүд, морёор ябажа гарташагүй хүрнүүд үзэгдэбэ. Хэдэн дахин Халтар Харань гэдэхэсээ саһанда шаагдажа, арай гэжэ гараһан хойнонь, Солбон мориёо байлгажа, нэмэри, һалхигүй газар нэгэ үндэр боролжын арада олоод, хоёр мэшээгтэй үбһээ мориндоо хаяжа үгэбэ, тоорботой обёосоо моринойнгоо хүрэмөөр дүтын модондо үлгэбэ, Халтар Харынгаа байһан бишыхан талмайханиие тойруулаад, шадаал хаа, ехэ саһа обоолхые оролдобо. Тиигэнэйнгээ удаа санаа хүлдөө тааруулаад, зүүн-хойто зүгөө баримталан тэрэ гүйжэ оробо.

Тиигэжэ хүни болотор ябаад, нэгэ үдхэн боролжын нэмэридэ гүнзэги саһан соо нүхэ малтажа, яһала бараг хоноод, үүр хираалжа байхада бо-

доходонь, аалин, намдуу аад, янгинама хүйтэн уларил тогтонхой угтажа, нилээн жэхымэ байгаашье хаань, Солбон түүдэг носоогоод, эдихэ юумэээ халаажа эдибэ. Эдеэлжэ дүүргээд, юумэээ суглуулжа сумаа соогоо хадагалаад, замаа үргэлжэлүүлхэээ байтараа, хэр-мэр гээд, анхаралтайгаар шагнаархаба.

Тиихэдэнь хоноhon боролжнынь саана янзатай уһанай аалин хүүеэ-тэйгээр унажа байхань дуулдаба. Үглөөнэй һонорто илангаяа элээр дуудажа, үнэхөөрөө уһанай уһанан мэтэ абяанууд дууддажа байһан хэбэртэй байба. Гайхаһандаа малгайгаа магнай дээрээ гаратарнь түлхээд, зог татажа, байрадаа няалдаһанан мэтэ зогсоод, дахинаа, дахинаа шагнаархаба.

«Үбэл дунда хаанаһаа уһан урдажа байха юм? Али хүрэдэггүй булаг гү, али аршаан байгаа гү? Тиимэл гээшэ хаш. Шэхэндэмни үнэн дээрээ дуулдана ха юм! Энэ лаб! Зай, ошожо хараял даа!» гэжэ бодоод, бүхы юумэээ бэе дээрээ тааруулан хэжэ, санаяа угламсаараа, уһанай шолшогоноон гээшэ гүйбэ.

Дүтэлхэ бүринь уһанай шолшогонохо улам элээр дуулдаад, Солбон һонирхоһондоо эрхэ бэшэ алхадалаа түргэдхэн, гүйжэ ябатараа, яһала ехэ соорхой соо хэбэртэй гарашаба. Тиигээд шолшогононой дуулдаһан зүгтэ яһала үргэн аад, ехэ гүнзэги бэшэ хужааг соо метр хахадай үндэрһөө уһан унажа, гайхалтай шууюур байба.

Хараха янзада тус горхоной эхинийнь шууюурһаа хэдэн алхам газарта, халта дээшээ байһан хэбэртэйгээр үзэгдэбэ. Юуб гэхэдэ, арбаад метр угатай, дүрбэ, таба метр үргэнтэй газарта хүрһэһиний намаглиг янзатай байгаа бшуу. Уһан унахадаа, бусалжа байһан мэтэ болоод, түхэрээлэн урдажа, шууюурһаа тээ доро, хэдэн метр тухай болоод, урдажа байһан зандаа хүржэ байһандал, долгинийнь долгёороо зогсоһон мэтээр харагдажа байба. Тэндэ мүлһэһинийн бухын гү, али хусын хүзүүн мэтэ, хуу уршалаатан буржышаһан байгаа һэн.

Солбоной хужааг руу ороходонь, булагай эхиндэ, шууюурһаа тээ дээрэ ургажа байһан асари томо шэнэһэнэй доодо мүшэр дээрэ үлгөөтэй хоёр хабтагар түмэр амһарта харагдаба. «Олооб!» гэхэн бодол Солбоной тархиие халуу бусалган үнсэгдэжэ, тэрэ санынгаа модонуудта эрид тулан, хүлнүүд дээрээ үлөөд, урдань үзэгдэһэн юумые ямар нэгэ онсо гоё зураг мэтээр харан, зогсожол байба. Тиигээд хаража эсэһэн мэтэ халта нүдээ аняад нээхэдэнь, уһанай нүгөө эрьедэ үнөөхи гурбанинь шанха урдань байжа байгаа бэлэй.

«Угаа бэрхэш, Дагбын Солбон! Тезд энээниие олоод, өөрынгөө наһанай үргэлжэлэлые мухардуулааб гэжэ хайнаар ойлгоно гүш? Хаа-һаа! Иигээд лэ хүбүүнэйшни томо болотор энэ хоһон, хүйтэн түбээр сугтаа тэнэдэг

болохо болонобди. Шинии тэрэ түбидөө амиды байгаа хаашни, хаа-яа шамда харагдажа, ламые асарха болоод бусадшье хэрэггүй хэрэгүүдые хэхэгүйншни тулада хэргылхэ болон бусад ушарнуудта иишээ ерэхэ шалтагантай байха байгаабди. Тиигэжэ ханалаа ханаадаг байгаа гүбди! Халаг! Олобо ха юмши! Энэбэээрээ талын эхиндэ ургахан томо нархануудай хоорондо гэхэ гү, али тэгэндэнь ороод, хэхэ ёһотой юумэээ хэ! Тиихэдээ баабайтаяа уулзахаш... Ойлгоногши? Ойлгоногши? Ойлгоногши? Хэхэ ёһотой юумэээ хэ! Ойлгоногши?!» гэ гэхээр эхэнэрэй абьян холодожо, булаг дээрэ бодожо байһан уурал улам үдхэн болон нуунагтана янзатай. Харин Солбондо юумэн хамаагүй болошоһон мэтэ байжа, тэрэ нюдэээ эжэлүүдгүй аниба...

Эхэнэрэй зэрлиг, дошхон харасаһаа дальтиран, уруугаа хараад зогсоһоноо, абьяанайнь замхалан шэнги болоходонь, Солбоной толгойгоо аалиханаар үргэн гэхэнь, булагай нүгөө эрьедэ хэншьегүй, хоһон байхань харагдаба. Солбон юундэшьеб ехээр яаран, үбэр сооһоо хаартаяа нуулижа, алтан горхоной хаана лаб байһые тэрээн дээрээ тэмдэглээд, гэдэргээ ошохо зүргэ дээрээ мэгдүүшгээр гарахаһаа урид хёлом гэжэ гэдэргээ хулгай нюдөөрөө хараад, санаяа угламсаараа, мориёо орхихон газар руугаа аһан шадалаараа гүйбэ.

Мориндоо хүрэжэ ерэхэдэнь, тэрэнь садхалан янзатай хэбтэжэ байба. Солбон мориёо бодхоогоод, хоһон болоһон тоорбоёо абажа, бусад асарһан юумэээ ганзагадаа тааруулаад, мориндоо яаралтайгаар мордожо, шаргаяа орхихон газар тээшээ аһан шадал соонь гүйлгэбэ.

Шаргадаа хүрөөд, мориёо хүллэжэ, саашанхи замдаа гарахадаа, иишэ, тиишээ хараашалан, һалгай һудалай эхин багта ябаһанаа лаблажа үрдеэд байтарнь, пяс гэхэ абьян дуулдаад, шэб шэнэ оглёобонь хухаршаба. Үргэһэн мориниинь хажуу тээшээ халба хүрөөд, Халтар Харань хиирэһэн шэнги боложо, байра дээрээ эрид собхорон, урдахи хоёр хүлөөрөө сабшажа, нүгөө оглёобоёо хухалаад, Солбоной юундэшьеб нула болоһон гарһаа жолооонь ходорсо татан абаад, оглёобонуудайнгаа хоёр хухархайе хойноо шэрэжэ, орондо сорондого, тэрээнһээ холодон харайшаба.

Солбон хамар дороо уйгарлаад, хүмэришэһэн шарга дороһоо арай шамай гэжэ гараад, халта бодолгото болон зогсоһоноо, тон хэрэгтэй юумэээ гар дээрээ абаад, гэртээ ошожо, мори абаад ерэхэ ханаатай ябаха гэжэ байтарнь, гэр худар ошоһон замыень хаан, үнөөхи гурбаниинь бии боложо, абья, аниргүйгөөр жэрылдэн зогсобо.

«Ши хайшаа яарабаш! Горхоёо олоо хадаа наһантаяа хахасаха сагшни ерээ гэжэ тугаарай шамда хэлээ хамнайб. Энэ хубиһаа зайсахаб гэжэ ханаа гүш? Гурбан наһанда ошоод, эсэгэһээ дутуу болоо һэн гүш, хэхэ ёһотой

юумээ хээдхи! Хээдхи! Хээдхи! Хээдхи!» гэ гэхээр эхэнэрэй абьян замхажа, Солбон аалиханаар бодоод, хоёр гараа халд табижа, халгай худалые зубшан хөөргөө эхин тээшэнь ошобо.

Харан гэхэнь иирагхан манан соо мэтэ гурбан томо нархан түглылдэн харагдажа, тэдэн тээшэ дүтэлэн ерэхэдэнь, тэдэ оройгоороо хүрөөтэйгөөр шууян, өөр тээшэ дуудалан мэтэ шэлбүүхэнүүдээрээ Солбондо даллахан шэнги байба.

Харахадань, дунда нархан доронь томо нүүлэ хэбтэжэ, тэрээнхээ дээшэнь харасаяа үргэн гэхэнь, нарханай доодо гэшүүхэндэ үлгөөтэй бэлэн ооһор түхэрээн түдүүлитэй үзэгдэжэ, халхинда урагша, хойшоо хүдэлэн, «Наашаа! Наашаа!» гэхэндэл хүдэлжэ байба.

Солбон тэрээнхээ харасаяа холодуулхаяа болёод, аалиханаар нүүлэ дээрээ гаража, түхэрээн түдүүлү руу толгойгоо шэхээд, нюдэнэйнгөө харасын урда хүбүүгээ, Гыпылмаагаа хаража, «Юушье хэжэ байна гээшэбиб даа?» гэжэ бодобошье, нүүлэ дээрэхээ бүгшэм харанхы руу алхам хэбэ. Тиигэхэ зуураа «Тэдэмни яаха юм ааб даа?» гэхэн асуудал толгой соонь бүрилдөөд, ухааниинь манаран балартажа, бүхы сагаан дэлхэй урбалдашаба...

ЭСЭС (ЭХИН)

Сэрээтэр Силантий хоёр гурбадахи хоногоо агнажа ябаба. Үдэшэлэн тээ нэгэ багахан гура унагаагаад, тэрэнээ түргэхэн үбшөөд, эльгыень түүхэйгээр эдижэ, мяханһаань горитойгоор шанаад, дуран соогоо соноожо зооглоод, үлөөшыень тоорбонууд соогуураа хубаажэ хээд, боро хараанай үдхэржэ байһан бүрэнхы соо унтахаяа бэлдэжэ байба. Тиигэжэ байтараа, Силантий унтари дээрээ үндыгөөд, Сэрээтэртээ «Аргаар бай!» гэн зангажа, юундэшьеб шагнаархалан хэбэртэй байба. Гайхашалан Сэрээтэр баһал шагнаархахатаа, балай онсо ондоо абья сонособогүй.

Тиигэбэшье унтаха ябадалаа тэдэнэр орхёод, бүри наринаар хоюулан шагнаархаба. Тиихэдэнь лэ, тээ саанахана байһан набтархан аад, үдхэн гэгшын боролжын саана янзатай уһанай унан шааяжа байхань дуудалан мэтэ болобо. Хоёр ангуушад урда урдаһаа харалсаад, нэгэшье үгөөр хубаалдангүйгөөр бодожо, гал сооһоо нэгэ, нэгэ бараг сусалнуудые абаад, уһанай шааяһан газар тээшэ шэглэн, болгоомжотойгоор маряба.

Урдань ябаһан Силантий гэнтэ богонёор хашхараад, тэрэл дары үгы болошобо. Тиихэдэнь Сэрээтэр тогтоод, сусалаа дээрэ үргэжэ, нүхэрэйнгөө хайшаа ороһые обёорхо ханаатай харанхы хаймадан харасагааба. Тээд баршгаатай юумэн харагдабагүй. Сэрээтэр урдаа хүлөөрөө газараар тэм-

тэрэн шэнжэлхээр аалиханаар дабшахадаа, харанхы боложо байхан агаар руу дуугаа үгэхөөр ябаба.

– Эй! Силантий! Хайшаа орошонош? – гэжэ хашхарха тооной хүүлэй хүүлдэ дуугаа үгэхэдэнь, хаанаһаашьеб, дороһоонь, Силантиин уйгарлаха соностобо.

– Шоорт! Душа богу мать! Сэрээтэр! Эндэшни хужаагшнуу газар байна. Яһала ехэ. Шинии багсаамжалхада, энэ юун гэжэ һананаш? – гээд, хоолойнь ямаршьеб юумэндэ хаагдаһандал хорд гэбэ. – Энэшни тэрэ түүхэ соохи горхон! Алтан горхон! Үнэн ха юм! Би агнахынгаа хажуугаар энэ Алтан горхо олохо тухай ходо һанадаг һэм. Ура! – гэжэ Силантиин хумхаарһан мэтэ хүхирхэнь дуулдаад, уһан соо ороһон янзатай тэрэнэй палшагашахадань, Сэрээтэр сусалаа бүри дээрэ үргэн, асууба.

– Силантий! Юугээ хэлэнэш даа? Ямар Алтан горхон? Гарал даа, наашаа! Шиниимни онтохон шэнги хөөрөөн соохи Алтан горхоншни энэ болоно гэшэ гү? Үгы, юрэдөө, юугээ хэлэнэш даа? Ой ухаандашни баһа юуншни ороноб? Манай иишэ алтан олодо гэжэ дэмырһэн үргэһэн соогоошье дуулаагүй байнаб. Гарыш наашаа! Гара, гара, наашаа! Үглөөгүүр харуужабди. Тэрэ горхон юм һаань, лаблаха гүбдэ. Юундэшьеб минии жэхыдэһэмни хүрэшэбэ. Силантий! Алтан гэшээшни үхэл олоор асардаг шүдхэр бшибы! Силантий! – гэжэ ямаршье үндэһэгүй айдаһанһаа шэшэрхэ туйлдаа хүрэжэ, Сэрээтэр уйгарлаба.

– Ээ, юундэ иитэрээ ооглоо хүмши? Мүнөө хүнндөө юушьеб хэшэхэ амитан гэжэ намайгаа һанана гүш? Хэды дохолон болохо заяатай байһаншье һаа, тайга соогуур ябаха ойгоргүй дуратай, фарттайшье шолмо бшууб. Энэшье горхониие тайга соогуур тэнэһэнэйнгээ эсэстэ оложол һалабаб. Сэрээтэр! Гараа асал! Би Алтан горхон бүри баруушагаар, нилээн холо гэжэ һанадаг байгааб! – гэхээр Сэрээтэрэй гарһаа барилсажа байгаад, нүдэ хадхама харанхы сооһоо ёлхигоноһоор Силантий бии болобо. Сэрээтэр гэнтэ харанхы сооһоо Силантиин гарай бии болоходо, нилээн залд гэжэ гэдэргээ болошон алдабашье, тэрэнэй гарахадань туһалан тонгойходонь, яһала эгсэ эрьешнүү юумэн үзэгдэбэ янзатай.

Тэдэ хоёр түүдэбшэдэ бусаад, унтаһан, болиһон хоёрой хоорондо хоноһон шэнги болоод, үүр хираанаар бодожо, сайгаа борлуулан уужа, үглөөнэй наранай тайга дээрэ шэгшэгхэнэ харуулаад, мэнэ, мэнэ мандаха тооной байхадань, хэлсэншьегүй тэрэ горхоной урдажа байһан зүг тээшэ хоюулан алхалба.

Силантиин хүни унаһан газарта ерээд, болгоомжотойгоор горхон тээшэ буухадань, тиимэшье гүнзэгы бэшэ хужаагай эгээл эгсэ хажууень шэлэһэн мэтэ Силантий эгээл тудаһан байба. Метр хахад тухай үндэрһөө

хужааг руу шуууур унажа, энэ горхохой урасхалын нэгэ хэды метр болоходо, амгалан, номгон боложо, газар соо уһанайн түнхинэһэн на-риихан һабаараа урдажа байтараа, нэгэ хэды соо шолшогоноһонойн удаа эльһэлиг газарай бии болоходо, эндэл байха заяатай юм һаа, алта угаажа абамаар байхаар хоёр ангуушадта харагдаба.

Силантий ехэ хүлгүү боложо, байра дээрээ тогтожо ядаһан мэтэ ялта-ганан, хашхаржа ябаад, урагша, хойшоо гүйхэ зуураа, туранхай гуянуудаа пас байса сохижо байгаад, Сэрээтэртэ дүтэлжэ, мүрьень шангаар альга-дан, хумхаарһан мэтэ эльгэ хатажа байба... Харин Сэрээтэр тэрээн руу-гаа ехэ һэжэглэнгээр шэртэн, хүндөөр бодолгото болошонхой байһанаа, нүхэрэйнгөө хажууда ошожо, тэрэнээ мүрһөөнь барижа одоол байрадань тогтоогоод, баярлаһандаа юушые ойлгохоёо болишоһон Силантида юушыеб ойлгуулха хүсэлтэйгөөр иигэжэ хэлэбэ.

– Байл даа, Силантий тала! Хараха янзада энэ богони зай соо урдадаг горхондо али багтань тиимэ ехэ алтан нюугаатай байха ёһотой болоноб? Тиихэдэ ехэнхидэ уйтан, шулуулиг һабатай, элһэтэй газар гэхэдэ, тэрүү тэрэ налюуртал байна. Ондoo алта угаама газар обёорногуйлби! Алта-ниинь хаанаб? – гэжэ горитойхон һэжэг тухайгаа хэлэхэдэнь, Силантий одоол байрадаа тогтожо, ялалзаһан харасаяа Сэрээтэр руу хандуулаад, һанаа амараар хэлэбэ.

– Ээ, Сэрээтэр тала! Эндэшни алтан хаанашье байха! Мүнгэншые бии гэжэ манай үбгэд хөөрэлдэдэг һэн. Тэрэнь эндэһээ холо бэшэ... Ши, на-маие анхаралтайгаар шагна! Бишни нэгэтэ тайга соогуур агнаһан хэбэртэй тэнэжэ ябатараа, ехээр үбшэлһэн хүнэй табор дээрэнь орожо ерэбэ гээшэб. Тэрэмни ехээр хүйтэ абаа юм һэн гү, али ямар нэгэ хамшагта дайруулаа юм гү, – юрэдөө, туранхай гэгшын ород үхэхэ туйлдаа хүрэнхэй хэбтэбэ. Тэрэмни намайе нэгэ мэдээ оролгондоо харахадаа, гэдэһээ хаха баярла-ад, «Намайе тайгаһаа гаргажа, аргалуулха арга олоо һаашни, айхабтар ехэ түлбэри үгэхэб!» гэбэ гээшэ. Тиихэдэнь энэ тайгын гүн соо, һанги набта хубсаһатай хэбтэһэн хүндэ өөрын нүгэлтэ бэеһээ бэшэ юун байхаб даа гэжэ бодоод, һанаһанаа сэхэ руунь табибаб. Тэрэмни сагаан-эреэнээрээ нам руу хаража байгаад, шүлһээ сэсэрүүлхэһээ нааша бүхэли Алтан гор-хоной эзэн хүн гээшэб гэжэ хэлэбэ. Тиихэдэнь тэрэ горхоншни хаана юм гэжэ сэхэ руунь һурахадаа, манай үбгэдэй хөөрөөнүүдые ухаандаа гансата оруулбаб. Тэрэмни барагар хара болоод, тайга сооһоо гаргажа, эмшэлээ һаашни, хэлэхэб гэбэ. Тиихэдэнь тэрэниие тайга сооһоо гаргажа, һалгай һудалай адаг багай шэбэрэй нэмэридэ хонолгоёо түхээрээд, һүни дунда Вознесеновкэ руу ошохо бэшэ хадаа амархаяа бэлдэжэ байбаб. Тиихэдэ тэрэ һаһажаал хүнэй нюусые хайшан гэжэ мэдэжэ абаха гээшэбиб гэжэл

бодожо нуугаа бэлэйб... – гэжэ хэлээд, Силантий бодолгото болон, сабир-гайгаа шангаар нидхэрэн үрэжэ нууба. Энэ хирэдэнь тоншуул янзатай өөрынгөө эсэшэ сусашагүй ажал хэжэ захалба хэбэртэй. Тэрэнэй түк-түк гүүлэн тоншохонь ой соогуур, холуур сууряатан дуулдажа, ондоо абьянууд ямаршьеб эндэхи бэшэ мэтээр үзэгдэхэ юм. Гэнтэ хойто хүтэл багаар янзатай гуран буухираад, тэрэндэ нүгөө хүтэлхөө харюусажа, нилээн удаан хүтэлхөө хүтэлдэ сууряатаһаар холодоно. Тиихэдэнь үнөөхил тоншуулай тоншохонь лэ үлэнэ. Силантий нэр-мэр гэн байһанаа, хөөрөөгөө үргэлжэлүүлбэ. – Унтаа гү, али мэдээгээ алдаа гү гэжэ ханаһыемни, тэрэмни хэбтэри дээрээ тэршэлсэгээнэн мэтэ боложо, намайе өөр тээшээ занган дуудаба гээшэ. Ошоходомни, тэрэмни угаа хурса харасаар намайе шэртэн, дахинаа ханаагаа алдаад, гэнтэ бүри үндыжэ, минии үбсүүнһээмни шангаар бажуугаад, дороһоо гараһан ёлоо тэрэнэй уралнууд гаргаба... Нэгэ бага нюдэнүүдээ аняад хэбтгэнэй удаа, тэдэнээ арай шамай нээжэ, хүлэмхи хоолойгоор намда хэлээ бэлэй. «Би өөрөө, Сүхэ голой эрьедэ ехэ болоһон хүм. Нэгэтэ талада үхэрнүүдээ адуулжа ябатараа, газар дээрэ хэбтэжэ байһан хүн дээрэ орожо ерээ бэлэйб... Тэрэмни манай дэрээбэнэй саадахи нютагай хүн байшаба. Бүри залуу ябахандаа, дэрээбэндээ болоһон наншалдаанай үедэ нютагайнгаа хүбүүе алаад, хаатаршан боложо, одоол хүндэ хаатаргада Хойто Зүгтэ хаяулһан байгаа. Тэндэ модо унагаалган дээрэ хүдэлжэ байхандаа, тэрьедэжэ шаданан байгаа. Тэрэ нютагтаа хүрэхэ гэжэ нилээн ябаа, төөрөшье юм аабза. Тиигээд Шэтын хажууһаа гаража, Хөөрхэ гэжэ нютагта гараад, сэхэ гарахамни гэжэ ябаһаар төөрижэ, тайга соогуур нилээн тэнээ юм гээбы... Тиигэжэ тэнэн ябахандаа, энэ горхо олоод, бага сагын алта угаагаа юм ха. Хаатаршан байхандаа, энэшье ажалда дүршэнэн байгаа. Хаатаргада байгаад, ехэ үбшэнтэй болоһон тэрэ гэр руугаа яараа. Теэд нютагаа хүрэхэ багтаа үхэхэ сагын ерээ юм аабза. Гэртэхиндэмни заабол дамжуулхыемни угаһан алтатай туулмагханаа тэрэ үгэжэ ядан барюулаад, тэрэ горхонойнь байдаг газарые харуулһан хаартаяа намда үгөө һэн. Тэрэ нам руу һэжэглэнгээр хараад, нюуса тэмдэггүйгөөр горхо олохогүйш, харин түрэлхидтөө бэшэг соо дуулганхайб гэжэ намда хэлээ һэн. Бишье юун тиимэ юумэн байхаб гэжэ бодоод, Алтан горхоной нюусын эзэниинь болооб гэхэ гү, али үнэн дээрээ хэтын зараса болооб. Наһаяа дууһажа шахуу һаял тэрэ горхо олоо болоһон аад, булайгаар үбдэшэбэб. Мүнөөл ойлгобоб: би халааб. Эгээл үнэн үгыемни абанан хаатаршан шэнгээр... Хуу гол түлэб дабтагдаба. Зай, яахаб? Шамһаа худал тангаригыешни абангүй, юрэл тиигэжэ шиидээ хаа, түрэлхидтэмни дуулгана аабзаш, ондоо шиидхэбэри абаа хаа, Алтан горхо олохо заяатай байбал, эдлэ! Энэ угаажа үрдинэн алтамни. Бари, энэ хаарта! Олоогүй хаа,

нам шэнги, Алтан горхониие хооһоор бэдэрээшэн болоод, хайран наһаяа дүүргэхэш! Энэ хаарта гартаа оруулһан хүн бүхэн гол түлэб олоно, тээд хосорно. Зай, бишни халааб!» гээд лэ, тэрэмни амияа табижа захалаа бэлэй. Бишье тэрэнэй хэлэнээр олохон жэл соо бэдэрээб. Талаантай байжа олобо гээшэб. Энэ горхо олохын тулада нютагаа орхёоб. Хуби заяагаа горхонтой холбооб. Зай, тэрэ хүнэй орхиһон алта угаадаг амһарта байха хэн. Нэгэ шэнэнэнэй доодо мүшэртэ торсолдоотой байха гээ хэн. Эгээл хоёр амһарта...» гэжэ Силантий хэлээд, горхон тээшэ даб гэбэ.

– Байл даа! Тэрэ хүниие хаана хүдөөлөө хэмши?

– Гурбан томо нарһан доро... булаа хэм!

– Булаа гэжэ юм даа? Болгоомжолжо абья гарыш! Байгаалиин үзлэй ехэ баялиг абахаяа ханаа хадаа бүхы ёһыень намын ёһоор бээлүүлхэ шухала. Тэрэ хүнэйшни нэрые дурдажа, дайдын эзэдтэ үргэл хэхэ хэрэгтэй. Тиигээд угаагаа болоһон алтаяа хайшан гээд хубаарилха тухайгаа нэн түрүүн хэлсэе! Силантий! Энээн тухайгаа анханһаа хэлсээ наамнай, дээрэ бшибы даа! – гээд, Сэрээтэрэй хургаяа ёдогонуулхадань, Силантий атанханаа алдаба.

– Ши, юрэдөө, юугээ хэлэбэш? Түрүүн угаагаад туршайл! Алагдаагүй баахалдайн арһа хубаагаад, яахамнайб! Мүн ондоо хэн нэгэндэ хэлэхэ бэшэбди. Угааһанаа хубаагаад лэ байна бээбди. Хэды шэнээн алта абамаар бэ гэжэ түрүүн тодоруулайл!

– Шиниихээр болог! Тэрэ хаатаршанай амһартануудынь хаана гэбэ хэмши? Аа! Харалши, тэрэ шууюурай дээрэ ургаһан томо шэнэнэндэ үлгөөтэй байна!

– Оһоо! Яарайлши!

Ошоходонь, арьягар томо шэнэнэнэй доодо мүшэртэ хоёр хабтагар амһарта торсолдуулаатай байба. Нэгэ, нэгые гартаа адхаад, Сэрээтэр Силантий хоёр горхоёо уруудан алхалалдаба...

1

Нургуулияа дүүргээд, Дарма Гунтыпов юу хэхэ байһанаа үшөөл мэдээгүй юумэн Эдэрмэгһээ Хөөрхэ руугаа бусажа ябаба. Унажа ябаһан мотоциклынь шэб шэнэ, тиимэнээ ульгам һайнаар гүйнэ, Дармын зүрхэ, сэдхэл соо уйгаргүй уужам, тэниглэн байна, тэрэ харгын абьяаста абташоод, бүри дуу гүнгэнэнэ. Тэрэнэй абаһан болбосоролойнь аттестат соо тиимэ зониие гайхуулма сэглэлтэнүүд үгышые хаа, тэрэнэй гол түлэб абадаг байһан «уласхоорондын» сэгнэлтэнүүдын «эрхим» гэнэн сэглэлтэнүүдһээ дутахаар бэшэ болоод байха ёһотой гэжэ тон булайгаар этигэнэ. Яагаашье хаа, Хөөрхэдөө хураагүй, харин совхозой түбтэ ошожо, хураа шуу.

Долоон үдэрэй саана эжытээ болоһон хөөрэлдөөгөө ханаад, Дармын хүхюун абари занда багахан ган бии боложо, тэрэ барайжа, эжэлүүдгүй мотоциклынгаа гүйсье аалидуулба. Тиигээдшые тэрэл зуура тэрэ багахан дабаанай оройдо гаража ябаһанаа, обёороо бшуу. Удангүй Дарма мотоциклаа байлгажа, хахад жэлэй саана хармаан соонь анха түрүүшынхиез бии болоод, мүнөө үень ходо байдаг болоһон шиирэхэ хэдэн модыень абажа, үлэдэ үргөөд, мотоциклынгаа залуурыень түшэн, хүндэ бодолдо абтаба.

«Эжы сохом лэ тэрэ театрта орожо, артист болоходомни, горитой хаад ушаруулхань гэшэ аабза. Зүбшөөлөө үгэхэгүйнь ха. Тиигээ хаань, юу хэхэ болоноби? Малшан гү, али механизатор болохоһоо бэшэ юун байха? Тиигэжэ нилээн ахир байдалда орохо болоноб... – гэжэ бодоод, Хөөрхэдэнь ерэжэ, спектакль табиһан театрайхидые ухаандаа оруулба. Хажуугаарнь тэдэнэй олониинь лэ Хөөрхэхөө гараһан зон байгаа ха юм. Тиихэдэ тэдэнэй ажабайдал онсо ондоо мэтээр Дармада үзэгдэһэн байха юм. – Эх! Эжын хэрүүлшые диилэхэ аргагүй хадаа яахабши? Баабайн гэнтэ хураггүйгөөр үгы болошоһонһоо хойшо иимэрхүү болошоо юм гэжэ хүгшэн эжын хөөрэдэг хэн. Харин тэрэ баабай гэжэ бармамни хайшаа орошоһон байгаа юм ааб? Минии һалгай худал гаража, агнаад ерэхэ гэхэдэ, эжимни одоол атанханаа алдадаг. Дурагуйнь бүри түрбэлгүй... Юундэ тиимэ гэшэб, аа?» гэжэ Дарма бодоод, «Урал» түхэлэй, хуушаншые хаа, эрхимээр ябадаг мотоциклынгаа иимэ түргэнөөр, үгыень дууламгайгаар гансата хүршэгэнэхэдэнь, урмашан шагнаархаад, скоростия шаажа, дабаанһаа уруудан ошобо.

Солбойнонгоо гэнтэ үгы болошоходонь, Гыпылмаа үшөө нэгшые хононгүй, даажа байһан гүүртээ һамасуу дээрээ хаяад, хүбүүгээ абажа, Хөөрхээ ерэшэһэн байха юм. Тиихэдэ Бадарматан шэнэ гэртээ ороһон байжа, гэрын сүлөө болоһон байжа, энэ талаар балай ехэ хаад ушараагүй.

Отделение эрхилэгшэтэй юун гэлсэһэн юм, ямар хэлсээ хээ юм – хэншые, юушые оройдоо мэдэхгүй байдаг. Юрэл, Гыпылмаа юрын хаалишан болоод, яһала амжалтатайгаар хүдэлжэ захалһан юм. Харин һамасуу һалгай худалһаа ябаха дурагүй, һая һаһа баратарһаа тэндээ байгаа. Гол гэрийн ойро бишыхан урса гэр барюулаа хэн даа.

Юундэ аша, бэридээ ошоногүйб гэжэ Хөөрхын зон удаан саг соо зүбшэжэ байһанаа, үбгэнэйнгөө, хүбүүнэйнгээ гэнтэ хураггүйгөөр үгы болоһон газарта байха дуратай байгаа ёһотой гэжэ хэлсэхээр энэ сэдэб тухайгаа мартанһаа хэн. Тиигэжэ үбгэн хүбүүн хоёроо хүлээ хүлээһээр һамасуу хэтэдээ нүдээ аная юм гээбы...

Иигэжэ эжынгээ хөөрэхыень Дарма угаа элээр ойндоо оруулба. Тиигэдэ һалгай худал тушаа үгыншые түгдэрхэй соносоо хаа, эжынгээ айм-

шагтайгаар уурладаг хадань, хүүлэй хүүлдэ тэндэ ошожо хэзээ нэгэтэ агнаха тухай Дарма дурдахаяашье болёо агша.

Тээд тэрэ нютагта тэрэнэй үбгэн баабай түрэнэн эсэгэ хоёройнь гэн-тэ үгы болошоһон тухай элдэб янзын хоб-жэб хажуу тээгүүр шагнажа, шэхээс таглаад ябаха аргагүй хэн хойноо соносохо баатай болодог, эдэ ушаралнууд тухай онсо хоорондоо эрид харша ханамжатай болоод Дарма ябадаг бэлэй.

Тэрэл зуура шагнаһан юумэнийнь угаа обор, ямар нэгэ онтохон, ульгэр мэтээр түүрээгдэдэг болонхой байжа, юрэл миин хорһо үрхирүүлгэн шэн-ги байгша хэн. Тэрээн бүхэндэ хөөрэгшын шадабариһаа, хэр баян ханаатай байһанһаа болодог аа гү гэжэ Дарма хаянай бододог болонхой.

Эдэ бүгэдэдэ өөрынгөө ямаршьеб амяараа, тусхай хандаса бии болгохо баатай болоһон Дармын һонирхол иимэ обор мэдэсэхэе буурадаг бэшэ, харин бүри хүжэржэ байхадань, хаа-яа агнуури хэхэ һэдэбтээ диилдэн, гараадшье ябахадаа, һалгай һудал руу эрхэ бэшэ анхаралаа табижал ябадагаа, Дарма гайхан мэдэрдэг агша.

Эжынгээ шанга даралта доро Эдэрмэгтэ ошожо, тэндэхи дунда һургуули дүүргээд, Хөөрхээс ошожо, эжытээс сэб сэхэ хөөрэлдэхэ ханаатай мүнөө зорижо ябахадаа, зосоонь ямаршьеб онсо тааралдалгүй байдалай тогтоод байһаниие ойлгон, мүн түбэгшээһэншье мэдэрэлэй бии байһаниие элээр ойлгон, өөрыгөө шоо үзэхэн шэнги мэдэрэл зосоогоо оложо, энэ гэмэ тодо ханамжагүй юумэн нютагтаа хүрэхэ тооной болоод ябаба.

Тэрэ юундэшьеб гол харгыһаа баруун гар тээшээ годиржо, Хужарта нуурай урда хажуугаар бэшэ, харин хойто хажуугайнь яһала дардам хар-гыгаар табилуулба. Сула элхэн эрьёень алад гаража, ногоон зүлгэ ногоо-гоор бүрхөөгөөтэй эрьедэнь мотоциклаа байлгаад, тэрэнээ тулга дээрэнэ огсогод гүүлэн тогтоожо, тэрэ люлькыень абаад ябаа юм, Хужарта нуурай нэгэшье хашарһагүй, номгон нюруутай уһанда аалиханаар дүтэлэн ошо-жо, нюур, гараа һэрюусүүлэн угааба.

Гэнтэ хаанаһаашьеб гэнтэ бии болошоһондол яһала томо сагаабтар шубуун бии болоод, аймшагтай гунигтайгаар хашхарһаар нуурай эгээл нюруу дээгүүр ниидэшэбэ. Тэрэнэй элисын хойноһоо Дарма анхаралтай-гаар адаглан байтараа, гэнтэ эгсэ эрьелдэжэ, сэл хүхэ ногоон зүлгэ дээрэ ошожо һууба. Тиихэдэнь үнөөхи шубууниинь далинуудаа хумин, аалихан миралзаһан нуурай нюруу дээрэ һууба.

Тэрэнэй гунигтай хашхараан тэрэл зуура нуур дээгүүр эдэлһээр байгаа хэн. Удаань тэрэ гэнтэ номгорон, толгойгоо дали дороо нюугаад, хайнаар амархаяа ханаһан янзатай уһанай нюруу дээрэ гансата обёорхоор бэшэ болон, одоол номгорбо.

Хаа-яа хүгшэн эжның Һалгай Һудалаа орхижо, Хөөрхэ ерэхэдээ, аша хүбүүнэйнгээ мүнсэн шарахан толгойхоние уринаар эльбэн, шахаа, тангариг мэтээр нэгэ хэлэһэнээ дабтан үгэлдэг бэлэй. Харин Дармын зосоо эдэ үгэнүүдһээ ямаршыёб онсо ондоо боложо, ямаршыёб хүсэтэй бордоһотой байдал зосоонь тогтошодог, хүгшэн эжныңгээ зөөлэн нэгэ хажууда няалдаад, ямаршыёб хүлгөөтэ оршон соо орошоһон мэтэ удаан һуудаг бэлэй.

Эдэ үдэрнүүдтэ эжның шарай сула барагар шэнжэ абажа, уралнуудын шоо үзэнгээр жэмылдэжэ, урдань оройдоо тиимэ ябадал гаргадаггүй аад, аяга, табагаа алдажа унагаадаг, тиихэдээ хамар дороо уйгарлаадшыё абадаг, тэрэл зуура ямар нэгэ һүүдэр шэнгээр гэр соогуураа абяагүй һүүзылгэдэг, эдэ бүхы шэнжээрээ хэниешыёб шоо үзэһэн мэтэ байдаг бэлэй. Эдэ бүгэдын хүгшэн эжыдэнь хабаатай шэнгишыё һаань, тэрэнь огто ойлгоошогүй боложо, өөрынхиеэл Дармадаа хэлэжэл һуудаг һэн.

«Дармахамни, хөөрхэн мухамни, хүбүүхэмни, баабай үбгэн аба хоёройнгоо дүүргэжэ шадаагүй хэрэг шил дүүргэжэ шадахааш гэжэ этигэнэб. Тэрэ муу гэргэнэй альбэ, жадхада орохогүйш! Би мэдэнэб, би найданаб! Тиигээгүй хаа, тэдэ хоёрной дэмы хосорһон боложо, шишыё баһа Һалгай Һудалай хүнэһэн болохош... Заабол тэрэ Алтан горхо олохо ёһотойш! Тээ ехэ болоходошни, бүри дэлгэрэнгыгээр хөөрөжэ, Алтан горхоной байдаг газар харуулһан хаарта шамдаа үгэхэб. Хухархай оглёоботой шарга дээрэһэнь тэрэ, Һалгай Һудалай эхин багта, гурбан томо нарһанай наана олоо һэм. Яагаа бэрхэ ондоо амитан олоогүй байгаа юм... Бишни холо нюугаад, томо болохыешни хүлэжэ, хадагалжа, сахижа байнаб! Тэрэ хэрэгыень заабол дүүргэхэ ёһотойш гэжэ ойлгоно гүш?!» гэхэдэнь, һая болотор юугээшыё дүүргэхэ байһанаа ойлгожо ядадаг, бүүл-зүүл ямаршыёб угаа шухала хэрэг бэлүүлхэ зэргэтэйб гэжэ ойлгодог, тэрэ хэрэгни Алтан горхонтой нягта холбоотой юм байна гэжэ онсолдог болонхой, зайлашагүй тэрэнэй хубида хүртэхэ юумэн тухай шагнажа байнаб гэжэ бүүл-зүүл һанан, ойлгон һуужал байгша һэн.

Бүхы бээ амтатайгаар сэхэльдюулэн һунагааад, Дарма зөөлэхэн ногоон дээрэ унжыгаад хэбтэшэбэ. Урдаһаань зэнхын урбалдаһан зунай түрүүшын һарын һүүл багай огторгой аяар холынгоо гүн соо һэмжэ үүлэнүүдээ хайшанышыёб туун, наранай амгалан элшэнүүд доро сэгээрэн сэнхиинэ. Гэнтэ замбиин оройгоор багахан уняар бодоһон аад, хаяа тээшэнь таран, нюдэнэй үзүүртэ харагдахаяа болиһон аад, хэрэгтэй сагтаа бии болохоб даа гэжэ һануулһан мэтэ һулахан һэбшээндэ миралзан һуунагтана. Тиихэдэнь тэнгэрийн шэнжэдэ шэнэ үнгэ оруулан, хубилгана янзатай. Иигэжэ эрхэ бэшэ эжэлүүдгүй мандаһан аяама халуунай шэнжэ боложо гэнтэ тодорһон мэтээр Дармада һанагдаба. Илангаяа холын хада-

нууд дээрэ һулахан хушалтаяа хаян, бодото уняар эрхэ бэшэ хуулита болонхой гэжэ һануулна хэбэртэй.

Энэ дэлхэйн дуулимьнь, аажамьнь Дармын сээжэ руу эбхэрэн ороһон-дол болоод, тэрэнэй орилшохо дураниинь булайгаар хүрэбэ. Нюдэнэйн улхархай соо сугларан, гэнтэ унаһан түрүүшын нулимсануудай гашуубтар нойтониинэ мэдэржэ, ехээр гайхаһан янзатай хэбтэжэ байтараа, гэдэһэн дээрээ эрьелдэжэ, нюдээ аршаба. Тээд нулимсануудын баригдашагүй боложо, абяагүйгөөр сурхирса уйлажа, бүхы бэнь һалганан доһолбо. Тиихэдээ гэнтэ адхарһан, хүлээгдээгүй нулимсанууд гажаралһаа эхитэй байбал, иимэ гашуун байдаг юм гэжэ Дарма огто мэдэхгүй байшаба.

Юрэл ошожо байһан богони наһанайнь нэгэ тон һайхан хаһа үнгэрэн ошожо, хүлгөөтэй, бэрхшээлтэй, амар заяагүй сагынэ энэ агшан зуурада ерэбэ гэжэ багаханааршые һаань, ойлгоогүй тула, юрэл хүлээгдээгүй уйлаандаа эзлэгдэшөөд, бархиржал хэбтэбэ. Тээд энэ уйлааниинь туйлай һайн хүнгэрэлтэ асардаг шэдиһээ эгсэ һалаһан мэтэ байха гэжэ үни болонгүй, мэнэ мэдэхэ болохоёо байһанаа, Дарма хаанаһаа мэдэхэ һэм? Юрэл эрэ хүнэй хубида тудадат ёһоор нулимсын иигэжэ гоожолго тоосоотой болохонь ха юм гэжэ багсаамжалхашыегүй туйлдаа ябаһан үшөөл гүлмэр наһан ааб даа...

Гэнтэ зосоонь ямаршыб сүлөө бодожо, ямаршыб тэрэ зосоохиинэ хизаарлажа байһан онсо хаалтань абтаһаһан мэтэ болоод, юунһээшыб эсэслэн сүлөөрһэн мэдэрэл тэрэниинэ абьяастайгаар эзэлбэ. Тиигэн сасуунь уйлааниинь һугшарал боложо, нюдээ аршаһаар газар дээрһээ үндыхэдөө, гэнтэ бээе баришагүй хүсэтэй энеэдэндэ абташоод, үбдэгүүдэ һэбисэгээн һууһанаа, тэдэнэ тэбэрин, толгойгоо хүлнүүдэйнгээ хоорондо табяад, энеэдэн болон һүүлшынгээ һугшараанууд хоёрһоо бүхы бээе доһолгон, нулимсануудын хүндэ шэнжээ алдажа, хасарнуудын хүнгэнөөр жэндээд, гэнтэ дууһашаба хэбэртэй.

Тэрэл зуура толгой соонь хүлээгдээгүй хүндэ бодолнууд орожо, тэдэнэй дундаһаа эгээл сэнтэйинэ шэлэн абаха гэхэн хүлээгдээгүй бодол хүбүүе тон ехээр гайхуулба. Тиигэхээр үглөөнһөө нааша тэрэниинэ эзлэһэн оршон иираг манан шэнгээр бусан ерэжэ, хүбүүн ямаршыб дуунай аялга гүнгэнэхэ тооной болоод, миралзаагаа бүри анхархаар болгоһон нуур тээшэ харан, Дарма һуужал һууба...

Тиихэдээ өөрөө өөрыгөө анхаралтайгаар шагнаад үзэхэдэнь, мүнөө гээгээд байһан ямаршыб юумэниинэ угаа хүнгэн шэнги, харин ерээдүйдэ тэрээндэ ашагдаха ашааниинэ угаа хүндэ, баяр – зоболон, уналга – бодолго, һанаа амар ябалга – голхоролго гэхэхээ захиалаад, олон ондоо. Тэрэнэй энээнһээ урдань үзөөгүй юумэнүүд, зүрхэ, сэдхэлэйнэ үбшэ асаралгатай-

гаар, агуухэ эмнэгдэлгэшые хүртүүлхэ хэбэртэйгээр Дарма Солбонович Гунтыповта гэнтэ тон элээр ханагдаад, горитой эрид хубилалтынгаа үмэнэ наһанайнь ябаса хүрэжэ, энэ гарасые дабахын урда өөрыгөө амаруулжа байһан холодо зорихон аяншандал боложо, бузар шанга, хурса, урдань тэрэнэй огто үзөөгүй гуниг тэрээндэ ерээд, тугаар гээгээб гэжэ ханаһан юумэниинь ехэ хэрэгтэй юумэн мэтээр хүбүүндэ ханагдаа һэн. Тээд юугээ гээһэнээ ойлгожо ядан, хүбүүн юундэшыеб горитойгоор голхорбо...

Тиигээд заншалта ёһоороо үүрэй толо нойргүйгөөр угтаад, тараха тээшээ боложо байтараа, урдань угаа хайшаадаг байһан ангиингаа нэгэ басагантай горитойгоор халбагаяа хахараад тараһаниинь мүнөө юрын юумэн мэтээр ханагдаба, үнгэрхэдөө, ямаршыеб бишыхан аад, угаа хашартай ашаанһаа халаба ха юмбиб гэжэ өөр соогоо тугаарайнгаа голхоролой һэешые олоогүйдөө огто гайхангүй, тэрэнэй эжэлүүдгүй орохоёо ябаһан ажабайдалда энээнһээ болохо ехэ голхоролнууд намай хүлээнэ хаяа гэжэ хүлгөөтэйгөөр бодобо.

Һүниинь зүүдэн, үдэрэйнь ханаан болодог, тэрэниие ойро зуура соошые харангүй ябахандаа, айхабтараар ханадаг байһан басаганиинь, зунай эхиндэ, түрүүшынгээ шалгалта амжалтатайгаар тушаагаад, хоюулан ой гарахадаа, эрэ эхэнэрэй хоорондохи хайхан юумэ одоол хоюулан түрүүшынхиеэ үзөөд ябахандаа, хажуудахи басагамни юрын лэ буряад басаган бшуу гэхэн бодол ерэжэ, Дармын толгой соо юумэн нилээн худхаралдаа һэн. Мүнөөл тэрэ худхаралгань тэгшэрһэн мэтээр ханагдажа, юумэн эзэлхэ хуурияа оложо эзэлээд, тэрэ басагантай үтэр-татар гэхэниинь хайн юумэн мэтээр эгээл мүнөө ханагдажа, энэ талаар сүлөө болобо гээшэ хаб гэжэ Дарма гайхангяар бодон ойлгоһон мэтэ болобо.

Харин мүнөө Хөөрхээс эсэслэн бусажа ерэхэдээ, хургуулиа дүүргэһэн ори ганса хүбүүгээ хүлэжэ ядашоод байһан эжыгтээ уулзахадаа, өөрын горитой нээлтэнүүдэй ашаар нэгэ бага ондоошогоор хандадаг болоһон юумэнтээс заабол эжыгээ бага сагааршые хаань, танилсуулха хэрэгтэй ушарха байһанаа гүйсэд ойлгожо, энэ үйлын тэрээндэ юу асарха байһаниие хүсэд уридшалан мэдэхгүй тула Дарма иигэжэ удаарна гээшэ хаб гэжэ эбсэнгээр баһал бодобо.

Мүн юундэ гэнтэ тиимэ бэлээр уйлаһанаа, удаань энэһэнээ ойлгожо ядан гайхажа, үглөөнэй шүүдэр мэтээр нулимсануудын хатажа, тэрэ басаганай хараагаар олон юумэ сэгнэдэг байһанаа, мүнөөл хайнаар ойлгожо, хүнгэншэг, өөрын ханамжагүй хүн гээшэ гүб гэжэ хүбүүн хүнгэн голхоролтойгоор ханаба.

Дарма толгойгоо гунхуулан, саашадаа юу хэхэ, ехэ хүнэй ажабайдал гээшые шадаал хаа, бага гээлтэнүүдтэйгээр яажа захалха байһанаа то-

моотойгоор хуужа тодорүүлха сагни ерээ ха юм гэжэ хүнгэхэнөөр тээлмэрдэн бодожо, нилээн удаан хууба. Гадна эрхэ бэшэ эжытээ болохо хөөрэлдөөнһөө горитойгоор түбэгшээн байханаа ойлгон, өөрыгөө эжэлүүдгүй шоо үзэхэ юм...

Дармын гэртээ хүрэжэ ерэхэдэнь, мүнөө хая арюун, сэлмэг байһан замби бүрхэжэ, түргэн, уһа эхэтэй, дошхон аадар гү, али шүдэнэй үбшэн мэтэ унжагар, хашартай бороо гү – асархань ха гэхэн мэдэрэл түрүүлжэ байба. Тиихэдээ гэнтэ яруу болоһон үйлсөөр ябаһан зон, амияа татаһан шэнгээр үзэгдэһэн нэбшээн, элшээс саһаһаар бад хара үүлэнүүдэй саагуур хороһон наран, үхэр, мал, шубуу, шонхор, хорхой, шумуул хүрэтэрөө энэ асуудалдаа гүйсэд харюу олоогүй дээрэһээ ёһыншые тэдысэ хаань, хорохоёо яараһан мэтээр үзэгдэхэ юм.

Дармын яаралтайгаар мотоциклаа хорой соогоо түлхижэ оруулаад, ходо байдаг сарай доронь тэрэнээ табижа, гэртээ ороходонь, ямаршые сагта ходо барагар, оршон тойронхиһоо гансал муу юумэ хүлэһэн шэнги байдаг болоһон эжынь хүбүүн руугаа богонёор шэртээд, үнинэй тоһодогдоогүй тэргын пайлсын абяандал адли абяа түрүүлэн гаргаба.

– Зай, хүбүүн, хургуулияа дүүргэбэ гээшэ гүш? Сэгнэлтэнүүд тухайшни хуранашьегүйб. Үнөөхил гурбанууд юм ааб даа. Богони болзор соо дээшэ болошохо гэжэ яаха нэм! Тиимээр дүүргэжэ байгаад, тэрэ театрта ошохо ханаатай зандаа гүш? Мүнөөдэр одоол бүтэмжэтэйгөөр, зүб шэглэлтэйгээр хөөрэлдэхэ сагнай ерэбэ бэшэ гү? Наашаа хуу! Садхалан гүш? – гэхэдэнь, Дарма тугаарайнгаа багсаамжалгануудай тон зүб байһаниие гүйсэд ойлгон, шиидшые гэнгүй, юрэл толгойгоороо дохигод гүүлэн, «Садхаланби!» гэжэ эжыдээ ойлгуулаад, шанха урдань ошожо, тэндэ байһан стул дээрэ хууба. Тиигэн сасуунь эжынь аалиханаар асууба. – Шимни, сэхээ хэлэлши! Ямар бодолнуудтай намдаа эсэслэн бусажа ерэбэ гээшэбши?

– Хари... – гээд, аман соогоо шүлһэнэйнгөө дүүрэшэһые гайхан хагад мэдэрээд, шангаар хашажа, тэрэнээ тарааһан хэбэртэй болоод, гэнтэ тала руу табигдажа тарашаһан хонид мэтэ бодолнуудаа суглуулха ханаатай духаяа уршылган, яаралтайгаар бодолгото боложо, нэгэ бага тээлмэрдэшөөд хууд гэбэ. Иимэ эридээр хөөрэлдөөгөө захалһан эжынгээ анхаралтай харасатай харасаяа уулзуулха дурагүй хэбэртэй уруугаа харан, аалиханаар, болгоомжотойгоор дуугаржа эхилбэ. – Ямар бодолтой ерээбши гэхэдэ, нютагтаа үлэжэ, өөртөө таараха хайн мэргэжэл шэлэжэ хураха, сэрэгэй алба хэхэ сагайнгаа ерэхэдэ, тиишээ мордохо, хүүлэй хүүлдэ бүлэтэй болохо, танайнгаа хажууда түшэгтнэй болохые оролдохо бэшаалдээ... – гэжэ тордиһогүй дуугарбашье, хажуу тээшээ харан, хуужа үгэхэдэнь, Гыпылмаа «Нэ!» гэжэ гайхангыар шомшороод, хүбүүнэйнгээ харасаяа нюухыень обёо-

роод, хүндөөр абажа ханаа алдаба. Иигэжэ байхадань, дэмжэһыеньшые, буруушааһыеньшые ойлгохын аргагүй байба.

– Ши, хүбүүн, хайнаар бодожо үзөө хүн гүш? Харин ёһоор бодожо үзэнгүй, толгой соошни оройдоо хүсэд хуурижаагүй, батажаагүй юумэнүүдые хэлэжэ байхадаа, миниингээ ханаае юрэл заһаха гэхэн хэдэлгэ ухаандаа хэнэш. Тиигэһэнээшни түлөө хайниие хүргэнэб. Теэд Хөөрхэдөө үлэхэ гэхыешни бүри мүһэн дэмжээд, ямаршые мэргэжэл шэлэхэдэшни болоно гэжэ хэлэхэ байнаб, – гээд, Гыпылмаа хүбүүн руугаа үшөөл хэжэглэһэн янзатайгаар шэртэн хууба.

– Эжаа! Бодомжогүй хүнши гэжэ, меэл, юундэ намайе ходо хэлэгшэбтэ даа? Танай хэлэһые, илангаяа ходо хэлэжэ байдаг юумыетнай ухаан соогоо үни хада болбосоруулаа хүн аабзаб! Тэрэ театрта ошохо гэхэн бодолые хэды хайн юумэн гэжэ ханабашье, үнэн дээрээ мүлшэ юумэн гэжэ бодоноб. Драмкружогтоо нэгэ роль барагаар наадажа үрдээд, зондо хайшаагдажа, мэдээжэ арадай артистда халта магтуулхадаа, гэдэргээ бусалтагүйгөөр тэрэ хото руу түриигөө шамаад гүйшэхэ гэжэ ханана гээшэ гүт? Эндэ эжы буруут! Би бодомжогүйгөөр тиимэ харюусалгатай шийдхэбэри абаха амитан бэшэб гэжэ танда хэды хэлэдэг гээшэбиб? – гэжэ халуунаар хэлэхэ зуураа, гэнтэ айхабтар ехээр гомдоһон мэтэ хурса мэдэрэлдэ эрхэ бэшэ эзэлэгдэн, буруу харашаба.

– Зай-ай! Эрэ хүн аад, сэхыень хэлэхэдэ, гомдожо байжа, дан хүнгэн зан бү гарга! Мүнөө, эгээл өөнтэгшэ үбгэжөөл мэтэ болошоод хуужа байнаш гэжэ гүйсэд ойлгоно гээшэ гүш? Боли даа, хүбүүн! – гэжэ эжын «Эблэрэе!» гэхэн хэбэртэйгээр дуугарба.

– Зай, болёоб! – гэжэ хүбүүнэйнгээ дан бэлээр зүбшөөхэдэнь, Гыпылмаа дахинаа хэжэглэнгээр тэрээн руугаа шэртэбэ. Тиигэжэ байтараа, хүнгэхэнөөр ханаа алдажа, хуурияа урилан тэршэлээд, Дармын баабайн угай хүүлэй дүшэ гаран жэл соо ороһон ушаралта байдал тушаа, халгай худал болон тэндэ болоһон үйлэнүүд тухай тодорхойгоор хөөрэхэдэнь, Дарма юрэ бусын юумэ шагнахаар бэлэн байбашье, үнэн дээрээ бүглэршэһэн мэтэ хууба...

– ... Иимэл түүхэтэй зон гээшэбди. Тиимэһээ шамайгаа гуйнаб: халгай худал багта мүнөө дээрээ дүтэ наашашье бү ошыш даа! Гуйнаб... Али үбдэг дээрээ унахамни гү? – гээд, эжынгээ забдахадань, Дарма хууриһаа хуга харайн бодожо, тэрэнээ тогтоогоод, «Ошохогүйб!» гэжэ үгээс үгэнгээр дуугархадань, Гыпылмаа толгойгоороо хүсэд дэмжэнгээр дохисогоогоод, бүри аалихан болоһон хоолойгоор үргэлжэлүүлбэ. – Шинии ябаад агнаха хэдэбтэйе, халгай худал тээшэ ходо тэгүүлдэгые мэдэхэ хадаа иигэнэб даа! Тиигээд бишнисье мүһхэ бэшэб! Теэд минии ябашахадашье, ти-

шээ ошохогүйш! Ойлго гүш, хүбүүн! – гээд, абяагүй болоходонь, зүрюу хэдэргэн элжэгэндэл Дарма зосоогоо ханаба: «Заабол ошохоб. Эжидэл мэдүүлэнгүй. Эрэ хүн аад, ошохогүй гэжэ юун болоноб? Юунһээ айхабиб? Хии амитадһаа гү?» гэжэ ханабашье, тэрэ нюргаарнь хүйтэ даахые угаа элээр ойлгобо.

Гыпылмаагай шадалынь гэнтэ буураһандал, абяагүй һууд гэбэ. Ти-хэдээ бүри ехэ ханаа зоборёор сэдхэлынь дүүрэжэ, хүбүүн руугаа гуйн-гяаршые, һэжэглэнгээршые хаража, тэрэл зуура хүсэд эбсэнги шэнги болоод һууба. Тэрэ хадамда гараһан угайнгаа эрэшүүлэй ямар зантайе хайнаар мэдэхэ байгаа бшуу. Хадам эхынь жэшээ урдань эли байгаал!

– Эжаа! Эндэтнай балай айха юумэн үгы бэшаал? Һалгай Һудалай оршондо үбгэн баабай аба хоёрой үгы болошоһон хадань, тэндэхи дай-да намда нэгэ бага уряалга байхагүй юм гү? Намайе ангууша хэдэбтэйш гэжэ хэлэнэ һэнта. Тиимэһээ агнажа ябахадамни, тэрэ дайда руу намайе үзлэйгөөр татадаг лэ! Гайхалтай! Юундэ намда һаад ушаруулха гэнэбта? – гэжэ хүбүүнэйнгээ гэнтэ дуугархадань, Гыпылмаа эбсэнгээр тэрээн руугаа харан һууһанаа, нугшаран һагад, аалиханаар дуугарба.

– Тиимэ юм һаань, минии амиды ябажа байһан сагта тэрэ Алтан горхо бэдэрхэгүйш! Би мэдэнэб... Хадам эжы шинии шэхэнэй хажар болотор хэ-лээ бэшэ гү? Һаһа барахадань, хаартыень абаад, холо нюунхайб. Тэрэ Ал-тан горхойойшни нюусатай шинии үбгэн баабайншые, абыншни һожоргүй үхэлье юугээрээшыеб нягта холбоотой гэжэ зосоогоо ханагшаб. Ямаршыеб ойлгохын аргагүй шалтагаануудаар холбоотой... Минии хорюулые – ми-нии амидыда хазагайруулаа һаашни, тэрэ горхон тухай ори ганса гэршые өөрынгөө гараар үгы хэхэб! Ойлгоно гүш? – гэжэ ехээр ханаагаа зобоһон эжынгээ эрид асуухадань, гайхаһан Дарма эжы руугаа гайхангяаршые, ур-маяа хухарангяаршые хараад, үгэнүүдээ таһалан, тон тодоор дуугарба.

– Ямар гэршэ гээшэб?

– Мүнөө намһаа ондоо юумэн тухай бү асуу! Минии хадынгаа гэр руу талииһан хойномни, саарһанууд соомни, дуратай юм һаа, олооройш. Ти-хэдэ одоол юу хэнэш! Хоёр баабайнарайнгаа хойноһоо талиин ошоходош-ни болохо... – гэжэ нугшаржа шахуу игсуунаар хэлээд, дураяа гутангяр буруу харашаһанаа, тээ ойро зуурын сагай үнгэрхэдэ, нэгэ бага уушхарһан янзатай, номгоншог болоһон хоолойгоор дуугаа үгэбэ. – Минии ханахада, шинии механизаторай курсада һураа һаашни, дээрэ байха. Тиигээ һаашни, бултанһаа томо, «Урал» гэжэ нэрэтэй агша гү – шэнэ мотоцикл абажа үгэхэб. Гансал сэрэгһээ бусаһан хойношни абахаб. Мүнөө намартаа сэрэг-тэ мордохо хүн бэшэ гүш? Али яаха хүмши? – гэжэ асуугаад, Гыпылмаа сэхэ Дарма руу хараад һууба.

– Сэрэгтэл ошохо болохо хүн аабзаб... – гээд, Дармын бодолгото болон, уруугаа хараад нуужа байтарнь, хэншьеб үүдыень тоншобо. Ошожо, үүдээс эслихэдэнь, урдань сэрэгэй хубсаһатай, майор зэргэтэй залуубтар хүн зогсожо байба. Тэрэ Дармын уряалаар богоһыень алхажа оромсоороо, аймшагтай дорюунаар иигэжэ хэлбэ.

– Тамни, эрхэтэн Гунтыпов Дарма Солбонович болоно гүт? Арбан найма наһа гүйсэжэ, сэрэгэй албанда татагдаха хаһатнай дүтэлжэ байна. Тиимэһээ танай хүсөө наа, Хэжэнгэдэ нээгдэхэ механизаторай курсануудта нуража гарабал, сэрэгтэ танкист болохо аргатайт. Зүбшөөнэ гүт? – гэжэ майорай хэлэхэдэнь, мүнөө наа эжыгээс механизаторай курса тухай ярилдажа байтарнь, энэ майорай орожо ерээд, энэ дурадхалаа оруулһандань, халта бүглэршэһэн мэтэ болоод байһан Дарма зүбшөөһэн янзатай миил дохижо үгэбэ. – Тиигэбэл нүгөөдэр, үглөөнэй арбан сагта сэрэгэй комиссариадта ерээд байгаарайт! Энэ повесткэ абahan тухайгаа гараа табигты!

Юрын лэ саарһа гартаа абажа, иишэ, тиишэнь урбалдуулан зогсоходоо, ажабайдалайнгаа иимэ эрид годиролто зүгнэһэн байгаа бшууб гэжэ хүсэд эбсэнгээр бодоод, эжыгээ ошожо баярлуулха ханаатай һөөргөө заал руугаа яараба.

2

Дарма Солбонович Гунтыпов сэрэгэй албанда хоёр жэл тухай соо алба хээд, гэртээ, Хөөрхээс бусажа ябаба. Сэнхирхэн уняар соо умбан байһан түрэл Хэжэнгынгээ дайдые харахадаа, зүрхэн соонь юуншьеб шэмшээрэн бодожо, харасань манатан, тархинь аятайгаар эрьелдэхэл гэбэ. Тэрэ автобусаа байлгаад, Хөөрхэ руугаа баруулһан харгы дээрэ, Вознесенскэдэ бууба.

Харин Новокижингинск тээшэ годирон ошохон автобусай хойноһоо харасагаан ойро зуура соо зогсоһоноо, вещ-мэшээгээ мүр дээрээ хаяад, баруулжаа зорин алхалба. Иихэдээ Хэжэнгэ орожо, тэндэ хоноод, хотоһоо ерэхэн автобусаар сэхэ Хөөрхээс ошохо байһан аад, нютагтаяа түргэн уулзаха ханаатай яаража ябана ха юм. Мүнөө Дээдэ Хэжэнгын ульгам агаараар амилжа ябахадаа, тон зүб юумэ хээб гэжэ Дарма бодоно. Гадна эжынь эльгээһэн, илангаяа һүүлшынь, бэшэгүүд тэрэнэй ханаае горитойгоор зобоодог болонхой байгаа.

Харгы дээрэ ори гансаараа үлэхэдэнь, дайдын хуудам, аляархahan халхин нулаhanaар һэб-һаб гэжэ, юундэшьеб халуу бусалһан шарайень һэрюун амяараа һэбин, энэ дэлхэй дээрэ боложол байһан юумэн бүхэн һүүлэй һүүлдэ үнгэржэ, хожом болоһон хойно ханаан соомнай үлэдэг гэхэн бодол зосоонь тогтоод байһан хүлгөөе аалидуулна янзатай.

Тэрэ энэ халхинай урихан хүрээс бүхэндэ таашаан, нюураа доронь таяад, халта зогсод гэбэ. Дарма өөрынгөө иираг бодолнуудта аалиханаар мihэрэн, баруулжаа зурыһан харгыгаа сэхэ дахажа, сэрэгэй зэргэдэ ябаһан мэтээр бушууханаар алхалба, хуушан вещь-мэшээг соогоо байһан бэлэгээ, эжыдээ барюулха пулаадаа, дахин гаргажа, дахинаа хараад үзэхэ хүсэлөө даран, аалихан мihэрэлээ бөөмэйлэн ябана. Тиигэжэ ябахандаа, түрэл талань мэтэ утанууд болоһон бодолнуудаа толгой соогоо тууна...

«Арбадахиие дүүргээд байхадаа, юундэ театр тухай бодолнуудта абтажа, артист болохоб гэжэ ханадаг байгаа гээшэбиб? Оройдоо хоёр жэлэй турша соо нютагаа иитэрээ ханашоод ерэхэ байгаад... Сэрэгтэ алба хэжэ байхадаа, нютагтаал ажаһууха тухай бододог болоо гээшэ хаб. Эжынгээ хэлээшээр, танкова частьда тулангүй, барилгын частьда механизатораар албаяа дүүргээ бшууб. Трактористынгаа мэргэжэлэй хажуугаар үшөөшье ондоо техникэ ябуулжа нурааб. Тээд таряалан дээрэхи тооһо бүхы наһан соогоо залгижа ябаха багаханшые хүсэлгүй байхадаа, яаха гээшэбиб? Зүгөөр мал хараха гээшые марта гэжэ эжы хэлээ хамнай. Нэгэ «Үгы!» гээ хадаа яг һэн хойнонь мүнөө дээрээ механизатораар хүдэлжэ байха болоо гүбии. Хажуугаарнь Дондокмаагай бээз хүсэхые хүлээхэ байна бшууб... Тэрэ һая арбан дүрбэтэй боложо ябаһан басагые юун гэтэрээ һайшаашаһан хүн агшабиб? Тээд тэрэмни томо болоходоо, бээз хүсэхэдөө, нам руу хараха гү, али үгы гү? Мүнөө хэдытэй болобо даа? Арбан зургаатай болоод ябана... Арбан дүрбэтэй боложо ябахадань, үнжэгэн мэтэ басагые эдлээ хамнайб... Тиихэдээ юугээ ханажа ябаабиб? Ехэ һогтуушые байгаагүйлиби... Хэды тиигэбэшые, тэрэ гүлмэрхэн басаганда ондоохон, онсо мэдэрэлтэй байгаа гээшэ хаб. Нэгэл хажуугаараа намайе өөр тээшээ татаал даа. Эжыдээ бүхы сэхээ хэлээ наамни, юун гэхэ һэн хаб? Гайтай хөөрэлдөөн болохо һэн даа! Жэхыдэһэ хүрэмэ байна...» гэжэ алхадалдаа таарууһан шэнги бодолнуудтаа абташоод ябатарнь, гэнтэ арадань ашаанай машинын хүршэгэнэхэ дуулдаад, хүбүүнэй бодолнууд эрид таһалдажа, тэрэ халта харгыһаа хажуу тээшээ гаран, хуушаарга ГАЗ-52 түхэлэй машинын хуа тооһо элбэгээр бурьялуулан дүтэлэн ерэжэ ябахыень ханалаа ханангыар хаража, гараа үргөөд зогсобо.

Машина үдхэн гэгшын утаанай монсог өөртээ асарһан мэтэ тэрэнээ бүри үрхиргэн тогтоод, кабина сооһоонь энээнһэнь одоол затайшаһан нюуртай жолоошон харагдажа, шарабтар-сагаан шүдэнүүдээ харуулан, аймабтараар гайхаһан хэбэртэй шангаар дуугарба.

– Үү! Энэмни Дарма Гунтыпов бээрээ байна бэшаал? Хари, Хөөрхымнай хэн сэрэгһээ ерэхэ бэлэй гэжэ таажа ядажа ябаалби! Мэндэ! – гэжэ һарюу-марюу шүдэнүүдээ ирзайлган, Шогдобой Генин маһаржа, гараараа

өөр тээшээ дуудан байхань харагдаба. – Ерэ наашаа! Хажуудамни түргэн хуу! Албаншни хэр амжалтатайгаар үнгэрбэ гээшэб? – гэжэ хүхюунээр хуража, машинынгаа үүдые уряалга янзаар сэлибэ.

Асуудалдань гансата харюусангүй, автобусаа буун сасуугаа нюта-гайнгаа совхозой, угайдхадаа Хөөрхын отделениин машинатай ушарһандаа гэдэһээ хаха баярлаад, кабина руунь түргэхэнөөр шурган оробо. Генинэй харбайһан эһэн талхан шэнги һула гарые болгоомжотойгоор адхаад, шангаханаар бажуугаад абаха һаналаа даран, дохигод гэн мэндэшэлбэ.

– Зай, албаншни хэр зэргээр үнгэрөө гээшэб? – гэжэ асуудалаа Генин дабтаад, Дарма асуудалдань харюусахынгаа урда тээ сэрэгһээ табигдаһан саһаа хойшо уулзаһан түрүүшынгээ нютагай хүбүүнэй мihэрэнги шарайе анхаралтайгаар шудалан һагад шэртээд, балай горитой хубилалта олонгүй, энэ ушарые сэдхэлээ хүсэд ханангаар тэмдэглээд, одоол амаяа нээжэ, томоотойгоор харюусаба.

– Барагаар үнгэрөөл даа! Хүһөө ондоогоор үнгэрхэ һэн гү? Стройбат гээшэшни – стройбат лэ бшуу! – гэбэ.

– Шимни али багта социалис барилгануудые бодхоолсоһон болонош?

– Шэтэ шадар. Атамановка Каштак хоёрой хоорондуур яаралгүйгөөр хүндэлһөөр байтарни, албаншье дууһаһан байгаал даа!

– Харин би Антипихада алба гараа һэм. Шимни ахалагша сержант болонхой хадаа, Каштакта полковой хургуули гараа алтайш?

– Погон дээрээ хэдэн лычоктой болохын тулада Каштагай танкова хургуулида нилээн, хахад жэл кашынь эдеэб. Һүүлэй Һүүлдэ стройбатда ябуулагдаһан байгааб. Лычогуулыемни үгэншьегүй... Нюсэгэн погонтой ошоо һэм. Табилга абажа, кинодо ороод ябатарнай, нэгэ хоёр хүбүүд нэгэ басага носохо һанаатай байһыень оролсоһон хүм. Теэд тэдэ хүбүүдэймни нэгэн Шэтын нэгэ горитой даргын үри байшоод, би стройбадаар халааб. Тийһэмнишье болоо юм ааб даа. Һүүлдэнь нэгэ сэрэгшэн хүбүүнэй уһанда орожо үхэхээ байхадань, абарһанаймни түлөө ефрейторые үгөө. Нэгэ объект тушаалганда алдаршаһанайнгаа түлөө сержант болооб. Нэгэл юмэ ойлгооб. Басага абарха бэшэ, харин дарганарай габаадигые дүрэлгэһөө абаралсаха хэрэгтэй байгаа бшуу! – гээд, муу һанааень һэргээһэн Гениндэ дураяа гутааһан янзатай уршагад гэбэ.

– Харин би ефрейторһээ дээшэ гараагүй хүм. Буряад хүбүүд частьдаш-ни олон һэн гү?

– Би часть соогоо ори ганса буряад угсаатан байгааб.

– Жаалда! Тархишье үсөөн зон гээшэлди даа! – гэжэ Генин голхорон-гёор шомшороод, дабаан өөдэ дүүлиһэн машинынгаа хахажа, сасажа байгаад жүдхэхэдэнь, туһалха гэхэндэл, үгсэгэд, үгсэгэд гэсэгээн һууһанаа,

дабаанай оройдoo гарахадань, руль дээрээ гараа номгоноор табин тэнийжэ, гэнтэ һураба. – Тэрэ басаганшни угайдхадаа һайниие хүргөө юм гү даа?

– Һэ! Һайниие хүргэхэһөө байха намайе шүүд-шүүд трибунал доро оруулан алдаа юмэл. Бага сагын мүнгэ абаһан байгаа бэшэ гү даа? – гэжэ бодолгото болон, нюур дээрээ хүнгэн үүлэ буулган хэлээд, тэрэ ушарые сүм мартаха гэхэн янзатай асууба. – Нютагаарнай ямар һони һорьһон бииб?

– Юумэн хуу хуушаараа мэтэ. Зүгөөр нэгэ халтагайтайгаар урда урдаһаа харалсаа һаа, энэ, тэрэ юумэн байжа болохо. Зариман һамга абаа, айл болоо юм ааб даа. Заримамнай хадынгаа гэртэ харяа... Бусадаараа хуушаараа мэтэ, – гэжэ тобшолон, богонихоноор харюусаад, урда анхаралтайгаар шэртэн, ехэ оролдолсотойгоор руляа мушхан хууһанаа, гэнтэ бүдэхээр хэлбэ. – Шинии мүнөө ерэхэншни болоо! Эжышни тон ехээр үбшэлэнхэй гэжэ дуулаа һэм. Шамайгаа ехээр хүлээнэ гэжэ хэлсэнэ һэн...

Дармын зосоо гансата сэбдэг хүйтэн таража, харгы дээрэ юушьеб хараха гэхэндэл анхаралтайгаар урдаа шэртэн, хүдэлхээ болишоод хууба. Тиигэхэ зуура энэ хуушан «газик» дан удаан ябана гэжэ һанажа байһанаа мэдэрбэ. Харин Генин тэрээн руу хёлом гээд, ехэл хайрлаһан янзатай шомшороод абаа һэн.

Сэрэгһээ бусахадамни, иимэрхүү оршон байдал угтаха гэжэ огто бодоогүй ябаһан тула Дарма бүглэршөөд байба. Тэрэнэй ухаан соо эжынь хэтэдээ тэрэниие хүлээжэ байха шэнгээр һанагдадаг хадань, энэ дэлхэй дээрэ тэрэнэй һаһан соо тогтонижонги нэгэл юумэн бии гэжэ тоолодог шахуу байгаа бшуу.

Гэртээ гүйхэ тооной ороходонь, санзайн болон элдэбэм, домой үнэрнүүд хангалтажа, гэр доторнь хэтэдээ туһан шэнгэһэн шэнгээр үзэгдэбэ. Эжынь Дармаяа харахадаа, сухигар сагаанаар үзэгдэһэн шарай дээрээ аймшагтай ехэ баяр бадаруулжа, орон дээрэхээ һуга харайн бодохо һэдэлгэшнүү юумэ хэбэшье, шадал, тухагүйдөө гайхаһан мэтэ мэдэрэл шарай дээрэнь элирэн харагдаад, һөөргөө һалд гэн хэбтэжэ, пэс хара нюдэдһөөнь урдажа захалһан нёлбоһонуудые яаруугаар аршан, туранхай, яһалиг болошоһон гарнуудаа хүбүүн тээшээ дэлгээн, мэнэ тэбэрихэм гэхэн хэбэртэй угтаба.

Дарма вещ-мэшээгээ шала дээрэ алдаад, урагшаа даб гэжэ, эжыгээ дүмүүхэнээр тэбэрихэдээ, тэрэнэйнгээ торшогор, жаахан болошоһон бэеынь шадалгүйе гайхан, зүрхыень хэншьеб зүүгээр хадхаһан мэтэ боложо, мүн тэрэнииень үсэдөөр бажуун ерэхэн мэдэрэлынь угаа хурса үбшэ шэрээжэ, Дарма угаа туранхай нюргыень дүмүүхэнээр эльбэбэ.

Тиихэдэнь ойро зуура соо шэнэ хүсэ оложо, шангадаһан бэеынь удангүй һуларан, эжынгээ үндэр пудуушха дээрээ һалд гэн хэбтэхэдэнь, Дар-

мын нюдэнүүдые бусалган нулимсын ерэхые, хүндэ хугшаралай эхинэй дүтэлһые элеэр мэдэрбэ. Аймшагтай хүшэлэл гаргажа, тэдэнээ сүм даран сараад, шарай дээрээ хүнгэхэн мihэрэл арай шамай бадараажа, хүхюун янзатайгаар эжыдээ хандаба.

– Эжаа, аа, эжы! Миниинтнай ерээ хадамни хүсэд хайжарха байһантнай дамжаггүй. Та бараг болохот! Тиигээгүйдэтнай аргагүй! – гэхэдэнь, эжынь туранхай нюур дээрэ нулахан мihэрэлэй һүүдэр үзэгдэбэ.

Тиигээд удангүй тэрэнэйншье һэе үгы боложо, энэ һэбхишэг ярилдаае эжынь дэмжэбэгүй. Гансал харасань хараһаар байтар хурсадажа, Дарма руугаа анхаралтайгаар шэртээд, тэрэ дороһоо абажа, хүндөөр һанаа алдаба. Тиигээд нюдэнһөөнь эжэлүүдгүй унаһан нулимсануудые яаралтайгаар аршан холодуулаад, одоол хэлэшэгүй хурсаар, хуурайгаар ялаганалдаһан юушьеб хүлээнги нюдэнүүдээ Дармаһаа холодуулангүй, хаанаб даа, сээжынь гүн сооһоо гараһан үгэнүүдые хүбүүнэйнгээ мүнрүүд дээрэ ашаһан ашаан мэтээр хэлэжэ гаргаба.

– Юу хэлэбиб даа шамдаа? Миниишни хүл дээрээ гараха саг үнгэрэн үнгэрөө. Үглөө, нүгөөдэрһөө Эрлиг хаанай урда ошожо, саашанхи хуби, заяагаа мэдэхэ болохо хүн бэшаалдэ... Шиниимни үрдижэ ерэхэншни болоо. Бурхан багша харалсаба. Би нэгэл юумэ шамдаа дабтан хэлэхэ байнаб. Һалгай Һудалаар миин ябаа һаа, ябаад, саг үргэлжэ, байраар байха гэжэ бү һэдээрэй! Тэндэшни манай угай эрэ зондо дурагүй юуншьеб бии гэхэнээ бэшэ юушье хэлэжэ шадахагүйб. Зүгөөр намда бии байһан нэгэ багахан мэдэсээ шамдаа одоол дуулгаһуулби. Залуу хүбүү болон хара зүһэтэй нохойгоо дахуулһан эхэнэр Һалгай Һудалай оршоной тэрэ дайдаар тэнэжэ ябадаг гэлсэнэ бшибы даа! Тэдэниие хараһан зониие, хэрэгтэй һаашни, заажа үгэхэдэмни болохо. Тиимэһээ тэндэл ходо байрлахаяа бү һэдээрэй! Гуйнаб шамайгаа! Ойлгоно гүш? – гээд, нулахан гараа хорингёор үргэһэн аад, тэрэнээ һалд алдажа, хүндөөр амилан, хоолой соонь юуншьеб тогтохоёо болиһондол хорд, хорд гээ һэн.

Мэдээгээ алдаһан эжынгээ хажууда һуужа, харгынгаа тооһошье һэбэзгүй байһанаа гэнтэ ойлгожо, эхынгээ дүү эхэнэрые өөрынгөө орондо һуулгаад, галайнгаа сарай соо орожо, нюур һээрээ угаажа, хубсаһаа һэлгэжэ, һуужа эдээлбэ, тэндэ обоорһон түрэл, гаралайнгаа хөөрөөнүүдые шагнаба. Тиигэжэ байхадаа, тэрэниие залд гүүлэһэн мэдэрэлдэ эжэлүүдгүй абтаба.

Юуб гэхэдэ, Һалгай Һудалаар юндэшьеб ябаад ерэхэнэйнгээ һүүлдэ эжынь эрид муудажа эхилээд, тэрээнһээ хойшо унтариһаа бодоогүй шахуу байба бшуу. Иигэжэ тэрээгүүр ябаһан хойноо хэбтэриин боложо, юундэ үдэрөө хүлэшөө гээшэб? Тиигэжэ эхилхэдээ, Һалгай Һудал тушаа бүхы

мэдэхээ дүтýнгөө зондо хэлэжэ, хүбүүнтээ уулзаха заяагүй хүн гээшэ гүб гэжэ ходо хэлэдэг байбашье, сэрэгэйнь частьда дуулгангүй, үйлөөрөө болохоб гэжэ байһанаа, Дармаяа хаража, хэлэхэ гэжэ ханаһанаа өөрөө хэлэжэ, энэ талааршые хаа, ханааниинь амарһан байба бшуу.

Һалгай Һудалда ямар юумэн боложо, эжынь бэдэ иимэ муу нүлөө үзүүлбэ гээшэб гэнэн хүндэ хэжэг мэтэ бодол Дармые зобоожо захалба. Тиигэжэ дахинаа мэдээ ороо хаань, эдэ бүгэдые һуража абаха ханаатай эжынгээ һүүлшың унтариин хажууда ходо шахуу һуужа гараа бэлэй.

Һүниин тэн багта одоол орондоо хэн нэгые һуулгаад, өөрөө ошожо, нэгэ бага зали абаха гэжэ шийдээд, хүндэ болоһон толгойгоо гунхуулан, ошожо сай угаад, бодолгото болон һуутараа, һөөргөө бусажа, эжынгээ хажууда һуугаад, һажан татажа байтарнь, тэрээн руу хэнэйшыеб угаа үсэдөөр харажай байһандал үзэгдөөд, толгойгоо үргэхэдэнь, эжынь хүндэ хараса хуурай галаараа тэрэниие жэндэһэн мэтээр угтаба.

– Хүбүүмни! Шиниингээ сэрэгһээ бусаха сагайшни дүтэлхэ бүри ханаамни тон ехээр зобожо, Һалгай Һудал ошожо, тэндэхи табиса, үлэнүүдтэ үргэл хэжэ, дайдынь эзэдтэ ехэ гуйлтатайгаар хандажа, тон һайнаар мүргэжэ, шамдамни хоро хэхэгүйень гуйха ханаатай ошоо һэм... – гэжэ аалиханаар хэлээд, эжынь хуурай болоһоһон уралнуудаа ангаһан хүн мэтэ хомхойгоор долёогоод, нүдээ анижа, хүсээ суглуулан, хэбтэд гэнэнээ, нүдээ дахинаа нээжэ, дахинаа хюрылгаад, саашань хөөрөбэ. – Мүргэхэдэмни, энэ хэрэгтэмни һаад, тойбо ушарууһан юуншыеб бии мэтээр намда ханагдаад, юун байха бэлэй гэжэ таажа ядан байтарни, тугаар дурдаһан гурбамни минии урда бии болошоо һэн. «Дэмы оролдонош, Гыпылмаа! Дармашни ямаршые оролдолго гаргаа һаашни, бэдэржэл халаха. Миниихээр болохо... Тиигэжэ минии болохол! Энэниие һайнаар ойлго! Харин үбгэн аба болон баабайнгаа нүгэл амасаха сагынь ойртожол байна. Эхын зүрхөөр тэрэниие мэдэрээш... Харин энэ һаад хэхэдээ, ши өөртөөл муу юумэ хэнэш даа! Наядаа энэниие ойлгохош. Ойлгохош! Ойлгохош!» гэ гэнээр тэрэ эхэнэр дахуулнуудтаяа тонилоо һэн. Гэртээ ерэмсээрээ, бишни үбдэшөөб... Зүгөөр шимни дэлхэйн бүхы эзэдтэ, сабдагуудта, буурал баабай, эжынэртэ һайнаар зальбаржа, мүргыш даа! Гуйнаб! Һалгайл Һудалһаа холуур ябажа үзөөрэйш! Баабайшни Зандраа гэжэ ламые асаржа, намһаа тэрэ гурбанай нүлөөе зайсуулжа шадаһан шахуу байгаа гэжэ хананаб. Теэд шам тухайгаа бодожо, Һалгай Һудал руу дахинаа ошооб... Тэрээн руу бү ошыш даа! – гээд, Гыпылмаа хүндөөр ханяаба.

– Эжаа, ойлгооб! – гэжэ Дармын гунигтайгаар хэлэхэдэ, Гыпылмаагай нүдэдэй балартажа эхилһэн хараса соо агууехэ найдалай ошохон бадараад, халуун, гайхалтай хуурай гараараа хүбүүнэйнгээ гарые тэрэндэ

тон хайниие хүсэхэн эхын шэдитэ мэдэрэл дамжуулха гэхэндэл, шангаар адхаба...

Эхээ хүдөөлхэнэй һүүлдэ гурба, дүрбэ хоноод, бурханай гунгарбаа до-рохи табюурай һугалгыень тайлажа, эжынгээ саархануудые гаргаад, урдаа табин, хаража эхилхынгээ урда халажа ядаһан хэбэртэй Дарма һууд гэбэ. Тэрэнэй урда элдэб янзын обоо хүбөө саарханууд табяатай байба бшуу. Тэ-дэниие харахадаа, өөртөө, тэрэниие тойроһон зондо ямар нүлөөтэй юумэ олохобиб гэжэ Дарма гансата бодоо бэлэй.

Тэдэ саархануудайнь зариманиинь нилээн хуушаржа, ойронь хүрэхэдэл тооһон болон халаха янзатайгаар үзэгдэхэ юм. Эндэ юун үгыб даа? Бүхэли обоо облигацинууд, үзлэй хабтагарнууд урданай саархан мүнгэнүүд, гур-балжан болгогдожо эбхэгдэһэн бэшэгүүд, үшөө ямаршьеб саарханууд, хэрэгтэй, хэрэггүйень гансата ойлгохын аргагүй, «Абыш! Харыш!» гэжэ уряалжа байһандал Дармада ханагдан байба.

Нэн түрүүн өөрынгөө түрэхэн тухай үнэмшэлгэ нээжэ хараад, «Па-спорт үгтөө» гэхэн тэмдэгыень обёоржо, ханаа алдаад, тэрэнээ хажуу тээшэнь табиба. Эжынь дайнда хосорһон ахынь фронтовой гурбалжан бэшэгүүдэй горитой обоо нюдэндэнь гансата торсолдобо. Бүхэли гурбан жэл үлүүтэй саг соо бэшэһэн байгаа ха юм. Эдэниие ехэ һонирхон шу-далаад, харандаашаар бэшэһэнүүдэйн ойлгохын аргагүй болошоһыень обёоржо, бэхээр гү, али химическа харандаашаар бэшэһэнүүдыень үшөө барагшагаар илгаруулан уншажа боломоор байһаниинь тэмдэглээд, сагай гам хайрагүйгөөр юушые үгы хэхэ байһаниие хүндөөр ханаа алдан, дахин баталаад, бэшэгүүдээ баһал хажуу тээшэнь табиба.

Эгээл доро урданай байһыень гансата обёорхоор, бүхэд гүүлэн эбхэхэн хэдэн саарһа обёороод, тэрэ юушыеб хүлээһэн мэтэ мэдэрэлдэ абтан, ой-ронь хүрэнгүй һууд гэбэ. Юуб гэхэдэ, гэнтэ зүрхэниинь түдэгэсэн сохи-лоо бшуу. Тиигэжэ тархи руунь шуһаниинь халуун охёороо амилһан шэн-ги болоһондол болоходонь, тон ехээр гайхан, толгойгоороо һэжэрсэгээн һуугаа хэн. Нэгыень абаад, угаа болгоомжотойгоор хүрэн дэлгээхэдэнь, урдань хаарташнуу юумэн нюдэндэнь харагдаба. Тиихэдээ географиин хэшээлнүүдтэ унтаж шахуу гол түлэб һуудаг байһанаа голхорон ханаад, хэды анхаралтайгаар тэрэниие шудалбашье, дэлхэйн ямар углууда, хаана байдаг газар нютагай тус хаарта дээрэ зураглагдаһыень ойлгожо яашье ядаба.

Тиигээд урмаяа горитойгоор хухаржа, толгойгоо үргэхэ гэжэ байтараа, хаартын доодо хажуугайнь зүүн булан тээһэнь дээшэнь харуулһан стрел-кын байхыень гэнтэ обёороод, тэрэнэй үзүүрэй хаартынгаа дээдэ баруун булан руу харуулжа, дахин доошоо эрьелдэһэн байхыень гайхан хараба.

Энээнийе шудала, боли – ямар нэгэ баршгаа оложо ядан нуутараа, хаар-
таяа урбалдуулаад хара гэнэ бэшэ гү гэжэ тэрэнээ абаад урбалдуулба. Ти-
гээд харахадань, ойн дунда урдажа байһан горхоной оршониё зураглан
юумэн мэтэ болошобо.

Хаартаяа дахинаа эрьелдүүлэн, урбалдуулан, хаража, наринаар шу-
далжа байтараа, сагай урдаса соо баларташаһан харандаашаар бэшээтэй
юумэ харажархиба. Тэрэниень таамаг шахуу авто-гуурһаар ябуулан
һэргээхэдэнь, ородоор иигэжэ бэшээтэй байба. «Речка находится в пят-
надцати верстах от Салгай Судала. Направление – северо-восток. Речка
с маленьким водопадом в начале своего течения. Золото мыть чуть ниже
истока, там, где песчаные берега. Временами почва болотиста, особен-
но в дождливые годы. Пусть удача сопутствует тому, кто завладеет этим
богатством. Ведь это богатство служит безгрешному. Господи помилуй!
Аминь!»

Иигэжэ уншаад, Дарма толгойгоо үргэхэдөө, эжынгээ шарай хара-
жа байһандал болобо. «Гэршыень үгы хэхэб!» гэнэн аад, тэрэ заналтаяа
бэлүүлээгүй байба ха юм. Бурхан зайлуул! Эхынгээ хорилтые дабаха
хүсэ, шадалтай болоогүйдөө, тишээ алхамшыё хэхэгүйб гэжэ тангаригла-
наб гэжэ Дарма ехээр хүлгэнэн зосоогоо тэмдэглэбэ. Тээдшыё алта угааж
хайнаар һураагүйдөө, тэндэ горитой алта угааха гээшэ хэлсээтэй бшуу.
Харин алтатай болоходоо, тэрэнээ хайшан гэжэ саарһан мүнгэн болгожо,
хэрэглэхэ гээшэб?! Саг хубилха гэжэ үбгэн баабайн хэлэдэгыё хүгшэн
эжы заабол бэлхэ, харин эжы оройдоо бэлхэгүй гэдэг бэлэй. Хэниинь
зүб байхаб? Тиимэһээ совет засагай хүсэндөө байһан сагта тэрэ баялигыё
дүүрэн хэмжээн соонь хэрэглэхэ гээшэ асуудалтай даа! Тиимэ баялигтайб
гэжэ мэдэжэ байгаад, бусадһаа илгархагүйё оролдохо гээшэ яһан һонигүй
юм даа! Яагаашыё һаань, сагайнгаа ерэхэдэ, тэрэ горхониё оложол халаха
байхаб даа!.. Бага сагаар угаагаад, алтаяа суглуулжа байхадамна, хэн
юун гэхэб. Зай, зай..!» гэжэ тэрэ бодоод, юундэшьеб айнгар тойрожо ха-
раашалан, хаартаяа үбэр соохи хармаан руугаа болгоомжотойгоор хэжэ,
һууриһаа бодоод, юундэшьеб марьян һагад өөрынгөө таһалга руу орожо,
ханадань үлгөөтэй байһан «Гурбан баабгай» гэжэ Шишкинэй зурагай саа-
на наринаар хадагалба.

Эжынгээ дүшэн юһэн хоногой тараал хэжэ үнгэргөөд, бүхы энэ ушарта
хэрэгтэй болодог юумыень хуу үнгэргөөд, ямаршыёб угаа харюусалгатай,
хүндэ уялгануудһаа сүлөөлэгдэн мэтэ хүн шэнгээр өөрыгөө һанан, нэгэ-
шыё үдэрөөр хойшолуулжа байнгүй, тракторно-тарьян ажалай бригадада
хүдэлдэг болоод, одоол эсэшэ сусашагүйгөөр ажаллажа гараа һэн.

Тиигэжэ хабарай тарилгын, үбһэ хуряалгын, таряа хадалгын халуун хахануудта оройдоошье хулжангүйгөөр оролсожо, харин үбэл болоходо, ой тээшэ тэгүүлдэг, гол түлэб элдэб тэжээл гүүртэ, отара, фермэнүүдтэ шэрэхынгээ хоорондо агнажа гарадаг, коопзверопромхозтой хэлсээшье баталдаг болоод байба. Тиихэдээ өөрынгөө отделение эрхилэгшэһээ захлаад, тон юрын тоо бүридхэгшэ хүрэтэр – бултыень мяхаар хангадаг, мүн малгайн гү, али заха үзүүрэй арханууды асардаг хадаа сүлөөшгэ ябадаг байгаа.

Илангаяа хэрмэ, булгануудай элбэг жэлнүүдтэ нилээн баришатай гардаг хадаа энээндээ олзуурхажа, агнуурияа ехээр хизаарладаггүй, харин хэрэгтэй зоноороо хубалдадагынь зүб байгаа юм бээ. Тиигэжэ агнахадаа, һалгай Һудалда дүтэшье ошодоггүй, харин марганги янзатай холуур ябажа, эжынгээ захяае жэншэдгүй дүүргэдэг байгаа юм.

Иигэжэ өөрөөшье мэдээгүйдэнь наһанинь гушандаа нилээн шахашоод, нютаг соохи олон тоото нүхэргүй бэрээдүүдые баясуулагша гэхэн алдартай, «Үрһэ таригша» гэжэ ара нэрэтэй болонхой, бараг тракторист-механизатор, ангуушан гэжэ суурханхай, тосхойнгоо ниигэм соо иимэрхүүл сэгнэлгэтэй ябадаг болоод байгаа.

Ниигэм соогоо бата хууритай болоһоноо ойлгоһон Дарма бүлэтэй болохо тухай хаа-яа ээлжээтэ бэрээдэй үбэрһөө гараад, садхалан миисгэй мэтэ ябахандаа, хүнгэн зэмээ мэдэрэн, гэнтэ бододог болоод байба. Тиигээдшье хүнийн харанхые һамбаашалан айлшалдаг бэрээдүүд соонь наһанай нүхэр боломоор нэгэншье үгы гэжэ Дарма тоолодог байгаа юм.

Юуб гэхэдэ, тэдэнь Дармаһаа гадна ондоошье эрэшүүлые хүнжэлөө сэлинхэй утгадаг, хүни болоходо, үүдэнүүдэйн шэбхэ ёһыншье тэдыдэ хаа, шэбхэдэгдэһэн хэбэртэй байдаггүй байгаа бшуу. Юрэл, шангаханаар түлхихэдэшни, тайлаатай байбал, хэнэйшье ороходо болохо гэхэн удхатай байгаа...

Харин томо болохыень хүлээгээ болоһон Дондогмаань хото руу ямаршьеб хургуулида һурахаяа ошожо, хэдэн жэл болобошье, Дарма тэрээнтэй харилсаа тогтоохо гэжэ ехээр эрмэлзээшьегүй, тиимэһээ тэрэнь нютаг руугаа хаа-яа үзэгдөөд, Дармые оройдоо обёороогүй юм шэнги ябадаг байба. Тэрэ хахануудта Дармын зосоо хэды дахин урбалдажа, архиханиешье уушадалгын шалтагаан болошодог байгаа. Юуб гэхэдэ, Дондогмаагай зундаа ерээд унтадаг сарайн үүдэндэ ерэхэдэ, тэрээн сооһоо дуулдаһан ондоо эрын абяанда туугдажа, тад ондоо, үни дадамал хаягаараа ошохо баатай болодог бэлэй.

Гэбэшье Дармын урда гуша наһанайнь дабаанай угаа тодоор миралзадаг болоод байхадань, Дондогмаа нютагаа хотоһоо эсэслэн бусажа,

эхэнэрнүүдэй һабир-шэбир хобойнь хаядаһан сооһоо анхарал хандуулма юумэнһээн Дармын ойлгоходо, тэндээ бүхы талаараа панхаруутажа, эбдэрхэй тэбшээ тэбэринхэй ерэнэн, Дармын айлшалдаг эхэнэрнүүдтэ, хүбүүнэй һанамжаар даа, бараг нэмэри болохо тооной гэжэ тэрэнэй энэ хаһада һоноржоһон шэхэнэй шииртэ тэдэ эхэнэрнүүд хоролхожо байһан мэтээр дуулгадаг байба.

Иигэжэ үнэн дээрээ Дармын халуун мэдэрэл дан үнэнэн тоброг болон унтаршоогүй байжа, нэгэтэ үдэшлэн клуб соо харуулагдаха кинодо ошоходоо, тэндэ Дондогмаае нэгэл дахин обёороод, үргэнэ нойроо мартажа шахуу үдэшэ бүхэндэ ошохо гэжэ эхэнэрнүүд сооһоо шэлэхэ ябадалаа болуулантаад шахуу байба. Хуушанай тэрэ жаахан басаганда гэжэ һэриһэн мэдэрэлын тиймэ шанга, хумхаатай байха юм гэжэ Дарма хаанаһаа мэдэхэ байгаа даа?..

Хэдэн хүни үргэнэ нойргүйгөөр Дондогмаагай гэр тойрон, гороо хэһэн мэтэ болоод байһанаа, нэгэтэ зүрхэлжэ, зүрхэлжэ, гэртэнь ороходоо, баа-байтанайнь Хэжэнгэ ошоһоноор дайралдажа, түрүүшын эрын бэээрээ байһаниие гэнтэ ханаа юм гү – тэдэ хоёр угаа зохид хүниие үнгэргөөд, холын замбиин орой багаар носодог ялагар мүшэнүүдэй нэгэн дээрэ байһан мэтээр өөһэдыгөө һанан тарахадань, Дондогмаагай үбэртэ хаа-яа ородог ганса эрын байдаг гэрэй эзэн эхэнэрэй, тэдээнэйдэ байдаг эрын бэшэ, харин Дармын унтариинь хүни бүри дулаасуулха гэргэн бии болобо гэжэ үнэнхэ зүрхэнһөө һанаһыень, бодото дээрээ дан тиймэшье байбагүй.

Зүгөөр саашадаа болоһон юумые яашье ойлгожо ядахаар байгаа бэлэй. Юуб гэхэдэ, зарим үдэшэлэниинь хамуураар, хүлдүүрээр гү, али хульхаагаар сохижо үлдэжэрхихэн аад, нүгөө үдэшэлэниинь угаа уряалга боложо, столдоо уридаг, садатарнь эдээлүүлдэг, сай уулгадаг, удаань унтари соонь одоол дуран соогоо собхоржо хонодог, үглөөгүүрын үбэштэй болоторнь тааладаг, ехэ юумэ найдуулаһан мэтээр үдэшэдэг бэлэй. Харин удаа дараалан ерэнэн үглөөдэрын сохилгонь дахинаа дабтагдадаг байха...

Тиигэжэ ябажа, ябажа, юушье ойлгожо ядаад, нэгэтэ Дондогмаадаа гэзэн сагаан үдэр дунда ошожо, сэхэ руунь хөөрэлдэхэ гэжэ шиидэбэ. Тиихэдэнь Дондогмаань уралаа хуха нугалан, угаа һонёор энеэбхилхэн мэтэ халта бодолгото болон зогсод гээд, иигэжэ айладхаа һэн. Харин Дарма амаяа ангайгаад лэ, хуужа үгөө бэлэй.

– Дарма! Арбан тэдытэйхэн ябахадамни, хүсөөрөө шахуу эдлээ бэлэйш. Тэрэнэ мартаагүй аабзаш? – гэн, Дарма руу харахадань, тэрэнэ абыагүйгөөр дохибо. – Гэбэшье дан хүсөөрөө эдлээгүй хадашни, түрүүн угаа үбшэнтэй байһан аад, һүүлдэнь айхабтар гоё болоһондонь юм гү – би шамайе оро һээгүй үлдэнэгүйб. Тиигээдэшье ёстой эрэгүй байжа шада-

хаяа болинхойб. Энээндэмни шиидхэхы нүлөө үзүүлхэн хүн – шиш! Тиигээд заримдаа хоромни бусалшаха юм... Һүүлдэнь ямар багахан, гүлмэр байhanaa, би хайнаар ойлгодог болоо бэлэйб. Хэхэ юумэээ хээд, абаха гэхэн юумэээ абаад, томо болохыешни хүлээхэб гэжэ байгаад, хотгуу шүлхэээ сасахадашни, би үнэн дээрээ огто этигээгүйб. Нэгэ иимэхэнээршые этигээгүйб. Шинии гэнтэ юундэ намда hanaaшархahаниие – би хаанаhanaa мэдэхэ хэнбиб? Магад минии тэрэшые наhандаа сула, сулсагар хада тииhэн хүн гүш, али хүхэ, дэлэнгэймни ехэдэ обтоо хүн гүш – одоо хэн мэдэхэб! Юрэл тиймэ юумэн болодог, тиймэhээ намдашые болоо гэжэ hanaa бэлэйб. Гансал Һүүлдэнь тэрэ болоhон юумые ходо hanaжа, эрэ гэхэн юумын анхаралаа хандуулхада, харюусадаг болоhомни, тэрэл юм бээ. Тиигээд мүнөө шинии hamган болохо гүб, али ондоо эрын унтадаг эхэнэрын болохо гүб – би үшөө оройдоо мэдэнэгүйб! Баha саашанхи ажабайдал тухайгаа бодохоор болоо гүби даа... Зүгөөр мэдэ! Мүнөө гансал шамайе өөрынгөө хүнжэл доро оруулнаб. Намда зохид байна. Магад түрүүшымни эрэ хадашни юм гү? Ягаашые haa, дан олон эхэнэрнүүдые садхаahan хүн гүбши. Минии ажабайдалые тон хайнаар байгуулха эрые забол шэлэхэ болоно ха юмбиб! Гэбэшые ши намайе бү яаруула! Һүни тээшэ ерээрэй! Бэшэ шамайе сохижо үлдэхэээ болёоб... Харин мүнөө, баяртай! – гээд, улагад гэжэ, буруу харашахадань, янгинама үбэлэй хаhада зохид хагда бэдэржэ, талада тарашahan адуун хүрэг мэтэ болоhон бодолнуудтай, одоол хүлгэхэн зосоохитой юумэн гаража ошоо бэлэй...

Эдэ үгэнүүдыень шагнажа абаад, оборгототороо сохюулхан мэдэрэлдэ абтан, Хөөрхынгөө ута бэшэ, багаханшые бороогой ороходо, гарашагүй шабар шабха болошодог үйлсэдэ нойрмог юм шэнги гараад, хажуугаарнь гарахан зондо багаханшые анхаралаа табингүй, хэниешыеб, юундэшыеб ехээр зэмэлжэ, занажа ябаа бэлэй.

«Байза даа! Харуулхаб! Би баha хүнэй үри ха юмбиб! Минии болохоо-роол болохош! Минии! Ондоо хүнэй болохоёо hanaa haашни, шамайе хо-роогоод, удаань өөрыгөө алахаб! – гэжэ тангариглан ябатараа, огсогод гэн, зог таташаба. «Гансал шамайе хүнжэл дороо оруулнаб!» гэхэн басаганай үгэнүүд ухаан соонь тодорон ерэжэ, тэрэ байра дээрээ гэнтэ собхороод абаба. – Ягаашые haa, минииш! Минииш!»

Тиигэжэ ябахыень харахан Хөөрхын hamгад «Дагбын Солбоной Дар-ма Гатабай Нимбуугай Дондогмааhanaa ухаа муутай болотороо дурланхай юумэн гараад ябаа. Хажуугаарнай гарахадаа, мэндээшые хэлэхэ сэнэггүй юумэн, хамар дороо юун гэжэб даа дуугаржа ябана hэн!» гэжэ эбдүүсэжэ байгаад, habир-шэбир гэлдээ юм аабза. Тус мэдээн тэрэл үдэртөө бүхы Хөөрхөөр таража, «Һаядаал түрэдэнь хүхихэ зон хабди!» гэхэн тобшолол-

той болоод, нютагай миинтэ архида дуратайшуулые ехэ хүхээгээ юм бээ. Тиихэдэнь энэ һонинһоо эгээл горитойгоор голхорһон зон гэхэдэ, Дармын хүниндөө баясуулдаг бэринэр байгаа юм аабза.

Иимэ харюу абаһан Дармын толгой соо бүрилдэһэн онсо бодолынь хадаа һалгай һудал ошожо, алтан горхоноо олохо, тиигэжэ Дондогмаагай хүл доро тэрэнэе табиха ханаан гансата бүрилдөө бэлэй. Тиихэдээ эжны хорилто болон һэргылэмжэ үгы байһан мэтэ болоод байгаа һэн. Дуран гэжэ хумхаа иимэл юрэндэгтэй юумэн байгаа гэшэ аабза...

3

Үдэшын боро хараанай бүдэг-бадаг боложо байхада, һалгай һудалай эхин багта яаралгүйгөөр ябан хүрэжэ хоноод, тэндэһээ һүүзгэр эртэ үглөөгүүр хүрөөтэйгөөр шууяһан тайга руу орожо, зүүн-хойто зүг баримталан ошохо гэжэ Дарма шиидэбэ.

Зай... Нэгэ иирагхан тужын нэмэридэ тогтожо, мориёо шүдэрлэжэ табяад, унтарияа түхээржэ, эдээлэмсээрээ, нохойнуудтаа энэ, тэрэ юумэ хаяжа үгөөд, угаа ехэ аад, булай дулаан суба дороо бээ тааруулан хэбтэжэ, бүри дуурд гэжэ байтарнь, хэншьеб тэрээн руу анхаралтайгаар хаража байһандал гэнтэ ерэһэн нюргаар хүйтэ татама аймшагтай мэдэрэлһээ залд гэжэ, нүдээ болгоомжотойгоор нээбэ. Тиигэхэ зуураа түүдэбшын дэргэдэ обооролдожо байһан нохойнуудайнгаа юушьеб гү, али хэниешьеб бороһоор саашалхыень зосоогоо тэмдэглээд, тэдээнгүйгөөр мүнөө бүри хүрөөтэй мэтээр үзэгдэһэн хүнийн харанхы оршолон улам аймшагтай болоһон шэнгээр харагдаба...

Одоол нүдээ нээжэ, нэн түрүүн түүдэбшынгээ нүгөө хажуу руу харан гэхэнь тэндэнь ород эхэнэр хүбүүн хоёр Дарма руу анхаралтайгаар шэртэн, зэргэлээд зогсожо байба. Дарма хүсэд айжашье үрдингүй, эхэнэрэй абяанай жадхада абтаба.

– Шинии саг үшөө ерээдүй. Гунтыповтэн гээшэмни айхабтар зүрхэтэйшье, олзуурхуушье, үсэдшье зон байшаба! – гэжэ урмаяа хухарһандал дуугараад, агаарта нүдэндэ харагдашагүй долгин дээгүүрнь мэтэ тамаран ябашахадань, Дармын гурбан нохойнуудай дарья табилдан хусаһан зүгһөө харанхы сооһоо һайбарлан гараһан томо хара нохойнь хусахамни гү, али болихомни гү гэхэн мэтэ Дарма руу шүдэнүүдээ ирзайлган, хаража байтараа, зантагар толгойгоо гунхуулан, газар дээрэ юушьеб унхидагасаан, эхэнэр хүбүүн хоёройнгоо хойноһоо абьяастайгаар хатаршаба.

Нэгэ хэды болоходо, огто хүлээгдээгүй айлшадаа долоо уулын хүндыгөөр үлдэһэндөө урматай хэбэртэйнүүд үшөөл эрхирэлдэн байжа һаахаралдаһан аад, гэнтэ ойлгогдошогүй түбэгшээлгэдэ баһал абтаһан

янзатай нохойнуудын Дармын хууһан унтариин газар багаар улам бүхөөр няалдан обооролдоходонь, тэдэнээ тон хайнаар ойлгоһон тула өөрһөө туунгүй, бодолгото болон, нилээн хуужа байхадаа, түүдэбшээ хирэ болоод лэ нэмээжэ, үдэшлэн түлээ дан лэ хаа, юундэ иимэ ехээр бэлдэһэнээ ойлгожо байһан мэтэ хуужа байба.

«Юугээ харабаиб? Эжын дурдааша гурбан нюдэндэмни харагдаба гэшэ бээ. Гансал эхэнэр хүбүүн хоёройнь тамарһан мэтээр ябахань юуш-тэб? – гэжэ бодоходоо, нюргаарнь хүйтэ даахыень угаа элээр мэдэрбэ. – Яатарһаа айдаһамни хүрэшэбэ гэшэбэ? Айдаһан гэшын иимэ онсо огсом, хүрэсэнэ үлүү гарама абьяастай байдаг юм гэжэ нэгэ бага урда хэн нэгэнэй хэлээ хаань, сэхэ нюур руунь эльгэ хатаха нэм! Тиихэдээ энэ айдаһанда диилдэхэ хараатай, тэрэниие диилэжэ бирахагүй байбал, ханаһанаа бээлүүлжэ шадахагүй байха нэн хойноо мүнөөдэртөө Хөөрхээс бусахадамни болохол! Гадна тэрэ эхэнэрэй хэлэхээр болоо хаа, мүнөө дээрээ ойромни хүрэхэгүйбди гэбэ бэшэ гү? Тиимэл хаш... Хайшан гэжэ унтажэ үзэхэ гэшэбэ? Заабол!» гэжэ бодохо зуураа ханааниинь амараад, урдахи һабарнуудаа дэрлэн, һажжа захалһан нохойнуудайнгаа дунда зүрхэ орон, унтаха гэжэ батаар шиидээд хэбтэн гэхэдээ, ямаршые зүүдэгүйгөөр, угаа бүхэ нойрто абташаба.

Халхитай, үнгэ будагаар үгытэй, ямаршыеб үзэмжэгүй үглөөнэй мандажа байхада, Дарма суба дороһоо гаража, түүдэбшээ һэргээгээд, сайгаа халаажэ, өөрыгөө баалажа байгаад, яһала садатарһаа эдээлбэ, удаань бодолгото боложо, замаа үргэлжэлүүлхэ шадал өөр соогоо бии байһаниинь тодоор элирүүлэн тодорүүлба, тиихэлээрээ юумээ хам-хум гэн суглуулжа, замдаа гарахаяа түхээрбэ.

Тэрэнэй зүүн-хойшоо зорихо замдаа гарахадань, эгээл энэ үедэ замбиин гүн оёрто суглараад байһан бад хара үүлэнүүд гэнтэ тарантажа, саанаһаань улаан наранай аятай дулаан элшэнүүд шарадаг боложо, Дармын зосоошые сэлмэһэн шэнгээр үзэгдөөд, тэрэ бүри дуу гүнгэнэн ябажа, ябадалдаа ороһон мориёо юундэшьеб яаруулан, туйлаха гэхэн зорилгоёо дүүргэжэл халаха гэхэн түгэс ханаатай, тайгын гүнэй томо модонуудай шэлбүүһэнүүдтэ шэрбэгдэһэнэй оройдоо ойлгоогүй мэтэ ябаба.

Мориниинь хоно, батагаанһаа бэшээрхэһэн янзатай халта хатараадшые абана. Тиигэхээр эзэнэйнгээ анхаралаа дахинаа хандуулхаяа болиходонь, һайбарлаандаа орожо, зантагар толгойгоороо һэжэрэн, шангаар турьяжа, ойн оёрой ногоое ябууд зулгасагаана.

Удангүй урдань үдхэн боролжо үзэгдэжэ, Дарма мориёо байлган, али багаар годироо хаа, хүлээгдээгүй дабалтые амжалтатайгаар дабаха гэшэбиб гэжэ анхаралтайгаар оршониие шудалжа байтарнь, шэхэнэйн

нонорто уһанай шолшогонон унажа байһан мэтэ абяан дуулдажа, гансата анхаралыень үсэдөөр татаба. Дарма булай ехээр баясаад, боролжоёо той-робо. Тиэхэдээ сэб сэхэ хүүюур дээрэ орожо ерэбэ.

Түргэхэн морин дээрэнһээ буужа, тэрэнээ зантагар шэнэнһэндэ яаралтайгаар уяад, шийдэнгээр алхалан, хүүюур тээшэ ошоходонь, шэнэнһэнэй доодо гэшүүһэндэ тааруулан үлгэһэн хабтагар хоёр амһартын байхыень гансата обёорбо. Зосооһоонь билтаран гарахаар бэлэн байһан баярайнгаа хашхараае горитой хүшэлэлгэ гаргажа дараад, нэгэ амһартыень гартаа абажа, хүүюурэй хажуугаар гаран, горхониие зубшан, тон батаар уруудан алхалба.

Набтархан, угаа иираг боролжошнуу юумэн соогуур шууяатайгаар гараад, булагай горхон мэтээр үзэгдэһэн элһелиг, налюур эрьенүүдтэй болошоһые обёоржо, «Эндэл эхилнэ хал даа, алта угаадаг газарынь...» гэжэ Дарма ханаад, һөөргөө бусажа, мориёо хүтэлжэ асараад, холо бэшэ зохид нэмэри газар оложо, таборшнуу юумэ зохёогоод, түүдэбшэ носоожо, сайгаа уужа, өөрөө эдеэлээд, тоорбо соонь обёос хэжэ мориёо таталуулһан боложо, одоол һууриһаа бодоходоо, үнөөхи абаад ябаһан амһартаяа гартаа абажа, юундэшьеб хүлзэн татаад, горхон тээшэ шийдэнгээр алхалба.

Горхоной шэл мэтэ тунгалаг уһа булангиртуулан, гол түлэб оёоройнь элһэ анха түрүүшынхией удхажа абаад, бага магаар һэгсэрэн уһан элһэн хоёрыень илгаруулан, алтаяа угаажа захалба. Тээд зүрхыень баясуулма шаргал юумэн харагдангүй байгаашье һаань, үсэд нэтэрүүгээр удхаһаар лэ байгаа бэлэй.

Гурбадахи үдэртэнь зосоонь агуухэ голхоролшнуу юумэн үсэдөөр бодожо, эжэлүүдгүй юумэндэ хайша хэрэгээр хандалгын хэлбэри ажалдань би болоод, энэ ажалаа хаяха ханаатай байбашье, ганса хэрүүлшэ, нэтэрүү дээрээ угаалгаяа үргэлжэлүүлжэ, нюдэнэйн урда горхоной уһан болон шаргалиг элһэниинь нэрэ һурагүй эрьелдэдэг боложо, үй түмэн элһэхэнүүд нэгэ доро гороо хэһэндэл болоод байжа байхадань, мүн харанхалан унаха туйлдаа хүрэжэ, нэгэ адли ажалһаа олойржо захалхадань, ээлжээтэ удаагаа горхоной оёорһоо удхажа, баһал нэгэ жэгдээр һэгсэрүүлэн, ээлжээтэ угаалаа дүүргэхэдэнь, амһартын оёорто хэдэн шаргал ошохонууд наадаһан шэнги болобо. Этигэжэ ядаһан Дарма ойро зуура соо бээ һула табяад, юундэшьеб уралнуудаа һариилган, һууд гэһэнээ, зүхэлжэ, зүрхэлжэ, нюдээ нээхэдэнь, тэдэ монсогуудын бүри тодо болоһондол үзэгдөөд, үнөөхил наранай элшэнүүд доро наадан байгаа һэн.

Дарма мэгдэһэндээ нюдээ дахинаа аняад, нээжэ ядаһаһан мэтэ байба. Юуб гэхэдэ, энэшье удаа һорьмоһоёо хараһан байгаа һаа, яахабиб гэжэ булай ехээр айн, бодожо байгаа бшуу. Хүшэлжэ, хүшэлжэ, нюдээ дахинаа нээхэдэнь наранай элшэнүүд соо тэдэнь һубагтан наадаһаар байба.

Дарма баһа дахинаа нюдээ аниба. Тиигэжэ дороһоо абажа ханаа алдаад, амһартаяа угаа болгоомжотойгоор горхоной налюур эрьедэ табяад, удаан нэгэ хэлбэридээ байжа, шалашаһан бээ тэниилгэн, шалаагаа гаргаад, тэрэ билтархаар бэлэн байһан баяраа даран, онсо анхаралаа хандуулан, амһартадаа бусаба.

Тиигээд тэдэ ялагар толбохонуудые болгоомжотойгоор шэлэн суглуулаад, альган дээрээ абан гһээнэ, яһала шэгнүүртэй түмэршнүү шэнжээ гансата харуулһан юумэн болошобо. Хармаан соогоо хээд ябаһан туулмагхан соогоо тэдээнэ хэжэ, амһарыень найдамтайгаар хааһанай удаа одоол билтарма баяртаа абтаба.

Тэрэ тэншүүрһэн хүндэл байра дээрээ харайжа бодоод, харайба, элдэб тээшээ собхорбо, мориёо үргөөн, бии үгы шадалаараа хүхирбэ, хашхарба, ямаршые удхагүй дуу дуулаба...

Дарма тэрэ үдэртөө багахан туулмагханаараа дүүрэн алта угаагаад, тэрэнээ гар дээрээ абажа, наринаар шэгнэжэ байһан шэнги иишэ, тиишэнь хүдэлгэжэ байһанаа, болгоомжотой гэгшээр туулмагханайнгаа амһар нээжэ, ялагар ехэ, бага толбонуудаа үнэн зүрхэнһөө гоёшоон хаража, нилээн һууба. Тиигэжэ байтараа, толгойгоо үргөөд, улам һайханаар харагдадаг болоһон оршолон руу ялалзаһан нюдөөрөө хаража, хэндэшыёб занаһан шэнгээр хэлэжэ эхилбэ.

– Энээниие харахадаа, бэшэ тумархангүй, Дондогмаа минии болохош! Хаана ошохо хэмши. Минии болохош! Минии болохош! Дуулана гүш? Хаа-хаа! – гэжэ богонихоноор эльгэ хатаад, алтаяа арһан туулмаг томо соогоо хэжэ, үбэрэйнгөө хармаан соо хээд, томо гэгшын английска булавкаар бүхэлжэ хааба. Үдэшлэн боложо байгаашыё хаань, харгыда гарахаар түхээрбэ.

Боро хараан багаар Дарма Һалгай Һудалай адаг багта хүрэжэ ерээд, тэдэ гурбанаараа уулзана аа гүб гэжэ зүрхээ хүсэд алдан, ойлгомторгүй иишэ, тиишээ харахагүйе оролдон, бүрэнхы соо түглыһэн шэбэрыень орёон һагад үшөөл улыгам мориёо абьяастайгаар хатаргажа, бүри түргэдүүлхэ ханаатай ябажа байтарнь, ялагар дэнгэй гэрэлдэл адли юумэн тэрэнэй мориной урдуур харагдадаг болоод, Үндэр зээрдэнь гэнтэ булайгаар буухиран, Дармын ташууршыёгүйгөөр оодоролгодоо ороод байба.

Хэды тиигэбэшыё, «Баһа угтахань ха!» гэжэ бодон, буугаа асаржа, үбдэг дээрээ табяад, тэрэ галханай хойноһоо адаглан, Хөөрхэ ошоһон харгы дээрэ гарахыё эрмэлзэжэ ябатарнь, галхан дүтэшыё, холошыё болонгүй, тугаарай ород эхэнэрэй абяан тон элээр соностобо. Тиихэдээ тэрэ абяан бүхы дайда эзэлэн, эздэлжэ байһандал, Дармада ханагдаба. «Олобо шүдхэршни!» гэжэ бодожо үрдед лэ, тэрэ эхэнэрэй огсом абяанай жадхада бүри мүһэн абтаһан мэтэ болобо.

– Дарма! Тэрэ Дондогмаагаа энэ алтаараа өөр тээшээ болгожо, үгэдөө оруулаад, Һалгай Һудалда ерэжэ, хэтынгээ байдал зохёохо болонош! Дондогмаа, мүн Дондогмаагайшни түрэхэ хүбүүн Хотошо нохойтоёо гурбуулан маанадые Һэлгэжэ, би одоол хэтынгээ зобохо, тулиха тама руугаа ябахаб. Бил тиигэхэ заяатай хүн аабзаб. Сохом! Тиигээд таанар өөрынгөө ээлжээндэ үни байнгүй, Хөөрхэдэ гэр соотнай байдаг байһан зон тэрэ гурбанииешни Һэлгэхэ... Тиигээд лэ ходо тиигэжэ байха. Нүгэлтэйгөөр анхан олдоһон тэрэ горхоной баялиг тэрэ олоһон хүнэй нүгэл хэһэнһээн, удаань тэрэниие олоһон зонойшые гэгээн бэшэ байһанһаань боложо, хэнэйшые эдлэхэ зүйл болохогүй! Ойлгоо гүш?! Ойлгоо гүш?!» гэ гэхээр абьяншые, галханшые мүнхэ мэтэ харанхы соогуур үгы боложо тунан, тон аажамаар тамаралдан холодоод, Дармын нюргаар аягүйгөөр хүйтэ даажа, жэрхэдэнэ хүргэмэ хүлһэн нугархайень зубшан урдаба...

Тэрэл зуура нэр-мэр болоһон Дармын махабад соо бүгэдыень эзэлһэн айдаһан ерэжэ, хадаһаа бушхаран бууһан саһанай томо монсогтол ехэ болоһоор боложо, абьяастай хүсээ дүүрэн болгон абаад, тэрэ мориёо гам хайрагүйгөөр шабхуурдажа, бии, үгы шадал соонь табжаганаса гүйлгэшэбэ.

4

Дарма Дондогмаа хоёрой айл болоһонһоо хойшо арбаад лэ хоног үнгэржэ, залуу айлайхи саашанхи хуби, заяагаа шийдхэхэ, хаана байхаяа тодруулха ёһотой болоод байба. Механизатор ажалтай Дарма, Улаан-Үдэ хотоһоо бусаһаар хаанашые орожо ажал хээгүй Дондогмаа хоёрые нэгэ тээшэнэ харуулха байна гэхэн бодол нэн түрүүн отделение саг үргэлжын эрхилэгшэ Базар Бадмаевичай ухаанда орохол ёһоороо орожо, тэрэ энэ арбаад хоног соо хүлээһэн хэбэртэй болоод, эгээл түгэсэхэ хаһадань ээлжээтэ удаагаа малшангүй болоһон Һалгай Һудалдахи залуу малай гүүртые даажа абыт гэжэ дурадхаагүйдэнэ аргагүй саг ерээд байба.

Юуб гэхэдэ, ямаршыегүйгөөр хүдэлжэ байһан тэндэхи малшадынэ энэ нютагтаа таарыхаяа болёобди гэхэн ойлгогдошогүй шалтагаан урдаа баряад, арсажа гү, али зүбшөөжэ үрдээгүй байтарнь, угаа яаралтайгаар зөөшэһэн байгаа һэн. Үнэн дээрээ энэнь тэрьедэлгэндэ адлирхуу байгаа гэжэ мэдэрхэ баатай болоо...

Тэрэнэй иимэ дурадхал оруулха гэжэ Дармында ошожо ябаха хирэдэнэ залуу һамган Дондогмаа залуу үбгээз столойнгоо саана һуулгажа, тон шу-хала хөөрэлдөө үсэдөөр үүсхэжэ байба.

Тэрэниие таалахаяа, хубсаһан доогуурнь һабардахаяа һэдэһэн Дармын эшэхые мэдээгүй гарнуудые шангаханаар альгадажа, томоотой болгоһон

мэтэ болоод, өөрөөшье урдаһаань хаража угаа сухалтай янзатайгаар хуужа, ташаагаа шийдэнгээр тулаад, үдхэн, нарийхан, сэхэ нидхэнүүдээ шийдэнгээр суглуулан, хүмэдхээ эрид буулгажа, зузааншаг ягаан уралнуудаа хазасагаан, үбгэн руугаа онсо ондоохоноор шэртэжэ, дороһоо абажа хүндөөр ханаа алдаад, үндэр үбсүүгээ оболзуулан гүнзэгыгөөр амилан, аалиханаар аад, тон тодоор дуугаржа эхилхэдэнь, энэ үедэ өөрыень сүм эзэлэн байһан убайгүй бодолнуудһаа холодохо, баатай боложо, тон анхаралтайгаар соносожо, ямар нэгэ тодо шийдхэбэри абахадаа, бүхэли бүлые толгойлогшо шэнги байха баатай болоһоноо, Дарма тэрэл зуура ойлгобо.

– Ши бидэ хоёрой ажабайдалда эрид хубилалта болохол ёһоороо болохо юм ааб даа. Хуушан хэбээрээ байха аргагүй бшуу. Бии болохо үхибүүдээ тон хайнаар хангалга тухайгаа бидэнэр нэн түрүүн заабол бодохо ёһотой болонобди. Өөһэдөөшье баян, бардамаар, юугээршые дутангүйгөөр ажаһууха тухайгаа бодохо зэргэтэй бэшэ гүбди? Тэрээниие туйлаха аргатайбди. Алтан горхоншни байна ха юм. Мүн энээнэй тулада бүхы юумэ хэхээр бэлэн гээшэ гүш? Юуб гэхэдэ, энэ талаар бүхын юумэниинь бэшэ юм хаа, диилэнхи юумэмнай шамһаал дулдыдаха болоно ха юм. Бүхы оролдолго гэдэргээ татууриггүйгөөр гаргахаар бэлэн гээшэ гүш? – гэжэ эрид асуугаад, Дарма руугаа сэхэ шэртэн, уралаа жэмылгэн хуужа байхадань, нүгөөдэнь гайхаданшье, тэбдэһэншье янзатай шэлээ эжэлүүдгүй һабардасагаан, бодолгото болоод, аалиханаар харюусаба.

– Бэлэн хүн бэшаалби. Ши өөрөө юун гэжэ хананаш? – гэжэ Дармын хэрзэгыгээр дуугархада, Дондогмаа уршагад гэжэ, эрид хэлэбэ.

– Би шамайе доромжолхоёо ханаа бэшэб! Юрэл лаблана гээшэб. Һамганшни хадаа энээниие мэдэхэ эрхэтэй юм бэшэ гүб?

Харюудань Дарма бага уршагад гээд, Дондогмаагай харасатай уулзаяа түбэгшээн, бодолгото болон дуугарба.

– Дондогмаа, ши ойлго! Эндэшни һэжэгтэй юумэн угаа олон. Олон ушарта минии хүсэлһөө дулдыдаагүй юумэн угаа олон байха янзатай. Нэн түрүүн, совет засагай байһан сагта хүнһөөл хаа үлүү гаража ябаад гүйхэ, бусадһаа ехээр баяжаха ехэ аюултай гэжэ эжымни хэлэгшэ һэн. Юуб гэхэдэ, бидэ бултадаа эхир зондол адли нэгэ тэгшэ ябаха ёһотой бшуубди. Тиимэһээ абаһаар атаархалай хүнэһэн болохобди. Элдэб эльбэ, жадхын үнэхөөрөө бии байһаниие гансата мэдэрхэбди. Теэд агааргүй газарта ябахагүй һэн хойномной зондо мэдээжэ болохол ха юм. Хэды мээ соо нюухабши даа! Нэн түрүүн намдашни орохо. Нютагайнгаа хара мянган эрэшүүл сооһоо гансаараа оройдоо алтагүй мэтэ тайга соо тэрэ горхо олоо ха юмбиб! Теэд хажуугаарнь тиимэ ехэ баялигай хажуугаар абангүй гараха бэшэш. Тиимэһээ нийгэмһээ холо, амяараа байдаг болохо ёһотойбди.

Хаана байхабиди? Манай баялигта эгээл дүтэ нютаг – Һалгай Һудал болоно ха юм. Тээд эжымни тиишээ ошохоһоомни ходо хоридог байгаа юм. Һаһа бараһан хойнонь бишни эжидээ үгэһэн тангаригаа эбдээб... Дасанда ехэ мүргэл хэхэ байгаабди. Ммм... – гээд, Дармын юуншьеб гэжэ хэлэхэ гэһэн аад, гэнтэ хэлэхэгүй гэжэ шиидээд, хэлээе шортоо хазаба янзатай. Тээд һамганайнгаа нюурай хүйтэржэ, өөр руунь һэжэгтэйгээр харашадаг болоходонь, Дарма эридээр толгойгоо һэжэрээд, абяагаа аалихан болгон, Дондогмаагайнгаа шэхэндэ уралаа няан шахуу хэлэбэ. – Сэхыень хэлэхэдэ, айжа, ээрүү болошохоор газар байна даа. Би шамдаал хадань хэлэбэ гээшэб. Тэрэ Һалгай Һудалдашни ород эхэнэр хорёодтой хүбүүнтээ томо хара нохойгоо дахуулаад зайжа, зуража ябадаг юм байна... Тэдэ шүдхэрнүүд манай угта ямаршьеб үһөөтэй гэжэ ойлгооб! Алтан горхо бэдэржэ ябахадань, хоёр удаа ушарааб... – гээд, гэнтэ ара хажуу руугаа хараад абахадань, Дондогмаа эжэлүүдгүй эльбэ хатаба. Тиигээд Дарма тээшээ үшөөл һэжэглэнги янзатай шэртээд, мүн лэ аалиханаар хэлэбэ.

– Шамайе дан иимэ аймхай юм гэжэ һанаагүйлби. Юунэйнгөө шүдхэр тухай хэлэнэш? Бидэ хоюулаа комсомолшууд зон бэшаалди? Али юун бэ? Тээд тэрэ алта абахадамнай, юуншье һаалта хэхэгүй ёһотой байха ёһотой бэшаал! Лаб мэдэхэ һаа, ямар гоё байгаа гээшэб! – гэжэ Дондогмаа Дармын хэлэһэн юумые урагшань абажа үгэбэгүй.

– Болииш даа, Дондогмаа! Намайе ондоо хэншье аймхай гэжэ хэлэхэ эрхэгүй. Тэрэ һамганшье Гунтыповтан айхабтар зүрхэтэй зон байнат гэнэ һэн. Эндэшни тад ондоо юумэн минии айдаһые илангаяа хүргэнэ... Сэхыень хэлэхэдэ, ерээдүйдэ түрэхэ үри хүүгэдтээ аюул бэлдээд байна аа гүб гэжэ айнаб. Харин шинингээ буруушаахагүй һаашни, намдашни эсэггерой болохо һанаан би. Гансаһаа газар дүүрэхэ гэдэгтэл, Гунтыповуудай угыё нилээд олошоруулха һанаатайб! – гээд, һамган руугаа энеэб гэн харахадань, тэрэнь барагараар уршагад гэжэ, аалиханаар аад, батаар хэлэбэ.

– Тиимэ ехэ онсо һаналтай юм һаа, нэн түрүүн хөөрхы тэдэнэрээ хайшан гээд, юугээршье дутаангүй хүл дээрэнь гаргаха гээшэбиб гэжэ бодохо ёһотой болоно бэшаалши?! Харин зоной атаархалһаа айжа байха бэшэ... Үгы һаа, үбдэг соорхой, үгытэй, ядуу зоние олошоруулхадашни, би шамда туһалха огто дурагүй байнаб! Тэрэ хэлэгшэ Алтан горхоёо олоо һэн хойно юугээ маргажа байнаш? – гэжэ асуугаад, Дондогмаа нюдэнүүдэ томо болгобо. – Али намайе сомоной зүблэл руу абаашахын тулада түргэн бэдэржэ олоһон болоно гүш? Тиигэбэл... – гээд, һамганайнгаа урбагад гэхэдэ, Дарма тэрээн руугаа гуйнгар дүтэлжэ, тэрэнэ халуунаар тэбэрижэ, эбсэнгээр үгэлбэ.

– Зай, ямар дурадхалтай хүмши? Тэрэ алта абаашье хаа, ехээр эдлэхэнь угаа хүндэ хэрэг гэжэ дахинаа дабтаһуу. Энэ засагай байһан сагта тиимэ байха гэжэ эжы хэлэгшэ һэн. Ондoo тээгүүр, минии ханахада, хотодо алта нюусаар худалдажа абамаар зониие олоор олохо хэрэгтэй болохо. Бишни энэ хэрэг гүйсэдхэжэ бирахагүйб гэжэ гансата хэлээ хаамни, дээрэ байха гэжэ хананаб. Минии хэхэ юумэн энээншьегүйгөөр ехэ байха ха юм. Алтан горхоноймни хаана байһанаар хонирхоһон этэгээдүүд заабол элбэгээр бии болохо. Гадна тушаан боложо, горхон дээрэмни зариман буужа болохо... Эдэ бүгэдэһөө горхоноо хамгаалха баатай болохо ха юмбиб. Мүн дан ехээр алтаяа абаад, тайга сооһоо гарахада, угаа хүндэ баймаар. Иигэжэ яһалашье бодожо үзэһэн байхаб. Һайн, шадаа хаа, нарезной буутай болохо шухала. Тээд эгээл ехэ хаад гэхэдэ, хүбүүгээ болон нохойгоо дахуулһан эхэнэр бодото дээрээ байна гэжэ би бүүл-зүүл бэшээр мэдэнэб! Энээн тухай эгээл ехээр бодожо үзэхөөр... – гэжэ Дармын хэлэхэдэнь, Дондогмаагай одоол бодотоор сухалынь хүрэшэбэ янзатай. Пүлсэгэр хасар дээрэхи нүхэнүүдын угаа эли болон тодороод, хасарнуудын шад улаан болошобо.

– Үгы, нээрээ, аймхайл амитан байнаш даа, Гунтыпов! Һалгай Һудалда байраяа түхээрээд, тэндэхи бодото эзэдтэй, эжынэртэй, сабадуудтай, буурал баабайнартай үгээ ойлголсожо боломоор олон арга бии байха. Нэгэдэхээр, лама, бөөнэрые нэгэ хэды болоод лэ урижа байхада болоно. Тэдэнэй нэгэн тэдэ шүдхэрнүүдыешни хүнөөжэ шадахал байха гэжэ хананаб. Энээн тухай юун гэжэ хананаһ? – гээд, сухалынь гансата тараһан янзатай Дарма руугаа анхаралтайгаар шэртэн һууба.

– Иигэжэ ухаандамнишье ороогүй байгаал! Юрэл уншалга хээ хаа, болохо байгаа гэжэ тэдэ гурбантай уулзаад, ханаа һэм. Болохо юм ааб даа... Иимэ юумые эжы хүгшэн эжы хоёрой бэе дээрээ даадаг байһан туладань тиигээ бэшаалдеэ! Һайнши даа, Дондогмаа, пүлсыхэдэжэ, мээл! – гэжэ аляархадань, «Байл даа!» гэжэ зангаад, хэрэг бүтээхы шэнжэтэйгээр Дондогмаа хэлэбэ.

– Тиигэбэл энэбээрээ ошоод, Базар Бадмаевичта Һалгай Һудалай гүүртэ даажа абахамнай гэ! Бай, бай! Тэндэхи айлайхин Хөөрхэ руу зөөжэ байна гэжэ нээрээ ханаа һэм. Тээд тэдэнэр Хэжэнгэ руу талийгаа гэлсэнэ. Харин шинии эндэ хэлэһэн юумэн тэндэ ошоһоор, түбхинэһөөр байтарнай бүри элирнэ бээ... Тиимэ бэшэ гү? – гэжэ номгоноор асуугаад, хормой дээрэнэе юушьеб һэбижэ һууба.

– Тиигэхэл болоо гүбди... – гэжэ энээнтээ эсэслэн эбсэһэн хэбэртэй Дарма дуугараад, харасаяа эрид буулгажа, уруугаа хараад һуухадаа, тэрэ сээл гүнзэгы татуур руу хүрэхээ байһан шэнги мэдэрэл бөөмэйлэн һууд

гээд, аалиханаар Дондогмаагаа асууба. – Ошохол болоо гүбди... Цогтотон юундэ гэнтэ зөөбэ гээшэб?

– Хүсэд найн мэдэнгүйб. Би балай хонирхоогүй ха юмбиб! Алаабхиин хажууда эхэнэрнүүдэй хөөрэлдөөнһөө тухайлхадамни, тэндэ яашье байжа шадахаяа болёо хэбэртэй. Цогтые хү хаалин фермые даагшаар томилхонь гэлсэбэ гү? Тээд тэрэнь голоо таһа арсаа ха... Зай, энээгээр яахамнайб! Ши түргэхэн Базар Бадмаевичта ошо! – гэжэ Дондогмаагай хэлэхынь тэндэ, хэншьеб үүдыень тоншобо. Дарма Дондогмаа хоёр гайхангяар урда урдаһаа харалсаад, нэгэ доро «Орогты! Үүдэн нээлгэтэй!» гэлдэбэ.

Үүдэнийн нээгдэжэ, богоһо дээрэнь Базар Бадмаевичай сагаан, үргэн нюур сагаан толгой хоёр үзэгдөөд, Дарма Дондогмаа хоёр дахинаа урда урдаһаа харалсаад, отделение эрхилэгшын үһээ эльбэсэгээн ерэжэ, столлой нүгөө хажууда хуухыень гайхан хаража, абяагүй хуужа үгэбэ. Базар Бадмаевич гэр соохиень түрүүшынхие хаража байһандал анхаралтайгаар шудалаад, хоолойгоо сэбэрлэн заһажа, гэрэй эээдтэ хандаба.

– Сайн, залуушуул! Би таанадтай тон шухала хөөрэлдөө хэхээ ерээ һэм! – гээд, Базар Бадмаевич заншалта ёһоороо тойруулангүйгөөр гансата бүтээхээ ерэнэн хэрэгтээ оробо. – Таанад, залуу айлйхин, саашанхи ажабайдалаа яажа зохёохо тухайгаа тон найнаар бодожо үзэхэ ёһотой болонот! Тиимэ һэн хойнотной намда нэгэ дурадхал бии. Олон табые шашангүйгөөр гансата хэлэхүүб. Тиигээд таанадые баалажа байхагүйб Юрэл минии дурадхалда ямар хандасатай байһанаа, энбээерээ хэлээрэй! Халгай һудалда жэлэй дүрбэн сагта байдаг гурбан зуугаад буруунууд эзэгүй болобо. Тус гүүргые даажа байһан Цогтые хү хаалин фермые даагшаар томилхо гэжэ шийдээбди. Тээд тэрэмнэй юундэшьеб арсаа. Энэ совхозой дирекцийн хэрэг юм ааб даа. Ойро зуура соо бодожо үзэгты! – гэжэрхёод, үлэ мэдээшэнги болон, халта хүлээхэ зуураа, хамарайнгаа тамхи гаргажа, барбаадай долёобор хоёройнгоо хоорондо хэрэгтэй тамхияа үбэнүүлээд, хамар руугаа хэбэшье, хүлэһэн ёһоороо найтаабагүй. Базар Бадмаевич урмаяа хухарангяар толгойгоо һэжэрээд, тамхинайнгаа баанха хармаан руугаа хадагалжа, Дарма Дондогмаа хоёр руу асуунгяар шэртэбэ.

– Базар Бадмаевич, бидэ зүбшөөнэбди! Хэзээ зөөхэбибди? Ашаанай машина үгэхэ гээшэ гүт? – гэжэ Дондогмаагай дуугархада, Дарма юрэл толгойгоо дохисогоон хууба. Харин гайхаһан Базар Бадмаевич тон туранхай гуяа альгадаад, шангаар эльгэ хатаба.

– Хаа-хаа-хаа!.. Ямаршье һонин саг болошоо гээшэб даа? Бүхы шухала шийдхэбэринүүдэй һамгадын абадаг болошоо гээшэ хаш! Мээл, шортоо! Зай, тиигэбэл шийдээ һэн хойно үглөөдэртөө тиишээ зөөгты. Гурбан зуугаад буруунууд харууһагүй үни байжа шадахагүй ха юм. Би машина эль-

гээхэб. Гансал хэды сагтаб гэжэ дуулгаарайт! Тиигээдшые таанад энэ арбаад хоног соо ехэ ноохой суглуулжа үрдээгүй ёһотойт. Али Дармын эхын ноохойе абажа ябаха зон гүт? ГАЗ-52 хүрэхэ гээб даа, – гэжэ хэлээд, Дарма Дондогмаа хоёрой юун гэхые хүлээһэн янзатай абяагүй болобо.

– Бага сагыншые эжын бараа абаад ошохо байгаа бэшэ гүбди? Тиигэбшые ГАЗ-52 хүрөөд үлэхэ юм бээ. Харин ноохой суглуулха гэшэ нохойн наадан ааб даа, – гэжэ Дондогмаагай үгэ алдахадань, Базар Бадмаевич мihэд гээд, аалиханаар хэлэбэ.

– Тиигэнэл бээт! Сагтаа суглуулна бээт! Би үглөөдэр ашаанай машина гансата ябуулхаб. Харин таанад юумээ суглуулжа, бэлдэжэ байгты! – гэжэ үүдэн тээшэ ошохо зуураа ябууд дуугараад, шухала хэрэгээ иимэ түргэнөөр шийдхэжэрхиһэндээ урматай, тэрэл зуура гайхангаар зантагар толгойгоо хэжэрһээр, сэдхэлээ хананги юумэн гаража ошоо һэн.

Үбгэн даргын гаража ошоһон хойнонь, Дарма тон ехээр урмаяа хухарһан янзатай Дондогмаа руугаа сулалтайгаар хаража, мезл шүдэнэйнгөө забһараар шахуу хэлэбэ.

– Ши юундэ намһаа урид хүндэлэндэ хүлөө хэнэш? Хүлээд гээд, абяагүй байхаяа яагаабши? Базар Бадмаевич конторо соо ороһон, гараһан зондо Дондогмаань гансата засагаа абаа юм ха гэжэ хэлэжэ һуухань гэшэл даа! – гээд, Дарма урмаяа хухарһанаа ойлгуулха гэбэ хэбэртэй.

– Теэд үнэхөөрөө бодото засаг минии гарта бэшэ юм гү? Эртээнһээ онгосо дээрээ булалгаа бү хэ! Тиигээдшые гансата хэндэ хандаа һаа, дээрэб гэжэ харуулаа һаа, болохотой юм бэшэ гү? – гэжэ Дондогмаа энгүүтэйгээр дуугараад, баруун нидхээ халта үргэн, үбгэн руугаа шэртэбэ.

– Теэд угайдхадаа олон зон соо энээнээ харуулхагүй байгаа бэшэ гүш? – гээд, Дармын халта гэдэргээ сулалхада, Дондогмаа һаналаа ханангаар дохигод гэжэ, үбгэнэйнгөө арай мэдэрэгдэмэ булалгаае оройдоо тоогоогүй хэбэртэй хүзүүнь халуун гарнуудаараа орёобо. Һүүлдэнь Дармын тархиин эрьетэр таалаад, аалиханаар, үүгэнэжэ байһан шэгтэйгээр хэлэхэ зуураа мihэд гэбэ.

– Шамтаяа зүбшэһэн хэбэртэй боложо, манай абаһан шийдхэбэринүүдэй хүлнүүд хаанаһаа урганаб гэжэ гансата ойлгуулаа һаа, долоо дахин дээрэ ааб даа... Тиигээдшые шинии хүндэ балай унахагүй гэжэ һананаб. Мүнөөшни бүхы шухала шийдхэбэринүүд эхэнэрнүүдэй хэбтэри соо абтадаг бшуу! Һалгай Һудалда хоюуланаа хараад, хэн шийдхэбэри абааб, болёоб гэжэ хаража байнгүй, үгээ ойлголсоод байхадамнай гоё бэшэ юм гү? Ши бидэ хоёр ами һананайнгаа гол һонирхолые тэндээ олоһон хадаа бусад зоной һонирхолһоо холо байһандаа сэдхэлээ хананги байха бэшэ аалди? Хөөрхэ соо маанадай алдаһан юун биб даа? Кинол хараагүй бай-

ха болоһондоо би голхорхо янзатайб. Зүгөөр тэрээнгүйгөөршье болоно бээ... – гэхэдэнь, Дарма эсэслэн эбсэбэ янзатай, толгойгоороо дохисогоон хуужа үгэбэ.

– Би шиниингээ хэлэһэн юумэ зүбшөөбэ гээшэб! Теэд... – гэхэдээ, Дармын улагад гэжэ, уралаа жэмылгэн суглуулаад, гэнтэ абяагүй болошоходонь, Дондогмаа дахинаа энгүүтэйгээр мийд гээд, нугархай, гэбэшье нилээн эдээшэг болохо тээшэ түрүүшынгээ алхамуудые хэжэ байһан матаргайгаараа садхалан гэгшээр һуняаба.

– Дарма! Иимэ бээдээ найданги бишни хээээдэшье байгаагүйб. Тиимэһээ миниингээ хэлэһэн юумэн бүхэндэ онсо анхарал хандуулаад, бүтэмжэтэй тээшэнь болгожо, оройдоо һөөргөө һэргэдэггүй нервэнүүдыемни эхээр гутаангүй, хайн үбгэн боложо байхын аргагүй юм гээшэ гү? Ондоо зоной хажууда харуулангүй, хоюулан өөһэдөөрөө байхадаа, ойлголсожо бирахагүй хаа, наншалдахыень наншалдаад, хэрэлдэхыень хэрэлдээд, хашхархыень хашхараад, улиха хаа, уляад, муу ханаагаа ганса бэе бэе дээрээ гаргажархидаг байял! Иигэжэ шүдэнэй яндан үбшэн мэтэ утаар бэе бээдээ пүлхылдэжэе һуунхаар... – гэжэ аалиханаар аад, угаа огсомоор дуугараад, набтархан аад, эдээшэжэ байһан бээс сэхэльдюулжэ, ташаагаа тулашахадань, уруугаа харан, хүлээшөөд һууһан Дармын нюдэнүүдынь эригэнэлдэн гүйдэжэ, тэрэ мүрнүүдээ хабшагад гүүлэн, хамараа богонихоноор татаба. – Дарма! Ши иигэхээе боли! Үсэгэлдэрэй бишыхан хүбүүн мэтээр нюһаяа татахадань, минии зосоо аймшагтай зэбүүрхэл, үзэн ядалга бодоно. Эрэ янзаар байха шухала. Дуулана гүш? – гээд, Дондогмаагай үгэ алдахадань, Дарма бүдэхи хоолойгоор харюудань абья гараба.

– Дуулана... – гэжэ Дарма «Үтэр хэлэ!» гүүлэжэ байһандал өөр сооһоо шахажа гаргаад, угаа утаар татан ханаа алдажа, долёобороо ёдогод гүүлэн, һарнайд гэһэн хамартаа хүргэхэ гэжэ байтараа, зог татаад, мүрнүүдээ хабшагад гүүлэн, юундэшьеб жэхэгэд гэжэ, Дарма батажажа захалһан хоолойгоор, батаар хэлэбэ. – Зай, юумэншье хуу ойлгосотой! Үтэр татар гэлдэжэе үнэтэй сагаа гэжэ байнхаар, шинии үгэ соошни ябаад, шиниингээ амтай энэрхэлдэ хүртэжэ, дура бадараама бэеыешни булайгаар гиигүүлээд, гүүртынгээ ута һүнинүүдые үнгэргөө һаамни, долоо дахин дээрэ хал даа... Шамайе диилэхэ гэжэ байһаар энэ, тэрэ юумэндэ орожо байнхаар... Дондогмаахамни! – гэхэдэнь, Дондогмаа улагад гэбэ.

– Зай, зай! Намдашни үшөө нэгэ угаа шухала эрилтэ бии... – гэжэ дуугараад, Дармын ямаршуу харюу үгэхэ байһаниие лаб лэ хүлээһэн мэтэ Дондогмаа һууба.

Эгээл энэ үедэнь һамгаяа шангаханаар таалажархиха ханаатай байһан аад, Дарма зог татаба. Тэрэ мэнэ уйлашахаяа байһандал булайгаар наршын уршыгаад, урмаяа хухаржа, унаһаһан хоолойгоор абья гараба.

– Ээ, Дондогмаа! Миниингээ абьяастайгаар носожо захалхан түүдэбшэ мэтээр соробхилжо, бадархын ехээр бадаржа, шамайгаа энхэржэ эхилхээ байтарни, юрын гэхэдэ, юрын, боро юрьеэнэй хэмжээнэй гэхээр асуудал табижархихадаа, яанашье гээшэбши даа?

– Ши, Дарма, хайнаар шагна даа! Ажабайдалайнгаа гол ёһонууд тухай хайнаар ярилдаагүй аад, гүүртэ дээрэ энээн тухай ярилдаха сагнай олдохогүй бэшэ гү? – гэжэ асуугаад, Дондогмаа нюдээ хюрылган, мэнэ Дармые эдижэ захалхаар бэлэн байһан могойн харасаар үбгээ халта мэгдэхээбэ.

– Ай-ай даа! Яһанашье үсэд амитан гээшэбши даа? Зай, хайшаа эрилтэ юм – хэлыш даа! – гэжэ эбсэнгээр хэлээд, бодото дээрээ үлэ мэдээшэнги боложо, Дарма хурса, сагаан шүдэнүүдээрээ уралнуудаа үнгэсэгөөн һууба.

– Үшөө нэгэл эрилтэ намда бии гэжэ хэлээ һэнби!.. – гээд, Дондогмаагай Дарма руу сэхэ харахадань, тэрэнь бүри эбсэһэн янзатай уршагад гэбэшье, агаар руу хэлэһэндэл, үгэнүүдээ шүдэнүүдэйнгээ забһараар алдаба.

– Табиш даа, тэрэ эрилтээ, табиш! Би хүлэжэ байнаб!

– Ши бидэ хоёр айлайхи хэбэртэй болоһоор арба хонобо гээшэбди! Энэ үе соогоо адаглахадамни, шимни үзлэй һабһаг, ямаршые юумээ эриһэн лэ хүндэ гансата үгэжэрхихэ хүн байнаш... Тиимэхээ бүлэ соо ганса хүзүүн байдаг юм гэжэ шимни тон хайнаар ойлгохо зэргэгтэйш. Хари тэрэ хүзүү ехээр дарахагүй тархи яһала бии янзатай. Тиимэ һэн хойнонь хүзүүнэйнгээ даб гээгүйдэ энэ, тэрэ амитантай шашалдахаяа, юумээ үгэхээ боли! Тиигээд ганса манай бүлэдэ хабаатай юумые хэлэн байнал гэжэ ниитэ олоной янхаралда табижа болохогүй! Харин бүлынгөө зөөриһөө үгэхэ, болихоёо бил шиидхэхэ болоноб. Ойлгосотой бээ! – гэжэ маряһан мэтэ дуугархадань, Дарма дахинаа уршагад гэбэ.

– Ойлгосотой... – гэжэ хэлээд, энэ юугээ хэлэжэ һуунабиб гэхэн мэтэ үг-маг гэжэ, Дарма хүндөөр ханаа алдаба. – Тиихэдээ гансал хүзүүнэйнгээ хараһан тээшэ хараад, хэ гэхэн юумыень хээд, бодо гэхэн юумэн тухайнь бодоод, ондоо тээшэ харангүй, өөрынгөө ханаһаар болонгүй ябаха болонаалби?

– Тон зүб ойлгоош! – гээд, Дондогмаагай оройдоо гарашагүй углуу руу үбгээ түрин оруулхадань, гушатай болотороо өөрыгөө мэдээд, тархиингаа хазайһан тээшэ ябажа һураһаһан Дарма тэрэ хаһамни зүүдэн болон ошобо хаяа гэжэ бүүл-зүүл ойлгон, уруугаа харан хүлээбэ. Тиигээд гэнтэ сэхэльдээд, бүдэхэ, хэлбэри багатай болоһон абья гаргаба.

– Ойлгооб! Иимэ юумые ойлгонгүй яахаб? Зүгөөр энээхэн тогоон соошни заримдаа хэрэгтэй болохо бодолнууд баһал мүндэлдэг, энэ, тэрэ

хүсэлнүүд ерэдэг байхал даа гэжэ мэдэдэг хаашни, одоо эрхим лэ байха байгаа... Тиихэдэнь, шинии ойлгоогүй хаашни, яаха болоно гээшэбид? Тодорхойгоор, ойлгохоор хэлэжэ... айлдахжа хайрлыш!

– Зай, ши боли! Шишье үзлэй үсэд байналши! Зөөхэеэ бэлдэе! – гэжэ хөөрэлдөөгөө дүүргэһэн янзатай Дондогмаагай эрид бодоходонь, Дарма тон ехээр гайхahan хэбэртэй, аалиханаар үгэлбэ.

– Үгы, угайдахадаа гэртэхиндэшни дуулгахагүй зон аалди?

Дармын гайхалаа нюужа шадангүй иигэжэ хэлэхэдэнь, Дондогмаа ханаа амараар харюусаба.

– Тэдэндэшни хуу мэдээжэ... Гүүртэдэ ажалтай болоходомнай арсанагүй. Гансал энэ эжыншни гэр яаха болонобиди? – гэжэ хайша хэрэгээр янзатай дуугараад, Дармада дүтэлжэ, гэнтэ аляархahan хэбэртэй болон, аалиханаар хэлэбэ. – Тугаар хая бадархаяа байһыешни үдэшэлэн, шэнэ газарта һөөргэнь бадараана бээбди. Харин энэ гэртээ байлгаха зоние олооб. Жаашье хаа, мүнгэн... – гэжэ хасарыень зөөлэн уралнуудаараа жэгнэн хэлээд, Дарма гэнтэ хубилшahan һамгаяа гайхан хагад шэртэжэ, толгойгоороо һэжэрсэгээгээд, һамгаяа тэбэрин, улаахан урал руунь шангаар озоод, түбшэн даруугаар, богонихоноор хэлэбэ:

– Болоол даа!

Үглөөдэрынь үглөөнэй үүр хираанай һаял гэгээржэ байхадань, Дарматан бодожо, сайгаа түргэхэнөөр борлуулжа уугаад, унтаад бодоһон унтарияа суглуулан, эд зөөридөө нэмэри болгон обоолоод, гүйсэд бэлэн боложо байтарнь, газань машинын хүршэгэнөөн соностоод, бартаагайн хажууда янзатай абяагүй боложо, удангүй Шогдобой Генин орожо ерэбэ.

– Ёһотой малшад байнат даа! Залуу айлайхине өөрөө һэрюулхэ болохо хүн гүб гэжэ нээрээ ханаалби, – гэсэгээн мһэржэ байжа арзаганаад, ябууд Дармахаа тамхи эрижэ, тэрэнэй носоһоһойнгоо һүүлдэ нэмэбэ. – Базар Бадмаевич барааетнай ашаха хүбүүдые бодхоогоод, энэбээрээ асарха. Ээ! Ерэбэ даа! Сагтаа ашаадхина аабза! – гэжэ сонхын хажууда ошомсоороо Генин шангаар хэлэжэ, тамхияа гуталайнгаа улада унтараагаад, үлөөшыень шэхэнэйнгээ арада һууритай болгожо, шанга шангаар бажаганахадань, Дондогмаа тэсэнгүй энеэжэрхибэ. Харин Генин Дарма руу харан эмнеэд, пяхагар томо нюураараа дүүрэн мһэрэл бадараагаад, хүхюунээр хэлэбэ. – Зай, юу ашаха зонбиди? Аа! Энэ обоолотой бэлэн байна аал? Яагаа болоо зомта. Дармые сэрэгһээ бусахадань, асарһан хүм. Ажалайнгаа ёстой намтар эхилхэдэнь, баһал хамаатай байхам гээшэ ааб даа. Зай, аляанһаань эхилхэ болонобиди? Бишье даа мэргэжэлэйнгээ үбшэ һүжэрөөхэгүй юумэ оложо абаха хүн аабзаб. Ашаншьегүй байхада, болохо һэн. Теэд тэрэ үбгэн дарга юумэ хэлсэнгүй байһан зондо угаа дурагүй хүн ха юм. Тиимэһээ

юумэ гаргааша боложо байхамни! – гэжэ дуугараад, Генин хоёр тааз баряад, газаашаа бүмбэлзэбэ.

– Генин! Тэрэ мэргэжэлэйшни үбшэн хайшаа юм? – гэжэ Дондогмаа-гай асуухада, Дарма хүхюунээр харюусаба.

– Эльгэниинь таталдашадаг байгаа гүб!

– Иитэрээ ехээр бү энеэлдэгты! Нюргамни үбдэдэг юм! – гэжэ томоо-тойгоор дуугараад, Генин үүдэнэй саана орожо, харагдахaya болин ошобо.

Һалгай Һудалаа хүрэжэ ерэхэдэнь, хэдэн жэл соо байһан гэрэйнгээ газаа мотоциклаа түшэнхэй, Цокто хүлэжэ байба. Тэрэ машиныень уг-тан ерэжэ, мэндэшэлэлсэһээнгээ һүүлдэ, хаб хара крагануудаа ехэ ородо-сотойгоор гартаа үмдөөд, Дарма Дондогмаа хоёрто хандажа, «Жаргалтай һуугты!» гэжэ үрээгээд, мотоциклаа хүршэгэнүүлжэ, удангүй хуа тоһо татуулан, Хөөрхэ тээшэ табилуулшоо һэн.

– Энэ Цокто яаһан түргэн ябашабаб? Эндээ үлэшэнэ аа гүб гэжэ хүрдэһэн шэнги... Гэрээ тушаахагүй хүн гээшэ гү? – гэжэ машинын ка-бина сооһоо одоол гараһан Базар Бадмаевич енгүүтэйгээр хэлэбэ. Тиигээд уралаа шарабтар шүдэнүүдээрээ үнгэн байһанаа, гэнтэ иигэжэ нэмэбэ. – Һалгай Һудалаар ехэ садхалан хүн гү гэжэ һанаа һэм. Одоол гайхалтай... – гэхэдээ, Дарма Дондогмаа хоёрые хараад, хараад абаа һэн. Энэ хараса соонь «Эдэ хоёр хэзээ садаха зон ааб?» гэхэн абяагүй асуудал бии мэтээр гэнтэ Һалгай Һудал дээрэ ерэшэхэдээ, абяагүй болоод зогсоһон Дарма Дондогмаа хоёрто һанагдаба.

Удангүй Генинэй машинашье тоһо бурьюулан, Хөөрхэ тээшэ баһал табилуулан хойнонь, хоюулан үлэшөөд, шэнэ эзэдээ угтахa гэхэн мэтэ гэр багаар суглараад байһан буруунуудаа харан, зэргэлээд һуужа байхадаа, Дарма дороһоо абажа һанаа алдаад, гэнтэ юушьеб бусашагүйгөөр гээһэндэл мэдэрэлдэ абтан, аалихан, бодолгото болоһон янзатайгаар дуугарба.

– Энэ гэр соол байха болобо гээшэ гүбди?

Дондогмаашье аалиханаар һанаа алдаад, мүн лэ бодолдоо хатан, Хөөрхэ руу зурыһан харгыһаа харасая таһалангүй, аргааханаар харюусаба.

– Гэрнэй болобо гээшааб даа... Зай, удаан һуужа байнгүй, гэртээ ороһон бараагаа эмхилэе! Эгээл хүндэ бараагаа намтай байха газартань табилсаад, шимни эдэ буруунуудаа туу. Тиигээдшье гурбан моримной эдээлээгүй бай-гаа юм бээ. Иигээд лэ үдэр үдэрэймнай ажал эхилбэ гээшэл даа...

5

Һалгай Һудалда байдаг болоһоор хоёрдохи һарынгаа эхилхэдэ, Дар-ма Дондогмаа хоёр ажалдаа халта дадаһан мэтэ болобо. Тиихэдээ нэгэл зүн соогоо ороһон шэнги ажалынь ябаһаар, ошоһоор хашартай шэнгээр

hanaгдажа, илангаяа Дондогмаагай бухиндаха хирэнь ерээд, үдэшэлэн клуб руу ошожо, халуудатараа хатараад, тэрэ үедэ, тэндэ байһан хүбүүд сооһоо һайшаагдаһыень хүтэлжэ, үнгэрэн ошоһон үдэрэй ааяма халуунай амяар үшөөл амилһан мэтэ талын оёор руу гүн сээжын оёорһоо гараһан дууданги энээдээр тэрэ эрынгээ тархиие эрьюулэн ошохо дураниинь хаа-яа хүрэдэг байба.

Тээд Алтан горхоной байһан ушар ямаршые һэбхи һаналайнь бэлхэ ябадалда найдамтай халхабша боложо үгэдэг мэтэ байдаг бэлэй.

Харин Дарма һаянай баясуулдаг байһан эхэнэрнүүдтээ үнгэргэһэн хумхаата хүнинүүдээ ой ухаандаа һэргээжэ, заримдаа хүнгэхэнөөр халта гуниглаадшые абадаг байһан һаа, Дондогмаагайнгаа сула бээын хажууда ороходоо, тэрэ бүгэдээ огто мартажа, гансал һамганайнгаа үгэдэг дуран соо умбаха хүсэл тэрэл хирэдэнь ерэдэг байба.

Һүүлдэ һамгайнгаа хажууда амаржа хэбтэхэдээ, ухааень нилээн хүлгүүлһэн һаналнуудай ерэхэ ушарнуудые ойлгожо ядадаг, яһала удаан саг соо тэдээнээ һэргээнгүй ябадаг байба. Гэбэшые сагай ошоходо, бүхы юумэниинь нэгэ бага ондоо болобошые, гайхалтай адляар дабтагдадаг байба.

Тиигэһээр Дарма Дондогмаа хоёр хэжэ байһан ажалдаа бүри шунахай-ран орожо, һэбхи һанаануудынь балартан үгы боложо, хүдэлмэрингөө бодото нюусануудые өөһэдөө гайхан шахуу нээжэ, тэрэнэйнгээ орёо хажуунуудые хүсэд ойлгонгёор хэдэг болоходоо, үдэр, хоногуудынь нэгэн адли бэшэ, өөр өөрын онсо шэнжэнүүдтэй, өөр өөрын амитай, удхатай мэтээр үзэгдэдэг болобо. Эдэ бүгэдэһөө уламжалан, һалгай һудалдаа онсоор дадажа, Дарма Дондогмаа хоёрой айл болохынь урдахи ажабайдалда хабаатай һанаануудынь иираг манан соо мэтээр бага сагаар тунажа, уняар мэтэ болон, ухаанайнь холын булан руу нөөсэлэгдэһэн мэтэ боложол байба...

Тиимэһээ үдэр үдэрэйнгөө хэрэгүүдые тодоруулаад, тэдэнээ дүүргэхын тулада хүдэлжэ, ерээдүй тухайгаа онсо эдэбхитэйгээр һанадагууд болоод байба. Тиихэдээ тэдэ һаналнууд соонь Алтан горхон эзэлхэ ёһотой гол һуурияа эзэлдэг бэлэй.

Зунай хаһын ерэхэдэ, хэдэг ажалынь долоо дахин хүнгэн мэтэ байдаг һэн. Тиимэһээ Дарма Алтан горхон дээрээ нилээн удаахан болзор соо ошо-жо, алтаяа угаажа шададаг байгаа. Харин үбэлэй хаһада алта угааха са-гаа аалин, нэтэрүү хүлээлгэн шэнгээр хаража, хабарай арюун хаһын ерэн сасуу, багахан хумхаатай хүндэл болодог, харин зунай дулаахан амяараа жэндэн орожо ерэхэдэнь, үбэлһөө хойшо нэтэрүүгээр суглуулһан тоног, зэмсэгээ абажа, Алтан горхон тээшээ тэгүүлхэдэнь, Дондогмаагайнышые халуун эрхэлүүлгэ Дармые гэртэнь оройдоо тогтоодоггүй һэн. Гадна Дондогмааньшые үбгээ буруушаангүй, буруунуудаа гансаараа хаража, ехэ алта угааһай гэжэ һанан, хүсэн, тэсэжэ ядан хүлээдэг бэлэй...

Гансал нэгэ юумэн Дарма Дондогмаа хоёрой баярые гүйсэд бэшэ болгодог бэлэй. Угаахан алтаяа хүндэл адляар гансата хэрэглэжэ бирахагүй байхандаа, одоол булайгаар голхордог хэн. Тиимэһээ хоюулан үүдээ бүхөөр шэбхэдээд, нюугаатай алтаяа гаргажа, заал соохи томо стол дээрээ бултыень дэлгээгээд, гоёшоон харадаг, тэрээгээрээ ямар юумэ абаха байхан тухайгаа арсалдажа байгаад ханадаг, ерээдүйдэ заабол түрэхэ үринэринь жаргал болохо алтаяа ямар нэгэ шүтэл мэтэ болгодог байба. Иигэжэ эхилхэдээ, тусхай хумхааралда абтахан шэнги болодог, һүүлдэнь энэ оршонһоо бодото дээрээ гарашахадаа, юундэ тиигэдэг байханаа өөһэдөө ойлгожо ядадаг хэн.

– Энээнээ ямар нэгэ аргаар гаргашалха арга, боломжоёо олохол байгаабди. Түрүүшээр бага сагаар... Арга олоходоо, горитойгоор... Тиигэжэ баян, дэлгэрээр эндэ хоюулан байхабди. Тиимэ гүб даа? Тиигээд тэрэ үнөөхи хашартай хамганшни шамдамни хаалта хэнэ гэшэ гү? – гэжэ нэгтэ Дондогмаагайнгаа ехэ һожор муутайгаар, һонёор энэбхилэн асуухадань, Дарма дураяа гутангыар урбагад гэжэ, буруу харашаханаа, гэгтэ эрид эрьелдэжэ, гайхалаа барашахан Дондогмаа тээшээ улаан-эреэн харасаяа хандуулан, шүдэнэйнгөө забһараар шахуу үгэ алдаба.

– Тэрэ алта абахада, муул юумэн болохо гэжэ эжымни тон зүб юумэ хэлэдэг байгаа ха. Хэрэглэхэдээ, бага сагаар бэшэ, харин горитойгоор хэрэглэхэ ёһотойбди. Тиихэдээ һүүлэй һүүлдэ энэ ехэ алтанһаа түргэнөөр халахабди. Заабол! Теэд хэды шэнээн болзор соо энээние хэрэглэжэ байха арга алтанай эзэндэ тэрэ... – гээд, нүдээ үргэн хюрылгаад, Дарма һожор муутайгаар хилайдаг хэн. – ...олгоноб – тэрэл хугасаа соонь бардамаар ажаһууха хубитай зомди даа... Тэрэ богони гү, али уташаг хаһын түлөө бидэ ороолон, шүдхэртэ сэдхэлээ үгэхэ болонобди... Теэд үхэл гээшэнь намайе илангаяа айлгана. Ши заабол хосорхош гэжэ эжы хэлээ хэн. Тиихэдэнь долоон уулын хүндыгөөр һалгай һудалые хаяад, Алтан горхон тухайгаа һананшьегүй, ажаһууха гэжэ бодожо байтарни, ши ерээд, толгойемни эрьюулээш! Үнэн дээрээ тэрэ хотодоо үлэхээ яһан хүмши? Тиигэжэ алтан горхоёо анха түрүүн гарахадаал олоод, бага сагын алта угаажа абахадаа, эрье дээрэһэнь холо болонгүй, угаажал, угаажал байха дурамни хүрэжэ, би юрэл иигэжэ ойлгоо хэм: һүүлшынгээ үдэр хүрэтэрөө Алтан горхоной һууһаншан болобоб гэжэ... Би хэзээдэшье элжэгэн мэтэ үсэд, нэтрүү, нозог байгаагүй хүм. Үбгэн баабайда, баабайда орходоо... Теэд эгээл тиимэ болошноб гэжэ гансата ойлгонхойб. Тиигэжэ хосорхо ябадал хадаа намда хабаатай бэшэ гэжэ тоолоод, бодото байдалые буруу гэжэ бодомсоороо, Алтан горхон тээшэ тэгүүлжэл байха болоо хүн гэеби! Үхэлэй урдашни хүлэжэ байхадань, шүдхэрөө тэрэ Алтан горхон руу ошобош гэжэ минии

зосоо үшөөл бии байһан хуушанай Дагбын Дармын асуухада, мүнөөнэйн бии болоһон, магад бодото, би юун гэжэ харюусана гэжэ һананаш? Алтан горхон бүхыдөө минии ажабайдалые баян, бардам, дүүрэн болгохо, тиигэжэ тэрээнэй ашаар шамайе өөр тээшээ эсэслэн эрьюулээб гэжэ байгаад, тэрэ хэлэнэ бишибы даа! Эдэ бүгэдэшни Алтан горхоной хубилшагүй нүлөөн... Гарашагүй нүлөөн... Сарагдашагүй нүлөөн... Үнгэршэгүй нүлөөн... Үгы, юрэдөө, шүдхэрөөшье бэдэржэ иишээ ерээ гээшэбибди? Юунэй тулада? Яахадаа? – гэжэ байгаад гэнтэ дуугаршахадаа, Дарма ехэ гайхаһан янзатай амаяа ангайгаад, урдань ямаршьеб онсо аймшагтай юумэнэй ерээд, нюураа ирбайлган хаража байһан мэтээр онигоршог нюдэнүүдынь шадал туха соогоо бэлтылдэбэ. Тиигэжэ нэгэ газар руугаа хараад байжал байхадань, бүри гайхахын ехээр гайхаһан Дондогмаа тон болгоомжотойгоор Дармаяа түлхижэ, юундэшьеб арай шамай уралнуудаа хүдэлгэн, ээрэн һагад аалиханаар асууба.

– Үгы шимни яашообши? Намайе ехээр айлгаха гэжэ иигэнэ гүш даа?

Дарма гэнтэ залд гэнэн шэнги болоод, һамган руугаа хёлогос гэжэ, аймшагтай гашуун ехэ юумэ үрэхин залгитархихан мэтэ уршагад гэн, ойлгогдошогүйгөөр аман соогоо гүбэрөөд, нойрмог хүн мэтээр һууриһаа аргааханаар бодожо, пилтаа дээрэнээ гүсээ абаад, юундэшьеб хүйтэн сайгаа аягалба. Удаань Дондогмаагайнгаа урда ерэжэ һанаа амараар һуугаад, юуншье болоогүй юм мэтээр, тэрэл зуура хүлэмхи хоолойгоор дуугарба.

– Дондогмаа! Байдалнай эрьшэгүйгөөр хубилба гээшэ. Һаяар шимни одоол хээлитэй боложо, намдаа хүдэр, баатар хүбүү бэлэглэхэш! Тиигэжэ тэрэ хүбүүнэйнгээ ерээдүйе хангахын тулада бишни обоо хүбөө алта угаахаб. Шимни нарай хүбүүгээ, буруунуудаа хараад байна бээш. Бишни ехэдээл һаа, нэгэ, хоёр хоноод бусадаг, удаань хэды үнжөөд, дахинаа Алтан горхондоо бусадаг байхаб. Шамдамни ойлгосотой бээ? – гэжэ харюу огто хүлээгээгүй мэтээр нэгэн амыар дуугараад, байраһаа бодожо ябатаараа, сайтай аягаяа стол дээрэ обёороод, тэрээн соо байһан хүтэй ундаяа хомхойгоор гудамхин, дууһыень уужархёод, юундэшьеб ехэ яаруугаар нэмэбэ. – Дондогмаа! Эдихэ хоолыемни горитойгоор бэлдыш! Бишни Алтан горхон руугаа гарахамни! Бушуу! – гээд, яаралтайгаар газаашаа гараха тээшээ ошогорнь, юугээшье ойлгохоёо болишоһон һамганиинь шиидшье гэнгүй хаража һууһанаа, шанаагаа тулажа, бодолгото болобо.

«Энэми яасагаанаб? Теэд минии үнэн зүрхэнһөө хүсэһэн юумэ хэхээ байна бэшаал? Гайхашаха юуниинь байгаа юм? Ошог лэ! Владик юун гэдэг бэлэй даа? Замби. Бэшэ – Зомби. Эгээл тиимэ! Зомби болоһондол аашалбал. Теэд тиимэшье болошоо һаань, намда эгээл таарамжатай бэшаал? Хээлитэй болоһоор гурбан долоон хоножо байна хаб. Мүнөө боло-

тор тэрээндэ хэлээгүй байхадаа, бишье горитой нэжэгтэй хадаа тиигээ хүн бээб. Найнаар тоолоод үзэхэдэмни, хэбэл соомни бии бологшо Дармын үри бэшэ хэбэртэйл! Харин Дарма гээшэшни үнэн дээрээ хубай шүдхэр байгаа бэшаал даа. Хамтарханһаа хойшо дээрэһэмни буунгүй шахуу оролдожо байгаад, баршгаа оройдоо үгы хамнай. Үнэн дээрээ тоолоходомни, хүршэ хонишонойдо хурьгашанаар ерэнэн оюутан хүбүүн намда тиимэ бэлэг орхихон болоно. Нэгэ хүни мэтээр үнгэрһэн дүрбэн хүниие ехэ хайханаар, тэрээнтэй хүльбэржэ хоноо хэм даа... Дармын Алтан горхон дээрээ удаархан хахадань... Бодото инаг дуран гээшын намда ерэжэ үгэхэгүйдэ, яаха болонобиб? Тэрэ хүбүүхэнэй манайда орожо ерээд, гансаараа хонохоб, хүйтэн унтари соогоо хүниез үнгэргэхэб гэжэ ханахадаа, тэрэ хүбүүе үбэр руугаа оруулжал халаха горитой хүсэлдэ абташоо хэм. Тэрэ хотымни наһажаал кавалер хэлэдэг хэмнай. Юун гэдэг бэлэй? «Шийшье даа, ёстойгоор дурлажа бирахагүй, харин тон найнаар амта абахын тулада маанадые, эрэшүүлые хэрэглэдэг эмэш! Залуудашни юун боложо, иимэ болошообши? Шамтай түрүүшэгээр унтахада, яһала зохид аад, саашаа болохо бүрээ дабһагүй эдихэ юумэн шэнгээр хашартай, амтагүй болошодог байнаш. Шамдашье, өөртэшнишье тиимэ, тиигээд ондоо эрые үзөөгүйдэшни аргагүй болодог ха. Зай, би зүб гүб?» гээ бэлэй гү? Тээд өөрөө үнэн дээрээ үнөөхил ерэнээр байдаг хамнай. Хубсаһа элюурдэдэг хабтагай мэтэ хабтагар, үзлэй туранхай, сула уршалаа шарайтай хамгыень нэгэтэ хараад, тэрэниие ойлгодог болоо хэнби. Бага сагаар хайрлаадшье абадаг хаа гүб? «Юундэ иимэ шүдхэрнүүдтэ энэ хайхан бээнүүдээ, залуу хайхан наһаяа үгэдэг гээшэбибди? Бари, энэ мүнгээе...» гэдэг тэрэ үбгэжөөлни хэды наһатайшье хаа, техникын талаар үзлэй бэрхэ хэн. Аа! Эдэ бүгэдэ байгаал ааб даа. Дармамни үнээр үгы болодог болоо хаань, Һалгай һудалай янхан болохо болоо гүбии! Хаа-һаа!.. Хотын милицийн анхарал доро дан оло дахин орожо, минии «айлшадаа ходо угтадаг» бишыхан урса гэрэйнгээ тэдэнэрээр ходо шалгагдадаг болоходонь, Хөөрхэээ бусаха баатай болоо бэлэйб. Тиигээдшье тэрэ гэрэйнми эзэд нам руу һарюугаар харадаг болоһоор үни боложо байгаа бшууб. Хэды мүнгэээ болзор соогоо түлөөшье хаамни... Байһанайнгаа түлөө ааб даа... Тиигэжэ үнэн дээрээ тэрэ хурьгашаниие үбэр руугаа табихадаа, ажабайдалаа дахяад бусайдуулжа захалһан болоно бэшаа гүб? Иигээд абаад харахада, Һалгай һудалай янхан гэжэшье даа – иигэд гээд лэ дүүрээ юм бээ. Дармын алтан саг зуурын холбоонуудһаа дээрэ бшуу. Магад минии хүнийн «айлшад» үбгэнэйми дурыешье гутаажа болохо ха юм... Минии түрүүшын эрэ хэн хойнонь, хуби заяамни дахинаа тэрээнтэй холбоо бэшэ юм гү? Гуша шахуу хүрэтэрөө һамгагүй ябаһаниинь – баһа удха шанартай... Зай! Байза эдихэ

юумыень яаралтайгаар бэлдэжэрхихэ байна даа...» гэжэ бодоод, үрхирэн ерэжэ байһан түлгүү бодолнуудаа өөрһөө арай шамай туужа, гэр соогуураа бүмбэлзэшөө һэн. Тиигэхэ зуураа саашанхи ажабайдалайнгаа тодорхой зорилготой, шэглэлтэй болошоһон мэтээр өөр соогоо ханадаг болоходонь, бүришье урматай байгаа бэлэй...

Харин Дарма гансал тэрэ Алтан горхон тухай бодолнуудаар хайрата толгойнь дүүрэнхэй, дүрбэн хоног соо алтаяа угаажа, дүрбэдэхи үдэшэндөө сайгаа борлуулжа уугаад, эдээлээд, унтаха гэжэ бэлдэжэ байтараа, гэнтэ тэрэнэй зосоо жүтөөрхэлэй долгин ямаршье шалтагаангүйгөөр гэнтэ эбхэрэн бодобо.

Тэрэ хүл дээрээ хуга харайн бодоод, стаан соогуураа урагша, хойшоо гүйжэ, оройдоо хүлээгдээгүйгөөр ерэнэн энэ мэдэрэлээ дараха гэжэ хэды оролдобошье, бүхэли үдэр соо эдээлжэ садаһан мориёо барижа, зайдаар унаад, бүхы юумээ стаан дээрээ ямаршье эмхигүйгээр хаяжа, гэр тээшээ табилуулба.

Зунай ута гэгшын үдэрэй түгэсөөд, харанхы хүнийн буужа ерэшөөд шахуу байхадань, Дарма гэртээ хүрэжэ, эндээ ерэхэдээ, зосоонь түбэгшөөлгэн эбхэрэн бодоод, шиидэжэ ядан, зээрдэ морин дээрээ лаб һуужа байһанаа, газарта хүрэжэ буугаад, гэрэйнгээ газаагуур юушьеб олохо ханаатай урагша, хойшоо гүйжэ байтараа, богонихон аад, угаа хүндэ, богонихон шэнэнэн шиидам оложо, гартаа адхан, гэр руугаа шиидэнгээр гүйжэ оробо.

Гэрэйн үүдэн үшөө шэбхэдэгдээгүй байжа, халта гайхан тогтон алдаһан аад, толгой руунь онсо халуун охёор юундэшьеб абаштайгаар нэрбэжэ, юуб даа ойлгохо шадалаа алдажа шахуу хэмээхэн ороод, үүдээ аргаахан хойноо хаажа, баруун ханын хажуугаар табяатай хоюуланайнгаа орон тээшэ мии мэтэ шэмээгүйгөөр ошоходонь, тэндэнь үшөө Алтан горхоной дэргэдэ байхадаа, багсаамжалһан юумэнийнь боложо байна гэжэ гансата ойлгобо.

Харанхы соо сагаан хүнжэлэйнгөө нэгэ жэгдээр хүдэлжэ байтараа, гэнтэ тогтожо, халта хүрдэнги эрэ хүнэй абяан Дармын шэхэндэ аймшагтай шанга шууян шэнгээр үзэгдэн дуулдаба.

– Гэр руумнай хэншьеб ороһон мэтэ болобол!

– Зай! Иигэжэ халганажа, дабиганажа байха хаа, шүдхэрөө бэдэржэ иишэ ерэнэш? Тиигээдшье иигэжэ байха болоо хаа, энэ хэжэ байһан юумэнэйнгөө бүхы хайханиень дүүрэнээр үзэхэгүйлши! Миниишни уймар сохом арбаад хонохо байха. Мухамни, наашаа анхаралаа табиши! Ямар гоё юумэн хүлээжэ байна гэжэ хананаш? – гэжэ Дондогмаагайнгаа амиа хаагдажа байһандал дуугархадань, Дарма эжэлүүдгүй нүдэнүүдээ хам анижа, халта нээгдэнхэй уралнуудыень амтатайгаар тааладагаа ухаандаа оруулаад, гэншэжэ байһан мэтэ болобо.

Дарма орон тээшэ хэмээхэн маряжа дүтэлөөд, мухалай дээрэнх байхан выключателяа дараба. Харанхын засаг дорохоо бүхы гэрынх гэрэлтэн гаража, агшан зуура соо сухигар сагаан болоһон хамганайнгаа нюур, дээрэнх богонихон үһэтэй эрэ хүнэй шэлэ харамсаараа, эгээл тэрэ шэлэ дээрэнх хэдэн дахин шиидамаа бии, үгы шадалаараа далайжа ябуулба.

Тэрэл зуура дун сагаан гадартай хүнжэлынх харабтар-улаан үнгөөр буудагдажа, Дондогмаагайнгаа зэрлиг оогые дуулаха зуураа, тэрээнэйшые сохибоб гэхэн аад, гарынх ондоохоноор забдаа юм гү – тугаарайнгаа шэлын улаа нилаайе сасаруулан, бүри ехээр хагзалаад, хажуу тээшээ хальхайдаһан бэээрээ Дондогмаагайнх баруун хасар хагза сохижо, баһал элбэг шуһан будагаар улайлгаба. Тиихэдээ шадалынх дууһаһан мэтэ боложо, гарынх һалд гэжэ буугаад, шиидамынх шууяатайгаар шала дээрэ унажа, доронх дайралдаһан табуреткэ дээрэ һалд гэн, Дарма хуушаба.

Тиихэдээ ехэ ууртаа олойршоһон толгой соонх айхабтар хоһон мэтэ болоһыень ойлгоод, тэрээгээрээ нэжэрэн, юун тухайб даа бодохо гэхэдэнх, «Алааб! Алааб!» гэхэн мүнөө дээрээ бүхы аймшагтай удхаяа хүсэд абажа үрдезгүй үгэнүүдые шэбэнэнэн уралнуудынх дарьбиганалдажа, тэрэ гэнтэ таһалдуугаар зоходожо байгаад, Дарма хүрөөтэйгөөр эльгэ хатажа оробо.

«Һаа-аа-һаа-һаа...» гэхэн Дармын абяанай гарахые шагнан, айхабтар аймшагтай удхатай юумэ хэгдэшөө гэжэ Дондогмаа тон тодоор ойлгожо, ёолон, шанга гэгшээр шашхан, дээрэнх һула болошоод хэбтэшэнэн эрые хажуу тээшэнх арай шамай гэжэ түлхин холодуулаад, орон дээрэнхээ һолжорон, эшэбэригүй, шарбаа нүсэгэн бээе хайшаньшыёб нюуха гэжэ эрмэлзэншыёгүй, сула шуһан хүнжэлөө юрэл өөр руугаа үсэдөр татажа байтараа, Дондогмаа улаан нилаа болоһыень обёороод, дахинаа шашхан, өөрһөө холо болгожо сэлин түлхибэ.

Эльгэ хатажа байһан Дарма аалиханаар хууриһаа бодожо, ороноо түшөөд, шэшэргэнэн, һалганан, шэрээ дороо орохоёо эрмэлзэнэн һамгаяа хүлһөөнх татажа, гэрэйнгээ тэгэндэ асараад, хэдэн дахин бии, үгы шадалаараа сула шуһан болоһон нюур руунх, эшэбэригүй нүсэгэн бээыень шааба. Тиигээд тугаар хуужа байһан табуреткээ өөр дороо асараад, астайн хуужа, хамганайнгаа хойноһоо булайгаар һонирхоһон янзатайгаар наринаар адаглан, нимгэншэг уралнуудаа һарюу болгожо, хүрөөтэйгөөр миһэрээд, юушыёб хармаангууд соогуураа бэдэрһэн янзатай байба...

Дармын һэгээ ороходонх, сула шуһан хамганиинх шала дээгүүр унжын байжа, гартаа бариһан бүдөөрөө бүхы шалыень будаһан шуһа аршаха һанаатай, гэншэн һагад мүлхижэ байгаад, аршаха һанаатай янзатай байба. Тэрэнэй оролдолгыё харан, аршажа байһан шуһанайнх огто үгы болонгүй, шала дээгүүр базнаагдан, улам тарахыень хараад, Дарма дахьяд аалиханаар эльгэ хатаба.

Тийгээд найгаргаһаар ошожо, сула шуһан бүдыень буляагаад, нэн түрүүн пеэшэн руугаа хаяба. Удаань шала дээгүүр гэншэн унжыһан һамганайнгаа хажуудань ошоод, гуталайнгаа хоншоороор тэрэниие түлхижэ, хахир, бүдэхи хоолойгоор бадашаба.

– Зай, гэншэнгүй бодо! Түрүүн энэ бузарыешни абаашажа, хүнэй нюдэндэ торсолдохогүй газарта булаха шухала. Эндэ ерэһыень мэдэхэ зон бии гү? Юун хүбүүн бэ? Харахадамни, танигдаагүй хэбэртэй байна. Зай! Бодо! Минии асуудалнуудта харюуса! – гээд, бодохынгоо урда үдхэлхэдэнь, Дондогмаа аалиханаар ёлон һагад үндыбэ. – Янгархажай бү бай! Түргэн! Һүүлдэнь гэр соохиёо оромдонь оруулна аабзаш. Иимэ ябадал гаргаха сэнэгтэй хадаа... Зай... Би хэр удаан хүлээхэбиб? – гэхэдэнь, Дондогмаа хүндөөр һанаа алдаад, дуугаржа захалба.

– Энэшни манай хүршэ хүндыдэ байрлаһан геологуудай хүдэлмэришэн. Хэндэшье, хаана ошоһоноо хэлээгүйб гээ һэн, – гэжэ һугшаран һагад хэлэхэдэнь, шүдэниинь үбдэжэ байһандал, Дарма уршагад гээд, аалиханаар асууба.

– Суургамнай хаанаб?

– Пеэшэнэй зүүн тээ үлгөөтэй байха. Һүни дунда яаха гээ хүмши даа?

– Энэ бузарыешни булатарнай, хэн нэгэн ерэжэ болохо юум бэшэ гү? Хоохон, тэнэг тархи! Зай, хубсалаадхи. Ябая! – гээд, пеэшэнэй саагуур ороходонь, Дондогмаа уруугаа хараад хэбтэһэн хүбүүе шадаал һаа, холуур тойрохые оролдон гаража, хуушан комод сооһоо шэнэ хубсаһа абажа үмдэбэ.

Алаһан хүбүүнэйнгээ һэеые тэргэ дээрээ хоюулан хамһажа ашаад, юундэшьеб һалгай һудалай эхин тээшээ тэмгэшэлэн, харанхы соо урдахи замаа арай шамай обёорон ябахадаа, һалгай һудалай эхинһээ тээ доро һаглайлдаһан гурбан томо нарһануудһаа холо бэшэ тэрэ һээ булаад, һөөргөө ябаха һанаатай байтараа, эндэһээ холо бэшэ, тээ баруун тээ баа-байнь хухаршаһан оглёобонуудтай шаргыень олоһон тухайгаа хүгшэн эжынгээ хөөрөһые юундэшьеб ухаандаа оруулаад, нэн түрүүн бүүл-зүүл мэдэрэгдэһэн һанаагаа зоболгын тэрэнэй хоһоршоһон зосоо эбхэрэн бодохые Дарма мэдэрэн, юундэшьеб гурбан нарһад руу эжэлүүдгүй анхаралаа хандуулан, зосоонь бодоһон шэмшэрэлгэтэй хамта ямаршьеб тон шухала юумээ алдаһан мэтээр өөрыгөө һанаба. Тийгээд арьгарнууд нарһануудһаа зүүлжээ зэнхыһэн огторгойдо сэгээн толоной үзэгдэхые мэдэрээд, гэнтэ булайгаар гэр руугаа яараба.

Тэдэнэй гэртээ бусажа, зосоохиинь урин, тарин гүүлэн, одоол сэлбэрлээ болоод, үүр хираанай элшэнүүдэй шала дээгүүр наадахые харан һуухадаа, Дарма хүндөөр һанаа алдаад, һамганайнгаа шархануудые шу-

далба. Тиигэжэ ябахадаа, ямаршьеб угаа шухала юумээ бусаагүйгөөр гээхэн мэдэрэл зосоохиень шэмшэрүүлхэн зандаа, онсо хүйтэнэй зосоохиень хайража, эбхэрэн дэлгэрхыень ойлгожо байба.

Намганайн шарханууд барагтай, хүнэй лаблан харахаар юумэн гэхэдэ, хасарын хагза хүрэнхэй, зүүн нюдэн доронь сагай ошохо бүри эли болохон хүхэ балатай болонхой байжа, яһала бараг гэжэ тодоруулаад, нэгэ бага ханаанин амаржа, Дарма гэнтэ барагар болон, Дондогмаа руугаа улаан-эрээнээрээ шэртэбэ.

Үнгэрхэн мэтэ шуурганай хоёрдохи долгиной ерэжэ байһые бүхы бэээрээ мэдэрхэн Дондогмаа мүрөө хабшылгаад, толгойгоо гунхуулан, уралаа хазасагаан, үбгэн руугаа харахаяшье айшанхай хуужа үгэбэ.

Гэнтэ Дарма Дондогмаагай хажууда гүйжэ ерээд, альгадаха ханаатай гараа үргэхэн аад, ехэл гайхалан янзатай тэрэ гараа хараад, хараһаар байтар тэрэн нударга болон зангидагдажа, тэрэ саана ошожо хуугаад, столонгоо нюрууе үзэн ядажа байһандал, хүндэ нударгаяа тэрээн дээрээ шууяатайгаар буулган, шүдэнэйнгээ забһараар богонихоноор аад, угаа ордохотойгоор гэнтэ энхэгэр хоохон мэтэ болошоһон гэр соогоо сууряатуулан хэлэбэ. Тиихэдээ тэрэнэй шарай оройдоо хүдэлсэгүй болоод байгаа бэлэй. Гансал уралнуудын халта нугаржа, үгэнүүдыень бүри хүрөөтэй болгоһон шэнги байгаа бэлэй.

– Үшөө дахин иимэ юумэн болобо гэжэ һэжэгхэнэйшье намда ороо хаань, шамайе алаад, тэрэ эрэтэйшни тэндэ... гурбан нарһанай үмэнэ абаашажа булахаб. Тэдэ гурбан нарһаар бидэ таһаршагүй холбоотой болобо гээшэбди. Хазагайраал хаашни, үхэл! Ойлгоогши?! Ойлгоогши?! – гэн, эгсэ дээрэн ерэшөөд, хашхаржа, орилжо байһан шэнги Дармаяа харахадаа, Дондогмаа набтархан сула бэээрэ намарай набша мэтээр халганаба.

Хүндөөр уухилан, Дондогмааһаа саашаа боложо, дахин хууридаа хуухадаа, Дарма халганан татаһан гараараа тамхияа абажа, хэдэн удаа зуруулаа дабтан зуража, одоол носоогоод, хэдэн дахин гүнзэгыгөөр хороходоо, гэнтэ аймшагтай энхэгэр, сэдбэг хүйтэн мэдэрэлэй бүхы бээеень эзэлэн ерэхыень ойлгон, шангаар ёолон, столоо шаажа, толгойгоо урдаа табиһан гарнууд дээрээ табин, «Эх!» гэжэл дуугарба.

Тиихэлээрнэ зүрхэ ороһон Дондогмаа байраһаа үшөөл маряаһаар бодожо, Дармын гаргаад байһан паашха сооһоо сигаретэ хуулин гаргажа, горитой дүй дүршэлтэй маягтайгаар тэрэнээ носоожо, амтатай гэгшээр хоробо. Энэ хирэдэ гайхаха шадалгүй болоод, номгоршоһон Дарма дээрэ тэрэниие даран хагад мэтэ зогсожо, утаанһаа юм гү, али хэрзэгы бодолнуудһаа юм гү – томо хара нюдэнүүдэ хюрылган, ташаагаа тулажа, ямаршье хэлбэригүй болохон хоолойгоор дуугаржа захалхадань, саашаа болохо бүрээ улам хэр-

зэги, хурса болошоходонь, Дармын мүнрүүд доошоо унан ханжылдажа, тэрэ юуншые гэжэ хэлэхэ, ямаршые эсэргүүсэлтэ хэхэ аргагүй болоһон мэтэ байжа, толгойгоо гунхуулаад, шагнажал гараха баатай болобо.

– Ши, Дарма, минии гар соо бүхы поодорхоороо оробо гээшэш! Ойлгоно гүш? Ехэл хайн бэлэйш даа! – гэжэ эбдүүсэн дуугараад, Дондог-маа хасартаа хүрэн, уршагад гэжэ, хоёрдохи тамхияа носоогоод, хэдэн һоролго хэжэ, саашань үргэлжэлүүлбэ. – Юундэ гартамни ороош гэжэ хэлэнэбши гэжэ асуухаяа яанаш? Арба гаратайдамни намайе эдлэнэн тухайгаа мартаагүй хүн бээш! Һүүлдэнь, шинии наһанда тон багаханаар харагдаһан тус болоһон ушаршни минии наһанда юун болоо, намда юу асараа гэжэ хананаш? Мэдэнэгши? Тиигээд лэ дуудаһан лэ ямаршые эрын доро орожо, дуран соогоо үнэхөөрөө дэбхэрнэб гэжэ ханажа ябаһаар дунда һургуулияа уласхоорондын сэглэлтэнүүдтэйгээр дүүргэе болоод, саашаа һураха гэхэн сэнхир ханалтай юумэн хото гарааб... Хашартай болоһон түрэлхидэйнгөө харгалзалга дороһоо эсэслэн гарааб гэжэ тоолоод, аймшагтай баяртай юумэн ябааб. Талиихыень талиигаад, саашаа юун болоо гэжэ хананаш? Нэн түрүүн түрүүшынгээ шалгалтада урбалдаад, мүртэй танил байха бэшэ – юу хэхэм гээшэб гэжэ гайхажа, тагнажа ябатараа, нэгэ наһатай болоһоншые хаа, залуухан басагадта угаа дуратай эрэтэй золгожо, бишыхан модон гэрхэн соо байдаг болоод, тэндэ яһала барагаар ажаһуугааб гэжэ тоолоноб. Тэрэ үбгэмни намдаа мүнгэ үгэхэхөө гадна, нэгэ олоной ябадаг столовын шорой хамаха ажал оложо үгөө. Тиигээд лэ байгааб. Тиигэжэ байтарни, тэрэнэймни хүгшэн мэдэжэ, буха ехэ шууян болоод, бишые тэрэ гэрхэнһээ гаража ошооб. Теэд гэртээ бусангүй, хотын ондоо райондо бишыхан урса гэр олоод байгааб. Теэд шорой хамагшымни салин үндэр эрилтэтэй болоһон намда одоол хаанаһаа хүрэхэ хэм? Миниишни эрилтэнүүд одоол ургаад байгаа гэнэ бшууб. Тиихэдээ унтаһан эрэшүүлһээ мүнгэ абадаг болоо хэм... Тиигэжэ ябатарни, намда милици тон ехэ анхарал хандуулдаг болоод, зугадажа шахуу хотоһоо талииха баатай болоо бэлэйб. Автобуста һуугаад, Хөөрхэ руугаа табилуулжа ябахандаа, ажабайдалаа эрид хубилгаха гэхэн шийдхэбэри абааб. Тиигээд лэ гансата шамайгаа ухаандаа оруулааб. Теэд шинии убсансашые болоод байхадаа, үнөөхил эрэшүүл руу татасамни дахинаа бүри хүсэтэйгөөр һэргээ. Харин шиниимни жүтөөрхэл аймшагтай шанга байжа, хүнии алаа ха юмши! Тиихэдэшил гартамни ороош гэнэб. Ойлгоно гүш? – гээд, эльгээ тэбэрин, урагша, хойшоо найгарган, энгүүрхэнгээр энэбхилжэ байхадань, Дармын уйтан болоһон нюдэнүүд хуурайгаар ялаганалдажа захалаад, тэдэнэйн бүри хюрылдахада, Дондогмаа бүри эжэлүүдгүй түбэгшээжэ эхилбэ янзатай.

Дондогмаа руу хүрөөтэйгөөр шэртэжэ хуутараа, гэнтэ айхабтар шуранаар урагшаа даб гэжэ, ута, үдхэн үһыень гартаа орёон абажа татаад, нюурыень өөрынгөө нюурта дүтэлүүлэн шиияса шэбэнэбэ...

– Янхан ябаһан шамһаа айха гэжэ һанана гүш? Ошо! Дуулга! Тээд шинии айхабтар дуратай мүнгэ хаанаһаа олохобши? Тэрэ бии болохо үхибүүншни шамайе намда бүри бүхөөр няаба. Бишни хүүгэдтэй болохогүй гүүлэн хүнби. Аргалуулһыемни баршгаа болоогүй бэшаал даа! Харин тэрэ үхибүү түрэжэ, намда бүри нягтаар нягдабаш гэжэ үшөө харюудашни дахин һануулһуу. Хүниие хороожорхёод байхадаа, намайе шамһаа тунхариха гэжэ һанаа аалши?! Тэнэг! Ши мэдэхэ байгаал хадаа бүхы поодорхоороо минииш! Шамайе хүсөөрөө эдлэхэ гэхэдэнь, гансаараа байһан шамайе хороогоо гэхэдэмни, хэндэ этигэмээр бэ? Аа?! Урииншни гарахада, би газаашалжа байхагүйб! Тэрэнэй ашаар шинии эзэн болобо бшууб. Һайниие хүргэхгүй хүн гүб? Юугэе сиилыжа хуугаабши! Ошоод сай шанаадхи! Хэн нэгэндэ амаяа нээжэ, энэ гэр соо болоһон юумэн тухай хэлэбэ гэжэ һэжэгэйшые байгаа сагта би милици руу гансата ошохоб. Саашаа юун болохоб гэжэ ши мэдэнэш. Юуб гэхэдэ, энэ ушарта шамайемни бээ хамгаалхадаа, халта үлүү гараа гэжэ гэмнэхэ, түрэхэ байһаншни, хэһээлтыешни зөөлэн болгохо аргатай байна ха юм. Тиимэһээ түрмын оёорто хууншыегүй гарасалдаха дүүрэн арга боломжотойш. Мүн шинии ама тон найдамтайгаар хааха үшөө нэгэ юумэн баһал бии бшуу. Тэрэ – Алтан горхон! Дууланагши, тэнэг эхэнэр! Алтан горхон! – гэжэ хүхирхэ тооной хэлээд, хахираар эльгэ хатажа, гэнтэ ямаршые хэлбэригүй болоһон, аалихан хоолойгоор үргэлжэлүүлбэ. – Намайе гар соогоо оруулааб гэжэ һайнаар бодожо үзэнгүй, дэмы хэлээ хаш. Хэмнай хэнэй гарта орогшааб? Саашань... – гээд, юуншыеб гэжэ хэлэхэ гэхэнээ, һанажа ядаһан мэтэ духаяа, сабиргайгаа нидхэрэн хууһанаа, шанха урдань хууһан һамган дээрээ оройдоо хүдэлсгүй болоһон туулган мэтэ хүндэ харасаяа тогтоогоод, тэрэ хиигалса баталба. – Гоёл шүдхэрши даа, Дондогмаа! Илангаяа унтари соошни һайнаар халаахада... Ерэ наашаа! Хэ гэхэн юумыемни хээд байгаа наашни, барагаар, эбтэйгээр ажаһуухабди. Наашаа! Амтатайхан лэ эхэнэрши даа! Таанад ганса эрэтэй байжа шададаггүй тула таанарта ехээр дурлаһан эрэшүүлые һалгаадаг гээшэ хат. Заал хаа, юундэ олоной хубаарида ородог шолмонууд гээшэбта? Зай, тунтаганангүй ерэ наашаа!

6

Үбэлэй хагсуу, хүйтэн һүни, Хөөрхэхөө Дармын урижа асарһан Жалбуу хүгшэнэй шадабариин ашаар Дондогмаа хүбүү түрэжэ гаргаба. Булай хүндөөр түрэн тула оройдоо шадалгүй болошоод хэбтэнэн Дондог-

маада улаахан шашахан монсог асараад, Жалбуу хүгшэнэй «Энэ баатар хүбүүгээ харыш!» гэхэдэнь, тэрэнэй шүдэгүйшье хаа, зара заапагар эгээл Дармын амые харан гэхэдээ, зосоогоо хүнгэн голхорол мэдэрэн, «Энэ уй-мараймни үри ха юм!» гэжэ гансата эбсэнгээр бодобо.

Тиигээд Жалбуу хүгшэн хүбүүнэйн хүйһе хүндөөд, бадарган янзаар Дармада хандажа, халуун-бүлээн уһа асаруулжа, үхибүүень тон наринаар угаагаад, хайнаар аршаһанай удаа Дондогмаагай эртүүр бэлдэһэн бишыхан хүдэһэн хүнжэлхэн соо орёожо, «Хүхээ үгэ!» гэжэ Дондогмаада захираад, үбгэндэнь халуун сай хүүлэжэ, оошолон һуухадаа, эжынгээ хүхэндэ аһашоод, сагай ошохо бүринь улам абьяастайгаар хүхэжэ байһан монсог тээшэ наринаар хараһан Дармын маһайшахые адаглан, «Амиды Гунтыпов даа!» гэжэ үнгээ алдажа байһан уралнуудаа жэмылгэн һагад хүгшэн ханаад, үгэ алдаба.

Харин Дармын толгой соо бүхы урдань яһала эмхитэй бодолнуудын үрхирэн бусайдажа, баярлаһан хирээ хаагалдаг гэһэн мэтэ тэрэ одоо ехээр сэдхэлээ ханажа, эдээлжэ садаад, дулаахан хүнжэл соогоо ууян, энэ газар дээрэ түрүүшынхие унтаж байһан хүбүүгээ гар дээрээ абажа, гайхалтай хайхан мэдэрэлдэ абтан, гар дээрээ тэрэниие үлгэдэжэ, гэр соогуураа ябуултахыень хараһан Дондогмаагай пүлсэгэрхэн уралнуудаа һарюу болгон мийэрхыень Жалбуу хүгшэн оройдоо ойлгонгүй байба...

Лаб минии хүбүүн гэжэ мэдэхэдээ, Дарма гансата Жалбуу хүгшэниие гэртээ байлгажа, Дондог гэжэ нэрлэһэн хүбүүнэйнгээ томо боложо бордойтор харалсажа үгыт гэжэ тэрэниие гуйһан туладань, багсаамжалхадань, эхын хэбэлһээ амжалтатайгаар гаргаһан магад һүүлшынь үхибүүнэй байһандань юм гү – нимгэн, үнгээ бууража эхилһэн уралнуудаа жэмылгэн, «Тиигэхэл болоо гүбии!» гэжэ мэдүүлээд, энээндэнь гэдэһээ хахартар шахуу баярлаһан Дондогмаа хүбүүндээ хүхээ үгэжэ садатарнь эдээлүүлээд лэ, газаашаа яаран гарахаяа тэгүүлдэг, буруунуудаа эрьенгээ талын хуудамда һуудаг, юун тухайб даа үни удаан бодолгото болодог, харин Дармадаа ханаһан соонь бүхы юумыень хэжэ үгэдэг, үгэ соонь ябадаг, үнэн сэхэ һамган болоод байба.

Харин Дарма хирэ болоод лэ, ехэдээл хаа, гурбан хоногоор Алтан горхондоо ошожо, алтаяа заримдаа амжалтатайгаар, заримдаа дунда зэргээр угаадаг, хэзээдэшье хоһон бусадатгүй байба. Юрэл тэрэ горхон багаараа заабол эрьелдэдэг, тэрэнээ харууһалһан мэтэ болоод байгаа бэлэй.

Тиихэдээ тэрээн бүхэндэ сула гэнтэ гэртээ орожо ерээд, тэрээн соогуураа һэжэглэнгээр унхиданһан мэтэ ябахадань, үнэн дээрээ маряхадань, Жалбуу хүгшэн юушье ойлгодоггүй, харин Дондогмаа гансата урбагад гэжэ, бамбайд гэһэн уралнуудаа жэмылгэн суглуулжа, хасар дээрэнь үлэһэн

хорьбонь шад улаан болон тодоржо, арай мэдэгдэмээр энгүүтэйгээр мийхэд гэн, энэ ушарта Жалбуунаа хүбүүгээ буляаха тооной абажа, гар дээрээ үлгэйдэһэн шэнги юумэн бэгзыжэ һуудаг байба.

Тэдэ хоёрой эрэ, эмын харилсаан хайшааб даа зэрлиг шэнжэтэй боложо, энэнь хоюуландань хайшаагдаһан мэтэ байгаад, Һалгай Һудалдахигэр соо эбтэй байдалшнуу юумэн тогтоод байгаа. Харин Жалбуу хүгшэнэй олон юумэ үзэһэн хараса соо энэ бүлын ажабайдалга гол түлэб хүйтэрэлгэ боложо, ямаршьеб тэрэнэй ойлгохын аргагүй аймшагтай бүхэ юумээр бүлынь байгууламжа бэхилэгдэжэ, хараха янзада яһала зохид айлайхин мэтэ байба.

Зүгөөр Жалбуу хүгшэн дан тиимэ бэшэ байһаниинь баһал мэдэржэ, нэгтэ Хөөрхээс бусаа наамни, хайн байгаа гэжэ Дарма Дондогмаа хоёрто ойлгуулжа, амжалта лаб туйлаба хаб гэжэ бодожо эхилээд байтарнь, гэрэй эзэн эрэ Жалбуу хүгшэнэй һууһан һууридаа няалдашахаар шахуу шэрүүн харасаяа тэрээн дээрэ тогтоогоод, гэр соогуураа хали-були ябадаг болоһон хүбүүнэйнгээ хойноһоо адаглан байтараа, шүдэнэйнгөө забһараар иигэжэ хэлэбэ ха.

– Энэ һая ябажа эхилһэн хүбүүмни Һалгай Һудалай оршонһоо холо болохо заяагүй хүн. Эндээл байха... Харин талаангай тудаа һаань, тэнгэридэ хүрэмэ жаргал үзэхэ, үгы һаань, Дондогой хуби заяанда атаархачын аргагүй. Тиимэһээ үшөө томо болоторнь байгыт! Хүбүүнэйхинтнай мяха шүрбэһөөр дутахагүй! Мүнгэнһөөшье хүртэлсүүлхэб. Бүхы Хөөрхыешье хангахаар зөөритэйб. Тиимэһээ энээнһээ хойшо элдэб иимэрхүү хөөрэлдөө үүсхэхээс болигты! Дэмы юумэн болохо. Эндэ байха болзорһоо урид ябаа һаатнай, үри хүүгэдтэтнай муу нүлөөтэй байжа болохо. Һалгай Һудалда байһан бидэнэр эндэхи эзэдтэ, мүн Алтан Горхоной мэдэлэй зон гээшэбди! Үлүү булуу юумэ Хөөрхээс ошоходоо, шашажа ябагшабта! Хэлээ татад гэжэ ябаха юм! – гэжэ Дармын хүйтэнөөр хэлэхэдэнь, энэ үгэлжэ байгаа-шань хии хоһон юумэн бэшэ гэжэ Жалбуу хүгшэн махабадайнгаа хуби-хан бүхэнөөр ойлгожо, мэдэржэ байба. – Хүбүүнэймни өөрыгөө даагаад ябадаг болотор харалсаад, Хөөрхээс руугаа бусахадатнай болохол даа...

Харюудань юуншье гэжэ харюусахаяа ойлгожо ядаһан Жалбуу хүгшэнэй юрэл бодолгото болон һуухадань, Дарма баруун хасараа уршылган, нюурайнгаа үрөөһэн хажуугаар мийһэрһэншүү тэмдэг үзүүлээд, гэнтэ эгсэ эрьелдэжэ, яаралгүйгөөр, тэрэл зуура залан шуудаар гэшхэлэн, газашаа гарашоо бэлэй.

Энэ ярилдаанай болохые пэшэнэй амһарта лабхайжа һуушоод, шагнажа һууһан Дондогмаа булай аалиханаар эльгэ хатаһан хэбэртэйгээр, ямаршье хэлбэригүй хоолойгоор үгэ алдажа, энэ хөөрэлдөөнэй ябасада нэгэ бага хожомшогшье һаань, оролсожо үрдээ һэн.

– Дууланагта? Бидэ гурбанай хуби заяанай хайшаа байха байһаниие шийдхэжэ байһан хүн гээшэ. Теэд... – гэжэ абяагаа аалидхан, Дармын үүдээ хаахыень хүлээгээд, Дондогмаа Жалбуу хүгшэнэй хажууда ошоод, эжэлүүдгүй гэдэргээ харан, шэбэнэбэ. – Мүнөө агнуурида гарахань... Ябаһан хойнонь бидэ гурбуулан зугадахабди! Гансал... – гээд, долёобороо уралнуудтаа асаржа, – Тиш! – гэхэдэнь, Жалбуу хүгшэн юун гэһыень гүйсэд ойлгоһон янзатай толгойгоо дохигод гүүлээд, юунһээшьеб торожо унаад орилһон Дондогыё гар дээрээ абажа, аргадажа оробо. Харин юундэшьеб хүлнүүдынь солбон болоһон Дондогмаа буруунуудаа эрьехээс газашаа яаралтайгаар бүмбэлзэбэ.

Жалбуу хүгшэн Дондогоо гар дээрээ бариһан зандаа сонходоо дүтэлхэдөө, мориёо яаралгүйгөөр эмээллээд, Дармын зүүн-хойшоо найбарлуулхыень обёоржо, тугаар һая тэрэнэй бүхы бэеыё эзэлһэн хүрөөтэй айдаһанай өөрһөөнь холодон ошохыё хурсаар мэдэрэн, бархирхаяа болижо номгорһон хүбүүгээ шала дээрэ табижа, өөрынгөө хубсаһа хунар болон бусад юумээ суглуулжа, хам-хум гээд, өөртээ абажа ерэн хуушан хара сүүмхэ соогоо эмхилжэ хэбэ. Тиигэжэ байтараа, шала дээрэ унагааһан пулаадаа абаха гэжэ тонгойходоо, баруун орон доро суглуулаатай байһан Дондогмаагай манаадхыё обёороод, бодолгото болон, байрадаа зогсобо.

«Харыша! Энэшни үнихэнэй шийдхэбэри абаа юм байна. Ямар юумэн хоорондонь болоод, иимэ харилсаатай болошоһон хоёр гээшэб? Һайнаар мэдэдэг һайб... Тиихэдээ юундэб даа гайтайл юумэн болоһон байгаа ёһотой гэжэ бодохоор байна. Зай, энэ, тэрэ юумээс мартажархёогүй аабзаб? Байзал даа! Энэ юунэй туулмагхан манаадха сооһоонь унашоод хэбтэнэ гээшэб? Тайлажа хараа һаа, балай хуули буса ябадал гаргахагүй аабзаб? Зай... Гаргажа хараяа. Оһоо! Энэмни юун гээшэб? Алтан бэшаал? Хаанаһаа иимэ алтан эдэнэрэй гарта ороо гээшэб? Тиихэдээ тугаар һая Дармын Алтан горхон тушаа дурдаһаниинь үнэн, бодото юумэн болоно гээшаал? Ай! Минии бүри багаһаамни хойшо Хөөрхын түхэрэнэй зон соо ябадаг Алтан горхон тушаа хөөрөөнүүд үнэн бэлэлээ олоһон болоно гү? Теэд хүнэй гарта огто орохогүй юрэндэгтэй гэдэг хамнай. Тиихэдээ... Ай! Энэ баригдадаггүй алтанһаань хүртэлсэхэ аргаяа бэдэрхэл болоо! Энэ Дондогмаатай Һалгай Һудалһаа холо ошоһон хойно хөөрэлдэхэ байна...» гэжэ бодоод, энэ үё соо гартаа гамтайгаар баряад байһан туулмагай амһарыё дахинаа хаажэ. Һөөргэнь хэбтэнэн газартань хэхэ зуураа, Жалбуу хүгшэн эжэлүүдгүй туулмагаа энхэргэнээр эльбээд абаба.

Тиигэжэ тээ холо болоод байтарнь, газараа Дондогмаа гэртээ орожо ерээд, ябууд дундаа хэлэбэ.

– Жалбуу хээтэй! Юумэээ бэлэн болгоо гүт? Аһаа! Болоо! Дондогые дулааханаар хубсалуулаадхиит! Харин би сагтаа, энэбэээрээ! – гээд, Дондогмаа гэр соогуураа бүмбэлзэн гүйхэ тооной ябаха зуураа суглуулаатай байһан юумэээ газаашань гаргажа захалба. Тиихэдэнь лэ ябахамнай бшуу гэжэ Жалбуу хүгшэн одоол ойлгобо.

Тэдэнэр Хөөрхэ тээшэ ошоһон гол харгыда дүтэлжэ ябаба. Харгын эгээл хужааглиг, набтар газараар гаража, моридойнь ехэхэн хүсэ гаргахаар, хаяшаг ороһон горитой бороогой һүүлдэ шабар шабха тогтоһон байба. Иимэ болоһон эндэхи газарай ехэ аюултай байһаниие мэдэхэ тула Дондогмаа мориёо байлгажа, боожоёо Жалбуу хүгшэндэ барюулаад, харгыгаа лаблан харахаяа ошобо.

Харгыгаа тон наринаар шудалжа, уһа, шабар соогуур оймон, толгойгоо оройдоо үргэнгүй ябатарнь, арадань Жалбуу хүгшэнэй ехэ һонёор абья гарахань дуулдажа, юундэшьеб нюргаарнь хүйтэ даагаад, нугархай руунь жэрхэдэһэ хүргэмэ хүлһэнэй урдахыень Дондогмаа элээр мэдэрбэ. Тэрэ томо шалбаагай тэгэндэ ороод ябаһанаа, зог татан эрид тогтоод, юундэшьеб угаа болгоомжотойгоор толгойгоо үргэжэ, гэдэргээ эрьелдэн харан гэхэнь, налюуртаһан хужааг соо тогтоһон тэрэ шалбаагай нүгөө хажууда ород һамган, хүбүүн, нохой гурбанай хүрөөтэйгөөр абья гарангүй зогсожо байхыень хараба.

Дондогмаашье байрадаа бүхөөр няалдаһандал тогтоод, гарнуудаа һалд табижа, һанаһан юумэнэйн оройдоо бүтэхэгүй байһаниие гэнтэ ерэхэн Агууехэ айдаһантай адли мэдэрээд, нулимсаар дүүрэн нүдэнүүдээрээ тэдэ гурбаниие анхаралтайгаар шэртэн, ямаршьеб юумэнтэй эбсэхэн мэтэ боложо зогсобо.

– Ээ, Дондогмаа, Дондогмаа! Баарһан гэхээр болоһон Дармые һалгай һудалда ори гансаарайень үлөөжэ, Алтан Горхоной оршон соо түгэншэлхэ хүн болгожо, өөртөө халхабша хээд, тонилхо һанаатай гүш? Али тэндэхи баялиг хэрэггүй болошобо гү? Харин миин иигээд Дармын угааһан алта хулуугаад, һалгай һудалһаа ябахашни гээшэ гү? Теэд иигэжэ оройдоо болодоггүй юм! Тиимэһээ оглёобоёо һөөргэнь харуулжа, Дармада хадамда гараһан агшан зуураһаашни шэлэгдэхэн замаараа эсэс хүрэтэрөө дабшажа гараха ёһотойш. Энэ хужаагһаа саашаа шамда болон шинии хүбүүндэ харгы огто үгы! Үгы гэнэб! Бидэ гурбанай энэ һайхан түбиие орхин орхижо, Дээдын юумэнэй зааһан түбинүүд руу ошохо сагнай улам дүтэлжэ байна. Энэ агшан зуурыемнай ганса шинии хүсэл зайсуулжа шадахагүй! Дармада хадамда гараха гэхэн шийдхэбэри абамсаараа, хуби заяагаа олоош гэжэ үшөө дахин һануулһуу... Тиихэдэ үшөөл богони байһан наһан соогоо хэжэ үрдиһэн нүгэлэйнгөө болон эхэ, эсэгыншни орхиһон буян, нүгэлэй

хэмжээгээр энэ хуби заяанайнгаа замые шэлэһэн болонош. Зайлашагүй юумэ зайсуулха, өөрынгөө шадабариин ашаар гансал өөрыгөө абарха гээшэшни худал юумэн болоно. Бүтэхэгүй! Бүтэхэгүй! – гэ гэхээр харагдахаяа болиһон эхэнэрэй угаа үсэд абьян тала руу холодожо, тэдэ гурбанай дүрсэнүүд бүрхэгшэд агаар соо тунан, гэнтэ бии боложо, үгы боложо ошоошые хаа, хэрэгтэй болоболнь, гансата мэнэ бусаха гэхэн мэдэрэл Дондогмаагай юундэшьеб сүм хооһоршоһон шэнги зүрхэ, сэдхэл соонь үлэжэ, тэрэ шадалаа дууһашаһан мэтэ аалиханаар тэргэ тээшэ һалирба.

– Аа! – гэжэ ямаршые найдалгүйгөөр ёлон һагад абья гараад, Дондогмаа тэргынгээ хажууда хэхэрэн хуушаба. Тэрэнэй хайхан нюдэнүүдһээ мэнэ халихаяа байһандал ханагдаһан нёлбоһонууд ойр зуура соо хатантаад, дүтэхэнэ байһан гол харгы тээшэ хуурайгаар ялаганалдаһан нюдэнүүдээ хандуулан, ямаршыеб абяагүй, хонгёо хашхараанай тэрэнэй гүн зосооһоо мэнэ гарахаяа байһаниие тодоор ойлгон, хоёр гараа харгы тээшэ һарбайн, хэтэдээ хахасажа байһан мэтэ байба...

Энэ дэлхэй дээрэ бидэнэртэ ерэшэгүй юумэ дуудаад яахамниб гэхэн мэтэ Дондогмаа аалихан бодожо, үбдэгүүдээ һэбисэгээгээд, тэргэ дээрээ шийдэнгээр хуужа, хэлэгүй болошоһон шэнги үшөөл айһан зандаа хууһан Жалбуу хүгшэнэй гарнуудһаа боожоёо абаба.

Тиихэдэнь Жалбуу хүгшэн тэргын тэг дунда юушые ойлгонгүй унтаж байһан Дондог тээшэ нулимсаар дүүрэн хайрлаһан харасаараа богонёор шэртээд, өөрынгөө бүхы юумэ абажа, энэ удаа угаа шуран түргэнөөр тэргэ дээрэһэнь буун, Дондогмаада хүсэд һаймһарангяар дохигод, дохигод гэжэ, гэдэргээшые харангүй, гол харгы тээшэ соёрбо. Энэ зугадалгыень харахадаа, уршагад гэн, Дондогмаа хүгшэнэй хойноһоо хаража хууд гээд, энэ үедэ һэрээд гонгиноһон хүбүүгээ хүлнүүдэйнгээ хоорондо тааруулан хуулгажа, «Ноо! Һылоо!» гэжэ мориёо байраһаань хүдэлгэхэдэнь, тэрэнь мэдэһэн юм мэтэ эгсэ годирон, һалгай һудал руугаа абьяастайгаар хатаршаба.

Харин Жалбуу хүгшэн гол харгы дээрэ гарахадаал, һөөргөө эрьелдэжэ Дондогмаа Дондог хоёр руу хараба. Тиихэдэнь һалгай һудалһаа захалһан бүрхэг тэнгэрийн харлаһан хаяа руу абьяастайгаар хатарһан мори тэргэнь тогтошо торосогүйгөөр, зайлашагүйгөөр ошожо ябаһандал тэрэл зуура тэрээндэ ханагдаба. Тиихэдээ Дондогмаагай тушаан боложо унашаһан туулмагхан соохиһоо хүртэлсөөгүй байһанаа, энэ наһан соогоо хээ болоһон буянгаймни табисуур гэжэ наманшалан бодоод, гол харгы дээгүүрээ шадалаа хаа, түргэнөөр эндэһээ холо болон ошохые эрмэлзэн, туха соогоол соёржол мэдэбэ...

Дондогмаа Дондог хоёр гэртээ хүрэжэ ерээд, дахинаа нойрсоһон хүбүүгээ оруулжа унтуулаад, тэргэ дээрэхээ абажа ябаха гэхэн бүхы юумээ гэртээ оруулжа, орон дороо тааруулжа хээд, алтатай туулмагханаа Дармын хэдэг газартань бусаажа, һөөргөө газашаа гараад, мориёо мулталжа, шүдэрлэжэ табиха хирэдэнь бүрхэг тэнгэри бүри барайжа, бороо орохо хэбэртэй боложо байба.

Тиигээд ябууд хүйтэн сайһаа хэжэ, урдаа табяад, столой нюруу дээрэ һонирхолтой юушьёб олоһондол анхаралтайгаар шэртэжэ, хэдэн мянган түгдэрхэй болон тарашаһан бодолнуудаа нэгэ жаашье һаань, суглуулха һанаатай һууба.

Тиигэжэ байтарнь, мотоциклай хүршэгэнэн ерэжэ, хэрэлсы багтань унтарха дулдаад, Дондогмаа һэр-мэр гэжэ, тайлаагүй байһан хубсаһааа заһасаагаад, үһэнэйнгөө хэр зэргээр хэбтэһыень шалгажа, шарай дээрээ уряалга байхаһаа гадна бүри дууданги шэг оруулаад, бушууханаар газашаа гараба.

Харахадань, залуу, яһала зохид хүбүүн газань ерэнхэй, нюдэнэйнгөө томо шэлые абаад, оршон тойронхиёе шудалан, мотоцикл дээрээ һуужа байба. Хэрэлсы дээрэ гаража ерэхэн Дондогмаае обёоржо, тэрэ һард бодод, сэхэ тэрээн тээшэ ерэбэ.

– Сайн байна! Милицийн ахалагша лейтенант Шагдаров гээшэб! Уголовно бэдэрэлгын таһаг! – гэжэ хэлэхэ зуураа ёһолоод, Дондогмаагай зүрхэн соо багаханшьё һаа, бордоһохониёе бодхоһон эдэ үгэнүүдээ тэрэ хайша хэрэгээр, шарай дээрээ ехэ балай тоомжогүй шэнжэ оруулан, үгэлөөд, дадал янзаараа хүүртигээнгэй хормой татасагаажа, хоолойгоо шахан сэбэрлээдхибэ.

– Сайн байна! Гэртэмнай орожо хайрлыт! Тиигээд танай шухала хэрэг тухайтнай ярилдана аабзабди! – гэжэ нюур дээрэнь няалдашаһан мэтэ хэмэл мийэрэлээ бадарааһаар Дондогмаа хэлэбэ.

Гэртэ оромсоороо, милиционер стол тээшэнь ошожо, гартаа барижа ябаһан планшедээ тэрээн дээрэ табин, нэгэ саарһа гаргаад, урдаа табижа, тэрээн дээрээ юуншьёб гэжэ тобшохоноор бэшэбэ. Тиигэхэнэйнгээ удаа толгойгоо үргэжэ, дахинаа хоолойгоо заһаба.

– Эрхэтэн Гунтыпова! Би танда хэдэн маниёе һонирхууһан асуудал табиха һанаатай энэ ерээ һэм. Харюусахаар бэлэн гүт? Харюусаха гэжэ шийдэбэл, үнэн сэхээ хэлэхэ юм ааб даа. Ойлгосотой аабза?

– Ойлгосотой! Харюусахада, болохо юм ааб даа. Бэлэнби! – гэжэ дан шангаар хэлэбэ гүб гэжэ һанаһан янзатай амаяа гараараа бүглэн татажа, үнөөхил хэмэл мийэрэлээ шарай дээрээ бадараагаад, асуудалнуудыень хүлээн татажа Дондогмаа һууба.

– Зай, тиигэбэл, тэдэ асуудалнуудаа табижа эхилхэмни! – гээд, Шагдаров хоолойгоо дахяад шахан заһажа, урдань хэбтэһэн саарһаяа баһа юундэшьеб заһасагаан, түрүүшынгээ асуудал табиба. – Танай иишэ һаянай оройдоошье танигдаагүй хүн ябаагүй гү?

– Һаянай гэжэ ямар саһаа?

– Жэлһээ үлүү саһаа эхилээд...

– Үгы бэшэ гү даа.

– Лаб юм гү?

– Хари... Жэл саана болоһон юумые мартажархёод һуухадаа, болохо амитан байхалби. Байгтыл даа! Үгы даа! Би огто танигдаагүй амитанай ябаһые оройдоо һананагүйлби. Харин танигдаагүй хүнэй үнэхөөрөө ябаһан байгаа һаань, би лаб лэ һанаха байгаа гэжэ бодобоб. Юуб гэхэдэ, тиимэ зоной ябалган манда аймшагтай ехэ һонин гүб даа. Тиимэ! Яаха аргагүй горитой һонин!

– Тиигээ һаа, онсо һонирхолтой юумэн энээгүүртнай болоо гэжэ дуулаагүй һэн гүт? Милицие һонирхуулхаар ааб даа...

– Ямар тиимэ онсо юумэн болошобо гээшэб?

– Жэшэнь, наншалдаан. Магад аласалдаан. Үгы һаа, хүн үгы болошоо гэжэ байгаад, онсо юумэн олон ааб даа!

– Ай, бурхан, зайлуул! Юугээ иихэдээ хэлэнэ гээшэбта?! Манай эндэ юунэй аласалдаан болохо һэм? Болоошье һаань, дуулаһан лэ байха һэм. Нэгэнэйнгээ шангаханаар хэхэрээшье һаань, хуу дуулаад байдаг газар гүб. Тиимэһээ тиимэ онсо юумэн болоо гэжэ шэхэ, амандаашье дуулаагүйб! – гэжэ дураяа гутаһан хэбэртэй дуугараад, Дондогмаа уралнуудаа жэмылгэн, уруугаа хараад һуушаба.

– Тиигэбэл юундэ эндэ ерэхэнээ танда сэхыень хэлэхүүб. Вознесеневкэдэ байрлаһан горитой бүлэг геологуудай нэгэн – Сергей Хабитуевич Захаров... һураггүйгөөр үгы болошоо. Залуу хүн. Энээгүүртнай байдаг ямаршьеб залуу эхэнэртэй танилсаһан, тэрээнтээ уулзахаяа ошодог болоһон байгаа гэжэ нүхэдын хэлэнэ. Харин энэ багаартнай танһаа ондоо тиимэ залуу эхэнэр үгы шэнги байгаад, энэ ерэбэ гээшэб!

– Хэн гэнэт?

– Сергей Хабитуевич Захаров...

– Тиимэ хүн тухай оройдоошье дуулаагүйлби! Тиигээд битнай, хүндэтэ милиционер, үбгэтэй хүнби. Тэрэ геологойтной алтаншье тархитай һаань, унтари руугаа табихагүй һэм. Иигэжэ хэлэхэдээ, хэлэнтнай хатахаяа яанаб? – гээд, Дондогмаагай хүсэд тунтаганан буруу харашахадань, Шагдаров аягүйрхэнгээр хоолойноо хорд гэтэр дахинаа шахан сэбэрлээд, аалиханаар хэлэхэнээ үргэлжэлүүлбэ.

– Теэд тэрүү тэндэ, урдахи гол харгын дэргэдэ ургаһан һөөгүүд соо буунь, патронтажынь, хутагань нюугаатай байһанаа, олдoo. Харин үгы болоһоор жэлһээ үлүү шахуу боложо байна бишбь даа! Тайгын оёрто хосороо гэжэ тоолоод, тэрэнэй хэрэгыг хажархёод байһыемнай тэдэ юумэн олдожо, хэрэгыень һэргээхэ баатай болообди. Шоорто побери! Арай шамай гэжэ элирээгүй хэрэгүүдгүй боложо байтарнай, иимэ юумэн болоо! – гээд, Шагдаров гуяа пас байса альгадаба. – Энэ ушараар юун гэжэ хэлэхэ байнат? Энэ талаар танай ханамжа ямар гээшэб?

– Манай иишэ ерэнэн харгыгаартнай олон ондоо тээшээ ошожо болохо юумэл! Манай гүүртэ гол харгыһаа эгээл холо оршодог. Гансал манай иишэ тэрэ хүбүүнтнай харагдаагүй гэжэл лаб хэлэжэ шадаха байнаб. Залуу хүн юм хаа, эрэгүй манай оршондохы эхэнэртэй холбоорисолдоод, панхаруутаа ааб даа. Манайхиһаа хоёр модоной зайда һү хаалиин фермын зуһалан байдаг. Тэндэтнай одоол садхаагдаагүй, үбгэгүй абгайнар дүүрэн ааб даа. Одоол ханашаһан геологой ошо гэмэ газар тэндэл гүбэ! Тэндэл бэдэрэгты! – гэжэ ханаагаа зобоһоноо харуулхагүйе оролдон, хайша хэрэгээр хэлээд, зосоохи байдалайнгаа мүлшэ, барюубшагүй болоһые Дондогмаа угаа хурсаар гэнтэ мэдэрбэ.

– Тиихэдээ оройдоо хараагүй болоно гүт?

– Үгы! Хараагүйб!

– Мдаа... Тад ондоо гү, али буруу гү мэдээсэл үгэнэнэйтнэй түлөө шанга харюусалгада хабаадалсуулагдаха байһанаа хайнаар ойлгоно гэшэ гүт? – гэжэ Шагдаровай нарийхан долёодороо едогонуулан хэлэхэдэнь, Дондогмаа дурай гутажа захалһан янзатайгаар харюусаба.

– Мэдэнэб! Теэд тэрэ харюусалгатнай намда хабаатай бэшэл! Бурхан, зайлуул!

– Зай, мүнөө дээрээ танда бэшэ асуудал табихагүйб. Гэбэшье ерээдүйдэ танда табижашье болохо ааламди. Тиимэһээ эсэслэн хахасахагүймни. Тиимэһээ мүнөө дээрээ «Баяртай!» гээд, ябаха болоо гүби! – гэхэ зуураа ахалагша лейтенант стол дээрэхи саарһаа хам-хум гэжэ, планшет руугаа болгоомжотойгоор хээд, ехээр урмая хухарһан янзатай газашаа гаража ябашаба.

Дондогмаа тэрэ гэнтэ ерэнэн милиционерые үдэшэжэ ябаад, гүйбэгүй. Аалиханаар һууриһаа бодожо, сонходоо ошоходонь, Шагдаров мотоциклаа хүршэгэнүүлээд, тэрээн дээрээ һуужа, ойро зуура соо газыень дарасагаан байһанаа, байраһаа эрид абажа, хуа тооһо бурьюулан гүйлгэн ябашахадань, иигэхыень хүлэжэ байһан мэтэ булай дошхон аадар шааяшаба.

Сонхын саана харагдаһан оршоной тад ондоо боложо, аласайнь эрид наашаа болон, сонходоны дүтэ болохынь хойноһоо адаглан байһанаа,

мүнөө хая болоһон хөөрэлдөөгөө ухаандаа оруулһан янзатай жэхэгэд гээд, столдоо ошожо дахинаа нуужа, толгойгоо гарнууд дээрээ табяад, нулимсануудтаа сүлөө үгэбэ.

7

Тэрэ ёро муута хүниһөө хойшо Дармын ажабайдал тад ондоо хэлбэритэй боложо, зоосоохи байдалыень ямаршьеб сэбдэг, хүйтэнэй эрьешэгүйгөөр хүргэн абаад байхадань, тэрэ балайшье ехээр гайхабагүй, юрэл, энэ хорбоото юртэмсын жама ёһын зэргээр сансарын хүрдэ иигэжэл эрьелдэбэ бшуу гэжэ зүрхэ, сэдхэл соогоо эбсэн, бодомжолоо бэлэй...

Тиихэдээ гансал хүбүүнэйнгээ ерээдүй тухай, тэрэнтэй нягта холбоотой Алтан Горхон тушаа, тиимэһээ тэндэ яһала элбэгээр бии байһан алтан тухай бодохоһоо бэшэ, ямаршьеб ондоо юумэн тухай Дарма огто бодохоёо болижо шахуу, зосоохишье, гадаадынгаашье байдалай энэ хэдэн жэлэй туршада тад ондоо болошоһые бүүл-зүүл ойлгожо, энээнииёе тиимэ шухала юумэн гэжэ огто тоолонгүй, хуби, заяамнил иимэ байшоо байна гэжэ бододог байба.

Дондогмаагай эльбэтэ нүлөөн дороһоо сүм гараһан тухайгаа Дарма мүн лэ онсоор ойлгодог болоһоор үнихэнэй боложо байна. Энэ үзэгдэл намда ямар туһа асармаар бэ гэжэ бододог байбашье, хуушанай Дармын шохогод гэхээс ханахадань, эрид дарадаг байба. Тиигэжэ шадаал хаа, горитой алтаяа угаажа нөөсэлхэ хүсэлөө бээлүүлжэл халахаб даа гэжэ Дарма тон хайнаар мэдэхэхээ бэшэ ондоо юумэ толгойдоо оруулхаяа болишоо һэн.

Сагай ошохо бүри ханал соонь болодог иимэхэн багахан «буһалгаанууд» сүм унтараагдан сарагдажа, номгон, амгалан лэ ханалнууд түбшэн болоһон мэтэ тэрэнэй махабадыё дүүрэнээр эзэлээд, тогтууряар түгэс бодолтой болоһон мэтэ болобошье, гол түлэб нулахаанаар юунээшьеб болохые хүлээнгил юумэн ябадаг бэлэй. Тиигэжэ ямар нэгэ онсо юумэн бэшэ, харин тэрэнэй наһанай аажам гүйсье таһалха юумэнэй заабол ерэхые мэдэржэ, хайшаашьеб оромгүйгөөр яарадаг болоод байба.

Тиигэжэ Дондогмаадаа дуулганшьегүй, гэнтэ гэрһээ хобхороод, Алтан Горхондоо ошодог болошоод байба. Нэгтэ тэндэһээ яаралгүй түгэншэлэн бусахадань, Дондогмаа булай баяртайгаар тэрэнииёе утаба. Хулынь гэнтэ хүнгэн болоһонһон һамганайнгаа хойноһоо һэжэглэнгээр адаглажа, эдэлжэ байтараа, тэрэнэйнгээ балай абяа гараха хэбэргүй байхадань, өөрөө амаяа нээхэ гэжэ шиидэбэ.

– Шимни яагаа нэгэ бага ондоохон юумэн угтажа байбаш? Али шам-дамни ямар нэгэ баяр болоо гү? Али ондоо залуу эрыё олохо тооной бо-

лоогши? – гэжэ энгүүрхэһэн хэбэртэйгээр асуугаад, сайень нэмэжэ байһан хамгаяа барижа урдаа хуулгаба.

– Юуншьэ гэнэ гээшэбши даа? Шамда тишшээ ошохыншни урда хэлэнэ хамнайб. Нэгэ шэхээршни ороод, нүгөөдөөршни гарашана гээшэ гү даа? Совхознай эсэслэн тараба бшуу. Тиимэхээ даажэ байһан буруунууднай, эдлэжэ байһан сабшалан, бэлшээри, обёсоймной таряалан манай. Манай гэжэ хүсэд ойлгоно гүш даа? Манай! – гэхэдэнь, тад ондоо юумэн тухай бодожо байһан Дарма нюдэнүүдээ нэрэ хурагүй сабшажа, ойлгожо яашье ядан хууһанаа, гэнтэ хатажа захалһан хоолойгоо хашан сэбэрлээд, нэгэ бага норгоод, одоол энэ ушарта багаханааршье таарахагүй гэнэн асуудал табижархиба.

– Юу-юун? Тиихэдээ хүгшэн эжын наһаяа баратараа дабта дабтаһаар, хэлэ хэлэнээр заабол болохо гэнэн үнэхөөрөө юумэн бодото дээрээ бээлбэ гээшэ гү? Газарнайшье манай болоно гэнэ гүш даа?

– Газараа, малаа, трактораа, тэрээндэ шагтагалдаг косилкаая, тармуураа – нэгэ үгөөр хэлэхэдэ, бүгэдыень өөһэдынгөө мэдэлдэ оруулжа шадааб... – гээд, Дармын улам хурсадаһан хараса доро Дондогмаагай улагад гэн уруугаа харашихадань, үбгэниинь шүдэнэйнгөө забһараар шиирд байса нёлбоод, халта бодожо үзэһэнэйнгөө һүүлдэ, хүсэд сухалдажа байһан мэтэ үгэнүүдые шэрүүнээр алдаба.

– Зай-ай... Тиимэ юумэн үнэхөөрөө болоо юм наань, гоёл байгаа. Нээрээ, лаб юм гү даа? Манай хубиин болоо гээшэшни? – гэжэ үшөөл һэжэглэн Дармын хуухадань, Дондогмаа сула гуяа хара буунгыар альгадаад, үнөхил баяраар билтарангыар хэлэбэ.

– Нээрээ! Лаб нээрээ! Бурхан үзэг! Бүгэдэ манай... – гэжэ хэлээд, һайрхажэ байһан мэтээр сабшалангайнгаа, бэлшээрингээ газар руу, таража бэлшэһэн буруунуудаа, Дармын бариһан һарабша доро гурымтайгаар табятай техникээс гараа дэлгээн харуулба. Тиихэдэнь Дармын хараса ойр зуура соо амидырһан мэтэ болоһон аад, нюдэнүүдыень жааханууд болон унтаржа, маһайшаһан Дондогмаа руу хүндөөр харан, юрэл аман соогоо бүрд гэбэ.

– Толгой дээрэмни ургажэ байһан эбэрнүүдтэмни нэмэри болохо юумэнэй ашаар энэшни туйлагдаа бэшэ юм аабза? – гэжэ шоглоһон шэнги буруунууд руугаа харуулһан аад, нюдэниинь дахинаа хурсадажа, барагар болон, бүдэхээр асууба. – Тиихэдэ минии Хөөрхэ руу харагдаһанайшье үлүү бы даа? Хэдэн хоногто эдэ бүгэдые бүтээхын тулада гол түлэб хэнһэнь «гуйжа ябаабши»? – гэхэ зуураа бүри эрхирһэн хэбэртэй болохонь, Дондогмаа нюдэнүүдээ томо болгон, үбгэнэйнгөө урдаһаа гуйнгыар шэртэн, иигэжэ хэлэбэ.

– Яанашье гээшэбши даа? Болиш даа иигэхээ! – гээд, үбгэнэйнгөө урда үбдэгэльдін һуухадань, тэрэнь шүдэнэйнинь үбдэһэн шэнгээр уршагад гэжэ, таһа дүүрбэ.

– Хүрөө! Юугээ урдмни үбдэг дээрээ буунаш? Би иигэд гээд, дахинаа Алтан Горхондоо ошохомни. Алта сүлөөгөөр хэрэглэхэ сагай ерэбэлнь, бүри ехэ алта угаагаад байха ёһотой болонобди. Бишни угааһан алтанайнгаа ехэнхиень тэндээ нюудагби. Гэнтэ энэ, тэрэ юумэнэй болоо юм һаань, яаралтайгаар шэрэжэ асархаар алтанайнгаа гол нөөсые томо шэнэһэнэй доодо хажууда нюунхайб. Зүгөөр минии зүбшөөлгүйгөөр тэрэнэй ойро хүрэжэ болохогүй! Зай, би ябахамни. Минии хэлээшэ ойлгосотой аабза? – гээд, Дондогмаа үбдэг дээрэнһээ бодожо, Алтан Горхондо ошоходонь тон хэрэгтэй болохо юумыень суглуулжа эхилбэ. Харин Дарма бодолгото болошобо.

– Ойлгоо! – гэжэ хээээни хойно болоһон хойно Дондогмаагай хэлэхэдэнь, Дарма ямар нэгэ хандасаяа харуулбагүй. Намганайнгаа гэр соогуураа урагша, хойшоо бүмбэлзэхыень хаража, Дарма нюуса бодолнуудтаа хатан һуутараа, хажуугаарнь ээлжээтэ удаа гаража ябаһан Дондогмаае сабшүүрэн баряад, урдаа асаржа һуулгаба.

– Тиихэдээ бидэ гурбан ганса өөһэдтөө найдаха болоно гээшэ бэшаалди? Маанадай дээрэ зонхилжо байха амитан үгы болобо аал? Хэлэл даа! Тэндэ ошоходошни, Базар Бадмаевич юун гэжэ айлдахаа һэн бэ? – гэжэ этигэжэ ядаһан янзатай Дармын эбдүүсэн асуухадань, Дондогмаа мihэд гээд, түбшэн даруугаар харюусаба.

– Маниие зонхилхо амитад хуу үгы болоо ааб даа! Тархяараа хүл хээшье һаамнай, Гунтыповтан тиимэшэг болоо гэжэ хэлсээд, хобоо тараагаад лэ дүүрээ! Харин Базар Бадмаевич бидэнэрые өөһэдыгөө хараад, өөһэдтөө найдаад байха болобот гэнэ һэн. Тиимэ һэн хойноо бидэ сүлөөбди. Энэ ушарта маргаһанай үлүү. Ойлгоо гүш?

Дондогмаагай хэлээшые шагнаад, үшөөл гайхалаа баража ядаһан хэбэртэй Дарма малгайгаа магнай дээрээ гаратарнь түлхибэ. Тиигэжэ байхадань, бальбагар, томо шарай дээрэнь угаа үргэн гэгшын мihэрэл таража, нэгэ хэды болоод лэ, үбсүүн дээрээ гараа табисагаан байба. Тэрэл зуура һамган руугаа ондоохоноор шэртэжэ, «Ябая!» гэжэ бүрд гээд, эрөөн хүшэгын саана нюугаатай орон тээшээ гэдэргээшые харангүй гэшхэлбэ.

Харин Дондогмаа яаралтайгаар ошожо, үүдээ шэбхэдээд, баһал хүшэгын арада харагдахаяа болин оробо...

Удаань Дарма столдоо һуужа, сайгаа амтархан уугаад, Дондогмаагай табиһан эдихэ юумэ ехэ дуратайгаар зоогложо, һамганайнгаа бэлдэһэн ганзагыг гартаа абаад, газаашаа гараба. Тэндэ ганзагаяа тааруулжа мориндоо

хүлээд байхадаа, Халтар Хараараа ошохо байгаа гүб гэжэ ханабашье, бэлдэгдээд байхан Үндэр зээрдээ унажа, дээрэнь лаб хуумсаараа, дорохоонь өөдөө харан байхан Дондогмаае гэнтэ тонгойн уралнууд руунь озоржорхёод, хоёр хүлөөрөө мориёо абьяастайгаар нэшэн, зүүн-хойшоо шэглэн хатаргаба.

Тиихэдэнь гайхашахан хамганайнь хайхан нюдэнүүдхээ нэгэ, хоёр, баярай хэбэртэй, нулимсанууд аалиханаар мухариба.

Дондогмаа үнэн дээрээ хойнохоонь шэртэн зогсоходоо, бүхы махабадайн дотоодын оршондо юуншьеб эрид хубилжа, ямаршьеб онсо сүлөө тарахан мэтээр ханагдаба. Тэрэ бээ шэмхээд үзэхэ гэхэн мэдэрэлдэ абтан, өөрынгөө зосоохиие шагнан, удаан зогсобо. Тиихэдээ зосоонь ямаршьеб угаа мүлшэ үшөө нэгэ мэдэрэл бии тула, ерэхэн онсо сүлөөнь хизаарлагдамал мэтэ байгаа хэн.

Тиигэжэ байтарнь, гэнтэ тэрэниие оборгототорнь сохиһон мэтэ бодол ерэжэ, зосоонь абьяастайгаар мүнделбэ. Үбгэнэйнгөө гадаадаа түхэлдөө хүсэд хахасанги байһаниие Дондогмаа элээр гэнтэ ойлгобо. Тэрэ хахасангинь элдэб, балай мэдэхын аргагүй шэнги жэжэ божо ябадалнуудхаань тодорһон мэтэ болон элиржэ, Дондогмаа толгойгоороо нэжэржэ, эдэ бодолнуудаа, мэдэрэлнүүдээ өөрһөө холо намнахые оролдобо.

Тээд толгой руунь үнсэгдэн ороһон «Гансаараа үлөө наа, яжа ажагууха гээшэбиб?» гэхэн ори гансашье наа, угаа томо, тон хүндэ асуудал тобойн гараад, энээндээ тоб гэмэ, тодо харюу олонгүй, гэнтэ ерэхэн бодолнуудынь, мэдэрэлнүүдынь сагайнгаа ерэтэр толгойнь гүн соо нюугдаба.

Дондогмаа буруунуудаа эрьсэд, угаа яаралгүйгөөр гэртээ орожо ябахадаа, мүнөө болотор унтаж байхан хүбүүнэйнгээ бархирхыень дуулан, ябадалаа түргэдхэбэ...

Харин Дармын Алтан Горхондоо ерэхэдэнь, үдэ боложо, наранай игааха бүри халуун шангадажа, морин дээрэхээ буужа ябахадаа, гансата хүлэржэ байһанаа тэрэ жэншэдгүй ойлгобо. Тугаар хамганайнгаа дуулгаһан юумэн тухай мүнөөшье болотор энэшье, тэрэшье талаһаань бодожол ябаһанаа гэнтэ ойлгоод, иимэ юумэнэй боложо байхадань, юушье ойлгохоёо болёод ябаһандаа, голхорһон нулахан мэдэрэлдэ абтаба. Алтан Горхоной татаса иимэ байба ха юм.

Удаань тэрэниие эзэлэн эзэмдэхэн бодолнуудта бусахадаа, «Тиихэдээ совет засаг эсэслэн хүнэхэн болоно гү, али үшөө амидырха гү? Ямаршье эсэргүүсэлгэ коммунистууд хээгүй болоно гү? Тиихэдээ хүнэхэн болонолдаа... Амидырха хараатай хаань, юрын нэгэшье партиин гэшүүн толгойгоошье хаань, үнэхөөр үбэнүүлхэ байгаа бшуу. Тээд тон тиимэ юумэнэй болошоо юм хаань, юундэ зосоомни мэгдэхэн мэтэ мэдэрэл бии шэнги

гээшэб? Мэгдэжэ байханаа холо далдалха гэжэ угайдхадаа Дондогмаагайнгаа урда юундэ оролдобоби? Иигээд өөрынгөө хүсэхэн соо ажаһууха аргатай болоходоо, юунһээ анха түрүүн эхилхэ байханаа огто мэдээгүй байхан шэнги хадаа иигэсэгээнэ гүб? Шоорт! Мүнөө дээрээ алтаяа ехээр угаажа, ямар хайшаа шэглэлээр, али зүг тээшэнь ажабайдалнай шэглэгшааб, хубилагшааб гэжэ, мүнөө дээрээ адаглаад хууя! Зөөритэй хүн байна бшууб. Адуу малтай... Арбан гүүтэб. Саашадаа олошорхо. Гурбан зуун табяад хашараг шахуу болоһон эрэ, эмэ буруунуудтайб. Гадна табяад буриад үүлтэрэй хонитой болоһонни тон зүб ябадал байшаба. Ямаануудшые бии. Тиигээдшые совет засаггүй байдалдамни гол юумэн алтан болохо юм бэшэ гү? Тиймэ һэн хойнонь оройдоо шүүгдэхгүй замынь шэлэнэн болоно бэшаалби! Зай, станаа хэргэжэ, сайгаа борлуулжа таталаад, ажалаа эхилхэ байна даа... Юундэ ходо ерээд байдаг стаамни тэрээн бүхэндэ заабол хэргэгдэхээр болоһон байдаг гээшэб? Хара буухаар, мээ! Алтаяа угааха үнэтэ сагни халана... – гэжэ бодохын тэндэ хэншыеб тэрэниие дуудан мэтэ болобо. Тиихэдэнь залд гэн, толгойгоо үргэхэдэнь, горхой нүгөө эрьедэ үнөөхи гурбанинь жэрылдэн зогсожо байба. – Аа... Эдэ бы-ы... Үнихэнэй харагдаагүй аад, энэ ерэбэ гээшэ аабза!»

Дарма иимэ юумэ хүлээгээгүй дээрэнһээ татагад гэн, үргэнэн моринойнгоо жолоое шүүд-шүүд алдажархин алдажа, тэрэнтээ хамта тээ саашаа болобошые, уралаа жомбойлгон шомшоржо, үргэнэн зээрдээ номгоруулаад, горхойной саана байгшадтай гэтэлсэн, нилээн удаан зогсобо. Тиигэжэ байгараа, дадабари ёһоороо эхэнэрын дуугаа үгэбэ.

–Зай, Гунтыпов! Ши бидэ хоёрой тоосоон дүүрэжэ, ондоо, һүүлшымнай, тад ондоо тоосоон һамган хүбүүн хоёртойшни эхилхэ... Харин ши бидэ хоёрой хоорондын тоосоон үнгэрхэл ёһоороо үнгэрхэл даа... Ши бахана мэтээр зоогдоһон юумэн байжай байнхаар, яба! Ошо! Эсэсэйнгээ ерэхэ газарта... Гурбан наһандаа... Тэндэл өөрынгөө баабайнартай уулзахаш! Ошо... Баяртай, Дарма! Мүнөө намайе һамган хүбүүн хоёршни Хотошо нохойтоёо һонирхуулна. Шинии һамганшни туйлай ехэ нүгэлөө бүри ехэ болгохонь. Бишыхан хүбүүгээ нүгэлэйнгөө намаг руу татажа оруулхань... Тэрээнээшни бүри томохон болотор энэ дайдаар тэнэхэ сагни үлөө. Ши, яба! Яба! Яба! Ошо! Ошо! – гэ гэнээр абяанинь сууряандал болон замхаад, харин тэдэ гурбанай дүрсэнүүд агаар соогуур тамарһан мэтэ боложо, аалиханаар холодоһоор, агаар соо тунан үгы болоходол гэбэ...

Зүгөөр үнэн дээрээ тиймэ бэшэ, иимэ байха ёһогүй гэжэ Дарма тон хайнаар ойлгоно, мэдэнэ. Иимэ мэдэсэ тэрэнэй толгой соо аалиханаар бүрилдэн бии болоһон шэнги аад, Дарма ямаршые хүсэлгүй, бодолгүй мэтэ боложо, хоһоршоһон толгойгоо гарнууд соогоо таһа адхан, ёолон һагад һэжэрбэ.

Тиигээд хүнийн харанхын маряагаар оршолониие эзэмдэхын хойно-
хоо адаглаад, урдаа бишихан түүдэг улайлгажа, галай хомхой хэлэнүүдэй
тэрэнэй суглуулхан нариихан мүшэрнүүдые залгихыень адаглан, бүхэли
хүниндөө унтаха нойргүй сэхэ урдаа хаража хууба.

Үшөө тэдэ гурбантай уулзажа байхадань, табигдашаан мориниинь
үни хада үгы болошоһон байжа, тэрэ түүдэбшэ руугаа хүүлшынгээ хэдэн
мүшэрхэниие хээд, тэрэнэйнгээ мушхаран дүрэхые анхаралтайгаар хаража
байханаа, аалиханаар хуурихаа бодожо, үдхэн боролжые тойронгүйгөөр,
сэхэ тэрээн соогуур алхалан, зүүн-урагшаа тогтошо торошогүйгөөр алхал-
шаба...

Тэрэнэй гурбан наранда хүрэжэ ерэхэдэнь, энэшые үдэр эсэстээ
хүрэжэ, үдэшын улаан наран баруун үндэр хярануудай оройдо гарашоод,
орохынгоо урда энэ дэлхэйгээ үшөө дахин хаража абаха гэнэндэл, миралзан
шаража байба. Гурба наранхаа тиимэшые холо бэшэ, бишихан түүдэбшэ
табиад, тэндээ хоёрдохиео хонобо. Тиихэдээ сэхэ урдаа шэртэн, ямаршые
юумэн тухай бодонгүй, бүхэли үдэртөө ябагалхан хүлнүүдээ тэниилгэн
хуужа, бүхэли хүниндөө байгаалиин абяануудые соносон шагнажа хууба.

Үглөөнэй үүр хираанай аажамаар мүлхин ерэхэдэ, Дарма одоол
хуурихаа хүдэлжэ, бүхэли хүниндөө носоһон түүдэбшээс ехэ оролдосо-
тойгоор унтарааба.

Тиигээд наранай гаралгын шэдитэ үйлые ямаршые хандасагүй харасаар
тэсэмгэйгээр хүлээн утгаад, тэрэнэй бүхыгөөрөө малайн гаража, сэл хүхэ
замбиин орой тээшэ хэтынгээ зам татан дүүлихэдэнь, юушыеб уридша-
лан хайн мэдэхэ шэнги толгойгоороо лаблангаар дохёод, аалиханаар аад,
зайлашагүй, тогтошо торосогүй, заабол болохо үйлэ тээшээ залан шуудаар
алхалба.

Сагай ябаса соо бүри хаглагар оройнуудтай болоһон наранууд шүхэр
мэтэ оройгоороо доронь боложо байхан бүхы юумые нюуһан шэнгээр
шууялдан, Дармые өөһэд тээшээ аймшагтай огсомоор дуудажа байхандал
хүрөөтэйгөөр хүүлдэн байба. Дээрэхи, багашаг, нариихан мүшэрнүүдэйн
дунда хуугаад, өөрынгөө дуу дуулажа хууһан шубуухайнууд булта байраһаа
дарья табилдан хобхо хүрөөд, айнгаар пишагашалдан, ямар нэгэ шуһаша
шубуунай бии болоһондли, тээ саана хаглайлдан пэгшынэн шугы тээшэ
нийдэн ошоод, мүшэрнүүдэйн гүн руу шурган орошобо.

Тэдэнэй бодхоһон хүлгөөнэй замхахые хүлээгээд, Дармын толгой-
гоо үргэхэдэнь, наранай эгээл доодо бүдүүн гэшүүһэн дээрэ, угаа үдхэн
шэлбүүһэн сооһоонь элирэн, үзүүртээ бугуулитай аргамжа хаяатай, «Наа-
шаа! Наашаа!» гэжэ дуудахандал, хулахан нэбшээн доро надхалзаһан ами
наһанайн эсэсэй тэмдэг урдань байжа, тэрэ ойро зуура соо зог татаһанай
удаа шиидэнгээр тэрээн тээшэ алхалба.

Үмхиржэ захалхан янзатай байбашье, үшөөл бүхэриг, бүхэ нүүлэ дээрэ гаража, бугуули руунь толгойгоо эбсэнгээр шэхэхэдээ, «Иигээд лэ дүүрээ! Амгалан, зохид болохо гү?» гэжэ бодожо үрдээд лэ, урдань зэнхын бодоһон энэ алтан дэлхэй гэнтэ булай гүнзгы агы болоһондол ханагдажа, энэ хайхан юртэмсэ руу шийдэнгээр алханаб гэхэдээ, ямаршьеб аймшагтай үбшэ мэдэрээд, ягаадшье, юушье мэдэрхэээ болин, дабагдашагүй харанхы руу хүрэшэбэ хэбэртэй...

Харин энэ үедэ оёоргүй шэнгээр үзэгдэһэн замбида үүлэгүй мэтэ байһан аад, гэнтэ оршон дошхоржо, хооһон байһан огторгойдо бад хара үүлэн бии болоод, богонихон, угаа абьяас ехэтэй сагаан аадар шааян, энэ дэлхэйдэ болоһон ойро зуурын муу юумые угааһан мэтэ боложо, оршон тойронхи байгаали соо юуншье болоогүй шэнги, нулахан, энхэргэн һэбшээн доро һалгай һудалай эхинэй дайда халюун нюруугаараа айхабтар зохидоор долгисон байхадал гэбэ...

ЭСЭС

Силантий Сэрээтэр хоёр яһала горитой алта угаажа абаба. Хоёр ехэшэг туулмаг соогоо жэжэхэн, нэгэ багахан туулмагхан соогоо томошог гэхэн алтаяа амьяарлажа хээд, жэжэхэн гэжэ тоолоһон алтаяа хэһэн хоёр туулмагаа доро дороо абажа хэнхэйнүүд, багахан туулмагхан соохиёо хубааха сагайнгаа ерэжэ, энээн тухайгаа хэлсэхэ болоходоо, хоюулан ямаршьеб ондоохонууд болошоод нууба.

Силантинь нүдээ хюрылгаад, харасань хадхууртай боложо, үдхэн һахалаа эмэрин, ехэ хүлгэнги юумэн байба. Харин Сэрээтэрэйн уйтан нүдэнүүд арай мэдэгдэмэ солоохойнууд болон хадхууртаад, тэрэ уралнуудаа жэмылгэн, Силантийн хүдэлсэ бүхэниие агнаһан янзатай нууба...

– Ши, Сэрээтэр, энээнһээ урда алта угаажа шадахагүй байгааһ. Ши Алтан Горхон тухай түүхэдэ оройдоо этигэдэггүй байгааһ! – гэжэ Силантий түрүүлэн дуугараад, юун тухай ханажа байһанаа, гансата мэдүүлбэ. – Тиимэһээ олоо болоһон ехэнхи алтаяа би угаагааһ! Тиимэһээ шамһаа ехэ алтанда хүртэхэ ёһотойб. Зүб гү? – гэхэдэнь, Сэрээтэр атанханаа алдаба.

– Һэ! – гээд, хайшааб һонёор, хажуульдин нуужа, Сэрээтэр хэлээд, уралаа һарюу болгон, мийд гэхэн шэнги аад, хүйтэнөөр эльгэ хатажа, аалиханаар, юушьеб хүлэжэ байһан хэбэртэйгээр үргэлжэлүүлбэ. – Минии үгэдэ орожо, энэ багаар ерэхэньнгээ ашаар тус горхониие олоо бэшэ гүш? Тиигээдшье хэнэймнай алта угаахадаа, бэрхэ байһан тухай бодолгото боломоор. Тиимэһээ алта хэмнай ехээр угаагааһ гэжэ хараха болоо хаа, ехэхэн хэлсээтэй гэхэ байнаб. Тиимэ тулань хуу тэгшээр, тон адляар хубаагаад, эбэй ёһоор хоёр тээшээ тараа наамнай, долоо дахин дээрэ баймаар!

– Ээ, яахан хүрхэй хүмши? Һүүлэй Һүүлдэ энэ горхоншни – минии! – гэжэ шангаар мэдүүлээд, Силантиин буугаа өөр руугаа татахадань, Сэрээтэр даб гэжэ бууень хажуу тээшэнь түлхижэ үрдээд, өөрынгөө бууе саб шүүрэн абаба.

Сэрээтэрэй хуушаарга бердаанхын эгсэ духа дээрэнь тодхогдоод байхые обёорһон Силантий нилээн мэгдэбэ янзатай.

Тэрэнэй нюдэнүүд хултаганалдаад, хоёр гараа эгээл үбсүүн дээрээ асаржа, буугай аманай бишыхан нүхэхэнһөө харасаяа холодуулжа огто шадахагүй байһанаа тон элээр ойлгон, дохолон Силантий түргэ түргөөр, жэжэхэнээр хэрээһэлүүлэн бурхандаа мүргөөд, хүсэд гуйһан янзатайгаар үгэлбэ.

– Энэ бага туулмагтай алта абажа хайрлыш! Гансал энэ буугайнгаа аман дороһоо намайе табижа хайрлыш! Тиигээд, шинии хэлэһээр болоод, эбэй ёһоор хоёр тээшээ тараял!

– Бай, бай! Бидэ хоёр үнэн дээрээ иигэжэ хэлсэе! Бүхы алтаяа намда үгэхэш. Тиихэдэшни найман зүг руу шамайе табихаб. Харин Алтан горхоной үнэхөөрөө шинии юм хаань, энээнһээ ехые өөртөө угаажа абана аабзаш! Зай!.. – гээд, Сэрээтэрэй буугайнгаа амые хэнэйшье ойлгожорхихоор хүдэлгэхэдэнь, Силантий дороһоо абажа ханаа алдаба. Зүгөөр шиидшье гэжэ абая гарабагүй. – Шимни угаа шадамараар алта угаадаг хүн байнаш! Харин бишни нээрээшье энэ талаар ахирби. Зай-ай! Яахамнайб?!

Юушье хэжэ шадахагүй байһан Силантий шүдээ харшаганаса хабираад, хажуудань табяатай алтатай туулмагуудаа Сэрээтэр тээшэ аалиханаар, балай ехэ хүсэлгүйгөөр түлхибэ.

– Аа, хубаажа ядаһан бага туулмагнай алим? – гэжэ Сэрээтэр эрхирээд, буугайнгаа ама дахинаа хүдэлгэхэдэнь, Силантий шад улаан боложо захалһан нюураа ямаршьеб гашуун гэгшын юумэ залгижархиһан мэтэ уршагар болгоод нуухадань, Сэрээтэр үнэн зүрхэнһөө хүхюунээр эльгэ хатаба. Тиигээд Силантиин духа багһаа буугаа холодуулжа, алтатай туулмагуудые үбэр руугаа гударадхиба. – Зай, олон табын шашалгагүйгөөр бултыень үгөө хадашни, шамайе, тала, амиды орхихо болоо гүби. хаа-хаа...

Гунхышоод байһан Силантий буугай аманай урдань харагдахаяа болиходо, сабхиингаа түрии руу һэмээхэн гараа шэхэжэ, мардаан хутагаяа нуулин гаргаад, урмашаһан Сэрээтэр руу эрид түргэн даб гэжэ, үбсүүнэйн зүүн хажуу руу эритээ шаажархиба. Тэрэнэйнэ энээдэн тэрэл зуура таһалдажа, буугаа хүл дороо һалд алдаад, зүүн хажуугаа татагашан һабардан, гайхашаһан харасаар Силантий руу шэртэжэ, газар дээрэ түрүүн хэхэрэн нуугаад, удаань үнишье болонгүй, юрэ бусаар хажуульдин, халуугаар амилжа байһан газар дээрэ унашаба.

Харин Силантий хажуудань ерэжэ, алтатай бүхы туулмагуудаа абаад, жаргалтайгаар эльгэ хатажа, өөрынгөө манаадха суглуулжа хам-хум гээд, тойрожо хараашалһанай удаа морид тээшээ яаралтайгаар дохолон алхалба. Өөрынгөө мори баряад, ганзагаяа тааруулжа уяһанай удаа мордохо ханаатай байба. Харин Сэрээтэрэйнгээ мориёе сүлөөдэ табижа, үшөө түрүүн арбагдажархиһан байгаа.

Тиигэжэ ябатарнь, хойнонь аймшагтай шангаар тэнгэри дуугарһандал болоод, баруун хүл багаарнь, тээ нэгэ жаа болоод, баруун хажуу руунь юуншьёб тон шангаар үнсэгдэжэ. «Шоорт! Сэрээтэр!» гэжэ бодохо зуураа барижа ябаһан буугаа алдаад, дохолон Силантий түрүүн хүлөө, удаань баруун хажуугаа гараараа адхан байхадаа, Сэрээтэрэй улаан-эрээн харасын тогтууритай болон, хүйтэрхые хаража үрдибэ.

Силантийн гарһаа мултарһан моринийнь гартань орохоёо огто болибо хэбэртэй. Сэрээтэрэй моринтой нэгдээд, тайгын оёорой үндэр ногоо шэмхэлһээр бүри саашалжа ябахадань, Силантий тэдэнээ дуудажэ эсээд, ерэхэ хэбэргүй байхадань, хүндөөр ёолон һагад, унаад байһан хууриһаа бодожо, гансал алтаяа бэе дээрээ нюугаад, тулгуур боломоор хүдэр модоной хухархайе оложо, гарнууд соогоо бүхөөр бажуун, урагшаа дабшан ошобо.

Тушаан боложо, Һалгай Һудалай эхин багта хэбтэжэ байһан Силантиёе ангуушад оложо, гэртэнь асаржа үгэһэн байгаа. Тиигээд нютагай малай фельдшертэ аргалуулжа, яһала бараг болоһон мэтэ байбашье, бэе соохи ямаршьёб тон шухала юумыень Сэрээтэрэй хоёрдохы һомон дайражархиһан байгаа ха. Тиимэһээ жэл тухай соо зобоод, Силантий һаһа барашоо бэлэй.

Мордохынгоо урда тээ эгээл дуратай Настасья басагаяа өөртөө ерүүлжэ, тэрээндээ бүхы нюусаяа найдаһан, өөрынгөө тэрэ тайга соо үхэжэ хэбтэһэн хүнһөө абаһан хаартаяа тэрээндээ үгэһэн, Сэрээтэртээ алта угааһан горхонойнгоо хаана урдажа байһан тухай заажэ үгэһэн, Сэрээтэрэй бэеын хаана хэбтэһые зааһан, хүндэл адляар хүдөөлөөлэйл даа гэжэ гуйһан, тиигэжэ энэ дэлхэйтэй хүндэ хүшэрөөр хахасаһан байгаа. Баялиг гээшыё манаһан зоной энэ дэлхэеё орхихонь угаа хүндэ байдаг бшуу! Угаа хүндэ!

1

Дармын үгы болоһоор табан жэл үнгэрбэ. Дондогмаагай ажабайдалда, онсо сүлөөшьё наа, айхабтар туха сүлөөгүй оршон байдал тогтожо, Һалгай Һудалай оршонһоо Хөөрхэ гү, али Хэжэнгэ худар гараһыень хоёр гарай хургануудаар тооложо боломоор һэн.

Тэрэнэй ажабайдал өө мөөгүй болоһон мэтэ байбашье, ямаршьеб энэ гэшэгүй мүлшэ, барюубшагүй шэнги болоод байба.

Тиигээдшые Дондогмаагай ажабайдалые тиимэрхүү болгомоор, эли тодоор заамаар юумэн балай үгы хэн. Өөртээ хүдэлгэхээ һамга абажа үрдеггүй хэдэн хүбүүдые оложо байлгаад, яһала бараг хүлһэ үгэхөөр тогтоожо, һалгай һудалда байлгахын тулада нэгэ багашаг гэр барюулаадхиба. Шэлэжэ абтаһан залуу хүбүүдынь һалгай һудалда хэдэн хүни байһанай удаа тэндэһээн аргамжааршые татажа гаргахаар бэшэ дадамар болошодог байгаа. Энээнэйнь шалтагании наринаар адаглаһан лэ хүн олохо хэн.

Гурба, дүрбэ хоноод лэ тэдэнэр ээлжээгээр эзэн эхэнэрэйнгээ дулаахан унтари руу орошодог байгаа бшуу. Дондогмаагай шадабаритай һайхан дура нэгэтэл үзэхэдөө, залуу, гүлмэр тэдэ эзэн эхэнэрэй гар соо орошодог байгаа. Ямар нэгэ юумэ хүүлэхээ һанаа һаа, үдэрэй ямаршые сагта хүнжэл доронь собхоржо орохоор бэлэн хүбүүдые тэрээн соогоо оруулжа, үгэдөө шадамараар оруулжа шададаг хэн.

Гадна эдэ табан жэлнүүд соо үнөөхи гурбаниинь оройдоо харагдахаяа болижо, эхэнэрэй зосоо «Магад...» гэхэн бодол уурхайлаад, сэдхэлэйнгээ гүн соо энэмни худал хал даа гэжэ һанан байбашье, магад маанадые, намайе хүбүүнтэймни эсэслэн орхибо аалам гэжэ бододог хэн. Гэбэшые нэгэтэ ээлжээтэ хүбүүнтээ унтаж байтараа, тэдэ гурбанай хаанашьеб бии дээрэхээ ажабайдални мүлшэдэл һанагдана гэжэ бодоо хэн. Тиихэдээ энэ бодолтоёо эбсэхэн мэтэ мэдэрэлдэ абтаа бэлэй.

Гансал түрэхэн хүбүүнийн Дондогмаае айлгадаг байба. Дондогынь абяа, дуугүй, хододоо барагар, хара ябадаг, нэгэтэшые миһэдшые гэхыень хэншые харадаггүй, юумэн бүхэнэй хажуу тээ байһандал өөрыгөө хододоо баридаг, «Энэ түби минии бэшэ. Бээ зобоогоод яахамниб?» гэхэншүүгээр тойроод бурьялжа байһан ажабайдалда хандадаг шэнги байдаг хэн. Хүбүүнэйнь бээ абалгал Дондогмаагай яһала дүүрэн, бардам ажабайдалые хара үүлэнүүдээр бүрхүүлдэг хэн.

Илангаяа залуу хүбүүдтээ одоол жаргажа хоноод, хүбүүндээ гэжэ мүн лэ барюулһан үшөө нэгэ бишыхан гэртээ орожо ерэхэдэнь, тэрэнь юрэ бусаар, сэдхэлэйнь гүн оёор болотор сүмэ хаража байһандал үзэгдэжэ, Дондогмаа Дондогтоо ондоохоноор, халта хажуу тээшээ болонгёор хандадаг болоод, энэ дэлхэй дээрэ эгээл дүтын хоёр бэе бээдээ хүйтэрһэн мэтэ боложол байба. Харин үнэн дээрээ хүбүүнтээ харилсаһан мэтэ болоод, газар гаража, гансаараа ябажа байхадаа, иимээр харилсадаг болошоһондоо гайхан, толгойгоо һэжэржэ ябадаг болоо бэлэй.

Тээд дахинаа шэдитэ ольһотой хүни ерэжэ, үдэрэйнгөө ажал хэжэ эсэхэн, шалаһан бээынгээ хуян гарган, бии үгы хүсөөрөө бэе бээ эдлэлсэ-

жэ байхадаа, бэеынгээ жэгүүр мэдэрһэн хүсэнэй ерэхые мэдэрэн, үшөөшье дүүрэнээр, ходо иимэ дура үзэхэ дураниинь хүрэдэг бэлэй. Удаань садхалан бэээрээ हुнажа हुняагаад, бүхэ нойроор унтахадаа, ходо нэгэл зүүдэ хаража зүүдэлдэг болоод байба.

Тиихэдээ иираг, ямаршьеб һуунагар манан соо умбаһан дайда үзэгдөөд, тэрээн соогуур өөрөө тэнэн юушьеб хүлээдэг, «Бай! Хүлээ! Сагшни ерээдүй!» гэжэ эхэнэр хүн шэбэнэдэг һэн. Тиигээд ойгуурнь юуншьеб нийдэн гараһан мэтэ болоод, Дондогмаа һэришэдэг байгаа. Энэ ушар лэ үглөөгүүр һэрилгыень бүрхэг болгожо, ажабайдалайнь мүлшэ хэлбэриие бүри тодоор ойлгуулдаг бэлэй.

Нэгэтэ үглөөгүүр хүбүүндээ орон гэхээн тэрэнь онсо, ондоо, эндэхи бэшэ харасаар зүүн-хойто углуу руугаа хараад, тэндэ хөөгөөр зураатай эхэнэрэй дүрсэн үбсүүн багтань хутага шаажа, тэрээн руугаа баяртайгаар шэртэжэ, оройдоо хүдэлсэгүй юумэн һуугаад, гэнтэ хахираар эльгэ хатажа, Дондогой барагар шарай дээрэ түрүүшынхиеэ мihэрэл хараһандаа гайхан, тэрэнэйнгээ хойноһоо адаглажа, Дондогмаа тэрэл зуура залд гээд абаба.

Бүри анхаралтайгаар харан гэхээн, хүбүүнэйнь гарта бүри томо мардаан хутага адхаатай, шарай дээрэнь мihэрэлдэл адли шэнжэ байбашье, нүдэнүүд сооһоонь ямаршьеб хүйтэн гараад, тэдээн соонь онсо хоһон мэтэ байжа, эхын зосоо анха түрүүшынхиеэ хүйтэн хүлһэн мэтэ айдаһан бодожо, тэрэнэй сэдхэлые ямаршьеб эндэхи бэшэ мэдэрэл эзэлбэ.

– Хүбаан! Үгэ даа! – гээд, болгоомжотойгоор хутагыень буляан абахадань, Дондог ямаршье үнгэгүй шэнги уралнуудаа жэмылгээд, һууриһаа аалиханаар бодожо, нүсэгэн хүлнүүдээрээ сэрбэгэнэн гүйжэ, унтари руугаа һард шургашаба. – Хүбаан, яанашье гээшэбши даа? – гэхэдэнь, эжы руугаа хүсэд зэрлигжэжэ захалһан харасаяа хандуулаад, байн, ошон, нүдэнүүдын хүдэлсэгүй болон тогтониожо, хараса сооһоонь үзэн ядалга билтархадал гэбэ. Тиигээд анха түрүүшынхиеэ удаан саг соо эбдүүсэн дуугараад, Дондогмаагай гайхал бүри һүжэржэ, тэрэ амаяа ангайн хүбүүгээ шагнаба.

– Эжы! Тэрэ, – гээд, ханада үлгөөтэй дүрсэ руу зааба, – тэндэ үлгөөтэй байха ёһотой. Тэрэ минии сонхоор ходо шагаадаг һамган! Хүбүүн нохой хоёрын балай аймшагтай бэшэ. Манай нохойнууд дэмы бороно. Эхэнэрын лэ одоо аймшагтай. Харин ши, эжы, нүгэлөө арьбадха арьбадхаһаар тэрэ эхэнэрэй хүсэлэй бээлэлдэ сэхэ туһалнаш. Тиигэжэл ябагты! Танһаа боложо, баабай хосороо. Алтан Горхоной хэтын харуулшан болохоһоо һайн юумэн юун байхаб? Энэ газар дээрэ баабай та хоёрой үзэн ядалгаһаа юм гү, али нэгэ һүниинтнай талархалай ашаар танай хэбэл соотнай мүндэлөөд, тэрэ шара алтанай альбанда орошоһон таанадтай үйлөөрөө дайралдажа, тэрэ түмэртэ шүтэлгэхөөтнай болон, энэ алтан дэлхэй дээрэ удаан байха

золгүй, үзэхэ юумэээ үзэхэ хубигүй би өөрынгөө заяанай ямар байһаниие хайн мэдэнэб! Таанадайнгаа нүгэлэй зэргээр харюусаха болооб. Тиигэжэл иимэ хуби заяан намда тудaa. Тээд яахаб? Ошон ошохо болоходоо, би шамые болон Хотошоёо дуудахаб! Хүлээд гэжэ, нүгэлэйнгөө ашаае арьбад-хажал байгты! – гэжэ аалиханаар хэлээд, толгойтоёо хүнжэл дороо орошо-ходонь, Дондогмаа юундэшьеб халажа ядан, орондонь аргаахан дүтэлжэ, шэшэрэн татаһан хоолойгоор хүбүүндээ хандаба.

– Хүбүүн! Дондог! Бодожо, угайдхадаа эдеэлыш!

– Унтаридашни унтагшын гэрһээмнэй гаража ошоһон хойнонь ошохооб. Тэдэнээ угайдхадаа эртүүр ябуулхаяа яанаш? Үгы хаашни, тэдэниешни алахаб! – гэхэн эрхирээнэй шэнжэтэй абьян дуулдаад, хүнжэл дороһоо бишыхан гар соо бүхөөр бажуугдаһан мардаан хутага харагдажа, Дондогмаа газаашаа номоһоо табигдаһан годлидол бишыхан гэр сооһоо хийдэжэ гараад, байшан тээшээ соёрбо.

Тэндээ орожо, унтажa хэбтэһэн ээлжээтэ хүбүүгээ нюдэ, нюургүй үлдөөд, яаража байжа, хүбүүнэйнгээ тон дуратай эдихэ юумэ хээд, «Байза, ошожо хүбүүгээ дуудаха болоо гээшэ гүб?» гэжэ бодожо байтарнь, тэрэнһе газанаа орожо ерээд, сэб сэхэ столдо ерэжэ нууба.

Шиидшые гэжэ абья гарангүйгөөр, огто яаралгүй, бушуугаар садатараа эдеэлээд, столонгоо саанаһаа гараха гэжэ байтараа, эхынгээ нюур руу сэхэ харангүйгөөр, шулуун мэтэ хүндэ үгэнүүдые Дондогмаагай һонорто дурадхаба.

– Энээнһээ хойшо энэ гэр соогоо бидэ хоёр сугтаа байдаг болохобди. Харин тэдэ эрэнүүдтээ унтахаяа ханаа хаа, минии энэ болотороо байһан бишыхан гэр соо ошоод, хэхэ юумэээ хэжэ, заабол һөөргөө ерэдэг байхат! Эсэслэн ябатараа, эсэгынгээ гэр соо байха дуратай байнаб! – гэжэ ямаршые буруушаалга хүлээгээгүй янзатайгаар барагагаар дуугараад, гартаа баряад ороһон багахан сүүмхэ соогоо үнөөхи дүрсээ гаргажа, нюур багаарнь хэбэртэй ехэ дуратайгаар нёлбоод, баруун-хойно, хойморто абаашажа угаа оролдосотойгоор үлгөөд, багашаг хутагаяа үбсүүн багтань шаажа, тээ наанань табяатай байһан эжынгээ орон дээрэ лаб нуужа, үнөөхи мардаан хутагаяа гарган, мухалай дороо хадагалаад, бүрд гэбэ. – Эндэ унтахаб. Танай орон тэрэ! Ошожо минии юумые асаратгы! Гансаараа тэрэ муу эмэтэй уулзажай байха гүб? Ехыхэн даа! Ошогты! Би хүлээжэ нуухаб! Байгтыл даа! Би гансата хэлэнүүб. Тэдэ гурбанай заримдаа ерэхэдэнь, хэрэгтэ хэрэггүйгөөр айжа ябаад хуужаганахагүй юм! Зайлашагүй юумэн гэжэ зонһоо хайнаар мэдэжэ байхада, сула дабтахань хашартай болоод, энэ дүрсыень үлгөөб. Зай... үдэдэ юу эдихэбибди? – гэжэ асуухадань, Дондогмаа гайхалаа баража ядан, аалиханаар харюусаба.

– Үшөө мэдэнгүйлби! Шүлэл шанаха зон байгаа бэшэ гүбди? – гээд, Дондогмаагай үг-маг гэхэдэнь, Дондог уралаа жомбойлгоод, хүсэд эрхэлэнги янзаар дуугарба.

– Эжы! Минии бууза эдихэ дурамни хүрэнэ. Буруунуудайнгаа эгээл таргыень шэлээд, духадажа, гаргаадхиха байгаа. Тэдэ хүбүүд сагтань энэ хэрэг бүтээхэл! Одоол эдэ олон буруунууд та бидэ хоёрто тэндэ хэрэгтэй болохогүйл! – гэжэ гам хайраггүйгөөр хэлээд, Дондогмаагай зүрхэн шуһаар лугшан байхадал гэбэ.

– Хүбүүмни! Хаана ошохо тухайгаа ходо хэлээд халанагүйбши? Намайгаа ходо айлгажай, хүрдөөлгэжэй бү байл даа! Тэрээнтэй тэрээнгүйгөөр шиниингэ хүсөө хада бууза хээдхихэ хүн гүби! – гэжэ хүсэд дураяа гутангыар Дондогмаагай дуугархадань, Дондог ойлгогдошогүйгөөр мийд гээд, мардаан хутагаяа абаад, үнөөхи дүрсээ гартаа хэнхэй, газашаа гүйжэ гараба.

Ори гансаараа үлэһэн Дондогмаа гунигтайгаар шанаагаа тулажа, элдэб эсынгээ бодолнуудые ухаан соогоо мухарюулан, ямар нэгэ тобшолол хэжэ ядаад, хүндөөр ханаа алдажа, хүбүүнэйнгээ хойноһоо газашаа гараба. Тиихэдээшье энэ үглөөнһөө хойшо ерэһэн тэдэ бодолнуудаа эсэслэн өөрһөө үлдэжэ бирабагүй...

«Яһан хашартайгаар юугээ шашаад халахаяа болёо гээшэб? Бүдүүн хүн шэнги болошоод иигэжэ байхадань, би түрөө хүн гүб, али ондоо хүнэй үри юм гү гэжэ ханахаар болоно. Энэмни хара багаһаа угаа һонин амитан хэн. Теэд юугээ шашаад халахаяа болёоб? Муу юушьеб зүгнэһэн мэтэ. Тэдэ гурбантай энэмни уулзадаг болошоод, тэрэ эхэнэрэй үгэнүүдые дабтана гээшэ ха... Лама, харыншье туһалхагүйдэ яаха гээшэбиб? Нэгэ баршгаа үгы ха юм. Үгыл аад, үгы...» гэжэ бодожо ябаха зуураа харахадань, сабшаланай хоройн наана наадажа ябаһан хүбүүниинь үзэгдэбэ.

Тэрэнь гэнтэ нэгэ байрадаа оройдоо хүдэлэнгүй һуугаад, сабшаланай талын гүн соо хэниешьеб гү, али ондоо юушьеб хаража байһан мэтэ байхадаа, гэнтэ арбаганан, өөрһөө тэрэ хараһанаа тууһан мэтэ болоод, дахинаа анхаралтайгаар харажал, харажал һууба...

Дондогынь гэнтэ һууриһаа һуга харайн бодоод, сабшалангайнгаа хорёо зубшан, аһан шадалаараа гүйжэ мэдэбэ. Шэбэрэй наана ошоод, тогтожо, баһал хэниешьеб гү, али юушьеб анхаралтагаар адаглан зогсожо, гэнтэ арбаганан дуугарна янзатай. Энэ үедэ шэбэр сооһоо өөһэдынь Хотошо гүйжэ гараад, юундэшьеб гангинан байжа, бишихан эзээ тойрон гүйбэ.

Дондогмаа ямаршьеб тон ойлгогдошогүй айдаһанда булайгаар туугдан, шэбэрэй наана зогсоһон хүбүүн тээшээ аһан шадалаараа гүйжэ дүтэлхэдэнь, Дондогынь булай сухалтайгаар эгсэ эрьелдэжэ, хүмэдхээ буулган барайжа, урмаяа хухарһан янзатайгаар дуугарба.

– Эжы! Юундэ хэрэггүй сагтаа ерэнэбта? Тэрүү тэрэ ябашаба...

– Хэн? Юун? Хэн ябашоо юм? – гэжэ амиа тогтонижоруулжа яданхай юумэн ээрэжэ шахуу асуухадань, хүбүүнийн хүсэд уурлаһан зандаа эрид шэглэн, гэр тээшээ алхалшахадаа, гэмэрэн һагад утаар татан хэлэбэ.

– Хэ-эн? Юу-юун? Шамда хэншье, юуншье байһаниинь юуштэб? Шам мэтын бузар муухай эмые харахашье дурамнай үгы гэлсэнэ. Хожом танай хараагүйдэ заабол ерэхэ... Тээд танай байгаашье һаа, оройдоо харагдахагүй! – гэжэ аалиханаар хэлээд, гансал өөрынгөө түбиин нааданда бусажа, эжы руугаа анхаралаяашье табихаяа болишоходонь, «Дахинаа лама, бөөнэртөө ошохо болоо хаб...» гэжэ гүйсэд эбсэнгээр Дондогмаа бодожо, хүбүүнэйнгээ хойноһоо адаглан, нэгэ бага зогсобо.

Тиигэжэ үнишье болгонгүйгөөр нэгэ айхабтар хүсэтэй, ехэ бөөе оложо, гэртээ асархадань, удаан саг соо байжа, гэр соохиинь унхидан мэтэ хууһанаа, Дондогмаа Дондог хоёр тээшэ тад ондоо, ямаршьеб тусхай янзатайгаар шэртэн, нюдөөрөө адаглан, тусхай хубсаһанайнгаа хадагалаатай байһан сүүмхээ өөр руугаа татажа, бээдээ хүсэд найдаагүй янзатайгаар Дондогмаада хандаба.

– Юһэн шэл архи олдохо гү? Аһаа... Бии хадаа болоо! Би тон хайнаар бодожо үзөөд, нэгэ иимэ юумэ хэхэ гэжэ шиидэбэб... Танай уг соо ехэ бөө хүн байһан байна. Тэрэниетнай оложо, тон хайнаар хураха болоо хабди. Бэшээ! Амиды зон соо бэшэ, харин ондоо, тэрэ түбиин зон соо... Дуудаха болонобди. Жибземаа! – гээд, батажажа захалһан хоолойгоор тэрэнтэй ерэлсэһэн эхэнэрье дуудаба. – Саарһа гуурһаяа абаад, бараниинь бэшэжэ абахаяа бодо! Харин та хоёр болоод танайда байдаг бүхы зон баруун-урда зүг руу гэрһээ хоёр зуугаад метрэй газарта томо түүдэбшэ түхээрэгты! Зай, шамдуухан ошоод, табихан түүдэбшээ тойроод хуугты! – гээд, бөө болон Жибземаа хоёр гэрһээ гаража, гэрэй хойно хубсаһаяа һэлгэжэ оробо.

Тиигээд удангүй түүдэбшэ носоогдожо, бөө тэндэнь бии болоод, тойрожо хуугшадые нюур нюураарнь шарайбшалан хаража абаһанай һүүлээр, одоол Дондогто хүрэмсөөрөө, гэнтэ татаганан зог татажа, тэрэнтэй бэе бээ харалсан, удаан хууһанай удаа гэнтэ зантагар толгойгоороо зүбшөөнгээр дохёод, байра дээрһээ бөөлэжэ, самнажа захалба.

Удангүй тэрэ онгондоо орожо, ондоо зоной хоолой эдлэжэ, тойрогшодой хараха янзада ямаршье ойлгомо удхагүйгөөр дуугаржа эхилбэ. Жибземаашье дуулаһанаа бараниинь бэшэбэ. Тиигээд онгондоо гүнзэгүрэн орохо тумaa бөө нэгэ доро хоёр шэл архи бараниинь гудамхин уужархиха юм. Тиигэжэ юһэн шэл архияа бултынь уужа дүүргээд, түүдэбшынгээ дэргэдэ алдалан унажа, яһала удаан хэбтэһэнээ бодоод, зониинь гайхуулһаниинь гэхэдэ, тэрэ соо элүүр, бүхэли юһэн шэл архи мүнөө хаяхан гудамхин уугаагүй юм шэнги байгаа һэн.

Тэрэ түүдэбшээ нэмэхыень захираад, тэрэнэйнгээ хажууда сэл хүйтэн ухан сооһоо хая гараһандал, шэшэргэнэжэ, халганажа удаан хууба.

Удаань энэшье бэе махабадайн байдал дүүрэжэ, түүдэбшэ тойрогшодые тээ саана байхыень гуйгаад, Жибземаатага хуужа, удаан хөөрэлдэнэйн хүүлээр, Дондогмаае гансаарайень дуудажа, нюур нюураараа ярилдаба.

Дондогмаагай хажуудань ерэхэдэнь, «хуу!» гэжэ эрид зангаад, тэрэндэ барюулагдаһан бусалһаар сайгаа оошолон, абяагүйгөөр хууд гээд, Дондогмаа руу угаа хурса харасаар шэртэжэ, хүлэмхи, ямаршье хэлбэригүйгөөр абяа гаргажа, аалиханаар хөөрөжэ захалхадаа, угаа дорьбогүй мэтээр Дондогмаада үзэгдөө бэлэй.

– Ши, Дондогмаа! Намайе таһа дүүрэнгүй, тон хайнаар соносожо аба! Угсаатанайтнай бүри урда сагта тон ехэ нүгэл хэһэнэй тэмдэг үгы. Бага сагын юумэнһээ бэшэ юуншье харагдана, дуулданагүй. Найман халаагай саана нэгэ ехэ бөө хүн байна. Тэрэтнайл намда хэлээ. Мүнөө тогтоһон байдалайнгаа үндэхэ мүнөөнэйнгөө саг соо олохот гэжэ... Зүгөөр ехээр бэдэрһэнэй оногүй, бүхы юумэн эли, тодо, наанаа байба. Тиигэжэ эдэ бүгэдэһөө иимэ тобшололдо ерэбэб: ямаршье ламада, бөөдэ диилдэшэгүй үйлэ үйлэдэгдөөд, саашадаашье үйлэдэгдэжэ байһан болоно. Энэ ушарта минии хээдхихэ юумэн багахан гэхэ гү, али юуншье үгы гээшэ ха. Тэрэ онсо харасатай бишыхан хүбүүнтнай тишээ ошолгынтай газаршан болохо янзатай. Хүүлэй хүүлдэ тэрэтнайл таанадай хуби заяанай шиидхэбэри олохо... Тиихэдээ танай хуби заяан нүгэлэйтнай хэмжүүрһээ дулдыдаха. Тиимэһээ тэрэниел багаханаар хэжэ, үгы хаа, хэнгүй байбал, хуби заяагаа хубилгажа болоно! Тэрэ сагай ерэхэдэ, юумэн ямаршье эрьелтэгүйгөөр ябашаһан байдаг гээшэ. Тиимэһээ ойлгожо байгты! Хүбүүнэйнгээ хэлээшэдэ анхаралтайгаар хандагты! Зай, баяртай! – гээд, тэрэнэй бөөгэйнгөө хубсаһа набтагануулан ябашахадань, толгой соогоо ямаршье бодолгүй үлэшөөд хууһанаа, Дондогмаа ойлгобо.

Халгай худалай нэлэнхы оршолон соо гарашагүйгөөр орошоһоноо, тэрэ онсо хурсаар мэдэрбэ. Ямаршьеб мүнхын хэмжээн соо болодог юумэн хажуугаарнь гаража, бэлэхэ нэгэшье аргагүй байһыень юрэл тэмдэглэн байна гэжэ, Дондогмаа угаа хурсаар ойлгобо. Дармынгаашье үгы болон ошохондонь, нэгэшье нулимса унаагаагүй аад, унтаржа байһан түүдэбшынгээ дэргэдэ лаб хуугаад, Дондогмаа сурхирса бархиржа байтараа, хэнэйшьеб халашагүй хараса өөр дээрээ мэдэрэн, нөлбөһонуудайнгаа забһараар тэрэ зүг руу хараба.

Түүдэбшэһээ арбаад метртэ Дондог зогсонхой, хуурай, хурса харасаяа эжы дээрэхэ огто холо болгохогүй хэбэртэй, тойроод боложо байһан багаханшье юумэнүүдые анхарал дорoo байлгahan янзатай, нимгэхэн, ямаршье үнггүй мэтэ уралнуудаа нугалан, аймшагтайгаар мнээржэ байгаа бэлэй...

Тиигээд лэ ямаршые найдалгүй болоһон Дондогмаагай ажабайдал гадаада түхэлөөрөө ямаршые гуримгүйгөөр ябаһан мэтэ байбашье, дотороо аймшагтай залан шууд, сэхэ шэглэнги удхатай, урдасатай янзаар үнгэржэ, үдэрнүүд бэе бээдээ үлхэлдэн, зайлашагүйгөөр эсэс тээшэнь абаашажал байһандал байгаа бэлэй.

Тиихэдээ ажахынгаа ажал, ябуулгада оройдоо бага анхарал хандуулдаг боложо, зайха, зурахань бүри үлүү гараад, тэрэнэй хонгёо, дууданги энеэдэн хаа хаанагүй, олон зонойл сугларһан газартал дуулдадаг болоод байба.

Тиихэдэ Дондогмаа Леоновкоһоо бусажа ябаба. Тэрэнэй сэдхэл дүүрэн, хүсэл, мэдэрэлээр бата мэтэ болоод байба. Абаашаһан үхэрэйнгөө мяхые ехэ олзотойгоор худалдаад, мүн ород эрэшүүлэй анхаралһаа һогтон алдаа юм аабза. Тиимэхээ бултадаа эрэшүүлэй үхэрэйн мяхые худалдажа абахаяа ерээ хаань, онсо хайн байха һэн гэжэ Дондогмаа гансата ойлгоо. Тиимэхээ урихан эхэнэрэй эд үнэтэй сэнгээр абтажа, Дондогмаагай зосоо наран гараһандал болоо юм бээ.

Гэр руунь сэхэ ошоһон харгы дээрэ гарахалаараа, урдаһаань һэмээхэн һэб-һаб гэхэн аалихан һэбшээнэйшые адаалхай шанар гэнтэ шангадан байһые онсо хурсаар мэдэрһэн Дондогмаа хараа байса барайба. Тиихэдээ тэрээндэ ямар нэгэ юумэнэй хайн боломсоор юундэ тэрэл хирэдэ муу болгохо юумэн олдодог гээшэб гэхэхээ захалаад, бодолнуудтаа абтан, гунигтай болошоод ябаба.

«Яһан хашартай саг болошобо гээшэб? Оймһон соогоо нюуһан мүнгэмни яһала горитой боложол байна. Тэрэнээ абажа, хото руу зугадаад, дүүрэн хэмжээн соонь гаргашалха аргаяа олохонни гээшэ гү? Өөрынгөө арга боломжын хизааргүй болоһыень ойлгон байхада, хайн лэ бэшэ гү? Теэд энэ хүбүүгээ хайшань хэхэбиб? Нургуулида ошыш, Хөөрхэдэ байдаг болыш гэжэ яашье ядабаб. Теэд һаял долоо һаһа хүрэжэ ябаһан тэрэмни таби, жаратай хүн мэтээр бодомжолжо, тон һанаһанаа хэлээд, тархимни гантаг даа, гайхахаар байдаг агша. Хото руу хүбүүнтээ гараа һаа, мүнгөөр баян, элбэг зон бараг лэ байха байгаабди... Энэ, манай гарта байһан малаа болон бусад хүдөөгийнгөө зөөриие бултыень сүм худалдаад, нилээн бараг зон байха һэн хабди. Ажал хэнэгүйт гэжэ мүнөө хэн нэгэн хойноһоошни гэрдэхэ, ухаа зааха бэшэ. Тэндэ ошоод, Дармынгаа нюужа байһан алтыешье горитойгоор худалдаха аргамни булай үргэн болохо һэн. Тиигэжэ «хара, хуйлган үдэрэй» ерээшые хаань, ядамаггүйгөөр хэрэглэхэ мүнгэтэй болохо һэн хаб! Тиимэл байха байгаа!» гэжэ бодохынгоо тэндэ нюргаарнь хүйтэ даажа, нюргаарнь хүйтэ даан, хүлһэнэй гоожохые мэдэрбэ.

Танил болоһон мэдэрэлһээ жэхыжэ, үни эбсэнгээр толгойгоо үргэхэ-дэнь, үнөөхи гурбаниинь харгын голые баряад, барагар, хара юумэнүүд угтажа байба. Нэн түрүүн тэрэ эхэнэрын аалиханаар аад, угаа огсомоор дуугаржа захалба.

– Шамайе эгээл хүүлшын хүн түхэлэйшни замда хэзээ, яагаад ябуулхамни гээшэб гэжэ удаан бодожо ябаһаар, иигэжэ ханабаб! Намдал тон адляар тэрэнэ гаталаа хаашни, дээрэ ха гэжэ гэнтэ ханабалби! Юундэ би гансаараа үбэлэй хагсуу хүйтэн хаһада тэрэ түби руу халаглаһаар ошохо болоо хүнбиб? Юундэ? Намһаа бага бэшэ нүгэлтэй зон ябаг лэ! Тиимэ амитан шил бэшэ гүш? Тэрэ хүбүүншни ошохо газартаа ошоходоо, шамһаа дутуугүйгөөр аашалха хараатай. Бидэндэл адли маанадта харша зондо гол түлэб анхараад, заримдаа уйдхарай ехээр дайрахадань, харгын зониие миин гасаалхагүй, харин хажуугаарнь гараһан амитай юумэн бүхэнииэ элдэбэлэн зобоохоор шолмо хаш! Хаа-һаа... Ерэхэ үбэл болотор сагаан дэлхэйгээр тэнэхэ аргатайш. Энэ хугасаа соо нүгэлэйшни туулмаг тэрэ алтанайтнай туулмагһаа бүри горитой боложо, таанадай үхэл бүри үбшэнтэй, хүлээгдээгүй болохо хэбэртэй. Харин энэ хугасаа соо һалгай худалһаа эсэслэн гаража ошохо һэдэлгэ хэбэл, тэрээн бүридөө урагшагүйдэхэш! Тиимэхээ өөрынгөө һарюу марюу бодолнуудые орхи! Долоон уулын хүндыгөөр! Зай гүб даа! Хаа-һаа!.. – гэжэ ямаршьеб гүнзэги харатайгаар энэе энээһээр мэнэ һая хэлэһэн үгэнүүдэйнгээ сохом үнэн байһаниие баталһан мэтэ толгой дээгүүрнь харагдашагүй нийдэлгэ хэжэ, тээ саана ошоод, иираг манан соо шэнги үзэгдэхэл гээд, амаргүй огсомоор хийсэн бодожо, үдэшэ тээшээ шэглэһэн наранай туяа-элшэнүүд руу тамаран шунгажа, үгы болон, харагдахаяа болино ошобо...

Байрадаа няалдаһан мэтээр зогсоһон мориёо ябуулхые огто һэдэнгүй, абаралта юумэндэл шэнгээр боожодоо бүхөөр аһашанхай хууһан Дондогмаа тэдэниие үдэшэн, амаяа ангайшоод байһанаа, нэгэ бага һэгээ орожо, энэ ягааржа захалһан агаар сооһоо хэншьеб һалан, һандагүй адаглажа, гэрдэжэ эхилһэндэл үзэгдөөд, нюргаарнь тугаарайнь хүйтэн хүлһэн дахинаа аягүйгөөр хайран урдажа, тэрэ эжлүүдгүй жэхэгэд гээд абаба.

«Яахыншье аргагүй юм гээшэ гү даа?» гэжэ хамар дороо аалихан гүбэрөөд, Дондогмаа толгойгоо адхан, ойро зуура соо аймшагтайгаар ёолон, гэншэн хууһанаа, гэнтэ болёод, толгойгоо эрид үргэжэ, үзэн яданги харасаар һалгай худалай дайдые хаймадан шэртэжэ, «Эндэ Дарматай Алтан Горхон тээшэ эрмэлзэн ерэхэн үдэрни үнэн бэшэ байхаяа яана гээшэб?» гэжэ булай шангаар, хэндэшьеб харшаар үгэлөөд, мориёо шабхуурдажа, тэргэ дээрэ согсогод, согсогод гэн, хэниешьеб өөрһөө үлдэжэ байһандал, аман соогоо бүхы мэдэхэ буряадшье, ородшье хараал болон бэлингүүдэй дурдан гаргажа, гэнтэ бэень дагжа хүрэжэ, һуларшаһан мэтэ

болоод, абьяастайгаар хатаржа захалхан моринойнгоо ябадалыел ойлгон, Дондогмаагайшые зэрлигжэлгэ «унтарба» хэбэртэй.

Тэрэ тэргэ дээрээ халд алдаад байхан боожоёо суглуулжа батаар гартаа абаад, моринхоо бодото анхаралаа холодуулжа, оршон тойронхи юртэмсэ соо юунэй боложо байханда һонороо хандуулба. Тиыхэдэнь мэнэ хая наранай ягааржа байхан баян дэлгэр элшэнүүд соо умбан байхан огторгой бад хара үүлэнүүдээр бүрхөөгдэжэ, аадар гү, али шэжэн бороо орохоёо түхээржэ байхандал ханагдаба.

Эзэн эхэнэрэйнгээ анхархагүйдэнь, ябан, ошон, ябадалдаа ороһон мориёо шабхуурдан яаруулаад, дахинаа абьяастай хатартаа ороходонь, дороһоо абажа ханаа алдаад, энэ үедэ эршэдэжэ захалхан халхин доро гэнтэ халуу бусалшаһыень мэдэрһэн нюураа ехэ дуратайгаар табин, ашаархаһан янзатай ябаба.

Гэртээ хүрэн алдажа ябатарнь, аадаршые абьяастайгаар адхаржа, нэгэ агшан зуура соо дороо хээд ябаһан тохомыень, хубсаһа, хунарыень, бусад юумыень шал мяхан нойтон болгожо, сиидэм сэгээгээр агаар дүүрэхэндли, тэнгэрийн арюудхама аршаан шааяжал байба. Зүгөөр энэ ушаралһаа Дондогмаа оройдоо голхорбогүй. Тэрэ юундэшьеб энеэбхилэн, нюураа шэрбэсэтэй дуһалнууд доро табижа, хайхан бэеынгээ хүдэлсэ бүхэн соо ажабайдалай онсо хүсэ, шадал мэдэрэн, аадарай дошхороон соо ямаршыеб тон һонин юумэ хараһандли һуугаа бэлэй.

Тэрэ шангаар энеэн, хүшин, шанга гэгшын оог табин, уһанай талаан соо хэниешье төөрюүлмээр дайда руу хэндэшьеб уряа эльгээжэ байхандал өөрыгөө ханажа, оогынь юушыеб зүгнэхэн һугшараан болон һэлгэгдэбэ.

«Тэрэ абаштай һамганай хэлэхээр нүгэлни дан ехэ болоо юм бээ. Теэд нүгэл гээшын бии юм хаань, Дармын үбэр сооһоо захалаад, нүгэншлөө хүн бэшаалби. Аа, яана!» гэжэ бодоод, тэрэл зуура залд гэдэ.

«Яаха болонобиб? Минии хэһэн нүгэл нэгэл юм ааб даа. Эрэшүүлэй тэбэрисэ соо одоол умбажа, махабадай тэншүүрэл гээшые ходо үзэхэ дуратай байхан садашагүй шэнги хүсэлни... Теэд хэндэ, юуштэб? Гансал нээрээһээ тэрэ эхэнэрэйхээр болодог юм хаань, би тэрэ түбиин муу газарта ошохол ёһоороо ошохо болоно бэшаалби! Тиимэхээ юугынь бээ бариха, эр хүнэй анхарал бүхэниие өөрынгөө жаргаланда зорюулхагүй хүнбиб? Энэ болотороо намайе юун гэжэ һургадаг хэн бэ? Ёһо, гурым сахи гэдэг хэн. Теэд тэдэниие сахяаб гэжэ хатажа ябанхаар, хэнхээшые үлүү махабадай садалга үзөө хаамни, дээрэ бэшэ юм гү? Үшөө бурхан гээшэ үгы гэдэг хамнай. Тиимэхээ нүгэлшые, буяншые гэжэ юумэнүүд үгы! Хойто наһаншые үгы! Харин тэдэ гурбан юрэл минии урда харагдаһан хии юумэн... Тиимэхээ тэдэниие оройдоо тоогоошогүй болоод, өөрынхээрэ ажаһуухаб! Наһа бараад лэ, үмхиржэ, шоройтой худхаралдаха хаа, бээ баряад ялааб? Ураг-

шаа! Урагшаа! Теэд хэды иигэжэ ханаашье хаа, сэдхэл соо юуншьёб зобохо, ноолохо юм. Тиигээд лэ ханахаш. Магад тэрэ үгы гэдэг юумэнийнь бии аалам? Ай-я-я!» гээд, Дондогмаа өөдөө харан тэргэ дээрээ хэбтэжэ, моринойнгоо гэрэйн хэрэлсэдэ тулаад зогсотор сурхирса уйлажа ябахадаа, гэнтэ түргэн аадарай болиһыешье, ягаан элшэнүүд соо умбаһан замбиин үүлэнүүдһээ яаралтайгаар сүлөөрһыеньшьё ойлгобогүй...

Аадарай болиһыё гэнтэ ойлгоходоо, Дондогмаа тэргэ дээрээ бодожо, аадарай үүлэнүүдтэй нэгэн доро мэтэ таража захалһан нулимсануудаа нүдэнһөө, нюур дээрэһээ яаралтайгаар аршаад, хэрэлсы тулашаһан моринойнгоо зантагар толгойгоо хэжэрэн, шууяса турьяхыё хаража, аадарай һүүлэй дуһалнуудай шолд, шолд гэн унахыё соносожо, энэ дэлхэйн оршолон соо мэнэ адхарһан замбиин аршааншьё, өөрын нүдэнһөө билтарһан гашуун нёлбоһонуудшьё, үнэн дээрээ хуу амяараа, хоёр онсо ондоо удхатайшьё, шэглэлтэйшьё юумэнүүд болоно гэжэ Дондогмаа бодобо.

Иигэжэ бодохо зуураа тойрон хараашалха гэхэдээ, аадар доро шал мяхан нойтон болотороо норшоһон хүбүүнэйнгээ оёоргүй гүнзэгы шэнги аад, жэхыдэнэ хүргэмэ хүйтэн, хооһон мэтэ харасада тулаба. Дондогмаа зог татаад, нойтон үһэнүүдээ заһасагаажа, саашаа юушьё хэхээ, юун гэжэшьё хэлэхээ ойлгожо ядан һууба.

– Эжы! Тэргэһээ буужа, хубсаһа, хунараа тайлажа һэлгэгты, хатаагты, бусалһаар халуун сай хэжэ уугты! Тэрэ хүбүүдэйтнай нэгэн шанаг лэ! Нюсэгэн шэнги болоод һууһанаа мэдэнэ гүт? – гэжэ миин ябууд хэлэһэн мэтэ хүбүүнэйнгээ саашаа ябашахадань, Дондогмаа одоол эсэслэн һэгээ ороһон мэтэ боложо, тэргэ дээрэһээ хүрэжэ буугаад, тэрэниие угтажа гүйлдэһэн хүбүүдтээ даабаринуудаа үгөөд, гэр руугаа яаралтайгаар оробо.

Гэртээ орожо, нойтон хубсаһаа һэлгээд, хүбүүдэй нэгэнэй асаржа урдань табиһан сай оошолон һуухадаа, тулама эсэшэһэнэ гэнтэ Дондогмаа ойлгобо.

«Тэрэ бузарнуудтай гэнтэ уулзахадаа, айхабтараар бэемни эсэһэн мэтэ болошоно. Тиитэрээ айна бэшаалдээ... Теэд айншьёгүй аргагүй гээшэ гү даа? Үшөө амиды зандаа, хүн түрэлтэнэй түлөөлэгшэ зандаа ха юмбиб. Харин мүнөө дээрээ тиишээ... ох! Ошохо үды зон бэшаалди! Минии эхэ, эсэгэ, аха, дүүнэр намтай огто харилсахаяа болиһоор нилээн үнихэнэй болошобо. Юун гэгшэб, энэ ушарта... Бүхы зөөримни хэндэ хүртэхэб гэһэн захяа бэшэхэ болоо. Харилсахаяа болинхойшьё хаань, хүн бүхэндэнь тэгшэ адляар хүртэхөөр хубааха шухала. Мүн һүүлшымни жэлнүүдые һайхан болгоһон хүбүүдээ миин орхихогүй ёһотойб. Дармын талаһаа хэншьё үлөөгүй. Хуу бултадаа хосоронхой! Тиигэжэ шиидээ хадаа үглөөдэр Хэжэнгэ ошоод ерэхэ шухала. Хуулита ёһо соонь бэлүүлхэ тон шухала байна бшуу. Зай... Бүхы зөөриё һайнаар тооложо, хайшаагаар хубааха

тушаагаа хөөрэлдэхэ болоноб. Тиимэ...» гэжэ баталаад, Дондогмаа гэнтэ өөрыгөөрөө гайхан, бэээ шэмхээд үзэхэ дураниинь айхабтараар хүрбэб.

Сайгаа оошолжо дүүргээд шахуу нуутарнь, хубсаһааа хэлгэһэн хүбүүнийн үүдэндэ бии боложо, аадарай һүүлдэ элбэгээр тогтоһон томо шалбаагууд соогуур хүлэйнгөө, түриингөө норотор харайһан янзатай, хара са соохи тугаарайн сэдбэг хүйтэн халта зөөлэрбэшье, үнөөхил барагар, хара юумэн гэбь гэһыень бүри энеэбхилхэ тооной болонхой юумэн орожо ерээд, үмдээ, гуталаа ябууд шахуу дахинаа хэлгэсэггээгээд, гэнтэ гүнзэгы бодолдо абтаһан мэтэ найгарган нуужа байтараа, толгойгоо аалиханаар үргөөд, доторой горитой хүсэтэйгөөр дуугаржа эхилбэ.

– Таанадые, минии түрэлхидые хүн мэтээр ажаһуухые хэн боли гэе юм? Юрын аадарай шалбааг соогуур аһан шадалаараа гүйхэдэ, ямар аятай гэшэб! Теэд угайдхадаа би тэрэ хүйтэн, сэдбэг дайдаар юунэй тулада тэнэхэ, түгэншэлхэ заяатай болоо хүнбиб? Таанадай тиигэхэ ойлгосотой гэжэ хэлэхээр ааб даа... Харин би? Теэд сэнхир, сэлмэг үглөөгүүр талада гараад, миин өөдөө хаража хэбтэхэдэ, яһан гоё гэжэ һананат? Түрэхын нүгэлтэй түрэдэггүй гэдэг юм бэшэ гү? Теэд би юундэ иимэ хубитай болонобиб? Харин хүрэг малай хойноһоо гараад, үглөөнэй улаан наранаар талын һэбшээе һурин ябахата, сэдхэл, бодолдо ямар гоё нүлөөтэйб гэжэ мэдэдэг һайт! Харин таанадаймни нүгэлһөө гадна элинсэг, хулинсагуудай нүгэл минии һаһые эхин дээрэнь онсо ондоо болгоол! Зүгөөр талын борохон жэргэмэлэй уянгата һайханаар дуулахые дайдын сэлээндэ шагнаха гэшэ хайшаа шэдитэйб гэжэ мэдэнэ гүт? Би танһаа һуранаб! Үшөө дахин... Мянга, түмэн дахин дабтахаб! Юунэй тулада, минии һаһые иимэ мухар байдалда оруулаабта? Эжы... – гэбэшье, харюу огто хүлээгээгүй янзатай, уруугаа хараад нуушахадань, Дондогмаагай зүрхэн сээжынь хилэлхэ гарахата байхадал гэбэ.

Дондогмаа эдэ бүхы хэлээшэһэнь бахардашоод, хүбүүнэйнгээ хажууда ошожо, һэхэрэн нуугаад, юуншые харюусахата үшөөл мэдээгүй янзатай хуурайгаар ялалзаһан нүдэнүүдэ юундэшыеб хюрылган, юрэл толгойдонь ерөөн бодолнуудаа үгэнүүдэ хэлэндэ оруулан, миин юрэл абыагүй байхагүйн тулада дуугаржал мэдэбэ.

– Би өөрөөшые мэдэнэгүйб, хүбүүмни! Үшөө гараадүй шиниингээ баян, бардам ерээдүйе гүйсэд хангаха бодолтой эндэ баабай бидэ хоёршни Хөөрхэлхэ гаража ерээ бэлэйбди. Теэд иимэ юумэн болошохо гэжэ огто һанаагүй байгаалди! Эндэ хэн эгээл ехэ зэмэтэйб? Баабайшни гү? Али бишни гүб? Энэ түбиһөө һураггүйгөөр ошоһон, үхэлдэй монсог шоройшые үлээгээгүй, үбгэн баабайнаршни гү? Үшөө хэниие зэмэтэй гэхэбибди? Би одоол мэдэнэгүйлби, хүбүүмни? Теэд би оройдоо мэдэнэгүйб даа... Огто мэдэнэгүйб... – гээд, толгойень уриханаар эльбэхэ гэжэ һарбагад гэхэдэнь,

толгойгоо альгануудхаань холо болгон зайсуулжа, байраһаа бодоод, үүдэ руу ошохо гэжэ алхам хэхэ зуураа нюдэнүүдээ булайгаар нюхасагаагаад, сээжынь гүн соо түрэнэн нугшаралайнгаа эхиие эрэлхэгээр даран, Дондог хүлэмхээр үгэлбэ.

– Зүгөөр би басаган бэшэб! – гэжэ Дондог батажаһан хоолойгоор хэлээд, нилээн хүйтэрэн абяагаар үргэлжэлүүлбэ. – Хуби заяанайнгаа тиимэ һэн хойнонь яахабиб?! Тэрээгээрээл болоно аабзаб... Ташье баһал тиигэхэт... Хотомнойшье... Зай, ошожо, би унтахамни! Унтахамни! – гээд, хүбүүнэйнгээ эрид буруу харан, үүдэн тээшэ замаа үргэлжэлүүлхэдэнь, Дондогмаа гайхалаа нюужа шадангүй дуугарба.

– Гэртээ унтахагүй, хаана ошохошни гээшэб? – гэжэ гэнтэ бодоһон ойгоргүй ехэ хайрлалаа нюун, абяагаа аргаахан болгон, өөрынгөө мэдэрэлһээ эшэһэн мэтэ асууба.

– Гэр соотнай намда угаа бүгшэм. Шэбэрэйнгээ наана ошохомни! – гээд, Дондогынь гэдэргээшье харангүй, гаража ошобо.

Зосоонь гэнтэ түрэнэн хайрлал сагайнгаа ерэтэр сэдхэлэйнь гүн соо нюугдаһан мэтэ байбашье, тэрэнэй бэшэ нэгэгтэшье гарахагүй ябадалые хангаха гэжэ оролдон, хүндөөр һанаа алдаад, ажалаа хэхэ гэжэ шиидэһэн янзатай газашаа гараба.

3

Угаа хайхан намар газар дээгүүр үнгөө һэбин ошожо, булай бордохотой, саһа ехэтэй, онсо хүйтэн үбэл ерээд байба. Үбһээ барагаар абһан тула Гунтыповтанай мал үдэ багтал бэлшээри руугаа ехэл шархаанги, зорижо, хүсэд залхуурангаар гараһан мэтэ болодог боложо, саб сагаан дайдын дундуур таран, хайша хэрэгээр бэлшэн, үдэшэ тээшэ һубарин зурыжа, шэбэр соохи хүрэдэггүй булагһаа ошожо ундаалаад, талаар хүрэглэн, хэбтэжэ амараад, хангалтама үбһэнэй үни тараагданхай, хаамжань сэлигдэнхэй хорёо руугаа гүйлдэхэ тооной ерэжэ ороод, угаа огсомоор дахинаа эдээлжэ захалдаг байба.

Бухада орожо, түрэхэ болоһон үхэрнүүдээ хүйтэн, сэбдэг тала руу оройдоо табингүй, дулаахан дал соогоо уяанда байлгажа, хүн далайн дэлбэрхэ хаһа болотор шадаал хаа, тарган зандань тэдэнээ хүргэхэ һанаатай байһан Дондогмаа гол анхаралаа түрэхэ малдаа хандуулжа, һубай болон бусад залуу малынь шоодоборишог, тиимэһээл үдын хойно гол түлэб хээрэ гаража, үлөө залгаха гол хоолоо олодог болоод байба.

Дондогмаа Гунтыпова ажалдаа дашууржа, ондоо юумэн тухай һанаха сүлөөгүй ябадаг байтараа, гэнтэ байрадаа тогтожо, сагай ошохо тума барайдаг, һанаа, үнөөн болодог байба. Тиихэдээ тон һайнаар, тусхайтаар адаглаһан хүн лэ тиимэ байдалыень ори ганса хүбүүнтэйнь гол түлэб хол-

боотой ха гэжэ ойлгожо болохо хэн. Юундэ тиимэ байна хаб гэжэ бодохо хүн олдоошье хаань, энэ гэмэ шалтагаан олдохогүй бэлэй.

Тэрэл зон хүбүүнийнь тоомоо ехээр таһардаггүй, хараха янзада айхабтар ухаатай аад, тэрэниие тойроод боложо байһан бүхы юумые хүйтэн, хооһон харасаараа шэртэн, хуу бараниинь жэншэдгүй ойлгожо ябадаг, тэрэһнээ байтагай угаа томоотой, түбшэн, даруу хүбүүн мэтээр харагдаха хэн. Зүгөөр Дондогмаа хүбүүнтээ үгээ андалдаад гү, али тэрэнэйнгээ юун гэжэб даа ехэ халуунаар хөөрэхэнэйнь удаа барайдаг, зангынь эрид хубилжа, сухалтай, түбһэн юумэнһээ урбаганадаг, тохигор хурганайнгаа үзүүршье харуулаа хаа, уур мунса болошодог байна гэжэшье тэдэ зон обёорхо хэн.

Нэгэтэ, шэнэ жэлэй һүүлдэ, Сагаалганай болохо дүтэлжэ байхадань, һүүлэй үедэ хэнһээшье үлүүгээр Дондогмаада дүтэ болоод байһан үнөөхи хэдэн хүбүүдэй нэгэн Сампилай Түбдэн гэжэ хүбүүе тэрэ гэртээ дууджа оруулаад, унтаридаа ороһон хойноо Дондогмаа гэнтэ иигэжэ соноскоо хэн.

– Зай, ши гэр тойрондомной ахалагша болоод, гэр шадарыемнай, илангаяа малыемнай жэншэдгүй хайнаар хараад байгты! Харин би хэдэн хоногоор юм гү даа – хүбүүнтээ Хөөрхэ, Хэжэнгээр ябаад ерэхэмни. хайнаар хараад байгаа хаашни, минии зүгһөө хайнда хүртэдэгөөрөөл хүртэхэш! Бүри хэмһээ үлүү байхадаа болохо бшибы даа! Харин маанадтай муу юумэнэй болоо хаань, гансата түрэлхидтэмни дуулгаад, орон дорохи ноохойемни үгэхэш. Тээд балай иимэ юумэн болохогүй хаш даа! – гэжэ хэлээд, һүүлшынь үгэнүүдһээ халта гайхаһан, ерээдүйнгөө хайн байдалые хүлэжэ ядаһан хүбүүнэй таалалгые хүлээн абажа, тэрэ һүни жэгэндээрһэн мэтэ хоноод, нойрһоо һэримсээрээ бусад хүбүүдээ бултыень суглуулаад, шиидхэбэри тухайгаа соноскобо.

Тиигэжэ үглөөдэрынь Үндэр зээрдээ шаргада хүллөөд, эдихэ юумэн болон бусад манаадхаяа сүм суглуулаад байтараа, гэнтэ бодолгото боложо, хайнаар бодожо үзөөд, мориёо эмээллэжэ, унаад ябаха гэжэ шиидэбэ. Хүбүүгээ хойноо һундалдуулаад, замда гарахадань, гэртэнь байгшад одоол гайхажа, бултадаа хэрэлсы дээрэ гаранхайнууд, зүүн-хойшоо хайбарлуулан ошохыень харан зогсобо.

Үбэлэй сагта хаа-яа ушардаг угаа игаабаритай, урихан үдэр мандаба. Хэдэн хоногоор урид ороһон саһан ялагар, сагаан, ойроо хүртөөгүй мэтээр үзэгдэн, газарай нюрууе хүйтэнһөө саһан найдамтайгаар далдалан бүрхөөжэ, нюдэ далтируулма элшээрэ наран яларан, хоёр аяншадые яһала барагаар угтаһан мэтэ байба.

Аалиханаар, яаралгүйхэнөөр хайбарлуулан зорижо, Һалгай Һудалай эхин багта ошоод ябахадань, гэнтэ сагай уларил эрид хубилжа, зүүн-урдаһаа адаалхай, хүйтэн һалхин бодожо, хоёр аяншадай нюрга руу үлээдэг

болоод, ойр зуура соо гэнтэ дошхоржо, адха адхаар ялагар, сагаан саһа шэдэлэн, ойгоргүйгөөр бордоһолжо, газарай нюруу дээгүүр саһан мүрэн урдажа байһандал боложо, зурууд зуруудаар хярхагтан хурылна...

Хотошоор үдэшэгдэһэн Дондогмаа Дондог хоёрой зам урагшатай байжа, үдэшэ багта, оройшог, бүдэг-бадаг боложо байхадань, хүүюурта хүрэжэ ошоод байба. Томо шэнэнэ гансата обёороод, үни, удаан бэдэрээгүйдээ айхабтараар баясан, дороһоонь Дармын нюуһан гурбан яһала томо арһан туулмагтай алтаяа оложо гаргаад, горхонойнгоо эрьедэ һуужа, тэрэнээ гоёшоон, анхаралтайгаар хаража байхадаа, Дондогмаагай нюдэнүүдынъ эжэлүүдгүй хомхойгоор ялаганалдажа, тиигэжэ яһала удаан һууһанаа, дээрэмнай гэнтэ зон орожо ерэнэ аа гү гэжэ һанаагаа зобон, тэдэнээ абаашажа, эгээл бүхэ сумаа соогоо хадагалаад, үглөөнэй үүр хираанай үеэр һөөргөө бусаха һанаатай хонолгынгоо газар түхээрбэ.

Дондог алта харахадаа, ямаршые хэлбэригүй, хүйтэн харасаар тэрэниень хараһан хэбэртэй боложо, хайша хэрэгээр эхээ һажаан, алтаяа гартаа абажа, хургануудайнгаа забһараар гоожуулжа үзөөд, шарайнгаа шэнжые халташые хубилгангүй, буруу хараад һуушоо бэлэй.

Тиигэжэ, тиигэжэ тайгын оёорой тон хайхан оршолониие хайхашааһан хэбэртэй урагша, хойшоо ябасагаажа байтараа, тэрэнэйнгээ харанхы ойн дундуур үхибүүн янзаар гүйжэ наадашахадань, анхаралтайгаар тэрэнэйнгээ хойноһоо адаглажа һууһан Дондогмаа гэнтэ иигэжэ бодоо һэн.

«Ямар тиимэ хүнһөөл һаа, ондоо юрэндэгтэй хүбүүн гараа гээшэгшэб! Энэ минии ойлгохын аргагүй, хүйтэншые, шэрүүншые тайгые өөрынгөө гэр мэтээр гансата угтажа абахань хайшаа юм? Гансал гүйжэ, харайжа, оог табижа, ёстой үхибүүн мэтээр наадахань баһал юуштэб? Баһа энэ аймшагтай харанхы хүниин дайдаар түгэншэлжэ ябанхаар, эндээ хоноо болоод, үглөөгүүр тонилхо байна. Иишээ ерэхэ аян, замнай яаһан уһан мүртэй, урагшатай, бэлэн байбаб даа? Харин Дарма, баабайнь, үбгэн баабайнь, бусад элинсэг, хулинсагуудынъ яатараа зобоһон, тулиһан мэтэ байгшаб? Энэ талааршые абахада, нэгэтэйл шолмо даа, энэ Дондог! Яаха болонобиб? Хайшан гэжэ үхибүүн мэтэ үхибүүн, хүн шэнги хүн болгохо гээшэб? Хажуугаарнь тайгын оёорто олон хоногоор үгы боложо тэнэдэг болоһоһон Дармын дахуул нохойнь, Хотошонь юундэ гэнтэ бидэнэрые дахааб? Дахааб гэжэшые даа... Хойноһоомнай адаглаһан мэтэ байгаа. Юундэ тиигэһэн болоноб? Юундэ? Нэгэтэйл байгаа ёһотой даа!» гэжэ бодохынъ тэндэ Дармын Хотошынъ ойн оёорой сууряататар хусаханъ соностобо. Дондогтой наадажа ябаһанаа, ондоо хүниие хараһандал яатараа хусашабаб гэжэ Дондогмаа бодоод, Хотошын хайшааб даа өөртөө найданги бэшээр хусажа байһанда анхаралаа онсо хандуулан, тэрэ түүдэбшынгээ саанаһаа аалиханаар бодоод, хусаанай дуулдаһан зүг руу харахадаа, зүрхэнэйнгээ сохисын түргэдэн лугшахые элээр мэдэрбэ.

Тэндэ, зүүн хажуугаарнь зурыһан набтархан боролжын наана үнөөхил гурбаниинь зогсожо байгаа бшуу. Эхэнэрын угаа анхаралтайгаар Дондогмаа руу хараһан мэтэ байжа, зара зантагар хүбүүнийн хайшаашьеб холо руу шэртэһэндэл боложо, нохойнь Хотошын хусаһан зүг руу шэхээс хүрмылгэн хаража, тэдэнэр саг ошохо бүри хүрөөтэй боложо захалһан шэмээгүй соо зогсобо. Эдэ бүгэдые ондоо хүнэй харахада, хайшаа байхаб гэжэ ухаан соогоо ханаад үзэхэдэнь, Дондогмаагай нюргаар хүйтэ дааба.

Урдань яһала шагнаһан мэтэ аад, үнэн дээрээ нэгэ шэхээрээ дуулаад, нүгөө шэхээрээ гаргажархидаг байһан энэ эхэнэрэй үгэнүүдын мүнөөл ухаан соонь эрхэ бэшэ хэргээгдэһэн шэнги боложо, оройдоо гарашагүй урьхада орошоһон мэдэрэл холын хуушанай мэдэсэ мэтээр Дондогмаае хүрдөөн байба.

Тиэхэдээ шэмээгүйгөөр бэе бээ харалсалгань улам хүрөөтэй боложо, энэ байдал нэгэ тээшээ хубилһай гэхэн бодол Дондогмаагай толгойе огсомоор эзэлбэ.

Тиигэжэ бодохын тэндэ, эхэнэрэй үзэн ядалга шэрээһэн абьян шэмээгүй байдалые хандаргаба.

– Би шамда үшөө нэгэл дахин харагдахаб. Тиэхэдэми шамдашые ерэхэ ерээдүйгөө харахаш! Мүн эндэ шамтай ерэлсэдэгүүдэйнгээ ерээдүйе... Харин энэ мүнөө абаһан алтанайшни ехэнхи хуби, магад, ондоошые зоной гарта орожо болохо. Шамайе хэлгэхэ зоной! Хаа-хаа... – гээд, тоһодогдоогүй пайлсын хахинааншнуу хоолойгоор тэрэ эхэнэр хэлээд, аалиханаар нэмэбэ. – Саашаа болохо юумэн болохол ёһоороо болохо юумэн... юумэн... болохо... заабол... – гэ гэхээр шэхэндэнь үсэдөөр, удаанаар соностон байһан ямаршыеб шэдитэй мэтэ үгэнүүд холо болон аалидаад, удангүй дуулдахаяа болижо, хүнийн засаг соо гансал модонууд оройгоороо аалиханаар шууян, хаа-яа ямаршыеб шубуун гү, али амитан шангаар дуугараад, гэнтэ хэбшээншые замхаһан мэтэ боложо, аалиханаар тамарһан хэмжэ үүлэнүүдэй саанаһаа арбан табанай һара тамаран гараад, унта гэмэ хүнийн тогтошоод байһаниинь Дондогмаа гэнтэ угаа хурсаар мэдэрбэ.

Мүнөөл анхаралаа хандуулжа харан гэхээн, хүбүүн Хотошо хоёрын түүдэбшын нүгөө хажууда хуурижаад, сомсойлдожо хуушанхай, түүдэбшын галай тас-няс гэжэ наадахын хойноһоо адаглан, гал соо заримдаа үзэгдэдэг гайхалтай үзэгдэлнүүдые хараһан мэтэ, огторгой өөдэ утаанайн дээшээ хуунагтажа, харанхы соо ошотон мүшэтэһэн замыень үргэлжэдэнь хараха гэхэндэл, энээн соо онсо һонин юумэ олоһондол, урагшаа, түүдэбшэ тээшээ эрмэлзэнги хууба.

Дондогмаа хууриһаа хэмээхэн бодож, сумаануудтаа ошоод, алтатай томо туулмагуудаа гаргажа, мантан шэнэһэндээ ерэн, хуушан байрадань нюугаад, унтаха хэрэгтэй гэжэ бодоһоор харанхы соо тодорон байһан түүдэбшэ тээшээ яаралгүйгөөр ошобо...

Тиигэжэ гэнтэ ханаанайнгаа захаршаниень ойлгоод, нуутагар хүйтэн үглөөнэй мандамсаар Үндэр зээрдээ унажа, һөөргөө гэртээ хүрэжэ ерэнһээ хойшо Дондогмаа Дондог хоёрой саашанхи бүхы ажабайдал зүн соогоол үнгэрһөөр, үбэлэй эгээл хагсуу хаа ерэбэ. Үбэлэй тэн багаар үнөөхи гурбанай оройдоо харагдахагүйдэнь, одоол алтаяа абаад, хото худар зугадаха ханаатай, хүбүүгээ дулаанаар хубсалуулжа, Үндэр зээрдэдээ дахинаа һундалдажа унаад, Алтан Горхоной эхинэй томо шэнэнэн дороһоо алтаяа абажа, баһал оройтоод, хонохо баатай боложо, ехээр ханаагаа зобон, унтангүй шахуу хууба.

Үбэлэй үүр хираанай маряһан мэтэ, гэнтэ ерэхэнь гайхалтай юм. Онсо нойрмог асарһан энэ хаа хэзээ эхилээд, хэзээ дууһанааб, хэды багтань үдэр ерэнааб тэжэ тодоруулхын аргагүй, гэнтэ мэдэн гэхээшни, нэгэн гээ хаа, наратай, онсо жабарлиг, үгышые хаа, ямаршые хэлбэригүй, боро, үнгэ будагаар баян бэшэ үглөө ерэшөөд, удаанаар, нуутагараар үргэлжэлхэ үдэр мандаа ха юм гэжэ эжэлүүдгүй бодон, мүнөөдэрэйнгөө ажал хэһэн янзатай ходо ябахаш.

Тэрэ үлөөгүүрынь айхабтар наратай, хүйтэн жабартай, һалхитай, тиимэхэ бордохотой үглөө мандажа байба. Унтаһан, болиһон хоёрой хоорондо үнгэргэһэн һүниингөө дууһахада, айхабтараар баярлажа, Дондогмаа һард бодоод, ходо хэргэжэ хоноһон түүдэбшээ яаралгүйгөөр һүүлшынхиеэ носоожо, сайгаа шард байса буйлуулаад, хүбүүгээ һэрюулхэ гэн гэхэнь, тэрэнь халууршанхай, бүри дэмыржэ хэбтэбэ.

«Дэмы абанаб гэжэ мэдэжэл байгаад, энэ барнаагайнгаа ошолдохомни гэжэ халахагүйдэнь дан лэ хаа, бэлэхэнээр үгэдэнь ороно һэм!» гэжэ голхоронгёор бодоод, Дондогмаа һууриһаа һард бодожо, мориёо асарха гэхэдэнь, тэрэнь хаяжа үгэһэн үбһыень бараниень эдеэд, жолоогоо гайхалтай бэлээр таһалаад, арилшаһан байба. Үндэр зээрдэнь үлөөһэн тонтоогоолнууд лэ үнэн дээрээ эндэ морин хоноо гэжэ мэдэхэ арга олгоно гэжэ тэмдэглээд, Дондогмаа юушые ойлгохоёо болишоод зогсожо байһанаа, нэн түрүүн Алтан Горхондоо ошожо, томо шэнэнэн дороһоо алтаяа одоол эсэслэн абаха гэжэ шиидэбэ. Тиигээд яаран гүйжэ ябаһаар, Горхонойнгоо эгсэ эрьеы шамдуу дундаа ойлгонгүй, булайгаар халтираад, доошоо хүнтэршэбэ.

Тэрэ мэгдэһэндээ, ойр зуура соо хүдэлэнгүй хэбтэжэ байһанаа, нэгэ бага хэгээ орожо, болгоомжотойгоор хүдэлөөд үзэбэ. Тиихэдэнь баруун хүлэйн доодо хажуугаар, мүн баруун һүүжэ багаарнь хурса үбшэн үзэгдэжэ, аймшагтай хүйтэн айдаһа асарһан мэдэрэл Дондогмаагай махабад соогуур, гэнтэ халуу бусалжа байһандал үзэгдэһэн толгой соогуурнь онсоор үнсэгдэн ерэбэ.

Тиигэбэшые зүрхэлжэ, зүрхэлжэ бодоходоо, ойгоргүй хүнгэхэнөөр шэнги хоёр хүл дээрээ тогтошобо. Гансал баруун хүл руунь айхабтар шанга, хурса үбшэн гэнтэ хожомдохон мэтэ ерэжэ, тэрээн дээрээ гэшэхын

оногүй байба. Тиихэдээл ямар хүндэ байдалда ороһоноо тон байнаар мэ-
дэржэ, бүхы зориггоо зангидаагүйдэ аргагүй гэжэ бодоод, ёлон, гэншэн,
Дондогмаа эрхэхэн өөдөө абиржа, арай шамай гараба. Тиихэдээ «Яаһан
эрьедэ дүтэ түүдэбшээ носоһон үбэштэй гээшэбиб?» гэжэ бодобо.

Стаан дээрээ арай яда гэжэ хүрэжэ ерэхэдэнь, хүбүүнийнь гэншэ-
хээшье, дэмырхээшье болишонхой, ямар нэгэ абья гаргангүй айлгаба.
Яаралтайгаар хажуудань ошоод, бии, үгы шадалаараа татахадань, тэрэнь
шүдэнэйнгөө забһараар аалиханаар ёоложо, Дондогмаагай ханаае нэгэ
бага амаруулба.

Баруун хүл дээрээ ёлон, гэншэн гэшхэжэ, дохолжо ябаад, стаанаа
тойрон түгэншэлжэ, Дондогмаа багашаг нагшуургагнуу юумэ зохёобо.
Тэрээн дээрээ хүбүүгээ хэбтүүлжэ, дулаан даха соонь орёогоод, һөөргөө
ошохо зүгөө баримталаад халирхынгаа урда тээ шэнэнэн доро нюугаатай
алтанайнгаа ялараае бодото дээрээ үзэнэн мэтэ мэдэрэлдэ абтаад, эндэл
хэбтэнэн модо оложо, тулгуур хэнэнэй удаа, нэгэ бага тэнсүүриэ олон
байһанаа, урдань хэды шэнээн, ямар уташье, хүшэршье замай хүлээжэ
байһаниие ойлгон, үсэд, нэтэрүүгээр урагшаа жүдхэбэ.

Тиигэн сасуунь нам болоһон бордоһон бүри абьяастайгаар һэргэжэ,
оройһоо захалаад, оёор хүрэтэрөө дайсан болоһон тайга хүрөөтэйгөөр
шууян байба. Дондогмаагай урдаһаа адаалхай һалхин шадаал хаа,
үбшэнтэйгөөр хүрэхэ гэнэндэл, айхабтар шангаар үлээбэ. Тэрэ нюураа
пулаадаараа бүглэн, урагшаал жүдхэжэл ябаа хэн.

Иигэжэ ябахадань, баруун хүлэйн үбшэн бүри онсо хурса болон бодо-
жо, тэрэнь хүйтэндэ абтан, мэдээгүй болоһоһон мэтэ болоод, Дондогмаа
халта байрадаа тогтожо, дошхон һалхинһаа дальтиран, эгсэ буруу хараад,
зүрхэлжэ, зүрхэлжэ, хүлөө хараад үзэхэ гэжэ шиидэбэ. Томо нарһанай нэгэ
жаашье хаань, нам гэнэн арада ошоод, хүлөө нүсэгэлхэдэнь, дороһоо за-
халаад, улам дээшээ тэгүүлэн, томо боложо байһандал үзэгдэнэн хабдар
эхэнэрэй харасые дальтируулба.

Тиигээд шонын гүлгэн мэтээр гангинажа байгаад, тэрэнээ дараад
үзэбэ. Тиихэдэнь аймшагтайгаар тэрэниие хүрдөөһэн онсо үбшэн гансата
угаа хурсаар мэдэрэгдэбэ.

Тэрэ дороо Дондогмаа бишыхан түүдэгхэниие носоогоод, нүсэгэн
баруун хүлэйнгөө үбдэг хүрэтэр шахуу пулаадаараа бүхөөр барижа уяба.
Дулаан гуталаа үмдэхэ гэхэдэнь, уяатай хүлынь орожо үгэхэ хэбэргүй
байба. Хүсэлжэ, хүсэлжэ, үмдэхэ гэхэдэнь, ухааень балартуулма үбшэн
бодожо, тэрэниие ойгоргүйгөөр дахинаа айлгаба.

Өөртэнь бии байһан үлүү булуу бүд хадаа, хубсаһа хунараа суглуулжа,
хүлөө барижа ягдайтар орёогоод, нөөсэ орёолтоёо шуулажа, оһоршнуу
юумэ хээд, яһала зузаан боолтоёо шадаха соогоо бүхэлжэ уяба. Тиигээд
болгоомжотойгоор бодожо, баруун хүл дээрээ гэшхээд үзэхэдэнь, гэнтэ

үбшэнийн буураһан мэтээр ханагдаад, Дондогмаа ханаагаа амархан шэнги болобо. Тиигээд булай эдэбхитэй болон, саашанхи замаа үргэлжлүүлхээс бэлдэжэ эхилбэ.

Харгыгаа үргэлжлүүлэн сасуугаа, хүбүүнэйнгээ хэбтэһэн нагшуургые булайгаар жүдхэжэ ябаһаар, ямаршыб нүхэ руу юм гү, али юрын газарай хонхосог руу ойлгомторгүй гэшхэжэ, яһала тэсэхээр болоод ябаһан хүлөө хэндээбэ. Шанга үбшэһөө ехээр ёолоод, саһан дээрэ һуухадаа, бархиршаха дуранинһаа хүрэбэ. Зүгөөр үсэд, нэтэрүүгээ зангидан, замаа саашанһаа үргэлжлүүлхэ шадал болон хүсэл өөр соогоо оложо, нагшуургаяа жүдхэһэн зандаа гэр тээшээ халирба.

Тэрэ нэгэ хирэ толгойгоошые дээшэнь үргэхээс болёод, үсэдөөр тонгойн, сагай ошохо бүри хүндэ мэтэ боложо байһан нагшуургаяа татажал мэдэбэ. Тиигэжэ ябатараа, угаа хурсаар, элээр, урдаа ямаршыб онсо сүлөө болобо гэһэн шанга мэдэрэлдэ абтажа, тогтонгүйгөөр, ябууд дундаа толгойгоо үргэхэдэнь, урданһаа талын эхин үзэгдэжэ, ой иираг болошоод байба. Тиихэдээ байрадаа эрид тогтожо, ялагар наранай элшэнүүд доро нэмжын байһан талые юрэл хорьмоһоёо хараһандал байнагүй ха гүб гэжэ, нүдээс ойро зуура соо анин, удаанһаа тэрэнээ нээгээд, аршасаахаданьшые, нэлэнхы дайда харасаһаанһаа хадууран ошобогүй, юрэл нүдэнэй үзүүрэй үзэгдэл, эндүүрэл болобогүй...

Налгай һудалай эхин багта ерэшөөд байһанаа, аалиханаар баясан мэдэрээд, бүри үсэд нэтэрүүгээр хүндэ нагшуургаяа жүдхэн, гурбан томо модонуудай хажуугаар гаргажа, тээ саананһаа наглайлдаһан бургааһанай һөөгүүд доро ошожо, шада, яда түүдэгхэниие улайлгаад, хүбүүгээ урилуулан хэбтүүлбэ.

Тэрэнэйнгээ бэе, махабадай үнөөхил зандаа байһаниие лаблаад, нэгэ бага амарха ханаатай, хүбүүнэйнгээ хажууда хэбтэжэ, булайгаар эсэһэн нүдэнүүдээ хаахаданһаа, доторойнһаа угаа эли хараса соо угаа хүйтэн, хоһон, зэнхэгэр дайда үзэгдөөд, тэрэнэй тэг дунда Дондогмаа өөрөө, хүбүүн Хотошо хоёртоёо тэнэжэ ябаһан шэнги байба. Урданһаа харагдаһанһаа залд гэжэ, эжэлүүдгүй нүдэнүүдээ нээхэдэнь, энэ болотор хайшаашыб үгы болоһон Хотошонь бии болонхой, хүйтэн, зэнхэгэр дайдын захата хэбтэжэ байба.

Эгээл энэ хирэдэ жэгэндээржэ байһан жабарай сэдбэг охиной нэрбыхе элээр мэдэрэн, мэнэ харагдагша бүхы юумэн миин, юрэл хорьмоһоёо харалган болоно гэжэ хануулан, юундэшыб эдэ бүгэдэ Дондогмаагай хажуугаар үнгэршэһэн мэтэ боложо, намда хабаагүй гэжэ бодон нагад хэбтэбэ.

Тиигэжэ байтараа, халта нээгдэһэн нүдэнэйнгөө нариихан забһараар, хүйтэн, шэрүүншые хаа, онсо хайхан дайда бии гэжэ гэнтэ бодобшые, нүдэнүүдын дахинаа бүхэлээрээ анигдажа, Дондогмаа угаа гоёор унтаж байгаа бэлэй.

Зөөлэн бүхын ольбото манан соогуур удаан замаа эхилхэдэнь, юундэшьеб сэсэгүүдээр бүрхөөгдэһэн аргагүй хайхан тала үзэгдөөд, бэень ямаршьеб шэгнүүригүй, нийдэхы шэнжэтэй боложо, энэ хайхан зураглал болон онсо хайхан мэдэрэлдэ сүм эзэлэгдэхээ байтарнь, оршон соо юуншьеб хубилжа, хэншьеб «Эрьелдэ!» гэжэ захирхадань, Дондогмаа гэдэргээ харбаб гэхэдэ, дахинаа газар дээрээ бусашоод байба.

Дондогмаагай үндэгэд гэжэ харан гэхэнь, үнөөхи гурбанинь тэдэниие угаа ехэ һонирхолтойгоор шэртэн хаража, байра байрада зогсоод, баярай тэмдэг нюурнуудтаа оруулһан мэтэ юумэнүүд байба.

– Зай, Дондогмаа, бидэнэршни ябахамнай! Харин та гурбан бидэнэрэй орондо энэ түбээр тэнэн, түгэншэлэн ябажа, Алтан Горхоной харуулшад болохотнай! Харыт даа! Маанадай эсэслэн ябахые... Танайшье хубида баһал иимэ заяан тудаж, магад... Хара, Дондогмаа! Ши бидэ хоёрой наһан адлирхуу бшуу! Анхаралтайгаар хара! – гэжэ эхэнэрэй энэ удаа гүнзэги гунигтайгаар дуугархадань, хүбүүн нохой хоёрыень хүбэн сагаан үүлэншүү юумэн хүрэлжэ, хаража байгшадай зосоо хайхан хүгжэм эдэлүүлэн, хайшаньшьеб, дээшэнь абаад, тэрэ юуншьеб ябашаба.

Харин гансаараа үлэһэн эхэнэрэй шарай хараһаар байтар хубилжа, агуухэ айдаһанай тамга тэрээн дээрэ табигдаһан мэтэ болоод, үдхэн хара үүлэншнүү юумэн тэрээндэ дүтэлэн ерэжэ, ойро зуура соо бодолдоо абтаһан шэнги миралзан байһанаа, хара мянган хорото шарануудһаа бүридэһэн үүлэн мэтэ боложо, удаань хоротойгоор дүүен, хайшаньшьеб, оёоргүй гүнзэги мэтэ, нэлэнхы хүйтэн, хара, аймшагтай түби руу абаашаха гэжэ ябахадань, сээжынь гүн сооһоо гараһан хашхараагаар Настасья Дондогмаагай зүрхые шуһаар дүүргэн, айдахатайгаар сохилуулба...

Тиигэхэ зуураа дүүен шууяһан хара монсог сооһоо Настасьин хүхирөөн эдэлжэл байба.

– Хара! Бишье эрэшүүлдэ хэмһээ үлүү мээхэй һэм! Убайгүйгөөр алтанай ялараанда шүтэгшэ һэм. Тэрэниие гар соогоо оруулхын тулада юушье хэхээр бэлэн бэлэйб. Мүнөө хэтэдээ зобохоёо ошохомни. Минии тухиралтаар эрэшүүл бэе бээ хороодог байгаа... Минии хажууда, хэзээ нэгэтэ, шишье, Дондогмаа, жагсаарай! Хаа-хаа-хаа! – гэхэн зэрлиг энеэдэн энэ хайхан дэлхэй дээрэ ямаршье сууряа һэрээнгүй холодожо, Дондогмаагай урда сагаан, нэлэнхы дайда мандаба. Тэрэнэй тэб тэгэндэ Дондогмаа, Дондог, Хотошо гурбан...

Э х и н

Бадарма Ботоевич Ботоев Саржаана Мункуевна Хубитуева хоёр Хөөрхэдэ үни болохогүйбди гэжэ хэлсэһээр ерэхэнһээ хойшо эндэ арба һайса гаран жэл соо ажаһуугаа. Амьараа, тусхай шэглэлээр ном заадаг байһанаа, мүнөө хирэнь эхин хургуулийн багшанар болонхой. Тэдэнэй наһандань эдэ жэлнүүд соо тиймэ һонин, онсо шухала юумэн болоогүй мэтэ байна. Юрэл ори ганса хүбүүтэй хэзээни хойно боложо, хургуулидаа багшалхааа бэшэ юун болоо бэлэй даа?

Тиигэхээр орон доторхи саг болон байдал эрид хубилжа, захи газарта байдаг Хөөрхэдэ үхибүүд улам үсөөржэ, оптимизаци гэжэ ойлгогдошогүй үгэ бии болоод, нэгэ мэдэхэдэ, һургуулидаа хойулан лэ багшалдаг болоод байгаа хэн. Тиихэдэнь Хөөрхэ соо удааршанан эдэ хоёр ажалгүй болоно аа гүбди гэжэ хоорондоо доогуур ярилдажа хилхэнһээ хойшо, хорёо соогоо байдаг малаа шадал хаа, олошоруулхые оролдодог болоод байба.

Харин оро һээгүй эндһээ зөөжэ ябашаха гэхэдэ, хара мянган нүдэндэ харагдашагүй утахануудаар Хөөрхэтэй холбоотой болошонхой, үнэн дээрээ иимэ шийдхэхы алхам хэхэ хүсэлыншы, хүсэннншы, арга боломжоншы охор байха сагай ерэнхэй байһынь, хожом болошонхойно Бадарма Саржаана хоёр ойлгоо.

Тиигээдшы нүүхэ гэхэдэнь, гол юумэниинь хадаа – мүнгэнэй тала болоод байгаа ха юм. Егор Гайдарай зэмээр гү, али үшөө ямар шалтагаанаар юм – нөөслөө болоһон мүнгэниинь хуурай түлээн шэнгээр иираг утаан болоод, агуу Россин дайда дээгүүр ехэ ойлгосогүй хаха тогтоо хэн. Тиихэдэ манар бүрхөөгдһэн ерээдүй соонь ямар нэгэ солоохой огтолон үгы болоһон байгаа бишу.

Эгээл энэ сагай ерэхэлээр, юу хэхэ, яаха тухайгаа ходо бододог болоһон Бадарма Хөөрхэдэ һая ерээд байхадань, нэгэ малшанай харуулһан хаарта тухайгаа ойндоо нэгтэ оруулжа, һүниин зүүдэн, үдэрэй ханаан боложо эхилээ бэлэй. Энэ ханаантаяа һамгаяа танилсуулжа, тэдэнэр яажа тэрэ хаартые гартаа оруулхамнай гээшэб гэжэ хэды бодобошы, бүхы ухаагаа болон Бадармын географ байһаниие энэ хэрэгтээ элсүүлхэ тухай бодол толгой соогоо оруулбашы, баршгаатай юумэ ханажа ядаа бэлэй.

Тэрэ хаарта харуулһан Дарма Гунтыповай гэнтэ, ойлгогдошогүйгөөр үгы болоһон ушарые Бадарма горитой гайхалтайгаар угтабашы, ерээдүйгөө, ори ганса хүбүүгээ хангаха тухай бододог болоһон Бадарма Саржаана хоёр энэ ушаралые ажарайдаа абаагүйнь ойлгосотой.

Үбэл болоһон хойно, эгээл амаралтын болохо үеэр хүбүүгээ айлшалхыень абгындаа ябуулһан Бадарма Саржаана хоёр ой соо хэрэгтэй болохо энэ, тэрэ юумээ суглуулаад, һалгай һудал тээшэ зорёо бэлэй.

Онсо хүйтэн тэрэ үдэр тэдэ хоёр сэхэ зорин, гурбан томо модонһоо холо бэшэ хүлджэ байһан Дондогмаа, Дондог, Хотошо гурбан дээрэ сэхэ орожо ерээд байхадаа, Бадарма Саржаана хоёр нэгэ багаханааршы маргабагүй. Урда урдаһаа бэе бэһэнэ асуунгяр харалсаад, Бадармань шийдэнгээр дурадхаа һэн.

– Саржаана! Бидэнэр эдэнэрые хараагүйбди. Тэрүү тэрэ нарһад соо ошоод, нэгэ бага хүлэе. Эдэшни алгатай бусажа ябаһан янзатай. Хаартаншы эдэнэртээ байһан байха. Тэрэ алтанайнь хаартые өөрөө гар руумнай орожо ябахадань, иимэ арга боломжөө алдахгүй бэшэ гүбди? – гэжэ Бадармынгаа дурадхахадань, Саржаана абяа гарангүйгөөр толгойгоороо дохёод, һэжэгтэй янзатай гэдэргээ хара хараһаар үбгэнэйнгөө заһан нарһад руу ошоо хэн.

Тэдэ хоёр амаяа үшөө нээгэ хаа, бии байһан һэжэгтээ абтажа болохобди гэжэ марган, хоорондоо нэгшые үгөөр андалдангүй, ажана амгаланар сайгаа шанажа уугаад, нэгэ бага амараад, улыган болоһон морёороо бусахадань, тэдэ гурбаниинь хүлдэшнхэй байба. Абажа ябаһан бүхы юумыень, хубсаһа хунарыень сүм нэгжэбэ, шэншлбэшы, Бадарма Саржаана хоёр юушы олобогүй. Эгээл һүүлдэ Дондогмаагай зүүн гуталай түриин соо багахан туулмагтай алта болон Алтан Горхо харуулһан хаартыень олоод, Бадарма Саржаана хоёр ойгоргүйгөөр баярлаа юм аабза.

Дондогмаа, Дондог, Хотошо гурбанай ондоо түби манай түби хоёрой хоорондо зайгуултажа, дээдын айлдахалаар, Алтан Горхоной харуулшад болоходонь, Алтан Горхоной алтан зөөрин бодото эздэ болохын түлөө юушы хэхэ шадалтай шэнэ зон бии болоо бэлэй.

Эдэнэрэй **Эхин Эсэс** хоёрой энэ сагай хугасаа соо нэгэ доро эхилһэниинь өөрын удхатай байгаа юм бээ...

Тэрэнһээ хойшо һалгай һудалай оршондо бишыхан хүбүүн нохой хоёрые дахуулһан эхэнэр бии болоод, һалгай һудалай эхинһээ саашаа гараһан хүн бүхэниие гасаалдаг, тишээ агнахаа гү, али түлээ залһа бэлдэхээ ошонон зоной зариманиинь хураггүйгөөршы үгы болошодог болоо юм ха гэнэн һураг суу Хөөрхэ соогуур сахилгаан түргэнөөр таража, зоной ярилдаха гол сэдэб болоһоор удангүй онсо айдаг зүйлын болошоо хэн.

Гансал Бадарма Саржаана хоёр юунһээшы айнгүй, тэндэхи тайга соогуур сүлөө сагай гарахалд зайдаг, зурадаг болошоо гээдшы Хөөрхэ соо доогуур шашалдадаг болоһоор нилээн үнинэй болонхой...

*Улаан-Үдэ хото.
2003 оной декабрин 10–2004 оной
мартын 10.
2010 оной март-май һарануудта
шэнэлэгдэн заһабариллагдаба*

Г А Р Ш А Г

ЭЖЭЛ МҮШЭД. Туужа	3
Оролто үгэ.....	3
Нэгэдэхи бүлэг	6
Хоёрдохи бүлэг.....	83
БАЛГАЙ ЁУДАЛ. Туужа	193
Эхин.....	193
Эсэс (Эхин).....	250
Эсэс.....	312
Эхин.....	333

ЦЫРЕНДОРЖИЕВ Цыдып Балданович

ЭЖЭЛ МҮШЭД

Туужанууд

Технический редактор

Д.М. Дондукова

Верстка *И.К. Чебукова*

Корректор *З.Н. Зундеева*

Сдано в набор 29.08.2012. Подписано в печать 14.09.12.

Формат 60x84¹/₁₆. Бумага офсетная № 1.

Гарнитура Times New Roman Btr. Печать офсетная.

Усл. печ. л. 19,53. Усл. кр.-отт. 19,99. Тираж 500 экз. Заказ №163.

Отпечатано в ОАО «Республиканская типография»

670000, г. Улан-Удэ, ул. Борсоева, 13.